

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİK SÜRECİNDE MİLLİYETÇİLİK
BULGARİSTAN ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Seyhan Şen

Ankara, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİK SÜRECİNDE MİLLİYETÇİLİK
BULGARİSTAN ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Seyhan Şen

Doç. Dr. Gökhan Erdem

Ankara, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİK SÜRECİNDE MİLLİYETÇİLİK
BULGARİSTAN ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Gökhan ERDEM

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ**
- 2- Prof. Dr. Funda KESKİN ATA**
- 3- Doç. Dr. Özlem KAYGUSUZ**
- 4- Doç. Dr. Gökhan ERDEM (Tez Danışmanı)**
- 5- Doç. Dr. İrşat SARIALİOĞLU**

Tez Savunması Tarihi: 19.07.2024

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Gökhan Erdem danışmanlığında hazırladığım “Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Milliyetçilik Bulgaristan Örneği (Ankara.2024)” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 14.08.2024

Seyhan Şen

ÖNSÖZ

Mevcut çalışma uzun ve özverili bir sürecin ürünüdür. Bu süreçte bana her türlü maddi ve manevi destek veren, fikri ve akademik katkı sunan, teşvik edici ve cesaret veren çok sayıda insan oldu. Her birini bu sayfalara sığdıramasam da bana olan inancını ve desteğini her daim hissettiren çok değerli hocalarıma, aileme, dostlarıma ve uzaktan yakından destek veren herkese ayrı ayrı teşekkür ederim.

Çalışma süresince desteğini, yapıcı eleştirilerini, görüş ve önerilerini esirgemeyen ve her aşamada anlayışlı ve teşvik edici yaklaşımıyla çalışmanın sonuçlandırılmasını sağlayan değerli tez danışmanım Doç. Dr. Sn. Gökhan Erdem'e teşekkür ederim. Tez konusunun belirlenmesi ve ortaya çıkışını sağlayan ilk danışman hocam Prof. Dr. Sn. İlhan Uzel'e; tezin bilimsel ve akademik açıdan gelişimini sağlayan değerli önerileri, yapıcı eleştiri ve katkıları için tez izleme komitesi ve tez savunma jürisi üyeleri değerli hocalarım Prof. Dr. Sn. Mustafa Türkeş ve Doç. Dr. Sn. Özlem Kaygusuz ile Prof. Dr. Sn. Funda Keskin Ata ve Doç. Dr. Sn. İrşat Sarıalioğlu'na teşekkürlerimi arz ederim.

Çalışmanın her safhasında görüş ve önerilerini esirgemeyen, zorlukları aşmamda cesaret veren, teşvik edici ve yapıcı yaklaşımlarıyla her daim desteğini hissettiren değerli dostlarım Yener Gül, Dr. Ahmet Özlü, Dr. Selçuk Yakıştıran ve Mümin Güney'e teşekkür ederim.

Şüphesiz en büyük teşekkürü beni dünyaya getiren, doğduğum günden itibaren bana kol kanat geren, zorunlu göçe tabi tutularak doğduğu topraklardan koparılmış olmanın getirdiği her türlü zorluk ve sıkıntıya karşı bana ve sevgili kardeşim Orhan'a siper olan, eğitim hayatım boyunca ve kariyer basamaklarını tırmanırken her zaman yanımda olan, sonsuz ve karşılıksız sevginin, fedakârlığın, azmin, sabrın, anlayışın ve desteğin ne anlama geldiğini bizzat yaşatarak öğreten kıymetli annem Fahriye ve babam Sami hak etmektedir. Her ikisine de sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Aynı ortak kaderi paylaşan eşimin değerli ailesine, sevgili kayınvalidem ve kayınpederim Embiye

ve İbrahim Kamburoğlu'na, eşimin kardeşi İlgin Kamburoğlu'na da ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak bu hayata aynı ortak kaderi paylaşarak başladığımız ve hayatlarımızı birleştirdiğimiz sevgili eşim Nilgün'e çok teşekkür ederim. Bana göstermiş olduğu sevgi, anlayış, özveri ve destek olmasaydı bu çalışma ortaya çıkamazdı. Hayatımıza varlıklarıyla anlam katan, çalışma süresince kendilerinden aldığım zaman için gösterdikleri anlayış, fedakârlık ve güçlü destekleri için sevgili ocuklarım Filiz, Ender ve Gizem'e de çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
TABLOLAR.....	v
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM KAVRAMLAR VE KURAMSAL ÇERÇEVE	21
1.1. Avrupalılaşma Kavramı ve Kuramsal Yaklaşımlar	21
1.1.1. Avrupalılaşmanın Ayrı Bir Kavram Olarak Tanımlanması.....	22
1.1.2. Avrupalılaşma ve Avrupa Bütünleşmesi Ayrımı.....	28
1.1.3. Avrupalılaşma Sürecinin AB'lileşme Boyutu	31
1.1.4. Avrupalılaşmanın Ayrı Bir Çalışma Alanı Olarak Gelişimi	34
1.2. Avrupalılaşmanın Temel Nitelikleri, Mekanizmaları ve Etki Alanları	40
1.2.1. Avrupalılaşmanın Temel Nitelikleri	40
1.2.2. Avrupalılaşma Mekanizmaları ve Etki Durumu	44
1.2.2.1. Avrupalılaşma Mekanizmaları	45
1.2.2.2. Avrupalılaşma Etkisinin Yönü ve Sonucu	47
1.2.3. Avrupalılaşma Etkisinin Alanları	55
1.3. Avrupalılaşma Etkisi ve Milliyetçilik.....	58
1.3.1. Milliyetçilik ile İlgili Kavramlar ve Kuramlar	59
1.3.2. Avrupalılaşmanın Boyutları ve Milliyetçilik Üzerindeki Etki Alanları	
1.4. Yöntem ve Sınırlılıklar	75

2. BÖLÜM AVRUPALILAŞMA VE BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİ.....	84
2.1. Bulgar Milliyetçiliği ve Temel Özellikleri.....	87
2.1.1. Tarihteki Bulgar Devletleri ve Bulgar Kültürüne Etkisi.....	89
2.1.2. Modern Bulgar Devletinin Kuruluşu ve Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu	96
2.1.3. Komünist Rejim Döneminde Milliyetçilik Anlayışı, Azınlık Politikası ve Asimilasyon	118
2.2. Bulgaristan’da Geçiş Süreci, Avrupalılaşma ve Bulgar Milliyetçiliği	129
2.2.1. Geçiş Sürecinde Siyasi ve Sosyoekonomik Koşullar ve Gücün Yeniden Dağılımı	151
2.2.2. Geçiş Sürecinde Bulgar Siyasi Parti Sistemi.....	156
2.2.3. Geçiş Sürecinde Bulgar Milliyetçiliği ve Farklı Etnik Grupların Siyasi Temsili	172
2.3. Avrupa Birliği Adaylık Süreci ve Bulgar Milliyetçiliğine Etkisi.....	189
2.3.1. Adaylık Sürecinde Bilişsel Boyut: Normlar, Değerler ve Azınlıkların Korunması.....	192
2.3.1.1. Kopenhag Kriterleri ve Azınlıkların Korunması Yaklaşımı.....	194
2.3.1.2. Bulgaristan’da Azınlıklar ve Avrupa Birliği Reformları	196
2.3.2. Adaylık Sürecinde Kurumsal Boyut: Siyasi Parti Sisteminde Avrupalılaşma Etkisi ve Değişkenlerin Tanımlanması	234
2.3.2.1. AB Üyelik Hedefi ve Bulgar Siyaset Kurumuna Etkisi	235
2.3.2.2. “Komünistler ve karşıtları” ekseninden “Avrupa yanlıları ve şüpheliler” eksenine geçiş.....	243

2.3.2.3.	Siyasi Partilerin Avrupalaşma Göstergeleri: Sivilleşen ve Demokratikleşen Sol, Yükselen Popülizm ve Aşırı Sağ	249
2.4.	Avrupa Birliği Üyeliği ve Yükselen Bulgar Milliyetçiliği.....	258
2.4.1.	Avrupalaşmanın Bilişsel Boyutu: Yükselen Milliyetçi Söylemler ve Toplumsal Bütünleşmeye Etkisi.....	259
2.4.1.1.	Aşırı Milliyetçi Söylemlerin Yükselişi ve Bulgar Etnik Modeline Yöneltilen İtirazlar	264
2.4.1.2.	Avrupalılık Ekseninde Bulgar Milliyetçiliğinin Yeniden Üretilmesi	276
2.4.1.3.	Asimilasyon Uygulamalarının Sorumluluğundan Kurtulma ve Psikolojik Üstünlüğü Yeniden Tesis Etme Çabası	280
2.4.1.4.	Romanların Entegrasyonu, Stereotipleştirme ve Kriminalleştirme Sorunu	294
2.4.2.	Avrupalaşmanın Kurumsal Boyutu: Yükselen Milliyetçiliğin Siyasi Partiler ve Vatandaşlık Uygulamalarına Etkisi	311
2.4.2.1.	Siyasi Partiler, Seçimler ve Siyasi Hayata Katılım	315
2.4.2.2.	Bulgaristan'ın Avrupalı Gelişimi İçin Vatandaşlar Partisi (GERB) İktidarı ve Milliyetçi Yükseliş	317
2.4.2.3.	Aşırı Sağcı ve Etnik Milliyetçi Partilerin Güçlenmesi	330
2.4.2.4.	2013 Seçimleri ve Bulgar Milliyetçiliğinin Avrupalı Çizgide Konsolide Olması.....	345
2.4.2.5.	Azınlıkların ve Etnik Grupların Siyasi Gücünün Zayıflatılması	349

2.4.3. Bulgaristan’da Çift Vatandaşlık Uygulaması ve Bulgar	
Milliyetçiliğine Etkisi	363
2.4.3.1. Çift vatandaşlık kavramı ve uygulamadaki meseleler	366
2.4.3.2. Vatandaşlık Uygulamalarında Yurtdışı Boyutu ve Kurumsal	
Yapılanma	377
2.4.3.3. Ulusal Yurtdışı Bulgarlar Stratejisi.....	385
SONUÇ	395
KAYNAKÇA.....	410
ÖZET	471
ABSTRACT	472

TABLÖLAR

Tablo 1: Radaelli'nin Avrupalılaşma alanları ve değişim gösterimi s.73

Tablo 2: Çift Vatandaşlık Uygulamasını Kabul Eden Avrupa lkeleri s.372

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABAD	: Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABTHŞ	: Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AP	: Avrupa Parlamentosu
ATAD	: Avrupa Toplulukları Adalet Divanı
BKP	: Bulgar Komünist Partisi (<i>Българска комунистическа партия – БКП</i>) (Bılgarska komunističeska partiya – BKP)
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BNRP	: Bulgar Ulusal Radikal Parti (<i>Българска национално-радикална партия – БНРП</i>) (Bılgarska natsionalno-radikalna partiya – BNRP)
BNS	: Bulgar Halk Birliği (<i>Български народен съюз – БНС</i>) (Bılgarski Naroden Sıyuz – BNS)
BSP	: Bulgar Sosyalist Partisi (<i>Българска социалистическа партия – БСП</i>) (Bılgarska sotsialističeska partiya – BSP)
BZNS	: Bulgar Çiftçi Halk Birliği (<i>Български Земеделски Народен Съюз – БЗНС</i>) (Bılgarski zemedelski

	narodeni sıyuz – BZNS)
Çev.	: Çeviren
DGB	: Demokratik Güçler Birliği (<i>Съюз на демократичните сили – СДС</i>) (Sıyuz na demokratiçnite sili – SDS)
ed.	: editör
EGN	: Tek vatandaşlık numarası (<i>Единен граждански номер - ЕГН</i>) (Edinen grajdanski nomer – EGN)
ELDR	Avrupalı Liberal Demokrat ve Reform Partisi (<i>European Liberal Democrat and Reform Party – ELDR</i>)
EPP	: Avrupa Halk Partisi (<i>European People’s Party – EPP</i>)
GERB	: Bulgaristan’ın Avrupalı Gelişimi için Vatandaşlar (<i>Граждани за европейско развитие на България – ГЕРБ</i>) (Grajdani za evropeysko razvitie na Bulgariya – GERB)
HÖH	: Hak ve Özgürlükler Hareketi (<i>Движение за права и свободи – ДПС</i>) (Dvijenie za prava i svobodi – DPS)
ibid	: aynı yerde, aynı eserde
idem	: aynı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (<i>North Atlantic Treaty Organization – NATO</i>)
NDSV	: II. Simeon Ulusal Hareketi (<i>Национално Движение Симеон Втори / Национално</i>

	<i>движение за стабилност и възход – НДСВ</i> (Natsionalno Dvijenie Simeon Vtori / Natsionalno Dvijenie za stabilnost i vizhod – NDSV)
NFSB	: Bulgaristan Ulusal Kurtuluş Cephesi (<i>Национален фронт за спасение на България – НФСБ</i>) (Natsionalen front za spasenie na Bilgariya – NFSB)
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (<i>Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD</i>)
PES	: Avrupa Sosyalistleri Partisi (<i>Party of European Socialists – PES</i>)
RZS	: Düzen, Hukuk ve Adalet Partisi (<i>Ред, законност и справедливост – РЗС</i>) (Red, zakonnost i spravedlivost – RZS)
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
vd.	: ve diğerleri
VMRO-BND	: Bulgar Ulusal Hareketi (<i>ВМРО-Българско национално движение Българско Национално Движение – ВМРО-БНД</i>) (VMRO-Bilgarsko natsionalno dvijenie – VMRO-BND)
YBA	: Yurtdışı Bulgarlar Ajansı (<i>Агенция за българите в чужбина – АБЧ</i>) (Agentsiya za bilgarite v çujbina – ABÇ)

GİRİŞ

“Bulgaristan’da Bulgar, Türkiye’de Türk, Sırbistan’da Sırp vatandaşları yaşamaktadır.

*Bu yüzden sınırlar, ayrı devletler vardır. Türk hisseden, Türkiye’ye gitsin”.*¹

Bu sözler dönemin Sofya Belediye Başkanı Boyko Borisov’a aitti. Özel Bulgar televizyon kanalı bTV’de yayımlanan konuşmasında Bulgaristan’da yaşayan Türk azınlığın 1989 yılında zorunlu göçe tabi tutulmasını “büyük seyahat” olarak nitelendiren Borisov, “Bulgaristan’da doğan her çocuğun Bulgar adı taşıması gerektiğini” savunmaktaydı. Her ne kadar bu sözler dönemin Bulgaristan Cumhurbaşkanı Georgi Pırvanov tarafından “kabul edilemez” olarak nitelendirilmiş ve Başbakan Sergey Stanişev tarafından "Etnik tartışmaları açmak, ateşle oynamak demektir. Etnik gerginlik yaratan her türlü gerginlik de tehlikelidir" şeklinde tepkiler dile getirilmiş olsa da Hak ve Özgürlükler Hareketi Partisi (HÖH) (*Движение за права и свободи – ДПС*) (Dvijenie za prava i svobodi – DPS) dışında ciddi bir siyasal ve toplumsal tepkiyle karşılaşmamıştır.

İlerleyen zamanda Borisov’un etnik ayrımcılık temelli söylemlerini sürdürdüğü ve aynı bakış açısını koruduğu görülmüştür. 2009 Şubat’ında Amerika Birleşik Devletleri’ne (ABD) gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Chicago’da yaşayan Bulgar vatandaşlarına yönelik yaptığı konuşmada Bulgaristan’da yaşayan farklı etnik grupları ve emeklileri “kötü insan malzemesi” olarak nitelendirmiştir. Dahası ülkedeki etnik grupları ülkenin geleceği için bir tehdit olarak gördüğünü ifade ettiği konuşmasında şu sözleri kullanmıştır²:

¹ “Kendini Türk hisseden Türkiye’ye gitsin”, *Hürriyet*, 02 Kasım 2008, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kendini-turk-hisseden-turkiyeye-gitsin-10260633> (28.04.2022).

² “Mayor of Sofia insinuates that Roma, Turks and retirees are ‘bad human material’”, *The Telegraph*, 06 Şubat 2009, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/bulgaria/4531391/Mayor-of-Sofia-brands-Roma-Turks-and-retirees-bad-human-material.html> (28.04.2022).

“Şu anda nüfusumuzun temeli nedir - bir milyon Roman, 700.000 Türk, 2,5 milyon emekli. GERB'in karşı karşıya olduğu şey budur. Peki ya siz – kaçan bir buçuk milyon kişi?... Seçmenler ve istihdam havuzu olarak elimizde kalan insan malzemesi – gerçekten o kadar büyük değil. 'Size güveniyoruz' demek kolay.”

Etnik kin ve nefreti körükleyici ve ayrımcılığı arttırıcı bu tür açıklamalardan sonra yapılan anketlerde Borisov'un ülkede en çok güven duyulan politikacılar arasına girdiği görülmüştür.³ Borisov'un sözlerini farklı ya da önemli kılan şey bunların ilk defa söylenmiş olması değildir; ülkenin başkenti Sofya'yı yöneten belediye başkanı olarak görev yapması da değildir. Bu sözleri farklı ve dikkat çekici kılan husus demokrasi ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir yönetim anlayışını benimsediğini, insan hakları ve azınlıkların korunmasını taahhüt ettiğini imza altına alan ve bu sayede Avrupa Birliği'ne (AB) yeni üye olan bir ülkenin müstakbel başbakanı tarafından söylenmiş olmasıdır.

2006 yılında kurulan “Bulgaristan'ın Avrupalı Gelişimi için Vatandaşlar” Partisi (GERB) (*Граждани за европейско развитие на България – ГЕРБ*) (*Grajdani za evropeysko razvitie na Bılgariya – GERB*) toplumsal desteğini kısa sürede arttırarak Boyko Borisov liderliğinde 5 Temmuz 2009 tarihinde girdiği genel seçimi oyların %39,72'sini alarak kazanmıştır. Bir partinin o döneme kadar aldığı en yüksek oy oranıyla seçimlerden galip çıkan GERB'in bu başarısı ilerleyen yıllarda da sürmüştür. Siyaset sahnesine çıkışı Bulgaristan'ın AB üyelik sürecinin başına denk gelen Boyko Borisov liderliğindeki GERB'in siyasi söylem ve politikalarının seçmen nezdinde karşılık bulması uzun yıllar birinci parti olmasını ve iktidarda kalmasını sağlamıştır. 2009 yılından itibaren arada kesintiler olmakla birlikte 10 yıldan uzun bir süre başbakanlık görevini üstlenen GERB liderinin söz konusu söylemlerinin popülist bir

³ “Jivkov ruhu hortladı”, *Milliyet*, 07 Şubat 2009, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/jivkov-ruhu-hortladi-1056634> (28.04.2022).

seçim stratejisi olup olmadığı ve bu sylemlerin uygulamaya ne ölçüde ve ne şekilde yansıdağının incelenmesi mevcut çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

Seçim dönemlerinde yapılan bu tür sylemlerin popülist bir yönü olması olağan karşılanmakla birlikte, iktidar partisi tarafından dillendirilmesi ve takip eden süreçte aynı sylem ve politikaların sürdürülmesi sadece seçim sathı mahallinde söylenmiş sözler olmadığı izlenimini güçlendirmektedir. Dahası, aşırı sağcı ve etnik temele dayalı milliyetçi sylemleri benimseyen siyasal hareket ve partilerin hem ulusal hem de Avrupa Parlamentosu seçimlerinde yükselişe geçmesi ve ilerleyen dönemlerde iktidar ortağı haline gelmesi, konunun aşırıcı kesimler ve popülist sylemler çerçevesinde sınırlandırılmayacağını göstermiştir. Dolayısıyla, etnik temelli bir sylem ve politikanın tüm siyasal partileri etkisi altına alması ve toplum nezdinde karşılık bulması daha derin bir analizi gerekli kılmaktadır. Durumun öneminin anlaşılabilmesi ve temel problemin daha iyi tarıflenebilmesi için öncelikle uluslararası alanda yaşanan değişime, bir önceki dönemde ülkede ve etrafında yaşanan gelişmelere kısaca değinmek gerekmektedir.

1990'larda Soğuk Savaş döneminin ideolojik kampaşmasının sona ermesiyle birlikte neoliberal politikaların ne çıktığı ve küreselleşmenin hız kazandığı grlmştir. İki kutuplu uluslararası sistemde yaşanan dönüşümün yanında ülkelerin ekonomik, siyasal ve toplumsal hayatında da köklü değişiklikler ve dönüşümler görülmeye başlanmıştır. lkelerdeki dönüşüm ulusal kimlik, etnisite, kültürel aidiyet, ulus-ötesi siyasi ve ekonomik oluşumlar, ulus-aşırı toplumsal yapılanmalar gibi unsurların dönüşümü veya yeniden üretimini beraberinde getirmiştir.

Uluslararası alanda olduğu gibi ulus-devlet içerisinde de farklı etnik ve toplumsal kimlikler ve aidiyetler ne çıkmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak dünya genelinde yükselmeye başlayan milliyetçilik hareketleri kendilerini dönüştürme veya yeniden üretme sürecine girmiştir. Birey ve toplumların mevcut kimliklerini muhafaza etmekle

birlikte yeni veya farklı siyasal, toplumsal veya kültürel kimlikler edinme sürecine girmesi sonucunda hibrid kimlikler ve çoklu vatandaşlıklar gibi olgular ortaya çıkmıştır.⁴

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde ve özellikle Balkan coğrafyasında etnik temelli gerginliklerin yükseldiği, Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya⁵ gibi ülkelerde çatışmaya dahi dönüştüğü bir döneme girilmiştir. Azınlıklar ve etnik sorunlar alanında yaşanan gerilimlerin yanı sıra siyasal ve ekonomik krizler yaşayan Arnavutluk ve Romanya gibi ülkelerde çatışmalar yaşanmış ve yönetimler devrilmiştir. Özetle, eski Doğu Bloku ülkelerinin neredeyse tamamında krizler ve çatışma ortamları yaşanmıştır.

⁴ Farklı toplumsal, kültürel veya ulusal kökenlerden gelen kişi veya grupların birbiriyle teması ve etkileşimi sonucunda bu farklılıkların kombinasyonu ile ortaya çıkan karma kimlikleri tanımlamak için kullanılan hibrid kimlik kavramına özellikle küreselleşme ve göç hareketlerinin etnisite ve sosyoloji alanındaki etkilerini inceleyen çalışmalarda başvurulduğu görülmektedir. Konuyla ilgili çalışmalar için bkz. John Germov ve Marilyn Poole, “Hybrid Identities in a Globalised World”, *Public Sociology: An Introduction to Australian Society*, John Germov ve Marilyn Poole (ed.), 2nd edition (Sydney, Australia: Allen & Unwin, 2011) içinde, s.188-203.

⁵ Mevcut çalışmada Makedonya için kullanılan farklı isimlendirmeler, karşılık geldiği dönemde Makedon devletinin resmi olarak tercih ettiği adlandırmaya sadık kalınarak yapılmıştır. 8 Eylül 1991 tarihinde yapılan referandumda halkın %95’inin oyuyla bağımsız bir devlet olma kararının ardından Ekim 1991 tarihinde Makedonya Cumhuriyeti kurulmuştur. 2004 yılında AB üyeliği için yapmış olduğu başvurunun ardından 2005 yılında Makedonya’ya resmi aday statüsü verilmiş ancak Yunanistan ile yaşadığı isim anlaşmazlığı nedeniyle üyelik müzakereleri başlatılmamıştır. Uluslararası alanda Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti (The Former Yugoslav Republic of Macedonia – FYRoM) olarak anılan Makedonya’nın ismi, Haziran 2018 tarihinde Yunanistan ile Makedonya arasında imzalanan Prespa Anlaşması sonucunda Şubat 2019 tarihinden itibaren Kuzey Makedonya olarak değiştirilmiştir. Bunun ardından 2020 yılında NATO’nun 30’uncu üyesi olmuş ve aynı yıl AB ile müzakere süreci başlatılmıştır. Europe Direct, “North Macedonia” (The Information Centre on European Institutions (CIIE), 27 Mayıs 2024), <https://www.strasbourg-europe.eu/macedonia/> (27.05.2024).

1990'lar bölge ülkelerinde olduğu gibi Bulgaristan'da da siyasal, toplumsal ve ekonomik koşulların bozulduğu ve istikrarsızlığın yaşandığı bir dönem olmuştur. 1980'lerin asimilasyon süreci ile başlayan ve 1989 yılındaki zorunlu göçle sonuçlanan süreç etnik gerginlik ve çatışma ortamı riskini yükseltmiştir. Sosyalist rejimin sona erdirilerek kapitalizme geçiş çabaları, bozulan toplumsal barış ortamının siyasal istikrarsızlık ve ekonomik çalkantılarla birleşmesine ve ülkenin her bakımdan zorlu bir döneme girmesine yol açmıştır. Komşu ülkelerde yaşanan çatışmaların yanı sıra ülke içinde görülen siyasal ve toplumsal çalkantılara yüksek enflasyon ve işsizlik gibi ekonomik sıkıntılar eklenmiştir. Ülke daha önce hiçbir dönemde olmadığı kadar yüksek enflasyon ve işsizlik oranlarıyla karşılaşmış ve 1996-1997 yıllarına gelindiğinde hiperenflasyon ortamına sürüklenmiştir.

Tüm bu olumsuz siyasal ve ekonomik koşullar ülke içindeki huzursuzluğu ve gerilimi arttırsa da komşu ülkelerde çatışmalara varan etnik ayrımcılık ve nefret ortamı Bulgaristan'da aynı düzeye ulaşmamıştır. Balkan coğrafyasında bulunan diğer ülkelerin aksine Bulgaristan aynı dönemi etnik gerilim ve çatışma ortamı bakımından görece sakin geçirmiştir. Liberal demokrasi kurallarına uygunluk hedefiyle yenilenen Anayasa ve kanunlar temel hak ve özgürlükleri teminat altına alma iddiasıyla hazırlanmıştır. Vatandaşların kendi etnisitelerine uygun şekilde yaşama hakkına sahip olduğu hüküm altına alınmıştır.⁶ Dahası, asıl seçmen kitlesini Türk azınlığın oluşturduğu kabul edilen

⁶ Bulgaristan Anayasası madde 6(2)'ye göre "Tüm vatandaşlar* kanun önünde eşittir. Irk, ulusal veya sosyal köken, etnik öz kimlik, cinsiyet, din, eğitim, fikir, siyasi bağlantı, kişisel veya sosyal statü veya mülkiyet durumuna dayalı olarak herhangi bir imtiyaz tanınması veya hak kısıtlaması yapılamaz. (* "Vatandaşlar" terimi, bu Anayasanın uygulandığı tüm bireyleri ifade eder.)" Yine Bulgaristan Anayasası madde 54(1)'e göre "Herkes, ulusal ve evrensel insani kültürel değerlerden yararlanma ve yasayla tanınan ve güvence altına alınan etnik kimliğine uygun olarak kendi kültürünü geliştirme hakkına sahiptir." The Seventh Grand National Assembly, "Constitution of the Republic of Bulgaria, 1991", PROM. SG 56/13 JUL 1991, AMEND. SG 85/26 SEP 2003, SG 18/25 FEB 2005, SG 27/31 MAR 2006, SG 78/26 SEP 2006-CONSTITUTIONAL COURT JUDGMENT NO.7/2006, SG 12/6 FEB 2007, SG 100/18 DEC 2015 § (1991), <https://www.parliament.bg/en/const> (28.04.2022).

ve ilk kurulduğu tarihte etnik temelli siyaset yapma iddiasıyla kapatma davası ile karşı karşıya kalan HÖH yasal olarak tanınmıştır. İlerleyen zamanda azınlıkların ve farklı etnik kesimlerin haklarının ötesinde daha geniş bir çerçevede insan hakları ve özgürlüklerinin başlıca savunucusu haline gelen HÖH, AB üyeliği yolunda gerçekleştirilen reformların ve uygulamaların başlıca paydaşı olmuştur. Geçiş süreci ve AB üyelik hedefi kapsamında koalisyon hükümetlerinde yer alarak siyasal ve toplumsal istikrar ve huzur ortamının sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Hal böyle iken, ülke içindeki siyasal ve ekonomik zorlukları ve çalkantılı dönemleri, bölgesinde etnik gerilim ve çatışmaların yaşandığı dönemleri geride bırakarak AB üyeliği hedefini barışçıl bir ortamda gerçekleştirmiş olan Bulgaristan'da, etnik temelli yaklaşıma dayalı milliyetçi söylem ve akımların yükselişe geçtiği bir döneme girilmiştir.

2007 yılında AB üyesi olan Bulgaristan'da geçiş dönemiyle birlikte milli kimliğin ve milliyetçiliğin kendini yeniden ürettiği görülmüştür. Özellikle 2005 yılından itibaren aşırı milliyetçi hareketlerin Bulgar Meclisine girdiği, başlangıçta az da olsa oylarını arttırdığı, devam eden yıllarda önce dışarıdan azınlık hükümetine destek olmak suretiyle, daha sonra ise bizzat koalisyon içerisinde yer alarak hükümet ortağı konumuna yükseldiği görülmüştür. Aşırı milliyetçi söyleme sahip siyasi oluşumlar ve partiler sadece ulusal ve yerel düzeydeki siyasette değil, 2007 yılında Bulgaristan'ın AB üyesi olmasının ardından Avrupa Parlamentosunda da temsil edilmeye başlanmıştır. Dahası milliyetçi söylem ve hareketlerdeki yükseliş eğilimi sadece aşırı milliyetçi partiler açısından değil, merkez sağ partiler açısından da geçerli olduğu ve her iki kesimin etnik temele dayalı, ayrıştırıcı ve ötekileştirici bir milliyetçilik anlayışını ortaya koyan söylemler paylaştığı görülmüştür. Nitekim Boyko Borisov'un lideri olduğu GERB'in kendisini merkez sağda tanımlamasına rağmen ilerleyen zamanda partileşen aşırı sağcı hareketlerin söylemlerini aratmayan tonda etnik temelli milliyetçi söylemleri iktidara gelmeden önce dillendirdiği gibi iktidar olduktan sonra da sürdürdüğü

görülmüştür. Özellikle seçim dönemlerinde HÖH karşıtlığı üzerine kurulan seçim kampanyaları diğer tüm partileri etkilemiş ve onların da aynı karşıtlık üzerinden kampanya yürütmelerini teşvik etmiştir. O kadar ki geçiş döneminde ülkenin demokratikleşmesi, temel hak ve özgürlüklerin güçlendirilmesi yönünde HÖH ile birlikte hareket eden ve AB adaylık sürecinde hükümet ortağı olan ana akım siyasi partiler eski işbirliği anlayışından uzak ve mesafeli bir tutum izlemeye başlamıştır.

AB üyeliğinin kesinleştiği bir döneme rastlayan bu milliyetçi söylem ve akımların Bulgar siyaset sahnesine çıkışı ve yükselişinin ardından kısa sürede ülkenin yönetiminde etkin konuma geldiği görülmüştür. Yükselen milliyetçi söylem ve hareketlerin ilk bakışta ülkenin küreselleşme karşısındaki gücünü arttırdığı ölçüde AB üyeliğine ve bu yöndeki bütünleşmeye olumlu baktığı, ancak Avrupalılaşma ve demokratikleşme sürecinde gerçekleştirilen demokrasi ve hukukun üstünlüğünü geliştirmeye yönelik bazı anayasal düzenleme ve reformlara karşı çıktığı görülmüştür. Bu bağlamda, ülkedeki azınlıkları ve özellikle Türkleri yakından ilgilendiren vatandaşlık ve özellikle de çift vatandaşlık düzenlemeleri ile siyasal ve kültürel haklar noktasında atılan adımları tersine çevirme yönünde bir irade ortaya koydukları görülmüştür. Seçim dönemlerinde artan etnik temelli milliyetçi söylemlerin siyasal ve toplumsal hayata dönük somut yansımalarına bakıldığında devlet yönetiminden ekonomik ve toplumsal hayata kadar farklı alanları etkilediği görülmüştür. AB üyeliğinin erken dönemlerinde milli kimlik ve milliyetçilik kavramlarının özellikle siyasal ve kültürel haklar ve vatandaşlık uygulamaları bağlamında yeniden tanımlandığı bir sürece girildiğini göstermiştir.

Mevcut çalışmanın temel sorunsalı Batı tipi çok partili temsili sisteme geçme hedefini benimseyen ve AB üyeliğini en önemli ulusal hedef haline getiren Bulgaristan'da etnik temelli milliyetçiliğe dayalı söylem ve hareketlerin neden ve nasıl geliştiğidir. Türk azınlığa karşı yürütülen asimilasyon hareketini sosyalist rejime ve

Todor Jivkov dönemine mal ederek temel insan hakları ve özgürlüklerine dayalı Batı standartlarında bir demokratik rejim olma hedefine yönelen ve yeni Anayasasında herhangi bir azınlık tanımlamasına yer vermeden (dahası etnik temelli siyasal oluşumları yasaklayarak)⁷ vatandaşlık tanımlaması yapan Bulgaristan’da⁸, AB üyeliğiyle birlikte Türk karşıtlığına dayalı etnik temelli milliyetçilik neden ve nasıl yükselişe geçmiştir? Bölgesinde etnik çatışmaların yaşandığı 1990’ları tüm siyasal, toplumsal ve ekonomik problemlere rağmen nasıl nispeten barışçıl bir ortam sağlayabilmiş ve etnik çatışmaları önleyerek temel hak ve özgürlükleri güçlendirmeye yönelik adımlar atabilmiştir? Dahası ülkedeki azınlıklar ve farklı etnik gruplarla işbirliği yaparak AB üyelik hedefini gerçekleştirmişken, etnik temelli milliyetçi söylemler ve hareketlerin siyaset sahnesindeki etkisini arttırması ve iktidara kadar yükselmesi neden ve nasıl mümkün olmuştur?

Geçiş süreci ve AB üyeliği öncesi dönemde Türk azınlığın desteklediği siyasal hareketler ile işbirliği yapan ana akım siyasi partiler, AB üyeliği sonrasında neden Türk karşıtlığına dayalı milliyetçi söylemlere yönelmiş ve aşırı milliyetçi hareketler ile işbirliğine girmiş veya en azından HÖH ile aralarına mesafe koymayı tercih etmiştir? AB adaylık sürecinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) bağlamında temel hak ve hürriyetleri geliştirmeye yönelik atılan adımlar ve izlenen uzlaşmacı siyaset, AB üyeliğinin ardından yerini neden etnik temelli söylem ve aşırı sağcı hareketlere bırakmıştır? Türk karşıtlığına dayalı siyaset anlayışı aşırı hareketlerle sınırlı kalmayıp ana akım siyasi partilerin söylemlerine neden ve nasıl yansımıştır?

⁷ Bulgaristan Anayasası madde 11(4)’e göre “Etnik, ırksal veya dini siyasi partiler ile iktidarı zorla ele geçirmeyi amaçlayan partiler kurulamaz.”

⁸ Bulgaristan Anayasası madde 44(2)’e göre “Faaliyetleri ülkenin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve milletin birliğine yönelik, ırk, ulusal, etnik veya dinsel nefreti körükleyen, vatandaşların hak ve özgürlüklerini ihlal eden kuruluşlar ile gizli veya paramiliter yapılar kurmak suretiyle veya şiddet yoluyla amaçlarına ulaşmaya çalışan kuruluşlar yasaklanmıştır.”

Mevcut çalışmada, Bulgaristan'ın geçirdiği siyasal, ekonomik ve sosyal dönüşüm sürecinde küreselleşmenin ve özellikle de AB üyeliğinin milliyetçilik ile olan etkileşiminin ele alınması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, literatürde Avrupalılaşma ve demokratikleşme kavramları etrafında yapılan çalışmalar eleştirel bir yaklaşımla ele alınmış ve Bulgaristan örneği üzerinden milliyetçiliğin kendini yeniden üretme süreci açıklanmaya çalışılmıştır. 2005 yılından itibaren Bulgaristan'da önemli bir konuma yükselen aşırı milliyetçi söylem ve hareketler ile bunların Bulgar siyasetindeki yeri, etkisi, ana akım siyasi partiler ve milliyetçilik ile olan etkileşimi ve 2007 yılında AB üyeliğinin ardından farklı bir aşamaya girilen süreçte milliyetçiliğin ülke genelindeki etkisi anlaşılmaya çalışılacaktır. Ayrıca 2000'li yıllardan itibaren Avrupa genelinde artış gözlemlenen aşırı milliyetçi, ırkçı ve yabancı düşmanı söylem ve hareketler ile Bulgaristan'da yükselen aşırı milliyetçi söylem ve hareketler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar üzerinden bir değerlendirme yapılarak konunun mümkün olduğunca kapsamlı, nesnel ve bilimsel temele dayanması hedeflenmiştir.

Mevcut çalışmanın kuramsal çerçevesi Avrupalılaşma ve milliyetçilik kavramları ve bunlara ilişkin kuramlar etrafında I. Bölüm altında ele alınacaktır. Bulgar milliyetçiliğinin geçiş süreci ve AB üyeliği sürecinde yaşadığı değişim ve dönüşüm Avrupalılaşma yaklaşımına dayalı olarak açıklanmaya çalışılacaktır. Avrupalılaşma ekseninde Bulgar milli kimliği ve milliyetçiliği üzerinde meydana gelen etki ve buna bağlı olarak siyasal ve toplumsal düzeyde yaşanan gelişmeler analiz edilecektir. Bulgar milli kimliğini ve milliyetçiliğini şekillendiren ve değişime tabi tutan iç unsurlar ve dış unsurlar birlikte ele alınacak ve dolayısıyla antropoloji, sosyoloji, tarih gibi diğer sosyal bilim disiplinlerinden de yararlanılacaktır. Bu kapsamda, genel olarak Avrupalılaşma ve milliyetçilik kavramları ve bunlara ilişkin kuramsal yaklaşımlar üzerinden çalışmanın kuramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın odağı 2000’li yıllarda ve özellikle AB üyeliği sonrasında Bulgar milli kimliği ve milliyetçiliğinin içinden geçmekte olduğu süreç olsa da, yakın dönemde yaşanan gelişmelerin tarihsel bağlamdan ve mekândan kopuk değerlendirilemeyeceği düşünülmektedir. Nitekim ulusal ve uluslararası düzeyde tarihsel olarak belirleyici faktörlerin günümüzdeki gelişmelerde ve söylemlerde rol oynadığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, Bulgar milli kimliğinin unsurları ve milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi ve belli başlı özellikleri II. Bölümün ilk konusunu oluşturmaktadır.

Bölüm II’de öncelikle Bulgar kimliğinin siyasal, toplumsal ve kültürel unsurları süreklilik ve değişkenlik eksenleri etrafında analiz edilecektir. Bulgar milliyetçiliğinin günümüzde içinden geçmekte olduğu ve kendini yeniden ürettiği süreçte Avrupalılaşma etkisinin yanında tarihsel ve kültürel mirasın etkisini koruduğunu söylemek mümkündür. 19. yüzyıl sonunda Osmanlı Devletine bağlı bir Prenslik haline gelen ve 20. yüzyıl başında bağımsızlığını ilan ederek yeni bir Krallık olarak tarih sahnesine çıkan Bulgaristan’da Yunan ve diğer Slav unsurların yanında Türk(lük) unsurunun “öteki” olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Bu yaklaşımın günümüzde ülke içindeki farklı etnik grupların varlığı ve bunların ülke içi güç paylaşımındaki etkileri bağlamında önemini koruduğu görülmektedir.

1700’lü yıllarda dini ve kültürel olarak Yunan Ortodoks Kilisesinin etkisi altında kalan Bulgar toplumunun milli bilinç oluşturma faaliyetleri dil ve kültür alanında başlamıştır. Bulgar din adamı Paisii Hilendarski tarafından 1762 yılında kaleme alınan “Slav-Bulgar Tarihi” (*История славянобългарска*) (Istoriya Slavyanobılgarska) adlı eser ile başlayan kültürel aşama 1870 yılında Bulgar Ekzarhlığının (Bulgar Ortodoks Kilisesinin) kurulması ile sonuçlanmıştır. Bir sonraki aşamada Osmanlı Devletine karşı başlatılan silahlı mücadele aşaması 1877-78 tarihindeki Osmanlı – Rus harbiyle önce özerk Prenslik kurulması, 1908 yılında ise Bulgar Krallığının bağımsızlığını ilan etmesiyle neticelenmiştir. Osmanlı Devleti’nden ayrılmasının doğal bir sonucu olarak

ulusal kimliğini ağırlıklı biçimde Türk karşılığı üzerine inşa eden yeni devlet, Bulgar etnisitesinin “öteki”si olarak Türk kimliği ve varlığını konumlandırmıştır. Bulgar etnisitesi etrafında homojen bir ulus inşa etme çabası azınlıkların ve farklı etnisitelerin varlığının bir tehdit olarak algılanması sorununu ortadan kaldırmadığı gibi zaman içerisinde artarak devam etmesine neden olmuştur. Ancak mesele sadece “öteki” ile sınırlı kalmamıştır; milli kimliğin “biz” tarafını tanımlamak da o kadar kolay olmamıştır. “Biz” tanımını zorlaştıran ve içeriye (toplumsal ve ulusal düzeye) bakan boyutta tarihsel, sosyal ve kültürel bakımdan ortaklıklar veya çok büyük benzerlikler paylaştıkları akraba topluluklar ve diğer Slav toplumları yer almıştır. Dil, din, kültür gibi ortak değerlere sahip akraba topluluklar ve ülkeler arasında Makedonya, Sırbistan, Rusya ve Ukrayna gibi geniş bir yelpaze yer almıştır. Daha geniş çerçevede ele alındığında ise “biz” tanımının tarihsel olarak Avrupa (daha dar çerçevede Almanya’nın) ve yakın zamanda ABD’nin oluşturduğu Batı demokrasileri ile (çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği dönemi dâhil) siyasal ve kültürel hamisi olma iddiasını sürdüren Rusya arasındaki çekişme üzerinden şekillendiği görülmektedir. Dolayısıyla etnik temelli Bulgar kimliği ve milliyetçiliğinin “öteki”sinin Bulgaristan’daki Türk varlığı ve kimliği olduğu ne kadar açık ve tartışmasız ise, ülke içindeki Batı yanlıları – Rus yanlıları rekabetinin önemli bir rol oynadığı “biz” tanımlamasının da bir o kadar karmaşık ve çekişmeli bir alan oluşturduğu görülmüştür. İlaveten Makedon kimliği ve ulus devletinin Bulgar milli kimliği ve ulus devleti ile olan konumunun tarihsel olarak çözümlenememiş olmasının yanında Makedon devletinin günümüzde AB üyeliği perspektifi kazanmış olması “biz” tanımının geleceğini belirsizleştirdiği kadar içsel gerilimi ve potansiyel çatışma alanını da genişletmektedir.

Osmanlı – Rus savaşının sonucunda bağımsız ulus-devlet olma sürecine giren Bulgaristan’ın çarlık Rusya’nın hamiliği ve çabalarına rağmen Birinci ve İkinci Dünya Savaşları döneminde Almanya’nın müttefiki olduğu, savaşın hemen ardından komünist

rejimin kurulmasıyla bu kez Sovyetler Birliği tarafına geçtiği ve yarım asırlık bir süre boyunca Sovyetlerin etki alanında kaldığı görülmüştür. Doğu Bloku'nun dağılması sonrasında ise karşıt blokta yer alan Batılı kapitalist ülkeler tarafına geçiş süreci, Bulgar milli kimliğinin ve milliyetçiliğinin uluslararası alandaki dönüşümden ve bilhassa Avrupa bütünleşmesinden bağımsız düşünölemeyeceğini göstermiştir. Nitekim 29 Mart 2004 tarihinde NATO'ya üye olan Bulgaristan, 25 Nisan 2005 tarihinde imzalanan Katılım Antlaşması (*Treaty of Accession*) ile birlikte 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren de AB üyesi olmuş ve dolayısıyla Batı demokrasileri tarafına dâhil olma sürecini tamamlamıştır.

Avrupalılaşıma süreci olarak da adlandırılan AB üyelik süreci başlangıçta sorunsuz yaşanmış gibi görünse de Bulgar milliyetçiliğinin tarihsel olarak devam eden “biz” ve “öteki” kavramlarını tanımlama sorununu sona erdirmemiştir. Bulgar kimliği ve etnik milliyetçiliğinde homojen bir ulus olmanın önünde engel olarak görölen ve tarih boyunca göç ettirme ve asimilasyon gibi farklı uygulamalar üzerinden çözüm geliştirilmeye çalışılan azınlıkların ve diğör etnik grupların varlığı konusu, AB üyeliğinin ön şartı olan Kopenhag kriterleriyle birlikte farklı bir sürece evrilmiştir. Öte yandan, Bulgar siyasi elitini ve devlet mekanizmasını ve doğal olarak da Bulgar ulusal kimliği ve milliyetçiliğini şekillendiren Batı yanlıları ve Rusya yanlıları arasındaki tarihsel mücadelenin etkisinin de sürmekte olduğunu göstermiştir. Bulgar Çarı III. Boris'e atfedilen “daima Almanya ile birlikte hareket edilmesi, ancak hiçbir zaman Rusya'nın karşısında olunmaması”⁹ ilkesi etrafında şekillenen dış politika anlayışının iç politikada da karşılık bulduğu ve Batı yanlıları ile Rusya yanlıları çekişmesinin temel eksenini oluşturduğu görölmüştür. Dolayısıyla Bulgar milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi

⁹ Bulgarian Presidency of the Council of the EU, “Bulgaria-Russia Relationship: Schizophrenia All over. Part II”, Ocak 2018, <http://bulgarianpresidency.eu/bulgaria-russia-relationship-schizophrenia-part-ii/> (05.05.2022).

ve sahip olduğu bazı temel özellikleri “biz” ve “öteki” tanımlamaları çerçevesinde mevcut çalışmanın II. Bölümünde ana hatlarıyla ortaya konulacaktır.

Tarihsel arka planının ardından II. Bölümün devamında komünist rejimden kapitalizme ve çok partili temsil sistemine geçilmesini ifade eden geçiş süreci ele alınacaktır. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin tamamını etkileyen geçiş sürecinin genel olarak bölge ülkelerine olan etkisi ve Avrupa bütünleşmesiyle olan etkileşimi ele alınacaktır. “Çifte süreç” olarak da adlandırılan bu dönemde Bulgaristan özelinde yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelere kısaca yer verilecek ve bunların Bulgar milliyetçiliği ile olan etkileşimi incelenecektir.

II. Bölümün devamında AB üyelik süreci ve Avrupalılaşmanın Bulgar milliyetçiliği üzerinde meydana getirdiği etki analiz edilecektir. Bilişsel ve kurumsal olmak üzere iki boyut üzerinden yapılacak olan incelemede öncelikle Bulgaristan’ın AB adaylık sürecinde yapılan reform çalışmalarının Bulgar milliyetçiliği ile olan etkileşimi ele alınacaktır. AB tarafının Kopenhag kriterleri başta olmak üzere azınlıkların korunması ve demokratikleşme çerçevesinde yerine getirilmesini istediği çalışmalar ve bunların Bulgar milliyetçiliğine olan yansımaları “Bulgar etnik modeli” ile siyaset kurumu ve siyasi kültür üzerinden incelenecektir. HÖH’ün üyelik müzakereleri sırasında hükümet ortağı olarak üstlendiği rol ve artan siyasi gücü karşısında aşırı ve milliyetçi çevrelerde meydana gelen hareketlenme ve bu kesimlerin Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ikinci tura yükselmesine kadar geçen süreç ele alınacaktır. Yükselen milliyetçi hareketlere rağmen AB üyelik hedefine ulaşma yolunda ülkedeki azınlıkların korunması ve haklarının iadesi çalışmalarının ve farklı siyasi kesimler arasındaki işbirliğinin sürdürülmesi incelenecektir. Bu noktada AB koşulluluk politikasının rolü ve dolayısıyla adaylık sürecinde Avrupalılaşma ve Bulgar milliyetçiliği arasındaki etkileşim ele alınacaktır.

II. Bölümün son kısmında ise AB üyeliğinin ardından Bulgar milliyetçiliğinde yaşanan gelişmeler incelenecektir. AB üyeliği sonrasında iktidara gelen GERB'in siyasi söylem ve uygulamalarında izlediği milliyetçi çizgi, yükselen etnik temelli milliyetçi hareketlerin hükümet ortağı haline gelmesi ve milliyetçiliğin ülke siyasetinin genelinde etkili hale geldiği süreç ele alınacaktır. Yine Avrupalılaşma etkisi kapsamında yapılacak olan incelemede, siyasi parti sistemi içerisinde yaşanan gelişmelerin yanı sıra çift vatandaşlık uygulamasının AB üyeliği ile etkileşimi ve Bulgar milliyetçiliğinin “biz” ve “öteki” tanımlamaları üzerinden ülke içindeki ve komşu ülkelere yönelik uygulamaları ne şekilde etkilediği ele alınacaktır.

GERB lideri Boyko Borisov'un yukarıda nakledilen sözleri her ne kadar geçmişten gelen etnik temelli milliyetçi akımı temsil etse de, günümüz koşullarında meydana gelen değişimleri de ifade eden bir yönü bulunmaktadır. “Kalitesiz insan malzemesi” sözlerinin etnik yönü Türkleri ve Romanları açıkça işaret etmektedir. Bu durum geleneksel Türk karşıtlığı fikrinin genişletilerek 1989 göçü sonrasında ülke içinde kalan en büyük etnik gruplardan biri haline gelen Romanları da kapsadığı görülmektedir. Esasen komünist rejim döneminde asimilasyonun ana gruplarından biri olan Romanların varlığından duyulan rahatsızlığın daha güçlü bir şekilde ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla yeni dönemin milliyetçi söyleminin daha geniş bir halkada tüm etnik grupları kapsadığı ve Bulgar etnisitesini diğer tüm etnisitelerden ayıran daha güçlü bir tanımlama çabasına girdiği görülmektedir. Milliyetçilikteki bu yükselişin ise azınlıkların ve haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik AB reform çalışmalarının yapıldığı bir döneme rastlaması, ister istemez Avrupalılaşma ile olan etkileşimini gündeme getirmektedir.

AB üyelik sürecinin Bulgaristan'ın siyasal, toplumsal, demografik, ekonomik ve kültürel koşullarında meydana getirdiği değişimlerin, diğer bir ifadeyle Avrupalılaşma sürecinin etnik temelli milliyetçi söylem ve hareketlerin öne çıkmasında ve Bulgar

milliyetçiliğinin kendini yeniden üretmesinde bir şekilde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Seçim kampanyalarında HÖH'ün hedef alınması, her ne kadar Türklerin partisi olarak sunulmaya çalışılsa da azınlıkların ve farklı etnik grupların haklarının yanında temel hak ve özgürlükleri savunması ve ülkenin üçüncü büyük siyasi partisi haline gelmesi, aynı zamanda AB üyelik çalışmaları sırasında hükümet ortağı olarak kilit rol oynayan siyasal güç haline gelmesi gibi nedenlerden duyulan rahatsızlığın bir dışa vurumu olduğunu göstermiştir. Zira Borisov'un yurt dışı ziyaretinde yaptığı bu konuşmanın asıl muhatabı etnik Bulgar diasporası olmuştur. Borisov, Bulgar diasporasının ülkelerine dönmeleri ve yeni süreçte sorumluluk almaları çağrısında bulunmuştur. Benzer tutumun diğer siyasi partiler tarafından da benimsendiği ve iki şekilde karşılık bulduğu görülmüştür. Birincisi, seçimlere katılım yurt dışında yaşayan Bulgar vatandaşları arasında tüm etnik gruplarda her zaman yurt içindeki katılımdan daha yüksek oranda olmuştur. İkinci olarak da, ilerleyen zamanlarda yurt dışında eğitim gören kişilerin ve özellikle gençlerin kabinede ve devlet kurumlarında göreve getirildiği görülmüştür. Dolayısıyla hukuk reformları ve devlet kurumlarında yaşanan siyasal değişimlerden, ekonomik ve toplumsal alanlara kadar geniş bir alanda geçiş süreci ve Avrupalılaştırmanın etkisi olmuştur. Yaşanan bu sürecin Bulgar milliyetçiliği ile olan etkileşimi mevcut çalışmanın ana eksenini oluşturmuştur.

AB üyeliğinin Bulgar milliyetçiliğinin ülke içindeki unsurları üzerinde meydana getirdiği etkinin yanı sıra ülke dışını ilgilendiren unsurlar üzerinde de etkili olduğu görülmektedir. Makedonya başta olmak üzere komşu ülkelerin Bulgaristan sınırlarında yer alan ulusal azınlıklar ve bu ülkelerdeki etnik Bulgarlar da yeni Bulgar milliyetçiliğinin konusu haline gelmiştir. AB üyeliği sonrasında Bulgar milliyetçiliğinin etkisi altında kalan neredeyse tüm hükümetlerin yurt dışındaki etnik Bulgarları veya Bulgar kökenden geldiğini kabul ettiği kişileri vatandaş yapma çabasına girdiği ve bu amaca özel olarak Yurtdışı Bulgarlar Ajansının (YBA) (*Агенция за българите в*

чужбина – АБЧ) (Agentsiya za bulgarite v çujbina – ABÇ) kurulduğu gör÷lmektedir. Bulgar milliyetçiliği bu dönemde yurtiçinde etnik temelli siyasal hareketleri yasaklarken yurt dışında Bulgar etnisitesi temelli faaliyetlere ağırlık verme çabasını arttırmıştır. Sırbistan, Yunanistan, Romanya, Ukrayna ve hatta Rusya gibi komşu ÷lkelerde bulunan etnik Bulgarlar ile irtibata geçilerek çift vatandaşlık uygulaması üzerinden AB vatandaşlığının kazanılması gündeme gelmiştir. Makedonya meselesinde ise etnisite temelli tanımlamadan kaçınılarak burada bulunanları doğrudan Bulgar kökenli olarak tanımlama ve muhatap alma yoluna gidilmiştir. Bu ise tarihsel olarak devam eden Makedon - Bulgar kimliği rekabetini daha da derinleştirmektedir. AB üyeliğini güçlü ve ayrıcalıklı bir politik statü olarak kullanmaya çalışan Bulgar hükümetleri milliyetçiliğin güçlenmesinin de etkisiyle Makedonya'nın AB üyeliğinin önünü açmak için kendi tezlerinin kabulünü şart koşmuşlardır. Bu yönü de dâhil olmak üzere, Bulgar milliyetçiliğinin uluslararası aktörlerin Balkanlar'daki politikalarıyla etkileşime girdiği gör÷lmektedir. Dolayısıyla Bulgar milliyetçiliğinin ÷lke içindeki azınlıklar, siyaset kurumu ve vatandaşlık uygulaması üzerindeki etkisi mevcut çalışmanın ana eksenini oluştururken bunların bölge ÷lkeleri ve uluslararası alan ile olan etkileşimine de yer verilecektir. Bu bakımdan Bulgar milliyetçiliğinin bölgesel düzeyde Balkanlar'daki gelişmeler ile olan karşılıklı etkileşiminin yanında daha geniş çerçevede AB içerisindeki ve küresel düzeydeki gelişmeler ile olan etkileşimi genel hatlarıyla ele alınacaktır.

Genel olarak Balkanlar'ın ve özelde Bulgaristan'ın¹⁰ tarih içerisindeki durumu pek çok disiplinin inceleme konusu olmuştur, ancak hâlâ incelenmesi gereken konular

¹⁰ M. Türker Acaroğlu, *Bulgarlar ve Bulgaristan Üzerine Yüzyıllık Türkçe Kaynakça (1878-1978)* - *Bibliographie Turque Centennale Sur Les Bulgares Et La Bulgarie*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XII. Dizi - Sayı 8 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997).

mevcuttur. Balkanlar'daki¹¹ ve Bulgaristan'daki Türklerin durumu¹², Osmanlı'nın Balkanlar'daki gelişmesi ve dağılma dönemi, Bulgaristan'dan¹³ ve bölgedeki diğer ülkelerden¹⁴ Türkiye'ye doğru yaşanan göçler¹⁵ ile Türkiye Cumhuriyeti'nin bölge ülkeleriyle ilişkileri¹⁶ ve burada yaşayan Türkler¹⁷ ile ilgili politikaları¹⁸ çeşitli akademik çalışmaların konusu olmuştur. Tüm bu çalışmaların ortak özelliği Balkan devletlerinin politikalarından Osmanlı mirası olan Türk nüfusunun nasıl etkilendiği ve Türkiye'nin buradaki duruma ve gelişmelere nasıl yanıt verdiğine yönelik analiz yapmış olmaları, yani gelişmelerin bölgedeki Türkleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bunlara yönelik reaksiyonlarını Türk tarafının içsel bakış açısıyla ele almış olmalarıdır. Buna karşılık, Balkan devletlerinin Türk kimliğini “öteki”leştirerek kurdukları etnik temelli kimlik ve milliyetçilik anlayışını inceleyen çalışmaların sayısı sınırlıdır.¹⁹ Diğer bir ifadeyle bölgede yaşananların baş aktörü olan ve tarihsel olarak Osmanlı mirası üzerine

¹¹ Bilal N. Şimşir, *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri: kırınlar-kıyımlar-göçler (1821-1913)* (Ankara: Terazi Yayıncılık, 2013).

¹² M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar*, 1. Baskı, Kültür Eserleri Dizisi - 251 (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999).

¹³ Bilal N. Şimşir, *Cumhuriyetin ilk yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler* (Ankara: Terazi Yayıncılık, 2010).

¹⁴ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Bir Tasfiye ve Örtülü Sürgün Metodu Olarak Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler (1923-2004)*, 1. Baskı, Araştırma İnceleme Dizisi 1 (İstanbul: Kızılay Kültür Sanat Yayınları, 2023), <https://kizilayakademi.org.tr/wp-content/uploads/2023/01/balkanlardan-turkiyeye-gocler.pdf> (01.06.2024).

¹⁵ Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri (Emigrations Turques des Balkans, Turkish emigrations from the Balkans)*, c.I-II-III, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989).

¹⁶ Kader Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık* (Bursa: Dora Yayınları, 2019).

¹⁷ Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Genişletilmiş 2. Baskı (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2009).

¹⁸ Kader Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)* (Bursa: Dora Yayınları, 2021).

¹⁹ Emine Alpay, *Sosyal İnşacılık Kuramı Çerçevesinde Türk ve Bulgar Kimliği* (İstanbul: Hiper Yayın, 2018).

kurulan Balkan devletlerinin bizzat kendi politika ve uygulamaları yeterince araştırma ve inceleme konusu olmamıştır. Söz konusu ihtiyaç Balkan devletlerinin kendi çalışmalarının istenen seviyede olmamasından kaynaklandığı kadar Türk araştırmacıların konuyu bu yönüyle yeterince ele almamış olmasından da kaynaklanabileceğini akla getirmektedir. Dahası günümüzdeki bölgesel ve küresel gelişmelerin Balkan coğrafyası ile olan karşılıklı etkileşimi tarih alanındaki çalışmaların yanı sıra Uluslararası İlişkiler disiplini alanındaki çalışmalara da ihtiyaç olduğunu ve gelecekte bu ihtiyacın artacağını düşündürmektedir. Mevcut çalışmada Bulgar milliyetçiliğinin tarihten gelen izleri sürülerek günümüzdeki değişimi ve dönüşümü, bunun bölgesel gelişmeler ve özellikle de Avrupalılaşma süreciyle olan etkileşimi ele alınacaktır. Bu sayede geçmişini anlamak kadar geleceği öngörmek ve gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutmak da mevcut çalışmanın katkı sağlaması arzu edilen bir özelliği olacaktır.

Bütüncül bir bakış açısıyla ele alındığında tarihsel olarak Türk karşıtlığına dayandığı ve Türk kimliğini “öteki” olarak görmeye devam ettiği kabul edilen Bulgar milliyetçiliğinin bunun ötesine geçen hususları barındırdığı da görülmektedir. Tarihsel olarak Avrupa (özellikle Almanya) – Rusya yanlısı olma ikilemi içerisinde kalan ve “biz” kimliğini tam olarak tarifleyemeyen Bulgar milliyetçiliğinin AB üyeliği ile birlikte yeni bir değişim ve dönüşüm sürecine girdiği görülmektedir. Avrupalılaşma süreci üzerinden bir taraftan ülke içinde yer alan Bulgar etnisitesi dışındaki etnik grupları “öteki” olarak konumlandırma yaklaşımını sürdürürken, diğer taraftan da yurtdışındaki etnik Bulgarları ve Bulgar kökenlileri “biz” kavramı içerisine dâhil edecek şekilde kendini yeniden ürettiği hipotezi sınanacaktır. Bunu yaparken de farklı etnisitilere yönelik farklı ve çoğu zaman birbirine zıt iki yön içeren bu etnik temelli milliyetçi yaklaşımın siyasi partiler ve siyaset kurumu düzenlemeleri ile vatandaşlığın kazanılması ve çift vatandaşlık uygulamaları üzerinden analizi yapılacaktır.

Bu bağlamda cevabı aranacak olan bazı soruları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Geçiş döneminde Batı yanlısı bir siyasi çizgi takip eden Demokratik Güçler Birliği (DGB) (*Съюз на демократичните сили – СДС*) (Sıyuz na demokratiçnite sili – SDS) ile HÖH işbirliği yapmışken ve yine AB üyeliği yolunda Sakskoburggotski Hükümeti (2001-2005) ile işbirliği sürmüşken, aynı siyasal akımdan gelen ve AB üyeliği sonrasında iktidar olan GERB neden tam tersi bir tutum izleyerek HÖH’e karşı olan tavrını siyasal mücadeleyi de aşacak şekilde ülkedeki Türklere karşı ötekileştirici ve dışlayıcı bir tutum izlemiştir?

AB yanlısı olma iddiasında olan ve buna da parti isminde açıkça yer veren GERB, AB üyelik çalışmalarını yürüten hükümetlerde yer alan ve dolayısıyla AB üyeliğinin mimarları arasında yer alan HÖH ile ittifak veya azınlık hükümeti kurabilme imkânı varken bunu neden tercih etmemiştir?

Dahası Türkler ve Romanlar başta olmak üzere diğer etnik gruplara karşı açıkça nefret söylemine varacak kadar sert bir etnik temelli milliyetçi söylem ve tutum benimseyen aşırı sağcı parti ve hareketler ile GERB arasında hükümet ortaklığına kadar varan bir işbirliği nasıl ortaya çıkmıştır?

GERB’in bu tutumu daha önce HÖH ile koalisyon hükümeti kuran Bulgar Sosyalist Partisi (BSP) (*Българска социалистическа партия – БСП*) (Bılgarska sotsialistiçeska partiya – BSP) ve diğer partilerin tavrını ve genel olarak ülke siyasetini ne şekilde etkilemiştir?

Hiper enflasyon gibi zorlu ekonomik sıkıntılar ve siyasi istikrarsızlıklar yaşanan 1990’lar boyunca aşırı milliyetçi söylem siyaset sahnesinde etkili olamamışken, Kopenhag ve Maastricht kriterlerine uyum gibi önemli siyasi ve ekonomik gelişmelerin kaydedildiği ve AB üyeliğine geçildiği bir dönemde aşırı milliyetçi kesimler neden ve nasıl öne çıkmıştır?

Aşırı milliyetçi hareket ve partiler AB adaylık sürecinden itibaren neden ve nasıl ortaya çıkmış, önce ulusal meclise ve Avrupa parlamentosuna daha sonra da hükümet ortaklığına kadar nasıl ilerlemiştir?

Bulgaristan’da eski dönemde yaşanan milliyetçilik ile AB üyeliği sonrası yaşanan milliyetçilik arasındaki benzerlik ve farklar nelerdir?

Eski sosyalist rejimin müesses nizamı (*establishment*) Avrupalılaşma süreci içerisinde nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir?

Avrupalılaşmanın etkisiyle ülke içindeki siyasal ve toplumsal dönüşüm ne yönde olmuş ve bu dönüşüm siyaseti ve Bulgar milliyetçiliğini ne yönde etkilemiştir?

AB üyeliği öncesi ve sonrasında HÖH’ün Bulgar siyasal hayatındaki rolü ve etkisi ne olmuştur? Türkiye’ye göç eden Türklerin bir kısmının geri dönmesi, Türkiye’de kalanların da çift vatandaşlık alması milliyetçi söylem ve hareketleri nasıl etkilemiştir?

Bulgaristan’ın AB üyesi olması Bulgar milliyetçiliğinin Kuzey Makedonya başta olmak üzere Balkan coğrafyası ve diğer komşu ülkelerde yaşayan Bulgar vatandaşları ve Bulgar kökenli kişilere yönelik yaklaşımını ne şekilde etkilemiştir?

1. BÖLÜM KAVRAMLAR VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Her bilimsel araştırmanın öncelikle kavramları iyi tanımlanması gerektiğine dikkat çekilen bir çalışmada, iyi tanımlanmamış olan kavramların karışıklık ve anlaşılmazlığa sebebiyet verdiği, analiz düzeyi belli olmayan kavramların “soyutlama basamağı” (*ladder of abstraction*) içerisinde hatalara neden olduğu ve cins ile tür arasındaki ilişkinin karıştırılması derecesinde hatalara neden olduğu belirtilmiştir. Kavramların düzgün tanımlanmamasının muhtemel risklerini üç başlık altında toplayan söz konusu çalışma, bunları sırasıyla “kavram yanlışlığı” (*concept misformation*), “kavramsal esneme” (*conceptual stretching*) ve “derececilik” (*degreeism*) olarak sınıflandırmıştır.²⁰

Avrupalılaşma ile ilgili çalışmaların karşı karşıya kaldığı en önemli riskin “kavramsal esneme” durumu olduğu vurgulanmıştır. Diğer bir ifadeyle, kavramın kullanım şeklinin amaçlanan veya kabul edilebilir bilimsel çerçevenin ötesine geçme riski bulunmaktadır. AB’nin ulusüstü bir yapı olarak ortaya çıkmasının ardından Avrupa bütünleşmesi çalışmalarından ayrılan Avrupalılaşma çalışmaları kamu politikası gibi çeşitli alanları içinde barındırmış ve görgül (ampirik) çalışmalar yapmayı gerekli kılmıştır. Bunun için de Avrupalılaşma kavramını tanımlama ve sınırlandırma (*delimitation*) zorunluluğu ortaya çıkmıştır.²¹

1.1. Avrupalılaşma Kavramı ve Kuramsal Yaklaşımlar

Avrupalılaşma kavramına ve kavramla ilişkili çalışmaların ayrıntılarına geçmeden önce küreselleşme çalışmaları ile olan ilişkisine kısaca değinmek gerekmektedir. Avrupalılaşma ve küreselleşme kavramlarına yer veren çalışmaların yakın dönemde

²⁰ Claudio M Radaelli, “The Europeanization of Public Policy”, *The Politics of Europeanization*, Kevin Featherstone ve Claudio M Radaelli (ed.), (New York: Oxford University Press, 2003) içinde, s. 27-28.

²¹ Ibid, s.27.

arttığı ve ülkeler üzerinde benzer dış etkiler meydana getirmeleri nedeniyle eş anlamlı olarak kullanılabildiğine dikkat çeken çalışmalar bulunmaktadır. Küreselleşme literatürü ile Avrupalılaştırma literatürünü birbirinden ayıran ve karşılıklı olarak ele alan söz konusu çalışmada, her iki kavramın birbirinin yerine veya birbirine yakın biçimde kullanılması “gevşek” kullanım olarak adlandırılmıştır. Bu tür bir kullanımın iki kavramın farklı özelliklerini ve süreçlerin kurumsal etkilerini yeterince ortaya koyamadığı iddiasında olan bu yaklaşım, Avrupalılaştırmanın küreselleşmeye karşı bir 'panzehir' görevi görebileceğini gösteren görgül (ampirik) veriler olduğu, Avrupalılaştırmanın farklı politika hedeflerini teşvik ettiği ve küreselleşmenin sahip olmadığı kurumsal etkiler gösterdiği savına dayanmaktadır.²² Dolayısıyla mevcut çalışmanın bu kısmında konu küreselleşmeden ziyade Avrupalılaştırma kavramı etrafında ele alınacak olup Avrupalılaştırma kavramına ilişkin tanımlamalara, Avrupa bütünleşmesi gibi diğer kavramlarla olan ayrımlarına ve bu kapsamda dikkat çeken kuramsal yaklaşımlara yer verilecektir.

1.1.1. Avrupalılaştırmanın Ayrı Bir Kavram Olarak Tanımlanması

Pek çok farklı çalışmada karışımıza çıkan Avrupalılaştırma (*Europeanization*) terimi, çalışmanın yapıldığı dönem ve inceleme alanı itibarıyla farklı yönleri öne çıkarılarak kullanılmıştır. Kavram olarak ifade ettiği anlam, kullanıldığı çalışmanın kuramsal yaklaşımına bağlı olarak şekillenmiştir. Kullanıldığı alanı ve bağlamı dikkate almadan tek başına tanım olarak vermek mümkün olmadığı gibi kavramın anlaşılması için de yeterli değildir. Aralarında benzerlik bulunmasına rağmen farklı anlamlar ifade eden diğer kavramlarla karıştırılması ve yanlış biçimde birbirinin yerine kullanılması da mümkün olabilmektedir. Bu nedenle Avrupalılaştırma kavramına ilişkin tanımlar

²² Paolo Graziano, “Europeanization or Globalization?: A Framework for Empirical Research (with Some Evidence from the Italian Case)”, *Global Social Policy*, 2003, Vol.3, No. 2, s.173-94, <https://doi.org/10.1177/1468018103003002006>.

verilirken kuramsal olarak ele alındığı alanlara ve çalışmalara kısaca değinmek ve bu alanlarda yüklendiği anlamı da ortaya koymak daha uygun bir yöntem gibi görünmektedir.

Avrupalılaşma, “en geniş” anlamıyla “‘Avrupa’ teriminin hâkim veya yakından ilişkili olduğu niteliklere sahip olma yolundaki yapısal değişimi ifade eden bir olgu” olarak kullanılmış, “en dar” anlamıyla ise günümüzde “Avrupa Birliği politikalarına verilen karşılık” olarak ifade edilmiştir.²³ Bu en geniş ve en dar anlam arasındaki yelpazede Avrupa düzeyinde ortaya çıkan yapılar ve politikalardan, bunların ülkeler üzerinde meydana getirdiği etkiye kadar birçok farklı unsuru barındıran tanımlar bulunmaktadır. Birbirinden farklıymış gibi görünen bu tanımlar esasında birbirinden bağımsız olmayıp Avrupalılaşmanın uluslararası, ulus-üstü ve ulusal olmak üzere farklı boyutlarına vurgu yapmaktadır. Tüm bu tanımları mevcut çalışmanın kapsamına dâhil etmek mümkün değildir. Bunun yerine Avrupalılaşmaya ilişkin çalışmalarda sıklıkla başvuru alan ve ortak kabul gören tanımlara yer verilerek milliyetçilik ile olan ilişkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Avrupalılaşma çalışmalarında sıklıkla yer verilen tanımlardan biri Maria Green Cowles, James Caporaso ve Thomas Risse tarafından yapılan tanımdır. Cowles ve arkadaşlarına göre Avrupalılaşma, Avrupa düzeyinde farklı yönetim yapılarının ve politika ağlarının ortaya çıkmasını ve gelişmesini ifade etmektedir.²⁴ İki unsurdan oluşan bu tanımda birinci unsur Avrupa düzeyinde ortaya çıkan ayrı yönetim yapılarıdır. Siyasal problem çözme süreçleriyle ilişkili olan bu yönetim yapıları, aktörler arasındaki ilişkileri resmi hale getiren siyasi, hukuki ve sosyal kurumları ifade

²³ Kevin Featherstone, “In the Name of ‘Europe’”, *The Politics of Europeanization*, Kevin Featherstone ve Claudio M Radaelli (ed.), (New York: Oxford University Press, 2003) içinde, s.3.

²⁴ Maria Green Cowles, James Caporaso, ve Thomas Risse, ed., *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change* (Cornell University Press, 2001), s.3, <http://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctv3mt9rp> (12.07.2023).

etmektedir. Tanımın ikinci unsurunu oluşturan uzmanlaşmış politika ağları ise emredici Avrupa kurallarının oluşturulmasında uzmanlaşmış olan unsurları ifade etmektedir.²⁵

Avrupa bütünleşmesine vurgu yapan Cowles ve arkadaşlarının tanımından faydalanan Tanja Börzel ve Thomas Risse, Avrupa bütünleşmesinin yurtiçinde meydana getirdiği değişim ve bu değişimin meydana getirdiği sonuç üzerine odaklanmaktadır. Dolayısıyla Avrupalılaşma kavramını, Avrupa düzeyindeki kurum inşa etme sürecinin üye ülkelerde meydana getirdiği etkinin incelenmesi olarak tanımlamaktadır.²⁶

Yapmış olduğu ilk çalışmalarda Avrupa bütünleşmesi ifadesi yerine Avrupa Birliği süreci ifadesini tercih eden Börzel, Avrupalılaşma kavramını ülke içindeki politika alanlarının AB'nin politika yapma alanı haline gelmesi olarak tanımlamıştır.²⁷ Sonraki çalışmalarda Börzel ve Risse, Avrupa bütünleşmesinin yurtiçinde meydana getirdiği değişimi ve bu değişimin sonucunu anlayabilmek için Risse, Cowles ve Casparo'nun tanımını benimsemiştir. Börzel ve Risse'ye göre Avrupalılaşma kavramı, Avrupa düzeyinde farklı yönetim yapılarının ve politika ağlarının ortaya çıkmasını ve gelişmesini ifade etmektedir. Bu yapılar siyasal problem çözme süreçleriyle ilişkili olan ve aktörler arasındaki ilişkileri resmi hale getiren siyasal, yasal ve sosyal kurumlardan ibarettir. Politika ağları ise emredici Avrupa kurallarının oluşturulmasında uzmanlaşmış olan unsurları ifade etmektedir. Dolayısıyla Avrupalılaşma kavramı kısaca, Avrupa düzeyindeki kurum inşa etme sürecinin üye ülkelerde meydana getirdiği etkinin incelenmesi olarak tanımlanmaktadır.²⁸

²⁵ Radaelli, "The Europeanization of Public Policy", s.29; Tanja A. Börzel ve Thomas Risse, "Conceptualizing the Domestic Impact of Europe", *The Politics of Europeanization*, Kevin Featherstone ve Claudio M Radaelli (ed.), (New York: Oxford University Press, 2003) içinde, s.59.

²⁶ Börzel ve Risse, "Conceptualizing the Domestic Impact of Europe", s.59.

²⁷ Tanja A. Börzel, "Towards convergence in Europe? Institutional adaptation to Europeanization in Germany and Spain", *Journal of Common Market Studies*, 1999, vol. 39, no. 4, s. 573-96.

²⁸ Börzel ve Risse, "Conceptualizing the Domestic Impact of Europe", s.59.

Avrupalılaşma çalışmalarında önde gelen isimlerden biri olan Claudio Radaelli ise diğerk tanımlarda açıkça yer verilmeyen unsurları da kapsayacak şekilde daha sistematik bir tanımlama yapmıştır. Bu özelliği nedeniyle olsa gerek, Radaelli “oğu araştırma için bir referans noktası” olarak kabul edilir.²⁹ Radaelli’nin Avrupalılaşma kavramını nasıl tanımladığına geçmeden önce takip ettiği kavramlaştırma sistematığına kısaca yer vermek gerekmektedir.

Kevin Featherstone’nun yukarıda yer alan Avrupalılaşmanın en geniş ve en dar anlamları için kullandığı “maksimalist” ve “minimalist” ifadelerine karşılık Claudio Radaelli “genel anlamlı kavramlar” (*background concepts*) ve “sistematize edilmiş kavramlar” (*systematized concepts*) şeklindeki sınıflandırmadan faydalanmaktadır. Radaelli’nin tanımlamasına göre genel anlamlı kavram “belirli bir kavramın potansiyel olarak farklı anlamlarının birleşiminden oluşan küme”yi ifade etmektedir. Genel anlamlı bir kavram olarak Avrupalılaşma sarıh bir tanıma sahip olmayıp değişik çalışma alanlarından birçok konuyu ve anlayışı barındırmaktadır. Buna karşılık “sistematize edilmiş kavram” belirli bir araştırma grubunun belli biçimde tanımladığı kavramı ifade etmektedir.³⁰

Radaelli “genel anlamlı kavram” ile “sistematize edilmiş kavram” arasındaki farkı açıklamak için ilkinin “ansiklopedik bilgi” tarzındaki ifade, diğerkini ise “szlk anlamı”na sahip ifade şeklinde nitelendirmektedir. Ansiklopedik tarzdaki ifadenin kullanılmasının meşru olduğunu, ancak karmaşık olguları anlamak ve açıklamak için yeterli olamayacağını iddia etmektedir. Dolayısıyla her çalışma alanının kendine özgü

²⁹ Canan Balkır ve Diğdem Soyaltın, *Avrupalılaşma, Tarih, Kavram, Kuram ve Türkiye Uygulaması* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018), s.45.

³⁰ Radaelli, “The Europeanization of Public Policy”, s.31.

sistematize edilmiş kavramlara sahip olmasını doğal karşılamakta, ancak bu sistematize etme işleminin çalışmanın başında yapılmış olmasını gerekli görmektedir.³¹

Ladrech'in tanımından³² yola çıkan Radaelli, Avrupalılaşma kavramını “ilk önce AB kamu politikası ve siyaseti içerisinde tanımlanan ve birleştirilen ve ardından yurtiçi söylem mantığına, kimliklere, siyasi yapılara ve kamu politikalarına derç edilen resmî ve gayri resmî kuralların, prosedürlerin, politika paradigmalarının, tarzlarının, ‘iş yapma şekillerinin’, ortak inanç ve kurallarının a) inşa edilmesi, b) yayılması (*diffusion*) ve c) kurumsallaştırılması süreçleri” olarak tanımlamaktadır.³³ Avrupalılaşma kavramını kamu politikası özelinde ele alan Radaelli'nin bu tanımı diğer tüm alanlar için de kullanılabilir. Ayrıntılarına ilerleyen bölümde yer verileceği üzere Avrupa Birliğine üye olmak isteyen ülkeler için belirlenen ve diğer alanların yanı sıra milliyetçilik üzerinde de etkili olan adaylık koşullarının başında Kopenhag kriterleri gelmektedir. AB üyesi ülkeler arasında kabul edilen ve ardından yeni üye olacak ülkeler tarafından yerine getirilmesi istenen bu kriterler yukarıda yer alan Avrupalılaşma kavramının inşa, yayılma ve kurumsallaştırma süreçlerinden geçerek ortaya çıkarılmış olan kurallara iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Son olarak Avrupalılaşma kavramının AB üyesi ülkelerin siyasal parti sistemleri üzerinde meydana getirdiği etkiye ve dolayısıyla siyasal parti sistemi bağlamındaki kullanımına kısaca değinmek gerekmektedir. Radaelli'nin yukarıdaki tanımı, yukarıdan aşağıya tek yönlü ve dikey bir bakış açısına dayandığı ve dolayısıyla aşağıdan yukarıya veya yatay yönlü etkileşimleri göz ardı ettiği, ancak AB'nin ilgili ülke siyasal sisteminde meydana getirdiği etkiyi incelemek için daha uygun bir bakış açısı sağladığı

³¹ Idem.

³² Robert Ladrech, “Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France”, *Journal of Common Market Studies*, 1994, vol. 32, no. 1, s.69-88, <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1994.tb00485.x>.

³³ Radaelli, “The Europeanization of Public Policy”, s.30.

kabul edilmektedir.³⁴ Avrupalılaştırmanın ülkelerin siyasi parti sistemleri üzerindeki etkisine ilişkin farklı çalışmalar yapıldığı görülmektedir.³⁵

Radaelli'nin çalışması 2000'li yılların başında yapıldığı için o dönemde yaygın olan birinci nesil tanımlar içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte Radaelli'nin tanımının, aynı dönemdeki diğer tanımlamalarla kıyaslandığında daha kapsamlı ve sistematik bir nitelik taşıdığını söylemek mümkündür. Ayrıca AB bütünleşmesinin üye ülkelerde meydana getireceği etkilerin sonuçlarının zaman içerisinde daha net biçimde görüleceğini ve bu nedenle aşağıdan yukarıya çalışmalara ihtiyaç olacağını vurgulamıştır. Bu nedenle, AB politikaları ve düzenlemelerinin üye ülkelerde meydana

³⁴ Stoycho P. Stoychev, "Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects", *CEU Political Science Journal*, 2008, vol. 3, no. 1, s.4.

³⁵ Avrupa bütünleşmesinin ulusal siyasal sistemler üzerindeki genel etkisine ilişkin çalışma için bkz. Simon Hix ve Klaus H. Goetz, "Introduction: European Integration and National Political Systems", *West European Politics*, 2000, vol.23, no.4, s.1-30; Avrupa bütünleşmesinin ulusal parti sistemleri üzerindeki özel etkisine ilişkin çalışma için bkz. Cowles, Caporaso ve Risse, *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*; Avrupa bütünleşmesinin ulusal parti sistemleri üzerinde doğrudan etkisinin sınırlı olduğuna ilişkin çalışma için bkz. Peter Mair, "The Limited Impact of Europe on National Party Systems", *West European Politics*, 2000, vol. 23, no. 4, s. 27-51; Avrupa bütünleşmesinin ulusal siyasi parti sistemlerini önemli derecede etkilediğine ilişkin çalışmalar için bkz. Zsolt Enyedi, "'Europeanisation' of Central Eastern European Party Systems", 2005, <http://www.epsnet.org/2005/pps/Enyedi.pdf>; Paul G. Lewis, "The Impact of the Enlargement of the European Union on Central European Party Systems", *Sussex European Institute, University of Sussex SEI Working Paper 14* (2003); Avrupa bütünleşmesinin ulusal parti sistemlerinin istikrar ve gelişimi üzerindeki etkisine ilişkin çalışmalar için bkz. Geoffrey Pridham, "EU enlargement and consolidating democracy in post-communist states – formality and reality", *Journal of Common Market Studies*, 2002, vol. 4, no. 5, s. 953-973, <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00404>; Dorota Dakowska, "Beyond conditionality: EU enlargement, European party federations and the transnational activity of German political foundations", *Perspectives on European Politics and Society*, 2002, vol.3, no.2, s.271-296, <https://doi.org/10.1080/15705850208438837>.

getirdiği etkinin yanı sıra ülkelerin bunlara verdiği karşılığın incelenmesine olan ihtiyacı dile getirmiş ve yeni nesil Avrupalılaşıma çalışmaları için açık bir perspektif sunmuştur.

1.1.2. Avrupalılaşıma ve Avrupa Bütünleşmesi Ayrımı

Avrupalılaşıma ile Avrupa bütünleşmesi kavramının bazı çalışmalarda birlikte kullanıldığı ve bazen de birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Her iki kavramın birbirine yakın kullanıldığı çalışmalarda “Avrupa bütünleşmesi” kavramı esasen AB’nin tarihsel gelişimini tanımlamaktadır. Bu bakımdan “salt fiziksel veya mekanik bir bütünleşme sürecini değil, ortak kabul görmüş bulunan ve etik ve moral değerler kapsamında algılanan birtakım kurallar ve davranış kalıpları çerçevesinde gelişen bir süreci ifade etmektedir”.³⁶ “Çeşitlilik içinde birlik” (*unity in diversity*) ifadesinde yer alan birlik ya da “birlikte olma” ifadesi Avrupa norm ve değerleri etrafında bir araya gelmeyi, Avrupalı olmayı belirtmektedir. Bu anlamıyla Avrupa bütünleşmesi Avrupalılaşıma etkisinin bir parçası olarak görülmektedir.

Avrupa bütünleşmesiyle aynı anlamda kullanıldığı bir başka örnekte üye ülkelerin egemenlik haklarının hukuken (*de jure*) AB’ye aktarılması “Avrupalılaşıma” (*Europeanization*) olarak tanımlanırken, üye ülkeler ile AB arasındaki fiili (*de facto*) güç paylaşımı için “Avrupaîleşme” (*Europeification*) ifadesi kullanılmıştır.³⁷

Günümüzde Avrupalılaşıma çalışmalarını Avrupa bütünleşmesinden ayrı bir alan olarak kabul eden yaklaşımlar ağırlıktadır. Bu yaklaşımlara göre Avrupalılaşıma kavramı “Avrupa bölgesel bütünleşmesinin veya yakınsamasının basit bir eş anlamlısı değildir”. Tarih, kültür, siyaset, toplum ve iktisat gibi birçok farklı alanı kapsayan bir terimdir.

³⁶ Balkır ve Soyaltın, *Avrupalılaşıma, Tarih, Kavram, Kuram ve Türkiye Uygulaması*, s.8.

³⁷ Radaelli, “The Europeanization of Public Policy”, s.29.

Aynı zamanda yapısal değişim sürecini ifade etmektedir. Aktörleri, yapıları, fikirleri ve çıkarları farklı şekillerde etkilemektedir.³⁸

İki kavramın ayrı tutulması gerektiği yaklaşımını benimseyenlerden Radaelli, Avrupalılaşıma kavramının AB politika yapıcılığı ve Avrupa bütünleşmesinden farklı bir anlama sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Bu noktada Börzel'in³⁹ görüşüne daha yakın durarak "Avrupa boyutunun ulusal siyaset ve politika alanlarına nüfuz etmesi" olarak görmektedir.⁴⁰

Avrupa bütünleşmesi tarihsel olarak önce gelmekle birlikte Avrupalılaşımadan ayrı bir kavram olarak tutulmaktadır. Avrupa bütünleşmesi üye ülkelerin egemenlik terki yaptığı sürecin ontolojik aşamasını tanımlarken, Avrupalılaşıma ise AB kurumlarının oluşturulması ve faaliyete geçmesinden sonra ülkelerde meydana getirdiğı etkiyi inceleyen "post-ontolojik" bir çalışma alanı olarak tanımlanmaktadır.⁴¹

Avrupa bütünleşmesi kuramları⁴² ile Avrupalılaşıma çalışmaları arasında bilinçli bir ayırım yapılmaktadır. Avrupa bütünleşmesinin devletin egemenliğı üzerindeki etkisine odaklanan bütünleşme kuramları, devletin egemenliğini güçlendiren, zayıflatan veya "çok katmanlı yönetim" (*multilevel governance*) dinamiklerini harekete geçiren

³⁸ Featherstone, "In the Name of 'Europe'", s.3.

³⁹ Börzel, "Towards convergence in Europe? Institutional adaptation to Europeanization in Germany and Spain", s.573-596.

⁴⁰ Radaelli, "The Europeanization of Public Policy", s.29.

⁴¹ Ibid., s.33.

⁴² Haluk Özdemir, *Avrupa Mantiğı Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*, 3. Baskı (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2019), s.50-114.

yönleri ele almaktadır.⁴³ Buna karşılık, Avrupalılaşma çalışmalarının alanı “yurtiçindeki kurumların Avrupa’ya uyum sağlama sürecindeki rolü” üzerine odaklanmaktadır.⁴⁴

Avrupalılaşma kavramından ayırıştırılan bir başka kavram da AB politika oluşturma kavramıdır. Avrupa bütünleşmesi ile Avrupalılaşma ayrımı konusunda Börzel ile aynı görüşte olan Radaelli, AB politika oluşturma kavramı konusunda ayırmaktadır. Börzel Avrupalılaşma sürecini, üye ülkelerin politik tercihlerini AB düzeyine yüklemesi ve AB düzeyinde oluşturulan kararların ülke içine indirilmesi şeklinde iki yönlü olarak tanımlamaktadır.⁴⁵

AB politika oluşturma süreci ve Avrupalılaşma süreci arasındaki döngünün hangi kısımlarının Avrupalılaşma sürecini hangisinin de AB politika oluşturma sürecini kapsadığı konusunda Radaelli biraz daha seçici davranmaktadır. Avrupalılaşma ve AB politika oluşturma süreçlerini iki ayrı kavram olarak gören Radaelli, bunların gerçek dünyada birbiriyle bağlantılı ve karşılıklı etkileşim içerisinde olduğunu kabul etmektedir. Bu etkileşimi birinden diğerine “tek yönlü” (*unidirectional*) değil, “daireysel” (*circular*) ve “tek seferlik” (*one-off*) değil, “döngüsel” (*cyclical*) olarak kabul etmektedir.⁴⁶

AB düzeyinde oluşturulan politikalar ve alınan kararlar üye ülkelere aktarılmakta ve ülkelerde bir etki meydana getirmektedir. Radaelli’nin Avrupalılaşma olarak tanımladığı bu etkiye maruz kalan üye ülkeler, kendilerini etkileyen AB kararlarına karşı uyum sağlama veya değiştirme şeklinde bir yanıt oluşturmaktadır. Ülkelerin bu yanıtı Avrupa politika oluşturma süreçlerinde bir karşı etki meydana getirerek yeni

⁴³ Börzel, “Towards convergence in Europe? Institutional adaptation to Europeanization in Germany and Spain”, s.576-577.

⁴⁴ Radaelli, “The Europeanization of Public Policy”, s.33.

⁴⁵ Tanja A. Börzel, “Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting: Member State Responses to Europeanization”, *Journal of Common Market Studies*, 2002, vol.40, no.2, s.193-214.

⁴⁶ Radaelli, “The Europeanization of Public Policy”, s.34.

kararların oluşumunu şekillendirmekte ve döngü bu şekilde devam etmektedir. Avrupalılaşma tanımının AB politik süreçlerinin üye ülkelerde meydana getirdiği “yankılanma” (*reverberation*) ile sınırlı tutulması gerektiğini savunmaktadır.⁴⁷

1.1.3. Avrupalılaşma Sürecinin AB’lileşme Boyutu

Avrupa Birliği’nin kamu politikası üzerindeki etkisini inceleyen Radaelli, AB’nin üye ülkelerin yurtiçi politika sistemleri üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Dolayısıyla Avrupalılaşma kavramını daha dar çerçevede ele alarak çalışmasını “AB’lileşme” (*EU-isation*) boyutuyla sınırlamakta ve AB’lileşmenin AB üyesi ülkeler üzerindeki etkisini incelemektedir.⁴⁸ Avrupalılaşmanın AB’nin genişleme süreci üzerindeki etkisi ise bir diğer çalışmada ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır.⁴⁹

Avrupalılaşma yaklaşımı ve milliyetçilik ile olan ilişkisine geçmeden önce son olarak Avrupalılaşma kavramıyla ilgili çalışmalarda sıkça yer alan ve AB’lileşme boyutunu ortaya koyan iki farklı kavram olarak “Avrupalılık” (*Europeanness*) ve “Avrupalı boyut” (*European dimension*) kavramlarına kısaca değinmek gerekir.

“Avrupalılık” kavramı tarih boyunca farklı dönemlerde farklı yönleri öne çıkarılan ve ele alındığı disiplin içerisinde tanımlanan bir terim olmuştur. Tüm bu tanımlamaların ortak noktası, kullanıldıkları dönemdeki siyasal sınırlara bakılmaksızın,

⁴⁷ Ibid, s.34.

⁴⁸ Ibid., s.27.

⁴⁹ Heather Grabbe, “Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process”, *The Politics of Europeanization*, Kevin Featherstone ve Claudio M Radaelli (ed.), (New York: Oxford University Press, 2003) içinde, s. 303-27.

Avrupa toplumunun sahip olduğu düşünölen ortak özelliklerin ortak bir kimlik ile ifade etme çabasının bir ürünü olmasıdır.⁵⁰

Günümüzde ise küreselleşme olgusuyla şekillenen Avrupa toplumunun sahip olduğu düşünölen ortak niteliklerin Avrupalılar tarafından “Avrupalılık” olarak yansıtılması eğilimi olduğu görölmektedir. Bu eğilime göre “Avrupalılık” kavramı itici gücünü neoliberalizmin oluşturduğu küreselleşme çağının bir gereğı olarak katılımcı demokrasi ve katılımcı yaklaşımın öne çıktığı, merkezî olmayan ve tek bir yere yoğunlaşmayan, merkezî yapılara karşı toplumun güçlendirildiğı ve özerklik anlayışının billûrlaştığı, yan yana ve uyum içerisinde var olma felsefesinin hâkim olduğu, hiyerarşi ve otoriteye dayalı geleneksel örgüt yapılarının dışında alternatiflerin arandığı, farklı değer yargılarına açık olan ve göçmenliğı bir medeniyet olgusu olarak gören anlayış şeklinde tanımlanmaktadır.⁵¹

Özetlemek gerekirse “Avrupalılık”, günümüz Avrupa sosyo-politik topluluğunun temellerini oluşturan ve bütünleşme sürecine dayanan değerlerin, normların ve inançların (insan hakları, demokrasi, tahammül (tolerans)⁵², dayanışma) meydana getirdiğı Avrupa aksiyolojisi (değer bilim) olarak tanımlanmaktadır.⁵³

⁵⁰ Bożena Gierat-Bieroń, “Europeanisation of Culture as an Effect of EU Cultural Policy”, *Visions and Revisions of Europe*, Karolina Czerska-Shaw, Marcin Galent ve Bożena Gierat-Bieroń (ed.), Studies in Euroculture (Universitätsverlag Göttingen, 2018) içinde, s.93, DOI: <https://doi.org/10.17875/gup2018-1115>.

⁵¹ Ibid., s.94.

⁵² “Tolerance” kelimesinin karşılığı olarak sözlükte verilen “hoşgörü” ve “müsamaha” kelimeleri farklı bağlam ve anlamlarda da kullanıldıklarından mevcut çalışmada tercih edilmemiştir. Etnisite bağlamında ele alındığında “farklı olana” veya “ötekine” katlanma anlamı ağır bastığı için mevcut çalışmada “tahammül” kelimesi tercih edilmiştir.

⁵³ Gierat-Bieroń, “Europeanisation of Culture as an Effect of EU Cultural Policy”, s.92.

“Avrupalı boyut” (*European dimension*) kavramının daha ziyade Avrupa Birliği kurumlarının metinlerinde yer aldığı görülmektedir. “Avrupa Kültür Başkenti Etkinliği Topluluk Eylemi 2007-2019” hakkındaki 1622/2006/AT sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Kararında⁵⁴ yer alan “Avrupalı boyut” (*European dimension*) kavramı Avrupa Komisyonu tarafından kültür ile ilgili AB dokümanlarında normatif ve pratik amaçla kullanılan bir terimdir. AB üyesi ülkelerin farklı şehirleri, sanatçıları ve sanat kurumları arasında kültürel alanda işbirliğini öngören düzenleme “çeşitlilik içinde birlik” ilkesinin hayata geçirilmesini ve Avrupa bütünleşmesinin kültürel boyutunun güçlendirilmesini amaçlamıştır.⁵⁵

2014 yılında kabul edilen 445/2014/AB sayılı Karar⁵⁶, 1622/2006/AT sayılı Kararı yürürlükten kaldırarak 2020-2033 dönemi için yeni bir eylem başlatmıştır. Her iki düzenleme de AB üyesi ülkelerin halkları arasında kültürel etkileşimi ve dayanışmayı arttırmak amacıyla yapılmıştır. AB üyesi ülkelerin kültürel çeşitliliğini korumanın ve geliştirmenin yanı sıra paylaşılan ortak özellikleri öne çıkarmayı ve ortak bir kültür alanına sahip olma duygusunu güçlendirmeyi hedeflemektedir. Nasıl ki Avrupa vatandaşlığı üye ülke vatandaşlığı üzerine inşa edilmişse, Avrupa düzeyinde kültürel çeşitlilik de üye ülkelerin kolektif kültürleri üzerine inşa edilmiştir. Şehir düzeyindeki etkinlikleri konu alması nedeniyle organizasyon açısından yerel, ancak

⁵⁴ Council of the European Union, “Decision No 1622/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 2006 Establishing a Community Action for the European Capital of Culture Event for the Years 2007 to 2019” (2006), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006D1622> (01.08.2023).

⁵⁵ Gierat-Bieroń, “Europeanisation of Culture as an Effect of EU Cultural Policy”, s.93-95.

⁵⁶ Council of the European Union, “Decision No 445/2014/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 Establishing a Union Action for the European Capitals of Culture for the Years 2020 to 2033 and Repealing Decision No 1622/2006/EC” (2014), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32014D0445> (01.08.2023).

ilgili ülkenin kolektif kültürünü yansıtmaması nedeniyle içerik açısından ulusal nitelikli etkinlikleri konu aldığı görülmektedir. Dolayısıyla ülke içindeki farklı etnisite ve kültürler için özel hükümler içermemektedir. Bununla birlikte Avrupalılaştırma etkisi ve milliyetçilik anlayışı arasındaki etkileşimi anlamak bakımından dikkate alınması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Avrupalılaştırma sürecinin AB boyutu ile olan ilişkisini üç kesite ayırmak mümkündür. Birincisi, Radaelli'nin yazısının konusu olan "AB'lileşmenin" AB üyesi ülkeler içerisindeki etkisidir. İkinci boyut Grabbe'nin yazısının konusu olan AB genişleme sürecinin parçası olan ülkeler üzerindeki etkisini oluşturmaktadır. Üçüncü boyut olarak da bunların dışında kalan ülkeler üzerinde meydana getirdiği etki sayılabilir.

1.1.4. Avrupalılaştırmanın Ayrı Bir Çalışma Alanı Olarak Gelişimi

Avrupalılaştırma kavramıyla ilgili çalışmaların Avrupa bütünleşmesi ve AB sürecini ele aldığı alanlar bakımından sınıflandırıldığı görülmektedir. Avrupa bütünleşme çalışmalarında ilk nesil "klasik Avrupa bütünleşmesi", yeni nesil ise "çok katmanlı yönetim" veya "Avrupalılaştırma çalışmaları" olarak adlandırılmaktadır. Avrupalılaştırma çalışmaları "Avrupa düzeyindeki gelişmelerin üye ülkeler üzerindeki etkisini temel analiz noktası olarak belirlemiş" ve bu nedenle "Avrupa bütünleşme sürecinin yeni bir araştırma alanı" olarak kabul edilmiştir.⁵⁷

Avrupalılaştırma çalışmaları bir kuram olarak değil, Avrupa bütünleşme sürecini açıklayan bir yöntem olarak görülmektedir. Uluslararası İlişkiler ve Avrupa Çalışmaları başta olmak üzere birçok kuramın yöntemlerinden faydalanan Avrupalılaştırma çalışmaları, AB üye ülkelerinin AB müktesebatına uyum sürecini, yani AB'nin hukuki

⁵⁷ Balkır ve Soyaltın, *Avrupalılaştırma, Tarih, Kavram, Kuram ve Türkiye Uygulaması*, s.1-3.

ve siyasi düzenlemelerinin ülke düzeyinde uygulanmasını analiz etmektedir.⁵⁸ Son dönemde yapılan çalışmalarda “Avrupalılaşma, Avrupa bütünüleşme sürecini kuramsal açıdan analiz eden bir araştırma programı” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁹

Avrupa Birliği çalışmalarında yerleşik bir araştırma programı haline gelen Avrupalılaşma, kısaca AB’nin (aday, üye veya yakın/uzak komşu olmasına bakılmaksızın) ülkeler üzerinde meydana getirdiği etki anlamında kullanılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle AB’nin ulusal düzeydeki etkilerini ve meydana getirdiği değişimin varlığını ya da yokluğunu analiz etmek için kullanılan kavramı ifade etmektedir.⁶⁰ Dolayısıyla, Avrupa bütünüleşme sürecini ekonomik alan temelinde ele alan geleneksel kuramlardan (Federalizm, Neofonksiyonalizm, vb.) farklı olarak ortaya çıkmış yeni bir analiz çabası olarak adlandırılabilir.

Avrupa bütünüleşmesi sadece AB üyesi ülkeleri kapsarken, Avrupalılaşma etkisi AB üyesi ülkelerle sınırlı kalmamıştır. 1990’lar sonrası uluslararası alanda yaşanan değişim ve küreselleşme süreciyle birlikte Avrupalılaşma etkisi komşu ülkelerde de görölmüştür. AB üyelik hedefi olan Doğu Avrupa ve eski Sovyet bloğu ülkelerinde liberal demokrasi ve pazar ekonomisi ilkelerinin hayata geçirilmesine yönelik reform çalışmaları kapsama dâhil olmuştur. Aynı şekilde Balkan ülkeleri ve Türkiye de Avrupalılaşma araştırma programının kapsamına girmiştir. Aynı şekilde AB üyeliği perspektifi verilmeyen komşu ülkelerle olan ilişkilerde de Avrupalılaşma önemli bir unsur haline gelmiştir.⁶¹ Dolayısıyla, en dar anlamıyla kullanıldığında bile Avrupalılaşma kavramının AB üye ve aday ülkelerini kapsadığı gibi AB’nin kıta

⁵⁸ Gierat-Bieroń, “Europeanisation of Culture as an Effect of EU Cultural Policy”, s.96.

⁵⁹ Balkır ve Soyaltın, *Avrupalılaşma, Tarih, Kavram, Kuram ve Türkiye Uygulaması*, s.7.

⁶⁰ Ibid., s.xiii.

⁶¹ Ibid., s.1-2.

genelinde (hatta Avrupa dışında) meydana getirdiği etkiyi de kapsadığını söylemek gerekir.⁶²

Avrupalılaşıma çalışmaları klasik (birinci kuşak) ve yeni nesil (ikinci kuşak) olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Klasik nesil (birinci kuşak) çalışmalarda Avrupalılaşıma yukarıdan aşağıya yaşanan değişim süreci olarak tanımlanırken, yeni nesil (ikinci kuşak) çalışmalarda ise Avrupalılaşıma süreci aşağıdan yukarıya yaşanan değişimi analiz etmektedir.⁶³ Avrupalılaşıma kavramının tanımlanma şekline göre yapılan bu sınıflandırmada bazı temsilciler konusunda farklı değerlendirmeler olmakla birlikte gruplandırmanın ekseriyetle aynı şekilde yapıldığı görülmektedir.⁶⁴

Birinci nesil temsilciler arasında Jim Buller, Andrew Gamble, Kenneth Dyson, Klaus H. Goetz, ikinci nesil temsilciler arasında ise Tanja A. Börzel, Simon Bulmer, Martin Burch, Kevin Featherstone, George Kazamias, Maria Green Cowles, James Caporaso ve Thomas Risse gibi isimler sayılmakta ve Avrupalılaşıma tanımı söz konusu temsilcilerin kavramsallaştırmalarına dayandırılmaktadır.⁶⁵ Bir başka çalışmada ise James Caporaso ve Claudio Radaelli birinci nesil temsilciler arasında sayılmakta ve bunlara Helen Wallace ve Robert Ladrech ilave edilmektedir.⁶⁶ Söz konusu çalışmalar ve bunlar arasındaki ayrımlar mevcut çalışmanın kapsamını aştığından dolayı bunların

⁶² Featherstone, “In the Name of ‘Europe’”, s.4.

⁶³ Balkır ve Soyaltın, *Avrupalılaşıma, Tarih, Kavram, Kuram ve Türkiye Uygulaması*, s.47.

⁶⁴ Vivien A Schmidt ve Claudio M Radaelli, “Policy Change and Discourse in Europe: Conceptual and Methodological Issues”, *West European Politics*, 2004, vol.27, no.2, s.183-210, <https://doi.org/10.1080/0140238042000214874>; Balkır ve Soyaltın, *Avrupalılaşıma, Tarih, Kavram, Kuram ve Türkiye Uygulaması*, s.47; Gierat-Bieroń, “Europeanisation of Culture as an Effect of EU Cultural Policy”, s.97.

⁶⁵ Balkır ve Soyaltın, *Avrupalılaşıma, Tarih, Kavram, Kuram ve Türkiye Uygulaması*, s.47.

⁶⁶ Gierat-Bieroń, “Europeanisation of Culture as an Effect of EU Cultural Policy”, s.97.

ayrıntlarına girilmeyecektir. Bunun yerine mevcut çalışmanın amacına uygun ve konuya katkısı olduğu düşünülen hususlara değinmek yerinde olacaktır.

Geleneksel çalışmalar içerisinde zikredilen Helen Wallace⁶⁷, bütünleşme süreçlerinin ülke içi kurumsal ilişkileri etkileme ihtimaline ilk kez dikkat çeken, bu etkileşimin ülkenin yasal ve siyasal geleneklerine bağlı olarak değişkenlik gösterebileceğini vurgulayan kişi olarak kabul edilmektedir.⁶⁸

Robert Ladrech ise Avrupalılaşma araştırmasını üne kavuşturan kişi olarak zikredilmektedir. Ladrech'in tanımlamasında Avrupalılaşma, "Avrupa Topluluğunun siyasal ve ekonomik dinamiklerini ulusal siyasetin ve politika yapımının örgütsel mantığına dâhil edecek düzeye kadar siyasetin yönünü ve şeklini yeniden yönelimleyen artımlı bir süreç (*incremental process*)" olarak yer almaktadır.⁶⁹ Ladrech'in ilerleyen dönemdeki çalışmalarında bütünleşme süreçlerinde "ulusal uyum sağlama" (*national adaptation*) hususuna vurgu yaptığına dikkat çekilmektedir. Buna göre, topluluk düzenlemelerinin oluşturulması sırasında ülke içi politikalara yeniden yön verilmekte ve bu sayede uluslararası veya ulusüstü düzeydeki eylemlerin üye ülkenin iç politikalarının doğal bir parçası haline gelmesi sağlanmaktadır.⁷⁰

James Caporaso'nun "geri bildirim döngüsü" (*feedback loop*) olgusuna dayanarak Avrupalılaşma mekanizması modelini geliştirmesi bir başka önemli katkı olarak kabul edilirken, Rafal Riedel'in ise Caporaso'nun Avrupalılaşma modelini ve geri bildirim döngüsü olgusunu zekice yorumlayarak günümüzde klasik olarak kabul edilen

⁶⁷ Hellen Wallace, "The Impact of the European Communities on National Policy-Making", *Government and Opposition*, 1971, vol.4, no. 6, s. 520-538.

⁶⁸ Gierat-Bieroń, "Europeanisation of Culture as an Effect of EU Cultural Policy", s.97.

⁶⁹ Ladrech, "Europeanization of Domestic Politics and Institutions", s.69.

⁷⁰ Gierat-Bieroń, "Europeanisation of Culture as an Effect of EU Cultural Policy", s.97.

Avrupalılaşma tanımının ortaya çıkmasına katkı sağladığı kabul edilmektedir.⁷¹ Buna göre Avrupa bütünleşmesi, ye ülkeler, vatandaşlar ve kurumlar gibi bütünleşme varlıkları üzerinde bir çeşit baskı meydana getiren, ülke içi faktörlerin ve aktörlerin arabuluculuğuna tabi tuttuktan sonra ülke içi politika değişiklikleri şeklinde somut sonuçlar doğuran devamlı bir süreç olarak tanımlanmıştır.

Uzun yıllar Avrupa bütünleşmesi ve Avrupalılaşma zerine odaklanan geleneksel alışmalar “Avrupa siyasal toplumunu” (*European polity*) “yeni işlevselcilik” (*neofunctionalism*), “liberal uluslararasııcılık” (*liberal intergovernmentalism*), “oklu düzey yönetişimi” (*multi-level governance*) ve “karşılaştırmalı kamu politikası” (*comparative public policy*) kavramları üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Yeni nesil çalışmalarda ise Avrupalılaşma yeni bir kuram olarak değil, uluslararası politika, politika süreçleri ve yönetişim gibi hlihazırda varolan kuramlarla etkileşime geçen yeni bir yaklaşım olarak görülmüştür.⁷²

Geleneksel (birinci kuşak) Avrupalılaşma alışmalarında AB’nin ulusal yönetim ve politikalar üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yukarıdan aşağıya doğru olan bu etki incelemesi ye ülkelerin politik yapılarında, kurumlarında ve politika yapma süreçlerindeki değişimi açıklamaya çalışmıştır. Yeni nesil (ikinci kuşak) Avrupalılaşma alışmaları ise esasen aşağıdan yukarı yönlü bir analiz yöntemini esas almıştır. AB politikalarının uygulanması ve karar alma süreçlerinde anahtar rolün ulusal yönetimlerde olduğu anlayışına dayanan bu yeni nesil çalışmalarda Avrupalılaşma iki yönlü bir süreç olarak tanımlanmıştır. Ulusal düzeydeki aktörlerin AB politikalarının etkisine maruz kaldığı varsayımından yola çıkan yeni nesil yaklaşımda “ulusal

⁷¹ Ibid.

⁷² Claudio M. Radaelli ve Theofanis Exadaktylos, “New Directions in Europeanization Research”, *Research Agendas in EU Studies: Stalking the Elephant*, Michelle Egan, Neill Nugent ve William E. Paterson (ed.), (Palgrave Macmillan, 2010) içinde, s.189-215.

hükümetlerin AB etkisini kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek için baskı uyguladıkları” ve bu sayede ulusal politikalarını AB düzeyine taşıyarak AB politikalarını şekillendirmeye çalıştıkları kabul edilir. Bu şekilde AB politikaları ulusal politikalara yaklaştırılarak ulusal düzeyde yasal ve idari uyum ihtiyacı azalır, ulusal politika ve çıkarların AB norm ve düzenlemelerine yansması sağlandığında AB düzeyindeki bu düzenlemelerin ulusal etkileriyle başa çıkma ve uygulama düzeyi kolaylaşır.⁷³

Yeni nesil Avrupalılaşıma çalışmalarında aşağıdan yukarıya süreç analizi yapılarak AB normları çerçevesinde üye ülkelerde yaşanan değişimler incelenmiştir. Bu çalışmalar üye ülkelerde meydana gelen değişimlerin çeşitlilik gösterdiğine ve hatta bazen değişimin meydana gelmediğine dikkat çekmiştir.⁷⁴ Yeni nesil çalışmaların geleneksel çalışmalardan ayrıldığı en önemli nokta salt AB etkisini değil, iç politika ve değişkenleri odağına almış olmaları, her değişimin doğrudan AB etkisi ile açıklanması yerine alternatif faktörlerin incelemesini de yapmış olmalarıdır. AB etkisi ve iç değişim arasındaki nedensellik metodolojik olarak aşağıdan yukarıya analiz edilerek incelenmiştir. Bu yaklaşım sosyal bilimlerde araştırma yöntemlerine bir katkı olarak da değerlendirilmektedir.⁷⁵

İlk dönem çalışmalarda ana bağımlı değişken Avrupalı kurum inşası süreçlerinin dinamikleri ve çıktıları iken, yeni nesil çalışmalarda ise Avrupa bütünleşmesinin ve Avrupalılaşımanın yurtiçi siyasal ve toplumsal süreçler üzerindeki etkisine odaklanılmıştır. Daha spesifik olarak Avrupalılaşımanın yurtiçi politikaları, siyaseti ve siyasal toplumları genel olarak nasıl etkilediği inceleme konusu olmuştur. Uluslararası

⁷³ Balkır ve Soyaltın, *Avrupalılaşıma, Tarih, Kavram, Kuram ve Türkiye Uygulaması*, s.48.

⁷⁴ Börzel ve Risse, “Conceptualizing the Domestic Impact of Europe”, s.71.

⁷⁵ Balkır ve Soyaltın, *Avrupalılaşıma, Tarih, Kavram, Kuram ve Türkiye Uygulaması*, s.48.

alandaki çalışmalar da benzer şekilde uluslararası kurumların ve normların yurtiçi etkilerini araştırmaya yönelmiştir.⁷⁶

1.2. Avrupalılaşmanın Temel Nitelikleri, Mekanizmaları ve Etki Alanları

Avrupalılaşma kavramına ilişkin yukarıda verilen tanımlamalar tek başına Avrupalılaşma etkisini ve çalışma alanlarını anlamak için yeterli değildir. Bunun için Avrupalılaşmanın temel nitelikleri ya da ayırt edici özellikleri ile mekanizmaları konusunda yapılan bazı tespitlere yer vermek gerekir.

1.2.1. Avrupalılaşmanın Temel Nitelikleri

Avrupalılaşmanın temel nitelikleri konusunda yapılan değerlendirmelerin başında, Avrupalılaşma kavramının “bir seviyelendirme/derecelendirme meselesi” (*a matter of degree*) olarak ele alınması gelmektedir.⁷⁷ Yapılan tanımlamalarda görüldüğü üzere, Avrupa bütünleşmesi ve ötesine geçen çok geniş bir anlamda kullanılabildiği gibi, AB’lileşme ve ye ülkelerde meydana getirdiği etki şeklinde en dar anlamda da kullanılabilmektedir. Bununla birlikte, AB düzeyi Avrupalılaşmanın neşet ettiği yüksek bir uyum düzeyi olarak görülmemektedir. AB’nin sürekli olarak kendini inşa halinde ve sürekli bir politika yapımı sürecinde olması nedeniyle siyasi mücadele ve çekişmelerin bir ürünü olduğu ve kararlarının her zaman tutarlı ve rasyonel olamayacağı kabul edilmektedir.⁷⁸

⁷⁶ Börzel ve Risse, “Conceptualizing the Domestic Impact of Europe”, s.57.

⁷⁷ Featherstone, “In the Name of ‘Europe’”, s.4.

⁷⁸ Radaelli, “The Europeanization of Public Policy”, s.30-31.

Avrupalılaşmanın dikkat çekilen ve değerli bulunan bir diğer özelliği bir süreç olmasıdır.⁷⁹ Siyasi mücadele alanı olması ve bu nedenle her zaman tutarlı ve rasyonel olmayan sonuçlar meydana getirmesi, Avrupalılaşmanın bir tür “topluluklaştırma” (*communitisation*) çalışması olarak görülmemesini beraberinde getirmiştir. Durağan bir durumu değil, devingen bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç “doğrusal olmayan” (*non-linear*) bir özelliğe sahip olduğu kadar “tek tip olmayan” (*non-uniform*) bir özelliğe de sahiptir. Yukarıda verilen tanımlamalarda yer aldığı üzere Avrupalılaşma süreci, AB kurumlarının üye ölkeleri etkilediği yukarıdan aşağıya olan hareket ile AB etkisine karşı üye ölkelerin geliştirdiği yanıtın ulusüstü yapılara iletildiği aşağıdan yukarıya olan hareket olmak üzere iki yönlü bir hareketi içerir. Yukarıdan aşağıya olan hareket resmi boyut olarak tanımlanırken, aşağıdan yukarıya olan hareket ise daha az resmi boyut olarak kabul edilir.⁸⁰

Üçüncü olarak Avrupalılaşmanın bir süreç olması doğal olarak dinamik bir niteliğe sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Bu dinamik özelliği sebebiyle yapısal etkisi kalıcı olmayabileceği gibi geri döndürülemez de değildir. Bu yönüyle “Avrupalılaşma” ile “neofonksiyonalizm” birbirinden farklı şeyleri ifade etmektedir ve ilki diğerinin yerine kullanılamaz.⁸¹ Zira neofonksiyonalizme göre bir alandaki bütünleşme bir başka alanda bütünleşme koşullarının oluşmasına imkân vermekte ve bu sayede “yayılma etkisi” (*spillover effect*) meydana getirmekte ve sürekli biçimde ileriye doğru yol almaktadır.⁸² Ancak Avrupalılaşma yaklaşımında değişkenlik söz konusudur ve her zaman geriye dönüş mümkündür. Avrupalılaşmanın, Avrupa bütünleşme

⁷⁹ Ibid., s.30.

⁸⁰ Gierat-Bieroń, “Europeanisation of Culture as an Effect of EU Cultural Policy”, s.96.

⁸¹ Featherstone, “In the Name of ‘Europe’”, s.4.

⁸² Desmond Dinan, ed., *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*, 2 c. (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005).

alışmalarından ayrı bir çalışma alanı olarak gelişmesinde bu dinamik ve değişken yapısının önemli rol oynadığı görölmektedir.

Dördüncü olarak Avrupalılaşmanın ontolojisi karmaşıktır. Uluslararası sistem düzeyinde ele alındığında Avrupalılaşma ile küreselleşme arasında ayırım yapmak zordur. Zira ülke içindeki adaptasyonu sağlayan anahtar bağımsız değişkenleri Avrupalılaşmaya ait olanlar ve küreselleşmeye ait olanlar şeklinde ayırt etmek güçtür.⁸³ Avrupalılaşma ve küreselleşme arasındaki ayırım ile ilgili çalışmalara mevcut bölümün başında değinildiğinden burada bunun çalışma alanına olan etkisine dikkat çekmek gerekmektedir. Avrupalılaşma alanına ilişkin çalışmalarda, AB'nin nasıl sınıflandırılacağından ziyade (devlet dışı veya ulus üstü aktör gibi) sürecin ve çıktının nasıl açıklanacağına yönelik akademik ilginin daha fazla olduğuna dikkat çekilmekte ve bu nedenle “post-ontolojik safhaya geçiş” olarak adlandırılmaktadır.⁸⁴ Radaelli'nin tanımında dikkat çektiğı gibi, Avrupalılaşma alanı bireylerin ve örgütlerin ötesine geçen ve daha geniş bir yelpazeyi kapsayan “siyasal yapı, kamu politikası, kimlikler ve siyasetin bilişsel boyutları” gibi farklı unsurları içermektedir.⁸⁵

Avrupalılaşmanın bir diğer özelliğı yapı ve fail arasındaki ilişki biçiminin basit olmamasıdır. Birey, kolektif yapı veya işletme gibi farklı türde aktörler mevcuttur. Dolayısıyla Avrupalılaşma sürecinde yapı ve fail doğası gereğı birbiriyle ilişkili kavramlar olarak görölmektedir. Avrupalılaşma sürecinde “kurum” (*agency*) sadece inşa edilen değil aynı zamanda inşa eden olabilir.⁸⁶ Karşılıklı bir etkileşim ve biçimlendirme söz konusudur.

⁸³ Featherstone, “In the Name of ‘Europe’”, s.4.

⁸⁴ Radaelli, “The Europeanization of Public Policy”, s.33; Featherstone, “In the Name of ‘Europe’”, s.4.

⁸⁵ Radaelli, “The Europeanization of Public Policy”, s.30.

⁸⁶ Featherstone, “In the Name of ‘Europe’”, s.4.

Altıncı olarak, Avrupalılaşma sürecinde sebep ve sonuç ilişkisi “yanıltıcı” (*deceptive*) olabilir. Küçük ve teknik bir AB düzenlemesi ülke içinde yaygın bir etki doğurabilir ve daha fazla değişikliğe yol açabilir.⁸⁷ Kurumsallaşma süreçlerine odaklanarak “siyasi davranış mantığında değişim” meydana getirebilme özelliği sayesinde “AB politika ve siyasetinin yurtiçinde asimile edilmesi” sonucunu doğurabilmektedir.⁸⁸

Yedinci olarak, Avrupalılaşma basitçe bağımlı ve bağımsız değişkenler ve regresyon çalışmaları mantığı ile anlaşılamaz. Avrupalılaşmanın meydana getirdiği dönüşüm çoklu düzeyde eş zamanlı olarak evrilen, birbirine paralel ancak zorunlu olarak birbirine sıkı sıkıya bağlı olmayan süreçlerden oluşabilir.⁸⁹

Avrupalılaşma etkisinin bir diğer özelliği zaman içerisinde değişim gösterebildiği gibi mekândan mekâna ve ulusal düzey ile ulusaltı düzey arasında da farklılık gösterebilmesidir. Bununla bağlantılı olarak doğası gereği asimetrik bir süreç olması ve etkileşimler arasında derin eşitsizlikler barındırması dikkat çeken bir diğer özelliktir.⁹⁰

Son olarak yukarıda Radaelli’nin Avrupalılaşma tanımında yer alan “örgütsel mantık” ifadesinin uyum sağlama, öğrenme ve politika değişikliğine gitme yönleri barındırması ve ağları da içerecek genişlikte ifade edilmiş olması Avrupalılaşmaya olumlu manada geniş bir alan sağlamaktadır. Ancak örgütlere gereğinden fazla vurgu yapılması halinde bireylerin ve politika geliştiricilerin rollerinin gözden kaçacağına dikkat çekilmektedir. Ayrıca Avrupalılaşmanın “ulusal siyaset ve politika yapma”

⁸⁷ Ibid., s.4.

⁸⁸ Radaelli, “The Europeanization of Public Policy”, s.30.

⁸⁹ Featherstone, “In the Name of ‘Europe’”, s.4.

⁹⁰ Idem.

alanıyla sınırlı tutulmaması, kimlikler ve siyasetin bilinç bileşeni gibi hususların da kapsama alınabileceğine ayrı bir vurgu yapılmaktadır.⁹¹

1.2.2. Avrupalılaşma Mekanizmaları ve Etki Durumu

Avrupalılaşma mekanizmaları etkinin meydana geliş şekli ve yeri bakımından farklı gruplandırmalara tabi tutulmaktadır. Etkinin meydana geliş yönüne göre yapılan sınıflandırmada Avrupalılaşma mekanizması dikey ve yatay olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Dikey mekanizmalar, politikanın belirlendiği AB düzeyi ile politikanın uygulandığı yurtiçi düzeyi arasındaki hiyerarşik zinciri ifade etmektedir. Yatay mekanizmalar ise AB politikasına uyum için hiyerarşik bir baskının olmadığı, uyumlaşmanın piyasa içerisinde veya sosyalizasyon kalıpları içerisinde gerçekleştiği ortamı tanımlamaktadır. Dikey Avrupalılaşma AB ve ülke düzeyi arasındaki açık hiyerarşik ilişki ve baskı ortamı üzerinden değişimi gerçekleştirirken, yatay Avrupalılaşmada değişim süreci piyasa ve tüketici tercihleri üzerinden veya iyi politika nosyonuna ve en iyi uygulamaya ilişkin fikirlerin ve söylemlerin yayılması (difüzyon) yoluyla gerçekleşmektedir.⁹²

Avrupalılaşma mekanizmasını bir diğer sınıflandırma şeklinde kurumsal ve bilişsel boyutlar üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. Kurumsalcılık boyutu üzerinden yapılan değerlendirmeye göre AB politikasını oluşturan mekanizmalar “zorlama” (*coercion*), “taklit” (*mimetism*) ve “normatif baskı” (*normatif pressures*) şeklinde gruplandırılmaktadır. Doğrudan zorlamanın bulunmadığı durumlar ise “AB kaynaklı bilişsel yakınsama” (*EU-induced cognitive convergence*) süreci olarak ele alınmaktadır.⁹³

⁹¹ Radaelli, “The Europeanization of Public Policy”, s.30.

⁹² Ibid., s.41.

⁹³ Idem.

Avrupalılaşma mekanizmasının sınıflandırılmasına ilişkin bir başka yaklaşım ise etkiyi şekillendiren ortama göre yapılmaktadır. Bu sınıflandırmada Avrupa modeli, yurtiçi fırsat yapısı ve minimalist direktiflerin erevelendirici bütünleşme mekanizması olmak üzere üç tür mekanizma tanımlamaktadır. Avrupa politika yapım süreçlerinin bu üç mekanizma tarafından şekillendirildiği ve bu süreçler sonucunda sırasıyla pozitif bütünleşme, negatif bütünleşme ve erevelendirici bütünleşme meydana geldiği belirtilmektedir. Avrupa politikalarının yurtiçindeki etkisinin saptanmasında en önemli faktörün politika alanı değil, onu üreten mekanizma olduğu savunulmaktadır.⁹⁴

Avrupalılaşma mekanizmalarına ilişkin tüm bu gruplandırmaları tek bir şekil üzerinde birleştiren Radaelli, mekanizmaların meydana getirdiği sonuçlar bakımından “pozitif bütünleşme”, “negatif bütünleşme” ve “ereveleme” olmak üzere üç grupta toplamaktadır.⁹⁵

1.2.2.1. Avrupalılaşma Mekanizmaları

Avrupalılaşma mekanizmasının ilkinin bir Avrupa modelinin var olduğu ve ülkelerin bu modeli “benimsemek” (*adoption*) zorunda oldukları durumu ifade etmektedir. AB düzeyinde tanımlanmış bir kurumsal modelin yurtiçine aktarılması söz konusu olduğu için buna “pozitif bütünleşme” denilmektedir. Ülkenin kendini AB’ye uyumlandırması beklenmektedir. Bu uyumlandırma “zorlama” veya “taklit” şeklinde olmaktadır.⁹⁶

Pozitif bütünleşme genel olarak AB müktesebatının ülke içine aktarılmasını içermektedir. AB müktesebatı da sadece AB düzeyinde oluşturulan düzenlemelerden

⁹⁴ Christoph Knill ve Dirk Lehmkuhl, “How Europe Matters. Different Mechanisms of Europeanization”, *SSRN Electronic Journal*, 2002, <https://doi.org/10.2139/ssrn.302746>.

⁹⁵ Radaelli, “The Europeanization of Public Policy”, s.41.

⁹⁶ *Ibid.*, s.42.

ibaret değildir; AB üyesi ülkelerin tümünün bireysel olarak taraf olduğu uluslararası hukuki düzenlemeler ile AB'nin tüzel kişi olarak taraf olduğu uluslararası hukuki düzenlemelerin AB müktesebatının parçası haline gelmesi durumunu da ifade etmektedir. Mevcut çalışmada Bulgaristan'ın AB adaylık sürecine ilişkin başlık altında görüleceği üzere Kopenhag kriterlerinin karşılanması ve bu amaçla azınlıkların korunmasına ilişkin sözleşmelere taraf olunması yer almıştır.

İkinci tür Avrupalılaşıma mekanizmasında yurtiçine aktarılması gereken bir model bulunmamakta, bunun yerine yurtiçi engellerin kaldırılması yoluyla uyumlaştırma sağlanmaktadır. Benimsenmesi gereken bir AB modeli olmadığı için buna da “negatif bütünleşme” adı verilmektedir. Engelleri kaldırmak suretiyle “yurtiçi fırsat yapısını” (*domestic opportunity structure*) dolaylı olarak değiştiren bu tür mekanizmalarda değişimin sonucu peşinen belirlenemez. Engellerin kaldırılması suretiyle rekabetin düzenlendiği bu alanlara malların, hizmetlerin ve kişilerin serbest dolaşımı örnek olarak verilmektedir.⁹⁷

Bulgaristan örneğinde kişilerin serbest dolaşımı konusu Bulgar hükümetlerinin önem verdiği alanların başında gelmiştir. Aynı şekilde AB de yeni üye olan ülkelere Bulgaristan ve Romanya vatandaşlarının serbest dolaşımını 2009 yılına kadar tedricen uygulamıştır. Mevcut çalışmanın vatandaşlık düzenlemeleriyle ilgili kısmında ele alınacağı üzere vize serbestisi ve çift vatandaşlık konusu kişilerin serbest dolaşımı alanıyla yakından ilişkili olduğu gibi Bulgar milliyetçiliğini şekillendiren alanların başında gelmektedir.

Pozitif ve negatif bütünleşme mekanizmalarında doğrudan veya dolaylı olarak belirli bir yön ve uyumlaşma düzeyi hedeflenmektedir. Bu da “sert” (*hard*) araçlar adı verilen AB direktifleri ve Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) kararları yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bunun dışında kalan ve “çerçeveleme” bütünleşmesi

⁹⁷ Ibid., s.42.

adı altında tanımlanan üçüncü tür mekanizma ise daha yumuşak ve yatay Avrupalılaşıma mekanizmalarını içermekte ve kendi içinde üç alt grupta toplanmaktadır.⁹⁸ Mevcut çalışmada bunların ayrıntılarına girilmeyecek olup sadece kısaca tanımlanacaktır.

a) “Minimalist direktifler veya zorunlu olmayan düzenlemeler” yoluyla çerçeveleme mekanizması, değişim için baskı değil zemin oluşturmaktadır.

b) “Açık koordinasyon yöntemi” olarak adlandırılan ikinci tür çerçeveleme mekanizması, politika paradigmaları etrafında “yakınsamayı” (*convergence*) sağlayan, AB’nin yasa koyucu sistem yerine politika transferi platformu olarak görülen, uyumlaşmayı teşvik eden ve en inovatif yönetim şekli olarak nitelendirilmektedir.

c) “Yönetişim ağları modu” olarak tanımlanan üçüncü tür ise güç dengesi ötesine geçerek devlet içindeki “korporatizm” (*corporatism*), “devletçilik” (*statism*) ve “çoğulculuk” (*pluralism*) gibi yönetim modlarından ayrılmaktadır.

1.2.2.2. Avrupalılaşıma Etkisinin Yönü ve Sonucu

Avrupalılaşımanın ülkeye olan etkisi politikalar, siyaset ve siyasal toplum olmak üzere üç boyut üzerinden ele alınmaktadır. Avrupalılaşımanın ülkelerde meydana getirdiği etkiye karşılık olarak ülkeler de cevap geliştirmektedir. Bu cevabın ülke politikaları ve kurumları arasında yakınsama meydana getirmesi nadiren beklenen bir durumdur. Birçok çalışmanın esas amacı, Avrupalılaşımanın ülkeler üzerinde meydana getirdiği etkinin nedensellik mekanizmalarını ortaya koymaktır. Diğer bir ifadeyle Avrupalılaşımanın meydana getirdiği etkinin derecesi, yönü, hızı ve zamanı ve buna karşılık ülkede meydana gelen değişimin mekanizmaları açıklanmaya çalışılmaktadır.⁹⁹

Avrupalılaşımanın, kamu politikasının aktörleri, kaynakları ve araçları gibi tüm unsurları üzerinde bir etki meydana getirebildiği görülmektedir. Bu etki, oluşturulan

⁹⁸ Ibid., s.43-44.

⁹⁹ Börzel ve Risse, “Conceptualizing the Domestic Impact of Europe”, s.60.

politikaların düzenleyici rolünü arttırabilir veya azaltabilir; aynı zamanda politikaları daha fazla veya daha az çatışmacı, işbirlikçi veya çoğulcu hale getirebilir.¹⁰⁰ Dolayısıyla Avrupalılaşıma etkisinin devlet yönetimi, siyasi hayat ve siyasi kültür gibi alanlar üzerinde benzer olumlu/arzu edilen veya olumsuz/arzu edilmeyen yönde etkiler meydana getirdiğini söylemek mümkündür. Mevcut çalışmanın AB müzakere süreci ve İlerleme Raporlarının incelendiği kısımda görüleceği üzere, Kopenhag kriterleri altında sıralanan siyasi koşulların (demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıkların korunması) Bulgar devlet yönetimi ve siyaset anlayışı, siyasi partiler ve siyasi kültür üzerinde etki meydana getirmesi, ekonomik koşulların (işleyen bir piyasa ekonomisi, AB içerisindeki rekabetçi baskılar ve piyasa güçleriyle başa çıkabilme kapasitesi) ise ekonomik yapı ve yönetim üzerinde etki etmesi ve sonuç doğurması hedeflenmiştir.¹⁰¹ Böylece Bulgar devlet düzeninde (müesses nizam) eski komünist rejim döneminden kalan yönetim anlayışı ve kadroların etkisinden çıkarak şeffaf, hesap verebilir ve yolsuzluklarla mücadeleyle öncelik veren bir hale gelmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır. Söz konusu hedeflerin ne ölçüde başarıldığı tartışma konusu olmakla birlikte, buna yönelik yapılan düzenlemelerin toplumsal güçler üzerinde etki meydana getirdiği ve bunun Bulgar milliyetçiliği üzerinde sonuçları olduğu görülmektedir. Mevcut çalışmanın ilerleyen kısımlarında söz konusu düzenlemeler ve bunların etkisine ilişkin somut örnekleri ele alınacaktır.

Radaelli, Avrupalılaşımanın bilişsel ve normatif yapılar üzerindeki etkisinin ayrı bir başlık halinde ele alınması gereğini iki nedene bağlamaktadır. Birincisi Avrupalılaşımanın siyasi yapılar üzerindeki etkisinden ayrı olarak değerler, normlar ve

¹⁰⁰ Radaelli, “The Europeanization of Public Policy”, s.36.

¹⁰¹ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), “1998 Regular Report from the Commission on Bulgaria’s Progress Towards Accession (Bulgaria Regular Report 1998)”, 23.11.1998, s.4-5, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bulgaria-regular-report-1998_en (01.11.2023).

söylemler üzerinde yaygın bir etkiye sahip olmasıdır. İkinci nedeni ise siyaset ve politikanın tüm bileşenleri üzerinde dönüştürücü bir etki meydana getirebilecek “bilişsel ve normatif çerçevelere” sahip olmasıdır.¹⁰²

Bulgaristan örneğine bakıldığında AB adaylığı ve müzakereleri süresince farklı ve birbirine muhalif partilerin oluşturduğu çeşitli koalisyon hükümetlerinin görev yaptığı görülmektedir. Buna rağmen her birinin ortak hedefi ve siyasi söylemlerinde AB üyeliği en öncelikli konu haline gelmiştir. AB üyelik hedefinin gerçekleştirilmesinin ardından ise koalisyonlar ve işbirlikleri ortadan kalkmış ve çatışmacı siyaset dili ve söylemler öne çıkmıştır. Bu söylemlerin ortaklaştığı asgari müşterek ise etnik temelli milliyetçi ve aşırı siyaset anlayışını öne çıkarması olmuştur. Dolayısıyla AB üyeliği hedefi doğrultusunda işbirlikleri ve koalisyon hükümetleri kurma yoluna giden ana akım siyasi parti ve aktörler tarafından etnik azınlık unsurlarına karşı bu kez ötekileştirici ve dışlayıcı söylem benimsenmiştir. Bu ise etnik ayrıştırıcı ve aşırı milliyetçi söylem ve akımların ülke siyasetine yön veren önemli bir güç olmasına neden olmuştur. Bununla ilgili ayrıntılara mevcut çalışmanın son kısmında yer verilecektir.

Bu noktada, politika değişiminin kurumsal analizine değinmek gerekmektedir. Avrupalılaşma etkisinde kalan alanları belirli başlıklar altında toplayan Radaelli, her bir alanda Avrupalılaşmanın meydana getirdiği değişimin nasıl ölçülebileceğine dair soruya genel bir cevap vermek yerine her bir çalışma özelinde yapılması gereğine dikkat çekmiştir. Avrupalılaşmanın kamu politikası üzerinde meydana getirdiği değişimin büyüklüğünü ve yönünü ele alırken “kısıtlama” (*retrenchment*), “eylemsizlik” (*inertia*), “soğurma” (*absorption*) ve “dönüşüm” (*transformation*) göstergeleri üzerinden hareket etmiştir.¹⁰³

¹⁰² Radaelli, “The Europeanization of Public Policy”, s.36.

¹⁰³ Ibid., s.37.

Radaelli'nin kurumsallaşma ile ilgili kullandığı yöntem ve kavramların Bulgaristan'da siyaset kurumu, siyasi partiler ve siyasi kültür ile azınlıklara yönelik politikalarda ve vatandaşlık uygulamalarında meydana gelen değişim gibi alanlar için de kullanılabilir olduğu görülmektedir. Avrupalılaşmanın bu alanlar üzerindeki etkisini, bir değişim meydana getirip getirmediğini ve olası değişimin yönünü tespit ve tarif edebilmek için kısıtlama, eylemsizlik, soğurma ve dönüşüm gibi kavram ve tanımlamalara kısaca yer vermek gerekir.

Bu kavramlardan ilki olan “eylemsizlik” durumu Avrupalılaşmanın herhangi bir değişim meydana getirmemesini ifade etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken durum AB siyasi mimarisinin, tercihlerinin, modellerinin veya politikalarının ilgili üye ülkenin sahip olduklarından farklı olmamasıdır. Diğer bir ifadeyle AB ve ilgili üye ülkenin siyasi mimarisi, modeli veya politikalarının aynı olduğu durumlarda eylemsizlik görülür. Bu durumda AB direktifleri iç hukuka aktarılmaz ve direnç görülebilir, ancak uzun vadede sürdürülemez bir durum oluşur ve krize dönüşür.¹⁰⁴

Bir diğer kavram olan “soğurma” durumunda uyarlanma söz konusudur. Ülke içi yapılarda ve politikalarda direnç ve esneklik karışımı bir durum görülür. Temel olmayan hususlarda soğurma olurken, öze ilişkin hususlarda değişim görülmez. Temel yapılarda gerçek bir modifikasyon ve siyasi davranış mantığında bir değişim olmaz, sadece politika gerekliliklerini yerine getirme tarzında bir hareket görülür. Soğurma durumunda değişime karşı akılcıca bir uyum sağlama, ancak öze yönelik olmayan “ince” (*thin*) bir karşılık söz konusudur. “Farklı düşünme” durumunda ise Avrupalılaşmanın öğrenme dinamiklerinde meydana getirdiği “okkalı” (*thick*) bir etki söz konusu olmakta ve inanç sistemleri, tercihler ve değerler üzerinde modifikasyon meydana gelmektedir.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Ibid., s.37.

¹⁰⁵ Ibid., s.37-38.

“Yerine koyma” (*accommodation*) kavramını “dönüşüm” kavramından ayıran Radaelli, bunu “paradigmatik değişim” olarak adlandırmaktadır. Siyasi davranışın temel mantığında yaşanan değişim paradigmatik değişimi meydana getirmektedir. Parti sistemlerinin biçim ve düzeneğinde meydana gelen değişimi veya para politikasında yeni bir ortodoks yaklaşım benimsenmesi durumunu paradigmatik değişime örnek olarak vermektedir.¹⁰⁶

“Kısıtlama” durumu Avrupalılaştırmanın meydana getirdiği değişimin negatif yönlü olmasıdır. Ulusal politikanın daha az Avrupalı olması anlamına gelmektedir. AB politikalarının baskısına karşı ülke içinde bir direnç meydana gelir. Bunun nasıl meydana geldiği hususu Avrupalılaştırmanın mekanizmaları ve faktörlerine bağlı olarak açıklanmaktadır.¹⁰⁷

Avrupalılaştırmanın meydana getirdiği değişimin çıktıları kısıtlama, eylemsizlik, soğurma ve dönüşüm adları altında dört grupta toplansa da esas zor olanın bunları ölçmek olduğu vurgulanmaktadır. Radaelli, bilişsel psikoloji alanındaki “öğrenme” ve “bilişsel gelişme” ayrımından faydalanmaktadır. Öğrenme aşamalı ve artarak devam eden bir süreci ifade ederken, bilişsel gelişme bilginin farklı şekillerde düzenlendiği bir sıçrama olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁸ Radaelli, öğrenme ve bilişsel gelişme arasındaki bu ayrımı birkaç yönden faydalı bulmaktadır. Birincisi bu ayrımı, uyum sağlama ve dönüşüm arasındaki ayrıma benzetmektedir. İkinci olarak, dönüşüm kavramını kurumsal gelişme kavramına eşitleyerek bilişsel gelişme ile arasında benzerlik kurmakta ve bu benzerlik üzerinden Avrupalılaştırmanın kurumsal bağlamda meydana getirdiği değişimin görgül çözümleme (ampirik analiz) yapmaya elverişli hale getirmektedir. AB’nin belirli alandaki politikasının üye ülkenin aynı alandaki politikasını

¹⁰⁶ Ibid., s.38.

¹⁰⁷ Idem.

¹⁰⁸ Ibid., s.38-39.

“dönüştürmesi” o ülkenin kurumlarının Avrupalı gibi “düşündüğü” ve uygulama yaptığı şeklinde yorumlanmaktadır. Üçüncü faydası olarak ise dönüşümü görgül olarak dört boyut üzerinden ölçülebilir kılmasında görmektedir. Bunlar politik etkileşim, sağlamlık, dengeleme ve söylem süreçleridir.¹⁰⁹

“Etkileşim” (*interaction*) boyutu siyasal deneyimi tanımlamaktadır. AB Para Politikası örneği üzerinden hareketle para politikasını ülke içinde uygulamakla sorumlu olan kurumun diğer kurumlarla olan ilişkisindeki gücünün artıp artmaması durumunu ifade eder. “Sağlamlık” (*robustness*) boyutu Avrupalılaştırmanın ülkedeki “kurumsal sağlamlığı” ne ölçüde etkilediği ile ilgilidir. Etkileşim boyutu kurumun diğer kurumlarla olan ilişkisini ele alırken, sağlamlık boyutu kurumun kendi içindeki danışmanlık, teknoloji ve bürokratik yapı gibi kapasitelerinin zaman içerisindeki değişimini ölçmek için kullanılır. “Dengeleme” (*equilibration*) boyutu kriz durumuyla karşılaşan kurumun standart kuralların dışında davranış göstererek gelişmesini ifade etmektedir. Kurumlar, Avrupalılaştırmanın getirdiği bilişsel çerçeve içerisinde hareket etmekte, bu sayede kurallar ve normlar dönüşmekte ve deneyim yoluyla kurumsallaşma gerçekleşmektedir. “Söylem” (*discourse*) yeni kuralların, değerlerin ve uygulamaların şekillenmesinde ve meşruiyetin oluşturulmasında temel bir role sahiptir. Bu noktada elitler düzeyindeki “yön verici söylem” (*coordinative discourse*) ile halk kitlelerine yönelik siyasal iletişimi ifade eden “iletişim söylemi” (*communicative discourse*) şeklinde ikili bir ayrım yapılmaktadır. Dönüştürücü söylemin varlığının değişim analizi yapılarak tespit edilebileceği kabul edilmektedir.¹¹⁰

Avrupalılaştırmanın mekanizmaları konusunda buraya kadar ele alınan hususların yanında Avrupalılaştırmanın değişim meydana getirebilme kapasitesine de kısaca değinmek gerekmektedir. Börzel ve Risse’ye göre Avrupalılaştırmanın ülkede meydana

¹⁰⁹ Ibid., s.39.

¹¹⁰ Ibid., s.39-40.

getirdiği etki, ülkelerin kendi süreçlerini, politikalarını ve kurumlarını Avrupa yönetim sisteminin uygulama, norm, kural ve prosedürlerine uyumlu hale getirmek için ülke içinde başlattığı değişim sürecini ifade etmektedir. Ülkedeki değişimi meydana getiren nedensellik mekanizmaları akılcı ve toplum bilimsel olmak üzere iki grupta toplanmaktadır.¹¹¹

Börzel ve Risse'ye göre Avrupalılaşma sonucunda ülke içinde değişimin olabilmesi için iki koşulun birlikte var olması gerekir. Birincisi Avrupalılaşmanın sorun teşkil etmesi, yani Avrupa düzeyindeki ve ülke düzeyindeki süreçler, politikalar ve kurumlar arasında “uyumda hata” (*misfit*) ya da “uyumsuzluk” (*incompatibility*) olması gerekir. Uyumda hata veya uyumsuzluk düzeyine bağlı olarak uyum sağlama baskısı ortaya çıkmaktadır. Ülke içinde değişim olabilmesi için bu baskı gerekli fakat yeterli değildir. İkinci koşul olarak da çeşitli aktör ve kurumların bu uyum sağlama baskısına karşılık olarak değişim sürecini başlatma kapasitesine sahip olması gerekir.¹¹² Özetle, Avrupalılaşmanın ülkede değişim meydana getirebilmesi için birlikte bulunması gereken iki koşuldandır birincisi “gerekli koşul” (*necessary condition*), ikincisi de “yeterli koşul” (*sufficient condition*) olarak adlandırılmaktadır.¹¹³

Avrupalılaşma etkisinin meydana getirdiği değişimin uyum sağlama şeklinde geliştiği süreçlerden biri “akılcı tercihe dayalı kurumsalcılık” (*rational choice institutionalism*), diğeri ise “toplumsal veya inşacı kurumsalcılık” (*social or constructivist institutionalism*) yaklaşımı olarak adlandırılmaktadır. Sebep-sonuç mantığına dayanan akılcı tercih yaklaşımında Avrupa ve ülke içi süreçler, politikalar ve kurumlar arasındaki uyumsuzluk siyasal ve/veya toplumsal aktörlere kendi çıkarlarını gözetmede yeni fırsatlar ve engeller oluşturmaktadır. Siyasal yapıdaki değişikliklerin

¹¹¹ Börzel ve Risse, “Conceptualizing the Domestic Impact of Europe”, s.60.

¹¹² Ibid., s.58.

¹¹³ Ibid., s.64.

ülke içi güç dağılımını yeniden düzenlemesi, aktörlerin fırsatları değerlendirme ve engellerden kaçınma kapasitesine bağlıdır. Aktörlerin fırsatları değerlendirme ve engellerden kaçınma kapasitesi, birbirine zıt sonuçlar meydana getiren iki unsur tarafından belirlenmektedir. Ülkenin kurumsal yapısında yer alan ve “çoklu veto noktaları” (*multiple veto points*) olarak tanımlanan birinci unsur, Avrupalılaştırmanın meydana getirdiği uyum sağlama baskısına karşı koyan aktörleri güçlendirebilir. “Resmi kurumlar” (*formal institutions*) olarak anılan ikinci unsur ise farklı çıkarlara sahip aktörlere maddi ve fikri kaynaklar sağlayarak değişim ihtimalini kolaylaştırabilir. Dolayısıyla akılcı kurumsalcılık yaklaşımına göre, yurtiçindeki kaynakların yeniden dağılımı yapılarak aktörlerin gücünün farklılaşması ve bu sayede Avrupalılaştırmanın ülke içinde değişim meydana getirmesi sağlanır.¹¹⁴ Bu noktada, Avrupalılaştırmanın “çoklu veto noktaları” ve “resmi kurumlar” çerçevesinde Bulgar milliyetçiliği üzerindeki etkisine mevcut çalışmanın ikinci bölümünde yer alan Avrupalılaştırmanın kurumsal yapı başlığı altında ele alınacağına değinmekle yetinilecektir.

Toplumsal veya inşacı kurumsalcılık yaklaşımı ise “uygunluk mantığına” (*logic of appropriateness*) ve “ikna süreçlerine” (*processes of persuasion*) dayanır. Avrupa politikaları, normları ve bunlardan kaynaklanan ortak anlayış, ülke içi normlar ve ortak anlayışla uyuşmadığı için ülke içi süreçler üzerinde uyum sağlama baskısı meydana getirir. Uyumsuzluk durumunda yeni normların uluslararası alandakilere uygun hale gelmesi ve yeni kimliklerin gelişmesi iki faktöre bağlıdır. Birincisi, “değişim ajanları” (*change agents*) veya “norm girişimcileri” (*norm entrepreneurs*) ülke düzeyinde harekete geçmekte ve diğer aktörleri sahip oldukları çıkarları ve kimlikleri yeniden tanımlamaları hususunda ikna etmektedir. İkincisi de, uzlaşmanın tesis edilmesini ve maliyetin paylaşılmasını sağlayan siyasal kültür ve diğer gayri resmi kurumlar ortaya çıkmaktadır. Toplumsal kurumsalcılık Avrupalılaştırmanın toplumsallaşma ve ortak

¹¹⁴ Ibid., s.58.

öğrenme süreci üzerinden bir değişim meydana getirdiğini ve bu sayede normların içselleştirilmesini ve yeni kimliklerin oluşturulmasını sağladığını iddia etmektedir.¹¹⁵ Avrupalılaşmada “değişim ajanları” ve “norm girişimcileri” ile Bulgar milliyetçiliği arasındaki ilişkiye ise yine mevcut çalışmanın ikinci bölümünde yer alan Avrupalılaşmanın bilişsel boyutu ile ilgili kısımda yer verilecektir.

Son olarak akılcı kurumsalcılık ve toplumsal kurumsalcılık yaklaşımlarının birbirini dışlayan nitelikte olmadığını belirtmek gerekmektedir. Sıklıkla birlikte ortaya çıkmakta veya bir sürecin farklı aşamalarını göstermektedir. Her ikisinin nasıl bağlantılı hale getirileceği ve her birinin baskın olduğu koşulların neler olduğu konusu Börzel ve Risse’nin çalışmasında ayrıntılı olarak yer almakta olup mevcut çalışmada ele alınmayacaktır.¹¹⁶

1.2.3. Avrupalılaşma Etkisinin Alanları

Yeni nesil çalışmalarda Avrupalılaşmanın üye ülkelerde etki edip etmediği tartışma konusu olmaktan çıkıp Avrupalılaşmanın hangi alanlarda görüldüğü konusu üzerine yoğunlaşmıştır. Avrupalılaşmayı, Avrupa düzeyinde farklı yapılanma ve yerel-ulusal-ulusüstü seviyelerde yönetişimin oluşması ve gelişmesi süreci olarak kabul eden yeni nesil yaklaşım “yeni bir kurumsal merkezin ve ortak yönetişim mekanizmalarının oluşmasını karakterize eden” bir kavram olarak tanımlar. Buna göre, “Avrupalılaşma sadece ulus devletleri, ulusal kurumları, **politik kültürü** değil, daha informel yapılar olan özel sektör ve hükümet ilişkilerini, **ulus devlet kimliklerini, vatandaşlık normlarını** da etkiler.” Aynı zamanda, “**ulusal söylemlere, kimliklere, siyasal**

¹¹⁵ Ibid., s.58-59.

¹¹⁶ Ibid., s.59-73.

yapılara ve kamusal politikalara egemen olan”¹¹⁷ ortak mantığı ifade eden Avrupalılaşıma, AB üyesi ülkelerin yanında üye olmayan ülkeleri de etkilemektedir. Ancak bu etki üye, aday ve diğer ülkeler bakımından farklı olmaktadır.¹¹⁸

Üye ülkeler açısından ele alındığında Avrupalılaşıma süreci, bir yönüyle ülkelerin Avrupa bütünleşmesinden etkilendiği diğer yönüyle de AB politikalarını ve ulusal çıkarlarını interaktif ve çift yönlü etkileşim içerisinde şekillendirdiği bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Aday ülkeler açısından ise AB lehine asimetrik bir ilişki söz konusudur. AB’nin üyelik kartı aday ülkeler üzerinde tek yönlü ve oldukça büyük bir etki oluşturmaktadır. Üyelik hedefine sahip ülkeler üzerindeki Avrupalılaşıma etkisi AB reformlarını hayata geçirmelerindeki en önemli itici gücü oluşturmaktadır. Aday ülkelerdeki kurumsal dönüşüm ve politika değişimlerini mümkün kılan iki temel mekanizma koşulluluk ve sosyalizasyon olarak tanımlanmaktadır. “Koşulluluk stratejisi aday ülkelerde kısa vadede hızlı ve kapsamlı reformların hayata geçmesine yol açarken, değerlerin, kimliklerin ve normların değişimini gerektiren sosyalizasyonun etkilerinin daha uzun vadede ortaya çıkması beklenmektedir.”¹¹⁹

Yapılan çalışmalar Avrupalılaşıma sürecinin tüm üye ülkelerde tek tip bir değişim meydana getirmediğini ve her aday ülke için aynı yönde sonuç doğurmadığını göstermiştir. AB norm ve ilkelerine (AB müktesebatına) paralel bir değişim veya doğrudan bir demokratikleşme meydana getirmemiş, ülke içi dinamiklerin etkisiyle farklılaşmalar görülmüştür. Örneğin Polonya, Romanya, Macaristan gibi ülkelerdeki demokratik olmayan uygulamalar bunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde Avrupa Komşuluk Politikası ülkelerinde AB tarafından tanınan imtiyazların

¹¹⁷ Koyu vurgular alıntı yapılan metinde olmayıp milliyetçilik ile olan ilişkisini göstermek amacıyla yapılmıştır.

¹¹⁸ Balkır ve Soyaltın, *Avrupalılaşıma, Tarih, Kavram, Kuram ve Türkiye Uygulaması*, s.45.

¹¹⁹ Ibid., s.2.

hükümetler tarafından siyasi amaçlar için kullanılmış olması, Avrupalılaşıma sürecinin amacından saptığı diğer örnekler olarak sıralanmaktadır.¹²⁰

AB üyelik sürecinde Bulgar milliyetçiliğinin yükselişı Avrupalılaşımanın aday ülke ile üye ülke üzerindeki farkını gösteren örneklerden biri olmuştur. Yeni veya eski üye diğer AB ülkelerinde Avrupalılaşımanın etkisi veya başarısızlığı ya da süreçten sapmaların bir sonucu olarak milliyetçi ve aşırı söylem ve hareketlerde değişim meydana gelip gelmediği cevaplanması gereken önemli bir sorudur. Mevcut çalışma, Bulgaristan özelinde bu soruya cevap verme çabasına bir katkı sunma amacı taşımaktadır.

Avrupalılaşımanın ulusal kimlik anlayışı için ciddi biçimde tehdit oluşturabileceğine dair görüşler bulunmaktadır. Politika uyumsuzluğuna kıyasla kurumsal uyumsuzluk daha az doğrudandır. Önemli bir uyum sağlama baskısı meydana getirirse de, etkileri daha uzun vadede ve azar azar artarak oluşur.¹²¹

Yukarıdaki tanımlamalarda vurgulandığı üzere ulusal kimlikler, söylemler, vatandaşlık düzenlemeleri, siyasal yapılar, siyasal kültür gibi alanların Avrupalılaşıma etkisine açık olduğu görülmektedir. Bu etki alanlarının aynı zamanda milliyetçiliğin maddi ve manevi unsurları arasında yer aldığı, dolayısıyla Avrupalılaşıma ve milliyetçilik için bir kesişim kümesi oluşturduğu görülmektedir. Bu durum bize Avrupalılaşıma süreci ile Bulgar milliyetçiliğinin karşılıklı etkileşimini analiz edebilmek için bir çerçeve sunmaktadır. Avrupalılaşıma alanları arasında tanımlanan Kurumsal Yapılar ve Bilişsel Yapılar ana başlıklarından faydalanarak biri kurumsal boyut diğeri bilişsel boyut olmak üzere ikili bir matris üzerinden inceleme yapmak mümkündür. Buna ilişkin ayrıntılar Avrupalılaşımanın Boyutları ve Milliyetçilik Üzerindeki Etkileri başlığı altında ele alınacaktır.

¹²⁰ Ibid., s.3.

¹²¹ Börzel ve Risse, “Conceptualizing the Domestic Impact of Europe”, s.63.

1.3. Avrupalılaşma Etkisi ve Milliyetçilik

Avrupalılaşma ve milliyetçilik arasındaki etkileşim Avrupa’da birlik dūřüncesine dayandırılmaktadır. Ortaçağ’a kadar uzanan bu dönemde Hristiyanlık etrafında birleşme fikrinin ağır bastığı gör÷lmektedir. Ancak Katolik ve Protestan mezhep çatışmasının yaşandığı Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) nedeniyle dini referansa dayalı siyasi bir birlik oluşturulamamıştır. Vestfalya Barış Antlaşması (15 Mayıs 1648) ile birlikte ortaya çıkan Avrupa devlet modeli Avrupa federasyonu dūřüncesinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Abbe de Saint-Pierre’in “Sonsuz Barış Projesi”ne dayandırılan Avrupa Konfederasyonu fikrinin Jean-Jacques Rousseau’nun önerileri ve Immanuel Kant’ın “Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme” etrafında şekillendiğı kabul edilmektedir.¹²²

Zaman içerisinde dini referanslı Hristiyan birlik dūřüncesinin evrensel ahlaki normlara dayalı hūmanist bir hukuksal birlik dūřüncesine doğru evrildiğı kabul edilmektedir. Kant’ın anlayışına göre devlet içerisindeki ilişkiler sivil ya da anayasal hukukla, devletlerarası ilişkiler uluslararası hukukla ve t÷m bireylerin birbirleri ve diğer devletlerle ilişkileri kozmopolitan hukuk ile d÷zenlenecektir.¹²³ Dolayısıyla, g÷n÷m÷z AB fikri ve pratiğinin temeli kabul edilen Kant’ın dūřüncesine göre Avrupa fikri etrafında birleşme ne dini referanslar ne de g÷ dengesi anlayışıyla sağlanabilir; Avrupa devletlerinin egemenliklerini koruyarak bir araya gelmesi ve kalıcı barışı sağlaması kozmopolitan hukuka dayalı bir mekanizma ile m÷mk÷n olacaktır. Bu dūřüncenin g÷n÷m÷zdeki çağdaş temsilcileri arasında sayılan J÷rgen Habermas’a göre AB oluşum s÷recinde bireyler ile devlet ve ulus÷st÷ yapı arasındaki ilişki “anayasal vatandaşlık” temelinde tanımlanabilmektedir. Anayasal d÷zenlemeler üzerinden vatandaşlara tanınan

¹²² Balkır ve Soyaltın, *Avrupalılaşma, Tarih, Kavram, Kuram ve T÷rkiye Uygulaması*, s.8-9.

¹²³ Ibid., s.9.

hak ve yükümlölüklerin hayata geçirilmesi ve uygulanma düzeyi, çeşitlilik içinde birlik düşüncesinin gerçekleştirilmesi ve Avrupa kimliğinin oluşum düzeyine etki edeceği öngörölmüştür.¹²⁴ Zamanla AB üyesi ölkë vatandaşlarının AB kurumsal yapısı içerisindeki hukuki statüsü ve ilişkileri “Avrupa vatandaşlığı” etrafında tanımlandığı görölmüştür.¹²⁵ Avrupalılaşıma ile milliyetçilik arasındaki etkileşimi yeni bir boyuta taşıyan bu durum, Bulgaristan’da çift vatandaşlık uygulaması ve Bulgar milliyetçiliği arasındaki ilişkiye doğrudan etki etmiştir. Mevcut çalışmada Avrupalılaşımanın Bulgar milliyetçiliği üzerindeki etkisi biri bilişsel boyut, diğeri de kurumsal boyut olmak üzere iki temel alanda incelenecektir. Kurumsal boyutta da ikili bir ayırım yapılarak biri siyasi partiler ve siyaset kurumu, diğeri de vatandaşlık olmak üzere iki alanda ele alınacaktır. Bununla ilgili ayrıntılara mevcut çalışmanın ikinci bölümünde AB adaylık süreciyle ilgili kısımdan itibaren yer verilecektir.

1.3.1. Milliyetçilik ile İlgili Kavramlar ve Kuramlar

Avrupalılaşımanın milliyetçilik ile olan ilişkisini ve üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek için milliyetçilik ve milliyetçilikle ilgili kuramsal yaklaşımlara kısaca değinmek gerekmektedir. Mevcut çalışmanın bu kısmında milliyetçilik kuramlarına ilişkin temel hususlar ve sınıflandırmalar kısaca ele alınacaktır. Ardından milliyetçilik tiyolojilerine veya türlerine değinilecek, son olarak da Batı Avrupa – Doğu Avrupa ölkelerindeki milliyetçilikler ile Avrupalılaşıma etkisine yer verilecektir.

Milliyetçilik düşüncesinin ilk kez 18’inci yüzyılda ortaya çıktığı ve 19’uncu yüzyıldan itibaren tartışmaların arttığı, milliyetçilik kuramlarının da 20’nci yüzyıla

¹²⁴ Seyhan Şen, “Avrupa Birliği’nde Kimlik Sorunu” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2004).

¹²⁵ İlke Göçmen, *Avrupa Birliği’nde İç Pazardaki Serbest Dolaşımlar ve Birlik Vatandaşlığının Etkileşimi* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012).

birlikte gelişmeye başladığı kabul edilmektedir. Milliyetçilik konusunda akademik çalışmaların başladığı ilk dönem (1918-1945), çalışmaların geliştiği ikinci dönem (1945-1990) ve milliyetçilik tartışmalarında yeni boyutların ele alındığı üçüncü dönem (1990 sonrası) şeklinde bir dönemlendirme yapılmaktadır. İlk akademik çalışmaların ortaya çıktığı birinci dönemde millet kavramının “verili” kabul edildiği ve milliyetçilikle ilgili tarihsel anlatımın öne çıktığı, milliyetçiliğin varlığının ve kaynağının tartışılmadığı görülmektedir. II. Dünya Savaşı bitimiyle başlayan ikinci dönemde yeni devletlerin kurulması ve devlet sayılarının artmasına bağlı olarak milliyetçilik çalışmalarında belirgin bir artış olduğu görülmektedir. İkinci dönem çalışmalarda modernleşme etkisinin belirgin biçimde öne çıktığı ve milliyetçiliğin millet kurma sürecindeki rolüne eğildiği kabul edilmektedir. Coğrafi kapsam açısından birinci dönem çalışmalar Avrupa odaklı iken, ikinci dönem çalışmaların Amerika ve Afrika odaklı olduğu görülmektedir. 1990 sonrası gelişmelere bağlı olarak başlayan üçüncü dönem ise geleneksel tartışmaların dışına çıkıldığı yeni bir aşama olarak nitelendirilmektedir. Bu yeni dönemde, milliyetçiliğin doğuşu ve kökeni ile sınırlı kabul edilen geleneksel tartışmaların dışına çıkıldığı, milliyetçiliğin önemini nasıl koruduğu, küreselleşme ile olan etkileşimi, ulus-devletin varlığını sürdürmesi gibi yeni tartışmalara yer verildiği görülmektedir.¹²⁶

Milliyetçilik kuramlarının tarihsel gelişimine bakıldığında tartışmanın geleneksel olarak milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve kökeni etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun doğal sonucu olarak da kuramlarla ilgili sınıflandırmada kökene dayalı bir yaklaşım ağır basmaktadır. Yaygın ve genel kabul gören bu köken sınıflandırmasına

¹²⁶ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008), s.29-69.

göre milliyetçilik kuramları “ilkçi” (*primordialist*), “modernist”¹²⁷, “etno-sembolcü” ve “post-modern” kuramlar şeklinde adlandırılmaktadır. Milletleri eskiçağlardan beri var olan doğal yapılar olarak gören ilkçi yaklaşım, milletleri bir arada tutan ve diğer milletlerden ayrışmasını sağlayan ortak bazı özelliklere ve bağlara (doğalcı, biyolojik ve kültürel) sahip yapılar olarak görmektedir.¹²⁸

Modernist yaklaşıma göre, milletler ve milliyetçilik birtakım siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullara bağlı olarak oluşmuş ve modern çağa ait yapılar olup kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi süreçlerle birlikte veya onların ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Sayıları oldukça fazla olan ve kendi içlerinde çok çeşitli ve farklı görüşlere sahip olan modernist kuramcılarının milliyetçilik ile ilgili olarak öne çıkardıkları alanlar itibarıyla üç grup altında toplandığı görülmektedir. Ekonomik dönüşümü öne çıkaranlar (Tom Nairn, Michael Hechter), siyasi dönüşümü öne çıkaranlar (John Breuilly, Paul R. Brass, Eric J. Hobsbawm), toplumsal-kültürel dönüşümü öne çıkaranlar (Ernest Gellner, Benedict Anderson, Miroslav Hroch) şeklinde gruplandırılmaktadır.¹²⁹

Etno-sembolcü yaklaşım ise ilkçi ve modernist yaklaşımları yeterli görmeyip her ikisini sentezleme ve bir orta yol bulma iddiasında olduğu kabul edilmektedir. Kendi içlerinde daha türdeş ve benzer görüşlere sahip oldukları kabul edilen etno-sembolcülere göre günümüz milletleri modern öncesi etnik toplulukların devamı olup tarihsel olarak belirli bir öze sahip olan ve içinden geçtikleri modernleşme süreçleri tarafından şekillenen siyasi yapılardır. Milliyetçiliği modern çağın ürünü olarak görmesi yönüyle ilkçi yaklaşımdan, etnik kökenlerin bağlayıcılığına ve önemine dikkat çekerek sadece

¹²⁷ Hans Kohn, *Nationalism, Its Meaning and History* (Princeton, N.J.; New York; Toronto; London: D. Van Nostrand Company, Inc., 1955); Ernest Gellner, *Nations and nationalism, New perspectives on the past* (Ithaca: Cornell University Press, 1983).

¹²⁸ Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, s.81-94.

¹²⁹ Ibid., s.105-207.

kapitalizm, sanayileşme gibi modern süreçlerle açıklayan modernistlerden ayrılmaktadır.¹³⁰

Milliyetçilik kuramlarını yukarıdaki sınıflandırmanın dışında ele alan ve tanımlayan farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bunlardan biri “yapısal evrimler/aktör stratejileri” eksenini ile “iç-bağıllık ilkesi/tahakküm ilkesi” eksenini şeklindeki matris temelli sınıflandırmadır.¹³¹ Bu yaklaşım, köken sınıflandırmasında yer verilen ilkçi, modernist, etno-sembolcü ve post-modern yaklaşımları milliyetçiliğin ortaya çıktığı bağlama göre yeniden konulandırmakta ve kombinasyona tabi tutmaktadır. Kısaca sistem-aktör (yapı-yapan) eksenini olarak da nitelendirebileceğimiz birinci eksenin bir tarafında milliyetçiliği ekonomik ve toplumsal yapılardaki dönüşümler sonucunda ortaya çıkan olgu olarak gören (sistem) yaklaşımlar, diğer tarafında ise milliyetçiliği egemen aktörlerin formüle ettiği seçimler sonucunda ortaya çıkan yapılar şeklinde gören (aktör) yaklaşımlar konumlandırılmaktadır. Kısaca iç-bağıllık – tahakküm (etkileşim-dayatma) eksenini olarak adlandıracağımız ikinci ekseninde ise bir tarafta milliyetçiliği toplumsal oluşumu sağlama ve üyeleri arasında etkin bir dayanışma aracı olarak gören (iç-bağıllık) kuramlar, diğer tarafta ise milliyetçiliği siyasal ve toplumsal bir tahakküm aracı olarak veya tahakküm edilenler tarafından kullanılan bir özgürleşme aracı olarak gören kuramlar yer almaktadır.

Milliyetçilik kuramlarına ilişkin bir başka gruplandırmanın da milliyetçiliklerin tipolojilerine veya türlerine bağlı olarak yapıldığı görülmektedir. Bunlar arasında devletin ve milletin oluşum süreçlerine bağlı olarak yapılan isimlendirmeler, bireyin millete bağlı olma durumuna göre bireyselleştirici-özgürleştirici, kolektivist-otoriter ve sivil-etnik temelli nitelendirmeler, merkez-çevre ülke ilişkisi bağlamında yapılan

¹³⁰ Ibid., s.208-236.

¹³¹ Antoine Roger, *Milliyetçilik Kuramları*, çev. Aziz Ufuk Kılıç (İstanbul: Versus Kitap, 2008), s.5-8.

sınıflandırmalar olduğu görülmektedir.¹³² Ayrıca büyük ve gelişmiş ülke ile küçük ülke ekseninde yapılan ve ülke isimleriyle adlandırılan Avrupa milliyetçilikleri¹³³ ve diğer ülke milliyetçilikleri şeklinde çalışmalar da mevcuttur.¹³⁴

Milliyetçilik ile ilgili çalışma ve sınıflandırma çeşitliliğinin konuya farklı bakış açıları getirilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Bununla birlikte milliyetçilik olgusunun farklı boyutlar barındırdığını ve bunların doğal sonucu olarak farklı yaklaşımlara imkân tanıdığını ifade etmek gerekir. Bu noktada milliyetçiliklerin birçok farklı alan ile olan ilişkisine ve konuya yer veren çalışmaların olduğu görülmektedir.¹³⁵ Milliyetçiliğin bu çok boyutlu yapısı, Avrupalılaştırmanın etkisini daha iyi analiz edebilmek için önemli bir imkân sunmaktadır.

Milliyetçi hareketlerin çok boyutlu olduğu yönündeki yaklaşıma göre, bir topluluğu oluşturan bireyler farklı millet kurgularına sahip olabilir ve buna bağlı olarak da farklı hedefler peşinde koşabilir. Bu anlayışların ve hedeflerin kimi zaman çatıştığını kabul eden bu yaklaşıma göre, bütün bu anlayışları benzer ölçütlere göre sınıflandırmak sonu olmayan ve gereksiz bir çaba ve aynı zamanda 'tarih-dışı' (*ahistorical*) olarak görülmektedir. Yapılması gereken şeyin, milliyetçi hareketlerin temel boyutlarını saptamak, belirli milliyetçiliklerde hangi boyutun (ne ölçüde) etkili olduğunu, farklı boyutların birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini araştırmak olduğu vurgulanmaktadır.¹³⁶

¹³² Öner Buçukcu, *Milliyetçilik Tarih, Teori ve Temel Meseleler*, 259 (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), s.138-140.

¹³³ Liah Greenfeld, *Milliyetçilik: Moderniteye Giden 5 Yol*, çev. Abdullan Yılmaz, İnceleme-Araştırma 99 (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2017).

¹³⁴ Tefik Erdem, ed., *Milliyetçilik*, 46 (İstanbul: Otorite Kitap, 2020).

¹³⁵ Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot, ed., *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar*, 2. Baskı, Politika dizisi 82 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018).

¹³⁶ Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, s.258-259.

Milliyetçi hareketlerde üç temel boyut ortaya koyan bu yaklaşıma göre, bu boyutlardan ilki topluluğun kökeni ve ırkını temel alan “şecereci” (*Volknation*) boyuttur. İkincisi milletin kültürünü ön plana çıkaran “kültürel” (*Kulturnation*) boyuttur. Üçüncüsü ise üyeliği temel alan “vatandaşlığa dayalı” (*Staatnation*) boyuttur. Israrla altı çizilmesi gereken nokta hiçbir milliyetçi hareketin tek bir boyuttan oluşmadığıdır. Her milliyetçilik belirli ölçülerde üç boyutu da içerir. Hangi boyutun daha etkili olduğu ya da boyutların birbirleriyle nasıl etkileşime girdiği toplumdan topluma, dönemden döneme değişiklik gösterebilir. Bu anlamda genellemelerden mümkün olduğunca kaçınmak gerektiğinin altı çizilmektedir.¹³⁷ Dolayısıyla mevcut çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, Bulgar milliyetçiliğinin içinden geçtiği tarihsel dönemlerde tüm bu boyutların farklı bileşkeler oluşturduğu, Avrupa yanlıları ve Rus yanlıları arasında farklı hedeflerin ağırlık kazandığı, kimi konularda ortak tutum sergilenirken bazı konularda da ayrı düşüldüğü görülmektedir.

Mevcut çalışmada söz konusu sınıflandırma ve yaklaşımları göz ardı etmeden ve gerektiğinde belirli hususlara ilişkin yaklaşımlardan faydalanarak Bulgar milliyetçiliğinin zaman içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşüm, geçiş süreci ve AB üyelik sürecindeki yükselişi ve etnik temelli yaklaşımı nasıl koruyabildiği analiz edilecektir. Bu kapsamda, ağırlıklı olarak modernist yaklaşım ve etno-sembolcü yaklaşım çerçevesinde bir değerlendirme yapılacaktır. Modernist yaklaşımda milliyetçilik tanımlamasına kısaca yer verilecek ve ardından etno-sembolcü yaklaşım ile olan ilişkisi ele alınacaktır.

Milliyetçiliğin önde gelen kuramcılarından ve modernist yaklaşımın öncülerinden kabul edilen Ernest Gellner’e göre milliyetçilik en genel anlamıyla tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecini ifade etmektedir. Gellner’e göre, milliyetçiliğe eleştirel yaklaşanların bir kısmı milliyetçiliği kültürel yeniden doğuş süreci olmaktan ziyade

¹³⁷ Ibid., s.20-21.

“geçmişten gelen içgüdülerin” (*atavistic instincts*) ortaya çıkması olarak tanımlarken, diğer bir kesim Avrupa ideolojisinin bir ürünü olarak görmektedir. Marksistler ise kitlelerin dikkatini sınıf bilinci ve sınıflar arası çatışmadan farklı bir yöne çevirmek isteyen yönetici elitin başvurduğu bir araç olarak nitelendirmektedir.¹³⁸

Gerek milliyetçilik kuramı temsilcilerinin gerekse eleştirel yaklaşıma sahip olanların üzerinde ortaklaştığı nokta, milliyetçiliğin Avrupa’da doğan ve dünyanın geri kalanını derinden etkileyen bir olgu olduğudur. Tarihsel olgu olarak Avrupalılaşma kısaca “Avrupa tarzı otorite ve sosyal normların ihracı” olarak adlandırılmaktadır. Yönetim kısmında emperyal kontrol, kurumsal yapılanma ve uygulamalar yer alırken, düşünsel alanda ise sosyal ve kültürel inançları, değerleri ve davranış tarzlarını içermektedir.¹³⁹ Dolayısıyla, milliyetçiliğin en geniş anlamıyla Avrupalılaşma etkisinin bir sonucu olduğu görülmektedir.

Avrupa’da tarih boyunca yaşanan siyasi ve sosyo-ekonomik gelişmeler sonucunda devletler ve toplumlar her alanda çeşitli dönüşümler geçirerek günümüze kadar gelen farklı devlet yapılanmaları meydana getirmiştir. Bu süreç Avrupa’nın batısı ile doğusu arasında farklı aşamalar geçirerek günümüzdeki halini almıştır. Bununla birlikte genel olarak milliyetçilik, egemenlik ve vatandaşlık kavramlarının kendi aralarında bir dizi bağlar ve gerilimler oluşturduğu, bunun hangi yönde gelişeceğinin ise düşüncelerin kanalize edildiği yöne bağlı olarak şekillendiği yönündeki Anthony Giddens’in savı karşımıza çıkmaktadır. Giddens’in bu yaklaşımına göre, milliyetçiliğin öncelikli olarak egemenliğe yönlendirildiği durumlarda, diğer bir ifadeyle devlet olma iddiasında olan farklı aktörlerin olduğu veya mevcut bir devletin varlığına yönelik tehdidin bulunduğu durumlarda, milliyetçi duyguların dışlayıcı bir yönelim izleyebileceği ve var olan bir

¹³⁸ Ernest Gellner, “Nationalism and Politics in Eastern Europe”, *European Review*, 1993, vol. 1, no. 4, s.342, <https://doi.org/10.1017/S1062798700000752>.

¹³⁹ Featherstone, “In the Name of ‘Europe’”, s.6.

ulusun rakipleri karşısında üstünlüğünün öne çıkarılacağı kabul edilmektedir. Böyle bir ortamda ise vatandaşlık haklarının zayıflayacağı veya sınırlandırılacağı, dolayısıyla sivil ve siyasi hakların yeterince gelişmeyeceği savunulmaktadır.¹⁴⁰ Bulgar milliyetçiliğinin de genel olarak Balkanlar ve Doğu Avrupa coğrafyasındaki milliyetçiliklerdekine benzer bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir.

Milliyetçiliğin 18. yüzyılda Batı Avrupa'dan Doğu Avrupa'ya ihraç edildiğini savunan görüşe göre milliyetçilik ülkeden ülkeye farklılıklar göstererek çeşitlenmiş ve ulusal kimlik bilinci farklılıklar göstermiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde Batı Avrupa'nın en agresif ve şövenist türlerini kendine örnek edinen Doğu Avrupa milliyetçiliğindeki çeşitliliklerin yerini “bütünleşik milliyetçilik” (*integral nationalism*) aldığı kabul edilmektedir.¹⁴¹ Bu görüşe göre ulus devlet aidiyetini diğer tüm aidiyetlerin önüne koyan bütünleşik milliyetçilik jingoizmin, militarizmin ve emperyalizmin gelişmesine neden olurken devletin amaçlarına ters gördüğü tüm bireysel özgürlüklere karşı çıkmakta ve dini mülahazaları kendi amaçlarına tabi kılmaktadır. Bu noktada Batı Avrupa – Doğu Avrupa milliyetçiliği ayırımına ve Doğu Avrupa milliyetçiliğinde dikkat çekilen bazı hususlara değinmek gerekmektedir.

Ernest Gellner milliyetçiliğin Doğu Avrupa'daki seyrini beş aşama üzerinden ele almaktadır. Birinci aşamada eski hanedanlık/dini siyasi topluluklardan oluşan sistem 1815 yılından itibaren ayakta kalmaya devam etmiştir. İkinci aşamada, “milliyetçi yayılmacılık” (*national irredentism*) çağı yaşanmıştır. Üçüncü aşamada, 1918 yılından itibaren “zayıf ve kendini mağlup eden milliyetlerden” (*weak and self-defeating nationalities*) oluşan siyasal sistem kurulmuştur. Dördüncü aşamada, 1940'lara

¹⁴⁰ Tetsuya Sahara, “Balkan Nationalism after 1989”, *Acta Slavica Iaponica*, 2001, no.18, s.128, <http://hdl.handle.net/2115/39373>.

¹⁴¹ Peter F. Sugar (ed.), *Eastern European nationalism in the twentieth century* (Lanham, Md: American University Press, 1995), s.20.

gelindiğinde savaş ve savaş sonrası misilleme ortamından faydalanılarak yoğun bir etnik temizlik yürütülmüştür. Beşinci aşamada ise ileri sanayileşmenin sonucu olarak sanayi kültürü ve refah ortamının gelişmesiyle etnik duyguların yoğunluğu azalmıştır.¹⁴²

Gellner'e göre 1815 yılında Viyana Kongresi'nde Doğu Avrupa'nın dini hanedanlıklardan oluşan üç imparatorluk arasında paylaşılması, doğmakta olan milliyetçiliğin göz ardı edilmesinin bir sonucudur. Her biri etnik olarak fazlasıyla parçalı bir toplumsal yapıya sahip olmasına rağmen bu durumu siyasi mevcudiyetleri için bir tehdit olarak görmemiştir. Aynı şekilde farklı dil ve kültürlerle sahip "etnisite öncesi" (*proto-ethnic*) toplumlar da kendilerini etnik grup olarak tanımlamamıştır. Her iki tarafın etnisiteyi göz ardı etmesi nedeniyle Batı'da yaşanan olayların hiçbirisi Doğu Avrupa'da yaşanmamıştır. 19. yüzyılda devletin meşru zemininin millet olduğu fikrinin yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte milliyetçilik güçlenirken, Doğu Avrupa ve özellikle Balkanlar'da savaşlar ve siyasi istikrarsızlık ortamından faydalanan yeni devletler ortaya çıkmıştır. Siyasi elitlerin geçmişin siyasi ve kültürel anlatılarını yeniden işlemesi, dil ve kültür kodları üzerinden milliyetçilik duygularını canlandırması sonucunda yeni ulus-devletler kurulmuştur.¹⁴³

Gellner'in milliyetçiliğin merkezine tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecini yerleştirerek ekonomik temelli bir modernist tanımlama yaparken etno-sembolcü milliyetçilik yaklaşımının kurucusu kabul edilen Anthony David Stephen Smith (Anthony D. Smith) denkleme dil, inanç ve kültür gibi unsurları dâhil ederek milliyetçilik kavramını etnisite üzerinden tanımlamaktadır.¹⁴⁴ Anthony D. Smith, milliyetçiliğin modern dönemde ortaya çıkan ve sanayileşmenin sonucu toplumun

¹⁴² Gellner, "Nationalism and Politics in Eastern Europe", s.341.

¹⁴³ Ibid., s.341-342.

¹⁴⁴ Anthony D. Smith, *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*, çev. Bilge Firuze Çallı (İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 2017).

siyasal ve ekonomik koşullar ve gereklere verdiği bir cevap olarak gören görüşleri dışlamamaktadır. Modern dönemde ortaya çıkan ulus-devlet ve milliyetçiliği modernist bakış açısına sıkıştırmanın gerçekliği yeterince kavrayamamak olarak görmektedir. Modern millet ve ulus-devletin modernleşme öncesi etnik ve kültürel unsurlara sahip olduğunu, bu sayede farklı dönemlerde kendini yeniden üretebildiğini savunmaktadır. Etnik-dinsel unsurların coğrafya ve ekonomik gelişmişlik düzeyi ile sınırlı olmadığını, dünyanın çok farklı yerlerinde bulunan ve yoksul-zengin olan birçok ulusal ve yerel düzeyde milliyetçi akımların özünde etnik-dinsel ve kültürel özelliklerin temel rol oynadığını gösteren birçok görgül (ampirik) veriyi tezine kanıt olarak sunmaktadır. Özellikle küreselleşme ile birlikte milliyetçi akımların ulus ve ulus-altı düzeyde etnik temelli olarak yükselmesinin, milliyetçiliğin bu kendini dönüştürme yeteneğinin bir sonucu olarak görmektedir.¹⁴⁵

Tarihsel etno-sembolcü yaklaşımın “modernist doktrinin radikal fakat incelikli bir eleştirisini” yaptığını iddia eden Anthony D. Smith, “bilimsel anlamda herhangi bir kuram önermemesine karşın, milletler ve milliyetçiliğin incelenmesinde alternatif bir yaklaşım ve araştırma programına yönelik bazı kavramsal araçlar sağlamayı amaç” edindiğini belirtmektedir.¹⁴⁶

Etno-sembolcü yaklaşımın modernistlerle ortak bazı noktaları bulunur. Etno-sembolcüler post-modernistlerin milletlerin hayali kurgular olduğu yönündeki eleştirilerine katılmazlar. Modernistler gibi milletleri “gerçek” sosyolojik cemaatler olarak kabul ederler. Etno-sembolcülere göre milletler kendilerini oluşturan öğeler arasında hayali öğeler olsa bile oluşturuldukları andan itibaren “kendilerine ait

¹⁴⁵ Anthony D Smith, *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, çev. Derya Kömürcü (İstanbul: Everest Yayınları, 2002), s.6-9.

¹⁴⁶ Smith, *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*, s.26.

hayatlara” sahip olurlar.¹⁴⁷ Diğer bir ifadeyle, milletin üyeleri bir millete ait olmanın kimliği ve bilinciyle hareket etmeye başladığı andan itibaren milletler var olmaya ve milletlerin varlığı sonuç doğurmaya başlar.

Etno-sembolcüler ile modernistlerin aynı fikirde oldukları ikinci konu “milletleri dinamik ve amaçlı eylem toplulukları” olarak görmeleridir. Milletler sadece devletler ve seçkin sınıfları tarafından yaratılan ve yönlendirilen “söylemsel oluşumlar” değil, üyelerinin “güçlü adanmışlık ve tutkulu bağlılık” duyduğu, kişisel “çıkar, ihtiyaç ve refahlarını” ve gerektiğinde yaşamlarını mensubu oldukları millet için feda edebildikleri varlıklardır. Bunu sağlayan şey milleti tahayyül etmenin yanı sıra onu hissetmek, arzulamak ve eyleme dökmektir.¹⁴⁸

Etno-sembolcülerin ve modernistlerin ortaklaştığı üçüncü husus “milletleri belirli tarihsel ve jeokültürel bağlamlara yerleşik tarihsel cemaatler” olarak görmeleridir. Bu ise “milletlerin köken, özellik ve yörüngeleri[nin] nedensel tarihsel analize uygun” olmasını sağlamaktadır. Aynı şey “milliyetçi ideoloji ve hareketler için de geçerlidir”. Bu söylemde amaç “millet ve milliyetçilikleri somutlaştırmak değil, onları belirli zaman ve mekân bağlamlarında yer alan, üyeleri tarafından kendi çıkarlarına ve vizyonlarına yönelik kaynak ve araçların yanı sıra, yakın toplumsal bağlar ve kültür birliği olarak görülen toplum ve hareket biçimleri olarak değerlendirmektir”.¹⁴⁹

Etno-sembolcüler ve modernistlerin birbirinden ayrıldığı konular arasında sembolik kaynaklar, *longue duree*, *ethnie* ve millet, seçkinler ve kitleler, çatışma ve yeniden yorumlama konuları bulunmaktadır. Anthony D. Smith, siyasal milliyetçiliklerde olduğu gibi etno-dilsel milliyetçiliklerin de küreselleşme ile birlikte siyasal ve ekonomik gelişmeler karşısında yitip gideceği iddiasını gerçekçi

¹⁴⁷ Ibid., s.27.

¹⁴⁸ Idem.

¹⁴⁹ Ibid., s.27-28.

bulmamaktadır. Smith'e göre, bu görüşte olanlar "milleti siyasal anlamlarından sıyrarak saf kültürel ya da folklorik bir olgu" olarak sunmakta ve depolitize etmeye çalışmaktadır. Smith'e göre depolitizasyon üç şekilde yapılmaya çalışılmaktadır: 1) kültürel düzeyi siyasal ve ekonomik düzeyden ayırmak, 2) bölgesel veya küresel ittifaklar veya askeri ilişkiler yoluyla demilitarize etmek, 3) siyasal ve ekonomik olarak küresel yapılarla irtibatlı hale getirerek iyi huylu ve seremonik milli kimlikler haline getirmek.¹⁵⁰

Anthony D. Smith, depolitizasyon yoluyla milleti siyasal alandan ayırıp kültürel ve sivil toplum alanına hapsedme çabasının sonuç vermeyeceğini savunmaktadır. Kültürel milliyetçilik ve siyasal milliyetçilik ayrımına dayanan ve birbiriyle ilişkisini görmezden gelen bu tür görüşlerin, milliyetçiliğin birçok ilkesini ve unsurunu gözden kaçırdığını iddia etmektedir.¹⁵¹

Gözden kaçırılan ilk hususun, "milliyetçiliğin gücünün temel unsurlarından birinin, farklı toplulukların ve onların içindeki rakip tabakalar, gruplar ve bireylerin algılamalarına ve ihtiyaçlarına göre kendisini dönüştürmesi" olduğunu ifade etmektedir. İkinci olarak, milliyetçiliğin kültürel ayak ile siyasal ayağın uyumlu olması gerektiği yönündeki "tekbiçimli ilke" ile sınırlı olmadığını belirtmektedir. Tekbiçimlilik yaklaşımının "milliyetçiliğin gelişiminin, o cemaatin kendi kültürel ve ahlaki canlanışının siyasal mobilizasyon ve üyelerin hür iradesiyle" ilişkili olduğunu kavrayamadığını iddia etmektedir. Üçüncüsü, söz konusu yaklaşımın milliyetçiliğin ana kaynağının "cemaatsel yeniden canlanma ideali" olduğu hususunu kaçırdığını ve milletin sahip olduğu duygusal içeriğin (manevi unsurun) yerine teritoryal milleti koymaya çalıştığını belirtmektedir. Ayrıca ampirik olarak milliyetçiliğin dünyanın farklı bölgelerinde, zengin-fakir ayrımı olmaksızın farklı siyasal ve ekonomik yapıya sahip

¹⁵⁰ Smith, *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, s.6.

¹⁵¹ Ibid., s.7.

birçok ülkesinde görüldüğüne dikkat çeker. Temel tespit olarak “çağdaş devlet inşasındaki sorunun etnik milliyetçilikten kaynaklandığını ve milli devletlerin siyasal milliyetçilikleri ile onların etnik cemaatlerinin etnik milliyetçiliklerinin huzursuz bir biraradalık sergilediğini ya da çatışma halinde birbirlerine kenetlendiklerini” ileri sürer.¹⁵²

Milliyetçiliğin ortaya çıkışını sağlayan ve yukarıda değinilen koşulların yanında bunların varlığını sürdürmesini sağlayan unsurların tespiti de ayrı bir önem taşımaktadır. Milliyetçiliğin sürekliliğini nasıl sağladığı ve kendini nasıl yeniden ürettiği sorusuna kuramsal olarak verilen cevapta milli kimliğin rolüne vurgu yapılmaktadır. Bu noktada Michael Billig’in “Banal Milliyetçilik” tanımlamasında belirttiği üzere milli duygu ve sezişi canlı tutmak amacıyla milli semboller, dil ve kavramların gündelik uygulamalarda sürekli tekrarlanması önem kazanmaktadır. Milli kimliğin bireye/vatandaşa sürekli olarak hatırlatıldığı ve sonuçta milliyetçiliğin toplumdaki varlığını sürdürdüğü kabul edilmektedir. Kullanılan araçların ise günlük hayatın bir parçası olan ve son derece sıradan kabul edilen şeyler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, rutin dil alışkanlıkları (biz, onlar, burası, vb.), siyasetçilerin rolü (siyasetçilerin görünürlüğünün fazla ve sürekli olması), vatanseverlik retoriği, basın organları/köşe yazıları ve akademisyenlerin rolü üzerinde durulmaktadır.¹⁵³

1.3.2. Avrupalılaşmanın Boyutları ve Milliyetçilik Üzerindeki Etki Alanları

Radaelli’nin Avrupalılaşma alanlarını tanımladığı çalışmadan faydalanılarak mevcut çalışmada Avrupalılaşmanın milliyetçilik bağlamındaki etkisi için alan

¹⁵² Ibid., s.7-9.

¹⁵³ Michael Billig, *Banal Nationalism* (London: Sage Publication, 1997); Michael Billig ve Cem Siskolar, *Banal Milliyetçilik* (İstanbul: Gelenek, 2002).

tanımlaması yapmak mümkündür. Radaelli'nin çalışmasında Avrupalılaşıma alanları “yurtiçi yapılar”, “kamu politikası” ve “bilişsel ve normatif yapılar” olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır. Milliyetçiliğin kurumsal boyut üzerindeki etkisi dikkate alındığında “yurtiçi yapılar” başlığı, bilişsel ve söylem boyutu ele alındığında ise “bilişsel ve normatif yapılar” başlığı üzerinden hareket etmek mümkündür.

Tablo 1: Radaelli'nin Avrupalılaşma alanları ve değişim gösterimi (*Domains of Europeanization and change*)¹⁵⁴

Avrupalılaşma Alanları	Avrupalılaşma Ölçüsü ve Yönü
Yurtiçi yapılar 1. Siyasal yapılar a. Kurumlar (örn. kabine-meclis ilişkileri) b. Kamu yönetimi c. Hükümetlerarası ilişkiler d. Yasal yapı 2. Temsil ve ayrışma (<i>cleavages</i>) yapıları a. Siyasal partiler b. Baskı grupları c. Toplumsal ayrışma (<i>societal-cleavage</i>) yapıları	
Kamu politikası a) Aktörler b) Politika problemleri c) Tarz d) Araçlar e) Kaynaklar	
Bilişsel ve normatif yapılar a) Söylem b) Kurallar ve değerler c) Siyasal meşruiyet d) Kimlikler e) Devlet gelenekleri – yönetim anlayışı f) Politika paradigmaları, çerçeveleri ve anlatıları	

¹⁵⁴ Radaelli'nin "Figure 2.1(a) Domains of Europeanization and change" isimli tablodan uyarlanmıştır.

Radaelli, "The Europeanization of Public Policy", s.35.

Tablo 1’de yer alan Avrupalılaşıma alanlarına bakıldığında milliyetçilik ile etkileşim içerisinde olan alanların oldukça fazla olduğu görülmektedir. “Yurtiçi Yapılar” başlığının her iki alt başlığı olan “siyasal kurumlar” (özellikle a. Kurumlar, c. Hükümetler arası ilişkiler ve d. Yasal yapı) ve “temsil ve ayrışma yapıları” (a. Siyasal partiler, b. Baskı grupları ve c. Toplumsal ayrışma yapıları) ile “Bilişsel ve Normatif Yapılar” başlığında yer alan “söylemler”, “normlar ve değerler”, “siyasal meşruiyet”, “kimlik siyaseti”, “devlet geleneği” ve “yönetişim anlayışı” sayılabilir.

Mevcut çalışmada biraz daha daraltma ve birleştirme yoluna gidilmiştir. Bilişsel boyut altında “siyasi söylemler” (“kendini Türk hissedenenler Türkiye’ye gitsin. Bulgaristan’da Bulgarlar, Sırbistan’da Sırpolar yaşar” gibi siyasilerin kamuoyuna yönelik demeçleri, seçim programları ve propagandaları), “ulusal kimlik (ve semboller)” (Avrupalı, Batılı, Trakyalı kimliği ile “devlet arması”, “ataka”, “yeniden doğuş” gibi sembolik ifadeler), “siyasi meşruiyet” tartışmaları (azınlık haklarını savunan partilerin meşruiyet sorgulaması ve kapatma davası; Romanların oy verme davranışlarının sorgulanması), “devlet geleneği” (“Belene mağdurları davaları” olarak bilinen asimilasyon sürecinde azınlıklara ve farklı etnik gruplara karşı işlenen suçlara yönelik davaların uzaması ve sonuçlandırılmaması; asimilasyon politikasına maruz kalanların verdiği mücadelenin eski komünist yönetime karşı verilmiş mücadele olarak adlandırılması ve Avrupa yanlıları – Rusya yanlıları rekabetinin bir unsuru olarak sunulması) gibi unsurlar ele alınmıştır. Kurumsal boyutta ise “siyaset kurumu ve siyasal partiler”, “toplumsal bölünme yapıları” (Bulgar etnik modeli ve yöneltilen eleştiriler), “vatandaşlık düzenlemeleri” (çift vatandaşlık ve AB vatandaşlığı) ve “hükümetler arası ilişkiler” (bölge ve komşu ülkelerle olan ilişkiler) tanımlamaları etrafında inceleme yapılacaktır.

Avrupalılaştırmanın Bulgar milliyetçiliği üzerindeki etkisinin meydana getirdiği değişimin ölçüsünün ve yönünün saptanmasına yönelik olarak her bir başlık için bazı

göstergeler belirlemek mümkündür. Kurumsal boyut için muhtemel göstergeler arasında a) Cumhurbaşkanı – hükümet – meclis ilişkisi ve uyum düzeyi, b) siyasi parti sistemi düzenlemeleri ile yurtiçi ve yurtdışı seçim düzenlemeleri, c) çift vatandaşlık düzenlemeleri, d) yurtdışındaki etnik Bulgarlara ve Bulgar kökenlilere yönelik uygulamalar söylenebilir. Bilişsel boyutun başlıca göstergeleri arasında ise a) Cumhurbaşkanlığı, meclis ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde siyasi partilerin parti programı ve seçim çalışmalarındaki milliyetçi söylemleri, b) milliyetçi ve aşırı söylemleri öne çıkaran siyasal partilerin ulusal meclis ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde almış oldukları oy oranları ve temsil düzeyleri, c) hükümet kurma ve koalisyon oluşumlarında milliyetçi tutum ve söylemler, d) azınlıkların ve farklı etnik grupların haklarının iadesi ve korunmasına yönelik çalışmalar ve yargı süreçleri şeklinde sıralamak mümkündür.

Kurumsal ve bilişsel boyut tanımlaması sayesinde bir taraftan milli kimlik ve milliyetçiliğin maddi unsuru ve manevi unsuru şeklindeki genel sınıflandırma ile uyumlu bir inceleme yapma imkânı ortaya çıkacaktır. Diğer taraftan da Bulgar milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi ve temel özellikleri açısından sahip olduğu sürekliliği ve değişimi gösterme imkânı olacaktır. Bu bakımdan gerek geçiş süreci ve AB adaylık sürecinde, gerekse AB üyesi olunduktan sonraki dönemde milliyetçilikle ilgili gelişmeler bu iki ana eksen etrafında incelenecektir. Ayrıca her iki alan da kendi içerisinde ülke içindeki çalışmaları ve yurtdışına yönelik gelişmeleri ve bunların karşılıklı etkileşimini içerecek şekilde ele alınacaktır.

1.4. Yöntem ve Sınırlılıklar

Avrupalılaşıma tanımı ile ilgili yukarıda değinildiği üzere birçok çalışmaya referans teşkil ettiği kabul edilen Radaelli'nin çalışmasının temel argümanı, Avrupalılaşıma projesinin AB üzerine çalışma yapan uzmanlara “normal” siyaset

bilimine yakınlaşma fırsatı sunduğudur. Avrupalılaşma çalışmasını entelektüel ayrışmayı önleyen ve sosyal bilimlerde bilgi birikimine katkıda bulunan önemli bir konu olarak görmektedir. Bunun için özel kuramlar ve modeller icat etmeye gerek olmadığını, Avrupalılaşmanın “standart kavram analizi ve mukayeseli politika analizi yöntemi” kullanılarak ele alınabileceğini ve çağdaş siyaset biliminin temel araştırma gündeminden ayırtılamayacağını savunmaktadır. Bu bağlamda Avrupalılaşma ile ilgili kavramların görgül çözümleme (ampirik analiz), açıklama mekanizmaları ve kuramlar bağlamı içerisinde kullanılması halinde anlam kazanacağına dikkat çekmektedir.¹⁵⁵

Avrupalılaşma çalışmaları için bir tarafta Avrupalılaşmanın etkilediği siyasal aktörlerin yer aldığı, diğer tarafta ise Avrupalılaşmanın kapsamı ve yönünün incelendiği ikili bir matris önerilmektedir. Başlangıçtaki araştırmalar fazlasıyla katı olarak görülürken, gelecekteki çalışmaların Avrupalılaşmanın görece etkisini incelemesi, “rakip alternatif varsayımlar” içermesi ve “çoklu neden analizi” yapması önerilmektedir. Bunun için bir taraftan alternatif veya tamamlayıcı varsayımların sistematik analizi yapılırken, diğer taraftan da ulusal düzeydeki değişime neden olan Avrupalı dinamikler ile diğer faktörler arasında çoklu nedene dayalı bir ayırım yapılması önerilmektedir. Bununla birlikte Avrupalılaşmanın etkilerini incelerken hangilerinin AB kaynaklı olduğunu ortaya koymanın kolay olmadığı kabul edilmektedir. AB değişkenlerinin önemini değerlendirirken önyargıya düşme riskinin her zaman mevcut olduğu, bu nedenle Avrupalılaşmanın etkilerine bakılırken “Avrupalılaşma bağlamının oluşturulması” ve “nedenselliğin açıkça ele alınması” önerilmektedir. Zira tek bir bağımsız AB değişkeninin yurtiçi politika değişimine olan katkısını belirlemenin kolay olmadığı kabul edilmektedir. AB etkisi ile ülkedeki değişimin ilişkisini ortaya koyarken, ülkenin içinden geçmekte olduğu siyasi süreç ile Avrupalılaşmanın aynı

¹⁵⁵ Ibid., s.28.

bağlam içerisinde ele alınması önerilmektedir. Ayrıca Avrupalılaşma etkisine karşı reaksiyon veren aktörlerin kimler olduğu, ne zaman ve nasıl reaksiyon verdikleri ve bu reaksiyonların neticesinin neler olduğu yönündeki incelemenin tarihsel analiz yöntemiyle yapılabileceği kabul edilmektedir.¹⁵⁶

Avrupalılaşma etkisi incelenirken özellikle geleneksel çalışmalarda benimsenmiş olan yukarıdan aşağıya analiz yöntemine başvurulmasının ciddi yanılgılara sebep olabileceğine dikkat çekilmektedir. Zira yukarıdan aşağıya doğru olan bir bakış açısında AB düzeyinde oluşturulan politikaların ülke içinde sadece uygulanması gibi gerçekçi olmayan bir beklentinin ortaya çıktığına dikkat çekilmektedir. Bunun yerine özellikle yeni nesil çalışmalarda yaygın olarak kullanıldığı şekliyle Avrupalılaşmayı “içten dışa” veya “aşağıdan yukarıya” ele alan bir yaklaşımın sağlıklı olacağı kabul edilmektedir.¹⁵⁷

Avrupalılaşmanın değişime yönelik etkisinin yanında uyumlaşmaya yönelik etkisi de tartışma konusudur. Bazı ülkelerde Avrupalılaşmanın etkisiyle benzer sonuçlar görülürken, bazı ülkelerde ise durum farklılık arz etmektedir. Avrupalılaşmanın meydana getirdiği değişim miktarı analizin yapıldığı düzeye göre belirlenmektedir. Siyaset ve toplum düzeyindeki makro analizlerde Avrupalılaşma derecesi düşük olurken, politika düzeyindeki çalışmalarda daha tutarlı bir etki görülmektedir. Bu noktada Avrupalılaşma çalışmalarının sonuçlardan ziyade süreçlere odaklanması önerilmektedir.¹⁵⁸

Mevcut tezde, Bulgar milliyetçiliğinin kendini yeniden üretme süreci ve bu süreçte Avrupalılaşmanın görece etkisi incelenecektir. Milliyetçilik, AB kurumlarının ve politikalarının doğrudan düzenleme yoluna gittiği bir konu değildir. Bu durum mevcut tez için önemli bir sınırlılık teşkil etmektedir. Bununla birlikte Kopenhag

¹⁵⁶ Ibid., s.50-51.

¹⁵⁷ Ibid., s.51.

¹⁵⁸ Idem.

kriterleri, azınlık hakları ve vatandaşlık gibi düzenlemelerin ülkelerin milliyetçilik anlayışlarına etki ettiğini ve bu nedenle karşılıklı bir etkileşim içerisinde olduklarını söylemek mümkündür. Ayrıca AB genişlemesi ve komşuluk politikası gibi konular, üye ve aday ülkelerin tarihsel ve milli kimlik politikalarını etkileyen sorun alanlarına temas etmektedir.

Karşımıza çıkan bir diğer sınırlılık alanı, Avrupalılaşma sürecinin ülkedeki milliyetçilik üzerine etki eden yegâne faktör olmamasıdır. Avrupalılaşma sürecinin yanında AB dışı aktörler (ABD, Makedonya, Rusya ve Türkiye gibi diğer egzojenik dinamikler) ile ülke içindeki siyasal ve kültürel unsurlar (endojenik dinamikler) etkileşime dâhil olmaktadır. Dolayısıyla doğrudan veya sadece AB kaynaklı olmasa bile AB üyelik sürecinin meydana getirdiği bir etkinin varlığından ve öneminden söz etmek mümkündür. Bu nedenle çalışmanın temel amacı Avrupalılaşma yaklaşımı çerçevesinde AB üyelik sürecinin Bulgar milliyetçiliği üzerinde meydana getirdiği etkiyi üyelik öncesi ve üyelik sonrası dönemler halinde inceleyerek ortaya koyabilmektir. Bunu yaparken de Avrupalılaşmanın görece etkisini ortaya koyabilmek amacıyla tarihsel analize yer verilerek Bulgar milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi ve özellikleri de kısaca ele alınacaktır.

Avrupalılaşmanın ülke içindeki etkisine yönelik çalışmalarda olduğu gibi mevcut tezde de ağırlıklı olarak “yukarıdan aşağıya” yaklaşımının öne çıkması kaçınılmazdır. Bununla birlikte Kuzey Makedonya’nın AB üyeliği sürecine ve AB’nin Roman politikasına karşı Bulgar devletinin milliyetçi hassasiyetlere dayalı geri dönütleri gibi konular “aşağıdan yukarıya” bir yaklaşım benimsenerek ele alınacaktır.

Mevcut çalışmada zikredilmesi gereken sınırlılıklardan bir diğeri veriler ve veri kaynaklarıyla ilgilidir. Özellikle AB üyeliği öncesi döneme ilişkin olarak ilgili kurumların resmi verilerinin sınırlı veya parçalı ya da dağınık olması, sürekli veya düzenli yayımlanmaması, geçmiş dönemlerde yayımlanmış olmakla birlikte internet

kaynağı veya bağlantılarının güncel veya işler ya da erişilebilir olmaması gibi çeşitli olumsuzluklarla karşılaşmıştır.¹⁵⁹ Bununla birlikte birincil kaynak olarak ilgili kurumların doğrudan erişilebilen resmi verilerine öncelik verilmiştir. Resmi verilere doğrudan ulaşmanın mümkün olmadığı ya da eski tarihli yayınlarda kaldığı durumlarda bunları derleyen kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu noktada, resmi veri kavramının öncelikle devlet veya kamu kurumu tarafından yayınlanan verilerle sınırlı olmadığını belirtmek gerekmektedir. Mevcut çalışmada kamu kurumlarının yanı sıra siyasi partiler, dernekler, araştırma kuruluşları gibi konunun muhatabı olan diğer kurum ve kuruluşların verileri de kapsama dâhil edilmiştir.

Resmi kurum verilerinin ve konu bazında ilgili diğer kurumların verilerinin sınırlı oluşuyla ilgili bazı tespitlere değinmek faydalı olacaktır. Birincisi, Bulgar devlet geleneğinde veri paylaşmanın yaygın bir davranış şekli olmamasıdır. Özellikle azınlıklar ve etnik gruplar ile ilgili farklı dönemlerde paylaşılan verilerin kapsam ve miktar açısından değişiklikler gösterdiği görülmektedir. Ayrıca Bulgar milliyetçiliğinin tarihsel gelişiminin ele alındığı bir sonraki başlık altında görüleceği üzere, Bulgar kaynakları ile diğer kaynaklar arasında önemli farklar görülmektedir. İkincisi, komünist rejim döneminde kapitalist dünyaya karşı yürütülen propaganda çalışmalarındakine benzer manipülatif davranış tarzının bu kez tersine işletildiği görülmektedir. Özellikle geçiş döneminin başlarında Batılı fonların desteğiyle yapılan çalışmaların sayısında bir patlama yaşanmıştır. Bu durum özellikle İngilizce ve Almanca gibi diğer dillerdeki yayınların sayısını arttırmış, ancak aynı zamanda belirli bir bakış açısının öne çıkmasına neden olmuştur. İlerleyen zamanda Batı dünyasının ilgisinin Avrupa'nın daha doğusuna

¹⁵⁹ EIFL, “EIFL in Bulgaria”, Electronic Information for Libraries, 2009, <https://www.eifl.net/country/bulgaria> (01.05.2024).

Ukrayna gibi ülkelere kayması sonucunda söz konusu yayınların sayısı ve kapsamı da düşüşe geçmiştir.¹⁶⁰

Bir diğer sınırlayıcı faktör olarak Avrupa Birliği üyelik sürecinin beraberinde getirdiği veri paylaşım tarzının öne çıkmaya başlamasıdır. Bunun en önemli sonucu verilerin Avrupa Birliği kurumlarının talep ettiği veya finansman sağladığı alanlarda ve belirlenen formatlarda yayınlanmaya başlamasıdır. AB kurumlarının talepleri veya finans kaynakları dışındaki alanlara yönelik çalışmalar yeterince gelişmemiş veya belirli bir proje veya araştırmalarla sınırlı kalmıştır. AB kurumlarına sunulmak amacıyla veya belirli projenin çıktılarını olarak hazırlanan çalışmaların da ilgili alanın teknik boyutuyla veya teknolojik imkânlarla sınırlı kaldığı görülmektedir.

Mevcut çalışmada ağırlıklı olarak bilişsel boyut ve kurumsal boyut olmak üzere iki alt başlık üzerinden inceleme yapılacaktır. Bilişsel boyut ile ilgili kısımda milliyetçi söylemler, geçmiş uygulamalarla özdeşleşmiş veya kalıplaşmış ifadeler, stereotipleştirmeler, semboller gibi Bulgar milliyetçiliği bağlamında anlam ifade eden unsurlara yer verilecektir. Amaç, kapsamlı bir analiz olmayıp özellikle Bulgar milliyetçiliği açısından belirli bir anlamı olan ifadelerin, tarihi veya kültürel bir yere sahip sembollerin ve stereotipleştirme örneklerinin ortaya konulması ve yorumlanması olacaktır. Bu sayede Avrupalılaşma ile Bulgar milliyetçiliği arasındaki etkileşimin ve muhtemel değişimin veya eylemsizliğin gösterilmesine çalışılacaktır. Bu kapsamda AB ilerleme raporları ve görüş belgeleri ile siyasi partilere ait tüzük, parti programı ve seçim beyannameleri gibi temel metinler, devlet ve hükümet yöneticileri ile siyasilerin söylemleri gibi metinler incelenecektir.

Bu noktada siyasi partilerin seçim beyannamelerine dair daha önce yapılmış olan bazı çalışmalara ve kullanılan yöntemlere kısaca değinmek uygun olacaktır. Siyasi parti

¹⁶⁰ Ivan Krastev, “Think tanks: Making and faking influence”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 2001, vol. 1, no. 2, s.17-38, <https://doi.org/10.1080/14683850108454635>.

seçim beyannamelerinin veya siyasi aktörlerin kullandığı ifadelerin analizinde farklı yöntem ve yaklaşımların uygulandığı görölmektedir. Söz konusu çalışmalarda bir taraftan siyasal, ekonomik, sosyal, jeopolitik ve kültürel yönler incelenirken, diğerk taraftan da dinamik ve tarihsel unsurların birlikte ele alındığı görölmektedir. Doğı Avrupa ölkelerinin yaşadığı geçiş sürecini ele alan bazı çalışmalar ölkeler arasında karşılaştırma yaparken, bazı çalışmalar ise “toplumsal katman” (*social stratification*) incelemesi şeklinde bir yöntem benimsemektedir. Karşılaştırmalı analiz yaklaşımının benimsendiğı çalışmalarda Doğı Avrupa ölkelerinin dönüşümü içerisinde belirli bir ölkenin deneyim ve uygulamaları ele alınırken, toplumsal katman incelemesinde belirli sosyal grupların gerçek veya hayali çıkar ve beklentileri ile seçim beyannamelerinin ne ölçüde örtüştüğüne bakılmaktadır. “Toplumsal dile dayalı” (*socio-linguistic*) incelemelerde ise tipoloji analizleri yapılarak siyasal kültür ve siyasal gerilimler değerlendirilmektedir.¹⁶¹

Siyasi partilerin seçim beyannamelerinin ve parti programlarının veya siyasi aktörlerin söylemlerinin ölkenin kendi siyasi bağlamı içinde incelendiğı çalışmaların yanı sıra Avrupalılaşımanın siyasi parti sistemleri üzerinde meydana getirdiğı etkileri ve değışim sürecini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Parti düzeyinde Avrupalılaşıma etkisini inceleyen bu tür çalışmalarda “konu kodlama” (*theme coding*) tekniğine başvurulduğu görölmektedir. Bu yöntemi kullanan çalışmalarda “kritik örnekler” ele alınmakta ve partilerin Avrupalılaşıma yönelimlerini belirlemek için cümleler “konu kodlama” tekniğı üzerinden incelenmektedir. Belirli kelime veya ifadeler yerine cümlelerin analizinin tercih edildiğı bu tür çalışmalarda buna gerekçe olarak “belirli

¹⁶¹ Petar-Emil Mitev, “The party manifestos for the Bulgarian 1994 elections”, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 1997, vol.13, no.1, s.66-67, <https://doi.org/10.1080/13523279708415332>.

düşünce ve çekincelere yapılan vurguları” ölçmek için cümlelerin daha uygun olması gösterilmektedir.¹⁶²

Yukarıda değinilen tüm bu çalışmaların ortak amacının “temel eğilimleri” ortaya çıkarmak olduğu görülmektedir. Mevcut çalışmada da ayrıntılı bir analiz veya özel bir teknik kullanmak yerine benzer bir yaklaşım izlenerek “Avrupalılaşıma” ve “milliyetçi eğilim” ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda, milliyetçi yaklaşımı gösteren örnekler olarak kullanılan parti isimleri, semboller, “öteki” ile ilgili ifade ve söylemler, stereotipleştirme içeren veya asimilasyon uygulamalarıyla özdeşleşen kelime ve ifadeler çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır.

Kurumsal boyut kapsamında ise öncelikle geçiş sürecinin ve Avrupalılaşımanın Bulgar siyasi parti sistemi ve ülke siyaseti üzerinde meydana getirdiği etki incelenecektir. Farklı siyaset anlayışına sahip olan ve zaman zaman siyasi karşıtlık üzerinden birbirini konumlandırmış olan siyasi partilerin AB üyeliği hedefi etrafında ortaklaşması ve işbirliğine gitmesinde Avrupalılaşımanın rolüne ve bunun Bulgar milliyetçiliğine olan yansımalarına bakılacaktır. Siyasi, ekonomik ve toplumsal güç değişimlerinin yaşandığı bu süreçten yararlanan azınlık ve farklı etnik grupların ayrı bir siyasi aktör olarak ortaya çıkması ve bu durumun Bulgar milliyetçiliğine olan etkisi incelenecektir.

Kurumsal boyutta ikinci olarak incelenecek husus vatandaşlık düzenlemeleri ve bunların Bulgar milliyetçiliği ile olan etkileşimi olacaktır. Bunun için öncelikle Bulgar vatandaşlığına dair düzenlemelerde gözetilen “milliyetçi eğilim” ve etnisite ile ilgili hususlar ele alınacaktır. Ardından çift vatandaşlık düzenlemesinin nedenleri ve sonuçları, bunun Bulgar vatandaşları ve Bulgar kökenliler açısından meydana getirdiği etkiler ve AB üyeliğinin bu süreçteki etkisi incelenecektir. Nihayetinde de siyasi parti

¹⁶² John Ishiyama, “Europeanization and the Communist Successor Parties in Post-Communist Politics”, *Politics & Policy*, 2006, vol. 34, no. 1, s.19-20.

sistemi ile vatandaşlık düzenlemesinin birbiriyle olan ilişkisi ve bunun Bulgar milliyetçiliğiyle olan etkileşimi ele alınacaktır.

Kurumsal boyuta ilişkin kısımda da yine Anayasa başta olmak üzere siyasi partiler, seçimler ve vatandaşlık ile ilgili yasal düzenlemeler, yargı kararları, resmi belgeler ile kurumsal metinler gibi birincil kaynaklar öncelikli olarak incelenecektir. Bunun yanı sıra geçiş süreci ve Avrupalılaşma kapsamında Bulgar siyasi parti sistemi ve vatandaşlık düzenlemeleri ile ülkede yaşanan genel siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmelere ilişkin literatürde yer alan çalışmalara ve analizlere yer verilecektir.

2. BÖLÜM AVRUPALILAŞMA VE BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİ

10 Kasım 1989 tarihinde Todor Jivkov iktidarının sona ermesiyle birlikte BSP ve DGB olmak üzere iki ana akım parti etrafında şekillenmiştir. Başlangıçta Türklerin siyasi temsilcilerinin DGB içerisinde temsil edilmesi seçeneği gündeme gelmiş olsa da, kısa bir süre sonra ayrı bir siyasi oluşum olarak yola devam edilmiştir. Ancak bu süreç de sancısız gerçekleşmemiştir.

Bulgar milliyetçiliğinin tarih boyunca şüpheyile baktığı ve ötekileştirdiği Türklerin ve diğer etnik grupların siyaset içerisindeki varlığını kabul süreci, biri ulusal düzeyde diğeri ise Avrupa düzeyinde siyasi ve hukuki yönden sınav vermiştir. Ayrıntılarına bir sonraki kısımda yer verileceği üzere, etnik temelli siyasi parti kurulamayacağı yönündeki Anayasa maddesine dayanılarak açılan kapatma davasında, HÖH'ün varlığı ulusal mahkeme tarafından hukuka aykırı görülmemiştir. Bulgaristan'ın azınlıkların korunmasına ilişkin düzenlemeye taraf olması, meclis görüşmeleri sırasında siyasi tarafların beyanlarını karşılıklı olarak kabul etmeleriyle birlikte aşılmıştır.¹⁶³ Atılan bu adımlar bir taraftan Bulgaristan'ın Batılı ülkelere yaklaşma ve ileride AB üyesi olma yolunu açarken, diğer taraftan HÖH'ün azınlık hakları dâhil olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin korunması çizgisinde ayrı bir siyasi parti olarak gelişmesi ve siyasette kalıcı olmasının önünü açmıştır.¹⁶⁴

Geçiş döneminin başlarında DGB içerisindeki liberal demokrat kesim ile HÖH arasında Türklere adlarının ve ağırlıklı olarak sosyal ve kültürel haklarının geri verilmesi konusunda uyumlu hareket edildiği görülmüştür. AB üyeliğinin temel

¹⁶³ Mustafa Türkeş, “Geçiş Sürecinde Dış Politika Öncelikleri: Bulgaristan Örneği”, *Türkiye'nin Komşuları*, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (ed.), 1.baskı (Ankara: İmge Kitabevi, 2002) içinde, s.171-210.

¹⁶⁴ Nurcan Özgür, *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi: 1989-1995*, 1. basım (İstanbul: Der Yayınları, 1999).

koşulları arasında yer alan Kopenhag kriterlerinin etkili olduğu görülen bu süreçten sonra AB adaylık statüsünün kazanılmasıyla birlikte 2001 seçimlerinden eski Bulgar Çarı Simeon Borisov Sakskoburggotski (II. Simeon) zaferle çıkmıştır. Mecliste tek başına hükümeti kurmaya yeterli sandalye alamamış olmasına rağmen Sakskoburggotski hareketinin seçimleri kazanması, Bulgar siyasetinin yönünün AB üyeliği olduğunu ve Batı yanlılarının çizgisinde şekillendiğini somut olarak göstermiştir. Batı yanlısı siyasetin etkisi eski komünist rejim döneminin iktidar partisi olan BSP'nin Avrupalılaşma etkisiyle geçirdiği dönüşüm ve tutum değişikliğinde de görülmüştür. Ayrıca HÖH'ün liberal demokrasi çizgisinde tanımlanan siyasetinin bir sonucu olarak ana akım sağ ve sol partiler arasında AB üyeliği etrafında koalisyon hükümetleri kurulmuştur.¹⁶⁵ Bulgar siyasi partilerinin geçirmiş olduğu bu değişim süreçleri ve AB yolunda yapılan reform çalışmaları mevcut çalışmanın AB adaylık süreci ile ilgili başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

AB üyeliğinin gerçekleşmesinden sonra başlayan süreç ise mevcut çalışmanın son kısmını oluşturacaktır. Ayrıntılar ele alındığında görüleceği üzere AB üyeliğinin resmen başlamasının ardından Sakskoburggotski hareketine benzer şekilde Boyko Borisov liderliğinde yükselen GERB Partisi 2009 yılı seçimlerinden galip çıkmıştır. Ancak AB adaylık sürecinden farklı olarak yeni GERB Partisi seçim kampanyasını açıkça HÖH ve Türk karşıtlığı üzerine inşa etmiştir. Seçimlerden birinci parti olarak çıkmasına rağmen Bulgar meclisinde salt çoğunluğu sağlayamadığı için tek başına hükümet kuramamış ve diğer partilerle işbirliği arayışına girmiştir. Bu noktada tercihini HÖH'ten yana değil, etnik temelli aşırı milliyetçi Ataka Partisi'nden yana kullanmıştır.

¹⁶⁵ Özcan Sert, “Bulgaristan Siyasetinde Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin Rolü” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2018).

Ataka Partisi'nin dışarıdan destek vermesiyle azınlık hükümeti kurulmuş ve etnik temelli milliyetçi çizgiyi esas alan GERB hükümetleri dönemi başlamıştır.

GERB'in koalisyon tercihini HÖH'ten yana kullanmaması, HÖH'ün ülke siyasetinde ve AB üyeliği sürecinde güç paylaşımında elde ettiği konumun ve oynadığı olumlu rolün bir yansıması olduğu anlaşılmaktadır. AB adaylık sürecinde NDSV ve BSP ile koalisyon kuran HÖH, hükümette Tarım Bakanlığı gibi görevler yürütmüş ve bu sayede yoğun olarak kırsal kesimde yaşayan azınlıkların ve etnik grupların desteğini arttırmıştır. Ayrıca yurtdışında yaşayan ve ağırlıklı olarak çift vatandaşlığa sahip olan Bulgar vatandaşı Türklerin ve diğer etnik grupların oylarını da konsolide etmiştir. Ancak HÖH'ün bu siyasi rolündeki güçlenme, Bulgar milliyetçiliğinin tarihsel olarak ötekileştirdiği azınlıkları AB reformlarının bir sonucu olarak siyasi aktör olarak zoraki de olsa kabul etmesine ya da AB terminolojisiyle ifade etmek gerekirse “hoşgörü” (tolerans) göstermesine neden olmuştur. AB adaylık süreci ve koşulluluk politikasının bir sonucu olan bu durum, AB üyeliğinin ardından siyasi tercihlerin yeniden şekillenmesine neden olmuştur.

GERB Partisi ile aşırı milliyetçi kesimler arasında oluşturulan koalisyonlar ve siyasi işbirlikleri Bulgar siyasetinin genel olarak HÖH ile arasına mesafe koymasına ve HÖH-Türk karşıtı yeni bir cephenin kurulmasına neden olmuştur. Aşırı milliyetçi kesimler başlangıçta blok olarak GERB azınlık hükümetine dışarıdan destek vermiştir. Ancak zaman içerisinde kendi içlerinde AB yanlısı Krasimir Karakaçanov liderliğindeki Bulgar Ulusal Hareketi (VMRO-BND) Partisi (*БМРО-Българско национално движение – БМРО-БНД*) (VMRO-Bılgarsko natsionalno dvijenie – VMRO-BND) ve Rusya yanlısı Volen Siderov liderliğindeki Ataka Partisi olarak ayrılmış ve AB yanlısı VMRO-BND Partisi ile GERB Partisi hükümet ortağı olarak yoluna devam etmiştir.

VMRO-BND ile GERB koalisyon hükümetinin Avrupa yanlısı tutumu ve AB ülkelerinin baskısı sonucunda, daha önce geçiş sürecinde ara formülle rafa kaldırılmış

olan Bulgar – Makedon meselesinin nihai olarak çözüme kavuşturulması ve Kuzey Makedonya’nın AB üyeliğinin önünün açılması yönünde bir eğilim oluşmuştur. Ancak aşırı milliyetçilerin diğer kanadı olan Volen Siderov yönetimindeki Ataka Partisi’nin ciddi eleştirileri ve muhalefetiyle karşılaşmıştır. Dolayısıyla Türk karşıtlığında birleşen Bulgar milliyetçiliği, Avrupa – Rusya çekişmesi ve Makedonya meselesi karşısında kendi içinde bölünme yaşamıştır. Bu durum AB yanlıları ile Rusya yanlıları arasındaki rekabeti ikinci bir boyuta taşımıştır. İki taraf arasındaki rekabet Ukrayna’nın Rus işgaliyle birlikte bir kırılma daha yaşamış ve Avrupalılık ile Slavlık arasındaki rekabete üçüncü bir boyut eklemiştir. Dolayısıyla etnisite temelli yaklaşıma dayalı Bulgar kimliği ve milliyetçiliğinin dönüşümü ülke içinde Türk ve diğer etnik grup karşıtlığı eksenini ile yurtdışında etnik Bulgarlar ve Bulgar kökenlilere yönelik uygulamalar ve siyasi rekabet ekseninde yeni bir sürece doğru evrilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde yukarıda özetlenen bu aşamalar sırasıyla geçiş süreci, AB adaylık ve müzakere süreci ve AB üyeliği sonrası süreç şeklinde ele alınacaktır. Bu kapsamda bilişsel boyut ve kurumsal boyut üzerinden Avrupalılaştırma etkisi altında Bulgar milliyetçiliğinin kendini yeniden üretme süreci analiz edilecektir. Ancak bundan önce Bulgar milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi ve ortaya çıkardığı başlıca özelliklerine kısaca yer vermek gerekmektedir.

2.1. Bulgar Milliyetçiliği ve Temel Özellikleri

Bulgaristan’ın tarih boyunca devlet olarak var olması ve komşu devletlerle olan ilişkileri büyük güçlerin ve bölgesel aktörlerin etkisinde gelişmiştir. Bizans döneminden başlayarak bağımsız modern bir devlet olarak tarih sahnesine çıktığı döneme kadar ülke tarihi boyunca net biçimde görülen bu etki Avrupa ülkeleri, Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki mücadele etrafında şekillenmiştir. Maddi çıkar ve güç ilişkilerinin yanı sıra inanç, etnisite ve kültürel alanda da varlığını gösteren bu mücadelede Rusya için Bulgarlar ve Sırp, Avusturya ve Almanya için Slovenler ve Hırvatlar, Osmanlı

Devleti için Arnavutlar ve Boşnaklar daha yakın olmuştur. Genel olarak Balkanlar'daki milliyetçiliklerin gelişmesine etki eden bu süreç, Bulgar milliyetçiliği özelinde bakıldığında maddi boyutun yanı sıra inanç ve kültür boyutunun şekillenmesinde de olmuştur. Bulgar milliyetçiliği bir taraftan Helenistik etkiye karşı ulusal bilinç ve benlik oluşturmaya çalışırken, diğer taraftan Yunan bağımsızlık modelini örnek alarak Rusların eğitim ve maddi yardımlarıyla gelişmiştir.¹⁶⁶

Bölgesel güçlerin ve komşu ülkelerin etkisi Bulgar siyasi hayatının ve milliyetçiliğinin ülke içinde Avrupa yanlıları – Rus yanlıları rekabeti ekseninde de şekillenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla modern Bulgar devletinin ve milliyetçiliğinin oluşumundan itibaren her safhada Avrupa etkisini fazlasıyla görmek mümkündür. Gerek 1878'de Prenslik olarak kurulmasında gerekse bağımsızlığını kazandığı 1908 yılından itibaren Krallık olan Bulgar Devleti dönemin Avrupa devlet yapısına uygun olarak şekillendirilmiştir. Dahası ülkenin başına İspanyol hanedanı ve Alman Saksoburggota hanedanı (Saksonya-Coburg-Gotha prensi I. Augustus'un en küçük oğlu) ve Fransa kralı Louis-Philippe'in torunu olan Ferdinand (Ferdinand Karl Leopold Maria) getirilmiştir. Bulgar Prensi (7 Temmuz 1887-5 Ekim 1908) ve Bulgar Çarı (5 Ekim 1908-3 Ekim 1918) olarak hüküm süren ve “tilki” lakabıyla anılan Ferdinand'ın uluslararası alanda kabul görme ve ülke topraklarını genişletme, ülke içinde ise kişisel iktidarını güçlendirme gibi iki temel hedefi olduğu görülmüştür. Avrupa hanedanlıkları ile olan akrabalıklar yeni kurulan Bulgar devletinin şeklen Avrupalı olmanın ötesinde Avrupa'ya doğrudan bağlarla bağlanmasını sağlamış ve bu bağlanma II. Dünya Savaşı bitimine kadar sürmüştür. Savaş sonrası komünist rejim döneminde Sovyetler Birliği ile olan yakın ilişki Kasım 1989'da sona erince, Batı dünyasıyla yeniden yakınlaşma dönemi başlamıştır. Batı tipi liberal demokrasi ve piyasa ekonomisine geçiş süreci ve AB üyeliği hedefiyle birlikte ülkenin kuruluşunda yer alan

¹⁶⁶ İlber Ortaylı, *Yakın Tarihin Gerçekleri* (Ankara: Kronik Kitap, 2021), s.17-20.

Sakskoburggota Hanedanı bir kez daha siyaset sahnesine çıkmıştır. II. Dünya Savaşı devam ederken hayatını kaybeden babası Çar III. Boris'in varisi olarak henüz 6 yaşında tahta geçen II. Simeon, 2001 yılındaki seçimlere katılmış ve bu kez Başbakan olarak ülkeye dönmüştür. Bulgaristan'ın AB üyesi olması sürecine liderlik eden II. Simeon yaklaşık yarım asır sonra Bulgaristan'ın yeniden Avrupalılaşma serüvenini başlatmıştır.¹⁶⁷ 1800'lerin ikinci yarısında başlayan maksimalist anlamdaki tarihsel Avrupalılaşma sürecini, AB üyeliği ile birlikte minimalist Avrupalılaşma süreci izlemiştir. Bu sürece ilişkin ayrıntılar mevcut bölümün ilerleyen kısımlarında ele alınmaktadır.

Bu kısımda öncelikle modern Bulgar devletinin kuruluşundan II. Dünya Savaşına kadar geçen monarşi yönetiminde Bulgar milliyetçilik anlayışı ve gelişmeler kısaca ele alınacaktır. Ardından II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve 1990'lara kadar devam eden komünist rejim döneminde Bulgar milliyetçiliğinin gelişimi, azınlıklara yönelik politikalar ve asimilasyon süreci ana hatlarıyla özetlenecektir. Fakat öncesinde Bulgar kimliği ve milliyetçiliğinde önemli bir yere sahip olan ve günümüzde ülke siyasetinde sıkça atıf yapılan birinci ve ikinci Bulgar devletleri dönemine ilişkin bazı hususlara değinmek gerekmektedir.

2.1.1. Tarihteki Bulgar Devletleri ve Bulgar Kültürüne Etkisi

7. ilâ 10. yüzyıllarda hüküm sürmüş olan I. Bulgar Devleti Karpat dağlarından İstanbul'a kadar uzanan bölgede varlığını sürdürmüştür. Bulgar milliyetçiliği açısından önemi ortak bir Bulgar etnisitesi meydana getirmesi, 864 yılından itibaren Hristiyanlığa geçişi sağlaması, 886 yılından itibaren Kiril alfabesini kabul ederek Bulgar dili ve

¹⁶⁷ Simeon Sakskoburggotski, *Benzersiz Bir Hayat: Bulgar Kralı II. Simeon*, çev. Saadet Özen, Çeviriye temel alınan baskı: Flammarion, Paris, 2014, Otobiyografi (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016).

kültürünü geliştirmesi ve kendi topraklarının ötesinde Rus, Sırp ve Romanya topraklarına yayılarak ortak bir Slav diline zemin sağlamış olmasıdır.¹⁶⁸

I. Bulgar Devletinin kuruluşu 681 yılı olarak kabul edilmekte ve kurucusu Asparuh (Asparuk) Han, Proto-Bulgar bir lider olarak adlandırılmaktadır. I. Bulgar Devleti güçlü ve yayılcı bir devlet olarak tanımlanmaktadır. Bulgar etnisitesini birleştiren, Yunanca ve Latince gibi dönemin güçlü Avrupa dilleri arasına girerek Slavlara birleştirici bir dili ve kültürü miras bırakan, sadece Bulgaristan’da değil Rusya, Sırbistan ve Romanya gibi ölkelerde zengin bir ortaçağ kültürünün gelişmesine katkı sağlayan bir devlet olarak nitelendirilmektedir. 1018 tarihinde ilk Bulgar devletinin yıkılışından 1185 yılında II. Bulgar Devletinin kuruluşuna kadar geçen aradaki 150 yıldan fazla sürede Bizans egemenliği sürmüştür. 1396 yılına kadar ayakta kalan II. Bulgar Devleti Bulgar kültürünün altın çağı olarak kabul edilmektedir. Bu tarihten sonra Osmanlı egemenliğine giren Bulgarlar 1878 yılında Bulgar Prensliliğinin kuruluşuyla birlikte ulus devlet olma yolundaki ilk adımı atmıştır.¹⁶⁹

Birinci ve ikinci Bulgar devletleri dönemi Bulgar kimliği ve milliyetçiliğinde iki yönden önemli ve belirleyici bir konuma sahip olduğu görölmektedir. Birincisi, Bulgar dili ve kültürünün gelişiminde Yunan kimliği ile olan etkileşimin önemli bir rol oynamış olması ve dolayısıyla Bulgar kimliğinin tarihsel açıdan ilk “ötekisi”nin Yunan kimliğinin olmasıdır. İkincisi ise Bulgar ulus devletinin kuruluşundan itibaren Bulgar milliyetçiliğinin Türk kimliğini ötekileştirme çabasında sürekli olarak birinci ve ikinci Bulgar devletleri dönemine atıf yapılmasıdır.

Günümüzde Bulgar milliyetçiliğinin ötekileştirme çabasının ağırlıklı olarak Türk kimliği üzerine olduğu görölse de Bulgar kimliği ve kültürünün şekillenmesinde Yunan kimliğinin tarihsel olarak öncelikli ve önemli bir rol oynadığı görölmektedir. Bizans

¹⁶⁸ Vesselin Dimitrov, *Bulgaria, The Uneven Transition* (London and New York: Routledge, 2001), s.2.

¹⁶⁹ Ibid., s.vii-2.

İmparatorluğu ile temas eski Bulgar devletini ve Bulgar milliyetçiliğini iki yönden önemli biçimde etkilemiştir. Bunlardan ilki dil-kültür ve inanç alanında, ikincisi ise devlet yönetimi alanında olmuştur.

864 yılında Bulgar hükümdarı Han Boris (I. Boris) (852–889) Ortodoks Hristiyanlığı kabul etmiş ve Mihail adını almıştır. I. Boris'in esasen Roma (Katolik) Hristiyanlığına geçme niyetinde olduğu ancak bu durumu öğrenen Bizans yönetiminin bunu engellemek için savaş açması ve yapılan savaşta I. Boris'in yenilmesi üzerine bu kararı aldığı belirtilmektedir.¹⁷⁰ I. Boris'in kitlesel olarak Hristiyanlığa geçme kararına kendisine bağlı “bolyar” (бoлѣрин) adı verilen dönemin feodal beylerinin büyük çoğunluğunun karşı çıkması ve isyan etmesi üzerine 52 bolyar ve aileleri katledilmiştir.¹⁷¹

Hristiyanlığın Slavlar arasında yaygınlaştırılması için Bizans rahiplerinden Yunan asıllı Selanikli Konstantin veya bilinen adıyla Kiril (Кирил - Cyril) ve Metodiy (Методий - Methodius) kardeşlerin yürüttüğü çalışmalar sonucunda Bulgar alfabesi ortaya çıkmıştır.¹⁷² Kiril alfabesi olarak da bilinen yazı dilinin ortaya çıkışının tam tarihi konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar Kiril ve Metodiy kardeşlerin Slavca çalışmalarına başladığı ilk tarih olan 863 yılını esas almaktadır.¹⁷³ Bulgar kaynaklar ise ağırlıklı olarak Kiril ve Metodiy kardeşlerin öğrencilerinin Bulgar

¹⁷⁰ Stephan Nikolov, “The Pagan Bulgars and Byzantine Christianity in the Eighth and Ninth Centuries”, *Journal of Historical Sociology*, 2000, vol.13, no.3, s.325, <https://doi.org/10.1111/1467-6443.00120>.

¹⁷¹ Wassil Todorov Gjuzev, “Boris I”, *Encyclopedia Britannica*, 28.04.2023, <https://www.britannica.com/biography/Boris-I> (20.05.2023).

¹⁷² The Editors of Encyclopaedia Britannica, “Saints Cyril and Methodius”, *Encyclopedia Britannica*, 08.08.2019, <https://www.britannica.com/biography/Saints-Cyril-and-Methodius> (20.05.2023).

¹⁷³ Hayriye Memoğlu Süleymanoğlu, Nergis Süleymanoğlu Aksoy, ve Erhan Süleymanoğlu, *Çağdaş Bulgarca*, 1. baskı (Ankara: Kurmay Kitap Yayın Dağıtım, 2007), s.12.

devletine gelerek faaliyete başladığı 886 yılını Bulgar Kiril alfabesinin resmi başlangıç yılı olarak kabul etmekte ve her yıl 24 Mayıs'ta resmi törenle kutlamaktadır.¹⁷⁴

Kiril alfabesinin ilk Bulgar alfabesi olması yanında Slavların Hristiyanlaştırılması sürecinde oynadığı rolün bir sonucu olarak günümüzde Slav alfabesi olarak yaygınlaşmış ve her bir ülke tarafından kendine özgü biçimde uyarlanmıştır. Yunan (Bizans) alfabesinden türetilmiş olan Kiril alfabesi Slavlar arasında ortak bir dil ve kültür dünyasının oluşmasını sağlamıştır. Bu sayede Ortodoks Hristiyanlığı yaygınlaştırmak ve din birlikteliğini tesis etmek amacıyla yürütülen çalışmalar Slavlar için ortak bir yazı dili ve kültürün gelişmesini de sağlamıştır. Bizans'ın siyasi nüfuzunu arttırmak amacıyla Ortodoks Hristiyanlık öğretisi Bizans Çar'ının hayatını anlatan eser Kiril alfabesine tercüme edilerek Slav toplumlara aktarılmıştır. Dolayısıyla Ortodoks Hristiyanlık ve Kiril alfabesi Bulgar kimliği ve kültürünün şekillenmesinde Yunan dili ve kültürünün etkisini göstermekte ve tarihsel olarak ilk “öteki”yi oluşturmaktadır.

Zaman içerisinde Slavların paylaştığı ortak kültürel ve siyasal değerler olan Kiril alfabesi ve Ortodoks Hristiyanlık tarihsel olarak Rus nüfuzunun başlangıçta Panslavizm üzerinden sonraları ise ortak tarihsel ve kültürel miras ve kimlik söylemi üzerinden başvuru alan elverişli araçlar haline geldiği görülmektedir. Her iki unsur Balkan coğrafyası ve özelde Bulgaristan üzerinde Batı dünyası ile Rusya arasında devam eden siyasi nüfuz mücadelesindeki önemini günümüzde de korumaktadır.

Bizans döneminin Bulgar milliyetçiliği üzerindeki bir diğer etkisi uzun yıllar süren savaşların sonucu olarak devlet yönetimi üzerinde olmuştur. Bizans İmparatorluğu Balkanlar'ı kendi toprakları olarak gördüğü için Bulgar devletini kendisine bir tehdit olarak görmüş ve iki taraf arasında sürekli çatışmalar yaşanmıştır. Bu sürekli savaş hali, Bulgar devletinin kurumsal olarak gelişmesini engelleyen temel etken olarak görülmektedir. Aynı dönemde Batı Roma sonrası dönemde nispeten daha

¹⁷⁴ Dimitrov, *Bulgaria, The Uneven Transition*, s.vii.

güvenli koşullarda Batı Avrupa'daki çağdaşları güçlenirken Bulgar devletinin sürekli savaş ortamı nedeniyle gelişemediği ifade edilmektedir.¹⁷⁵

Bulgar Çarı Samuil ile Bizans İmparatoru II. Basil arasında 29 Temmuz 1014 tarihinde yapılan ve Bulgar tarafın yenilgisiyle sonuçlanan Belassitsa (*Kleidon*) Muharebesi Bulgar milliyetçiliğinde önemli bir yere sahiptir. Savaşta esir düşen 15.000 Bulgar askerin her 100 kişiden 99'unun iki gözlerinin dağlanarak kör edildiği, kalan 1 kişinin ise sadece bir gözünün eve dönüş yolunu bulabilmek için sağlam bırakıldığı ve savaştan sağ kurtulan Bulgar Çarı Samuil'in gördüğü manzara karşısında muhtemelen kalp krizi geçirerek hayatını kaybettiği nakledilmektedir. Hikayenin ne kadarının gerçeği yansıttığına ilişkin şüpheler dile getirilse de savaşın kısa vadede Bulgar devleti üzerinde, yüzlerce yıl sonra da milliyetçi duyguların yeniden canlandırılmasında önemli bir yeri olduğu kabul edilmektedir.¹⁷⁶

Belassitsa Muharebesinin kısa vadedeki en önemli sonucu savaşın ardından zayıflayan I. Bulgar devletinin kademeli olarak Bizans yönetimine girmesi ve 1018 yılında resmen sona ermesi olmuştur. Bizans yönetimi altında geçen bu dönem 1187 yılında II. Bulgar Devletinin kurulmasına kadar sürecektir. Başkenti Tırnova olan II. Bulgar Devletinde yarı Bulgar kilisesinin kurulması ise 1235 yılında gerçekleşmiştir. Belassitsa Muharebesinin uzun vadedeki sonucu ise 19. yüzyıldan itibaren yükselişe geçen Bulgar milliyetçiliği üzerinde olmuştur. Bulgar kaynakların yanı sıra Yunan kaynakların da gerçekliğini kabul ettiği olayın Makedonya üzerinde hak iddia eden iki taraf arasında 20. yüzyılın başlarında yeni bir çatışmaya (II. Balkan Savaşı) neden olduğu kabul edilmektedir.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Ibid., s.2.

¹⁷⁶ R. J. Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, Second edition (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2005), s.20.

¹⁷⁷ R. J. Crampton, *Bulgaria* (Oxford ; New York: Oxford University Press, 2007), s.15.

Bulgar tarihçiliği tarafından dile getirilen bir başka husus ise Bulgar halkı üzerinde meydana getirdiği ve yıllar boyunca devam edecek olan psikolojik etkidir. Bulgar tarihçiliği ve milliyetçiliğinde bu olay, Bulgar halkının komşu devletlere karşı duyduğu güvensizliğin ve derin travmanın başlangıcı olarak görülür.¹⁷⁸ Esas yıkımı Bulgar halkı üzerinde meydana getirdiği kabul edilen bu travmatik olayın Bulgar kimliğinin şekillenmesinde ve öteki olarak Bizans (Yunan) kimliğinin konumlanmasında önemli bir yere sahip olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla günümüzde Bulgar kimliğinin ötekisi olarak konumlandırılmaya çalışılan Türk kimliğinden çok daha önce ve kuvvetle muhtemel çok daha köklü biçimde Yunan kimliği yer almaktadır. Bizans döneminden itibaren gelen travma ve ilerleyen yıllarda kiliseler arasında yaşanan rekabet artarak devam etmiş ve Yunan kimliğinin Bulgar kimliğinin ötekisi olma konumunu güçlendirmiştir.

Bu tarihsel gelişmelerin Bulgar etnik milliyetçiliği açısından belli başlı bazı kabuller veya iddialar geliştirilmesine neden olduğu görülmektedir. Bizans ile yapılan savaşlar sonucu geri kalmışlık iddiası ile savaşın ötesine geçen zalimane davranışların derin travma oluşturduğu iddiası, Osmanlı dönemi için de farklı ortam ve zamanlarda ileri sürülmüştür. Dolayısıyla tüm bu tarihsel olaylar ekonomik ve sosyal geri kalmışlığın ve Avrupa medeniyetiyle olan irtibatın sekteye uğramış olmanın gerekçesi olarak ileri sürülmekte ve aynı etnik milliyetçi fikri temele oturtulmaktadır.

Bulgar milliyetçiliğinin modern dönemden itibaren Türk kimliğini ötekileştirme çabasının eski Bulgar devletlerine kadar uzandığı görülmektedir. Birinci Bulgar devletinin kuruluşun 681 yılı olarak kabul edildiği ve bu tarihten önce Bulgarların kökenine ilişkin tartışmalara bilinçli olarak girilmediği görülmektedir. Tarih kaynakları Proto Bulgarların orta Asya'dan göç eden Türk kavmi olduğunu aktarmaktadır.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Dimitrov, *Bulgaria, The Uneven Transition*, s.2.

¹⁷⁹ Eda Tanuğur, *Kazan, Bulgar ve Tatar Tarihi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020).

Bulgar milliyetçiliğinin bu kökeni iki nedenden dolayı bilinçli olarak göz ardı ettiği görülmektedir. Birincisi Bulgarların Avrupalı bir ulus olduğu iddiasını güçlendirmek için Orta Asya kökenini reddetme ihtiyacıdır. Avrupa'nın ötekisi olarak kabul edilen Doğu esasen Asya'yı işaret etmektedir. İkinci neden ise modern Bulgar milletinin ötekisi olarak ileri sürülen Türk kimliği ile olan bağıyı koparma ihtiyacıdır. Proto-Bulgarların Orta Asya'dan göç eden Türk kavimlerinden olduğunun kabulü, 500 yıl Osmanlı egemenliği altında süren yaşamın ardından Türk karşıtlığı üzerinden kendi ulus devletini kurma çabasını zayıflatıcı bir unsur olarak algılanmaktadır.

Her ne kadar Bulgar devletinin Tuna ve Balkan dağları arasındaki bölgeye yerleşen Türk kökenli Proto Bulgarlar tarafından kurulduğunu kabul eden kaynaklar olsa da, Bulgarları Slav kökenliler ve o tarihlerde bölgede yaşayan Trakyalılar ile ilişkilendirme yönünde Bulgaristan'da 1970'lerden itibaren "ilginç bir çaba sarf edildiği" kaydedilmektedir. Bunun nedeni olarak da bölgede keşfedilen zengin ve otonom bir kültürün birçok yönden eski Yunan ve Makedonya'da olanlar ile uyuşmaması gösterilmektedir. Bu yöndeki yorumun altında yatan temel dürtünün tarihte mümkün olduğunca geriye giderek mistik bir altınçağ arayışı olduğu ve günümüz Bulgaristan topraklarında yaşayan halkın Avrupa medeniyetinin bir parçası olduğunu gösterme arzusu şeklinde yorumlanmaktadır. Öte yandan, altta yatan neden olarak ise komünist yönetimin başlardan itibaren fazlaca yaptığı Slavlık vurgusuna karşı bir reaksiyon olarak görülmektedir.¹⁸⁰

Kuramsal olarak ulusun etnik kökenini mümkün olduğunca geçmişe götürme yönünde bir ihtiyaç duyulduğu etno-sembolcü yaklaşımın temel varsayımlarından birisi olduğu mevcut çalışmanın bir önceki bölümünde milliyetçilik kuramları ile ilgili kısımda belirtilmiştir. Pratikteki yansımalarına bakıldığında ise birden fazla ihtiyaca cevap geliştirme yönünde bir çaba olduğu görülmektedir. Bir yönüyle eski Yunan ve

¹⁸⁰ Dimitrov, *Bulgaria, The Uneven Transition*, s.1-2.

Makedon kültürlerinden ayrışma ve topraklarında muhtemel egemenlik hakkı iddialarının önüne geçme imkânı sağlamaktadır. Bir diğer yönüyle, Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanmış bir devlet olması nedeniyle yakın tarihi boyunca muhtemel işgal korkusu yaşaması gösterilebilir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın yapıldığı döneme rastlayan bu Trakyalı etnik kökeni öne çıkarma çabası, dönemin Bulgar yönetiminin benzer gelişmeler yaşama endişesi taşıması olarak da görülebilir. Nitekim geçiş sürecine ilişkin bir sonraki bölümde görüleceği üzere, Bulgar milliyetçi çevrelerin bu yönde savları bulunmaktadır. Daha geniş çerçevede ise Avrupa kimliğinin oluşumunda önemli bir rol oynadığı kabul edilen Türk kimliğinden ve Rusların Panslavizm politikasından kendini ayırıştırma çabası olarak görmek mümkündür. Tüm bu hususlar birlikte ele alındığında Bulgar milliyetçiliğinin nihai çabasının ayrı bir etnik kökene sahip olduğu ve bu etnik kökenin de Avrupa'nın bir parçası olduğunu göstermek olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.2. Modern Bulgar Devletin Kuruluşu ve Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu

Modern Bulgar devletin kuruluşu ve Bulgar milliyetçiliğinin şekillenmesinde başlıca vurgunun Osmanlı yönetimi altında geçen döneme yapıldığı görülmektedir. Osmanlı dönemiyle ilgili olarak Bulgar milliyetçiliğinde öne çıkarılan ve günümüzdeki tartışmalarda yer almaya devam eden bazı temel meseleleri kısaca tariflemek uygun olacaktır. Bunları kısaca;

- Osmanlı yönetiminde Bulgarların ekonomik, sosyal ve siyasal olarak geri kalmışlık meselesi,
- Bulgaristan topraklarında yaşayan nüfusun etnik dağılımı: Osmanlı yönetimiyle birlikte etnik Bulgar nüfusun azalması ve Türk ve Müslüman nüfusun ortaya çıkışı meselesi,

- Bulgar etnik kimliğinin tanımlanması meselesi,
- Bulgar etnisitesinin dini ve kültürel kurumlarının Yunan Kilisesi karşısında zayıf kalması meselesi,
- 1870 Bulgar Kilisesinin kuruluşu ve Helenizm karşısında Panslavizm meselesi,
- Bulgar topraklarının belirlenmesi meselesi (Ayastefanos Antlaşması ve Bulgar ‘Megali İdea’sı),
- Makedonya’nın ayrı bir devlet ve millet olarak ortaya çıkışı meselesi,
- Bulgar devleti sınırları dışında kalan etnik Bulgar azınlıkların hakları meselesi şeklinde sıralamak mümkündür.

Bulgar milliyetçiliğinde sorunsallaştırılan temel konuların başında geri kalmışlık meselesi gelmektedir. 1396 Niğbolu Savaşı ile başlayıp 3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşmasına kadar Osmanlı yönetiminde geçirilen yaklaşık 500 yıllık sürenin Bulgar toplumunun siyasal, ekonomik ve sosyal olarak geri kalmasına neden olduğu savunulmaktadır. Osmanlı Devletinin merkezi yönetim anlayışının siyasi olarak Bulgar feodal beylerinin gelişmesine izin vermediği ve bu nedenle Batıdaki örneklerin aksine Bulgar yönetici eliti ve kurumlarının oluşmadığı belirtilmektedir. Bulgar nüfusun çoğunluğunun köylülerden oluştuğu ve Osmanlı devletine vergi ödemekle yükümlü olduğu, özel mülkiyetin bulunmadığı tarımsal ağırlıklı bir ekonomiye dayandığı, toprakların Osmanlı Sultanına ait olması nedeniyle Batıdaki çağdaşlarına benzer bir toprak mülkiyeti ve sivil haklar şeklinde hukuki kavram ve kuralların oluşmadığı ifade edilmektedir. Toplumsal hayatın dini referans temelli millet sistemi etrafında şekillendiği ve diğer gayri Müslimlere tanındığı şekilde kendi inanç ve kültürleri doğrultusunda yaşama serbestliğine sahip olduğu kabul edilmektedir. Ancak İstanbul Rum Patrikanesinin Ortodoks Hristiyanlığın dini otoritesi olarak üstünlüğe sahip olması nedeniyle Müslümanlar karşısında olduğu kadar Ortodoks Hristiyanlar

içerisinde de Bulgarların alt sınıf muamelesi gördüğü iddia edilmektedir. Coğrafi konumu nedeniyle Osmanlı topraklarının ortasında kalan Bulgar toplumunun diğer Batılı devletlerle irtibatı bulunmadığı gibi çeşitli nedenlerden dolayı Bulgarların kültürel Rönesanslarını gerçekleştiremediği ve ulusal gelişimlerini sağlayamadığı görüşü dile getirilmektedir.¹⁸¹

Günümüz siyasi söylemlerinde kültürel altın çağ olarak görülen ikinci Bulgar devletine önemli göndermeler yapılmaktadır. Bunun önemli bir nedeni Osmanlı yönetiminde geçen sürenin Bulgar ulusunun ve modern devletin kalkınmasını engelleyen başlıca etmen olarak gösterilmesidir. II. Bulgar Devleti'nin siyasi varlığı ve kültürel zenginliğinin Osmanlı yönetimi altına girmesiyle birlikte kesintiye uğradığı ve her yönden geri kalmışlığının en önemli sebebinin bu “esaret” olduğu hususu önce edebi metinlerde işlenmiştir. İvan Vazov'un Esaret Altında (*Pod Igoto*) adlı eseri Bulgar milliyetçiliği açısından önemli bir semboldür.¹⁸² 1878 yılında Bulgar Prensiğinin kurulmasının ardından da siyasi söylemlerde sıkça işlenmiş ve günümüzde sürdürülmektedir. Bu şekilde bir taraftan Bulgar ulusal kimliğinin inşasında Türkler “öteki” olarak kullanılırken, diğer taraftan da Avrupa medeniyetine ait olma bilinci güçlendirilmektedir. Mevcut çalışmanın son kısmında görüleceği üzere, Edirne'de kurulan merkez başta olmak üzere yurtdışında eğitim ve kültür faaliyetleri gerçekleştirilen kurumlara İvan Vazov ve Bulgar milliyetçiliği için önemli olan diğer kişilerin isimleri verilmektedir.

Osmanlı yönetiminde Bulgarların siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan geri kalmışlığının temel nedeninin sömürden ziyade, Osmanlı sisteminin tutucu olmasından ve hiçbir değişime izin vermemesinden (*immobilism*) kaynaklandığı görüşü öne

¹⁸¹ Ibid., s.4-5.

¹⁸² Zeynep Zafer, *Yeni Bir Bakış Açısıyla İvan Vazov*, 1. basım (Ankara: HerDilde Yayıncılık, 2009).

çıkılmaktadır.¹⁸³ Bir başka kaynakta ise Bulgar isyanının temel nedeni olarak 1800’lerde bozulan Osmanlı yönetimi ve adaletsiz uygulamalar gösterilmektedir.¹⁸⁴

Günümüz tartışmalarında yerini koruyan bir diğer konu Osmanlı yönetiminde etnik Bulgar nüfusun azaldığı, buna karşılık Türk ve Müslüman nüfusun arttığı iddiasıdır. Asıl sebebin savaş mı doğal nedenler mi olduğu tartışılrsa da Osmanlı yönetimiyle birlikte eski Bulgar devleti topraklarında yaşayan etnik Bulgar nüfusta şiddetli bir düşüş yaşandığı ve 15. yy sonlarına doğru 1 milyon civarına gerilediği iddia edilmektedir. Ancak Osmanlı yönetimi öncesinde etnik Bulgarların sayısı ve diğer nüfus bileşenlerine dair herhangi bir veri verilmemektedir. Nüfusla ilgili daha tartışmalı konu ise Türk ve Müslüman nüfusun nasıl ortaya çıktığı meselesidir. Bulgar tarihçilerin ekseriyetle Osmanlı yönetimine geçen topraklarda yaşayanların İslamiyete geçtiği ve Türkleştiği görüşünü savunduğu, buna karşılık Türk tarihçilerin ise Osmanlı topraklarında yaşayan Türk nüfusun fethedilen topraklara göç ettiği görüşünü benimsediği ileri sürülmektedir. Konunun salt akademik bir tartışma olmanın ötesinde Bulgar ulusal kimliğinin özünde yer aldığı savunulmaktadır.¹⁸⁵

Osmanlı yönetiminde Müslüman nüfusun ortaya çıkış meselesi, Bulgarlar tarafından ağırlıklı olarak yerel halkın Müslümanlaştırılması şeklinde açıklanmasına rağmen bir kısmı dışarıdan gelen Müslümanların bölgeye yerleştirildiği görüşünü de kabul etmektedir. Ancak dışarıdan gelenlerin tasviri yapılırken bunların Osmanlı yönetimi altındaki farklı yerlerden gelen Müslüman kişiler ve Küçük Asya’dan gelen

¹⁸³ Dimitrov, *Bulgaria, The Uneven Transition*, s.5.

¹⁸⁴ Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ciltli-Koleksiyon Baskı (İstanbul: Kronik Kitap, 2017).

¹⁸⁵ Dimitrov, *Bulgaria, The Uneven Transition*, s.5-6.

koloniciler, savaşlarda tutsak edilmiş rengârenk farklı etnik kökenden gelenler ve savaş esirleri gibi nitelendirmeler kullanılmaktadır.¹⁸⁶

Nüfusla bağlantılı olan ve tartışılan bir diğer temel mesele Bulgar etnik kimliğinin tanımlanması meselesidir. Türk ve Müslüman nüfusun varlığı, kimin etnik Bulgar olarak kabul edilebileceği sorusunun cevabını birçok nedenden dolayı güçleştiren bir unsur olarak görülmektedir. Birinci neden olarak, milliyetin (tâbiyetin) (*nationality*) ortak vatandaşlık veya dil ve din gibi paylaşılan özellikler üzerinden tanımlanmasının güç olduğu düşüncesidir. Ortak vatandaşlık üzerinden yapılacak bir milliyet tanımlaması Bulgaristan’da yaşayan herkesi kapsayacaktır; dil ve din üzerinden yapılacak bir tanımlama ise sadece “uygun” dil ve dine sahip olanları kapsayacaktır. İkinci zorluk olarak, dil ve din unsurlarına farklı önem verilebilmesi gösterilmektedir. Osmanlı’nın millet sisteminin dine dayalı bir tanımlamaya dayanması nedeniyle dil unsuru ikinci planda kalmaktadır. Din faktörünün öne çıktığı durumda Bulgarca konuşan Hristiyanlar kapsama girerken, dilin öne çıktığı durumlarda Bulgarca konuşan Müslümanlar olarak da adlandırılan Pomaklar kapsama dâhil olmaktadır. Üçüncü zorluk ise, günümüz özellikleri veya tarihsel kökenin öne çıkarılmasıdır. Tarihte Bulgar atalara sahip olduğunu, İslam ve Türk dilini sonradan benimsediğini ispatlayan Türklerin Bulgar tabiiyetinde olduğunun kabul edilebileceği ileri sürülmektedir.¹⁸⁷

Buraya kadar sıralanan konular Bulgar milliyetçiliğinin sosyal ve kültürel özne inşası ve ulusal diriliş aşaması ile ilişkili konuları oluşturmaktadır. İki aşamalı bir oluşumdan geçmiş olan Bulgar ulus devleti ve Bulgar milliyetçiliğinin ilk aşaması olan ulusal diriliş süreci ekonomik modernleşme, Aydınlanma değerlerine dayalı kültürel

¹⁸⁶ Antonina Zhelyazkova, “The Social and Cultural Adaptation of Bulgarian Immigrants in Turkey”, *Between Adaptation and Nostalgia: The Bulgarian Turks in Turkey*, Antonina Zhelyazkova (ed.), (Sofia: International Center for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR), 1998) içinde, s.11.

¹⁸⁷ Dimitrov, *Bulgaria, The Uneven Transition*, s.6.

“yeniden tarıflıenme” (*re-assertion*), ulus inşası ve devlet olma yolunda ilerleme olarak tanımlanmaktadır. Ulusal diriliş (*възраждане – vızrajdane*) kavramı Bulgar tarihinin tanımlayıcı paradigması olarak nitelendirilmektedir.¹⁸⁸

18. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya ile yaptığı savaşıları kaybetmesi sonucunda merkezi yönetimin zayıflamaya başlamasıyla Bulgar ulusal diriliş döneminin başladığı kabul edilir. Osmanlı’nın son dönemlerinde Bulgarlar siyasi ve ekonomik güçlerini ve nüfus sayılarını arttırmaya başlamıştır. Bunun nedenleri arasında derebeylerinin kendi aralarında ve merkezi otoriteye karşı giriştikleri mücadele sonucunda siyasi açıdan güçlenmesi, ekonomik olarak ticaretin gelişmesi ve para girişinin artması, iç ve dış etkenlere bağılı olarak Osmanlı yönetiminin uyguladığı sınırlamaların kalkmasıyla Bulgarların tarımsal üretimden ticaret ve manifaturaya geçmesi, Hristiyan olmalarından kaynaklı Batılı devletlerle münasebetlerinin artması ve sermaye birikimi sağlayabilmeleri gibi hususlar sayılmaktadır.¹⁸⁹

Padişahın sarsılan merkezi otoriteyi sağlamaya ve yerel derebeylerini bastırmaya yönelik çalışmaları siyasi açıdan Bulgarlara güvenli bir ortam sağlamıştır. 1821 Yunan isyanı karşısında ticaret ve manifatura alanında Yunan üstünlüğünün ortadan kalkması, Osmanlı ordusunun kıyafet, gıda ve metal ürün ihtiyacının Bulgarlardan karşılanması, Kırım Savaşı’nda Osmanlıyı destekleyen İngiltere ve Fransa’nın baskısıyla iç pazarın bu ülkelere açılması gibi gelişmeler Bulgarların ekonomik kalkınmasına önemli bir itici güç sağlamıştır.¹⁹⁰

Ulusal diriliş döneminin ya da diğeri bir ifadeyle Bulgar milliyetçiliğinin oluşum sürecinin bazı aşamalara sahip olduğu görülmektedir. Bu aşamalar arasında kültürel özbiilinç oluşturma, seküler bir toplumsal eğitim sistemi geliştirme, dergi ve gazete gibi

¹⁸⁸ Ibid., s.7.

¹⁸⁹ Ibid., s.7.

¹⁹⁰ Ibid., s.8.

basın ve yayın kuruluşları kurma ve Bulgar kilisesinin özerkleştirilmesi yer almaktadır. Bulgar milliyetçiliğinin tarihsel gelişiminde yer alan bu aşamalar, mevcut çalışmanın ilerleyen kısımlarında değinileceği üzere günümüzde de önemini ve etkisini sürdürmektedir.

Bulgarların kültürel özbinç oluşturma ve özsaygıyı artırma çabasının başlıca figürleri arasında Atos Dağında yer alan Hilendar Manastırında rahip olan Paisiy Hilendarski (*Паисий Хилендарски*) gösterilmektedir. Paisiy Hilendarski'nin 1762 yılında yazdığı ve ortaçağ Bulgar tarihini anlatan “Slavyan-Bulgar Tarihi” (*История славянобългарска - Ъstorija slavyanoblgarska*) adlı eserde “Ey Bulgar, dilini ve tarihini tanı! Çarlarını ve şanlı tarihini öğren!” şeklindeki hitabeti Bulgarların Helen olmadıkları bilincinin doğuşunun simgesi olarak görölmektedir.¹⁹¹ Söz konusu eser, siyasi bağımsızlıktan önce Bulgar kültürel kimlik inşasının ve Bulgar ulusal mitolojisinin menbaı olarak kabul edilmektedir. Aynı manastırda birlikte yaşadığı Yunan rahiplerin eski Yunan ve Bizans tarihiyle övünmesi ve kendilerini üstün görmeleri karşısında Bulgarların da tarihte güçlü devletlere, muzaffer devlet adamlarına ve kendi kültürlerine sahip olduklarını göstermek ve Bulgarlara özsaygı ve özbinç kazandırmak amacıyla yazılmıştır.¹⁹² Bulgar milliyetçiliğinin oluşumunda temel anlatı kaynağı olarak görölen eser Bulgar milletin manifestosu olarak da adlandırılmaktadır.¹⁹³

Günümüzde Bulgar milliyetçiliği için önemini koruyan bu yaklaşım, Fener Patrikhanesinin Ortodoks dünyada 15. yüzyıldan itibaren elde ettiği hegemonyaya karşı 19. yüzyıldan itibaren duyulan ulusçu tepkinin bir yansıması olarak görölmekte ve diğer

¹⁹¹ Ortaylı, *Yakın Tarihin Gerçekleri*, s.20.

¹⁹² Dimitrov, *Bulgaria, The Uneven Transition*, s.8.

¹⁹³ Fatma Rodoplu Yıldırım ve Bülent Yıldırım, “Bulgar Milliyetçiliği”, *Milliyetçiliğin Coğrafyaları II Bulgaristan Hindistan İran İtalya Macaristan Sırbistan Yunanistan*, Yusuf Ziya Bölükbaşı (ed.), (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020) içinde, s.26.

Balkan ulusları bakımından da sonuçları olduğu kabul edilmektedir.¹⁹⁴ Bu yaklaşım, Bulgar etnisitesi ve kilisesinin Yunan (Bizans) kilisesi ve kültüründen bağımsız ve tarihsel kökleri olduğu bilincini aşlamaya çalışmaktadır. Bu yönüyle Bulgar ulus devletinin ortaya çıkışını sağlayan üç aşamanın ilkinin oluşturmaktadır.

Kültürel öz bilinç oluşturma çabasının yanında toplumsal eğitim sistemi geliştirme çabasının da ulusal dirilişin veya bir başka deyişle Bulgar milliyetçiliğinin gelişiminde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bulgar tüccar ve zanaatkarların geniş Osmanlı coğrafyasında ve Batılı ülkelerde iş yapmaya başlaması, reel eğitim ihtiyacını doğurmuştur. Geleneksel manastır ve kiliselerin bu ihtiyacı karşılayamaması nedeniyle 1830'lerden itibaren Bulgarca eğitim veren seküler eğitim kurumları kurulmuştur. Bulgar eğitim hareketinin kurucusu sayılan Vasil Evstatiev Aprilov'un (*Bacur Евстатиев Априлов*) Helen eğitimi aldığı ve bu nedenle Helen kimliğine yakın bir Hristiyan Ortodoks olduğu, ancak Ukraynalı tarihçi ve Slavist Yuriy Ivanovich Venelin'in etkisiyle Slav ve Bulgar kimliğini benimsediği ve servetini Bulgar halkının eğitimine adanmış olduğu görülmektedir.¹⁹⁵

Kısa sürede sayıları hızla artan bu seküler eğitim kurumları arasında 1876 yılına gelindiğinde yaklaşık 1500 ilkokul, düzinelerce ortaokul ve birkaç adet öğretmen yetiştiren kolej olduğu görülmektedir. Bu okullar yerel vergiler ve hayırseverlerin bağışlarıyla finanse edilmiş, yerelde sağlanamayan eğitimler için ise öğrenciler Rusya ve Batılı ülkelere gönderilmiştir. Ayrıca İstanbul'da Batı tarzında eğitim vermek üzere Galatasaray Mektebi ve Amerikan Robert Koleji gibi Katolik ve Protestan misyoner okulları kurulmuştur.¹⁹⁶

¹⁹⁴ İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı: Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek 2* (İstanbul: Kronik Kitap, 2024), s.12.

¹⁹⁵ Ortaylı, *Yakın Tarihin Gerçekleri*, s.19.

¹⁹⁶ Dimitrov, *Bulgaria, The Uneven Transition*, s.9.

Bu noktada, toplum eğitiminin ötesinde Bulgar entelijansiyasının oluşturulmasında Rusya ve Batılı ülkeler arasındaki rekabet doğal olarak Bulgar kimliğinin ve ulus devletinin kurulması sürecini yakından etkilemiştir. Kökleri o döneme uzanan rekabetin Avrupa Birliği üyeliği ekseninde günümüz Bulgar siyasi hayatına ve milliyetçiliğine olan etkisinin devam ettiği görülmektedir. Mevcut çalışmanın vatandaşlık uygulamalarıyla ilgili kısmında yer verileceği üzere, yurt dışında yaşayan Bulgar vatandaşları ile Bulgar kökenli topluluklara yönelik eğitim programları günümüzde de önemli bir yer tutmaktadır.

Basın yayın ve edebiyat çalışmaları kapsamında da Helen modelinin örnek alındığı, bu kapsamda İzmir’de 1844 yılında Konstantin Fotinov tarafından “Lyuboslovie” adıyla bir edebi dergi çıkarıldığı görülmektedir.¹⁹⁷ Aynı şekilde İstanbul’da 1846 yılında bir gazetenin faaliyete geçtiği, 1860’larda sayıları kırkı aşan dergi ve gazetenin faaliyete geçmesiyle birlikte Bulgarların geleceğine ilişkin fikirlerin ve benlik bilincinin gelişmesine ve dünyanın geri kalanı hakkında bilgi sahibi olmalarına imkân verdiği görülmektedir. Bulgar edebiyatının gelişim süreci ders kitaplarının basımı ile başlamış ve Kırım Savaşının ardından sıçrama yaşamıştır. 1870’lerde Hristo Botev gibi şairlerin şiirleri ve ardından nesir ve tiyatro eserleriyle toplumda romantik milliyetçilik ve vatanseverlik duyguları canlandırılmaya çalışılmış, bilim alanında da tarih ve dil bilgisi çalışmaları öne çıkmıştır.¹⁹⁸

Bulgar milliyetçiliğinde öne çıkan ve ulusal diriliş sürecinin son kademesi olarak kabul edilen konu dini ve kültürel kurumların Yunan kurumları karşısında zayıf kalması meselesidir. Dini açıdan tarih boyunca özerk bir Bulgar kilisesine sahip olunmaması önemli bir sorun olarak kabul edilmektedir. Yukarıda özetlendiği üzere eski tarihlerden itibaren Yunan kimliği ile olan etkileşimin en önemli sonucu dini açıdan uzun yıllar

¹⁹⁷ Ortaylı, *Yakın Tarihin Gerçekleri*, s.20.

¹⁹⁸ Dimitrov, *Bulgaria, The Uneven Transition*, s.9-10.

Yunan kilisesine bağılı kalınmış olmasıdır. Osmanlı'nın millet sisteminde Bulgarların dini yönden İstanbul Rum Patrikhanesine bağılı olması 19. yüzyıla kadar Rumlarla birlikte Ortodoks teba olarak herhangi bir rahatsızlık oluşturmamıştır. Ancak 1829 yılında bağımsız Yunan Devletinin kuruluşunun ardından Bizans'ın mirasçısı olma iddiasıyla Yunan kilisesinin hiyerarşik üstünlük peşine düşmesi, ulusal uyanış sürecine giren Bulgarların kendi özerk kiliselerini kurma talebini güçlendirmiştir. Bulgar kimlik bilincini canlandırma çabasıyla başlayan kimlik rekabeti, ayrı bir kilise kurulması talebiyle kurumsal alana taşınmıştır. Kırım Savaşının ardından 18 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanıyla birlikte Osmanlı yönetimindeki tüm azınlıklara eşit haklar tanınması vaat edilmiş ve 28 Şubat 1870 tarihinde Bulgar Ekzarhlığı (*Българска екзархия*) kurulmuştur.¹⁹⁹

Bulgar Ekzarhlığının kurulması Bulgar ulusunun güçlenmesi ve bağımsızlık yolunda önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. Bulgar milli kimlik bilincinin ve Bulgar milliyetçiliğinin korunmasında devlet mekanizmasından sonra en büyük ikinci unsur olarak nitelendirilmektedir. Bilişsel boyut açısından ele alındığında Bulgar halkının yoğun olarak yaşadığı yerlerde birleştirici bir etkiye sahip olduğu kadar o dönem Rusya gibi uzak coğrafyalarda yaşayan Bulgar kökenliler ve hatta Ruslar üzerinde dahi etkili olduğu kabul edilmektedir. Kurumsal boyut açısından bakıldığında da Ekzarhlığın Bulgar nüfusun yoğun olarak yaşadığı şehirlerde metropolitler atamak suretiyle dini ve idari faaliyetlerine başladığı görülmektedir. Aynı şekilde Makedonya bölgesi ve Edirne de dâhil olmak üzere Bulgarların yaşadığı bölgelerde bulunan okullara öğretmen ve idareciler göndermiştir.²⁰⁰ Günümüzde de benzer dini ve eğitim faaliyetlerini sürdürmüşenin yanı sıra Bulgar kökenli olduğunun ispatlanması ve Bulgar vatandaşlığının kazanılmasında Bulgar Eksarhlığının belgeleri temel bir rol

¹⁹⁹ Ibid., s.11.

²⁰⁰ Arzu Taşcan, *Bulgar Milli Kilisesi*, 1. Basım (İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2022), s.67-100.

oynamaktadır.²⁰¹ Bu konunun özellikle AB üyeliği sonrasında Bulgar milliyetçiliği için kazanmış olduğu önem vatandaşlık uygulamalarıyla ilgili son kısımda ele alınacaktır.

²⁰¹ Bulgar Ekzarhlığı Osmanlı Devleti'nde yaşayan Bulgar Ortodoks Hristiyanların din ve eğitim haklarını sağlayan ve koruyan bir kurumdur. Ekzarhane kelime anlamı olarak Ekzarhın yani Bulgarların en üst dini liderinin yaşadığı ve yönetim organlarının bulunduğu rezidans olarak kullandıkları bina ve yaşam alanıdır. Bulgar Ekzarhlığı ilk olarak 28 Şubat 1870 senesinde Bab-ı Ali'nin yayınladığı bir ferman ile Ortaköy semtinde boğazın kıyısında bir binada kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Bulgarların toprakları Ekzarhlığın denetiminde olan 15 Piskoposluğa (Metropolitliğe) dâhil edilmiştir. 23 Şubat 1871 tarihinde İstanbul'da Bulgar Eksarhlığının ilk tüzüğü Kilise halk konseyi tarafından kabul edilmiştir. 16 Şubat 1872 tarihinde Vidin Piskoposu (Metropolit) 1. Antim ilk Bulgar Egzarh olarak seçilmiştir. Böylece Eksarhlık Osmanlı topraklarında yaşayan Bulgar halkının eğitiminin, kültürünün gelişmesini sağlayan ve ulusal bilincini geliştiren aynı zamanda pekiştiren dini ve eğitim kurumlarının bakımını ve kontrolünü üstlenmiştir. 1907 yılında özel olarak tasarlanan Şişli'deki yeni binasına taşınan Bulgar Ekzarhanesi tarihi, kültürel ve dini misyonunu yansıtan mimari kültürel bir anıt olarak görülmektedir. İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi Bulgar Ekzarhlığına karşı çıkarak 16 Eylül 1872 senesinde Şizma (Aforoz) kullanmış ve bu uygulamayı Bulgar Ortodoks Kilisesinin Otosefal (bağımsız ve otonom) yapısını tanıdığı 22 Şubat 1945 tarihine kadar sürdürmüştür. Bu tarihten sonra Türkiye'de bulunan Kilise organizasyonunda değişiklikler olmuş ve Bulgar Kilise makamları İstanbul'dan çekilmiştir. Ekzarhlık bütün yetkilerini Bulgaristan'da Sofya kentinde kurulan Bulgar Patrikhanesine devrederek İstanbul'da Bulgar Patrikhane'sinin temsilcisi sıfatını almıştır. Günümüzde Bulgar Ekzarhlığı Vakfı, başkan Vasil LİAZE önderliğinde toplanan yedi kişilik yönetim kurulu ile Bulgar halkının Türkiye topraklarında kalan dini ve kültürel anıtlarını ve İstanbul'da yaşayan Bulgarların haklarını koruma görevini sürdürmektedir. Günümüzde Bulgar Ekzarhlığı vakfına bağlı olarak İstanbul'da Fener semtinde bulunan Sveti (Aziz) Stefan (Demir Kilise), Feriköy semtinde bulunan Sveti (Aziz) Dimitri mezarlığı ve mezarlık Kilisesi, Şişli semtindeki Ekzarhlığın içinde bulunan Sveti (Aziz) İvan Rilski Kilisesi, Edirne'de bulunan Sveti (Aziz) Georgi ve Sveti (Aziz) Konstantin-Elena Kiliseleri bulunmaktadır. Bulgar Ekzarhlığı Ortodoks Kilisesi Vakfı için bkz: <http://www.cemaatvakiflaritemsilcisi.com/index.php/vakiflar/bulgar-vakiflari/50-bulgar-ekzarhligi-ortodoks-kilisesi-vakfi> (20.03.2023).

1868-1872 yılları arasında Bulgar milliyetçiliğinin ve ulus devlet oluşturma sürecinin ikinci aşaması olan silahlı mücadeleye hazırlık çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Osmanlı yönetimine karşı ihtilal çalışmalarının başta gelen isimlerinden olan ve günümüzde Cumhurbaşkanlığı başta olmak üzere devlet kurumlarında kurucular arasında kabul edilen Vasil Levski'nin ihtilal komitelerini örgütleme çalışmaları yaptığı ve dolayısıyla ikinci aşama olan silahlı mücadele aşamasına geçildiği görülmektedir. Ancak silahlı mücadelenin büyük devletlerin desteği olmadan kazanılamayacağını anlaşılmaması üzerine topyekûn bir savaş yerine yerelde direnç merkezleri oluşturarak dış yardım alma yönünde bir strateji izlenmiştir.²⁰²

1876 Nisan'ında Osmanlı Devleti'ne karşı başlayan en geniş çaplı isyan bastırılmış ve soruna çözüm bulma niyetiyle İstanbul'da bir konferans toplanmıştır. Özerk bir Bulgar eyaleti kurulması yönündeki Batılı talepler Osmanlı tarafından reddedilince Nisan 1877'de Rusya savaş ilan etmiş ve Haziran 1877 tarihinde Rus ordusunun Tuna Nehri üzerinden başlattığı saldırı sonucunda Osmanlı – Rus Harbi yaşanmış ve 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Ayastefanos Antlaşması modern Bulgar devleti ve Bulgar milliyetçiliği için çok önemli bir yere sahiptir. Antlaşma ile “Büyük Bulgar Devleti”nin kurulması, Trakya ve Makedonya dâhil olmak üzere Bulgar etnisitesinin yaşadığı tüm toprakların bu yeni devletin egemenliğine verilmesi hükme bağlanmıştır.²⁰³

Üçüncü Bulgar devletinin kuruluşu olarak kabul edilen ve günümüzde resmi olarak kutlanan bu tarih, Bulgar milliyetçiliğinin “megali ideası” olarak da adlandırılmaktadır.²⁰⁴ Ayastefanos Antlaşması sınırları Bulgar milliyetçiliği için temel

²⁰² Dimitrov, *Bulgaria, The Uneven Transition*, s.11.

²⁰³ Ibid., s.12.

²⁰⁴ Sugar, *Eastern European nationalism in the twentieth century*, s.14.

bir hedef haline getirilmiş, Büyük Bulgaristan hayalinin *idée fixe* olarak görülmüştür.²⁰⁵ Takip eden yıllarda yaşanacak olan Makedonya sorunu, Batı Trakya sorunu, Balkan savaşları gibi bölgesel sorun ve gelişmeler ile Bulgar devletinin iki dünya savaşı sırasında Almanya'nın yanında yer alması, Ayastefanos Antlaşmasıyla çizilen sınırlara ulaşma arzusunun bir sonucu olmuştur.

Ayastefanos Antlaşması'nın tamamen Rusya'nın güdümünde olan bir Bulgar devleti ortaya çıkarması Avusturya-Macaristan ve İngiltere başta olmak üzere Avrupalı güçler açısından Balkanlar ve Doğu Avrupa'nın Rusya'nın kontrolüne girmesi anlamına gelmiştir.²⁰⁶ Bu durumu düzeltmek amacıyla Haziran 1878 tarihinde toplanan Berlin Konferansı sonucunda 13 Temmuz 1878 tarihinde yeni bir özerk Bulgar prensliği kurulmuştur. Ayastefanos Antlaşması'nda öngörülen büyük Bulgaristan toprakları kuzey, güneydoğu ve güneybatı bölgeleri olmak üzere üçe bölünerek sınırlar yeniden düzenlenmiştir. Kuzeyde Tuna nehrini içine alacak şekilde Dobruca ovasından güneyde Rodop Dağlarına, doğuda Karadeniz'den batıda Sofya'yı içerecek şekilde günümüz Sırbistan sınırına kadar olan bölge yeni özerk Bulgar prensliğine verilmiştir. Güneydoğuda Meriç Nehri ve Ege Denizine kadar olan bölgede kurulan özerk Doğu Rumeli vilayeti ile güneybatı kısımda yer alan Makedonya ve Trakya bölgesi Osmanlı Devletine bırakılmıştır. Bu iki bölgenin özerk yönetim mimarisi sorunların artmasına ve ilerleyen yıllarda Balkan savaşlarına evrilecek olan çatışmalara neden olmuştur.

Almanya'nın yanı sıra İngiltere'nin de bu yeni şekillenmede önemli rol oynadığı, Rusya ve Almanya'nın bölgedeki gücünü dengelemek ve etkisini azaltma hedefi güttüğünü, bu amaçla küçük bir Bulgar prensliği ile birlikte Doğu Rumeli ve

²⁰⁵ Maria Todorova, "The Course and Discourses of Bulgarian Nationalism", *Eastern European nationalism in the twentieth century*, Peter F. Sugar (ed.), (Lanham, Md: American University Press, 1995) içinde, s.77.

²⁰⁶ Dimitrov, *Bulgaria, The Uneven Transition*, s.12.

Makedonya’da toprak kavgalarını ve etnik çatışmaları körükleyecek bir ortamın hazırlanması hedefi güttüğünü gösteren çalışmalar bulunmaktadır.²⁰⁷ Dolayısıyla Ayastefanos Antlaşması ile başlayan ve Berlin Kongresi ile devam eden süreç dönemin Bulgar devletinin sınırlarının ötesine geçerek geniş Balkan coğrafyasında günümüze kadar varlığını sürdüren irredentist ihtirasların ve etnik temelli milliyetçi çatışmaların önemli bir kaynağını teşkil etmiştir.

Bulgar siyaseti ve milliyetçiliğinin arada kalmışlık duygusunun kaynağının Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla yaşanan deneyim olduğu ve bu deneyimin Bulgar milliyetçiliği ve ülke siyaseti üzerinde günümüde de devam eden çok önemli belirleyici bir etkiye sahip olduğu kabul edilir. Modern Bulgar devletinin sınırlarının Ayastefanos Antlaşmasıyla önce geniş bir coğrafyayı kapsaması, ancak Berlin Antlaşmasıyla bu toprakların üçte bire düşürülmesi Bulgarlarda kaderlerinin büyük devletlerin elinde olduğu inancını güçlendirmiştir. Bulgar halkının ezici çoğunluğu Rusya’yı kurtarıcı ve modern Bulgar tarihinin şekillenmesinde hayati bir role sahip başlıca ülke olarak görmüştür. Her dönem varlığını sürdüren bu düşünce Bulgar siyaseti üzerindeki Rus etkisini devam ettirmiştir. Öte yandan Batılı ülkelere yönelik iştiaak ve güvensizlik bir arada olagelmıştır. Bir taraftan Batılı ülkelerin sahip oldukları siyasi söylemler, demokratik kurumlar, ekonomik ve askeri güç gibi unsurlara istek duyulurken, diğer taraftan Avrupalı devletlerin kendi çıkarlarının dışında Bulgarların milliyetçi hedeflerini önemsemedikleri yönündeki hayalkırıklıklarını güçlendirmiştir.²⁰⁸ Dolayısıyla Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla yaşanan sürecin Bulgar siyaseti ve milliyetçiliği üzerindeki temel belirleyici bilişsel (psikolojik) unsuru Avrupa ile Rusya arasında sıkışmışlık ve arada kalmışlık duygusu olmuştur.

²⁰⁷ Nadezhda Vasileva Vasileva, *The Rivalry Between Russia and Great Britain in Eastern Rumelia 1878-1885* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021).

²⁰⁸ Dimitrov, *Bulgaria, The Uneven Transition*, s.12-13.

Modern Bulgar devletinin kuruluşu ve Bulgar milliyetçiliğinin temeli olarak kabul edilen 3 Mart 1878 tarihi, sadece büyük Bulgar devletine ulaşma hayali olmamıştır. Bu toprakları fiilen Bulgar devletinin sınırlarına katma çabası II. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş, ancak Sovyetler Birliği döneminde açıkça dile getirilmediği görülmüştür. Bununla birlikte Ayastefanos Antlaşmasıyla çizilen sınırlarda yaşayan Bulgar etnisitesiyle bağların devam ettirilmesi arzusunun toprak ilhakı yoluyla olmasa da siyasi nüfuz ve kültürel bağlar gibi farklı şekillerde sürdürüldüğü ve uygulamaya yansıdığı görülmektedir.

“Büyük Bulgaristan” hayalini sekteye uğratan ve Bulgar milliyetçiliğinin günümüze kadar kendi içinde bir türlü çözüme ulaştıramadığı bir başka gelişme Makedonya meselesi olmuştur. Makedonya meselesinin ortaya çıkışı ve çözüm(süzlük) şekli, Bulgar milliyetçiliğinin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Modern Bulgar devletinin Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını alarak kurulmuş olması nedeniyle Bulgar milliyetçiliğinin ötekisini ağırlıklı olarak Türklerin oluşturduğu kabul edilirken, “biz” tanımının tam olarak yapılamamasının ağırlıklı nedeni “Makedon” meselesinin çözümlenememesi olmuştur.

Makedonların kökeninin Bulgar olduğu tezi Almanya'nın etkisiyle Avrupa yanlısı kanadın ağırlıklı görüşünü temsil ederken, Makedonların ayrı bir kimlik olarak görülmesi ve tarihsel olarak Sırbistan'ın bir parçası sayılması Rusya'nın geleneksel Slav politikasının bir etkisi olarak görülmektedir. Büyük güçler arasındaki rekabet ülke içinde iki tarafın yanlıları arasında bir bölünmeyi ve iki rakip örgütlenmeyi beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri sonradan ünlendiği ismiyle İç Makedon Devrimci Örgütü (IMRO) 1893 yılında kurulmuş olup Makedonya'nın kitlesel ayaklanmayla özerkliğini alması ve ardından kurulacak olan bir Balkan sosyalist federasyonuna dâhil olması hedefini benimsemiştir. Diğeri ise 1894 yılında Sofya'da kurulan Yüksek Makedon-Edirne Komitesi (*The Supreme Macedonian-Adrianople Committee – SMAC*) adlı

silahlı örgütlenmedir. Yüksek Makedon Komitesi'nin hedefi ise 1885 yılında Doğu Rumeli'nin Bulgar topraklarına dâhil olması örneğinde olduğu gibi Makedonya'nın da Bulgaristan'ın bir parçası haline getirilmesi olmuştur.²⁰⁹ Günümüze kadar gelen bu rekabet Kuzey Makedonya ile Bulgaristan arasındaki ilişkileri etkilediği kadar Bulgar iç siyasetinde ve Bulgar milliyetçileri arasında benzer bir fikir ayrılığının ve siyasi bölünmenin yaşanmasına da neden olmuştur. Bulgaristan'ın AB üyeliği sonrası döneminde açıkça görüleceği üzere, GERB'in ilk iktidar döneminde işbirliği yaptığı Ataka Partisi Makedonya meselesine Bulgaristan'ın bir parçası olarak bakarken, GERB'in ikinci iktidar döneminde ortaklık kurduğu VMRO-BND Partisi Makedon kimliğini ayrı bir varlık olarak kabul etme eğiliminde olmuştur.

I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın müttefiki olan ve savaşı kaybeden ülkeler arasında yer alan Bulgaristan, 27 Kasım 1919 tarihinde imzalanan Neuilly Antlaşması sonucunda topraklarından bir kısmını İtilaf Devletlerinin yanında yer alan diğer Balkan devletlerine terk etmek zorunda kalmıştır. Günümüzde Sırbistan'da bulunan Tsaribrod (Цариград) (günümüzdeki adıyla Dimitrovgrad) ve Bosilegrad (Босилеград) ile günümüzde Kuzey Makedonya'ya ait olan Ustrumca (Струмца) çevrelerini Sırp-Hırvat-Sloven Krallığına, Gümülcine ve Dedeağaç'ı Yunanistan'a, Güney Dobruca'yı ise Romanya'ya bırakmıştır. Bu yerlerden sadece Güney Dobruca II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin etkisiyle tekrar Bulgaristan sınırlarına dâhil edilmiştir. Neuilly Antlaşması'nın Bulgar milliyetçiliğinde bir başka tarihsel travma olarak etkileri günümüzde de devam etmektedir. Her yıl 27 Kasım tarihinde yapılan anma töreniyle Neuilly Antlaşmasıyla kaybedilen topraklar ve burada yaşayan Bulgar kökenlilerin hakları gündeme getirilmektedir.²¹⁰

²⁰⁹ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, s.126-128.

²¹⁰ Veneta Pavlova, "Neyuily Antlaşması üzerinden 95 yıl geçti", *Bulgar Ulusal Radyosu*, 28.11.2014, <https://bnr.bg/tr/post/100491372/neyuily-antlasmasi-uzerinden-95-yil-gecti> (14.03.2024).

Avrupa ile Rusya arasında sıkışmışlık hali sadece anlaşmalar süreciyle sınırlı kalmamıştır. Taraflar arasındaki rekabet yeni Bulgar devletinin şekillendirilmesi çalışmaları sırasında da devam etmiş ve uzun dönemde Bulgar siyasetine nüfuz etmiştir. Günümüzde varlığını sürdüren Avrupa yanlıları ile Rus yanlıları arasındaki rekabet Bulgar milliyetçiliğinin şekillenmesinde rol oynamıştır. Bulgaristan Prenslığı'nın kuruluşunun ardından 1879 yılında Veliko Tırnovo'da Kurucu Meclis veya diğer adıyla Büyük Ulusal Meclis ilk Bulgar Anayasasını kabul etmiştir. Hazırlandığı yerin adını alan Tırnovo Anayasasının hazırlık çalışmaları muhafazakârlar ile liberaller arasında çekişmeye sahne olmuştur. Muhafazakârlar geniş yetkilere sahip bir hükümdar ve halkın varlıklı kesimlerinin sınırlı katılımını öngören bir üst kamaralı meclisi savunurken, liberaller sınırlı yetkiye sahip bir hükümdar ve evrensel eril oy hakkı (*universal male suffrage*) ile seçilmiş tek meclisli bir parlamentodan yana tavır sergilemiştir. Muhafazakârlar halkın büyük çoğunluğunun siyasi olgunluğa sahip olmamasını gerekçe göstererek eğitimli bir elitin yönetiminden yana iken, liberaller ortak çıkarları konusunda halkın eşit oy hakkına sahip olduğunu ve halkın arasında herhangi bir ayrıştırma yapılamayacağını savunmuştur. Sonuçta liberallerin görüşü ağır basmış ve o dönemin Belçika Anayasasını örnek alan bir anayasa hazırlanmıştır. Tırnovo Anayasası sosyalist döneme kadar geçecek olan 70 yıllık sürede sol görüşlülerden ziyade sağ görüşlü kesimlerin saldırılarına ve sürekli olarak yöneticilerin anayasal yetkilerini güçlendirme yönünde değişiklik çabalarına maruz kalmıştır.²¹¹

İlk anayasayla benimsenen tek meclis ve evrensel oy tercihinin sadece yeni devletin yapısını değil uzun vadede Bulgar siyaset kurumu ve siyasi kültürünün şekillenmesinde de belirleyici olduğu görüşü öne çıkmaktadır. Siyasi partilerin erken safhada ve hızlı biçimde ortaya çıkması, belirli bir sosyal tabanda kök salmalarına ve onların çıkarlarını hakkıyla temsil etmelerine engel oluşturduğu iddia edilmektedir.

²¹¹ Dimitrov, *Bulgaria, The Uneven Transition*, s.13.

İlkeli bir siyaset yerine tarafların gerçekleştiremeyeceklerini bildikleri siyasi vaatler üzerinden siyasi bir rekabete girmeleri şeklinde bir geleneğin oluşmasına, yürütme ile yasama arasındaki çıkar çatışmasının sürekli hale gelmesine ve uzun vadede sistemin sorumsuz bir yönetici ya da dizginlenemeyen popülist bir lafazanlık (demagoji) üretmesine neden olduğu savunulmaktadır. Kurumsal istikrarsızlığın politika sürekliliğine zarar verdiği, bürokrasinin siyasallaşmasına yol açtığı ve sonuç olarak ülkenin modernleşmesinin sekteye uğradığı ileri sürülmektedir.²¹²

Geçiş süreciyle birlikte benzer bir durumun günümüzde de yaşandığını söylemek mümkündür. Siyaset kurumunun parçalı bir yapıya sahip olması ve birkaçı dışında devamlılığını sağlayamayan çok sayıda siyasi partiden oluşması, buna karşılık siyasi lafazanlık ve popülist söylemlerin öne çıktığı sığ bir siyaset anlayışı, etnik milliyetçi bir siyasi kültür gibi unsurlar günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Kurucu Meclis ilk anayasayı belirlediği gibi ilk Bulgar hükümdarını da seçmiştir. Bulgar prensliğinin ilk hükümdarı Rusya'nın dayattığı Alexander Battenberg olmuştur. Seçimler sonucu Mecliste çoğunluğu elde eden liberallerin kurduğu hükümet ile Prens Alexander Battenberg arasında iki yıl gibi çok kısa sürede ortaya çıkan anlaşmazlıklar Bulgar siyaseti ve devlet yönetimi bakımından kısa ve uzun vadeli bazı sonuçlar meydana getirmiştir. Rusya'nın desteğini alan Prens Alexander Battenberg'in Nisan 1881'de askeri darbeye yönetimi ele geçirmiştir. Darbenin ardından yeni Büyük Ulusal Meclis toplanarak anayasa değiştirilmiş, üyelerini hükümdarın atayacağı bir Devlet Konseyi kurulmuş, muhafazakârlar iktidara gelirken liberal parti neredeyse yasadışı sayılabilecek bir konuma gerilemiştir. Ancak Prens Alexander Battenberg iki yıl gibi kısa bir sürede siyaset ve ordu üzerindeki gücünü ve Rusya'nın desteğini kaybetmiş, iktidara tekrar liberaller gelmiş ve anayasal değişiklikler iptal edilmiştir.²¹³

²¹² Ibid., s.14.

²¹³ Ibid., s.14-15.

Devletin kuruluş döneminde yaşanan bu durumun siyaset kurumu ve siyasi kültür bakımından üç farklı sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki ve kısa süre sonra tekrarlanacak olan askeri darbe kültürünün Bulgar siyasi hayatına girmesidir. İkinci sonucu Bulgar siyasetinde uzun yıllar kendini hissettirecek olan güçlü hükümrân (devlet başkanı) tarafından güdümlenen (manipüle edilen) parçalı bir siyasi yapının oluşmasıdır. Hükümrân ile meclis ve hükümet arasındaki denge veya çekişmenin devlet yapısı üzerinde iki tür etkisi olduğu kabul edilmektedir. Birincisi hükümrânın hükümet karşısındaki gücü bir sonraki hükümrân döneminde geri kazanılana kadar kısa süreliğine de olsa gerilemiştir. Uzun dönemli etkisine bakıldığında ise 1930'lara kadar büyük anayasal değişikliklerin yapılamadığı görülmektedir. Yönetimin anayasayı değiştirmek yerine "parti sisteminde güdümlene" (manipülasyon) yoluyla güç devşirmeye çalıştığı bir siyasi kültür ortaya çıkmıştır. Bu ise partilerin parçalanarak patronaj peşinde koşan kliklere dönüşmesine neden olmuş, halkın seçtikleri değil hükümdarın atadığı partiler iktidara gelmiş ve meclis yapısı buna göre şekillenmiştir.²¹⁴ Üçüncü olarak da Batı yanlıları ile Rus yanlıları arasındaki tarihi mücadeleyi şekillendirmiş olmasıdır.

Bu üç özelliğin farklı dönemlerdeki farklı kombinasyonları etnik temele dayalı milliyetçilik anlayışı ile etkileşime girerek azınlıklar ve farklı etnik grupların kaderlerini belirleyici sonuçlar meydana getirmiştir. Çeşitli dönemlerde kendini gösteren bu durum geçiş dönemi ve AB üyeliği sonrasında da benzer siyasi sonuçlar göstermiştir. Meclis, hükümet ve Cumhurbaşkanı arasındaki güç dengesi ve siyasi konumlanma, siyasi rekabet üreten bir yapısal özellik haline gelmiştir.

İki savaş arası dönemde yaşanan ve Bulgar milliyetçiliği bakımından önem taşıyan bir başka gelişme 19 Mayıs 1934 tarihli askeri darbedir. Zveno (Звено) grubu yanlısı subaylar tarafından gerçekleştirilen darbeye birlikte aşırı sağcı ve milliyetçi

²¹⁴ Ibid., s.15.

fikirlerin hayata geçirildiği görülmektedir. 1930 yılında Albay Kimon Georgiev Stoyanov (*Кимон Георгиев Стоянов*) tarafından kurulan ve Benito Mussolini'nin fikirlerinden esinlenen Zveno grubu, darbe sonrasında Meclisi feshetmiş, tüm siyasi partileri kapatmış ve Georgiev'in başbakanlığında diktatör bir yönetim kurmuştur.²¹⁵ 22 Ocak 1935 tarihine kadar yaklaşık 6 ay süresince yönetimi elinde bulunduran “Ondokuzlar” cuntası, sivil hakları askıya alarak Sosyal Yenilenme Müdürlüğü gibi bir yapılanmaya gitmiş, her türlü basın yayın araçları ve sanatsal faaliyetler üzerinde güçlü bir kontrol sağlamış ve gençlere yönelik faaliyetler düzenlemiştir. Hedefini “milli kültürü ve düşünce hayatını birlik ve yenilenmeye yönlendirmek” şeklinde tanımlayan cunta yönetimi, siyasi partilerin kapanmasından sendikaların dağıtılmasına, toplumun farklı kesimlerinin yeniden yapılandırılmasına kadar geniş çaplı yenilenme hareketi gerçekleştirmiştir. Milli birliği sağlamak için Türkçe isimli olan yerleşim yerlerini Bulgarca isimlerle değiştiren cunta yönetimi, o zamana kadarki en geniş çaplı isim değiştirme hareketini gerçekleştirmiştir.²¹⁶

Bulgaristan Türklerine karşı etnik milliyetçilik temelinde kapsamlı bir kampanya yürüten cunta yönetimi, Türklerin yoğun olarak yaşadığı Kırcaali ve Deli Orman bölgelerindeki 1900'ün üzerinde yerleşim yerinin isminin Bulgarca isimlerle değiştirilmesi, eğitim ve kültür faaliyetleri yürüten Türk derneklerinin yasaklanması gibi çeşitli uygulamalar gerçekleştirmiştir. Bulgarlaştırma kampanyası kapsamında Türk kimliğinin baskılanarak Müslüman kimliğin öne çıkarılmaya çalışıldığı görülen söz konusu faaliyetlerin, o dönemde Bulgaristan Türkleri arasında daha yaygın olan Kemalist ve Türkçü yaklaşımın zayıflatılması, buna karşılık Müslüman kimliğe belirli bir ölçüde izin verilerek Bulgaristan'da yaşayan Türklerin Osmanlı döneminde

²¹⁵ The Editors of Encyclopaedia Britannica, “Zveno Group”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Zveno-Group> (05.06.2024).

²¹⁶ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, s.158-160.

“Müslümanlaştırılmış Bulgarlar” olduğu tezinin öne çıkarılması şeklinde yorumlanmıştır.²¹⁷

“Ondokuzlar” cuntasının günümüz Bulgar milliyetçiliği açısından önemi, AB üyeliği sonrası hükümet ortaklığına kadar yükselen Ataka Partisi başta olmak üzere aşırı sağcı hareketler tarafından örnek gösterilmesi ve kendi faaliyetleriyle özdeşleştirilmesi olmuştur.

Komünist rejim öncesi döneme ilişkin son olarak Çar III. Boris’in yönetiminde geçen döneme kısaca değinmek gerekmektedir. III. Boris döneminin (1934-1941) geleneksel Bulgar dış politikasını belirleyen ve Bulgar milliyetçiliğini şekillendiren bir önemi bulunmaktadır. Bir taraftan, büyük güçler arasındaki dengeyi gözetme şeklinde özetlenebilecek olan Bulgar dış politikasının temellerini atarken, diğer taraftan da Bulgar milliyetçiliğinin ülkenin topraklarını büyütme veya en azından nüfuzunu genişletme hedefini ortaya koymuş olmasıdır. Bulgaristan’da Almanya yanlısı siyasetin ağırlıkta olduğu ve Neuilly Antlaşmasının dayattığı koşulların Bulgaristan’ın çıkarlarına aykırı görüldüğü dönemi yansıtmaktadır. Bulgar milliyetçiliği açısından “barışçıl revizyon” taleplerin yoğun olarak gündeme geldiği, Almanya’daki Nazi yönetimi ve İtalya’nın faşist yönetimi ile olan ilişkilerin geliştirildiği bir süreç yaşanmıştır. Bununla birlikte Rusya ile olan tarihsel bağlara ve ticari ilişkilere zarar vermekten kaçınan III. Boris, savaşın başından itibaren tarafsız bir tutum izlemeye ve “Benim ordum Alman yanlısı, eşim İtalyan, halkım Rus yanlısı, ben ise Bulgar yanlısıyım” sözleriyle özetlediği bir denge politikası gütmeye çalışmıştır.²¹⁸

Hitler ile görüşme gerçekleştirdiği Berlin ziyaretinden sonra 15 Ağustos 1943 tarihinde yurda dönen III. Boris’in yorgun ve bitkin görünmesi, kısa bir süre sonra da 28

²¹⁷ Nuri Ali Tahir, “Bulgar Komünist Partisi ve Bulgaristan’daki Türklere Yönelik Asimilasyon Politikası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, C.8, S.41, s.579.

²¹⁸ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, s.165.

Ağustos'ta hayatını kaybetmesi üzerine zehirlendiği yönünde iddialar gündeme gelmiştir. Suikast gerekçesi olarak da Sovyetler Birliğine karşı savaş açılması yönündeki Alman taleplerini karşılamadığı şeklinde iddialar dile getirilmiş ancak ispatlanamamıştır. Ölümünden sonra tahta geçen oğlu II. Simeon'un henüz 6 yaşında olması nedeniyle naiplik kurulmuş ve II. Dünya Savaşı'nın sonunda kurulan Bulgar Komünist Partisi iktidarına kadar ülkeyi yönetmiştir.²¹⁹

III. Boris döneminin Avrupalılaşıma ve Bulgar milliyetçiliği açısından iki önemli mirası olmuştur. İlki, mevcut çalışmanın giriş kısmında da yer verilen, “daima Almanya ile birlikte hareket edilmesi, ancak hiçbir zaman Rusya'nın karşısında olunmaması” ilkesidir. İkincisi ise kendisinden sonra tahta geçen oğlu II. Simeon'un 2001 yılında Simeon Saksokoburggotski adıyla ülkeye Başbakan olarak geri dönmesi ve AB üyelik hedefini gerçekleştirmesidir.

Buraya kadar olan kısmı özetlemek gerekirse, Bulgar ulus devletinin kuruluşundan II. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar geçen sürede Bulgar milliyetçiliğinin iki temel hedef etrafında şekillendiği görülmektedir. Birincisi, coğrafi olarak Bulgar etnisitesinin yaşadığı toprakları ülke sınırları içerisine alan bir devlet kurmak, diğeri de ülke içerisinde Bulgar etnisitesine dayalı homojen bir millet inşa etmektir. Ülkenin coğrafi sınırları, çoğunluk veya azınlık olmasına bakılmaksızın Bulgar etnisitesinin yaşadığı ve Ayastefanos Antlaşması ile belirlenmiş olan toprakları kapsayacak şekilde tanımlanmıştır. Millet ise ülke sınırları içerisinde Bulgar etnisitesine dayalı ve mümkün olduğunca homojen bir nüfustan meydana gelen ve ayrıca ülke sınırları dışında yaşayan etnik Bulgar nüfusun ya da günümüzdeki resmi kullanımıyla Bulgar kökenlilerin vatandaşlık veya azınlık hakları üzerinden ülkeye bağlı hale getirilmesi şeklinde tanımlanmıştır. Devleti inşa etme sürecinde öncelikle dil, kültür ve inanç temelli faaliyetler üzerinden milli bilinci inşa etme aşaması, ardından silahlı mücadeleye dayalı

²¹⁹ Ibid., s.173.

devlet mekanizması oluşturma aşaması ve nihayetinde bağımsız ulus devlet kurma aşaması izlenmiştir. Milletin inşası sürecinde ise Bulgar etnisitesinin bulunduğu topraklarda öncelikle çoğunluğu sağlamak ve ilerleyen zamanda homojen bir nüfus meydana getirme amacı güdülmüştür. Bunun için farklı etnik grupların kontrol altında tutulması veya ülke sınırları dışına çıkarılması amacıyla silahlı çatışma, gönüllü veya zorunlu göç ettirme²²⁰, asimilasyon, dışlama, yalnızlaştırma, ayrımcılık gibi çeşitli seçeneklere²²¹ başvurulmuştur.²²² Bulgar yönetimlerinin komünist rejim döneminde de sürdürülecek olan göç ettirme, asimilasyon gibi çeşitli baskıcı politika ve uygulamalara başvurmasının temel gerekçesi olarak Bulgaristan Türklerinin Türkiye'yi anavatan olarak görmesi gösterilmiştir.²²³

2.1.3. Komünist Rejim Döneminde Milliyetçilik Anlayışı, Azınlık Politikası ve Asimilasyon

Komünist rejim öncesi dönemle ilgili yukarıda ele alındığı üzere 1878 yılında Osmanlı Devleti'nden özerk Prenslik statüsü almasının ardından modern Bulgar

²²⁰ Mehmet Hacısalıhoğlu, “‘89 Göçü’ İle İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları”, *89 GÖÇÜ Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu (ed.), (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), 2012) içinde, s.31-74.

²²¹ Mustafa Türkeş, “1989 Göçü Nasıl Konumlandırılabilir ve Sistemati midir?”, *89 GÖÇÜ Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu (ed.), (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), 2012) içinde, s.591-602.

²²² Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022).

²²³ Benedict E. DeDominicis, “The Bulgarian ethnic model: post-1989 Bulgarian ethnic conflict resolution”, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 2011, vol.39, no.3, s.443, <https://doi.org/10.1080/00905992.2011.565317>.

devletinin oluşumu ve siyasal gelişimi anayasal monarşiden demokrasiye kadar gelen süreçte çeşitli aşamalardan geçmiştir. 1879 tarihli ilk Bulgaristan Prenslığı Anayasası (Tırnovo Anayasası) iktidarın babadan oğula geçtiği ve halkın meclis yoluyla temsil edildiği anayasal monarşi yönetimini benimsemiş ve 1908 yılında Osmanlı'dan bağımsızlığını almasının ardından Krallık olarak sürdürmüştür. II. Dünya Savaşı'na kadar Alman kökenli Sakskoburggota hanedanının yönetiminde kalan ülke, Sovyetler Birliği'nin savaştan galip çıkmasıyla birlikte komünist rejime geçmiştir. 27 Ekim 1946 tarihinde toplanan Büyük Ulusal Meclis (*Велико народно събрание*) (*Veliko narodno sibraniye*) çalışmaları sonucunda hazırlanan ve 6 Aralık 1947 tarihinde kabul edilen 1947 Anayasası²²⁴ ile birlikte Bulgaristan Halk Cumhuriyeti adını almıştır. Totaliter komünist ideolojiyi benimseyen yeni yönetim şekli, 1968 yılında Avrupa'da yaşanan Sovyet karşıtı hareketlerin ardından Bulgar Komünist Partisi'nin (BKP) gücünü daha da arttıracak şekilde 1971 Anayasasını kabul etmiştir.²²⁵ Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloku'nun dağıldığı 1990'ların başında Bulgaristan'da geçiş süreci başlamıştır. Çalışmanın bu kısmında kısaca komünist rejim döneminde ülkedeki gelişmelere ve bunların Bulgar milliyetçiliğine olan etkisine yer verilecektir.

II. Dünya Savaşı'nın bitimine doğru Almanya'nın yenilgisinin kesinleşmeye başlamasıyla birlikte Bulgaristan'daki Alman yanlısı yönetim değişmiş, Sovyet ordusunun ülkeye girişinin ardından o dönem adı Bulgar İşçi Partisi olan komünist

²²⁴ Bazı kaynaklarda muhtemelen hazırlık çalışmalarının başladığı tarih esas alınarak 1946 Anayasası olarak yer almakla birlikte diğer kaynaklarda ve Bulgaristan Ulusal Meclis kayıtlarında kabul edildiği tarih esas alınmakta ve 1947 Anayasası olarak adlandırılmaktadır. Crampton, *Bulgaria*, s.325; Народно Събрание, “Конституция на Народна република България, 1947” (1947), <https://www.parliament.bg/bg/18> (01.06.2024).

²²⁵ Nikolay Popov, “From totalitarianism to democracy in Bulgaria”, *Revista Ciencias de la Documentación*, 2021, vol.7, no.2, s.58, <https://www.cienciasdeladocumentacion.cl/index.php/csdoc/article/view/163>.

yönetim iktidara gelmiştir. Sovyet ordusunun desteğinin yanında Bulgar milliyetçiliğinin Rusya'yı geleneksel kurtarıcı olarak görme yaklaşımı Bulgar toplumunda ve entelijansiyasında yeniden yükselmiş ve komünist yönetimin işini kolaylaştırmıştır. Sovyet danışmanların desteğiyle komünist yönetim içişleri bakanlığı, polis teşkilatı, ordu, yargı gibi kritik kurumlar başta olmak üzere tüm devlet kademelerine kendi taraftarlarını yerleştirmiştir. Mahkemeler eliyle yürütülen bu süreçte eski yönetime yönelik yargılamalar yapılmış ve idamlar gerçekleştirilmiştir.²²⁶

Yargılamalar ve idamlar 1 Şubat 1945 tarihinde dönemin komünist yönetimi Yurtsever Cephe (*Отечествен фронт*) (*Oteçestven front*) lideri ve aynı zamanda Sovyet vatandaşı ve Moskova milletvekili olan Georgi Dimitrov'un emriyle kurulan Halk Mahkemeleri tarafından gerçekleştirilmiştir. İdam edilenler arasında eski Bulgar Çarı III. Boris'in (*цар Борис III*) kardeşi Prens Kirill Preslavski (*княз Кирил Преславски*), Prof. Bogdan Filov (*проф. Богдан Филов*) ve General Nikola Mihov (*ген. Никола Михов*) ile 22 bakan, 24. Ulusal Meclis'ten 67 milletvekili, 47 general ve kıdemli subay ile 8 kraliyet danışmanı yer almıştır. O dönemde yaşanan yargılama ve idamlar, mevcut çalışmanın AB üyeliği sonrası dönemine ilişkin kısmında görüleceği üzere GERB iktidarı tarafından anma günü olarak ilan edilmiştir.²²⁷ Komünist rejimin kuruluşunda yaşanan bu olaylar ülkede merkez sağ siyasetin ortadan kalkmasına neden olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.²²⁸ Bu durum, Bulgar siyaseti açısından olduğu kadar Bulgar milliyetçiliği ve ülkedeki azınlıklar açısından da kısa ve uzun vadede bazı önemli sonuçlar doğurmuştur. Kısa dönemli etki olarak komünist rejime yönelik toplumsal desteğin arttırılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Uzun dönemli etkisi ise

²²⁶ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, s.180-181.

²²⁷ Христо Христов, “Днес е Ден за почит и признателност пред жертвите на комунистическия режим (Hristo Hristov, Dnes e Den za počit i priznatelnost pred jertvite na komunističeskiya rejim)”, 01.02.2023, <https://desebg.com/chestvania/5421-2023-02-01-06-29-08> (04.04.2024).

²²⁸ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, s.182.

1990’lardan itibaren geçiş süreciyle birlikte görülmeye başlanmış ve özellikle muhafazak r merkez sağ siyaset için önemli bir dayanak oluşturmuştur.

BKP’nin iktidara geldiği dönemde güçlü bir siyasi figür olan Nikola Petkov yönetimindeki Bulgar ifti Halk Birliği’nin (BZNS) (*Български Земеделски Народен Съюз – БЗНС*) ayrı bir parti olarak sahip olduğu siyasi tabanı ve gücü önemli bir faktör olmuştur. BZNS tabanı tarih boyunca toplumun önemli bir bölümünü oluşturan Bulgar köylülerden oluşmuştur. Bu nedenle BZNS’nin zayıflatılması ve çiftçilerin desteğinin kom n st partiye yönlendirilmesi ihtiyaı ortaya çıkmıştır. Bunun için bir taraftan yargı süreci kullanılmış, diğer taraftan da nüfusunun büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığı Türklere yönelik çalışmalar y r t lm ştir. BZNS’ye yönelik yürütülen çalışmalar siyasi tabanını küçültmekle birlikte partinin varlığını ortadan kaldırmamıştır. Bunun sonucu olarak diğer ülkelerde görülmeyen bir durum ortaya çıkmıştır. BZNS ve BKP iki ayrı parti olarak varlığını korumuş, ancak kom n stlerin ağırlıkta olduğu bir koalisyon yönetimi ortaya çıkmıştır. 1990 yılına kadar süren bu koalisyon yönetiminde BZNS’nin etkisi sınırlı kalmıştır. Bunun temel nedeni kom n st parti örgütünde yer almayıp sadece devlet görevlerinde yer alması olmuştur.²²⁹

II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği’nin etkisi altına giren Bulgaristan’da BKP’nin iktidara gelmesiyle birlikte Türklere yönelik politikada radikal değişiklik yapıldığı g r lm ştir. 1947 yılında kabul edilen yeni anayasa ile birlikte Türklere azınlık statüsü tanınmış, okullarda Türkçe eğitim verilmesi, Türkçe dergi ve edebi yayınlar çıkarılması, Türkler tarafından dernekler kurulması, toprak reformuyla kamulaştırılan arazilerin daha önce toprak sahibi olmadığı belirtilen yaklaşık 45.000 kişiye çiftlik kurmaları için verilmesi gibi çeşitli haklar tanınmıştır. “ d n verme” olarak da adlandırılan bu yaklaşımın esas amacının yeni kurulan sosyalist rejimin ve

²²⁹ Ibid., s.187.

BKP iktidarının güçlendirilmesi ve bu kapsamda ülkede yaşayan Türklerin desteğinin sağlanması olduğu görülmüştür.²³⁰

Yeni kurulan komünist rejime geniş halk desteği sağlanması hedefinin ülke içi siyasetin bir gereği olduğu kadar dönemin Sovyetler Birliği azınlık politikasının da bir gereği olduğu görülmüştür. Nitekim 1944 yılı sonunda görülen rahatlama süreci çok kısa sürmüş ve 1947 Anayasasında tanınan ulusal azınlık statüsünün henüz 1950’li yılların başında uygulamada çok sınırlayıcı ve baskıcı bir hal almaya başladığı görülmüştür. Azınlıklara kendi dillerinde eğitim hakkı tanınmasının esas amacının toplumun eğitim yoluyla hızlı biçimde modernleştirilmesi olduğu zaman içinde daha açık biçimde görülmüştür. Yasal düzenlemelerde eğitim ve kültürel haklar serbestisi gibi görünen azınlık okulları ve kültür faaliyet yerlerine yönelik kontrollerin sıkılaştırılmasıyla rejimin baskıcı yönünün uygulamada iyiden iyiye hissedildiği bir süreç başlamıştır. Geogri Dimitrov’dan sonra yönetime gelen Vılko Çervenkov (1949-1954) iktidarının başlattığı “kültür revizyonu” politikasıyla birlikte azınlık haklarına yönelik uygulamalar sınırlandırılmıştır. Eğitim düzeyinin artırılması hedefine katkı sağlaması nedeniyle sadece dil eğitimine izin verilmiştir. Bunun dışındaki azınlık haklarının yabancı ülkelerin çıkarlarına hizmet ettiği ve ülkenin güvenliği için bir tehdit oluşturduğu ileri sürülmüştür.²³¹

“Küçük Stalin” lakabıyla anılan Çervenkov’un eğitim, kültür, ekonomi, mimari ve askeri alanlar başta olmak üzere hayatın tüm alanlarını yeniden şekillendirmeye yönelik başlattığı uygulama tüm toplum kesimlerini etkilemiştir. Ancak en büyük etkinin Türkler üzerine olduğu görülmüştür. Zira 1950-52 döneminde Türk nüfusu göçe

²³⁰ Tahir, “Bulgar Komünist Partisi ve Bulgaristan’daki Türklere Yönelik Asimilasyon Politikası”, s.579-580.

²³¹ Ivo Kirilov Ivanov ve Murat Önsoy, “From Integration to Assimilation and Forced Migration: An Evaluation of the Bulgarian Communist Party’s Turkish Minority Policy”, *Bilig*, 2022, no.103, s.37.

zorlayarak 162.000 kişinin Türkiye'ye göç etmesine neden olmuştur. Göç edenlerin çok büyük çoğunluğunu tarım açısından son derece elverişli olan Dobruca bölgesinde yaşayanlar oluşturmuştur. Çervenkov'un Türklerin yoğunlukta yaşadığı toprakları kolektifleştirme politikası, göçe zorlamanın sadece bilinen askeri yöntemlerle değil aynı zamanda toplumsal ve ekonomik değişimler yoluyla da yapıldığını göstermiştir.²³²

BKP yönetiminin başlangıçta Türklere haklar tanıyan yaklaşımına karşı partinin kendi içinde farklı fikirler ve tartışmaların yaşandığı, bazı durumlarda "milliyetçi", bazı durumlarda ise "hümanist" yaklaşımın ağır bastığı görülmüştür. BKP Politbüro raporlarının incelendiği çalışmalarda Türkler arasında Türkiye'ye göç etme eğiliminin güçlendiği, bunun temel nedeninin de arazilerin kamulaştırılması ve bazı kısıtlamalar getirilmesi nedeniyle yaşanan endişe artışı olduğu belirtilmiştir. Çözüm önerisi olarak ise ülkede kalmak istemeyen Türklerin göç ettirilmesi, ayrıca Türkler arasında etnik bilinç oluşturmaya yönelik faaliyette bulunanların sınır dışı edilmesi yönünde karar alınmıştır. Sürecin sonunda yukarıda belirtildiği üzere 1950-1952 döneminde büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu, aralarında Pomakların ve Çingenelerin de yer aldığı düşünülen büyük bir kitle Türkiye'ye göç etmiştir.²³³

Bulgar Komünist Partisinin iktidara geldiği dönem komünist ideoloji doğrultusunda millileştirme ve kolektifleştirme dönemi olarak nitelendirilmektedir. Dönemin tanımlayıcı özellikleri arasında planlı ekonomiye geçişin yaşandığı, siyasal, ekonomik, entelektüel ve askeri elitlerin özel yetkili Halk Mahkemelerinde yargılanmak suretiyle tasfiye edilmesi, tartışmalı sanayileşme hamlelerinin atılması, komünist partiye muhalif olanların çalışma kamplarına gönderilmesi, geleneksel Hristiyan değerlerin yerine sosyalist değerlerin yerleştirilmeye çalışılması, "devrimin liderleri" kültürün

²³² Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, s.190-191.

²³³ Tahir, "Bulgar Komünist Partisi ve Bulgaristan'daki Türklere Yönelik Asimilasyon Politikası", s.580.

yerleştirilmeye çalışılması ve tüm bu uygulamaların hayata geçirilmesini sağlamak üzere Devlet Güvenlik Komitesinin kurulması sayılmaktadır.²³⁴

BKP yönetiminin Stalin dönemi Sovyetler Birliği politikalarıyla uyumlu biçimde hareket ettiği ve sosyalist uluslararasııcı politikalar izlendiği görülmüştür. Sınıfsal dayanışma tesis etmek için etnik ve kültürel farklılıkların korunduğu, ancak tanınan anayasal hakların ve verilen sözlerin uygulamada modern sosyalist toplum inşa etmek için sıklıkla göz ardı edildiği görülmüştür. Stalin sonrası dönemde ise rejimin ideolojisinin komünizmden ayrılarak milliyetçiliğe doğru kaydığı ve bunun sonucu olarak ayrımcılığın arttığı gözlenmiştir. Bulgar toplumunun “yabancı unsuru” (*an alien element*) olarak görülen Türk azınlığın komünist dönem boyunca entegrasyon ve asimilasyon politikalarına maruz kaldığı ve bu politikaların istenen sonucu vermediği durumlarda zorla ülke dışına çıkarıldığı görülmüştür.²³⁵

1956 yılında Todor Jivkov’un yönetime gelmesiyle birlikte BKP’nin azınlık politikası yürürlükten kaldırılmıştır. Bir taraftan Türklere tanınan Türkçe eğitim, dil ve yayın hakları gibi alanlarda kısıtlamalara gidilirken, diğer taraftan öğrencilerin yanı sıra Türk kökenli öğretmenlere yönelik olarak da Bulgarca eğitimlerin arttırılması yönünde düzenlemeler yapılmıştır. Gerekçe olarak da Türklerin daha iyi Bulgarca öğrenmeleri ve bu sayede daha kolay iş bulabilmeleri gibi sosyal ve ekonomik koşulların iyileştirilmesi gösterilmiştir. Ancak bu düzenlemeler ileri sürülen sonucu vermediği gibi Türklerin yaşam koşullarını zorlaştırmış ve hoşnutsuzluğu arttırmıştır. Jivkov yönetiminin güçlenmesiyle birlikte baskıcı yöntemlerin dozu da artmış ve doğal olarak yeniden göç gündeme gelmiştir. Bu noktada BKP Politbüro toplantılarında alınan kararlar ile devletin yönetim kademesi tarafından yapılan uygulamalar arasında çatışma boyutuna

²³⁴ Popov, “From totalitarianism to democracy in Bulgaria”, s.58.

²³⁵ Ivo Kirilov Ivanov ve Murat Önsoy, “From Integration to Assimilation and Forced Migration: An Evaluation of the Bulgarian Communist Party’s Turkish Minority Policy”, s.48.

varan farklılıklar olduğuna dikkat çekilmektedir. Parti yönetiminin ülkede yaşayan Türklerin Bulgar milletinin bir parçası olduğu tezine zarar vereceği gerekçesiyle göç konusuna karşı çıkarken, devletin yönetim kademesinin ise Türkiye ile yeni bir göç anlaşmasını müzakere ettiği belirtilmektedir. Neticede 22 Mart 1968 tarihinde Türkiye ile imzalanan anlaşma sonucunda 1978 yılına kadar süren yeni bir göç dalgası yaşanmıştır.²³⁶

II. Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan'da kurulan komünist rejim döneminde Türklerin ve Müslümanların dini inanç ve ibadet alanı ile etnik kimlik ve kültürel faaliyet alanları birbirinden ayrı tutulmuş ve farklı stratejiler yürütülmüştür. Dini inanç ve ibadetler konusunda baştan itibaren katı ve sınırlayıcı düzenlemeler benimsenirken, dil, eğitim ve kültürel faaliyetler konusunda daha manipülatif uygulamalar tercih edilmiştir. 500 yıllık Osmanlı yönetiminin bir hatırlatıcısı olarak görülen dini yapılar ve ibadet yerleri kapatılmış ve kendi kaderlerine terk edilmiş, Müslümanların toplumsal ve ekonomik yaşamlarının da önemli bir parçasını oluşturan dini inanç ve ritüeller yasaklanmış ve yerlerine devlet eliyle belirlenen uygulamalar getirilmiştir. Öte yandan, Türkçe eğitim veren okullar ile edebiyat ve kültürel faaliyetlere 1950'lerin ortasına kadar izin verilmiştir. Türkler ve Müslümanlar arasında seküler eğitim düzeyinin artırılması ve sosyalist ideolojinin yaygınlaştırılmasına yönelik uygulanan bu stratejinin arzu edilen sonucu vermediğine kanaat getirilmesi üzerine Türkçe eğitim veren okullar kapatılmış ve her türlü Türkçe edebi ve kültürel faaliyet yasaklanmıştır. Dahası 1980'li yıllarda zorunlu ad değiştirme de dâhil olmak üzere kapsamlı bir asimilasyon politikası uygulanmıştır.²³⁷

²³⁶ Tahir, “Bulgar Komünist Partisi ve Bulgaristan’daki Türklere Yönelik Asimilasyon Politikası”, s.581.

²³⁷ Ali Eminov, “The Turks Of Bulgaria: 1945-1983”, *The Turks*, c. 6, Hasan Celal Güzel, C. Cem Oğuz ve Osman Karatay (ed.), *The Turkish World* (Ankara, 2002) içinde, s.584-91.

Jivkov'un iktidara geldiği dönem, Bulgaristan'da Sovyet modeline uygun bir toplumun inşa edilmeye çalışıldığı dönem olarak tanımlanmıştır.²³⁸ Ancak zamanla homojen bir ulus inşa etme ve bunun aracı olarak da asimilasyona başvurma eğiliminin ortaya çıktığı görülmüştür. Todor Jivkov 20 Ekim 1981 tarihinde Bulgar Devleti'nin kuruluşunun 1300'üncü yıl dönümü münasebetiyle yaptığı konuşmasında Bulgar milletinin "demokratik ve devrimci geleneklerine" vurgu yapmıştır. Sosyalist rejim döneminde yapılması nedeniyle "devrimcilik" ve "kapitalizm ile mücadele" konuları öne çıkarmıştır. Vurgulanan bir diğer ulusal özellik olarak "ateşli vatanseverlik" belirtilmiş, diğer uluslarınkinden farklı olarak ise "vatanseverlik ile uluslararasılık kombinasyonu" ifadesi kullanmıştır. Jivkov kullandığı "sosyalist uluslararasılık" ifadesini "diğer halkların haklarına ve özgürlüklerine saygı, dostluk, barışseverlik, karşılıklı anlayış ve iyi komşuluk ilişkileri" olarak tanımlamıştır. Ayrıca Bogomiller dönemine, Çar İvailo ve Çar İvan Şişman dönemlerine övgü dolu sözlerle vurgu yapmıştır. Papaz Paisi'nin "tarihinizi okuyun" sözlerine atıf yaparak Bulgar milliyetçiliğini konuşmasının kapsamına dâhil etmiştir. Dahası 681 tarihindeki Bulgar devletinin dönemin diğer devletlerinden farklı olarak "milliyet" veya "tâbiyet" (narodnost) kavramına dayalı olarak kurulduğunu ve çağdaşlarında olmayan özellik olarak tek bir Bulgar halkından meydana geldiğini belirtmiştir. Söz konusu Bulgar milletinin kurucu unsurlarını da proto Bulgarlar, Slavlar ve Trakyalılar olarak sıralamıştır. Dolayısıyla Jivkov'un Bulgar milletinin karakterini tanımlarken etnik temelli bir milliyetçiliği öne çıkardığı görülmektedir.²³⁹

Bu şekilde bir taraftan Bulgar etnisitesini tanımlarken diğer taraftan da bunların dışında kalan tüm unsurları "öteki" kategorisinde bırakmıştır. Ayrıca 681 yılında kurulan Bulgar devletinin ilk Slav devleti olduğunu ve Slavların çağdaş medeniyete

²³⁸ Popov, "From totalitarianism to democracy in Bulgaria", 2021, s.59.

²³⁹ Todorova, "The Course and Discourses of Bulgarian Nationalism", s.62-64.

dâhil olmasını sağladığını belirterek Rusya ile olan etnik bağı özellikle öne çıkarmıştır. Trakyalılara vurgu yapması ise iki yönüyle anlam taşımaktadır. Birincisi, Batı Trakya vurgusu olup bölgenin Bulgar ulusunun bir parçası olduğunu öne çıkarmaktır. İkinci olarak da milliyetçi kesime açıkça hitap ettiğini göstermektedir ki Trakyalı ifadesi Bulgar siyasetinde özellikle milliyetçi görüşe sahip olanları tanımlamak için kullanılmaktadır. Sonuç olarak, konuşmasının başında sosyalist ideolojiye vurgu yapmasına rağmen konuşmasının sonuna doğru etnik temele dayalı bir Bulgar milleti söylemini öne çıkarmış ve yine sosyalizm dışında Slavlık üzerinden başta Rus etnisitesi olmak üzere diğer Slavlarla birlikteliğe işaret etmiştir. Aynı şekilde Kiril alfabesine, dile, eğitime ve kültüre de açık vurgu yaparak etnik ve kültürel kimlik yönünü güçlendirme yoluna gitmiştir. Her ne kadar sosyalist dönemin ateist olduğu kabul edilse de Jivkov'un konuşmasında Ortodoks inanca da açıkça vurgu yapıldığı, dolayısıyla etnik kimliğin dil ve kültür unsurlarının yanında inanç boyutuyla da güçlendirildiği görülmektedir. Buna ek olarak, Jivkov'un konuşmasında ulusal devrimciler olarak tanımladığı isimler arasında Georgi Rakovski, Lyuben Karavelov, Vasil Levski, Hristo Botev, Georgi Benkovski, Gotse Deltchev ve Yane Sandanski yer almıştır. Jivkov konuşmasında uzak geçmişe ve sosyalist döneme olumlu vurgu yaparken iki savaş arası dönemdeki Bulgar burjuvazi yönetimini ihanetle suçlamakta ve bahsi çok kısa tutmaktadır.²⁴⁰

Özetlemek gerekirse, komünist rejim döneminin başlarında Türklere ve diğer etnik azınlıklara yönelik eğitim ve kültür faaliyetlerinin esasen etnik kimliklerin dönüştürülmesi ve vatandaşlık temelinde sosyalist bir ulusun inşa edilmesini hedeflediği anlaşılmaktadır. 1947 Anayasası'nda yer verilen azınlık kavramının siyasi alan dışında kalan eğitim ve kültür gibi hakları öne çıkarmasına rağmen toplumsal ve muhtemel siyasi sonuçları konusunda Bulgar hükümetinin endişeye kapıldığına dikkat

²⁴⁰ Ibid., s.64-65.

çekilmektedir. Esasında II. Dünya Savaşından galip çıkan taraf olarak iktidara gelmesine rağmen Bulgar Komünist Partinin eski faşist rejime karşı siyasi gücünü sağlamlaştırması için azınlıkların siyasi desteğine ihtiyaç duyduğu ve bu nedenle anayasal bazı haklar tanıdığı görülmektedir. Nitekim siyasi ve ekonomik gücün konsolide edilmesi ve muhtemel karşı devrim riskinin ortadan kalkmasının ardından çok kısa bir süre geçmesine rağmen azınlıklara yönelik politikalardan vazgeçilmiştir. Todor Jivkov'un Sofya Belediye başkanlığı ile başlayan Parti yönetimi ve devlet kademelerindeki yükselişiyle birlikte söz konusu değişimin başladığı görülmektedir. Sonuç olarak Sosyalist rejimin kurulduğu yıllarda Türklere yönelik ılımlı azınlık politikası izlendiği, 1950'li yılların ortasından itibaren ise yasadışı ve baskıcı politikalara geçiş yapıldığı, 1970'lerde önce Pomaklara, Makedonlara ve Romanlara, 1980'lere gelindiğinde ise Türklere yönelik asimilasyon politikası uygulandığı görülmüştür. Farklı dönemlerde uygulanan politikaların toplumsal ve ekonomik hedeflerden bağımsız olarak Türkler ve diğer etnik gruplar söz konusu olduğunda baskıcı bir yönü olduğu görülmüştür. Zamanla dozu arttırılan baskıcı politikaların bir taraftan ülkedeki Türkleri sindirmeyi ve asimile etmeyi amaçladığı, diğer taraftan da koşulların uygun olduğu dönemlerde kademeli olarak yurtdışına göç ettirilerek Türk nüfusun azaltılmasının hedeflendiği görülmüştür.²⁴¹

Türklere ve diğer etnik gruplara yönelik politika ve uygulamalara bakıldığında, Bulgar siyasi yapısından kaynaklanan bir başka önemli etkenin varlığı görülmektedir. Toplumsal güç dengelerinde değişimin yaşandığı ve özellikle güç paylaşımında toplumsal desteğe ihtiyaç duyulduğu dönemlerde azınlıklara ve farklı etnik gruplara yönelik politika ve uygulamalarda yumuşama yaşandığı görülmüştür. Geçmişte yaşanan bu tür gelişmelerin, geçiş süreci ve AB müzakereleri döneminde benzer şekilde tekrarlandığı görülmüştür. Savaş sonrası dönemde komünist partinin eski faşist

²⁴¹ Türkeş, "1989 Göçü Nasıl Konumlandırılabilir ve Sistematik midir?", s.595-600.

yönetime karşı ihtiyaç duyduğu geniş tabanlı toplumsal mutabakat ve siyasi uzlaşmaya, 1990'larda bu kez Komünist parti muhalifleri içerisinde ihtiyaç duyulmuştur. Eski dönemin komünistler ve eski faşistler arasındaki çekişmesi, yeni dönemde komünistler ve anti-komünistler mücadelesine dönüşmüştür. Türklerin ve diğer etnik grupların desteğine duyulan ihtiyaç her iki dönemin belirgin ortak özelliğini oluşturmuştur. Bu ihtiyacın sonucu olarak 1947 Anayasasında azınlıklar kavramına ve azınlık haklarına yer verilmiş, 1991 Anayasasında ise azınlık kavramı yerine etnik köken kavramı kullanılmış ve azınlık hakları yerine bireysel hak ve özgürlükler temelinde tanımlama yapılmıştır. Her iki dönemde de Türklerin ve diğer farklı etnik grupların politik bir güç olmasının önüne geçmek için çeşitli düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Komünist rejim döneminde BKP dışındaki oluşumlara (BZNS hariç) izin verilmezken²⁴², kapitalizme geçişle birlikte çok partili siyasi hayat benimsenmiş ancak din ve etnisite temelli siyasi parti kurmak yasaklanmıştır. Türklerin siyasi bir güç olarak ortaya çıkmasından duyulan endişenin bir tezahürü olduğu anlaşılan bu anayasal düzenlemeye dayanılarak HÖH'e karşı kapatma davası açılmıştır. Bir taraftan HÖH'ün dini ve etnik temelli siyaset yapma yasağını ihlal etmediğine hükmeden Anayasa Mahkemesi diğer taraftan yurt dışında kullanılan oylardan duyulan rahatsızlığı seçim mevzuatındaki bazı şekil şartlarını gerekçe göstererek iptal etmiştir. Bununla ilgili ayrıntılara çalışmanın bundan sonraki kısımlarında yer verilecektir.

2.2. Bulgaristan'da Geçiş Süreci, Avrupalılaşma ve Bulgar Milliyetçiliği

Bulgaristan'da 1990'lı yılların başında yaşanan komünist rejimden kapitalizme geçiş dönemini ve Avrupa ile bütünleşme sürecini incelerken öncelikle aynı dönemde

²⁴² Foreign Broadcast Information Service, "East Europe Supplement Bulgaria: New Political Parties and Organizations, JPRS-EER-90-068-S" (United States Joint Publications Research Service, 16.05.1990), <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA336211.pdf> (03.05.2024).

Doğu Avrupa ve Balkanlar genelinde yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal değişim sürecini kısaca ele almak gerekmektedir.

1990'larla birlikte Doğu Bloku'nda yer alan komünist ülkelerde kapitalizme geçiş yaşanmaya başlamıştır. Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerini temelden etkileyen bu süreç, ülkelerde sadece rejim değişikliğini beraberinde getirmemiştir. Aynı zamanda yaklaşık yarım asır boyunca rakip kapitalist sistemde yer alan Batı dünyası ile Doğu Avrupa ülkeleri arasında yeni ilişkiler tesis etme sürecini de başlatmıştır. Avrupa bütünleşme süreci olarak anılan bu yeni aşamada Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa'nın geri kalanıyla siyasi, ekonomik ve askeri açıdan yeni ilişkilerin tesisi ve bağların inşasına çalışılmıştır. Dolayısıyla biri geçiş süreci (transition) diğeri de bütünleşme süreci (integration) olmak üzere eş zamanlı gelişen ve birbirini besleyen bu iki süreç “çifte süreç” (*double process*) olarak da adlandırılmaktadır.²⁴³

Bulgaristan özelinde ele alındığında benzer bir tanımlama yapıldığı görülmektedir. Bulgaristan'da yapılan çalışmalarda aynı şekilde “geçiş dönemi” olarak adlandırıldığı, ancak bütünleşme sürecini de kapsayacak şekilde 1990-2009 yılları için kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, siyasi ve ekonomik yönden daha sarsıntılı bir dönemi ifade ettiği gerekçesiyle 1990-2001 yılları arasındaki kısmı birinci geçiş dönemi, bütünleşme sürecine karşılık gelen ve AB üyelik çalışmalarının yaşandığı 2001-2009 yılları arasındaki kısmı ise ikinci geçiş dönemi olarak tanımlayan çalışmalar olduğu görülmektedir.²⁴⁴ Bulgaristan'ın geçiş sürecini iki dönem halinde ele alan bir başka çalışma ise 1989-1997 yıllarını kapsayan ilk kısmı “tamamlanmamış geçiş”

²⁴³ Mustafa Turkes, “The Double Process: Transition and Integration and Its Impact on the Balkans”, *Towards Non-Violence and Dialogue Culture in Southeast Europe*, Petar-Emil Mitev ve James Riordan (ed.), (Sofia: Iztok-Zapad Publishing House, 2004) içinde, s.13.

²⁴⁴ Emin Atasoy ve Elif Alkar, “Bulgaristan Müslümanlarını Derinden Etkileyen Yeniden Doğu Sürecinin Geçiş Döneminde Sorgulanması ve Yargılanması”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2018, vol.1, no.2, s.54-65.

(*incomplete transition*), 1997-2004 yıllarını kapsayan ikinci kısmı da “gerçek geçiş” (*real transition*) olarak tanımlamıştır.²⁴⁵

Bulgaristan’ın geçiş sürecini devletin anayasal ve idari sisteminin yeniden yapılanmasını inceleyen bir başka çalışma ise 1990-2007 yılları arası dönemi kendi içinde üç döneme ayırmaktadır. 1990-1994 yıllarını kapsayan birinci dönem, “anayasal düzenin ve idari yapının inşa edildiği kuruluş dönemi” olarak adlandırılmaktadır. 1994-2000 yıllarını kapsayan ikinci dönem, yeni devlet düzeni ve işleyişinin kurumsallaştırılmaya çalışıldığı ve hibe programlarının ağırlıklı olduğu dönem olarak nitelendirilmektedir. 2000-2007 yıllarını kapsayan üçüncü dönem ise AB müzakerelerinden üyelik hedefinin gerçekleşmesine kadar geçen süreci ifade etmektedir.²⁴⁶

Geçiş dönemine ilişkin yukarıda ele alınan tanımlamaların yanında terimin kapsadığı dönemin zaman dizinsel (kronolojik) tanımlamasına da yer vermek uygun olacaktır. Bulgaristan özelinde geçiş döneminin zaman dizinsel tanımı ile ilgili olarak araştırmacılar, siyasiler ve halk arasında farklı görüşlerin yer aldığı görülmektedir. Genel olarak Todor Jivkov’un devlet ve parti yönetiminden ayrıldığı 10 Kasım 1989 tarihinden NATO üyeliğinin imzalandığı 29 Mart 2004 tarihi ile AB üyeliğinin imzalandığı 25 Nisan 2005 tarihine kadar geçen süre geçiş dönemi olarak kabul edilmektedir.²⁴⁷

Bulgaristan’da geçiş döneminde yaşanan ekonomik koşulları ve siyasi gelişmeleri ele almadan önce, mevcut çalışmanın kapsamına uygun olarak AB uygulamaları çerçevesinde bir değerlendirme ve teknik tanımlama yapmak uygun olacaktır. Mevcut

²⁴⁵ Crampton, *A Concise History of Bulgaria*, s.216-58.

²⁴⁶ Sonay Bayramoğlu Özügürlü ve Turgay Gülpınar, “Geçiş Sürecinde Bulgaristan’da Kamu Yönetimi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2020, vol.75, no.1, s.259-78.

²⁴⁷ Popov, “From totalitarianism to democracy in Bulgaria”, s.59.

Çalışmanın bir sonraki başlığı altında görüleceği üzere, AB üyesi olmak isteyen ülkelerin aday olarak kabul edilebilmesi için Kopenhag kriterlerini karşılamış olması gerekir. Siyasi kriterler arasında kısaca demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, azınlıklara saygı gibi hususlar yer alırken, ekonomik kriterler arasında da işleyen bir piyasa ekonomisine sahip olması istenmektedir. Dolayısıyla Doğu Avrupa ülkelerinin geçiş süreçlerini tamamlaması AB terminolojisine göre Kopenhag kriterlerinin yerine getirilmesiyle birlikte mümkün olmaktadır. Diğer bir ifadeyle Kopenhag kriterlerini karşılayan ülkelerin geçiş süreçlerinin tamamlandığı ve Batı standardında işleyen bir demokrasiye ve piyasa ekonomisine sahip oldukları varsayılabilir. Bir ülkenin üyelik başvurusunun AB tarafından resmi olarak kabul edilmesi, başvuran ülkenin Kopenhag kriterlerini karşıladığı ve geçiş sürecinin tamamlandığının AB tarafından da resmen kabul edildiği şeklinde yorumlanabilir. AB adaylık başvurusunun kabulünden sonra ise AB üyeliği için adaylık ve müzakere sürecine geçilmektedir. Dolayısıyla mevcut tezde Jivkov hükümetinin resmen sona erdiği 10 Kasım 1989 tarihinden Bulgaristan'ın AB üyelik başvurusunun ve müzakerelere başlama sürecinin kabul edildiği 10-11 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesine kadar olan dönem geçiş dönemi olarak adlandırılacaktır. Helsinki Zirvesinden itibaren başlayan adaylık ve Şubat 2000 tarihinde başlayan üyelik müzakerelerinden Katılım Anlaşmasının imzalandığı 25 Nisan 2005 tarihine kadar olan dönem AB adaylık ve müzakere dönemi olarak anılacaktır. AB üyeliğinin resmi başlangıç tarihi olan 1 Ocak 2007 tarihinden sonrası ise AB üyelik dönemi olarak ifade edilecektir. Böyle bir tanımlama AB üyeliği etkisinin, yani Avrupalılaşıma etkisinin tanımlanabilmesi açısından yapılmıştır. Bu sayede geçiş dönemi veya adaylık öncesi dönem, adaylık ve müzakere dönemi ve üyelik sonrası dönemde Avrupalılaşımanın etkisi daha belirgin biçimde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

“Çifte süreç” olarak tanımlanan bu değişim ve dönüşüm süreçlerinin bir taraftan mikro düzey olarak adlandırabileceğimiz her bir ülke içerisinde meydana getirdiği

siyasi, ekonomik ve toplumsal sonuçları olduğu, diğer taraftan da makro düzeyde ülkeler arasında meydana getirdiği bölgesel sonuçları olduğu görülmektedir. Devlet ve toplum ilişkilerini temelden değiştiren bu iki sürecin Balkan ülkelerinin her birinde iç ve dış önceliklerin yeniden tanımlanmasına ve sorgulanmasına neden olduğunun altı çizilmektedir. Öte yandan, Doğu Avrupa bölgesi üzerinde daha geniş çapta bir etki meydana getirerek Merkezi Doğu Avrupa, Güney Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar şeklinde üç alt bölgeye ayırdığına dikkat çekilmektedir.²⁴⁸

Bölgede yaşanan bu temelden değişimin bölge ülkelerindeki siyasi karar alıcılar ve siyasi elitler tarafından doğru biçimde okunamadığı ve kavranamadığına dikkat çekilmektedir. Bunun temel nedeni olarak kısa dönemli sığ çıkar çatışmalarına giren bu kesimlerin, bölge içindeki bütünleşmeye odaklanırken bölgeler arası etkisini gözden kaçırmaları gösterilmektedir. Buna karşılık, sürecin ve etkilerinin farkında olan bölgesel aktörlerin ve Batılı siyasi, ekonomik ve güvenlik kuruluşlarının öncelikli hedefinin asgari istikrar ve güvenliği sağlamakla sınırlı kaldığı, dolayısıyla sosyal ve bölgesel sonuçlarının göz ardı edildiği ve yeterince analiz edilmediği yönüyle eleştirilmektedir.²⁴⁹

Bu tespit, bölgede yaşanan gelişmelerin aralarında Bulgaristan'ın da olduğu ülkelerin siyasi aktörleri ile bölgesel ve küresel güçlerin siyasi yaklaşım ve karar süreçlerindeki farklılaşmayı anlamak açısından önemlidir. Zira tarafların sahip olduğu bu yaklaşım farkı, Bulgaristan'da yapılan reform çalışmalarının siyasi, ekonomik ve toplumsal sonuçlarının ve dolayısıyla Bulgar milliyetçiliği üzerinde meydana getirdiği etkinin anlaşılmasında önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Bu noktada, çifte sürecin öncelikle bölgesel düzeydeki etkilerine ardından da ülke düzeyinde meydana getirdiği siyasi, ekonomik ve toplumsal etkilerine kısaca değinmek gerekmektedir. Daha sonra da

²⁴⁸ Turkes, "The Double Process: Transition and Integration and Its Impact on the Balkans", s.13.

²⁴⁹ Ibid., s.13.

Bulgaristan'daki siyasi, ekonomik ve toplumsal sonuçlarına ilişkin genel bir değerlendirme yapılarak Avrupalılaştırmanın Bulgar milliyetçiliğine olan etkisi bilişsel ve kurumsal boyut üzerinden ele alınacaktır.

“Çifte sürecin” bölgesel düzeydeki etkisi, Gorbaçov reformlarının başarısız olması sonucunda Sovyetler Birliği hegemonyası altında Doğu Bloku ülkeleri arasında oluşturulan siyasi, askeri ve ekonomik yapıların akamete uğramasına dayandırılmaktadır. 1990'ların ilk yarısında Sovyetler Birliğinin yıkılmasıyla birlikte eski Doğu Bloku üyesi ülkeler eklemenebilecekleri yeni siyasi, ekonomik ve güvenlik kuruluşları arayışına girmiştir. Aynı dönemde Batılı kuruluşlar da bu ülkeleri Avrupa-Atlantik yapılarına dâhil edebilmek için bir dizi reform gerçekleştirmiştir. Doğu Avrupa ülkelerinin Batı dünyasına eklemelenmesi için gerekli koşulların şekillenmesinde temel rol oynayan üç önemli gelişmeye dikkat çekilmiştir. Bunlar 1991 tarihinde NATO'ya üyelik kriterlerinin belirlenmesi, 1993 tarihinde AB üyeliği için Kopenhag kriterlerinin belirlenmesi ve uluslararası finans kuruluşları tarafından ülkelere verilecek kredi koşullarının belirlenmesi olarak sıralanmaktadır. Bu gelişmeler sonucunda söz konusu yapılara dâhil olmak için gerekli kriterler belirlenmiş ve belirli bir “koşulluluk politikası” çerçevesinde uygulanmıştır.²⁵⁰ Mevcut çalışmanın ilk bölümünde Avrupalılaştırmanın iki önemli aracından birisi olarak yer verilen koşulluluk politikasının temelleri bu dönemde atılmıştır. Özellikle üyelik hedefine sahip Doğu Avrupa ülkelerinde reformların hayata geçirilmesinde ve Avrupalılaştırma etkisinin görülmesinde koşulluluk politikası önemli bir rol oynamıştır.

²⁵⁰ Ibid., s.22-23.

Batılı kuruluşların genişleme ve koşulluluk politikasına karşılık olarak Doğu Avrupa ülkeleri arasında da farklı gelişmeler meydana gelmiştir. Vişegrad Grubu²⁵¹ (Çekya, Macaristan, Polonya ve Slovakya), Orta Avrupa Girişimi (CEI)²⁵² gibi bölgesel gruplaşmaların yanında Yugoslavya'nın parçalanması süreci yaşanmıştır. Yaşanan gelişmelerin Doğu Avrupa ülkelerini Merkezi Doğu Avrupa, Güneydoğu Avrupa ve Batı Balkanlar şeklinde kendi içinde üç alt bölgeye ayrılmasını beraberinde getirdiği kabul edilmektedir. Bu ayrışmanın pratik sonucu olarak Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa-Atlantik yapılarına üyelik için birlikte uyum içinde hareket edemediğine ve hatta rekabet eder hale geldiğine ve bu nedenle büyük güçlerin tercihlerine bağlı olarak Kopenhag kriterlerinin uygulanmasında farklılıklar oluştuğuna dikkat çekilmektedir.²⁵³

Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa-Atlantik yapısına entegre edilmesinde ülke özelinde yapılan değerlendirmelere bakıldığında alt bölgeler bazında belirgin farklılaşmalar yaşandığı görülmektedir. Önceliğin Merkezi Doğu Avrupa bölgesine verildiği ülkeler arasında yer alan Macaristan'ın stratejik bir model olarak seçildiğine ve yabancı yatırımların en büyük payının bu ülkeye yönlendirildiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca Alman hükümetleri tarafından Macaristan'a yönelik özel bir çaba gösterildiği ve diğer Vişegrad ülkelerinin hamiliğini de üstlendiği vurgulanmaktadır. Merkezi Doğu Avrupa ülkelerine üyelik için açık mesaj verilirken ve özel bir çaba gösterilirken Güney Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliği konusunda aynı netlikte bir mesaj verilmediği ve 1997 Lüksemburg Zirvesine kadar belirsizliğin hâkim olduğuna dikkat çekilmektedir. Batı

²⁵¹ Selim Yeşiltaş ve Tolga Erdem, “Vişegrad Grubu Üzerine Bir Analiz: Oluşumu, İşleyişi, Etkileri ve Sorunlar”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi (International Journal of Society Researches) (OPUS)*, 2021, vol.18, no.40, s.2961-2998, <https://doi.org/10.26466/opus.871140>.

²⁵² Cristopher Cviic, “The Central European Initiative”, *Subregional Cooperation in the New Europe*, Andrew Cottey (ed.), (London: Palgrave Macmillan, 1999) içinde, s.113-127, https://doi.org/10.1007/978-1-349-27194-8_7.

²⁵³ Turkes, “The Double Process: Transition and Integration and Its Impact on the Balkans”, s.23-24.

Balkan ülkelerinin ise içinde bulunduğu çatışma ve istikrarsızlık ortamı nedeniyle üye olamadığı, buna karşılık diğer ülkelerin ayrışmasına ve üye olmasına katkı sağladığı belirtilmektedir.²⁵⁴

Doğu Avrupa ülkelerine yönelik bu farklılaştırılmış tutum, Batı dünyasına dâhil olmak isteyen ve AB üyeliğini öncelikli hedef haline getiren Bulgaristan üzerinde de oldukça etkili olmuş ve Bulgar milliyetçiliği açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Güney Doğu Avrupa alt bölgesinde yer alan Bulgaristan'ın AB genişlemesinde ilk sayılan ülkeler arasında olmaması, ülkedeki karar alıcıları ve siyaseti üzerinde önemli bir etki meydana getirmiştir. Doğu Bloku'nun sona ermesiyle birlikte siyasi ve ekonomik olarak kendisini güvensizlik ortamında hissiden Bulgar devlet yönetimi Batı dünyasına eklenmeyi öncelikli ve ulusal hedef haline getirmiştir. Avrupa – Atlantik yapılarına dâhil olma, diğer bir ifadeyle NATO ve AB gibi yapılara üye olma şeklinde tanımlanan bu hedef, Bulgaristan'ın Batının öncelikleri ve tercihleri doğrultusunda bölgedeki diğer ülkelerle uzlaşmacı ve barışçı bir tutum izlemesini sağlamıştır. Sırbistan ve Makedonya gibi bölge ülkeleriyle tarihsel olarak devam ettirdikleri siyasi rekabeti ve milliyetçi mücadeleyi sona erdirmemiş, ancak sorunlara köklü bir çözüm arayışına da girilmemiştir. Bunun yerine konjonktürel olarak taraflar arasında çatışmama noktasında zımni bir uzlaşma yoluna gidilmiştir. Bunun en iyi göstergesi de Makedonya ile varılan karşılıklı tanıma uzlaşısı olmuştur.

Mevcut çalışmanın Bulgar milliyetçiliğinin tarihsel gelişimine ilişkin bir önceki başlık altında Makedonya meselesinin ortaya çıkışı işlenmişti. Ortak tarih, dil ve kültürel mirasa sahip olma nedeniyle birbirini tanımlama sorunu yaşayan Makedonya ve Bulgaristan sorunu kalıcı bir çözüme kavuşturmak yerine, her ikisinin de amaçladığı AB üyelik hedefi için ön koşul olan iyi komşuluk politikasına uygun bir orta yol

²⁵⁴ Ibid., s.24.

bulmuştur. İki ülkenin 22 Şubat 1999 tarihinde imzaladığı Ortak Bildiri²⁵⁵ ile üzerinde uzlaşa sağladığı geçici çözüme göre, her iki ülke birbirlerini kendi anayasalarında tanımladıkları şekliyle kabul etmiştir. Birbirlerine karşı dostane olmayan eylemlere girişmeyeceklerini ve desteklemeyeceklerini, topraklarını birbirlerinin aleyhinde olan yıkıcı, ayrılıkçı veya barışı bozucu faaliyetler için kullanılmayacaklarını, birbirlerinden toprak taleplerinin bulunmadığını ve gelecekte de bulunmayacağını açıkça belirtmiştir. Ayrıca Makedonya, kendi Anayasasında bulunan hükümlere dayanarak kendi vatandaşı olmayan kişilerin statüsü ve haklarını korumak iddiasıyla Bulgaristan'ın içişlerine karışmayacağını taahhüt etmiştir. Her iki taraf da birbirinin aleyhinde her türlü propagandayı önlemek için etkili önlemler alacağını ve düşmanca faaliyetlere izin vermeyeceğini belirtmiştir.

O dönemde AB ülkeleri için yeterli görünen bu geçici çözüm, gelecek yıllarda Bulgaristan'ın AB'ye üye olarak kabul edilirken Makedonya'nın dışarıda bırakılması nedeniyle sorunu büyütmüş ve çözümün o kadar da basit olamayacağını göstermiştir. Tarafların 1 Ağustos 2017 tarihinde Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması²⁵⁶ imzalamasına rağmen iki ülke arasındaki siyasi gerginlik devam etmiştir. Bulgaristan'ın AB üyesi olması Makedonya karşısında asimetrik bir güç ilişkisi meydana getirmiş ve Bulgaristan lehine bir üstünlük sağlamıştır. Dahası konunun iki ülke arasındaki bir mesele olmaktan çıkıp AB'nin Kuzey Makedonya'ya yönelik üyelik koşulları arasında

²⁵⁵ United Nations Secretary-General, "Joint Declaration of the Prime Ministers of the Republic of Bulgaria and the Republic of Macedonia Signed on 22 February 1999 at Sofia", A/53/855; S/1999/238 Letter dated 28 February 1999 from the representatives of Bulgaria and the Former Yugoslav Republic of Macedonia to the United Nations addressed to the Secretary-General § Digital Library (1999), <https://digitallibrary.un.org/record/1492594?ln=en&v=pdf> (01.05.2024).

²⁵⁶ Ministry of Foreign Affairs, Republic of Bulgaria, "Treaty of Friendship, Good Neighbourliness and Cooperation between the Republic of Bulgaria and the Republic of Macedonia" (2017), <https://www.mfa.bg/en/3117> (01.06.2024).

yer alma ve gelecekte iki ülke arasında yeni anlaşmazlıklara neden olma ihtimali artmıştır.²⁵⁷

AB üyeliği sonrası yükselen Bulgar milliyetçiliği genel olarak bölgedeki komşu ülkelerde Bulgar kökenlilere yönelik Bulgar vatandaşlığı verilmesi, yaşadıkları ülkelerde azınlık statüsü tanınması veya siyasi ve ekonomik hakların geliştirilmesi gibi çeşitli politika ve araçları devreye sokmuştur. Bunlara ilişkin ayrıntılara mevcut çalışmanın son bölümünde yer verilecek olup bu noktada kısaca altının çizilmesi gereken husus günümüzde AB üyesi olmak isteyen Makedonya'nın üyelik müzakerelerine başlayabilmesi için Bulgaristan tarafından bir dizi koşul öne sürülmüş olmasıdır. Fransa ve Almanya gibi ülkelerin ısrarlarına ve çözüm önerilerine rağmen, henüz olumlu bir gelişme kaydedilememiştir. Dahası iki ülkenin milliyetçi tutum ve söylemlerinde karşılıklı olarak yükseliş ve sertlik yanlısı politikalarda artış yaşanmıştır.²⁵⁸

Bölgesel düzeyde bunlar yaşanırken, ülke içerisinde de komünist – antikomünist, Avrupa yanlısı – Rusya yanlısı ekseninde tarihten beri süregelen siyasi mücadele devam etmiştir. Geçiş ve bütünleşmenin birlikte yaşandığı çifte sürecin sonucu olarak ortaya çıkan alt bölge farklılaşması Bulgar iç siyasetindeki rekabeti ve dengeleri etkilediği kadar Bulgar milliyetçiliğini de etkilemiştir. Sürecin başında Bulgar milliyetçiliği varlığını korumakla birlikte Batı dünyasına eklemlenme ve AB üyesi olma hedefine

²⁵⁷ Dejan Marolov, “The Relations between Macedonia and Bulgaria”, *International Journal of Scientific and Applicative Papers*, 2014, no.4, s.406-411; Dejan Marolov, “A Study of the Two Documents that Create the Framework of the Contemporary Relations between Republic of Macedonia and Bulgaria”, *European Journal of Economics, Law and Politics*, 2022, vol.9, no.1, s.16-36, <https://doi.org/10.19044/el.p.v9no1a16>.

²⁵⁸ Naoum Kaytchev, “Bilateral relations with the republic of /North/ Macedonia as an element of Bulgarian regional policy after 1989”, *Studia Środkowoeuropejskie i Balkanistyczne*, 2021, vol.30, s.227-237, <https://doi.org/10.4467/2543733XSSB.21.016.13809>.

zarar verecek yaklaşımlardan uzak durmuştur.²⁵⁹ Geçiş sürecinin başında eski komünist iktidarın temsilcileri ile muhalif kanatta yer alan ve komünist karşıtlığı etrafında toplananlar arasında ciddi siyasi çekişme yaşanmıştır. Komünist rejimin ülke dışına sürgün ettiği hanedan yanlılarının yanısıra Avrupa yanlısı muhafazakârlar ve Batılı liberal demokrasi yanlısı muhalifler ile azınlık temsilcileri eski komünist rejimin mirasçısı olan ve o dönemde iktidarı elinde bulunduran BSP karşısında ortak bir siyasi paydada buluşmuştur. Yeni anayasa oluşturma çalışmalarında muhafazakârları ve liberal demokratları bünyesinde toplayan DGB ile azınlık hakları ile temel hak ve özgürlüklerin savunucusu rolünü üstlenme başarısı gösteren HÖH arasındaki işbirliği, AB üyelik süreciyle birlikte daha geniş çaplı bir ortak hareketi sağlamıştır. AB üyelik hedefi Bulgaristan’da eski Çar II. Simeon liderliğindeki ulusal hareketin, onu sürgüne gönderen eski komünist rejimin temsilcisi BSP’nin ve tarihsel olarak her iki tarafın baskısına ve asimilasyon sürecine maruz kalmış olan azınlıkların ve diğer etnik grupların temsilcisi olarak siyaset sahnesine çıkan HÖH’ün bir araya gelmesini sağlamıştır. Ancak bu süreç kendi içerisinde belirli zorlukları ve Bulgar milliyetçiliği açısından önem arz eden inişli çıkışlı birçok gelişmeyi beraberinde getirmiştir.

Sistemsal ve jeopolitik açıdan yapılan değerlendirmede, bağımsız modern bir ulus devlet olarak kurulduğu günden itibaren Bulgaristan dış dünyaya bağımlı küçük bir ülke olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle ekonomik, siyasi ve kültürel olarak Avrupa’nın büyük ülkelerini yakalama hedefi güttüğü ve büyük güçlerin bölgeye yönelik politikalarından etkilendiği görülmektedir. Merkez – çevre ilişkisi modelinde yapılan bu değerlendirmeye göre bu durum ülkenin küresel olarak dezavantajlı konumda olmasına neden olmuştur. Büyük güçlerle farklı dönemlerde farklı ilişkiler içerisine girmiş olması

²⁵⁹ Philip Shashko, “In Search of Bulgaria’s New Identity: The Role of Diplomacy, 1989-2005”, *War and Change in the Balkans: Nationalism, Conflict and Cooperation*, Brad K. Blitz (ed.), 1. publ (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2006) içinde, s.197.

nedeniyle önemli devlet kurumlarını kendi oluşturamamış, Avrupa ülkeleri veya Sovyetler Birliği'nden (Rusya) ithal etmiştir. Dolayısıyla siyasi, ekonomik ve kültürel bakımdan 1944 yılına kadar Almanya'nın, ardından 1989 yılına kadar Sovyetler Birliğinin ve 1989 sonrasında Batı Avrupa'nın (özellikle Almanya'nın) etki alanında kalmıştır.²⁶⁰

Esas olarak Bulgaristan'ın modernleşme sürecini üç dönem halinde inceleyen bu yaklaşıma göre, ilk iki dönemde güçlü ulus devlet ve egemenlik hedefi öne çıkarken, geçiş süreciyle birlikte bunların görece arka planda kaldığı savunulmaktadır. Üçüncü modernleşme dönemini ifade eden geçiş ve Avrupa bütünleşme süreçleriyle birlikte serbest piyasaya geçiş, bilgi ve kültürel bariyerlerin kaldırılması ve Batı tarzı siyasal kurumların inşa edilmesi gibi hedeflerin benimsendiği belirtilmektedir. Küreselleşme olarak tanımlanan bu sürecin ülkenin dışarıya olan bağımlılığını arttırdığı ve küçük ülke olmasının bir gereği olarak bu değişime uyum sağlayabilmek için radikal bir dönüşüm ihtiyacının ortaya çıktığı vurgulanmaktadır.²⁶¹

Bulgaristan gibi küçük ülkeler için küreselleşmenin güçlü baskısıyla başa çıkmanın başlıca yolunun güçlü bölgesel birliklere üye olmaktan geçtiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla küreselleşen dünyada yer edinebilmek için Avrupa ve Atlantik yapılarına üye olmak tek çıkar yol olarak görülmüştür. Bu nedenle geçiş sürecinin başından itibaren Bulgar devlet yönetimi ve siyasi elitinde AB üyeliği konusunda güçlü bir eğilim ve zamanla fikir birliği olduğu görülmüştür.²⁶² Mevcut çalışmanın birinci bölümünde Avrupalılaşıma kavramı tanımlanırken küreselleşme ile eş anlamlı kullanımlarının olduğuna dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla Avrupalılaşıma

²⁶⁰ Vassil Prodanov, *Bulgaria in Global Processes*, (New York: Global Scholarly Publications (GSP), 2004), s.9-10.

²⁶¹ Ibid., s.11-15.

²⁶² Ibid., s.34.

kapsamında ele alınacak olan bu süreçte küçük devlet kavramıyla tanımlanan Bulgaristan'ın içinden geçtiği ekonomik, siyasi ve toplumsal koşullarına kısaca değinmek gerekmektedir. Ardından da Bulgar milliyetçiliği ile olan etkileşimi bilişsel boyut ve kurumsal boyut üzerinden ele alınacaktır.

Bulgaristan'ın Batı dünyasına entegrasyonu ve AB üyeliğinin ülke içindeki siyasi elitler için taşıdığı anlam ve önemi kadar bölgesel ve küresel aktörler için taşıdığı anlam ve önemine öncelikli olarak değinmek gerekir. Batılı ve Avrupalı aktörlerin temel önceliğinin Bulgaristan'ı Transatlantik dünyasına entegre etmek ve böylece Karadeniz'e ulaşmak olduğu, bu hedef gerçekleşene kadar engel oluşturabilecek milliyetçi hareketlerin kontrol altında tutulmasının önem arz ettiğini söylemek mümkündür. Bu hedefi tehlikeye atacak her türlü söylem ve eylem tartışmaların dışında tutulmuş veya gündemin alt sıralarında kalmasına özen gösterilmiştir. Ülke siyasi elitlerinin öncelikli hedefinin ise tarihsel olarak süregelen ülkenin bekası meselesinin çözümünü Batı dünyası ve Avrupalı büyük güçlerle siyasi ve ekonomik entegrasyon olduğu görülmüştür. Buna karşılık Bulgar milliyetçiliğinin iki önemli unsuru olan ülke içindeki farklı etnik grupların kontrol altında tutulması ve ülke dışındaki Bulgar vatandaşları ve Bulgar kökenlilerle ilişkilerin geliştirilmesi ve canlı tutulması olduğu görülmüştür. Bu iki unsurun birlikte gerçekleşebilmesi ise Avrupa ile entegrasyon hedefine bağlanmıştır. Dolayısıyla AB üyelik hedefi ve Batılı kurumlara entegrasyon gerçekleşene kadar geçen sürede AB tarafının ve Bulgar siyasi elitinin ortak hareket ettiği görülmüştür. Bununla birlikte Bulgar milliyetçiliği bu süreçten önemli ölçüde etkilenmiş ve buna uygun pozisyon alma yoluna gitmiştir.

AB açısından bakıldığında Bulgaristan'ın üyeliğinin meydana getireceği ekonomik ve toplumsal etkilerin en aza indirilmesi için esas itibarıyla Roman azınlıkların Bulgar toplumuna entegre edilmesi hedefine odaklandığı görülmüştür. AB müzakere dönemine ilişkin kısımda ayrıntılı olarak görüleceği üzere AB İlerleme

Raporlarında milliyetçilik ile yakından ilişkili olan azınlık hakları meselesinde öne çıkan başlıca konu Romanların sosyal ve ekonomik koşullarının iyileştirilmesi ve Bulgar toplumuna entegrasyonu olmuştur. AB tarafı bu sayede kendi ülkelerine yönelik muhtemel bir Roman nüfus akınının önüne geçmeyi hedeflemiştir. Bulgar tarafına bakıldığında ise, Bulgar siyasi karar alıcıların ve siyasi elitinin tarihsel olarak yaşadığı küçük devlet olma kaygısı veya beka meselesini sürdürdüğü, ancak Avrupa entegrasyonuna engel olmayacak şekilde yönetme yolunu seçtiği görülmüştür. Zira her ne kadar AB üyesi olmanın ülke yönetiminde meydana getireceği önemli siyasi, ekonomik ve toplumsal etkileri olsa da, varlığını AB içerisinde koruma yönünde bir tercihte bulunmuştur. Bu kapsamda Kopenhag siyasi kriterlerinin karşılanması amacıyla azınlıklarla ilgili uluslararası düzenlemelere taraf olurken bunların hiçbir şekilde ülkenin bölünmesine hizmet edecek biçimde kullanılamayacağı yönünde kayıt düşmüştür. 10 Kasım 1994 tarihinde Avrupa Konseyi'nde kabul edilen ve 1 Şubat 1998 tarihinde yürürlüğe giren Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme Bulgaristan tarafından 9 Ekim 1997 tarihinde imzalanmış, 7 Mayıs 1999 tarihinde onaylanmış ve 1 Eylül 1999 tarihinden itibaren ülke içinde yürürlüğe girmiştir. Bulgaristan tarafından Çerçeve Sözleşme'ye eklenen Deklarasyonda “üniter Bulgar Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini, iç ve uluslararası güvenliğini ihlal eden herhangi bir faaliyette bulunma hakkı” verilmediği belirtilmiştir.²⁶³ Dolayısıyla ülke içinde farklı etnisitelere yönelik düzenlemeleri siyasi ve kolektif haklar kapsamının dışında tutarak meselenin kültürel alanda bireysel hak ve özgürlüklerle sınırlı kalmasına çaba göstermiştir. Buna karşılık Avrupa bütünleşmesi çerçevesinde yapılan düzenlemelerin yurt dışındaki Bulgar vatandaşlarının ülkeyle olan bağlarını korumaları

²⁶³ Council of Europe, “Framework Convention for the Protection of National Minorities (ETS No. 157)”, European Treaty Series-157 § (1994), <https://www.coe.int/en/web/conventions/cets-number/-/abridged-title-known?module=treaty-detail&treaty-num=157> (05.06.2024).

ve yakın coğrafyada bulunan Bulgar azınlıkların ve akraba topluluklarla olan ilişkilerin geliştirilmesi yönünde sağladığı katkıları en üst seviyeye çıkarmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Avrupalılaşma sürecinin Bulgar milliyetçiliğini kendini yeniden üretme noktasında önemli bir etkisi olduğu görülmüştür.

Geçiş süreci çalışmacılarının (*transitologist*) dikkat çekilen ikilemlerine bakıldığında ekonomik olarak yabancı yatırımların Doğu Avrupa ülkelerinin eski rejimlerini dönüştürmek için gelmediği, aksine kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiği dile getirilmektedir. İkincisi yabancı yatırımların bölge içerisinde eşit olmayan biçimde dağıldığı ve bölgenin büyük aktörlerinin ve uluslararası finans kuruluşlarının gelecek planlarına göre şekillendiğine dikkat çekilmektedir. Devlet liderliği konusunda altı çizilen husus ise neoliberalizmin devletin ekonomi alanındaki rolünü asgari düzeye indirme çabasıdır. Dolayısıyla geçiş süreci çalışmacıları tarafından entelijansiyaya kendi sınıf çıkarlarını göz ardı eden bir rol biçilmeye çalışıldığı yönünde temel eleştiri yöneltilmektedir. Bürokrasinin tarafsız olamayacağından hareketle, kendi sınıf çıkarları göz ardı edilen ve sürece dâhil edilmeyen bir entelijansiyanın eski rejimi eleştirmenin ötesine geçerek demokratik bir yönetimin tesisinde yapıcı bir rol oynamayacağı savunulmaktadır. Öte yandan, bürokratik sınıf çıkarlarının sürece dâhil edilmesi ise kaçınılmaz olarak otoriter yönetimin yeniden üretilmesini netice verecek ve dolayısıyla demokratik değerlerin konsolidasyonu sağlanamayacaktır. Ayrıca Doğu Avrupa entelijansiyaasının kendine ait bir ekonomik güç alanı bulunmadığı için yabancı STK'lara bağımlı kaldığı ve sonuçta Doğu Avrupa genelinde hibrit bir otoriter entelijansiya üretildiğine dikkat çekilmektedir.²⁶⁴

Bu noktada Avrupalılaşmanın ekonomik etkisinin siyasi alana ve devlet mekanizmasına yansımaları görülmektedir. Bulgar siyasi parti sisteminin dönüşümünün incelendiği bir sonraki başlıkta görüleceği üzere biri Avrupa siyasi parti sistemi diğeri

²⁶⁴ Turkes, “The Double Process: Transition and Integration and Its Impact on the Balkans”, s.17.

de Alman fonları olmak üzere iki unsurun Bulgaristan'daki geçiş sürecinde ve siyasette önemli etkisi olmuştur. Dolayısıyla yabancı finans araçlarının Avrupalılaştırmanın ekonomik alan içerisindeki rolünün siyasi ve toplumsal alana da etki ettiği görülmektedir. Nitekim Bulgar siyasi elitinin geçiş döneminde ve AB adaylık sürecinde Avrupa entegrasyonu ana hedefi ile kendi çıkarlarını bağdaştırma ve uyumlaştırma noktasında hareket ettiği görülmektedir. AB müzakereleri sırasında azınlıkların ve etnik grupların da dâhil olduğu farklı toplum kesimlerini temsil eden siyasi partiler arasında koalisyon hükümetleri oluşturulmuştur. Ana hedef olan AB üyeliğinin gerçekleşmesinin ardından ise muhafazakâr ve aşırı sağcı kesimlerin iktidara geldiği ve azınlık temsilcileriyle aralarına mesafe koyduğu koalisyonlar dönemi başlamıştır.

Başlangıçta yerli entelijansiyanın ekonomik gücü olmadığı için yabancı STK'ların desteğine muhtaç kalmıştır. Bu ise tüm Doğu Avrupa ülkelerinde hibrit otoriter bir entelijansiyanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan değişimin sonucu uluslararası aktörlerin ve uluslararası finans kuruluşlarının neoliberal politikaları tarafından belirlenmiştir. Değişim geçiren ulusal entelijansiya ise bunları uygulamaya koymuştur. Sonuç olarak, Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan büyük kitlesel gösteriler ve buna bağlı rejim değişikliklerinin temelinde eski sosyalist rejimlerin hataları ve Gorbaçov'un reform projelerinin başarısız olmasının yattığı kabul edilmektedir.²⁶⁵

1989-1991 arasında yaşanan süreç, eski otoriter sosyalist rejimlerin terk edilmesi ve bunların ideolojilerinin gayrı meşru kabul edilerek eski devlet destekli refah uygulamalarının terk edilmesi olmuştur. Eski sosyalist rejimden piyasa ekonomisine dayalı yeni kapitalist rejime geçiş olarak tanımlanan bu süreçte neoliberal politikalar tarafından hayata geçirilmeye çalışılan "minimal devlet" ve "serbest piyasa ekonomisi" bölge ülkelerinde çelişkiler meydana getirmiştir. Kapitalizme geçiş sürecinin başlıca

²⁶⁵ Ibid., s.17-18.

sorunlarından biri, reformların kimler tarafından gerçekleştirileceği hususu olmuştur. Zira yeni kurulmuş olan STK'ların uluslararası STK'lar ve uluslararası finans kuruluşlarına bağımlı olması buna engel teşkil etmiştir. Dolayısıyla kapitalist sisteme geçiş için yapılması gereken düzenlemelerin devlet eliyle hayata geçirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Ancak devlet mekanizmasının zayıf kalması ve yolsuzlukların yaygın olması bu süreçte önemli siyasi ve ekonomik krizlerin yaşanmasına neden olmuştur.²⁶⁶

Doğu Avrupa ülkelerinin genelinde olduğu gibi Bulgaristan'da da siyasi kültür, STK'lar ve yolsuzluk ekseninde benzer gelişmeler yaşanmıştır. Bulgaristan'da esasen tarihsel olarak sivil toplum kültürü ve yerel STK'lar gelişmemiştir. Todor Jivkov dönemindeki 1972 tarihli Anayasa değişikliği örneğinde görüldüğü üzere STK'ların gelişmesi için gerekli toplumsal zeminin oluşmasını engelleyici düzenlemeler yapılmıştır. Toplumsal örgütlenmenin önünde engel teşkil eden bu tür düzenlemeler sivil toplum kültürünün oluşmasını engellediği gibi Türklere yönelik asimilasyon sürecine karşı Bulgar toplumunun yeterince tepki göstermemesinde de önemli bir rol oynamıştır. Bir taraftan azınlıkların ve farklı etnik grupların bilinçli ve örgütlü hareketi engellenmiş, diğer taraftan da toplumun genelinde yönetim karşıtı herhangi bir tepkisel düşünce ve hareketin gelişmesi önlenmiştir.

Doğu Avrupa ülkelerindeki gibi Bulgar siyaseti ve devlet yönetiminde belirleyici olan bir diğer unsur yolsuzluk kültürü olmuştur. Bulgar siyasetinin kronik hastalığı olarak adlandırılabilir olan yolsuzlukların Bulgar milliyetçiliği ile önemli bir etkileşimi olmuştur. Bulgar milliyetçi hareketlerin yükselişinde ülkede yaşanan yolsuzlukların önemli bir siyasi meşrulaştırıcı rol oynadığı görülmüştür. Konunun ayrıntılarına aşırı sağcı hareketlerin yükselişi ve iktidar ortağı haline gelmesinin altında yatan unsurların incelendiği mevcut çalışmanın son kısmında yer verilecektir.

²⁶⁶ Ibid., s.18.

Çalışmanın bu aşamasında geçiş sürecinde ülkelerin ekonomik koşullarına ve bunun siyasi ve toplumsal hayata yansımalarına değinmek gerekmektedir. Bu noktada dikkat çeken husus yönetimde sağ veya sol partinin olmasından bağımsız olarak bölge ülkeleri genelinde uluslararası aktörler tarafından hazırlanan neoliberal stratejilerin uygulanmış olmasıdır. Şok terapiden liberal kurumsalcılık veya kademecilik (*insitutionalism or gradualism*) yaklaşımına kadar geniş bir uygulama yelpazesi yer almıştır.²⁶⁷

Ekonomik ve siyasi reformların eş zamanlı olarak uygulanmasını esas alan şok terapi yaklaşımının temel amacı ekonomik politikanın oluşturulmasında devletin rolünün hızlı biçimde en aza indirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Kademeli geçiş (*gradualism*) yaklaşımında ise makroekonomik istikrar, fiyat serbestisi ve özelleştirme araçları benimsemiş ancak şok terapinin aksine daha yavaş ve seçici bir uygulama esas alınmıştır. Kademeli geçiş yaklaşımı ekonomik reformların siyasi maliyetinden kaçınmak için devlet müdahalesini geçici bir süre için gerekli görmüştür. Hangi yaklaşım türü benimsenmiş olursa olsun neoliberal stratejinin temelinin geçmişle olan bağın geri dönüşü olmayacak şekilde koparılmasına dayandığına ve dolayısıyla nihai hedefin eski merkezi planlama anlayışına dayalı kurumların yerine liberal kurumların oluşturulması olduğuna dikkat çekilmektedir.²⁶⁸ Nitekim AB adaylık süreci ve müzakere dönemine ilişkin mevcut çalışmanın bir sonraki bölümünde görüleceği üzere Bulgaristan'ın adaylık sürecine ilişkin hazırlanan AB İlerleme Raporlarında yer alan önemli başlıklardan biri Bulgar devlet yapısının serbest piyasa ekonomisi ve Batı tarzı liberal demokrasinin işleyişini garanti edecek kurumların inşasına ilişkin reformlar olmuştur.

²⁶⁷ Ibid., s.18-19.

²⁶⁸ Ibid., s.19-20.

Devlet yapısı ve yönetiminde geçmişle olan bağların bir bütün olarak koparılması yaklaşımının sadece ekonomik alana değil, bir bütün olarak siyasi ve toplumsal yapının değişimine de etki ettiği ve dolayısıyla Bulgar milliyetçiliğinin yeniden şekillendirilmesinde önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Geçiş sürecinden itibaren komünist-antikomünist ekseninde başlayan ve AB üyelik süreciyle en üst seviyeye ulaşan Avrupalılaştırmanın bilişsel ve kurumsal boyutlardaki etkisinin birlikte yaşandığı görülmüştür. AB üyeliği sonrasında özellikle GERB'in siyaset sahnesine çıkması ve iktidara gelmesiyle birlikte eski komünist rejim döneminde yaşanan bazı olaylar rejim kurbanlarını anma günü, rejime karşı mücadele edenlere saygı günü gibi etkinlikler adı altında gündeme getirilmiş ve bilişsel boyutu şekillendirmiştir. Siyasi parti ve seçim düzenlemeleri ile arşiv soruşturması, yurtdışında yaşayan vatandaşlara ve Bulgar kökenlilere yönelik düzenlemeler gibi uygulamalar ise kurumsal boyuttaki örnekler arasında yer almıştır. Bunlara ilişkin ayrıntılar çalışmanın son kısmında ele alınacaktır.

Neoliberal politikalar çerçevesinde Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan geçiş süreci basitçe otoriter rejimden çok partili temsili sisteme geçiş ve merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş şeklinde görülmemektedir; ekonomik ve siyasi gücün yeniden dağılımı olarak adlandırılmaktadır. Çok partili temsil ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sağlanmış gibi görünmekle birlikte gerçekte yaşanan şey "hibrit otoriter yönetimin yeniden üretimi" olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla geçiş (*transition*) kavramı birisi siyasi ve ekonomik gücün yeniden dağılımını, diğeri ise dışarıyla bütünleşmeyi ifade eden iki ayrı sürecin bileşimi olarak görülmektedir.²⁶⁹

Siyasi ve ekonomik gücün yeniden dağılım süreci değişen devlet-toplum ilişkileri içerisinde eski "toplumsal güçlerin" (*social forces*) yerini yenilerinin alması veya eskilerin kendilerini yeniden üretmesi olarak tanımlanmaktadır. Eski güç yapısını değiştiren bu sürecin bölge ülkelerinde oldukça kırılğan, kendi sosyo-ekonomik gücü

²⁶⁹ Ibid., s.20.

olmayan ve yabancı kaynaklara bağımlı siyasi elitlerin oluşmasına neden olduğuna dikkat çekilmektedir. Siyasi elitlerin oluşturulma sürecinde aynı zamanda "profesyonel STK bürokrasisi" oluşturulduğu, bu sayede sivil toplumun güçlendirilmesinde ve politikaların oluşturulmasında, ayrıca devlet-toplum ilişkilerinin yeniden tesisinde STK'ların önemli bir görev üstlendiğine dikkat çekilmektedir. Ancak STK oluşturma sürecinin 1990'ların ikinci yarısında yavaşladığı ve bir kısmının ortadan kalktığı görülmektedir. Buna karşılık eskiden devlete ait işyerlerinde çalışan çok büyük kitlelerin işlerini kaybettiği ve aile içi dayanışma, yabancı yardımlar gibi desteklerle ayakta kalabildiğinin altı çizilmektedir.²⁷⁰

Geçiş sürecinin farklı toplum kesimleri üzerinde meydana getirdiği olumsuz sosyal ve ekonomik etkilere ayrıca dikkat çekilmektedir. Toplumun en zayıf kesimlerinin “alt sınıf” (*underclass*) haline geldiği ve bu durumda olanların önemli bir kesimini azınlıkların oluşturduğu görülmektedir. Aynı şekilde geçiş sürecinin olumsuz etkilerinin en fazla görüldüğü kesim arasında kendi kaderine terk edilen yaşlı nüfus yer almaktadır. Genç kesimlerin ise siyasetten kopmuş ve ilgisiz olduğu, bununla birlikte STK'larda iş bulmaya yöneldiği görülmektedir. İyi eğitilmiş olanların ve mevsimlik işçilik yapanların yurt dışına yöneldiği görülmektedir. Eğitim sisteminin de sosyo-ekonomik eşitsizlikler barındırdığı, hali vakti yerinde olan kesimlerin çocuklarını özel kolejlere gönderirken nüfusun büyük çoğunluğunun eğitim kalitesi düşmüş olan devlet okullarında eğitim aldığı görülmektedir. Bu ise farklı toplum kesimleri arasındaki açığın büyümesine ve derinleşmesine neden olmaktadır.²⁷¹

Bulgaristan'ın geçiş dönemindeki durumuna bakıldığında benzer biçimde ekonomik ve siyasi gücün yeniden dağılımının yaşandığı görülmektedir. Bu yeni güç dağılımı sadece devlet ve toplum mekanizması çerçevesinde bir etki doğurmamış, aynı

²⁷⁰ Ibid., s.20-21.

²⁷¹ Ibid., s.21.

zamanda Bulgar milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi açısından da yeni bir durum meydana getirmiştir. Temel hak ve hürriyetler zemininde azınlıkların ve farklı etnik grupların haklarını savunan HÖH yine bu kesimlerin çok büyük bir desteğini alarak Bulgar siyasi tarihinde ilk defa ayrı bir siyasi aktör olarak ortaya çıkmış ve kalıcı bir yer edinmiştir. Siyasi ve ekonomik güç dağılımında elde ettiği konumu ve siyasi rolünü sürdürürken anayasal düzen içerisinde yasaklanmış bulunan etnik temelli siyasetten uzak durduğu görülmüştür. Dahası AB adaylık ve müzakere sürecinde hükümet ortağı haline gelmiş ve her seçim sonrası ilk üç parti arasında yer alma başarısı göstermiştir. Dolayısıyla aşırı sağcı ve milliyetçi çevrelerin siyasetteki etkisinin artmasında ve Bulgar milliyetçiliğinin yükselişinde yer alan başlıca unsur azınlıkları ve farklı etnik gruplar temsil eden HÖH'ün kazanmış olduğu bu yeni konum olmuştur.

Ekonomik açıdan ise tarihsel olarak bilinçli biçimde tarım gibi emek yoğun sektörlerde istihdam edilen ve devlet aygıtının politika oluşturma ve karar alma süreçlerinin dışında tutulan farklı etnik grupların rolü ve etkisi artmıştır. Tarım, inşaat, ulaştırma, altyapı ve hizmet gibi emek yoğun sektörlerde çalışan Türk nüfusun zorunlu göç sonrası ülke dışına çıkması sonucunda Bulgar ekonomisinin çarkları durmuş ve kısa süre sonra ülkede hiperenflasyon yaşanmış ve ekonomik kriz derinleşmiştir.²⁷² Türklerin isimlerinin geri verilmesi gibi uygulamalar üzerinden bir taraftan eski otoriter rejime mal edilen uygulamaların terk edildiği ve Batı tarzı liberal yönetime geçişin hedeflendiği yönünde siyasi mesajlar verilirken, diğer taraftan da yurt dışına çıkan iş gücünün geri getirilmesi gibi ekonomik hedefler gözetilmiştir. Yurtdışına göç edenlerin bir kısmı ülkeye geri dönmüş, böylece kaybedilen işgücünün bir kısmı ve beraberinde getirdikleri gelir kısa süreli de olsa geçimlerini sağlamıştır. Ancak ülkenin değişen

²⁷² Dimitrina Dimitrova, “The Influence of Command Style Administration on Ethnic Conflict in Bulgaria”, *Nationalism, Ethnicity, and Identity: Cross National and Comparative Perspectives*, Russel F. Farnen (ed.) (New Brunswick, N.J; London, UK: Transaction Publishers, 1994) içinde, s.400.

devlet yönetimi ve ekonomik üretim yapısı nedeniyle eski rejim döneminde varolan iş alanları ve istihdam olanakları azalmış veya tamamen ortadan kalkmıştır. Bu durum bir taraftan siyaset kurumu ve toplumsal yapıda değişim zorunluluğuna neden olurken, diğer taraftan halkın geleceğe dair beklentilerinin azalmasına ve ülke dışına çıkmaya yönelik arayışların artmasına neden olmuştur. Daha iyi ekonomik ve sosyal koşullara sahip bir yaşam sürme amacıyla olan özellikle genç ve üretken nüfustan yaklaşık 600.000 kişinin yurtdışına yönelmesini beraberinde getirmiştir.²⁷³

AB adaylık ve müzakere süreci kısmında ayrıntılı biçimde görüleceği üzere Bulgar yönetiminin AB tarafıyla müzakerelerde gündeme getirdiği ilk ve öncelikli konu Bulgar vatandaşlarının serbest dolaşımı olmuştur.²⁷⁴ Aynı zamanda yurtdışına gidenlerin ülke ile olan bağlarını korumak ve zamanla ülkeye geri dönüşlerini sağlamak amacıyla çift vatandaşlık uygulamasına geçilmiştir. Bu iki tedbirin kısmi olarak sonuç vermesi AB üyeliğiyle birlikte mümkün olmuş, ancak nüfusun istenen düzeyde geri dönüşünün sağlanması için yeterli olmamıştır. Dahası çift vatandaşlık ve AB üyeliğinin sağladığı imkânlardan faydalanmak isteyen ve farklı dönemlerde Türkiye'ye veya diğer ülkelere göç etmiş olan Türkler ve diğer etnik gruplara mensup olan Bulgar vatandaşları ülkeyle olan bağlarını tekrar canlandırmış ve ülkeye geçici veya kalıcı olarak geri dönüş yapmıştır. Bu durum geçiş süreciyle birlikte ülkenin siyasi ve sosyoekonomik güç yapısında meydana gelen değişim sonucunda HÖH'ün ülke siyasetinde elde ettiği konumu uzun vadede güçlendirmesini sağlamıştır. Bu ise tarihsel olarak Türkleri ve diğer etnik grupları tehdit olarak gören ve ötekileştiren milliyetçi anlayışın kendini yeniden üretme çabalarında bir gerekçe olarak kullanılmıştır. Mevcut çalışmanın son

²⁷³ Jane Perlez, "Looted by Its Own Officials, Bulgaria Faces the Day of Economic Reckoning", *The New York Times*, 28.10.1996, <https://www.nytimes.com/1996/10/28/world/looted-by-its-own-officials-bulgaria-faces-the-day-of-economic-reckoning.html> (01.06.2024).

²⁷⁴ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), "Bulgaria Regular Report 1998", s.6.

kısımında görüleceği üzere, özellikle aşırı sağcı partiler ve milliyetçi kesimler yurtdışında ve özellikle Türkiye’de kullanılan oyları sürekli olarak tartışma konusu yapmıştır. Dahası Bulgar Dışişleri Bakanlığı tarafından zaman zaman yapılan açıklamalarda yurtdışındaki seçmenlere yönelik manipülasyon ve müdahaleler gerçekleştirildiği veya bu yönde endişeler duyulduğu dile getirilerek benzer bir çizgide konumlandığı görülmüştür. Özellikle yükselen aşırı milliyetçi hareketler ve AB üyeliği ile birlikte artan bu tür açıklamalara çalışmanın bir sonraki bölümünde yer verilecektir.

Geçiş dönemine ilişkin buraya kadar ele alınan tüm bu hususların Bulgar milliyetçiliği ile olan etkileşimine bakıldığında, öncesinde eski rejim döneminde asimilasyon sürecine ve AB üyeliği sonrası sürece bakıldığında nispeten sakin geçtiği görülmektedir. Her ne kadar kapatma davası ile karşı karşıya kalmış olsa da HÖH’ün siyasi parti olarak ortaya çıktığı ve varlığını koruduğu görülmüştür. Ülkedeki toplumsal güçlerde yaşanan değişimde elde ettiği konumun etkisinin önemli olduğu görülmektedir. Mevcut çalışmanın bu kısmında bilişsel boyut ve kurumsal boyut çerçevesindeki gelişmelere daha yakından bakılacaktır. Çalışmanın bu kısmında 1990’lı yıllarda yaşanan geçiş sürecinde ülkenin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullara ve Bulgar milliyetçiliğinin bu dönemdeki gelişimine yer vermek gerekmektedir.

2.2.1. Geçiş Sürecinde Siyasi ve Sosyoekonomik Koşullar ve Gücün Yeniden Dağılımı

Bulgaristan’da her kalkınma hamlesi öncesi ve sonrasında tarihin yeniden yazılmasına çalışıldığı, 1989 sonrası siyasi ve ekonomik dönüşüm sürecinin de buna örnek teşkil ettiği kabul edilmektedir. Kendi kontrolü dışındaki güçlere maruz kalan ve büyük değişimlere ayak uydurmaya çalışan bir ulusta dönemsel olarak “tarihin yeniden icat edilmesi” faydalı ancak bir o kadar da kafa karışıklığına ve özgüven kaybına sebep

olan ve manipölasyona elverişli bir ortam sağlayan bir durum olarak görölmektedir.²⁷⁵

Bu tanımlama, geçiş döneminin siyasi ve sosyo-ekonomik koşullarının milliyetçilik üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Bu noktada öncelikle Doğu Avrupa genelindeki durumu, ardından da Bulgaristan özelindeki sosyo-ekonomik koşulları ve ardından siyasi durumu ele almak gerekmektedir.

Doğu Avrupa ölkelerinde geçiş döneminin makroekonomik göstergelerine bakıldığında 1990'ların ilk yarısında hiperenflasyon yaşanırken, son yarısında enflasyonda tek haneye düşüldüğü görölmektedir. IMF politikalarının sonucu düşen enflasyon ve makroekonomik göstergelerdeki iyileşmeye rağmen bozulan ekonominin toplum üzerinde meydana getirdiği sonuç yüksek işsizlik oranları ve yeni alt sınıfların oluşumu şeklinde özetlenmektedir.²⁷⁶

Bulgaristan'da geçiş süreciyle birlikte çalkantılı bir dönem yaşanmıştır. Çok sık yaşanan hükümet değışiklikleri, erken seçimler, geçiş hükümetleri, halkın siyasi ve ekonomik hayata aktif katılımı, totaliter rejimle olan bağlar, hiperenflasyon, tartışmalı özelleştirme hareketleri, para kurulu uygulaması²⁷⁷ ve ölkedışına göç gibi gelişmeler dönemin başlıca özellikleri arasında yer almaktadır.²⁷⁸

Geçiş dönemindeki ekonomik, siyasi ve sosyal koşullara yönelik yapılan değerlendirmelerde 1989 öncesinde kişi başı gelir sıralamasında 25'inci sırada olan

²⁷⁵ Dimitrov, *Bulgaria, The Uneven Transition*, s.1.

²⁷⁶ Turkes, "The Double Process: Transition and Integration and Its Impact on the Balkans", s.22.

²⁷⁷ Bulgaristan'da 1 Temmuz 1997 yılında hayata geçirilen Para Kurulu uygulaması için bkz. Anne-Marie Gulde, "The Role of the Currency Board in Bulgaria's Stabilization" (IMF Policy Discussion Paper 99/3 (Washington: International Monetary Fund), September 1999, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/pdp/1999/pdp03.pdf> (01.05.2024); Anne-Marie Gulde, "The Role of the Currency Board in Bulgaria's Stabilization", *Finance and Development*, 1999, vol.36, no.3, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1999/09/gulde.htm> (01.05.2024).

²⁷⁸ Popov, "From totalitarianism to democracy in Bulgaria", s.59.

ülkenin 2000’li yıllarda 75 basamak gerilediği, modern teknolojik üretimde geride kaldığı, tarımsal üretim kapasitesinin yarı yarıya düştüğü dikkat çekmektedir. Ayrıca 1987 yılında insani gelişmişlik endeksi sıralamasında 27’nci sırada iken 2001’de 57’nci sıraya gerilediği, eğitimde eşitsizliklerin arttığı ve beyin göçü nedeniyle nitelikli insan gücünün yarısının ABD ve AB ülkeleri başta olmak üzere yurtdışına göç ettiği görülmektedir. Altı çizilen bir başka önemli nokta ise azalan nüfus ve nüfus artış hızındaki negatif büyüme nedeniyle yakın gelecekte etnik yapıda meydana gelmesi beklenen radikal değişimdir.²⁷⁹

Doğu Avrupa ülkelerindeki genel duruma ilişkin yukarıda verilen değerlendirmeler benzer biçimde Bulgaristan’ın geçiş süreciyle birlikte ortaya çıkan dönüşüm ihtiyacını karşılayacak toplumsal bir yapıya ve siyasi bir elite sahip olmadığı görülmektedir. 1989 öncesinde diğer eski komünist rejim ülkeleriyle kıyaslandığında Bulgaristan’da toplumsal ve siyasal sisteme dâhil olma ve bütünleşme düzeyi daha yüksek olmuş ve siyasi muhalefetin var olmadığı bir dönem yaşanmıştır. Bu nedenle geçiş süreciyle birlikte oluşmaya başlayan siyasi elitin eski sistemin reddi üzerine kurulduğu dikkat çekmektedir. Bu yeni elitin büyük şehirlerde yaşayan marjinal davranış zihniyetine sahip kitleler tarafından desteklendiği ki bunların da 70’li ve 80’li yılların zorlamaya dayalı endüstrileşme ve şehirleşme sürecinin bir ürünü olduğu savunulmaktadır. Ayrıca değişim ihtiyacının ülkenin içinden değil, küresel çapta meydana gelen değişimden kaynaklandığına dikkat çekilmektedir. Bu koşullar altında değişimi gerçekleştirmek durumunda kalanların deneyimsiz, fikri temelleri olmayan ve rasyonel bir yaklaşıma sahip olmayan kadrolardan oluşması nedeniyle dönüşüm kapasitesinin zayıf kaldığı ve geçiş sürecinin olması gerektiği gibi olmadığı savunulmaktadır. Bunun sonucunda devlet mülkiyetinde olan varlıkların özel mülkiyete geçirilmesinde gerekli kontrol ve koruma mekanizmalarının bulunmaması, devlet

²⁷⁹ Prodanov, *Bulgaria in Global Processes*, s.20-25.

erklere arasında karşılıklı kontrol ve dengenin sağlanamaması, bilhassa yargı erki üzerinde kontrol mekanizmasının işletilememesi gibi sorunların yaşandığına dikkat çekilmektedir. Bu tür mekanizmaların bulunmamasının doğal sonucu olarak da kurallara uymama durumunda yaptırımların uygulanmadığı, yolsuzlukların, siyasi müdahale ve verimsiz işleyişlerin ortaya çıktığı ve nihai sonuç olarak toplumsal yozlaşma ve ahlaki çöküşe sebep olduğu vurgulanmaktadır.²⁸⁰

Bulgaristan'ın geçiş süreci, eski komünist partisinin halefi olan BSP ile komünist karşıtı muhalifleri birleştiren DGB arasında iktidarın sürekli değişmesi ve siyasi istikrarın sağlanamaması nedeniyle liberal demokratik yapıların ve ekonomik reformların başarı sağlayamadığı dönem olarak nitelendirilmektedir. İktidarın BSP ile DGB arasında sıkça el değiştirdiği bu ortamda, bir önceki iktidarın yaptıklarının bir sonraki iktidar tarafından geri alındığına dikkat çekilmektedir. DGB'nin kapitalizme geçiş için fiyatların, döviz kuru ve ticaretin serbest bırakılmasını ifade eden şok terapi uygulanmasını ve hızlı özelleştirmeyi savunurken, BSP'nin bunun tam zıttı olarak kamu iktisadi teşebbüslerin sübvansede edilmesini, belirli ürünler için fiyat kontrolü uygulanmasını ve kademeli özelleştirme yapılmasını esas aldığı görülmektedir. Sonuçların seçmeni memnun etmemesi nedeniyle temel seçmen davranışının protesto oylar şeklinde sandıklara yansıdığı ve sürekli iktidar değişikliklerine neden olduğu görülmüştür.²⁸¹

Geçiş dönemindeki tüm bu ekonomik, siyasi ve sosyal koşullarda yaşanan değişim ülkedeki toplumsal güç dağılımındaki değişime etki etmiştir. Bu durum bir taraftan ekonomik, siyasi ve kültürel olarak dışa bağımlılığı arttırırken, diğer taraftan

²⁸⁰ Ibid., s.17-20.

²⁸¹ Veneta Andonova, Emilia Zankina, ve Yana Shaleva, “Determinants of Bulgarian Outward Foreign Direct Investment”, *Internationalization of Firms from Economies in Transition: The Effects of a Politico-Econo Paradigm Shift*, Mai Thi Thanh Thai ve Ekaterina Turkina (ed.), (HEC Montréal, Canada: Edward Elgar Publishing Limited, 2014) içinde, s.145-173.

ülke içinde seçimlerde oynaklıklara sebep olmuştur. 2001 seçimlerinde eski Çar II. Simeon'un hızlı yükselişi bu durumun önemli bir sonucu olarak görülmektedir.²⁸²

Geçiş döneminde Bulgar ekonomisinde yaşanan gerek makroekonomik göstergelerdeki bozulma gerekse toplumun genelindeki kötüleşen sosyo-ekonomik durum ve refah kaybının en fazla etkilediği kesimlerin azınlıklar ve farklı etnik gruplar olduğu görülmektedir. Tarihsel olarak tarım ve hayvancılık gibi geleneksel üretim sektörlerinde yoğun olarak istihdam edilmiş olan azınlıkların ve farklı etnik grupların bu tercihlerinde doğal olarak çoğunluğunun köylerde ve şehirlerin kırsal kesimlerinde yaşamaları ve geniş aile yapılarına sahip olmaları gibi nedenler önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte tarihsel olarak Bulgar yönetimlerinin bilinçli politikalarının önemli bir etkisinin olduğunu da vurgulamak gerekir. Azınlıklar ve farklı etnik gruplara yönelik şüpheli ve ön yargılı yaklaşım bu kesimlerin devlet mekanizmasının (asker, kolluk kuvvetleri, yönetim bürokrasisi gibi) ve stratejik alanların dışında bırakılması, sağlık ve eğitim gibi nitelikli iş gücü gerektiren sektörlerdeki istihdamının sınırlı tutulması şeklinde uygulamalara neden olmuştur. Ayrıca güvenlik gerekçesiyle bazı coğrafi bölgelerde (özellikle Türkiye ve Yunanistan'ın Batı Trakya sınırına yakın yerleşim alanlarına) iskân etmelerine izin verilmemiştir.

1989 zorunlu göçünün geçiş döneminde ekonomik bozulmaya olan etkisine de dikkat çekmek gerekmektedir. Jivkov yönetiminin sınırları açarak Bulgaristan Türklerini göç ettirmesiyle birlikte Haziran – Kasım 1989 döneminde yaklaşık 350.000 kişi Türkiye'ye sığınmıştır. Türk nüfusu ülke dışına göç ettirme yönündeki tarihsel Bulgar politikasının bir devamı olan, bu nedenle “büyük seyahat” olarak adlandırılan ve kazanım gibi görünen bu durum, çok geçmeden Bulgar ekonomisinin çöküşünde önemli bir paya sahip olmuştur. Öte yandan, kısa sürede bu kadar büyük bir kitlesel göçün göçmenler üzerinde olduğu kadar Türkiye üzerinde de çeşitli ekonomik ve sosyal

²⁸² Prodanov, *Bulgaria in Global Processes*, s.22-23.

etkileri olmuştur. Kısa vadede önemli bir ekonomik yük gibi görünen bu durum orta ve uzun vadede kalkınma için önemli bir avantaj oluşturmıştır.²⁸³

GERB Partisi lideri Boyko Borisov'un mevcut çalışmanın giriş kısmında yer verilen sözleri bir yönüyle Bulgar hükümetlerinin karşı karşıya kaldığı ekonomik ve toplumsal sorunlara işaret etmektedir. Bu sorunların temelinde Bulgaristan'da yaşanan siyasi ve ekonomik değişim sürecinin yer aldığı görülmektedir. Ancak diğer bir yönüyle de toplumun en fazla olumsuz etkilenen ve kırılgan unsuru olan azınlıkların, etnik grupların ve yaşlıların mağduru oldukları bu sorunun aynı zamanda bir parçasıymış gibi gösterildiği çelişkili tutumu ortaya koymaktadır. Milliyetçi söyleme yaslanan siyasi parti ve çevreler tarafından benimsenen bu çelişkili tutumu hamasi ve popülist söylemle açıklama çabaları yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, ülke içi siyasi ve ekonomik güç dağılımının yeniden şekillenmesini ortaya koyan kurumsal boyutun yanında tarihsel sürecin şekillendirdiği bilişsel boyutun da ele alınması ve her ikisinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

2.2.2. Geçiş Sürecinde Bulgar Siyasi Parti Sistemi

Jivkov yönetiminin sona ermesiyle birlikte Bulgar siyaseti kendi içerisinde restorasyon dönemine girmiştir. İçeride eski rejimin çöküşü yaşanırken, dışarıda da Berlin Duvarının çöküşü ve kısa bir süre sonra da Doğu Bloku ve Sovyetler Birliğinin yıkılması Bulgaristan'ın iç siyasetine odaklanmasını ve dış siyasete yönelik çekingen ve barışçı bir tutum izlemesine neden olmuştur. Jivkov yönetiminin muhaliflere müsamahadan uzak despotik yönetim anlayışı, komünist yönetim döneminde bastırılmış bulunan muhalefetin yeni dönemde kendine zemin bulmasına imkân vermiştir. BKP yönetiminin devletin her kademesine hâkim konumunu sürdürmesi, muhalefetin ancak halk hareketleri ve sokak gösterileri üzerinden gelişme alanı bulmasını sağlamıştır. Eski

²⁸³ Ulaş Sunata, *Türkiye'de Balkanlar* (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2023).

rejime muhalif olanlar DGB içerisinde toplanmıştır. Ancak bunların bir kısmının monarşi döneminin siyasi uzantıları olması ve II. Dünya Savaşının bitiminde ülke dışına kaçanlardan oluşması, bir kısmının komünist rejim döneminde muhalif düşen ve bu nedenle sürgün veya mahkûm edilenlerden olması, bir kısmının da Batı desteği ile gelişmekte olan yeni liberal akımın temsilcileri olması gibi farklı kesimlerden gelmesi ve bazı konularda kendi içlerinde rekabet eden siyasi görüşlere sahip olması güçlü muhalefetin güçlü bir iktidar alternatifi olmasını engellemiştir.

Çoğunlukla eski rejimle davalı olan ve Batı yanlısı bir tutum izleyen DGB ile eski rejimin siyasi kadrolarının devamı olan BSP arasındaki iktidar mücadelesi 13 Temmuz 1991 tarihinde yeni Anayasanın kabulüyle birlikte Batı ve Avrupa yanlıları lehine sonuçlanmıştır. Ülke içinde yaşanan bu değişimin ülke dışındaki değişim ortamının doğal bir sonucu olduğu görülmüştür. Sovyetler Birliğinin dağılması, Doğu Avrupa ülkelerinde eski komünist rejimlerin yerlerine Batı tarzı kapitalist yönetimlere geçilmesi ve uluslararası güç dengesinin Batılı ülkelerin lehine gelişmesi başlıca dış dinamikleri oluşturmuştur. Bu parçalı iç siyasi yapı ve dış dinamiklerin etkisi modern Bulgar devletinin kuruluşundan bu yana Türklerin ve diğer azınlıkların siyasi temsilcilerine ilk defa siyaset sahnesinde güçlü biçimde yer alabilme fırsatı sağlamıştır.

Geçiş döneminde Bulgaristan'da yaşanan çalkantılara rağmen Balkanlar coğrafyasındakine benzer çatışma ortamına sürüklenmemiş olması ve HÖH'ün siyasi hayatına başlamasında bazı dış ve iç dinamiklerin önemli rol oynadığı görülmüştür. Bulgaristan'ın 1989 sonrası dönemi Balkanlar coğrafyasının geri kalanına göre barış ve huzur içerisinde geçirmesinin nedenlerinin Avrupa bütünleşmesinin ötesine geçen bir uluslararası siyasal sistem bağlamında değerlendirilmesi gerektiği kabul edilmektedir. Yugoslavya örneğine bakıldığında Avrupa bütünleşmesinin çatışmayı önlemeye yetmediğine dikkat çekilmektedir. Bu noktada Türkiye'nin komşu ülkelerdeki Türklerle ilgili daha pasif ve barışçıl bir tutum izlemesinin Bulgaristan'daki huzur ortamının ve

toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında başat bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Türkiye'nin bu tutumunda Kemalizmin, NATO üyesi olmasının ve AB üyelik perspektifine sahip olmasının belirleyici olduğu kabul edilmektedir. Aynı şekilde Bulgar yönetiminin de çatışmadan uzak durmayı tercih ettiğine dikkat çekilmektedir.²⁸⁴

Bulgar yönetiminin tutumunu belirleyen dış unsurlara, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğunun dağılmasının eski rejimin siyasi temsilcilerini önemli bir destekten yoksun bırakmış olmasını ilave etmek mümkündür. Ayrıca Jivkov döneminin asimilasyon politikasının dünya genelinde topladığı tepki karşısında dönemin Sovyetler Birliği yönetiminin bile arkasında duramaması ülkede yaşayan Türklere ve Türk devletine psikolojik bir üstünlük kazandırmıştır. Dolayısıyla maddi güç ve psikolojik üstünlük gibi ilave unsurların Bulgaristan'daki siyasi değişim mücadelesinin barışçıl bir ortamda gerçekleşmesine katkı sağladığını söylemek mümkündür. İç unsurlara bakıldığında ise ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve sosyoekonomik koşulların yanı sıra dönemin siyasi aktörlerinin tercihleri ve tutumlarının önemli rol oynadığını söylemek mümkündür. Eski rejim muhaliflerinin ve Avrupa yanlısı kesimlerin iç siyasetteki konumunu güçlendirme ihtiyacı öne çıkmıştır. İkinci ve asıl önemli husus ise HÖH'ün lider kadrosunun seküler bir politik söylem izlemesi ve İslamcı ya da Türkçü görünüm vermekten uzak durma çabasıdır. Üçüncüsü de 1989 zorunlu göçüyle birlikte ülkedeki Türk nüfusun azalmasına bağlı olarak gerilimin düşmesidir.²⁸⁵

Bu noktada etnik temele dayalı milliyetçiliğin tırmanması ile çatışmaya dönüşmesi arasında bir ayrım yapmak gerekmektedir. Gerginlik artışı ve çatışma birbirini izleyebilen aşamalar olmakla birlikte Bulgaristan örneğinde zorunlu olarak birbirini doğuran adımlar olmamıştır. Etnik gerginliğin çatışmaya dönüşüp dönüşmemesinde dış unsurların rolünün bulunduğu tarihteki birçok örnekte

²⁸⁴ DeDominicis, "The Bulgarian ethnic model: post-1989 Bulgarian ethnic conflict resolution", s.454.

²⁸⁵ Ibid., s.441.

görülmüştür. Eski Yugoslavya örneğinde çatışmaların önlenmesinde Avrupa bütünleşmesinin yeterince etkili olamadığı görülmektedir. Bununla birlikte tek başına bir unsur olarak ele almak ve bu şekliyle Bulgar örneğine uygulamak yeterli değildir. Her iki ülkenin koşullarının ve Avrupa ülkelerinin bunlara yönelik yaklaşımlarının farklı olduğu görülmüştür. Her iki ülkenin etnik yapısı tarihsel olarak farklı siyasi ve sosyal düzenlemelere konu olduğu gibi AB'nin üyelik ve genişleme politikasındaki konumları da farklı olmuştur.

Bulgaristan'da geçiş süreci Balkan coğrafyasının aksine Türklerin silahlı bir direnişe geçmemesi nedeniyle sıcak çatışmaya dönüşmemiş²⁸⁶ olsa da, siyasi ve toplumsal olarak gergin bir ortamda geçmiştir. 1879'da kabul edilen ilk Anayasa ve modern devletin kuruluş aşamasında yaşanmış süreçlere benzer bir seyir izlemiştir. Devletin kuruluşunda ortaya çıkmış olan siyasi yapı ve siyasi kültür etkisinin 1990'larda yeniden çok partili sisteme geçiş döneminde de varlığını sürdürdüğü görülmüştür. İki dönem arasındaki en temel fark, geçiş döneminde HÖH'ün Türklerin ve diğer azınlıkların haklarını temsil eden ayrı bir siyasi partiye olarak kurulması olmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere devletin kuruluşundan itibaren hiçbir dönemde farklı etnik grupları temsil eden hiçbir parti veya siyasi harekete izin verilmemiştir. Türklerden ve diğer azınlıklardan temsilciler var olan siyasi partilerde kendilerine yer bulabilmiş olsa da bunlar bireysel örneklerden öteye geçememiştir.

Genel olarak bakıldığında geçiş döneminde Bulgar parti sistemi içerisinde etkili olan başlıca iki aktör BSP ve DGB olmuştur. Komünist rejim döneminde kapatılmış olan eski partiler tekrar açılmış ancak büyüklükleri ve etkileri sınırlı kalmış ve pek çoğu DGB ile birlikte hareket etmiştir. Geçiş döneminin “ilk Bulgar parti sistemi” olarak

²⁸⁶ Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu (ed.), *89 GÖÇÜ Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), 2012), s.14.

adlandırılan bu yapı “komünistler ve karşıtları” ekseninde tanımlanmıştır. Genel olarak Avrupa yanlısı – Rusya yanlısı ekseninde şekillenen siyaset kurumu ve siyasi partilerin siyasal, ekonomik ve toplumsal konularla ilgili politika ve söylemlerinde seçim dönemlerinde kendi içinde farklılık gösteren ve çelişki arz eden tutumlar benimsediği görülmüştür.²⁸⁷

Genel olarak muhaliflerin partisi olan DGB temel politikasını komünizm karşıtlığı üzerine kurarken BSP geçmiş döneme duyulan özlemi (*nostalgia*) temel yaklaşım olarak benimsemiştir. Avrupa yanlısı geleneğe yaslanan DGB kanadı dış politikada Avrupa-Atlantik yapılarıyla bütünleşme yönünde güçlü bir irade ve Rusya’ya karşı mesafeli bir tutum sergilerken, iç politikada genel olarak liberal demokrasi ve piyasa ekonomisine geçiş yönünde bir yaklaşım benimsemiştir. Ayrıca komünist rejim döneminde siyasi olarak yapılmış olanların ifşa edilmesini ve sorumluların cezalandırılması, diğer taraftan da bu uygulamalardan zarar görenlerin tazmin edilmesi ve el konulan varlıkların sahiplerine iade edilmesi gerektiğini savunmuştur. Buna karşılık, genel olarak eski rejimin mirasının korunması yönünde bir tutum benimseyen BSP, devletin ekonomi üzerindeki denetiminin korunduğu ve ekonomiye müdahil olduğu, özelleştirmenin sınırlı tutulduğu, fiyat ve ücretlerin devlet eliyle belirlendiği, eğitim ve sağlık hizmetlerinin ücretsiz sunulduğu bir politika izlenmesini savunmuştur. Eski rejimde görev yapmış olanların devlete hizmet ettikleri için hiçbir şekilde cezalandırılmaması gerektiğini savunmuş, dış politikada ise NATO’ya üye olunmasına ve Rusya ile ilişkilere mesafe konulmasına karşı çıkmıştır.²⁸⁸

DGB taraftarlarına bakıldığında değişimden yana olan, ekseriyeti genç ve eğitimli kişiler, eski rejim döneminde baskıya uğramış olanlar, komünist rejim öncesi seçkinler ve onların varisleri ile yazar, şair ve sanatçılar şeklinde gruplandığı görülmektedir. BSP

²⁸⁷ Stoychev, “Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects”, s.6-7.

²⁸⁸ Ibid., s.7.

taftarları ise genel olarak komünist rejim döneminden fayda sağlayanlar şeklinde tanımlanmıştır. Komünist rejimin sanayileşme politikaları sonucunda kır hayatından şehir hayatına geçerek iyi bir iş imkânına ve yaşam standardına kavuşmuş olanlar, rejimin sunduğu imkânlardan faydalanan işçiler ve çiftçiler bu grubun mensupları arasında yer almıştır.²⁸⁹

Bulgaristan’da siyasal partilerin 1990, 1991 ve 1994 seçim beyannamelerini inceleyen bir çalışmada Bulgar siyasi hayatının ve parti sistemlerinin geçiş dönemindeki durumunu ve temel eğilimleri gösteren önemli bulgular elde edilmiştir. Diğer Doğu Avrupa ülkeleriyle mukayeseli olarak yapılan incelemeye göre sağ ve sol partilerde radikalleşmenin arttığı, sağdaki radikalleşmenin rövanşist bir eğilim taşıdığı, söylemlerde popülist, liberal ve pragmatik eğilimlerde yükseliş yaşandığı ve milliyetçiliğin belirgin biçimde öne çıktığı gözlemlenmiştir. Seçim beyannamelerine bakıldığında tüm partilerin öne çıkardığı en önemli ortak noktanın vatandaşların yurt dışına göç etmesini önlemek olduğu görülmektedir. Bu amaçla ekonomik kalkınmışlık ve refah seviyesinin artırılması ve sosyal imkânların geliştirilmesi suretiyle ülke koşullarının cazip hale getirilmesine yönelik vaatlerin önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Baskın bir “ben” dili (*I-image*) kullanılmasına ve bolca vaatlere rağmen seçmen tercihleri üzerinde belirleyici olamadığı gözlenmiştir.²⁹⁰

Yurt dışına göçün meydana getirdiği demografik değişimi önlemek için atılan en önemli ve öncelikli adım göç edenlerin anavatan ile olan bağlarını korumak, diğer bir ifadeyle vatandaşlıklarını muhafaza etmelerini sağlamak olmuştur. Bulunan en önemli çözüm çift vatandaşlık düzenlemesinin getirilmesi olmuştur. Ancak siyaset kurumunun özellikle ekonomik alandaki vaatlerini gerçekleştirememesi ve beklentileri karşılayamaması nedeniyle yurt dışına göçün önüne geçilememiştir. AB üyeliği

²⁸⁹ Ibid., s.7.

²⁹⁰ Mitev, “The party manifestos for the Bulgarian 1994 elections”, 1997, s.65.

gelişmiş ülkelere olan göçü önleyemediği, aksine daha da kolaylaştırdığı gibi geçmiş dönemlerde göç etmiş olan azınlıkların ve diğer etnik grupların sahip oldukları Bulgar vatandaşlıklarını yeniden canlandırmasına da neden olmuştur. Dahası seçim vaatlerinin gerçekleşmemesi ve beklentilerin karşılanmaması nedeniyle oluşan hayal kırıklığı ve geçmişe duyulan özlem radikal kesimlerin siyaset sahnesinde yer bulabilmeleri için uygun koşullar oluşturmuştur. Bu konuya, aşırı kesimlerin eski yönetimlere yönelik getirdiği eleştirilerin ele alınacağı son kısımda yer verilecektir.

Geçiş döneminin ilk seçimlerine bakıldığında siyasi parti ve tarafların ağırlıklı olarak ülkenin çok partili hayata geçiş meseleleri etrafında toplandığı görülmektedir. 1990 seçimlerinde özellikle BSP'nin demokratik parti hüviyetine kavuşturulması, 1991 seçimlerinde geçiş döneminin ana sorunlarının çözümü kavuşturulması ve 1994 seçimlerinde hükümet ve yönetim meselelerine odaklanıldığı görülmektedir.²⁹¹

Siyasi rekabetin geçiş sürecinin başından itibaren muhalifler ile eski rejim temsilcileri arasında yaşanması, uzun vadede Bulgar siyasetinin tarihsel ana eksenini oluşturan Avrupa yanlıları ile Rus yanlıları şeklinde yeniden belirginleşmesini sağlamıştır. Azınlıklar ve farklı etnik gruplar açısından doğurduğu sonuca bakıldığında, geçiş süreci ve AB adaylığı dönemi gibi geniş koalisyon kitlelerine ihtiyaç duyulduğu zamanlarda daha ılımlı bir siyasi yaklaşım sergilendiği görülmüştür. Bulgar siyasetinde yaşanan bu gelişmelerin önemli bir dönüm noktası 1994 seçimleri ile 1997 yılında yapılan erken seçimler olmuştur.

1994 Bulgaristan seçimlerinde ekonomik koşullar ile oy verme davranışları arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada, 31 seçim bölgesinden kesitsel veriler (*cross-sectional data*) analiz edilerek ideolojik faktörlerin ve ekonomik faktörlerin (enflasyon ve işsizlik) seçimler üzerindeki etkisi ele alınmıştır. 1994 seçimlerinde ekonomik faktörlerin belirleyici olduğu, ideolojik faktörlerin ise kırsal kesimlerde ana

²⁹¹ Ibid., s.70.

(majör) faktör olduğu sonucuna varılmıştır. 1994 seçimlerini Bulgar Sosyalist Partisinin kazanmasının nedeni olarak hem 1991'den itibaren hükümetin uyguladığı geçiş sürecinin sancıları hem de kırsal kesimin sahip olduğu ideoloji gösterilmiştir.²⁹²

Siyasi parti sistemi açısından ele alındığında ise 1994 seçimlerinin temel özelliği DGB ve BSP arasındaki rekabete dayanması ve tarafların karşılıklı olarak birbirilerini mağlup etme hedefine odaklanmış olmasıdır. Bunun siyasi söylemde karşı tarafın “siyaseten tasfiye edilmesi” şeklinde ifade edildiği ve önceliğin mümkün olan en geniş kapsamlı koalisyonu oluşturmak olduğu görülmüştür.²⁹³

Geçiş döneminde aşırı sol söyleme sahip partiler genel olarak komünist ideoloji ekseninde bir siyaset anlayışı benimseyerek ABD ve AB'yi kapitalist sömürünün başlıca temsilcileri olarak tanımlamış ve Batı yanlısı siyasi parti ve akımları işbirlikçi olarak nitelendirmiştir. Batı kapitalizmine karşı devlet kapitalizmi anlayışını benimseyen bu partiler, Stalin dönemi yönetim anlayışına dönülmesini savunmuştur. İdeolojik temelli yaklaşımın yanında ortak dil ve kültür paydasını kullanarak Rusça'yı zorunlu olarak okutulması gereken başlıca Slav dili olarak tanımlamıştır.²⁹⁴ Dolayısıyla bir taraftan siyasi söylemlerde ideolojik yaklaşım sürerken bir taraftan da Slav kültürü etrafında bir kimlik söylemi ve Rus yanlısı tutum benimsendiği görülmüştür.

DGB ve aşırı sağ görüşlü partiler ise siyasi söylemlerinin merkezine devletçi kamu mülkiyeti karşıtlığını oturtmuştur. Devlet mülkiyetinin dönüştürülmesi ve bireysel mülkiyete verilmesi başlıca hedef olarak belirlenmiş, ancak bunun özelleştirme yoluyla mı yoksa eski sahiplerine iade şeklinde mi verilmesi gerektiği konusunda iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. DGB çoğunluğu önce eski sahiplerine iade edilmesini, ardından

²⁹² Boryana Dimitrova, “An Empirical Model of Voting Behavior in the Bulgarian Parliamentary Elections of 1994”, *The American Economist*, 2000, vol.44, no.2, s.71-77.

²⁹³ Mitev, “The party manifestos for the Bulgarian 1994 elections”, 1997, s.66.

²⁹⁴ Ibid., s.71-72.

özelleştirme yapılmasını savunmuştur. Tartışmanın temelinde II. Dünya Savaşı öncesinde büyük çoğunluğu Alman sermayesine ait olan ve 1945 sonrasında millileştirilmiş olan mal varlıklarının eski sahiplerine iade edilmesi yer almış, ancak bunun iç ve dış siyaset açısından başarılması mümkün görünmediğinden siyasal söylemin merkezine eski komünist rejim karşıtlığı yerleştirilerek psikolojik ve ideolojik bir nitelik kazandırılmıştır.²⁹⁵ Bu durum doğal olarak Bulgar siyasetinde Avrupa yanlıları ve Rus yanlıları rekabetinin takip eden yıllarda ana eksen olarak belirginleşmesine ve derinleşmesine neden olmuştur. Merkez sağ ve Avrupa yanlısı partilerin meselelere genel olarak komünist rejim karşıtlığı üzerinden yaklaşma şeklindeki siyaset tarzının azınlık ve diğer etnik gruplarla ilgili konularda da sürmüştür. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere gerek 2012 yılındaki Meclis bildirisi gerekse 2015 yılında Belene mahkûmlarına yönelik devlet nişanı takdim törenindeki söylemlere bakıldığında Türklere karşı uygulanan asimilasyon politikalarının eski komünist dönemin ürünü olduğu vurgusu öne çıkmıştır. Dolayısıyla Türk azınlık temsilcilerinin asimilasyona karşı yürüttükleri mücadele bir etnisitenin varlığını koruma çabası olarak değil, komünizme karşı yürütülen topyekün mücadelenin bir parçası olarak nitelendirilmiştir. Dahası GERB hükümetinin siyasal gücünü konsolide etmek amacıyla etkin olarak kullandığı siyasi şeffaflık beyanı ya da bilinen adıyla güvenlik arşiv soruşturması uygulaması ile komünist rejim dönemindeki arşivler açıklanarak rejimle işbirliği yapmış olanların ifşa etmesi ve bu şekilde siyasette “temizlik operasyonu” şeklindeki uygulamada yine komünist rejim karşıtlığı öne çıkarılmıştır. Rejimle işbirliği yapan Türkler de ifşa edilmek suretiyle aynı şekilde azınlıklara karşı yürütülen tüm çalışmalar eski komünist rejime havale edilmiştir. Bunlara ilişkin ayrıntılara mevcut çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer verilecektir.

²⁹⁵ Ibid., s.73.

DGB'nin 1994 seçim beyannamesinde komünist rejim döneminde kamulaştırılan malların sahiplerine iadesi yer almıştır. 1947 tarihli Kraliyet Gayrimenkullerinin Kamulaştırılmasına İlişkin Kanun ile Çar I. Ferdinand ve III. Boris'in aileleri ve mirasçılarına ait olan taşınmazlar kamulaştırılmıştır. Söz konusu kanunun yürürlükten kaldırılması için 1991 Anayasası'nın 149'uncu maddesinin 1'inci fıkrasının 2'nci bendi uyarınca dönemin Başsavcısı Ivan Tatarchev tarafından 20 Mart 1998 tarihinde açılan dava sonucunda Anayasa Mahkemesi 4 Haziran 1998 tarihinde kanunu anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir.²⁹⁶

DGB'nin 1994 yılı seçim beyannamesinde 1946 yılında monarşinin yerine cumhuriyet kurulması yönündeki referandumun kaldırılması vaadi de yer almıştır. Monarşiyi kaldıran referandumun iptal edilmesi, komünist karşıtı siyaset anlayışının doğal bir sonucu olmasının yanı sıra sağ siyaset anlayışı ve yönetiminin yeniden tesis edilmesi olarak yorumlanmıştır.²⁹⁷ Monarşi referandumunun iptali, II. Dünya Savaşı sonrasında sınırdışı edilen son Bulgar Çarı II. Simeon'un yeniden ülkenin başına geçip geçemeyeceği yönündeki tartışmaları alevlendirmiştir. Burada asıl tartışma monarşi olgusundan ziyade Alman asıllı hanedanın yönetimde yer alması dolayısıyla ülke siyasetinde Alman etkisinin açıkça hissedilmesi olmuştur.

DGB dışında yer alan ve Bulgar lejyonierleri olarak da adlandırılan Bulgar Demokratik Forumu, Alman yanlısı siyasi oluşum olarak bilinmektedir. 1991 seçimlerinde DGB'den 2 milletvekili çıkaran Bulgar lejyonierleri, DGB'nin 1994 seçimlerini kaybetmesinin temel nedeni olarak komünizme karşı ölümüne mücadele söylemini dile getirmemiş olmalarını göstermişlerdir. Sovyet etkisinden çıkan diğer

²⁹⁶ Bulgarian News Agency (BTA), "26 Years Ago Today, Constitutional Court Declares Unconstitutional 1947 Law on Nationalization of Royal Real Estates", 04.06.2024, <https://www.bta.bg/en/news/archives/683603-26-years-ago-today-constitutional-court-declares-unconstitutional-1947-law-on-n> (01.05.2024).

²⁹⁷ Mitev, "The party manifestos for the Bulgarian 1994 elections", 1997, s.74.

ülkelerin hiçbirinde geçiş döneminde Alman yanlısı siyasi oluşumların yer almadığı dikkat çekerken, Bulgaristan'ın geçiş dönemi çalışmalarının öncülüğünü yapan merkez sağ siyasi parti olan DGB'nin "Eylül 1944 öncesinde Bulgaristan'da baskın konumda olan siyasi kuvvetler ve toplumsal yapılara kendini adadığı" görülmüştür. Dolayısıyla geçiş sürecinin başında DGB'nin 1990 ve 1991 seçim beyannamelerinde liberalleşme ağırlıklı söylemlerin yerini 1994 seçimlerinde aşırı sağcı söylemlerin aldığı dikkat çekmektedir.²⁹⁸

Geçiş döneminde Bulgar siyaset anlayışının dikkat çeken bir diğer yönü, aynı dönemde diğer ülkelerde görülen kısır milliyetçilik (*vicious nationalism*) anlayışının Bulgar siyasetinde yer almamasıdır. Bunun başlıca nedeni olarak ise Türklere karşı yürütülen asimilasyon sürecinin etkisinin devam etmesi ve Batı tipi temsili sisteme geçiş ihtiyacının öncelikli olması gösterilmektedir. Müslüman ailelerin Hristiyan çocukları evlat edinmesinin yasaklanması şeklinde söylem benimseyen Bulgar Ulusal Radikal Parti (BNRP) (*Българска национално-радикална партия - БНРП*) dışındaki partilerin etnik konularda özel bir ihtimam gösterdiği görülmektedir. Bunun temel nedeni olarak her ne kadar Ayastefanos Antlaşmasıyla çizilen Bulgar sınırlarına seçim beyannamelerinde atıfların yer almasına rağmen Bulgar siyasi partilerinin revizyonist bir yaklaşıma sahip olmaması gösterilmektedir. Ancak 1994 seçimlerinden itibaren bu durumun değişmeye başladığı gözlemlenmiştir.²⁹⁹

İvan Georgiev liderliğindeki BNRP, Birleşik Avrupa'ya dâhil olduktan sonra dahi tüm Bulgarların ve Bulgar topraklarının etnik olarak birleştirilmesine yönelik çabalarını sürdüreceğini açıkça ifade etmiştir. Jivkov rejiminin politika ve uygulamalarından daha sert olarak nitelendirilen bu aşırı milliyetçi söyleme göre Bulgar ismi benimsemeyenlerin yurt dışına sürülmesi ya da yabancı muamelesi yapılması, çalışma

²⁹⁸ Ibid., s.75-76.

²⁹⁹ Ibid., s.76-77.

hayatında sadece Bulgar etnisitesine sahip olanların istihdam edilmesi gibi düzenlemeler önerilmiştir. Benzer aşırı milliyetçi söylemlerin sol partiler tarafından da benimsendiği, Bulgar İşçi Sosyal Demokrat Partinin devamı olan Bulgar Sosyal Demokrat Parti ve Bulgar Komünist Partisi tarafından 1878 Berlin Antlaşması ve 1919 Neuilly Antlaşmasının Bulgaristan aleyhine olan hükümlerinin Birleşmiş Milletler (BM) sistemi üzerinden revize edilmesi, aynı şekilde Komünist Enternasyonal belgelerinde Bulgar kimliğine ilişkin kararlarda Bulgar karşıtı ifadelerin değiştirilmesi gibi siyasi söylemlerin öne çıktığı görülmüştür. Dolayısıyla hem sağ hem de sol partiler arasında 1994 seçimlerinden itibaren aşırı milliyetçi söylemlerin kayda değer biçimde artış eğilimine girdiği görülmektedir.³⁰⁰

Milliyetçi yönelimin 1994 seçimlerinden itibaren DGB söylemlerinde gözle görülür biçimde artmıştır. Ulusal marş üzerinden yapılan siyasi söylemlerde Bulgar ulusunun kültürel bütünlüğünün sağlanması ve yurtdışındaki Bulgarların haklarının savunulması anlayışının açıkça ifade edildiği görülmektedir. Bu noktada kısaca devlet teşkilatına ilişkin genel yaklaşımı da özetlemek gerekmektedir. Devlet teşkilatı ve ekonomi modeliyle ilgili geçiş döneminde siyasi partilerin seçim söylemlerinin genel eğilim olarak iktidar ve muhalefet olma durumuna göre şekillendiği görülmektedir. İktidarda olan partiler devletin gücünün artırılması odaklı iken, muhalefette olanların ise liberalleşmeyi öne çıkardığı görülmektedir. Örneğin 1991 seçimlerinde BSP devletin gücünün restore edilmesini savunurken, DGB liberalleşme yanlısı politika benimsemiş, 1994 seçimlerinde ise tersi bir durum yaşanmıştır. Liberalleşme yanlısı politika izleyen partilerin söylemlerinde planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş vurgusu öne çıkmıştır. Ekonomik modelle ilgili vurgulanan temel nokta, eski komünist rejimden gelen sıkı devletçi anlayışın yerine gerektiğinde özerk ve bağımsız kurumlara yetki

³⁰⁰ Ibid., s.77-78.

devri yaparak veya teknokratik yönetim tarzı benimseyerek devletin düzenleyici role ve daha verimli çalışma şekline kavuşturulması olmuştur.³⁰¹

Buraya kadar olan kısımda geçiş döneminde Bulgar siyasetinin ve siyasi partilerin genel durumu ele alınmış, siyasi partilerin ve parti sisteminin kurumsal boyutu tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu noktada bilişsel boyutu ele almak, Bulgar siyasi partilerin kimlik inşası ve siyaset anlayışlarına değinmek gerekmektedir.

Geçiş döneminde bilişsel boyutta Bulgar siyasetinin temel hedefinin siyasi parti kimliği oluşturmak olduğu görülmektedir. Siyasi partilerin başlıca önceliği seçmenlerin beklentisini karşılayan siyasi imaj inşa etmek olduğu için dış politika bu tercihe göre şekillenmiştir. Geçiş sürecinde genel olarak partilerin temel motivasyonu ülke içinde komünist dönemden kalan imajı değiştirmek ve seçmenin desteğini kazanmak, ülke dışında ise Batı dünyasının bir parçası olmak şeklinde belirlenmiştir. Dolayısıyla bu iç ve dış politika öncelikleri azınlıklar ve farklı etnik gruplar konusunda daha ılımlı ve işbirliği içerisinde bir yaklaşım sergilenmesine neden olmuştur.³⁰²

Partilerin inşa etmeye çalıştıkları kimliklere ve temel özelliklerine bakıldığında; aşırı sol partilerin anti-nomenklatura komünizm anlayışını benimsediği, BSP'nin nomenklatura kapitalizmi ve sosyal demokrasi anlayışına sahip olduğu, Liberallerin teknokratik kapitalizm ve “yeni zenginler” (*nouveau riche*) anlayışını öne çıkardığı, ‘Mavi’ koalisyon olarak adlandırılan merkez sağ ve aşırı sağcıların 1944 öncesi döneme dönüşü ve anti-nomenklatura kapitalizmini savunduğu ve radikal düzenlemeleri tek geçer akçe olarak gördüğü aşırı bir anlayışa yaslandığı, pragmatik siyaseti

³⁰¹ Ibid., s.78-87.

³⁰² Stefanos Katsikas, “All Change: The Reform Effect of Image Modification within Bulgarian Political Parties on Their Foreign Policy Agendas during the 1990s”, *Etudes Balkaniques*, 2006, no.1, s.57-78, <http://www.ceeol.com/search/article-detail?id=218444>.

benimseyenlerin ise teknokratik kapitalizm ve sosyal politika yönelimli oldukları görülmektedir.³⁰³

Bu noktada, geçiş döneminde partilerin siyasi anlayışları ve kimliklerine göre yapılan sınıflandırmada aşırı sağcı BNRP'nin ve HÖH'ün etnik siyasete dayalı partiler olarak aynı kategori altında sınıflandırıldığı görülmektedir.³⁰⁴ BNRP'nin açıkça aşırı sağcı ve etnik nefret düzeyinde etnik milliyetçi siyaset anlayışını benimserken, buna karşılık HÖH'ün etnisiteden bağımsız temel hak ve özgürlükler söylemini temel siyasi ilke olarak benimsemesi her iki partinin tamamen farklı gruplar altında sınıflandırılması gerektiğini açıkça göstermektedir. Bu nedenle, geçiş döneminde oluşmaya başlayan parti kimlikleri için renkler üzerinden yapılan Kırmızılar (BSP, sosyal demokratlar, radikal sol), Maviler (DGB, demokratlar, GERB) ve Turuncular (HÖH) şeklindeki sınıflandırmadan yararlanmak mümkündür.³⁰⁵ Aşırı sağcı akımların parlamentoda ayrı siyasi partiler olarak temsil edilmeye başlandığı AB üyeliği sonrası dönem için ise 3+1 şeklinde bir sınıflandırma yapılarak renk koduna Siyahlar (BNRP, Ataka, VMRO-BND ve Bulgar Ulusal Diriliş Hareketi (*Възраждане*) (*Vızrajdane*) gibi partiler için) eklenecektir.

Bilişsel boyutun bir diğer parçasını oluşturan siyaset anlayışı ve siyasi kültür yansımalarına bakıldığında, geçiş sürecinde Bulgar siyasetindeki siyasi gerilimin temel nedeninin, tarihsel miras ve ideolojik güdüler şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Sağ ve sol arasındaki ayrım “II. Dünya Savaşının gölgesi”nin bir sonucu olarak kabul edilmektedir.³⁰⁶ Esasında bunu Avrupa yanlıları ya da (ABD'nin de dâhil edilerek) daha

³⁰³ Mitev, “The party manifestos for the Bulgarian 1994 elections”, s.87-88.

³⁰⁴ Ibid., s.88.

³⁰⁵ Türkeş, “Geçiş Sürecinde Dış Politika Öncelikleri: Bulgaristan Örneği”, s.187.

³⁰⁶ Mitev, “The party manifestos for the Bulgarian 1994 elections”, s.88.

geniş perspektifte Batı yanlıları ile Rusya yanlıları arasındaki tarihsel ayrımın diğerk bir ifadesi olarak görmek mümkündür.

Geçiş dönemi siyasetinde dikkat çeken bir diğerk özellik, sürecin başında özgürlük, demokrasi ve haklar kavramları öne çıkarken, 1990'ların ikinci yarısından itibaren Bulgaristan, devlet ve hukuk kavramlarının ağırlık kazandığı görölmektedir. 1990'ların ilk yarısında insan hakları ve demokrasi odaklı söylemlerin yerini ikinci yarıda devlet ve güvenlik odaklı söylemler almıştır.³⁰⁷

1994 seçimlerini kazanan BSP hükümeti döneminde yaşanan 1996 ekonomik krizi muhalefetin birleşmesi ve radikalleşmesine neden olmuştur. DGB öncülüğünde oluşturulan koalisyonunun protesto gösterileri sonucunda Nisan 1997 erken seçimi yapılmış ve DGB seçimden galip çıkmıştır. Takip eden süreçte HÖH'ün üçüncü parti olarak siyaset sahnesindeki yerini alması "etnik ayrışma" (*ethnic cleavage*) olarak açıklanmaktadır. Yaşanan süreci merkez-çevre modeli ile açıklayan bu görüşe göre, HÖH'nin temel seçmen kitlesinin ülkenin kuzey-doğu ve güney bölgelerinde kırsal kesimde yaşayanların oluşturması ve HÖH'ün temel politik hedefinin Türklerin ve Müslümanların kültürel ve dini kolektif haklarının muhafazası olması üçüncü parti olmasını sağlamıştır.³⁰⁸ Her ne kadar aynı görüş Bulgar Anayasasının bireylerin kültürel ve dini haklarını tanıdığını, buna karşılık kolektif hakları yasakladığını kabul etse de, HÖH'ün aldığı oyların geldiği kesimlere bakarak bir tanımlama yapmaktadır.

HÖH'ün ülkenin genel siyasi, sosyal ve ekonomik koşullarına yönelik söylem ve politika önerileri bulunmasına rağmen, temel hak ve özgürlükler konusundaki politika ve söylemlerinin öne çıkarıldığı görölmektedir. Ağırlıklı olarak Türklerin ve Müslümanların desteğini alması nedeniyle etnik temelli bir parti olduğu söyleminin ve bu yönde oluşturulan algının diğerk partiler ve siyasi rakipler kadar Bulgar entelijansiyası

³⁰⁷ Idem.

³⁰⁸ Stoychev, "Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects", s.7.

ve akademiyası tarafından da sürekli ve düzenli olarak vurgulandığı görülmektedir. Aynı bakış açısının siyasi aktörler arasında yaygın biçimde paylaşılması, zaman içerisinde etnik temelli milliyetçi iddiaları öne çıkaran siyasi hareketlerin güçlenmesine ve siyasetin radikalleşmeye başlamasına neden olmuştur.

Okullarda anadilinin öğretilmesi, ulusal kanalda Türkçe haber yayını yapılması, Müslüman okulların açılması gibi girişimlerin HÖH'ün merkez-çevre modeli çerçevesinde Türkleri çevre (perifer) olarak konsolide etmesini sağladığı savunulmaktadır. Bu başarının HÖH'ün üçüncü büyük parti olmasını sağladığı gibi etnik model oluşturulmasında kilit unsur olduğu ve bu sayede ülkede etnik çekişmelerin önüne geçildiği kabul edilmektedir.³⁰⁹

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında geçiş sürecinde Bulgaristan'ın içinde bulunduğu genel ekonomik ve sosyal koşullar ile siyaset kurumunun durumu ele alınmıştır. Çalışmanın bu aşamasında ise Türklerin ve diğer etnik grupların siyasal, toplumsal ve kültürel haklarına ilişkin düzenlemelere ve bunların Bulgar milliyetçiliği ile olan etkileşimine değinmek, diğer bir ifadeyle “Bulgar etnik modeli” ile ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.

Geçiş döneminde ülkenin siyasi ve toplumsal istikrar ve huzuru bakımından kilit role sahip olduğu ifade edilen aynı HÖH ve Bulgar etnik modelinin aşırı çevrelerin hedefi olduğu ve AB üyeliği sonrasında ana akım siyaseti de etkilediği görülecektir. Çalışmanın bu kısmında HÖH'ün geçiş döneminde Bulgar siyasetindeki rolü ve Bulgar etnik modeline ilişkin ayrıntılara yer verilecektir. Bir sonraki başlık altında ise AB adaylık süreci ve müzakereler sırasında koalisyon çalışmalarında yer almasının aşırı milliyetçi çevrelerde meydana getirdiği rahatsızlığın siyasi oy olarak devşirilmesi ele alınacaktır. Son kısımda ise AB üyeliğiyle birlikte iktidara gelen GERB ile Bulgar etnik modeline yönelttiği eleştirilen üzerinden oylarını yükselten aşırı milliyetçi partilerin

³⁰⁹ Ibid., s.8.

koalisyon ortağı haline gelmesiyle birlikte HÖH'ün siyasi güç olma konumunu korumakla birlikte bilinçli olarak seçim ortaklıkları ve koalisyon çalışmaları dışında bırakılması süreci ele alınacaktır.

2.2.3. Geçiş Sürecinde Bulgar Milliyetçiliği ve Farklı Etnik Grupların Siyasi Temsili

Soğuk Savaş sonrası dönemde Bulgar milliyetçiliğine ilişkin yapılan değerlendirmelerde Doğu Avrupa'da milliyetçiliğin yükselişiyle benzerlikler kurulmakta ve temel olarak üç nedene bağlanmaktadır.³¹⁰ Birincisi, "Sıradan travesti milliyetçilik" olarak adlandırılan 1989 sonrası milliyetçiliğin komünist rejim dönemin milliyetçilik jargonundan sıyrıldığı ve yeni bir çıplaklık kazandığı savunulmaktadır. İkincisi, uluslararası statükonun değişmesi ve bölgede oluşan yeni büyük güç boşluğunun milliyetçi taleplerin milliyetçi söylem içerisinde gerçekleştirilmesi için adım atılmasını mümkün kıldığına dikkat çekilmektedir. Üçüncü ve en önemlisi de milliyetçilik ve etnisitenin derin ekonomik, sosyal ve kültürel transformasyon ve öfke dönemlerinde güçlü psikolojik bir etkiye sahip olduğu savunulmaktadır.

1989 sonrası dönemde Bulgar milliyetçiliğinin statükocu doğasının değişmediği, Makedonya meselesi ve "Türk sorunu" gibi iki potansiyel hassas konuyu bünyesinde barındırdığına dikkat çekilmektedir. Makedonya sorunu daha ziyade kültürel milliyetçilik sınırları içerisinde kalan ve ayrılıkçı bir tehlike olarak görülmeyen bir konu olarak algılanmaktadır. Ancak "Türk sorunu" Bulgar milliyetçiliğinin kapsamını aşan bir mesele olarak tanımlanmakta, bölgesel güvenlik, küresel güvenlik, etnik azınlık statüsü, etnik azınlıkların korunması hakkı ve komşu ülkenin işlerine karışma hakkı gibi farklı birçok konuyu barındırdığına dikkat çekilmektedir.³¹¹

³¹⁰ Todorova, "The Course and Discourses of Bulgarian Nationalism", s.98.

³¹¹ Idem.

Makedon meselesi ve Türk sorunu olarak tanımlanan her iki konuya bakıldığında Bulgar siyaseti ve milliyetçiliğinin birbiriyle çelişen iki farklı yaklaşım içerisine girdiği görülmektedir. Bulgar siyasetinin geleneksel olarak ülkedeki Türk azınlığa yönelik söylemleri içişlerine müdahale olarak adlandırdığına, buna karşılık Makedonya'ya yönelik tutumunu ve Makedonları Bulgar olarak görme anlayışını bir hak olarak gördüğüne dikkat çekilmektedir.³¹² Her iki meseleye ilişkin olarak Bulgar siyasetindeki hassasiyetin tarihsel kaygılara dayandığı kabul edilmektedir. Söz konusu kaygıların önemli bir kaynağı olarak da ülkenin içinde bulunduğu Balkanlar coğrafyasında yaşananlarla ilişkilendirildiği görülmektedir. “Balkan korkusu” olarak adlandırılan bu durum bir sendrom olduğu kadar bir gerçeklik olarak da niteledirilmektedir. Balkanlar'da uzun süreli bir istikrarsızlık yaşanması, ayrılıkçı hareketlerin gelişmesi, sınırların yeniden şekillenmesi ve bunun sonucunda bölgenin Avrupa entegrasyonunun dışında kalması şeklinde tanımlanan bu korkuların tarihsel sorunlar, demografik yapı ve ulusal psikoloji gibi unsurlar tarafından sürekli olarak beslendiğine dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla tarihten gelen bu kaygıların ve etnisite temelli yaklaşımların geçiş sürecinde varlığını sürdürdüğü görülmektedir.³¹³

Siyasi hayatına başladığı günden itibaren HÖH'ün temel politikasını demokratikleşme, ulusal güvenlik ve ulusal azınlıkların haklarının ve özgürlüklerinin korunması şeklinde üçlü bir sacayağına oturttuğu kabul edilmektedir. Ülke içine yönelik bu yapının Uluslararası İnsan Hakları Şartı, Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin

³¹² Ayşe Kayapınar, “Bulgar Tarihçilerinin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığına Etkileri”, 89 *GÖÇÜ Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu (ed.), (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), 2012) içinde, s.115-116.

³¹³ Ivan Palchev, *Ahmed Dogan and the Bulgarian Ethnic Model*, çev. Maya Pencheva, Balkan Politicians (Bulgarian Diplomatic Review, National Museum of Bulgarian Books and Poligraphy, 2002), s.17.

Çerçeve Sözleşme gibi uluslararası düzenlemelerle makro bir çerçevede desteklenmesi yer almaktadır. Bu sayede ülke içinde tüm toplumsal kesimlerin temel hak ve özgürlükler temelinde barışçıl bir biçimde temsil edilmesi öngörülmüştür. “Bulgar etnik modeli” olarak tanımlanan bu yaklaşımın aynı zamanda Balkanlar’a bir model olacağı ve Avrupa bütünleşmesine katkı sunacağı düşünülmüştür.³¹⁴

Ancak Bulgar milliyetçiliği açısından “Türk sorunu” olarak tanımlanan temel meselenin esasında HÖH’ün varlığı olduğu görülmektedir. Sadece eski komünist rejim yanlıları ile komünist karşıtlarının veya Batı yanlılarının meseleye farklı bakış açılarıyla yaklaştığına dikkat çekilmektedir. BSP, HÖH'e olan karşıtlığını ideolojik argümanlar yerine Türklerin partisi olduğu ve etnik temelli parti kurulamayacağı yönündeki anayasa hükmüne aykırılık teşkil ettiği iddiasına dayandırmıştır. BSP’nin bu tutumu iktidar mücadelesinde milliyetçilik kartını kullanması olarak yorumlanmıştır. Zira HÖH’ün üçüncü büyük siyasi parti olarak siyaset sahnesine çıkması rahatsızlık meydana getirmiştir. Başlarda BSP karşıtları olarak ortaya çıkan ve daha sonra DGB şemsiyesi altında iktidara gelen muhalif partilerin ise yine HÖH karşıtı bir tutum izlediği ancak bunu daha ziyade ideolojik argümanlara dayandırdığı görülmektedir. Başlangıçta anti-komünist söylemler DGB öncülüğündeki muhaliflerin iktidara gelmesi için yeterli olurken bu söylemlerin zaman içerisinde etkisini yitirmesi karşısında Avrupa yanlısı merkez sağ partilerin HÖH ile olan seçim ittifakından uzaklaşıp milliyetçi bir söylem benimsediklerine dikkat çekilmektedir.³¹⁵

Özetle geçiş döneminde hem BSP hem de muhalefetin milliyetçi söylemi benimsemiş olması, seçim kaygılarına dayandırılmış ancak kategorik olarak BSP’nin söyleminde ideolojik argümanlar yerine anayasaya karşıtlık iddiasıyla hareket ettiği,

³¹⁴ Ibid., s.91-100.

³¹⁵ Todorova, “The Course and Discourses of Bulgarian Nationalism”, s.99.

DGB öncülüğündeki muhaliflerin ise milliyetçi söylemlerinde ideolojik argümanların ağırlığının daha fazla olduğu görülmüştür.

Bulgar siyasetinde milliyetçi söylem ve yaklaşımın yükselişinde basın ve sivil toplum etkisi de dikkat çekmiştir. Buna göre Batılı liberal değerlere dayalı “özgür basın” oluşturulması Bulgar siyasetinde sivil toplumun ve çoğulculuğun inşa edilmesinin en önemli adımı olarak görülmüştür. Bu ise tüm fikirlerin basında dile getirilmesini sağladığı gibi milliyetçi söylemin de yer bulmasına ve zamanla güçlenmesine imkân vermiştir. Bu durum uluslararası alanda oluşan güç boşluğunun yanı sıra ulusal alanda meydana gelen otorite boşluğunun doğal bir sonucu olarak görülmüştür.³¹⁶ Bu yaklaşıma göre, eski rejim döneminde var olmayan “özgür basın” ve sivil toplum gibi iki önemli araç geçiş döneminde milliyetçiliğin ve milliyetçi söylemin de siyaset sahnesinde kendisine yer bulmasına imkân vermiştir.

Doğu Bloku'nun yıkılması sonucunda uluslararası güç dengesinde Bulgaristan aleyhine bir boşluk veya dengesizlik olduğu iddiasına dayanan bu yaklaşımın ileri sürdüğü argümanlar arasında “büyük bir nüfusa sahip, militarize olmuş ve ABD desteğini kazanmış bir Türkiye, Kıbrıs olayının yaşanmış olması [Kıbrıs Barış Harekâtı ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulması], Yunan-Türk gerilimli ilişkileri, İslami fundamentalizm, Arnavut Kosova problemi [daha sonra bağımsız bir devlet olması], Bosna trajedisi” gibi hususlar sayılmaktadır. Uluslararası güç dengesi ve ulusal otorite boşluğu kavramları ışığında eski komünist rejim döneminde görev yapan siyasilerin Bulgar milliyetçiliğine ilişkin değerlendirmeleri dikkat çekmektedir. Buna göre eski Bulgar milliyetçi söylemin ulusal birlik, ortak ulusal çıkarlar ve idealler gibi alışlagelmiş kavramların yanında Büyük Güçlerin etkisinden kurtulmuş siyasi bağımsız bir tutum izlemesi gerektiği yönünde yeni bir söylem benimsendiği vurgulanmaktadır.

³¹⁶ Ibid., .99-100.

Siyasi bağımsızlık vurgusunun temel nedeni olarak da Balkan coğrafyasında tarihte daha önce görülmemiş bir güç boşluğu meydana gelmiş olması gösterilmektedir.³¹⁷

Burada yeni olan şey Balkan coğrafyasında hegemonik güç mücadelesinin veya hegemon bir gücün var olmaması veya etkisinin hissedilmemesi değil, tarihsel olarak hegemonik bir güce veya yapıya yaslanmış olan Bulgaristan'ın 1990'lı yıllarda belirli bir gücün desteğinden yoksun kalmış olmasıdır. O dönemde yıkılan Doğu Bloku'nun yerini yeni bir oluşum almadığı gibi karşısında yer alan NATO ittifakının da henüz bir parçası olmamıştır. Aynı şekilde Rusya Federasyonu'nun uluslararası siyaset alanında Sovyetler Birliği'nin yerini dolduramamış olması ve iç siyasi ve ekonomik çalkantılar nedeniyle ülke dışındaki bölgelerle ilgilenememesi Bulgaristan'ın tarihsel Rus desteğinden yoksun hissetmesine neden olmuştur. Rusya'nın yakın çevresiyle ilgilenebilecek duruma geldiğinde ise Balkan coğrafyasından ziyade eski Sovyetler Birliği ülkeleriyle ilişkileri önceliklendirdiği görülmüştür. Aynı dönemde Bulgaristan'ın bir diğer tarihsel müttefiki olan Almanya'da siyasi ve ekonomik birleşme ve bütünleşme yaşanmıştır. O dönemki Avrupa Topluluğu (AT) ise henüz siyasi bir birlik olma ve genişleme yönünde politikasını oluşturmamıştır. Tek süper güç olarak kalan ABD'nin önceliği uluslararası politikada Sovyetler Birliği'nden kalan boşluğu doldurmak ve özellikle küreselleşme ve neoliberal ekonomi politikalarının etkisiyle uluslararası ekonomik mimarinin yeniden şekillendirilmesi olmuştur. Orta ve Doğu Avrupa ve özellikle Balkanlar'da yeni güvenlik ve politik mimarinin oluşturulması için izlenen temel strateji olarak eski Sovyetler Birliği etkisinden arındırılmış ve kolektif hareket kabiliyeti gösteremeyen, Batılı demokrasileri model alan ulus-devletler inşa etmek olduğu görülmektedir.

³¹⁷ Ibid., s.99-100.

Dolayısıyla, eski Yugoslavya coğrafyası başta olmak üzere Balkanlar'da milliyetçiliklerin yeniden doğduğu görülmektedir.³¹⁸

Böylesi bir ortamda Bulgar milliyetçiliğinin temel iddiası Avrupa medeniyetinin bir parçası olduğu ve Avrupa medeniyetinin sınırının Boğazlardan itibaren başladığı ve dolayısıyla Türkiye'nin Asya'ya ait olduğu şeklinde özetlenmektedir. Bu görüşe göre Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri kendilerini Rusya'dan ayırtırmak için Balkanlar'ı (Güney Avrupa'yı) Doğu Avrupa'nın içerisinde ve Rusya'yı da bölgenin dışında tutma çabası gösterirken Bulgar milliyetçiliğinin ana hatlarını temsil etme iddiasında olanlar benzer bir çabanın Türkiye'nin Avrupa dışında tutulması yönünde ortaya konduğuna dikkat çekmektedir.³¹⁹

Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri Rusya'yı Avrupa'nın ötekisi olarak gösterirken Bulgaristan'ın Türkiye'yi Avrupa'nın ötekisi ve dolayısıyla Bulgaristan Türklerini ötekinin bir parçası olarak gösterme çabasında olduğu anlaşılmaktadır. Bu ötekileştirme tutumunun bir sonucu olarak Türk azınlığın siyasi ve ekonomik hayatta güçlenmesi Bulgar milliyetçiliği için bir tehdit olarak algılanmakta ve aynı tehdidin Avrupa için de geçerli olduğu yönünde bir düşüncenin işlendiği görülmektedir. Nitekim ilerleyen zamanda yükselişe geçen aşırı milliyetçi hareketlerin ve siyasi akımların tarihsel olarak Avrupa medeniyetini Türklere ve İslama karşı Bulgaristan'ın koruduğu savını seçim dönemlerinde dillendirdiği görülmüştür.

1990'ların başında görülen bu milliyetçi yaklaşımın otoriter güç politikasının bir örneğini temsil ettiği, Jivkov rejiminin Türklere karşı yürüttüğü kampanyanın en güçlü döneminde bakan olarak görev yapmış olanların Türk partisinin yasaklanması ve izole

³¹⁸ Boriana Marinova-Zuber, "The Rebirth of Nationalism in the Balkans in the 1990s: Causes, Consequences and Possible Solutions" (Swiss Federal Institute of Technology Zurich: International Relations and Security Network, 2007).

³¹⁹ Todorova, "The Course and Discourses of Bulgarian Nationalism", s.100.

edilmesi gerektiği yönündeki görüşlerinin dayandığı temeli ortaya koymuştur. Asıl şaşırtıcı olan hususun sürekli kullanılagelmiş olan "halk adına" ifadesi yerine "bizzat halk" olarak hareket etme ifadesinin benimsenmiş olduğu, dolayısıyla “Jefferson tarzı demokrasi anlayışını ifade eden” bu söylem değişikliğinin gelecekte Bulgar siyasetinde ağırlık kazanacağını ve milliyetçi amaçlar için demokratik söylem klişelerinin daha fazla benimseneceğinin bir göstergesi olarak görülmüştür. Dolayısıyla son yüzyılda görülen Bulgar milliyetçilik söylemlerinin farklı siyasi hedefler gütmekle birlikte bir süreklilik gösterdiği, II. Dünya Savaşına kadar “irredentist milliyetçilik” söz konusu iken 1945 sonrasında “statüko milliyetçiliği”nin öne çıktığı görülmüştür.³²⁰

Bulgar "ulus" tanımı/yorumu doğrudan ele alınmamış olmasına rağmen II. Dünya Savaşı sonrası metinlerde açık ifadelerle yer verildiği dikkati çekmektedir. Bunun birinci nedeni olarak ulusun dil, din ve kültürel birlik etrafında oluşmuş tarihi varlık olma tartışmasının devam etmesi, ikinci nedeni olarak ise devletin vatandaşlarından meydana gelmiş bir oluşum olduğu yönündeki kabul gösterilmektedir. Jivkov döneminin uzantısı olan milliyetçi yaklaşımın çoğunluğu teşkil etmemesine rağmen İslam ve Makedonizm unsurlarını ulusun bir parçası olarak gördüğü, Türklerin vatandaş olmaları nedeniyle Bulgar ulusunun bir parçası olarak kabul edilirken Makedonların ve Bulgaristan dışında yaşayan Bulgar kökenlilerin hariç tutulmasının mantıksal olarak uyumsuzluk oluşturduğu hususunun itinayla tartışmanın dışında tutulduğuna dikkat çekilmektedir.³²¹

AB üyeliği sonrası dönemde yaşanan gelişmeler, bu itinalı biçimde kaçınma durumunu test eden ve ortaya koyan göstergeler olmuştur. 1990'ların başında itina gösterilerek maskelenen tutumun AB üyeliğiyle birlikte terk edildiği, Bulgaristan vatandaşı olan Türkler ile Bulgaristan dışında yaşayan etnik Bulgarlar ve Makedonlar konusunda tam tersi bir durumun oluşmaya başladığı görülmektedir. Türklerin vatandaş

³²⁰ Ibid., s.100-101.

³²¹ Ibid., s.101.

olarak sahip oldukları siyasi parti kurma ve faaliyette bulunma haklarına yönelik HÖH üzerinden saldırıya varan tutum sergilenmiş, siyaseten birlikte görüntü verilmemesine özellikle dikkat edilmiş, siyasi dışlamaya ve izolasyona varan politikalar izlenmiştir. Öte yandan Makedonya başta olmak üzere Bulgaristan dışında yaşayan etnik Bulgarlar ve Bulgar kökenlilerin vatandaş yapılma ve bulundukları ülkelerde Bulgar olarak tanınmalarına ve ilgili ülkeler tarafından anayasal düzenlemeler yapılmasına yönelik açık bir politika izlenmiştir. Bununla ilgili hususlar çalışmamızın ilerleyen kısımlarında ele alınacaktır.

1990'ların başında Bulgar milliyetçiliğinin sürekliliğini gösteren unsurlar arasında 1878 öncesi dönemden beri varlığı kabul edilen dil birliği vurgusu, büyük güçlerin müdahalesine açık olma durumu, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren süregelen saldırıya uğrama sendromu, söylemlerdeki dilin sürekliliği gibi hususlar sayılmıştır. Bulgar milliyetçi söylemde zaman içerisinde yaşanan önemli ilaveler ve değişimlere de dikkat çekilmiştir. Ulusal ideoloji ulus-devletin temel ve vazgeçilmez bir özelliği olmakla birlikte amaçları meşrulaştırmak için birden fazla söylem benimsemiş olması ve sıklıkla birbirine zıt ideolojilerin söylemlerini kullanması sayılmaktadır. Komünist yönetim döneminde bunun örnekleri görüldüğü gibi komünizm sonrası dönemde ulusal ideolojinin ihtiyaç duyduğu demokrasinin hegemonik söylem diline adapte olduğu da görülmektedir.³²²

Meşrulaştırılmaya çalışılan amaçların neler olduğu açıkça belirtilmemiştir. Ancak gerek komünist rejim dönemi³²³ gerekse geçiş süreci sonrası dönemde farklı etnik gruplara yönelik izlenen politikalarda içinde bulunulan dönemin hegemonik gücüne

³²² Ibid., s.101-102.

³²³ Iskra Baeva, "Bulgarian-Turkish Relations in the Context of Bulgaria's Balkan Policy in the 1960s-70s", *Turkish-Bulgarian Relations Past and Present*, Mustafa Türkes (ed.), (İstanbul: Tasam Publications, 2010) içinde, s.71-78.

uygun hareket tarzı benimsendiği görülmüştür. Ancak hepsinin temelinde farklılıklardan arındırılmış ve tek tip ulus meydana getirme amacı güdüldüğü ve buna uygun olarak asimilasyon politikalarının uygulandığına şahit olunmuştur. Bir önceki başlık altında yer verildiği üzere, komünist rejim döneminde sınıfsal birlikteliği sağlamak, az gelişmişliği ve feodaliteyi ortadan kaldırmak gibi söylemlerle Romanların, Pomakların ve Türklerin bir bütün olarak hayat tarzlarına müdahale edildiği görülmüştür. İskân politikası (örneğin Romanların yaşadıkları mahallelerinin değiştirilmesi), toprakların devletleştirilmesi (ekseriyetini Türklerin oluşturduğu tarım arazilerine devlet kooperatifi TKZS adı altında el konulması),³²⁴ farklı etnik grupların (özellikle Türklerin) yurtdışına göç ettirilmesi gibi uygulamaların pek çok olumsuz sonuçlarının olduğu ve etkilerinin geçiş süreci sonrasında da devam ettiği görülmüştür.

Modern Bulgar devletinin 1878 yılında kuruluşundan itibaren kendi içinde çözüm aradığı temel meselesi etnik, dini ve kültürel çeşitliliğe sahip toplum yapısı ile yekpare bir Ortodoks-Hristiyan ulus temelli devlet kurma fikri arasında bir denge kurma arayışı olarak tanımlanmıştır.³²⁵ Her ne kadar anayasal metinler ve temel kanunlarda farklı etnik ve dini toplulukların varlığı kabul edilmiş ve herkesin eşit hak ve yükümlülüklerle

³²⁴ Todorova Stela Atanasova, “Agricultural Production Cooperatives in Bulgaria – Evolution, Present Status, Problems and Possibilities for Development”, *Современная Экономика: Проблемы, Тенденции, Перспективы* (Sovremennââ Èkonomika: Problemy, Tendencii, Perspektivy), 2014, vol.10, no.1,s.24-44.

³²⁵ Anna Triandafyllidou, “Addressing Cultural, Ethnic & Religious Diversity Challenges in Europe: A Comparative Overview of 15 European Countries” (Florence: European University Institute Robert Schuman Centre For Advanced Studies, 2011), s.73, www.accept-pluralism.eu and www.eui.eu/RSCAS/ (25.10.2023).

sahip olduğu ilkesi yer almış olsa da Bulgar dili ve Bulgar Ortodoks Kilisesinin ayrıcalıklı konumu günümüzde de Anayasa ile güvenceye bağlanmıştır.³²⁶

Günümüzdeki uygulamalarda farklı grupların marjinalize edilmesinin temelinde bu yaklaşımın olduğu kabul edilmektedir. Geçiş dönemi ve AB üyeliği süreciyle birlikte etnik ve kültürel farklılıkların kabulü ve azınlık haklarının korunması yönünde adımlar atılmış olmasına rağmen, Bulgar toplumunda sınırlı hoşgörüyle yaklaşılan "ötekiler" in tam anlamıyla kabul görmediği yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Söz konusu çalışmalara göre, farklı etnik ve dini gruplar arasında günlük yaşamın çeşitli alanlarında toplumsal etkileşim ve ilişkiler yaşanmakla birlikte psikolojik ayrım devam etmekte ve toplum kesimlerini ayıran sınırlar muhafaza edilmektedir.³²⁷

AB üyeliği sonrasında farklı etnik gruplara yönelik stereotipleştirme, marjinalleştirme ve kriminalize etme gibi örneklere mevcut çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer verilecektir. Bu noktada farklı dönemlerde yaşanan bu tür uygulamaların iki yönden benzerlik taşıdığının altını çizmek gerekmektedir. Birincisi, içinde bulunulan dönemin baskın gücünün söylem ve politikalarına uygun hareket tarzı benimsenmesi, ikincisi ise farklı etnik grupların varlığının ulusal bütünlüğe tehdit oluşturduğu düşüncesinden kaynaklı olarak Bulgar etnisitesini güçlendirme ve diğer etnisiteleri kontrol altında tutma yaklaşımının sürdürülmesidir.

Geçiş döneminde bölgedeki ve uluslararası alandaki koşullar ve ülke dışı unsurların yanında ülke içindeki temel bazı unsurların da genel olarak tarifenmesi gerekmektedir. Bulgar siyasetinin geçiş dönemiyle birlikte çok parçalı ve devamlılığı sağlanamayan sayısız siyasi partiden meydana gelen yapısının, devletin temellerinin

³²⁶ Bulgaristan Anayasasının 13(3) maddesine göre Doğu Ortodoks Hristiyanlığı Bulgaristan Cumhuriyeti'nde geleneksel din olarak kabul edilmiştir. The Seventh Grand National Assembly, Constitution of the Republic of Bulgaria, 1991 <https://www.parliament.bg/en/const> (28.04.2022).

³²⁷ Triandafyllidou, "Addressing Cultural, Ethnic & Religious Diversity Challenges in Europe: A Comparative Overview of 15 European Countries", s.73.

atıldığı dönemdekine benzer biçimde yeniden ortaya çıktığı ve günümüze kadar varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu çok parçalı ve istikrarsız yapı bir taraftan ülkenin her alandaki gelişimine olumsuz etki ederken, öte yandan siyasi lafazanlık ve popülist söylemlerin ve dolayısıyla etnik nefrete dayalı aşırı söylemlerin kendilerine alan açmasına imkân vermiştir. Bir taraftan çok parçalı siyasi yapı ve sığ ve verimsiz siyasi düşünce ve söylemler, öte yandan belirli bir etnisiteyi öne çıkaran ve diğerlerini ötekileştiren vatanseverlik tanımlaması gibi unsurlar aşırı milliyetçi yaklaşıma dayalı bir siyaset anlayışının zemin bulmasına ve tüm siyasi partileri ve aktörleri etkilemesine neden olmuştur.

Bulgar milliyetçiliğinin tarihten gelen temel özelliklerinin işlendiği bir önceki kısımda belirtildiği üzere, Türk ve Müslüman nüfusun Bulgaristan’da ortaya çıkışı ne kadar tartışmalı ve zıt görüşlerin olduğu bir konu ise, Bulgar ulus devletinin kuruluşundan itibaren bu kez Bulgaristan’dan özellikle Türkiye yönünde yapılan göçler de tartışma konusu olmuştur. İster Müslümanlaştırılmış yerel halk isterse dışarıdan gelmiş Müslümanlar olarak kabul edilsin, asimilasyon politikası terminolojisinin (българските турци – Bălgarskite Turtsi) sürdürüldüğü ve “Bulgaristan Türklerinin”³²⁸ Türkiye’ye göç etmesinin Bulgar nüfusun göçü olarak adlandırıldığı görülmüştür. Modern Bulgar devletinin 120 yıldan fazla bir süredir Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç eden Müslümanlar olmasına rağmen, bunların Bulgar vatandaşı olduğunun Bulgar yönetimleri ve halkı tarafından unutulduğu yönünde bir yaklaşım sergilenmiştir.³²⁹ Ayrıca Türkiye’ye göç edenler üzerine yapılan çalışmalar yoluyla yeni ülkelerinde yaşadıkları psikolojik, sosyo-ekonomik ve kültürel uyum sorunlarına dikkatleri çevirme

³²⁸ Bulgaristan’da doğan ve yaşayan Türkler için Bulgar yönetimin asimilasyon döneminde bilinçli olarak tercih ettiği ifade ve bunun yerine “Bulgaristan Türkleri” ifadesinin kullanılmasına ilişkin değerlendirme için bkz. Kayapınar, “Bulgar Tarihçilerinin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan’daki Türk Azınlığına Etkileri”, s.102-103.

³²⁹ Zhelyazkova, “The Social and Cultural Adaptation of Bulgarian Immigrants in Turkey”, s.11.

çabasına girilmiştir. Bulgar Türkleri olarak adlandırılan ve Bulgar diasporası olarak nitelendirilen Türkiye'ye göç etmiş Türklerin yeni hayatlarıyla ilgili karşılaştıkları sorunların çözümü için Bulgar siyaseti ve sivil toplum kuruluşları tarafından daha fazla çalışma yapılması, Türkiye ile bu bağlamda kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve Bulgar diasporasının haklarının savunulması gereğine dikkat çekilmiştir.³³⁰

İronik görünen bu durumun pratik bazı sonuçları olmuştur. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türklere yönelik bu nitelendirme ve çabalar esasen Jivkov dönemi asimilasyon politikasının gerekçesi olarak sunulan Bulgaristan'da Türklerin yaşamadığı, bunların Osmanlı yönetiminde Müslümanlaştırılmış yerel halk olduğu görüşünün devamı ve Bulgar vatandaşlar vurgusunun öne çıkarılması olmuştur. Geçiş döneminde izlenen bu yaklaşımın, Bulgaristan'da komünist rejimin değiştirdiği Türk isimlerin iadesi, eğitim ve kültürel hakların tanınması ve çift vatandaşlık düzenlemeleri gibi tartışmaların yaşandığı bir ortamda dile getirilmesi dikkat çekicidir. Bu tersine çabanın kısa ve uzun vadede bazı sonuçları olmuştur. Kısa vadede etnik temelli milliyetçiliği öne çıkaran çevrelerin eleştirilerini ve süreçten duyduğu rahatsızlığı yönetme imkânı verirken, uzun vadede Bulgar milliyetçiliğinin azınlıklara ve farklı etnik gruplara yönelik bakış açısında temel bir kırılma ve değişim olmadığını göstermiştir. AB üyeliği sonrasında ise Bulgar yönetimlerinin yakın coğrafyadan başlayarak dünya genelinde yaşayan Bulgar diasporasına yönelik çalışmalarına bir gerekçe ve zemin hazırlamıştır. AB üyeliği ve vatandaşlık konusu kullanılarak Bulgar vatandaşları ile etnik Bulgarların durumları ve hakları üzerinden milliyetçi bir politika geliştirme imkânı sunmuştur.

Geçiş döneminden itibaren Batı demokrasilerinin ve özellikle AB tarafının baskın konumda olduğu ve dolayısıyla Avrupalılaştırmanın Bulgar siyaseti ve milliyetçiliği üzerindeki etkisinin zamanla arttığı görülmüştür. Buraya kadar özetlemeye çalıştığımız

³³⁰ Ibid., s.43.

geçiş sürecinde Bulgar siyaset kurumunun ve Bulgar milliyetçiliğinin genel durumu, ülkenin siyasi ve ekonomik güç yapılanmasının yeniden şekillenmesinde azınlıklar ve diğer etnik grupların durumunun tanımlanması sürecini kolay kılmamıştır. Mevcut çalışmanın giriş bölümünde değinildiği üzere 1991 yılında kabul edilen yeni Anayasa'da dini inanç ve etnisite temelli siyasi parti kurulamayacağı (md. 11 (4)) ve ülkenin bölünmesine yol açacak hiçbir faaliyette bulunulamayacağı (md. 44 (2)) hükmüne bağlanmıştır. Bulgar Anayasasının etnik veya dini parti kurulmasına izin vermemesi, Bulgaristan örneğini diğer Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden ayıran önemli bir unsur olarak görülmektedir. Bu görüşe göre, Romanları temsil eden siyasi bir partiye izin verilmemesi, Pomakların ve Makedonların azınlık olarak varlıklarının kabul edilmemesi, komünist rejim dönemden kalan asimilasyon politikalarının etkisi gibi unsurlar milliyetçi tepkinin gelişmesine neden olduğu kabul edilmektedir. Tüm bunların temelinde ise etnik azınlıkların ülkenin bölünmesine neden olacağı şeklinde etnik Bulgarlarda yaygın ve köklü bir korkunun var olması gösterilmektedir.³³¹

Esasında Anayasayla getirilen inanç ve etnik temelli siyaset yasağı azınlıkların ve farklı etnik grupların siyasi temsilini ancak temel hak ve özgürlükler kapsamında mümkün kılmıştır. Dolayısıyla azınlıklar ve farklı etnik gruplar da dâhil olmak üzere vatandaşların temel hak ve hürriyetleri üzerinden siyasi söylem ve program geliştiren HÖH doğal olarak bu kesimlerin en fazla siyasi desteğini kazanan parti konumuna gelmiştir. HÖH'ün ilk kez siyaset sahnesine çıktığı dönemde ve katıldığı ilk seçimlerde üçüncü parti olarak meclise girmesinden duyduğu rahatsızlığı açık biçimde dile getiren çevreler, HÖH'ün siyasi parti olarak tescilini bir "suç" olarak nitelendirmiş ve partiyi yasa dışı ilan etmiştir. HÖH lideri Ahmet Doğan'ın TV ve radyoda yayınlanan ilk seçim konuşmasına yönelik yapılan eleştirilerde, Ahmet Doğan'ın "bilinçli olarak Türk siyaseti hakkında tek bir eleştirel söz etmediği" belirtilerek bunun açıkça Türkiye ve Türk

³³¹ DeDominicis, "The Bulgarian ethnic model: post-1989 Bulgarian ethnic conflict resolution", s.442.

milliyetçiliği yanlısı bir tutum olduğu iddia edilmiştir. Aynı bakış açısının Türk siyasetine yönelttiği eleştiriler arasında pan-Türkçü ihtirasların yer aldığı ve Bulgaristan'ın içişlerine karışma girişiminde bulunulduğu iddiası yer almış ve Kıbrıs Barış Harekâtı söz konusu ihtirasların bir göstergesi olarak sunulmuştur.³³²

Geçiş sürecinde HÖH'e yöneltilen bu eleştirilerin temelde ülkede yaşayan Türklere karşı şüpheyile yaklaşan çevrelerin ortak iddiası haline getirildiği, belirli bir siyasi çevrenin görüşü olmaktan ziyade ortak bir milliyetçi yaklaşım olarak benimsendiği görülmüştür.³³³ Bulgar milliyetçiliğini temsil etme iddiasında olan bu yaklaşıma göre Bulgar ulusunu erozyona uğratan iki önemli unsurdan birisi Müslüman azınlıklar, diğeri ise Bulgaristan'da yaşayan Makedon azınlığın tanınmasını amaçlayan ve bu nedenle Makedonizm olarak da adlandırılan “İlinden Hareketi”³³⁴ gösterilmektedir. 1990 seçimleriyle birlikte ortaya çıkan bu seçim hareketlerinin ayrılıkçı temayüller içerdiği, bunun arkasında da tarihsel olarak ülke dışından müdahale etme anlayışı ve alışkanlığının yer aldığı iddia edilmiştir.³³⁵

³³² Todorova, “The Course and Discourses of Bulgarian Nationalism”, s.67-68.

³³³ Palchev, *Ahmed Dogan and the Bulgarian Ethnic Model*, s.47.

³³⁴ 1903 yılında Osmanlı yönetimine karşı Ilinden İsyanını başlatan ve ayrı bir Makedon devleti kurulmasını savunan siyasi harekete atıf yapılmaktadır. 1893 yılında Selanik'te kurulan IMRO hareketi isyan başlatmış ancak başarısız olmuş ve ikiye bölünmüştür. Sol görüşe sahip kanat bağımsız bir Makedonya kurulmasını savunurken, sağ görüşlü kanat (Vrhovist kanat olarak anılır) Bulgaristan ile birleşmeyi savunmuştur. 1990 yılında Makedonya'nın Yugoslavya'dan bağımsızlığını ilan etmeden bir yıl önce Makedonya'da IMRO–Democratic Party for Macedonian National Unity adıyla yeniden faaliyete geçmiştir. 1996 yılında ise Bulgaristan'da IMRO–Bulgarian National Movement faaliyete başlamıştır. Loring Danforth, “Internal Macedonian Revolutionary Organization”, *Encyclopedia Britannica*, 08.10.2023, <https://www.britannica.com/topic/Internal-Macedonian-Revolutionary-Organization> (01.05.2024).

³³⁵ Todorova, “The Course and Discourses of Bulgarian Nationalism”, s.68.

Bulgar Meclisi seçimlerine yurtdışından müdahale etme alışkanlığının 1886 tarihinde yapılan Üçüncü Ulusal Meclis seçimleriyle başladığı, dönemin Rus Çarı III. Aleksandır'ın özel temsilcisi Alman asıllı General Alexander von Kaulbars tarafından Rus yanlılarını seçmemeleri halinde Bulgarların ülkelerini kaybedeceği yönünde propaganda yapıldığı hatırlatılmıştır. Tarihteki örneklerle benzerlik kuran bu yaklaşıma göre, 10 ve 17 Haziran 1990 tarihlerinde yapılan Jivkov rejimi sonrası ilk seçimlerde tarih tekrerrür etmiştir. 1990 seçimlerinde Slav isimli Batılı bir diplomatın (ABD'li Saul Polanski) Batı yanlısı benzer bir propaganda yaptığı ve yabancıların insani sloganlar kullanarak kendi çıkarlarını savunduğu iddia edilmiştir. Bulgar siyasetinde geçmişten beri hep bir yabancı devletin uydusu olma politikası güdüldüğü eleştirisi yapılarak II. Dünya Savaşından önce Alman yanlısı, sonrasında Sovyetler Birliği yanlısı, geçiş süreciyle birlikte de Amerikan yanlısı siyaset anlayışının egemen olduğu ve dolayısıyla buna karşı çıkanların bağımsız Bulgarlar olduğu iddia edilmiştir.³³⁶

Türklerin "öteki" olarak görülmesinin ve Bulgar devletinin bütünlüğüne bir tehdit olarak algılanmasının temelinde Bulgar kimliğinin olumsuz ve romantik stereotipleştirmesi olduğu görülmektedir. Tarihsel olarak "düşman"laştırılan Türklere karşı mücadele verme tutumunun geliştirildiği, stereotipleştirme ve romantik sembollerin Bulgar politikacılar tarafından siyasi destek uğruna sömürüldüğü görülmektedir. Ayrıca tarihsel olarak çeşitli dönemler halinde göçe zorlama ve asimilasyon uygulamaları üzerinden bu olumsuz imajın pekiştirildiği görülmektedir. Aynı zamanda aile içinden başlayarak eğitim yoluyla Türk karşıtı stereotipleştirme toplum geneline yaygınlaştırılmıştır. Ancak öte yandan, tarih boyunca birlikte yaşamının sonucu olarak Balkanlar genelinde kişiler arası kültürel özelliklerin geliştiği ve bu sayede barış içerisinde bir yaşamın tesis edilebildiği kabul edilmektedir.³³⁷

³³⁶ Ibid., s.67.

³³⁷ DeDominicis, "The Bulgarian ethnic model: post-1989 Bulgarian ethnic conflict resolution", s.444.

Parti adında, tüzüğünde veya temsil ettiği siyasi ilkelerinde herhangi bir etnik ifade veya unsur bulunmamasına rağmen, temel hak ve özgürlükler noktasında azınlık haklarının savunulması ve temsilcilerinin büyük çoğunluğunun Türklerden oluşması gibi nedenler gerekçe gösterilerek HÖH'e karşı kapatma davası açılmıştır. Konuyu değerlendiren mahkemenin Anayasanın etnik temelli siyasi parti kurma yasağı getiren hükmünün ihlal edilmemiş olduğuna hükmetmesi ve dolayısıyla HÖH'ün siyasi parti olarak faaliyetlerine devamına karar verilmesiyle birlikte Bulgar siyasi tarihinde ilk kez Türklerin kurucusu ve yöneticisi olduğu bir parti hayata geçmiştir. Bunun gerçekleşmesindeki başlıca unsur yukarıda değinildiği üzere Bulgar devletinin karar vericilerinin ve siyasi elitinin yönünü Batıya dönmüş olması ve Avrupa bütünleşme hedefini benimsemiş olmasıdır. Bu durum eski rejim karşıtlarının ve muhaliflerinin komünist karşıtlığı ve Avrupa yanlısı çizgide birleşmelerini sağlamıştır. Ancak bunların başlangıçta tek başına iktidar olmalarını sağlayacak çoğunluğa sahip olmaması, azınlık ve farklı etnik grupların siyasi desteğine ve işbirliğine ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Bu durum HÖH'ün siyasi parti olarak önce ortaya çıkmasına, daha sonra ise varlığını sürdürmesine imkân vermiştir. Geçiş sürecinin başında yaşanan kapatma davasının sonucu HÖH'ün Bulgar siyasetindeki varlığının ilk aşamasını oluştururken, AB adaylık sürecinde azınlık haklarının korunmasına dair sözleşmeye taraf olma süreci ise ikinci aşamasını oluşturmuştur. Çalışmanın bu kısmında HÖH'e karşı açılan kapatma davası kısaca ele alınacak, AB adaylık çalışmaları kapsamında azınlıkların korunmasına ilişkin anlaşmaya taraf olma süreci ise bir sonraki başlık altında ele alınacaktır.

13 Temmuz 1991 tarihinde yürürlüğe giren yeni Anayasayla kurulan Anayasa Mahkemesi 3 Ekim 1991 tarihinde faaliyetine başlamıştır. 8 Ekim 1991 tarihinde de ilk dava HÖH'e karşı açılan kapatma davası (1/1991 sayılı Mahkeme Dosyası) olmuştur. Kapatma davası, 10 ve 17 Haziran 1991 tarihlerinde yapılan seçimler sonucunda

kurulan 7. Büyük Ulusal Meclisten (*Седмото велико народно събрание*) 93 milletvekilinin imzasıyla açılmıştır. Geçiş sürecinde kabul edilen yeni Anayasa'ya göre 13 Ekim 1991 tarihinde yapılan ilk seçimler sonucunda oluşan yeni Meclise (36. Genel Kurul) seçilen 53 milletvekilinin imzasıyla 4 Kasım 1991 tarihinde ek dilekçe verilmiştir. 12 üyeli Anayasa Mahkemesinin davayı karara bağlayabilmesi için salt çoğunluk gerekiyordu. 11 üyenin duruşmaya katıldığı davada, 5 üye HÖH'ün anayasanın ilgili maddelerini ihlal ettiği ve kapatılması gerektiği yönünde görüş bildirirken, 6 üye kapatma talebini reddetmiştir.³³⁸

HÖH'ün katkısıyla kabul edilen yeni Anayasanın etnik ve dini temelli parti kurma yasağı (md. 11 (2)) ve ülke egemenliği ve ulusal bütünlüğe karşı hareket etme yasağı (md. 44 (4)) hükümlerine dayanılarak kapatma davası açılmış olması ironik bir durum oluşturmuştur. Geçiş sürecinin yeni Anayasasını oluşturma çalışmalarını yürüten Büyük Ulusal Meclise seçilen HÖH'e karşı, çalışmalarına katkı sağladığı yeni Anayasa ile kurulmuş olan Anayasa Mahkemesinde kapatma davası açılması Bulgar siyasi elitinin geçiş süreci ve milliyetçilik arasındaki konumunu göstermiştir. Sancılı bir geçiş sürecinden geçilmesine rağmen HÖH'ün 7. Büyük Ulusal Mecliste yer alması, komünistler ve anti-komünistler arası mücadelenin de etkisiyle mümkün olmuştur. 1991 Anayasasına göre yapılan ilk seçimlerde oyların %7,5'ini alan HÖH'ün meclise giren üç partiden biri olması Bulgar siyasetindeki rahatsızlığı arttırmış ve Anayasa Mahkemesinde kapatma davası açılmasına neden olmuştur. Nitekim her ne kadar 1991 tarihli kapatma davası reddedilmiş olsa da, HÖH'ün siyasetteki konumunu zayıflatma çabaları sürmüştür. Üzerinden 20 yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen HÖH'ün

³³⁸ Юлиан Христов, “Как се опитаха да забранят ДПС през 91-ва и не успяха (Yulian Hristov, ‘Kak se opitaha da zabranят DPS prez 91-va i ne uspyaha’)”, *OFFNews*, 18.10.2014, <https://offnews.bg/razsledvane/kak-se-opitaha-da-zabraniat-dps-prez-91-va-i-ne-uspiaha-405116.html> (17.01.2024).

kapatılması ile ilgili tartışmalar belirli dönemler halinde sürmüştür. 2014 yılında kapatma davasının yıl dönümünde yeni bir kapatma davası açılması için imza kampanyası başlatılmış olması bu örneklerden birini oluşturmuştur.³³⁹ Her ne kadar tartışmalar yeni bir kapatma davasına dönüşmediyse de, HÖH'e yönelik dava süreçleri farklı konularda devam etmiştir. HÖH'ün 2009 seçimlerinde aldığı yurt dışı oyların önemli bir kısmının Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi başlıca örneklerden biri olup ayrıntılarına AB üyeliği sonrası kurumsal boyut başlığı altında yer verilecektir.

2.3. Avrupa Birliği Adaylık Süreci ve Bulgar Milliyetçiliğine Etkisi

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesinde AB genişleme süreci AB Konseyi tarafından resmen “geçmişin bölünmüşlüğüne sona erdirmek” olarak nitelendirilmiş ve Avrupa bütünleşmesinin kıtanın tamamını kapsayacak şekilde genişletilmesi “geleceğin istikrar ve refah vaadi” olarak tanımlanmıştır. Aday ülkelerin her birinin “hazır olma durumuna bağlı olarak kendi nispetinde ilerleyeceği” açıkça biçimde ifade edilmiştir. Öte yandan AB genişleme sürecinin yanında kendi içerisindeki gelişimini sürdüreceği, Ekonomik ve Parasal Birlik olma yolunda üçüncü aşamaya yönelik çalışmalarını tamamlayacağı vurgulanmıştır.³⁴⁰

Üyelik yolunda daha fazla ilerleme kaydettiği düşünülen Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Polonya, Slovenya gibi ülkelerle ikili düzeyde hükümetler arası konferanslara başlanırken, Bulgaristan'ın da aralarında bulunduğu diğer aday ülkelerin AB müktesebatına uyum düzeyini incelemek ve hızlandırmak için ilave çalışma yapılması kararlaştırılmıştır. Mevcut çalışmanın ilerleyen başlıkları altında da

³³⁹ Ibid.

³⁴⁰ European Parliament, “Luxembourg European Council 12 and 13 December 1997 Presidency Conclusions” (1997), https://www.europarl.europa.eu/summits/lux1_en.htm (01.11.2023).

görüleceği tüm ülkelerin hazırlık durumunu izlemek için de Avrupa Komisyonuna her yıl İlerleme Raporları hazırlama görevi verilmiştir.

Lüksemburg Zirvesinde AB genişleme sürecindeki aday ülkeleri üyeliğe alma yönündeki kararlılık açıkça belirtilmiştir. Ancak bunun toptancı bir anlayışla yapılmayacağı, her ülkenin ilerleme durumunun ayrı olarak değerlendirileceği ve nihai kararın her ülkenin kendinden beklenen yükümlülüklerini yerine getirme düzeyine bakılarak ayrı ayrı karara bağlanacağı vurgulanmıştır. Bunun anlamı Bulgaristan'ın da aralarında bulunduğu aday ülkelerin AB üyesi olmaları hedefinin açık ve kesin olarak kabul edilmiş olmasıdır. Üyelik hedefinin gerçekleşmesi ise AB üyeliği için istenen adımların atılması yönündeki koşula bağlanmıştır. Dolayısıyla AB koşulluluk politikasının iki unsuru olarak nitelendirebileceğimiz “üyelik hedefi” ve “üyeliğin gerektirdiği yükümlülükleri ve koşulları sağlama durumu” birlikte yer almıştır. Üyelik müzakerelerinin başlayabilmesinin temel koşulu da Kopenhag kriterlerinin yerine getirilmesi ve bu yönde AB müktesebatına uyum sağlanması olarak belirlenmiştir.

Bulgaristan'ın AB üyeliği için başvurduğu döneme kadar olan ve 1990'ların ilk yarısını oluşturan zaman dilimi geçiş süreci, adaylık başvurusunun yapıldığı ve 1990'ların ikinci yarısını oluşturan dönem de AB adaylık aşaması şeklinde bir önceki başlıkta tanımlanmıştı. Geçiş ve AB adaylık süreçleri ile Bulgar parti sisteminin dönüşüm aşamalarına bakıldığında birbiriyle uyumlu olduğu ve birbirinin içine geçmiş bir görünüm arz ettiği görülmektedir. Parti sisteminin geçirdiği değişim aşamalarına bakıldığında 1990-2000 yıllarını kapsayan kısım birinci dönem, 2001-2008 dönemini kapsayan kısım ise ikinci dönem olarak tanımlanmaktadır. Ülkenin genel olarak değişim sürecine ve AB adaylık dönemine bakıldığında benzer şekilde 1990-1999 yılları arası dönem geçiş dönemini, 2000-2007 yılları arası dönem ise AB adaylık ve müzakere dönemini ifade etmektedir. Ülkenin AB üyelik süreci kapsamındaki gelişim aşaması ile siyasi parti sisteminin dönüşüm aşaması arasındaki örtüşme düzeyi Avrupalılaşıma

etkisinin en belirgin unsur olarak öne çıktığını göstermektedir. Bu noktada Avrupalılaşıma etkisinin belirginliğini ortaya çıkarmak için AB sürecinin tarihleriyle ilgili önemli bir ayrıntıya dikkat çekmek gerekmektedir.

AB'nin Doğu Avrupa ülkelerine yönelik genişleme sürecinin netlik kazanmasının hemen ardından Bulgaristan 18 Aralık 1995 tarihinde AB'ye üye olmak için ilk resmi başvurusunu yapmıştır. Bulgaristan'ın başvurusunu ve hazırlık durumunu Kopenhag kriterleri çerçevesinde değerlendiren Avrupa Komisyonu 1997 Temmuz döneminde hazırladığı ilk resmi Görüş'te (*Opinion*) Bulgaristan'ın adaylık koşullarını henüz yerine getirmediğini rapor etmiştir. Kopenhag siyasi kriterleri ile ilgili çalışmalar yapmış olmasına rağmen bunları henüz tam olarak yerine getirmediğini, sadece ekonomik kriterler doğrultusunda bazı gelişmeler sağladığını vurgulamıştır. Dolayısıyla Bulgaristan'ın ilk genişleme dalgasında yer almaması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir.³⁴¹

AB üyeliğinin tehlikeye girmesi üzerine Nisan 1997 seçimlerinden galip çıkan ve 21 Mayıs 1997 tarihinde göreve yeni başlayan İvan Kostov hükümetinin Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'yi 9 Ekim 1997 tarihinde imzalaması ve 12-13 Aralık 1997 tarihlerinde yapılacak olan Lüksemburg Zirvesine yetiştirmesi dikkat çekmiştir.³⁴² Çerçeve Sözleşme'nin imzalanması Bulgar yönetiminin AB üyesi olma isteğini ve temel koşul olan Kopenhag kriterlerini yerine getirme konusundaki kararlılığını göstermiş ve Bulgaristan'ın aday ülkeler arasında yer almasını sağlamıştır. Metnin imzalandığı dönemde ulusal azınlık tartışmalarının ve Türk azınlığa yönelik endişe ve ithamların yeniden gündeme gelmesine rağmen, Avrupa

³⁴¹ European Parliament, "Bulgaria and the Enlargement of the European Union, Briefing No 6", 25.09.2000, https://www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/6a3_en.htm (20.05.2023).

³⁴² Council of Europe, "National Minorities (FCNM) Country-Specific Monitoring: Bulgaria", , <https://www.coe.int/en/web/minorities/bulgaria> (01.11.2023).

bütünleşmesinin dışında kalma korkusunun ağır bastığı ve Çerçeve Sözleşme'nin esasen bu nedenle imzalandığı görülmektedir.³⁴³ Dolayısıyla azınlık haklarının korunması yükümlülüğünü yerine getirme iradesi AB koşulluluk politikasının ve Avrupalılaştırma etkisinin somut göstergesini oluşturmuştur.

Takip eden her yılın sonunda Bulgaristan'ın AB üyelik koşullarını yerine getirme durumuyla ilgili Avrupa Komisyonu tarafından İlerleme Raporları hazırlanmıştır. Nihayetinde Aralık 1999 Helsinki Zirvesinde Bulgaristan'ın Romanya ile birlikte ikinci genişleme halkasına dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır. Mart 2000 tarihi itibarıyla da AB üyelik müzakereleri başlatılmıştır.

Adaylık başvuru tarihi ile adaylığın kabul edildiği tarihler arasındaki ilişkiden de anlaşılacağı üzere Bulgaristan'ın Avrupalılaştırma süreci ve aşamaları ile ülke içerisindeki genel değişim ve siyasi parti sisteminin dönüşümü yakından ilişkilidir. Altı çizilmesi gereken ikinci husus ise geçiş sürecinin ilk kısmını oluşturan 1990-1997 yılları arasındaki dönem genel olarak Batılılaşma etkisi altında geçen aşamayı, Avrupa Komisyonunun 1997 yılı Görüşünden itibaren başlayan aşama ise Avrupalılaştırma etkisinin açık biçimde öne çıktığı aşamayı göstermektedir. Dolayısıyla 1997 yılı sonrasındaki gelişmelerde Avrupalılaştırma etkisinin başlıca şekillendirici unsur olduğunu söylemek mümkündür.

2.3.1. Adaylık Sürecinde Bilişsel Boyut: Normlar, Değerler ve Azınlıkların Korunması

2004 yılı genişleme dalgasında AB'ye yeni üye olan ülkelerin kamuoylarının AB üyeliğine verdiği desteği ölçmek üzere yapılan çalışmalarda AB üyeliği en önemli hedef olarak görülmüştür. 2004 yılı başlarında yapılan AB Aday Ülke Ölçümleri (Eurobarometer) ülke kamuoylarının üyeliğe destek oranı tüm aday ülkeler bakımından

³⁴³ Palchev, *Ahmed Dogan and the Bulgarian Ethnic Model*, s.89.

ortalama %60 civarında ölçülmüş, Bulgaristan ve Romanya’da ise bu oranın %70’e kadar çıktığı görülmüştür. Üyelik sonrasında yapılan ölçümlerde de destek oranlarında az da olsa düşüş yaşanmasına rağmen üyeliğe karşı olanların oranına kıyasla üyeliği destekleyenlerin oranının her zaman ezici bir üstünlüğe sahip olduğu görülmüştür.³⁴⁴ Dolayısıyla diğer yeni üye ülkelerde olduğu gibi Bulgar halkının ve bir bütün olarak kamuoyunun AB üyeliğine olan desteği her zaman yüksek olmuştur. Bu ise Avrupalılaştırmanın bilişsel boyut üzerindeki etkisini belirgin biçimde öne çıkarmıştır.

Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan İlerleme Raporlarında Bulgaristan’da yaşayan Türklerin ve Romanların siyasal, ekonomik ve sosyal hakları ve durumları ile ilgili olarak yer alan tespitler ve atılması istenen adımlar, ülkedeki demokratikleşmeye ve toplumsal gelişmeye olumlu katkı sağlamıştır. Avrupalılaştırmanın olumlu etkisini gösteren bu sürecin aynı zamanda bazı olumsuzlukların ortaya çıkmasına da neden olduğu görülmüştür. Tarihsel olarak stereotipleştirilen ve ötekileştirilen azınlıkların ve etnik grupların özellikle siyasette temsil edilmesi ve koalisyon hükümetinde yer alması, bunun toplumsal ve ekonomik hayata yansımaları aşırı milliyetçi çevrelerde ve bazı toplum kesimlerinde rahatsızlık oluşturmuştur.³⁴⁵ Aşırı sağcı partiler etnik milliyetçi anlayıştan kaynaklanan bu rahatsızlık duygusunu manipüle ederek etnik karşıtlığa dayalı siyasi söylem ve nefret dili geliştirmiştir. Ayrıca hayat koşullarından ve yönetimden memnun olmayan, buna karşılık azınlıklara ve farklı etnik gruplara daha iyi koşullar sağlandığı algısına sahip olan ve bunun için AB sürecini sorumlu tutan tüm kesimlerin oyunu almak için popülist söylemlere başvurmuştur. Tüm bunların sonucu olarak aşırı sağcı partilerin oylarında artış yaşanmıştır. Avrupa Parlamentosu da dâhil

³⁴⁴ Stoychev, “Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects”, s.5.

³⁴⁵ Iskra Baeva ve Evgenia Kalinova, “Bulgarian Turks During the Transition Period”, *Bulgaria and Europe*, Stefanos Katsikas (ed.), 1. baskı, (Anthem Press, 2010) içinde, s.71-73, <https://doi.org/10.7135/UPO9781843318286.005>.

olmak üzere zamanla siyasetin tüm kademelerinde temsil edilmeye ve hükümet kurulma süreçlerinde rol oynamaya başlamıştır. Etnik milliyetçiliğin yükselişiyle ilgili ayrıntılara geçmeden Kopenhag siyasi kriterleri başta olmak üzere AB üyelik koşulları ve ilerleme Raporlarında yer alan hususlara kısaca yer vermek uygun olacaktır.

2.3.1.1. Kopenhag Kriterleri ve Azınlıkların Korunması Yaklaşımı

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliğine üye olması için yerine getirilmesi gereken siyasi ve ekonomik koşullar 21-22 Haziran 1993 tarihinde Kopenhag’da gerçekleştirilen Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiş ve o tarihten itibaren Kopenhag Kriterleri olarak anılmaya başlanmıştır. Buna göre aday bir ülkenin AB üyesi olabilmesi için karşılaması gereken siyasi koşullar arasında “demokrasiyi, insan haklarını, hukukun üstünlüğünü, azınlıklara saygıyı ve azınlıkların korunmasını garanti eden kurumların istikrarını sağlayabilmesi”, ekonomik kriterler arasında da “işleyen bir piyasa ekonomisinin yanı sıra Birlik içindeki rekabet baskısı ve piyasa kuvvetleri ile başa çıkabilme kapasitesine sahip olması” sayılmıştır.³⁴⁶

Avrupa ve dünyada azınlık hakları ve azınlıkların korunması ve AB’nin bu süreçteki rolüne ilişkin çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Aynı şekilde azınlık meselesinin Bulgaristan’daki gelişimine ilişkin farklı çalışmalar bulunmaktadır. Mevcut çalışmamızda konunun ayrıntılarına girilmeyecek, bunun yerine AB müzakerelerinde

³⁴⁶ “Membership requires that the candidate country has achieved stability of institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights and respect for and protection of minorities, the existence of a functioning market economy as well as the capacity to cope with competitive pressure and market forces within the Union. Membership presupposes the candidate's ability to take on the obligations of membership including adherence to the aims of political, economic and monetary union.” Council of the European Union, “European Council in Copenhagen (21-22 June 1993) Conclusions of the Presidency”, SN 180/1/93 REV 1 § (1993), s.13, <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf> (01.08.2023).

Bulgar milliyetçiliği ile azınlıklar meselesinin karşılıklı etkileşimi ele alınacaktır. Bunu yaparken de Avrupalılaşıma etkisi ve milliyetçiliğin kendini yeniden üretme sürecinde azınlıklara yönelik politika ve uygulamalar ele alınacaktır. Bu noktada, AB üyelik sürecinde Bulgaristan'daki en büyük ulusal azınlık olan Türklerin yanı sıra en büyük etnik azınlık olan Romanlara yönelik politika ve uygulamalar incelenecektir. Başlangıçta konunun genel olarak tüm azınlıkları kapsadığı görülürken, zamanla ve özellikle AB üyeliğiyle birlikte Romanlar üzerine odaklanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Avrupalılaşıma ve milliyetçilik ilişkisi çerçevesinde Romanlar konusuna ayrı bir yer verilmesi uygun olacaktır.

Azınlık ve etnik grupların AB aday ülkelerinde ve özelde Bulgaristan'daki durumuna ve uygulanan politikalardan önce konunun AB genelinde nasıl ele alındığına kısaca değinmek gerekir. 1975 yılında kabul edilen Helsinki Sözleşmeleriyle birlikte konuyla ilgili düzenlemeler Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşların nezdinde yürütülmüştür. Azınlıkların korunması ve azınlık hakları meselesinin Avrupa Birliği gündeminde yer alması 1993 yılında Kopenhag kriterlerinin kabul edilmesiyle başlamıştır. Kopenhag Kriterlerinin kabulü, daha önce her bir üye ülkenin kendi başına düzenleme yoluna gittiği azınlıklar meselesini AB'nin bir bütün olarak tarafı olduğu bir konu haline getirmiştir. Dolayısıyla azınlık hakları meselesinin AB gündemine girmesindeki en önemli etken AB'nin doğruya doğru genişlemesi olduğunu söylemek mümkündür.

2004 ve 2007 yıllarındaki genişleme kapsamında yer alan yeni üye ülkelerdeki azınlıklara ilişkin yasal düzenleme ve uygulamalar aday ülkelerin kendisi kadar o dönem AB üyesi ülkeler için de kritik bir öneme sahip olmuştur. O dönemde AB üyesi olan ülkelerin kendi içlerinde bile çözüm bulamadıkları konunun, yeni üyelerle birlikte daha da büyüme potansiyeli ortaya çıkmıştır.

2.3.1.2. Bulgaristan'da Azınlıklar ve Avrupa Birliği Reformları

Bulgaristan Anayasasında vatandaşların etnik kimliğini ve kültürünü yaşayabilecekleri açıkça belirtilmiş olmasına rağmen etnisiteye dayalı kolektif hak tanımlaması ya da azınlık tanımlaması yapılmamıştır. Bununla birlikte geçiş süreci ve AB adaylık çalışmaları sırasında genel olarak azınlıklara ve özellikle de Romanlara yönelik atılması gereken adımlar AB'nin önem verdiği ve İlerleme Raporlarında ayrı bir başlık olarak üzerinde durduğu konular arasında yer almıştır. Eski komünist rejim döneminde azınlıklara karşı yapılan uygulamaların kaldırılması ve azınlıkların haklarının iadesi ile ilgili çalışmalara önceki kısımda yer verilmişti. Bu noktada, söz konusu çalışmaların yanında AB reformları ile birlikte şekillenen politika ve uygulamalar kısaca ele alınacaktır.

Avrupalılaştırmanın Bulgaristan'ın rejim değişikliği ve milliyetçilik anlayışı üzerindeki etkisinin görüldüğü alanlardan biri genel olarak azınlıklara ve özel olarak da Romanlara yönelik politika ve uygulamalar olmuştur. Eski komünist rejimden bu yana Romanların topluma entegrasyonuna ilişkin bazı denemeler olsa da bunlar yeterli siyasi irade ve kararlılık olmaması nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Geçiş süreciyle birlikte öncelikle Avrupa Konseyi'nin azınlıklara yönelik uluslararası anlaşma ve düzenlemelere taraf olunması ve uygulanması yönünde adımlar atılmıştır. AB adaylık süreciyle birlikte AB'nin Romanlara yönelik entegrasyon çalışmalarının yapılması, politika ve programlar geliştirilerek uygulamaya konulması yönünde aday ülkelere yönelik talepler artmıştır. Azınlık ve etnik grupların haklarını ve yaşamlarını iyileştirmeye yönelik AB üyelik reformları kapsamında özellikle Romanlara yönelik hayata geçirilmesi istenen düzenlemelerde artış yaşanmıştır. Aynı dönemde aşırı milliyetçi siyasi hareketlerin de yükselişe geçtiği ve bu yöndeki çalışmalar konusunda eleştiriler yükselttiği görülmüştür.

2002 yılında yayınlanan bir rapora³⁴⁷ göre AB aday ülkelerinin üyelik müzakerelerinin devam ettiği süreçte, AB'nin başlıca 5 üye ülkesi olan Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve İspanya'da yaşayan Roman ve Müslüman topluluklar çok büyük ölçüde dezavantajlı ve toplumun genelinden dışlanmış durumdaydı. Hal böyleyken yeni üye ülkelerden bunun gibi azınlık ve farklı etnik gruplardan ilave göçler almaları, hiçbir ülkenin arzu etmediği bir durum olmuştur. Bunun için Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki azınlık ve farklı etnisitelere yönelik politika ve uygulamalara daha fazla önem vermeleri ve konuya AB üyelik koşulları çerçevesinde yer vermeleri gerekmiştir. Dolayısıyla Avrupalılaşıma etkisinin doğrudan görüleceği alanlardan birisi azınlıklar ve farklı etnik gruplar olmuştur. Nitekim ilerleyen zamanda serbest dolaşım hakkı elde eden bu kitleler, daha iyi ekonomik şartlar ve hayat standardı umuduyla AB'nin daha büyük ve zengin üyelerine doğru göç etmişlerdir. Dolayısıyla Romanlara yönelik düzenlemeler AB tarafının azınlık hakları konusunda üzerinde en fazla durduğu konu olmuştur. Çalışmanın bu kısmında konunun Avrupa Komisyonu'nun İlerleme Raporlarına nasıl yansdığı ele alınacaktır.

Avrupa Komisyonu tarafından yıllık olarak hazırlanan İlerleme Raporları³⁴⁸ aday ülke ile yapılan Ortaklık Anlaşması'nın, belirlenen siyasi koşulların (demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıkların korunması) ve ekonomik koşulların

³⁴⁷ Open Society Institute, "Monitoring the EU Accession Process: Minority Protection", EU Accession Monitoring Programme, 25.11.2002, https://www.opensocietyfoundations.org/publications/monitoring-eu-accession-process-minority-protection#publications_download (01.08.2023).

³⁴⁸ Bulgaristan'ın adaylık süreciyle ilgili Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan tüm raporlar için bkz. European Commission, "Strategy and Reports - Previous Documents", European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR), https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/strategy-and-reports/strategy-and-reports-previous-documents_en?f0%5B0%5D=oe_publication_countries%3Ahttp%3A//publications.europa.eu/resource/authority/country/BGR (01.11.2023).

(işleyen bir piyasa ekonomisi, AB içerisindeki rekabetçi baskılar ve piyasa güçleriyle başa çıkabilme kapasitesi) ve AB müktesebatının gerektirdiği üyelik yükümlülüklerini yerine getirebilme kapasitesi ve üyelik kararı için en önemli aracı oluşturmuştur.³⁴⁹

İlerleme Raporlarının 1997 tarihli Görüş Belgesi (*Opinion*)³⁵⁰ ile aynı yapıya sahip olduğu görülmektedir. Siyasal kriterler ve müktesebat kriterleri Görüş Belgesinden itibaren gerçekleştirilenlere odaklanırken, ekonomik değerlendirmeler ülkenin daha uzun dönemli ekonomik performansına bakılarak yapılmıştır. İlerleme Raporlarında mkteseбата uyum sağlandığının belirtilebilmesi için ilgili mevzuatın çıkarılmış olması şartı aranmış, hazırlık aşamasında veya Parlamento onayı aşamasında olanlar dikkate alınmamıştır.³⁵¹

İlerleme Raporlarının hazırlanmasında Avrupa Komisyonu çeşitli kaynaklara başvurmuştur. Öncelikle yeliğe hazırlık kapsamında yaptıkları çalışmalarla ilgili aday ülkelerden bilgi talep etmiştir. Buna ilave olarak Avrupa Anlaşmaları ve müktesebat uyumuna ilişkin Ulusal Programlar çerçevesinde aday ülkelerin yaptığı sunumlar ile mkteseбата uyum düzeyine ilişkin yapılan analitik değerlendirmelerden faydalanmıştır. Ayrıca Konsey toplantılarında yapılan değerlendirmeler, Avrupa Parlamentosu kararları, AB yesi ülkelerin değerlendirmeleri, Avrupa Konseyi ve AĞİT gibi uluslararası kuruluşların çalışmaları ve STK raporları Avrupa Komisyonunun faydalandıği ilave kaynaklar arasında yer almıştır.³⁵²

³⁴⁹ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), “Bulgaria Regular Report 1998”, s.4-5.

³⁵⁰ European Commission, Secretariat-General, “Commission Opinion on Bulgaria’s Application for Membership of the European Union” (Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1997).

³⁵¹ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), “Bulgaria Regular Report 1998”, s.4-5.

³⁵² Ibid., s.5.

Bulgaristan'ın da aralarında bulunduğu Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye katılım süreci resmi olarak 30 Mart 1998 tarihinde yapılan üye ve aday ülkelerin dışişleri bakanları toplantısıyla başlatılmıştır.³⁵³ Öncesinde her ülkeyle Avrupa Anlaşmaları olarak da adlandırılan Katılım Ortaklığı Anlaşması imzalanmıştır.³⁵⁴ Bu anlaşmaların temel amacı aday ülkelerin yerine getirmesi gereken öncelikleri belirlemek ve bunun için gerekli olan finansmanı sağlamak olarak belirlenmiştir. Bulgar hükümeti Katılım Ortaklığı Anlaşmasında yer alan önceliklerin yerine getirilmesinde izlenecek yol haritasını ifade eden ilk Ulusal Programını Mart 1998 tarihinde hazırlamıştır.

AB ile yapılan ilk görüşmelerde Bulgar hükümetinin gündeme getirdiği konuların başında AB'nin vize uygulaması yer almış ve vatandaşlarına karşı uygulanan vize kısıtlamalarının kaldırılmasını talep etmiştir.³⁵⁵ Dolayısıyla günümüzde vatandaşlık politikası ve özellikle çift vatandaşlık konusu ve AB vatandaşlığı uygulamasıyla yakından ilişkili olan serbest dolaşım konusu AB üyelik sürecinin başından itibaren Bulgar hükümetlerinin önem verdiği başlıca konular arasında yer almıştır.

1998 yılı İlerleme Raporu'nda Bulgar devletinin yasama, yürütme ve yargı erklerine dair değerlendirme de yer almıştır. Bulgar parlamentosunun ülke içindeki rolü ve önemiyle ilgili yapılan değerlendirmede yeterli etkinliğe sahip olduğu ve gerekli saygıyı gördüğü belirtilerek muhalefetin işleyişte tam olarak yer alabildiğine dikkat çekilmiştir. Yürütme erkiyle ilgili yapılan olumlu değerlendirmede yönetim reformunun henüz yeni olduğuna dikkat çekilerek bağımsız, verimli ve profesyonel bir bürokrasinin

³⁵³ Ibid., s.6.

³⁵⁴ Council of the European Union, "Council Decision of 30 March 1998 on the Principles, Priorities, Intermediate Objectives and Conditions Contained in the Accession Partnership with the Republic of Bulgaria", 98/266/EC Official Journal L 121 § (1998), <http://data.europa.eu/eli/dec/1998/266/oj> (01.08.2023).

³⁵⁵ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), "Bulgaria Regular Report 1998", s.6.

tesis edilmesi için başlangıç adımlarının atıldığı ve ilerleyen dönemlerde ilave yasal düzenlemelerle güçlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yargı alanıyla ilgili olarak da özellikle yüksek yargı organlarında ve mevzuatında yapılan düzenlemeler olumlu karşılanarak buralarda görev yapacak yargı mensuplarının yetiştirilmesinin önemine ve özellikle de yargı bağımsızlığının güçlendirilmesini ihtiyaç olduğuna vurgu yapılmıştır. Bulgar siyasetinde her dönem konu olan ve siyasi çekişmelerin odağında yer alan yolsuzluk konusu ilk İlerleme Raporu'na çözüm bekleyen önemli bir sorun olarak girmiştir.³⁵⁶

Demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile ilgili değerlendirmenin bir yönü AB müktesebatına uyum düzeyini yani yasama faaliyetini ele alırken diğer kısmı uyumlaştırılan mevzuatın uygulanabilmesi için gerekli olan devlet mekanizmasını bir bütün olarak yürütme ve yargı erkini içermektedir. AB adaylık süreciyle beraber bir taraftan demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerine uygun yasal düzenlemeler yapılırken diğer taraftan ise merkezi yönetimin ve bilhassa Başbakanlık makamının yetkilerinin ve etkinliğinin artırıldığı görülmüştür

1998 yılı İlerleme Raporu'na göre AB adaylık kararının ardından Bulgar devlet yapısının ve kamu yönetim hukukunun modernleştirilmesi için yeni bir strateji geliştirme çalışması başlatılmıştır. Şubat 1998 tarihinde Bulgaristan Cumhuriyetinde Modern İdari Sistem Kurma Stratejisi oluşturulmuştur. 1998 yılı sonunda Devlet İdaresi Kanunu kabul edilmiş ve Yüksek İdare Mahkemesi kurulmuştur. Buna ilave olarak AB reform çalışmalarını koordine etmek üzere Dışişleri Bakanı başkanlığında tüm bakanlıkların katılımıyla bir Entegrasyon Konseyi ve 30 teknik çalışma grubundan oluşan bir Entegrasyon Komitesi kurulmuştur. Ayrıca Bulgar resmi makamlarının verilerine göre merkezi yönetimde görev alan devlet memuru sayısı 5769 olarak

³⁵⁶ Ibid., s.8.

bildirilmiştir.³⁵⁷ İlerleyen yıllarda bu sayının arttığı görülmüştür. Dolayısıyla AB üyelik hedefinin Bulgar bürokrasisinde etki meydana getirmeye başladığı ve devlet kadrolarının değişmeye başlamasına neden olduğu görülmüştür.

Bulgaristan'ın AB üyeliğine başvurusuyla ilgili Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan 1997 tarihli Görüş Belgesinde Kostov hükümetinin göreve gelmesiyle birlikte sağlanan ilerleme Bulgaristan'ın siyasi kriterleri yerine getirme yönünde attığı bir adım olarak görülmüştür.³⁵⁸ 1998 yılı İlerleme Raporu'nda bu görüşe atıf yapılarak Kostov hükümetinin göreve gelir gelmez siyasi kriterleri karşılamak amacıyla Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme ile birlikte Tâbiyete İlişkin Avrupa Sözleşmesi'ni³⁵⁹ ve Revize Avrupa Sosyal Şartı'nı³⁶⁰ imzalamasının önemli gelişmeler olduğu belirtilmiş ancak 1998 yılı İlerleme Raporu'nun hazırlandığı tarihte henüz ulusal onay süreçlerinin tamamlanmamış olmasına dikkat çekilmiştir. Aynı şekilde İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Dair Sözleşme'nin Ölüm Cezasının Kaldırılmasına İlişkin Ek 6 Numaralı Protokolü'nün³⁶¹ henüz imzalanmamış olması, yerine getirilmesi gereken bir diğer yükümlülük olarak 1998 tarihli İlerleme Raporu'nda yer almıştır.³⁶²

³⁵⁷ Ibid., s.41-42.

³⁵⁸ European Commission, Secretariat-General, "Opinion Bulgaria Membership", s.87.

³⁵⁹ Council of Europe, "European Convention on Nationality (ETS No. 166)", European Treaty Series-166 § (1997), 166, <https://rm.coe.int/168007f2c8> (05.06.2024).

³⁶⁰ Council of Europe, "European Social Charter (Revised) (ETS No. 163)", European Treaty Series-163 § (1996), <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatyenum=163> (05.06.2024).

³⁶¹ Council of Europe, "Protocol No. 6 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms Concerning the Abolition of the Death Penalty (ETS No. 114)", European Treaty Series-114 § (1983), https://70.coe.int/pdf/library_collection_p6_ets114e_eng.pdf (05.06.2024).

³⁶² European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), "Bulgaria Regular Report 1998", s.8.

1998 tarihli ilk İlerleme Raporu’nda siyasi kriterler arasında yer alan ikinci husus Romanlara yönelik icraat olmuştur. Bulgar tarafıyla yapılan Ortaklık Anlaşması’nda “Romanları entegre etmeye yönelik daha fazla çaba gösterilmesi ve bireysel özgürlüklerin korunmasının konsolide edilmesi” orta dönemde yapılması gerekenler arasında sayılmış ve İlerleme Raporu’nda buna vurgu yapılmıştır. Bunun dışında ülkedeki etnik grupların durumları ve yaşadıkları sorunlara ilişkin kısa ve genel bir ifade kullanılmıştır. Farklı etnik grupların sorunlarına ilişkin çeşitli sivil toplum kuruluşlarının faaliyet gösterdiği, AB’nin demokrasi ve insan haklarının gelişimi doğrultusunda bu tür kuruluşlara destek vermeye devam edeceği ifadesiyle yetinilmiştir. Bunun dışında temel ekonomik, sosyal ve kültürel haklara saygı gösterildiği, din özgürlüğünün garanti edildiği, “geleneksel olmayan” inançların kayıt altına alınması yönünde pratik çözümler bulunduğu belirtilmiştir.³⁶³

1998 yılı İlerleme Raporu’nun azınlık hakları ve azınlıkların korunması başlığı altında yapılan değerlendirmede, Türklerin durumuna ilişkin çok kısa ve olumlu değerlendirme yapılırken, Romanların durumuna özellikle dikkat çekilmiş ve daha kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır. Türklerin siyasi hayata tam olarak entegre olduğu ve temsil edildiği, eğitim ve dil hakları konusunda ise herhangi özel bir şikâyetlerinin bulunmadığı rapor edilmiştir. Buna karşılık Romanlara ilişkin değerlendirmede bazı küçük değişiklikler yapılmasına rağmen sosyal durumlarının iyileştirilmesi için daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. 4 Aralık 1997 tarihinde Ulusal Etnik ve Nüfus İşleri Konseyi kurulması olumlu bir gelişme olarak görülmüştür. Konseyde devlet yetkililerinin yanı sıra etnik grupların temsilcilerinin de yer alması, nüfus politikası ve uygulamaya yönelik stratejiler geliştirilmesi, hoşgörü ve anlayışın arttırılması gibi hedefler içermesi olumlu yönler olarak kabul edilmiştir. Ancak Romanların entegrasyonu ve Romanlara yönelik muamele ciddi bir sorun olarak

³⁶³ Ibid., s.7-11.

kayda geçirilmiştir. Eğitim, istihdam, barınma, sosyal güvenlik ve sağlık gibi hayatın tüm alanlarında Romanlara karşı ayrımcılığın devam ettiği ve karar alma mercilerinde yeterince temsil edilmediğine dikkat çekilmiştir. Bunda ayrımcılık ve fırsat eşitsizliği kadar aralarındaki bölünmüşlüklerin de rolü olduğuna dikkat çekilmiştir.³⁶⁴

Bu noktada AB tarafının azınlıkların korunması ve hakları konusunda Türkler ve Romanlar dışındaki gruplara yer vermediğini belirtmek gerekir. Bunun bilinçli bir seçim olduğuna dikkat çeken bir görüşe göre, AB raporlarında Bulgar yönetimi tarafından azınlık olarak muhatap alınan Türklere ve Romanlara yer verildiğini, buna karşılık diğer etnik kesimlerin açıkça zikredilmeyerek “Makedon azınlığının sorunlarının örgütlenme özgürlüğü çerçevesinde, Pomaklarınki ise sosyo-ekonomik sorunlar bağlamında ele alınmaktadır”³⁶⁵.

1998 yılı İlerleme Raporu’nda siyasi kriterlere yönelik yapılan genel değerlendirmede Mayıs 1997 tarihinde göreve gelen Kostov hükümetinin Bulgaristan’ı AB ve Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleştirme kararlılığının görüldüğü rapor edilmiştir. AB üyeliğinin Kostov hükümetinin gündeminde öncelikli dış politika maddesi olarak yer aldığı ve ülke içindeki reformların temel ilham kaynağını oluşturduğu belirtilmiştir.³⁶⁶ Ayrıca Bulgaristan’ın Kopenhag kriterlerini sağladığı, bununla birlikte yolsuzlukla mücadele, hukukun üstünlüğünün tüm yönetim kademelerinde uygulanması, yargı reformu ve Romanların sosyal entegrasyonu gibi

³⁶⁴ Ibid., s.11.

³⁶⁵ Ş. İnan Rüma, “Kalanlara Ne Oldu? Bulgaristan’da Azınlık Haklarının Gelişiminde AB Genişlemesinin Etkisi”, 89 *GÖÇÜ Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Neriman Ersoy-Hacısalihioğlu ve Mehmet Hacısalihioğlu (ed.), (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), 2012) içinde, s.354-356.

³⁶⁶ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), “Bulgaria Regular Report 1998”, s.8.

alanlarda ilave iyileştirmelere ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.³⁶⁷ Bulgaristan için AB üyeliğinin ve dolayısıyla Avrupalılaştırmanın önemi Avrupa Komisyonunun hazırladığı ilk İlerleme Raporu'nda ve sonraki belgelerde resmen yer almıştır. AB üyeliğinin gerçekleşebilmesi için siyasi kriterler arasında yer alan azınlıklara ve etnik gruplara haklar tanınması ve korunmasına ilişkin somut uygulamalar takibe alınmıştır.

1999 yılı İlerleme Raporu'nda Bulgaristan'ın siyasi kriterleri yerine getirdiği ve istikrarlı bir ülke görünümü sergilediği, Kosova krizinde AB ve NATO'nun pozisyonunu benimsediği ve tüm eylemlere destek verdiği, dolayısıyla AB ve NATO üyelik çalışmalarını kararlı biçimde sürdürdüğü vurgulanmıştır.³⁶⁸

1999 yılı İlerleme Raporu'nda demokrasi ve hukukun üstünlüğü başlığı altında merkezi kurumlarda karar alma süreçlerinin geliştirildiği ancak hala güçlendirilmesi gereken kısımlar bulunduğu dikkat çekilmiştir. Pek çok konunun hala bakanlar düzeyinde tartışıldığı, bunun iyileştirilmesi için bakanlıklar arası koordinasyonun geliştirilmesine ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.³⁶⁹ Ülke yönetiminde Bakanlar düzeyinde görüşülmesine ihtiyaç duyulan konu sayısının fazla olması, devlet yönetiminde siyaset kurumunun oynadığı rolün önemini ve etkisini göstermektedir. Siyasetin parçalı yapısı ve demokrasi kültürünün yeterince gelişmemiş olması dikkate alındığında, karar alma mekanizmalarının sağlıklı biçimde işletilmesi ve uzlaşının sağlanması önemli bir çabayı gerektirmiştir. Bu çabanın altında yatan önemli unsur ise AB üyelik hedefi olmuştur. Dolayısıyla AB adaylık süresince siyasi kriterler gibi netameli konularda sağlanan

³⁶⁷ Ibid., s.11.

³⁶⁸ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), "1999 Regular Report from the Commission on Bulgaria's Progress Towards Accession (Bulgaria Regular Report 1999)", 13.10.1999, s.11, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bulgaria-regular-report-1999_en (01.11.2023).

³⁶⁹ Ibid., s.12.

uzlaş ve kaydedilen ilerleme Avrupalılaşıma etkisinin siyaset kurumu üzerindeki somut göstergesini oluşturmuştur.

Avrupalılaşıma etkisinin görüldüğü bir diğere önemli alan merkezi yönetim ile yerinden yönetim yapıları arasında demokratik ve hiyerarşik bir denge kurma çabası olmuştur. Yerinden yönetim ilkesinin hayata geçirilmesi amacıyla AB reformları kapsamında 28 yeni idari bölge (oblast) kurulmuştur.³⁷⁰ Ancak bu yeni yapılanma yerel düzeyde demokrasinin daha etkin işletilmesini sağlamayı amaçladığı kadar merkezi yönetimin bölge idareleri üzerindeki hâkimiyetini de korumayı amaçlamıştır. AB bölgesel politikasının Bulgar merkezi yönetimi üzerinde meydana getirdiği etkiyi inceleyen çalışmalar bölgesel idarelerin kurulmasına rağmen merkezi otoritenin güçlendiğini göstermiştir. Bunun temel nedeni ise azınlıkların çoğunluğu oluşturduğu veya yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yerel seçimleri kazanmasından duyulan rahatsızlık olmuştur. Yerel yönetimlerde azınlıkların siyasi gücü elinde bulundurması tarihsel olarak devam eden bölünme endişesinin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla yerel yönetimlerin gücünün artması Avrupalılaşımanın meydana getirdiği ancak Bulgar merkezi yönetimlerinin tarihsel olarak arzu etmediği bir etki olmuştur. Nitekim GERB Partisi iktidara geldiği 2009 seçimlerinin hemen ardından azınlıkların ve etnik grupların yerel seçimlerdeki etkisini azaltmak amacıyla mevzuatta değişikliğe gitmiştir.

Devlet mekanizmasının AB yükümlölüklerinin üstlenilmesini sağlayabilecek düzeye getirmek üzere 1998 yılı itibarıyla Kamu Hizmeti Kanunu ve Devlet İdaresi Kanunu kabul edilmiştir.³⁷¹ Her iki yasal düzenlemenin AB üyeliğinin gerektirdiği biçimde etki doğurması ve tam anlamıyla uygulanabilmesi için idare ve yargı mekanizması ve uygulama kapasitesinin geliştirilmesine yönelik zaman içerisinde farklı

³⁷⁰ Ibid., s.12.

³⁷¹ Ibid., s.12.

alışmalar hayata geçirilmiştir. Ayrıca Devlet Memurları Kanunu kabul edilerek Ağustos 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ayrıca Devlet Bakanlığı verilerine göre merkezi yönetimde görev alan devlet memuru sayısında bir önceki yıla göre artış yaşanmıştır. 1998 verilerine göre 5769 olan devlet memuru sayısı Mayıs 1999 itibarıyla 6500 olarak rapor edilmiştir.³⁷²

1999 yılı İlerleme Raporu’na bakıldığında Bulgar hükümeti revize edilen Avrupa Sosyal Şartını Eylül 1998 tarihinde imzalamış, Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme’yi de Mayıs 1999 tarihinde onaylamıştır. Ayrıca İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi’nin ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin 6 numaralı Protokolü 1 Ekim 1999 tarihinde onaylamıştır. Aynı şekilde Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin ölüm cezasının kaldırılmasına dair İkinci İhtiyari Protokolü’nü 11 Mart 1999 tarihinde imzalamış ve 10 Ağustos 1999 tarihinde onaylamıştır.³⁷³ Ancak İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi’ne Ek 4 numaralı Protokol’ü (borçtan dolayı özgürlüğünden yoksun bırakılma yasağı, serbest dolaşım özgürlüğü, vatandaşların sınır dışı edilmeleri yasağı ve yabancıların topluca sınır dışı edilmeleri yasağı) ve 7 numaralı Protokol’ü (yabancıların sınır dışı edilmelerine ilişkin usuli güvenceler, cezai konularda iki dereceli yargılanma hakkı, adli hata halinde tazminat hakkı, aynı suçtan iki kez yargılanmama ve cezalandırılmama hakkı, eşler arasında eşitlik) o tarihte henüz onaylamamıştır. 1990 yılından beri uygulanmayan idam cezası, Aralık 1998 tarihinde kaldırılmıştır. 1 Ağustos 1999 tarihinde Mülteciler Yasası kabul edilerek Avrupa

³⁷² Ibid., s.57-58.

³⁷³ United Nations General Assembly, “Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights”, § Treaty Series, vol. 1642 (1989), https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-12&chapter=4&clang=_en.

müktesebatına uyum sağlanmıştır. Hükümetin güvenlik güçleri üzerindeki kontrolü arttırılmasına rağmen yeterli düzeyde sağlanamamıştır.³⁷⁴

1999 yılı İlerleme Raporu'nda Romanlara yönelik ayrımcılığın devam ettiği, polis korumasının yeterli olmadığı, toplumsal dışlamanın yüksek olduğu, yoksulluk, eğitimsizlik ve işsizlik oranlarının çok yüksek seyrettiği, Roman çocukların orantısız biçimde zihinsel engelli çocuklara hizmet veren okullara gönderildiği, sağlık ve barınma koşullarının toplum ortalamasının çok altında kaldığı yönünde tespitler yer almıştır.³⁷⁵

1999 yılı İlerleme Raporu'nda yer verilen olumlu gelişmeler arasında Romanların toplumsal entegrasyonu için Bulgar hükümeti tarafından Nisan 1999 tarihinde bir çerçeve program kabul edildiği, devlet kurumları ile Roman dernekleri ve insan hakları kuruluşları arasında istişareler yapıldığı kaydedilmiştir. Çerçeve programın suçla mücadele, işsizlik, eğitim ve sağlık, barınma, kültürel koruma ve ulusal medyaya erişim gibi konularda önlemler yer alması ve Ulusal Ayrımcılığı Önleme Komitesi kurulması hedefi olumlu karşılanmıştır. Ayrıca yeni kurulan 28 idari bölge içerisinde oluşturulan merkezlerin 10 tanesinde Roman temsilcilere yer verilmesi ve bazı bakanlıklara Roman danışmanlar atanması olumlu karşılanan diğer gelişmeler olarak görülmüştür. Yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi ve ihtiyaç duyulan finansman kaynağının sağlanmasına ilişkin endişelere ayrıca dikkat çekilmiştir.³⁷⁶

1999 yılı İlerleme Raporu'nda AB'nin Romanların entegrasyonu için ayrılan finansman kaynağına da yer verilmiştir. AB katılım ortaklığı sürecinde PHARE Programı³⁷⁷ kapsamında 1999 yılı için Bulgaristan'a toplam 50,5 milyon Avro kaynak

³⁷⁴ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), "Bulgaria Regular Report 1999", s.13-14.

³⁷⁵ Ibid., s.15.

³⁷⁶ Ibid., s.15-16.

³⁷⁷ Phare Programı 1989 yılında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin geçiş süreçlerini desteklemek amacıyla başlatılmıştır. 1997 Lüksemburg Zirvesinin ardından aday ülkelerin AB üyelik reformları için AB

sağlarken, bunun içerisinde sadece %1'ine karşılık gelen 0,5 milyon Avro tutarındaki miktarı Romanların entegrasyonu için ayrılmıştır.³⁷⁸

1999 yılı İlerleme Raporu'nda Türklerin durumuna ilişkin olarak yapılan değerlendirmede siyasi hayata tam olarak dâhil edildiği ve temsil edildiği kaydedilmekle birlikte Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ekonomik sorunların ve işsizliğin yüksek olduğuna ve yatırımların yetersiz kaldığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca Türkçe dilinde eğitim verilmesiyle ilgili yasal düzenleme yapmış olmasına rağmen hükümetin yeterli somut adımlar atması ve mali kaynakların yetersiz kaldığı kaydedilmiştir.³⁷⁹

1999 yılı İlerleme Raporu'nda siyasi kriterlerle ilgili yapılan genel değerlendirmede Kopenhag kriterlerinin karşılandığı belirtilmekle birlikte özellikle Romanların entegrasyonuna yönelik programların uygulanmasında somut önlemler ve yeterli mali kaynağın sağlanması gerektiğine dikkat çekilmiştir.³⁸⁰

tarafından sağlanan temel finansman kaynağı haline gelmiştir. Aday ülkelerin AB üyeliği kapsamında yaptıkları kurumsal yapılanma, AB müktesebatının gerektirdiği düzenlemeleri hayata geçirme ve ekonomik ve sosyal uyum çalışmaları olmak üzere üç temel başlık altında toplanan çalışmalara AB tarafından mali destek sağlandı. Tarım ve kırsal kalkınma konularında yapılacak çalışmalar ve projeler için SAPARD, çevre ve ulaştırma sektörlerindeki altyapı projeleri için ise ISPA programları oluşturulmuştur. Bu programlar aday ülkelerle imzalanan Katılım Ortaklığı Anlaşmalarındaki öncelikler kapsamında finansman desteği sağlamıştır. European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), “2001 Regular Report on Bulgaria's Progress Towards Accession (Bulgaria Regular Report 2001)”, 13.11.2001, s.8-9, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bulgaria-regular-report-2001_en (01.11.2023).

³⁷⁸ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), “Bulgaria Regular Report 1999”, s.6-7.

³⁷⁹ Ibid., s.16 ve s.73.

³⁸⁰ Ibid., s.16.

2000 yılı İlerleme Raporu'nun önceki raporlarda olmayan üç yenilik yer almıştır. Birincisi AB müktesebatını üstlenebilme kapasitesi ile ilgili bölüm 29 konu başlığı (fasıl) altında incelenmiştir. İkincisi müktesebatı üstlenebilme kapasitesiyle ilgili bu bölüme müktesebatın uygulanması için gerekli olan idari kapasite ile ilgili bir değerlendirme eklenmiştir. Üçüncü yenilik olarak da müktesebatın ülke diline (Bulgarca) tercüme edilmesinde sağlanan ilerleme durumu eklenmiştir.³⁸¹ Bundan sonraki süreçte üyeliğin gerektirdiği müktesebata uyum durumu ve onu yerine getirmeye yönelik yargısal ve yönetsel kapasite konuları en çok üzerinde durulan hususlar olmuştur. Daha önceki raporlarda başlıklar altında daha genel ifadeler kullanılmışken 2000 yılından itibaren uyum sağlanacak müktesebat 29 konu başlığı altında toplanmış ve her bir başlık altında daha spesifik ve ayrıntılı değerlendirmeler yer almıştır. Müktesebata uyum düzeyinin belirlenmesine yönelik analitik inceleme süreci, diğer adıyla tarama (*screening*) süreci 2000 yılı başında tamamlanarak 15 Şubat 2000 tarihinden itibaren hükümetler arası ikili müzakerelere geçilmiştir.³⁸²

2000 yılında Phare Programı kapsamında Bulgaristan'a 118 milyon Avro kaynak ayrılmış, ancak önceki yıllardan farklı olarak azınlıklar ve özellikle Romanlara yönelik faaliyetler ayrıca zikredilmemiştir. Bunun yerine toplumun geneline yönelik bir ifade kullanılarak hukukun üstünlüğü ve incinebilir (*vulnerable*) gruplara yönelik 22 milyon Avro tutarındaki kaynak yargı, sınır güvenliği ve kurumsal koruma altına alınan çocuklara yönelik spesifik projelere ayrılmıştır.³⁸³

³⁸¹ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), "2000 Regular Report from the Commission on Bulgaria's Progress Towards Accession (Bulgaria Regular Report 2000)", 08.11.2000, s.5, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bulgaria-regular-report-2000_en (01.11.2023).

³⁸² Ibid., s.12.

³⁸³ Ibid., s.9.

“Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıklara saygıyı ve korumayı garanti eden kurumların istikrarı” olarak tanımlanan Kopenhag siyasi kriterlerine ilişkin genel değerlendirmeler önceki yıllarda olduğu gibi 2000 yılı İlerleme Raporu’nda da siyasi kriterler başlığı altında yer almıştır. Ancak siyasi kriterler kapsamında yapılan ayrıntılı çalışmalar 24’üncü Fasıl olan Adalet ve İçişleri faslı altında yer almıştır.³⁸⁴

2000 yılı İlerleme Raporu’nda siyasi kriterlere yönelik genel değerlendirmede bir dizi olumlu gelişmeye dikkat çekilmiştir. Özellikle 1999 Helsinki Zirvesi’nde Bulgaristan ile tam üyelik müzakerelerinin başlatılması kararının³⁸⁵ ardından ülkede reform sürecinin yeniden şekillendiğine dikkat çekilmiştir. Bu kapsamda ülkedeki siyasi istikrarın devam ettiği, çoğunluğu teşkil eden partilerin AB üyelik hedefine desteğini sürdürdüğü, NATO üyeliği yönünde Bulgar Meclisinde karar alındığı, aynı şekilde bölgedeki barış ve istikrarın sürdürülmesi yönündeki AB çabalarına ve İstikrar Paketi sürecine Bulgar yönetiminin desteğinin devam ettiği rapor edilmiştir. Özellikle müzakerelere başlama kararının ardından bakanlıkların yeniden yapılandırılması ve Avrupa bütünleşmesine yönelik yeni bir yapılanmaya gidildiği vurgulanmıştır. Ayrıca 1999 Ekiminde yapılan yerel seçimlerin başarılı geçtiğine vurgu yapılmıştır.³⁸⁶ Dolayısıyla AB bütünleşme hedefinin sağladığı değişim etkisi müzakere aşamasına geçilmesiyle birlikte artmıştır.

Müzakerelerin başlatılmasının ardından Bulgar Meclisinde AB üyeliği için hazırlanan tüm yasal düzenleme taslaklarını incelemek üzere ayrı bir kurul

³⁸⁴ Ibid., s.13.

³⁸⁵ Council of the European Union, “Helsinki European Council 10 and 11 December 1999 Presidency Conclusions”, 16238/1/04 REV 1 § (1999), [https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/1993-2003/\(01.08.2023\)](https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/1993-2003/(01.08.2023)).

³⁸⁶ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), “Bulgaria Regular Report 2000”, s.13.

oluşturulmuştur. Parlamentoda temsil edilen 5 parti grubunun her birinden 3 üyenin katıldığı bu yeni kurulda eşit temsil uygulandı ve oydaşma ile karar alınması benimsenmiştir. Üzerinde oydaşma sağlanan tasarıların doğrudan Genel Kurula sevk edilmesi, herhangi bir parti grubunun itiraz ettiği düzenlemelerin ise Meclisin olağan işleyişi takip edilerek ilgili teknik komiteler üzerinden yürütülmesi kararlaştırılmıştır.³⁸⁷ Böylece siyasi partilerin tümünün AB üyelik hedefine yönelik reform çalışmalarında eşit söz sahibi olması ve sürecin hızlı ilerlemesi amaçlandığı gibi sembolik olarak da tüm partilerin AB üyelik hedefi etrafında birleştiği yönünde güçlü bir mesaj verilmeye çalışıldığı görülmüştür.

Devlet yönetiminde değişiklik yapılan düzenlemelerin başında merkezi yönetimin etkinliğinin artırılmasına yönelik çalışmalar dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki devlet memurları ile ilgili düzenlemelerin doğrudan Başbakan'a devredilmesi olmuştur. 1999 yılı sonunda yapılan düzenlemeyle Devlet İdaresinden sorumlu Bakan pozisyonu kaldırılmış ve tüm işlemler doğrudan Başbakan'a bağlanmıştır. Merkezi yönetimi güçlendirmeye yönelik bir diğer çalışma yerel yönetimlerle ilgili olmuştur. 2000 yılı İlerleme Raporu'na göre 1998 yılında kurulan 28 yeni idari bölgenin yöneticileri atanmış ve bölge konseyleri kurulmuştur. İdari bölge yöneticisinin başkanlığında toplanan bölge konseylerinin üyeleri ilgili bölgede yer alan belediyelerin başkanları ve her belediyeden bir meclis üyesinden oluşturulmuştur.³⁸⁸

2000 yılı İlerleme Raporu'nda kamu yönetimi ile ilgili yaşanan zorlukların başında memur maaşlarının genel olarak çok düşük olması ve nitelikli personelin özel sektörü tercih etmesi yer almıştır. Orta ve üst düzey kademedeki yöneticilerin bundan daha fazla etkilendiği ve özellikle bakan değişimlerinde bu kademelerdeki personel değişikliğinin kabul edilebilir düzeyin çok üzerinde olduğu görülmüştür. Ayrıca önceki raporlarda

³⁸⁷ Ibid., s.14.

³⁸⁸ Ibid., s.14-16.

olduğu gibi kamuda yaygın olarak dile getirilen yolsuzluk ve rüşvet iddialarına dikkat çekilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre yolsuzluğun en fazla görüldüğü alanlar gümrükler, polis ve yargı mensupları olarak belirtilmiş, bunları üniversite öğretim üyeleri ve halka doğrudan hizmet sunan sektörler izlemiştir.³⁸⁹

Yapılan yasal düzenlemelere rağmen başta siyaset kurumu olmak üzere uygulamada yolsuzluklarla mücadelede yeterli çabanın sergilenmediği görülmüştür. Basında yer alan pek çok yolsuzluk haberine rağmen Mayıs 2000 ortalarında hükümetin yolsuzlukla mücadelede yetersiz kaldığı gerekçesiyle Parlamentoda yapılan güvensizlik oylaması reddedilmiştir. Yolsuzluk ve rüşvetle ilgili olayların yaşanmasına rağmen kesin rakamların elde edilemediği ve yargının yolsuzlukla mücadele konusundaki çalışmaları hakkında somut bilgilere ulaşamadığı rapor edilmiştir. Ayrıca yasal düzenlemelerin ve uygulamanın güçlendirilmesi için siyasi partilerin finansmanı, yetkililer ve iş dünyası arasındaki ilişkiler, devlet memurları ve diğer görevlilerin özel çıkarları gibi konularda şeffaflığın ve mali kontrolün artırılması gerektiğine dikkat çekilmiştir.³⁹⁰

Üyelik müzakerelerine başlamak için kamu reformunun Avrupa Komisyonu tarafından bir ön koşul olarak belirlenmiş olması sürecin temel itici gücü olarak görülmüştür. Bununla birlikte yukarıda da görüldüğü üzere yolsuzluk, bürokrasinin özel çıkarlarını koruma güdüsü, siyasetle birlikte değişen kadrolar gibi temel bazı sorunlar devam etmiştir. Dolayısıyla ilerleyen dönemde de tecrübe edileceği üzere sürecin başından itibaren ülkeye özgü bir kamu yönetim modelinin geliştirilmesinin kolay olmadığı görülmüştür.³⁹¹

³⁸⁹ Ibid., s.15-17.

³⁹⁰ Ibid., s.18.

³⁹¹ Bayramoğlu Özuğurlu ve Gülpınar, “Geçiş Sürecinde Bulgaristan’da Kamu Yönetimi”, s.273-274.

Ocak 2000 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi Bulgaristan'ın 1992 yılındaki üyeliğinden itibaren demokratik reformları gerçekleştirdiği ve demokrasiye olan bağlılığını koruduğunu belirterek izleme sürecini sonlandırma kararı almıştır. Raporda Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme'ye taraf olunması, ölüm cezasının kaldırılması, Cumhurbaşkanı'nın Avrupa standartlarına uygun normların oluşturulmasında etkin bir konuma sahip olması gibi olumlu unsurlar sıralanmıştır. Bununla birlikte, Roman bir vatandaşın polis tarafından gözaltında tutulduğu sırada şiddete uğraması ve yaralanması sonucu hayatını kaybetmesiyle ilgili Velikova davasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından Mayıs 2000 tarihinde verilen kararda Bulgar devletinin soruşturma yapmada yetersiz kalması nedeniyle mahkûm edilmesine dikkat çekilmiştir.³⁹² Dava, Romanlara yönelik uygulamalarda yeterli ilerleme kaydedilemediğinin bir göstergesi olarak gündeme gelmiştir.

Azınlıklara ilişkin düzenlemelerde ilerleme kaydedilmekle birlikte azınlıklara dair kesin ve güncel bilgiye ulaşmada zorluklar yaşandığına dikkat çekilmiştir. 2001 nüfus sayımında bu yönde bir gelişme sağlanması ve toplumun katılım için hareketlendirilmesi istenmiştir.³⁹³

Türklerin siyasete katılımının sağlanmış olmasına rağmen devlet yönetim kademelerinde ve özellikle askeri kurumlarda yeterince istihdam edilmediğine dikkat çekilmiştir. İlkokul ve ortaokullarda Türkçe olarak verilen eğitimin geliştirilmesi konusunda bazı adımlar atıldığına, ancak Türkçe eğitim verecek öğretmen sayısının yeterli olmadığına dikkat çekilmiştir. Aynı şekilde azınlıkların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yatırımların ve istihdamın yetersiz kaldığı vurgulanmıştır.

³⁹² European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), "Bulgaria Regular Report 2000", s.19.

³⁹³ Ibid., s.21.

Azınlıkların siyasi hayata katılımı konusunda 2000 yılı İlerleme Raporu'nda yer alan en önemli değerlendirme etnik, dini veya ırka dayalı siyasi parti kurmayı yasaklayan Anayasa hükümlerinin açıklığa kavuşturulması talebi olmuştur. Parti kurmaya ilişkin kısıtlamaların belirtilmesi ve uluslararası yükümlülüklerle uyumlu olması istenmiştir.³⁹⁴

2000 yılı İlerleme Raporu'nda dikkat çekilen bu Anayasal hükümler, siyasette etnik veya dini referansların kullanılmasına ilişkin yasağın siyasi partiler bakımından farklı uygulandığının tespiti açısından önemlidir. Zira bu Anayasal hükümlere dayanılarak HÖH'ün kapatılması için dava açılmış, aynı şekilde Romanların haklarını savunan siyasi partiler kapatılmış veya bu yönde baskı oluşturulmuştur. Buna karşılık Bulgar etnisitesine dayalı aşırı milliyetçi siyaset yapan partilerin ve kesimlerin faaliyetlerine ilişkin herhangi bir kısıtlama veya engelleme girişimi olmamıştır.

Polis şiddetinin yaygın olduğu ve toplumun diğer kesimleriyle kıyaslandığında Romanlara karşı uygulanan şiddetin çok daha yüksek olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca şiddete başvuran kamu görevlilerine karşı açılan dava sayısının çok düşük kaldığı belirtilmiştir. Ayrıca STK'ların rolünün artarak devam ettiği ve bilhassa Romanların korunmasına ilişkin önemli faaliyetler üstlendikleri, ancak büyük ölçüde dış yardımlara muhtaç olduklarına dikkat çekilmiştir.³⁹⁵

Ayrımcılık, düşük hayat standardı, ekonomik zorluklar, kronik işsizlik, sağlık ve barınma koşullarının yetersiz kalması ve eğitime erişimdeki zorluklar gibi sorunların devam ettiği vurgulanmıştır. Ayrıca sosyal yardımlardan faydalanmak isteyenler için yeterlilik kriterlerinin ayrımcı bir etkiye neden olduğuna ve uygulamada özellikle Romanların sosyal yardımlara erişmekte zorluklar yaşadığına dikkat çekilmiştir. Romanların entegrasyonuna ilişkin ulusal program kabul edilmiş olmasına rağmen

³⁹⁴ Ibid., s.22.

³⁹⁵ Ibid., s.19-20.

uygulamanın fazlasıyla yavaş işlediği, Ulusal Etnik ve Nüfus Meseleleri Konseyinin idari kapasitesinin yeterli olmadığı ve finansmanın yetersiz kaldığı, dolayısıyla Ortaklık Anlaşmasında yer alan hedeflerin kısmen gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Ayrıca Romanların siyasete katılımı konusunda Ekim 1999 tarihinde yapılan belediye seçimlerinde Romanların desteklediği partilerin ilk kez kısmi bir başarı sağladığı ve belediye meclis üyeliklerine 200'ün üzerinde kişi seçtirdiklerine dikkat çekilmiştir. Bunun sonucunda bazı kentlerde Romanların sorunlarıyla ilgilenecek birimler oluşturulduğu rapor edilerek 2001 genel seçimlerinde siyasete katılımın artırılması için daha fazla çaba gösterilmesi istenmiştir.³⁹⁶

Siyasi kriterlerle ilgili genel değerlendirmede güçlü, bağımsız, etkili ve profesyonel bir yargı sisteminin geliştirilmesi ve yolsuzlukla mücadelenin güçlendirilmesi istenmiştir. Sosyal politika ve istihdam alanında eşit muameleyi sağlamaya yönelik düzenlemelerin güçlendirildiğini gösteren yeterli somut verinin bulunmadığına, öte yandan Ulusal Fırsat Eşitliği Konseyi kurulması yönünde çalışmaların devam ettiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca ırk veya etnisite temelinde ayrımcılığın önlenmesine ilişkin AB Antlaşmasının 13. maddesini uygulamaya yönelik AB direktifinin ulusal mevzuata aktarılması gerektiği vurgulanmıştır.³⁹⁷

2000 yılı İlerleme Raporu'nda Adalet ve İçişleri Faslı altında polisin azınlık gruplara ve özellikle Romanlara karşı kötü muameleyi sürdürdüğüne dikkat çekilerek polisler insan hakları konusunda daha fazla eğitim verilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.³⁹⁸

17 Haziran 2001 tarihinde yapılan genel seçimlerde 1989 sonrası dönemde 5 yıllık görev süresini tamamlayan ilk hükümet olan İvan Kostov liderliğindeki DGB hükümeti

³⁹⁶ Ibid., s.22.

³⁹⁷ Ibid., s.56-58.

³⁹⁸ Ibid., s.77.

yerine II. Simeon Ulusal Hareketi ve HÖH tarafından kurulan koalisyon hükümeti göreve gelmiştir. 2001 yılı İlerleme Raporu'nda hükümet değişikliğine rağmen Bulgaristan siyasetinin ve ülke yönetiminin AB üyelik hedefinin güçlü biçimde devam ettiği vurgulanmıştır.³⁹⁹ Takip eden süreçte AB üyeliği gerçekleşene kadar kurulan koalisyon hükümetleri aynı istikrarı sürdürdü ve 5 yıllık görev sürelerini tamamlamıştır. Dolayısıyla AB üyelik hedefi siyasi istikrar ve ülke yönetimi üzerinde önemli bir olumlu etkiye sahip olmuştur.

AGİT'in seçimlere ilişkin değerlendirmesinde 2001 seçimlerinin demokratik gereklilikleri karşıladığı ancak ulusal ve uluslararası gözlemcilerin statüsüne ilişkin yasal boşluk olduğu ve medya üzerindeki düzenlemelerin fazlasıyla kısıtlayıcı olduğu yönünde eleştiriler yer almış ve bunların yeni hükümet tarafından da kabul edildiğine dikkat çekilmiştir.⁴⁰⁰

AB üyelik reformlarının doğrudan görüşülmesi ve oydaşma (konsensüs) içerisinde kabul edilmesi amacıyla Bulgar Meclisinde bir önceki Kostov hükümeti döneminde oluşturulan Konsey ile Dış İlişkiler Komitesi yeni bir Daimi Komite altında birleştirilmiştir.⁴⁰¹ Dolayısıyla AB reformlarının daha hızlı ve görüş birliği içerisinde gerçekleştirme yönündeki anlayış 2001 seçimlerinden sonra da devam ettirilmiştir.

Devlet yönetiminde AB üyeliğinin gerektirdiği çalışma şeklini etkin kılmak amacıyla bir önceki hükümet döneminde yürürlüğe konulan Kamu Hizmeti Kanunu ve Devlet İdaresi Kanununa uygun ikincil düzenlemeler hayata geçirilmiş ve böylece Katılım Ortaklığı'nın kısa dönem öncelikleri yerine getirilmiştir. Pek çok bakanlık ve devlet kurumunun yapısına ilişkin yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca devlet

³⁹⁹ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), "Bulgaria Regular Report 2001", s.15.

⁴⁰⁰ Ibid., s.15.

⁴⁰¹ Ibid., s.15-16.

memuru sayısı artırılmış, Eylül 2001 tarihinde devlet memuru sayısı 17.300 olarak rapor edilmiştir. Buna ilave olarak İçişleri Bakanlığında görev yapan sivil memur sayısının 5119 olduğu ve üniformalılar da dâhil olmak üzere toplam personelin %8'ini oluşturduğu belirtilmiştir.⁴⁰²

1999 yılında devlet idaresinden sorumlu bakanın yetkilerini devralan Başbakan tarafından Aralık 2000 tarihinde Devlet Memurları Etik Kuralları yayımlanmıştır. Kamu Hizmeti Kanununun uygulanmasını takip etmek üzere Devlet İdaresi Komisyonu kurulmuştur. Ancak bu düzenlemelere rağmen atamalarda liyakatin çok sınırlı kaldığı ve yaygınlaştırılamadığı rapor edilmiştir. Ayrıca devlet memurlarının mesleki eğitimleri için Kamu Yönetimi ve Avrupa Entegrasyonu Enstitüsü kurulmuş ve devlet memurlarına yönelik ulusal eğitim stratejisi hazırlık çalışmaları başlatılmıştır. Mevzuat ve idari yapılanma alanındaki çalışmalara rağmen takip eden süreçte AB üyeliğinin gerektirdiği yönetim kültürü ve hesap verme anlayışının geliştirilmesi için daha fazla ve uzun vadeli çalışmalar yapılması gereğinin altı çizilmiştir.⁴⁰³

Kamu Bilgisine Erişim Kanunu kabul edilerek vatandaşların ve tüzel kişilerin devlet ve yerel makamlardan kamuoyunun merak ettiği konularda bilgi edinebilme imkânı getirilmiş olması ve karşılanmayan taleplere karşı dava açma imkânı tanınmış olması olumlu karşılanmış, ancak bazı kavramların muğlak olması yönüyle eleştirilmiştir.⁴⁰⁴

2001 yılında yargı reformu konusunda önemli bir tartışma yaşanmıştır. Bunun neticesinde yeni hükümet tarafından 1 Ekim 2001 tarihinde Yargı Sisteminde Reform Stratejisi oluşturulmuştur. Temel amaç AB üyeliğine geçmeden yargı alanında Avrupa standartlarını yakalamak olarak belirlenmiştir. Bunun için insan kaynakları, yönetim ve

⁴⁰² Ibid., s.16.

⁴⁰³ Ibid., s.16-17.

⁴⁰⁴ Ibid., s.17.

fiziksel altyapıyı iyileştirmek, Yüksek Yargı Konseyi kapasitesini geliştirmek, Adalet Bakanlığı ile Yargı Konseyi arasındaki işbirliğini geliştirmek, yargıya eşit erişimi sağlamak için ücretsiz yargı desteğini ve kararların uygulanmasını iyileştirmek gibi hedefler belirlenmiştir.⁴⁰⁵

2001 yılı İlerleme Raporu'nda Anayasa ve Yargı Sistemi Kanunu'nun yargı mensuplarına tanıdığı bağımsızlık sınırının bazı yönlerden hukukun üstünlüğünü aşan boyutta olduğuna dikkat çekilmiştir. 5 yıldan fazla hapis cezası gerektiren suçlar hariç olmak üzere yargı mensuplarının dokunulmazlığa sahip olması ve haklarında kovuşturma yapılamaması, yargıç ve savcı dışında ayrı bir meslek grubu olarak ceza soruşturmacısının tanımlanmış olması ve polisinkine benzer yetkilere sahip olmasının başka ülkelerde örneğinin bulunmaması gibi hususlar başlıca örnekler olarak sıralanmıştır. Yargı mensuplarının dokunulmazlıklarının kaldırılmasına ilişkin Yüksek Yargı Konseyine yapılan başvuru sayısının çok düşük kaldığı görülmüştür. Böylesine geniş dokunulmazlıklar nedeniyle yargıdaki muhtemel yolsuzluk veya suçları ortaya çıkarmanın oldukça zor olduğuna dikkat çekilmiştir.⁴⁰⁶

Yargı sistemine ilişkin esaslı yetersizliklerden birisi yargı bütçesi ile ilgili düzenlemeler olmuştur. Yargıç, savcı, soruşturmacı ve yargı mensuplarından oluşan ve yargı sisteminin işleyişine dair en üst karar mercii olan Yüksek Yargı Konseyinin yasaya göre kendi bağımsız bütçesi olması gerekirken bütçe teklifinin yürütme tarafından hazırlandığı ve Meclise sunulduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca yürütme tarafından sunulan bütçe teklifinin Yüksek Yargı Konseyi tarafından talep edilenin %30 altında olduğu, bütçesinin %80'inin personel ödemelerine gittiği, buna rağmen Konseyin ihtiyaç duyduğu sekretarya imkânlarının yetersiz kaldığı rapor edilmiştir.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Ibid., s.17.

⁴⁰⁶ Ibid., s.17-18.

⁴⁰⁷ Ibid., s.18.

2001 yılı İlerleme Raporu'nda davaların görülmesinde idari aksaklıklardan kaynaklı gecikmeler yaşandığına dikkat çekilmiştir. Destek hizmetlerinin yetersizliği nedeniyle yargı mensuplarının daha fazla zaman harcadığı ve sonuçta davaların daha uzun sürdüğü, dava süreçlerinin yeterince şeffaf olmadığı, kurumlar arası işbirliğinin zayıf ve karmaşık olduğu, yetersiz soruşturma nedeniyle savcılara iade edilen dosya sayısının AB ülkeleriyle kıyaslandığında çok yüksek olduğu ve bunun da yapısal sorun teşkil ettiği, dosya iadelerine karşı itiraz yolunun bulunmadığı gibi başlıca sorunlara özellikle dikkat çekilmiştir. Buna ek olarak diğer devlet memurlarında olduğu gibi yargı mensuplarının işe alınması ve tayinleri ile ilgili olarak ulusal kriterlerin bulunmadığına dikkat çekilmiştir. Aynı şekilde yargı mensuplarının meslek içi eğitime ilişkin bir sistemin olmadığına altı çizilmiştir.⁴⁰⁸

AB üyelik hedefinin etki ettiği ve somut çalışmaların yapılmasını sağladığı alanlardan birisi yolsuzluklarla mücadele konusu olmuştur. Önceki raporlarda olduğu gibi yolsuzluk konusu devletin işleyişini temelden etkileyen mesele olarak 2001 yılı İlerleme Raporu'nda da yer almıştır. Yolsuzlukların ciddi bir sorun olmaya devam ettiği, gümrükler, polis, üniversite öğretim üyeleri, iş dünyası, halkla doğrudan irtibat halinde olan kamu çalışanları ve yargı mensupları gibi meslek grupları yolsuzluğun en fazla görüldüğü alanlar olarak kayda geçmiştir. 1 Ekim 2001 tarihinde yeni hükümet tarafından Ulusal Yolsuzlukla Mücadele Stratejisi oluşturulmuştur. Stratejide dört temel mücadele alanı olarak; 1) yolsuzluğu sona erdirecek kurumsal ve yasal bir çevre oluşturulması, 2) yargıda yolsuzlukla mücadele reformu yapılması, 3) ekonomide yolsuzluğun önlenmesi ve 4) yolsuzlukla mücadele konusunda devlet kurumları, sivil toplum kuruluşları ve medya arasında işbirliğinin geliştirilmesi yer almıştır. Bununla birlikte 2000 yılı İlerleme Raporu'nda tespit edilen eksiklikler arasında yer alan Devlet Memurları Etik Kurallarının oluşturulması, partilerin finansmanına ilişkin net kurallar

⁴⁰⁸ Ibid., s.18-19.

içeren yeni Siyasi Partiler Yasasının çıkarılması, Kamu Bilgilerine Erişim Yasasının çıkarılması, Kamu İhale Kayıt Sisteminin geliştirilmesi ve 1 Ocak 2001 tarihi itibarıyla internet üzerinden erişime açılması gibi çalışmalar 2001 yılı içerisinde hayata geçirilmiştir.⁴⁰⁹

Bulgaristan, Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesine ek olarak 03/11/1993 tarihinde imzaladığı serbest dolaşım hakkı ve sınırışı etme yasağı gibi hususları düzenleyen 4 No’lu Protokolü 04/11/2000 tarihinde onaylamıştır.⁴¹⁰ Aynı şekilde 03/11/1993 tarihinde imzaladığı üst mahkemeye başvurma hakkı, haksız mahkûmiyet halinde tazminat hakkı, aynı suçtan iki defa yargılanmama ve cezalandırılmama güvencesi gibi hususları içeren 7 No’lu Protokolü yine 04/11/2000 tarihinde onaylamıştır.⁴¹¹ Bunun yanı sıra 21/09/1998 tarihinde imzaladığı Revize Avrupa Sosyal Şartı⁴¹² ve kolektif şikâyet sistemi kurulmasını öngören Ek Protokol’ü⁴¹³

⁴⁰⁹ Ibid., s.19-20.

⁴¹⁰ Council of Europe, “Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Securing Certain Rights and Freedoms Other than Those Already Included in the Convention and in the First Protocol Thereto (ETS No. 046)”, European Treaty Series-046 § (1963), <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatynum=046> (05.06.2024).

⁴¹¹ Council of Europe, “Protocol No. 7 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS No. 117)”, European Treaty Series-117 § (1984), <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=117> (05.06.2024).

⁴¹² Council of Europe, “European Social Charter (Revised) (ETS No. 163)”, European Treaty Series-163 § (1996), <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=163> (05.06.2024)..

⁴¹³ Council of Europe, “Additional Protocol to the European Social Charter Providing for a System of Collective Complaints (ETS No. 158)”, European Treaty Series-158 § (1995), <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=158> (05.06.2024).

07/06/2000 tarihinde onaylamıştır. Ancak ayrımcılıkla mücadele konusundaki AB müktesebatını o dönemde hala uyumlaştırmamıştır.⁴¹⁴

2001 yılı İlerleme Raporu'nda insan hakları örgütleri tarafından polis şiddetine dikkat çeken raporların olduğu, azınlıkların da aralarında bulunduğu incinebilir gruplara yönelik polis güçleri tarafından kötü muamele edildiği, şiddete uğrayanların ekseriyetinin Romanlar olduğu, buna karşılık polis teşkilatı içerisinde soruşturmaların yetersiz kaldığı ve mahkemeye intikal eden dosya sayısının çok az olduğu, yönünde tespitler yer almıştır.⁴¹⁵

İnsan hakları ve azınlıklar konusunda 2001 yılı İlerleme Raporu'nda dikkat çekilen bir diğer husus yetiştirme yurtlarında ve devlet koruması altında yaşayan çocukların durum olmuştur. Çocuk Koruma Kanunu'nda çocukların aileler tarafından sahiplendirilmesine ilişkin hükümlerin yeterince uygulamaya aktarılamadığı ve özellikle zihinsel engelli çocukların barındığı yurtlarda ölüm oranının yüksek olduğu rapor edilmiştir. Yatılı kurumlarda kalan çocukların %65'inin azınlık gruplarından geldiğine dikkat çekilmesi, konunun azınlıklar açısından da ne kadar önemli ve hassas olduğu görülmüştür.⁴¹⁶

Geçmiş yıllarda olduğu gibi 2001 yılı İlerleme Raporu'nda da azınlıklara ve etnik gruplara ilişkin en önemli sorun Romanlara karşı uygulanan sosyal dışlanma ve yaşadıkları bazı temel sorunlar olduğu rapor edilmiştir. Romanların en önemli sorununun barınma olduğu, %70'ten fazlasının kaçak konutlarda ikamet ettiği ve kamu hizmetlerine erişimlerinin olmadığı, 1999 yılında kabul edilen Romanların Entegrasyonuna İlişkin Çerçeve Programda yer alan konutların yasallaştırılması

⁴¹⁴ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), "Bulgaria Regular Report 2001", s.20.

⁴¹⁵ Ibid., s.20-21.

⁴¹⁶ Ibid., s.22.

hedefinin Sofya ve Plovdiv gibi çok az sayıda belediye tarafından uygulandığına ve Programın uygulanmasının yetersiz kaldığına dikkat çekilmiştir. Romanlar arasındaki bir diğer önemli sorun olan işsizliğin yaklaşık %60-75 civarında tahmin edildiği, hükümetin bu sorunları çözme yönünde vaatlerine rağmen somut bir gelişme kaydedilmediği belirtilmiştir. Roman çocuklar arasında okullaşma ve okula devam etme oranının düşük kaldığı, ayrı okullara gönderildiği ve bunların eğitim kalitesinin düşük olduğu vurgulanmıştır. Okul ayrımcılığının kaldırılması için sivil toplum kuruluşları tarafından projeler uygulandığı, ancak Roman nüfus tarafından da kabul edilecek daha geniş çaplı bir hükümet politikasına ihtiyaç olduğuna dikkat çekilmiştir.⁴¹⁷

1 Mart 2001 tarihinde yapılan nüfus sayımına göre kendini Roman olarak tanımlayanların oranı %4,68 olurken kendini Türk olarak tanımlayanların oranı ise %9,42 olarak kaydedilmiştir.⁴¹⁸ Siyasi hayata katılım konusunda 2001 seçimlerinde Romanların geçmiş yıllara göre daha fazla katılım sağladığı ve milletvekili çıkardığına dikkat çekilmiştir. Türklerin ulusal ve yerel düzeyde siyasi temsil konusunda daha başarılı olduğu belirtilerek HÖH'ün koalisyon hükümetinde yer almasına ayrı bir vurgu yapılmıştır.⁴¹⁹

2001 yılı İlerleme Raporu'nda siyasi kriterlere ilişkin yapılan genel değerlendirmede yasal düzenlemelerin Kopenhag siyasi kriterlerini karşıladığı ancak uygulamanın güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu kapsamda üzerinde durulan iki önemli sorun alanı yargı reformu ve yolsuzluklarla mücadele olmuştur. Azınlıklar ve etnik gruplar konusunda Romanlara yönelik sosyal ayrımcılığın sürdüğü, polis tarafından şiddet ve kötü muamele olaylarının yaşanmaya devam ettiğine dikkat

⁴¹⁷ Ibid., s.23.

⁴¹⁸ National Statistical Institute, "Census 2001: Population by Districts and Ethnic Group as of 01.03.2001", 01.03.2001, https://www.nsi.bg/Census_e/Census_e.htm (01.06.2024).

⁴¹⁹ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), "Bulgaria Regular Report 2001", s.23-24.

çekilmiştir. Romanlara yönelik Çerçeve Programın uygulanması ve Ulusal Etnik ve Nüfus Konuları Konseyinin güçlendirilmesi noktasında yeterli ilerlemenin sağlanamadığına dikkat çekilmiştir.⁴²⁰ Öte yandan yapılan kamuoyu araştırmalarında Romanlar arasında haklarının korunması konusunda Bulgar hükümetlerinin sorumluluklarını yerine getirmediği yönündeki düşüncenin diğer toplum kesimlerine göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrımcılık, sosyal dışlanma, polis şiddeti ve yaygın ırkçı taciz gibi yaşadıkları çeşitli sorunlara dikkat çekmek için açlık grevleri ve protestolar düzenlemişlerdir.⁴²¹

Nüfus Kayıtları Yasası'nda yapılan değişiklikle zorla ismi değiştirilen Türklerin isimlerini geri alma işlemlerinin kolaylaştırılması olumlu bir gelişme olarak rapor edilmiştir. Daha önce Türk isimlerin geri alınabilmesi için yargı kararı gerekirken 2001 yılındaki değişikliğin ardından idari işlemle yapılmaya başlandığına dikkat çekilmiştir.⁴²² Türklerin isimlerinin geri verilmesi kararı Jivkov yönetiminin hemen ardından yönetime gelen yeni BSP hükümeti (Petır Mladenov hükümeti) alınmış olmasına rağmen uygulamada çeşitli zorluklar yaşanmıştır. Komünist rejim döneminde devlet organları tarafından sistematik şekilde bir isim değiştirme süreci yaşanırken, isimlerin iadesinde kişilerin yargı mercilerine başvurması istenmiştir. Mahkemelerin bu hizmeti ücretsiz sunması olumlu bir gelişme olarak takdim edilmesine rağmen Türkler için pek çok zorluk ve olumsuzluk yaşanmıştır. Ailelerin zorunlu göç sırasında parçalanması, aile üyelerinin farklı ülkelere geçici veya daimi olarak göç etmesi, Bulgarca okuryazarlık ve eğitim seviyesinin yaşlılar ve özellikle yurtdışında doğan gençler arasında yetersiz kalması, hayatını kaybedenlerin isimlerini geri alamaması ve

⁴²⁰ Ibid., s.24-25.

⁴²¹ Rossen Vassilev, "The Roma of Bulgaria: A Pariah Minority", *Global Review of Ethnopolitics*, 2004, vol.3, no.2, s.47, <http://dx.doi.org/10.1080/14718800408405164>.

⁴²² European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), "Bulgaria Regular Report 2001", s.24.

bunların aile üyelerinin nüfus kayıtlarında Bulgar isimlerinin kalması, komünist rejim döneminde değiştirilen mezarlık isimlerinin kalması, nüfus kayıtlarında değişiklik yapılsa bile tapu kayıtları, sosyal güvenlik kurumu kayıtları, eğitim ve diploma kayıtları gibi pek çok farklı alanda isim değişikliği işleminin defaten yapılması gerekmiştir. 2001 yılında Nüfus Kayıtları Kanunu’nda yapılan değişiklikle Türk isimlerin iadesi için yargı kararı şartı kaldırılarak kişilerin belediyelere dilekçe ile başvurması yeterli sayılmıştır. Ancak yukarıda sayılan sistematik zorluklar kanun değişikliği sonrasında da devam etmiştir.

2001 yılı İlerleme Raporu’nda azınlıklara yönelik radyo ve televizyon programları yapılması olumlu bir gelişme olarak kaydedilmiştir. Önceki raporda yer aldığı üzere, azınlıkların devlet kurumlarının üst kademeleri ile polis ve askeri makamların rütbeli kademelerindeki temsilinin çok düşük düzeyde kaldığı belirtilmiş, ancak herhangi bir rakam paylaşılmamıştır.⁴²³

Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan tüm İlerleme Raporlarında azınlıklara ve özellikle Romanlara karşı ayrımcılıkla mücadele konusuna sürekli olarak dikkat çekilmiştir. 2001 yılı İlerleme Raporu’nun istihdam ve sosyal uyum faslında da yine dikkat çekilen başlıca sorunlardan biri ayrımcılık tanımının mevzuatta yer almaması olmuştur. Bu tanım eksikliğinin ayrımcılığın önlenmesine dair yasal düzenlemelerin uygulanmasını zayıflattığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca AB müktesebatının önemli bir parçası olan sosyal korumaya ilişkin mevzuatın uyumlaştırılması ve uygulanmasının özellikle etnik azınlıklar ve engelli bireyler bakımından yetersiz kaldığı, bu kesimlerin istihdam piyasasına kolay erişim sağlayamadığı vurgulanmıştır.⁴²⁴ Ayrımcılıkla Mücadele Yasası’nın hazırlanması ve yürürlüğe girmesi Eylül 2003 tarihinde mümkün olmuştur. 2003 yılı İlerleme Raporu’nda söz konusu yasal düzenlemeye ilişkin yer alan

⁴²³ Ibid.,s.24.

⁴²⁴ Ibid., s.61-62.

değerlendirmede AB müktesebatına önemli ölçüde uyum sağlanacağına dair beklenti dile getirilmiştir. Öte yandan bununla yakından ilişkili olan ırkçı ve yabancı düşmanlığı konusundaki yasal düzenlemelerin yürürlükte olmasına rağmen yeterince etkili uygulanmadığına dikkat çekilmiştir. Bu nedenle bir taraftan Romanlara yönelik ırkçı söylem ve saldırılar devam ederken diğer taraftan ayrımcılıkla mücadele yasasının ne derece etkili uygulanacağı konusunun yakından takip edileceği vurgulanmıştır.⁴²⁵

AB üyelik müzakerelerinin başından itibaren Bulgar hükümetleri tarafından en önemli talebi olarak gündeme gelen ve AB tarafının oldukça ihtiyatlı yaklaştığı konu vize uygulaması olmuştur. 2001 yılı İlerleme Raporu'nda vize uygulaması konusunda Bulgar mevzuatının önemli ölçüde AB düzenlemeleriyle uyumlaştırıldığına dikkat çekilmiştir. 10 Nisan 2001 tarihinden itibaren Bulgaristan'ın Schengen ülkeleriyle vizesiz rejim uygulamasına geçtiği, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan vatandaşlarına karşı vize uygulamaya başladığı ve Dışişleri Bakanlığı tarafından yeni bir vize kontrol bilgisayar sistemine geçildiği kaydedilmiştir. Ancak Schengen Bilgi Sistemine geçiş için bazı yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekilmiştir. Uyumlaştırılması gereken düzenlemeler arasında Türk vatandaşlarına sınırda transit vize uygulaması da sayılmıştır. Öte yandan, Makedonya, Romanya, Tunus ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (mevcut Sırbistan) gibi ülkelerle vize serbestisi rejimi uygulamasını sürdürmüştür.⁴²⁶ Bulgaristan özellikle Makedonya ve Sırbistan gibi komşu ülkelerde yaşayan Bulgar kökenli kişilerle irtibatını korumak için vizesiz seyahat uygulamasını AB adaylık sürecinde dahi korumuştur.

⁴²⁵ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), “2003 Regular Report on Bulgaria’s Progress towards Accession (Bulgaria Regular Report 2003)”, 01.11.2003, s.21-22, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bulgaria-regular-report-2003_en (01.11.2023).

⁴²⁶ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), “Bulgaria Regular Report 2001”, s.79-82.

AB üyelik müzakereleri süresince yapılan reformlar ve kaydedilen gelişmeler İlerleme Raporları (*Regular Report*) aracılığıyla izlenmiştir. Katılım Antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte söz konusu raporlama İzleme Raporu (*Monitoring Report*) adıyla devam etmiştir. 2005 yılı İzleme Raporu’nun önsözünde Bulgaristan’ın AB ile Balkanlar ve Karadeniz arasında coğrafi bağlantı kurma özelliğine dikkat çekilmiştir. 1989 yılında rejim değişikliğinin hemen ardından yönünü AB’ye çeviren Bulgaristan ile 1990 yılında Ticaret ve İşbirliği Anlaşması imzalandığı, 1993 yılında Avrupa Anlaşması adıyla anılan ve AB üyeliği hedefini içeren bir Ortaklık Anlaşması imzalandığı ve bu sayede üyelik için hazırlandığı vurgulanmıştır. Nihayetinde 1993 Kopenhag Zirvesi’nde alınan kararla AB’ye üye olmak isteyen Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin yerine getirmesi gereken siyasi ve ekonomik koşulların belirlenmesinin ardından 1995 yılında Bulgaristan’ın AB’ye üyelik için başvurduğu ve Şubat 2000 tarihinden itibaren katılım müzakerelerinin başlatıldığına dikkat çekilmiştir. 16-17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel’de yapılan AB Konseyi toplantısında Bulgaristan’ın kalan müktesebat uyumunu da sağlaması koşuluyla 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren üye olması kararı alınmış⁴²⁷ ve 25 Nisan 2005 tarihinde Katılım Antlaşması imzalanmıştır. Sonuç olarak Bulgaristan’ın AB üyeliğinin sadece ülke için değil, aynı zamanda Avrupa’nın barış ve refahı için de önemli olduğu ve bu sayede Avrupa’daki tarihsel bölünmüşlüğü ortadan kalkmasına katkı sağlayacağına vurgu yapılmıştır.⁴²⁸

⁴²⁷ Council of the European Union, “Brussels European Council 16/17 December 2004 Presidency Conclusions”, (2004), s.2,

https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/83201.pdf (01.08.2023).

⁴²⁸ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), “Bulgaria 2005 Comprehensive Monitoring Report {COM (2005) 534 Final} (Bulgaria Progress Report 2005)” (Brussels, 25 October 2005), s.3, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bulgaria-progress-report-2005_en (01.11.2023).

2005 yılı İzleme Raporu'nda siyasi kriterlerin karşılandığı, ancak yargı düzeninde iyileştirme, organize suç ve yolsuzlukla mücadele konularında ciddi endişeler ve acil atılması gereken adımlar olduğuna vurgu yapılmıştır. Azınlıklar konusunda ise Romanların entegrasyonu için daha fazla çaba gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Genel olarak Katılım Antlaşması'nda belirtilen koşulların belirlenen üyelik tarihi öncesinde yerine getirilmemesi halinde üyeliğin 1 yıl ertelenebileceğine dikkat çekilmiştir.⁴²⁹ Katılım Antlaşması'nda yer alan koşulların yerine getirilmesinin katılım gerçekleşinceye kadar Komisyon tarafından izleneceğine vurgu yapılarak AB müktesebatının tümünün ve özellikle de Adalet ve İçişleri alanındaki düzenlemelerin yerine getirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca 2004 yılı İlerleme Raporu'nda da yapılan tespitler doğrultusunda kamu yönetimi, yargı reformu, yolsuzlukla mücadele, insan ticaretinin önlenmesi, ifade özgürlüğü ve medya bağımsızlığı, gözetiminde kötü muamele ve cezaevi koşulları, çocuk sağlığı ve ruh sağlığı konularının yanı sıra azınlıkların korunması ve Romanların entegrasyonu alanında da iyileştirmeler yapılmasına ihtiyaç duyulduğu tekrar vurgulanmıştır.⁴³⁰

25 Haziran 2005 tarihinde yapılan genel seçimlere katılım oranı %55,76 olarak gerçekleşmiştir. Partilerin aldığı oy oranları sırasıyla BSP %30,95, NDSV %19,88, HÖH %12,81, Ataka koalisyonu %8,14, DGB ittifakı %7,68, Demokratlar İttifakı (DSB) %6,44 ve Bulgar Halk Birliği (BNS) (*Български Народен Съюз – БНС*) VMRO-BND ittifakı %5,19 olarak gerçekleşmiştir. %4'lük seçim barajını arasında yapılan yeniden dağılıma göre oranlar ve milletvekili sayıları sırasıyla BSP %33,98 (82 milletvekili), NDSV %21,83 (53 milletvekili), HÖH %14,07 (34 milletvekili), Ataka %8,93 (21 milletvekili), DGB %8,44 (20 milletvekili), Demokratlar (DSB) %7,07 (17 milletvekili) ve BNS ittifakı %5,7 (13 milletvekili) olmuştur. Ülke içinde ve dışında

⁴²⁹ Ibid., s.3-4.

⁴³⁰ Ibid., s.6.

kullanılan toplam 3.747.793 oydan 77.020'si yurtdışında kullanılan oylar olup partiler arasındaki dağılımı HÖH %59,09, NDSV %19,54, BSP %8,91, Demokratlar %7,31 ve DGB %5,16 şeklinde gerçekleşmiştir.⁴³¹ Yurtdışında kullanılan oylara bakıldığında yarısından fazlasının HÖH'e verildiği ve her seçimde benzer bir dağılım gösterdiği dikkate alındığında Bulgar siyasetindeki etkisi ve önemi de anlaşılmaktadır. 2005 seçimlerinin esas önemi ise AB üyelik anlaşmasının imzalanmasından sonra yapılan ilk seçim olması ve aşırı sağcı çevrelerin mecliste temsil edilmeye başlaması olmuştur.

2005 Haziran'da yapılan seçimlerden 1 ay gibi kısa bir süre sonra Bulgar Meclisinin çalışma öncelikleri arasında AB üyeliği için gerekli olan yasama faaliyetleri yer almıştır. Yasama öncelikleri arasında yargı reformu, ekonomik kalkınma ve yatırımlar için teşvik çerçevesi, nitelikli sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim, sosyal ve etnik grupların entegrasyonu sıralanmıştır. Ağustos 2005 tarihinde de BSP, NDSV ve HÖH arasında koalisyon hükümeti göreve başlamıştır.⁴³²

2005 yılı İzleme Raporu'nda yeni koalisyon hükümetinden beklenen çalışmalar arasında kamu yönetimi alanındaki düzenlemeler yer almıştır. İdari Yönetimden sorumlu Bakanlık kurulması, yerel ve bölgesel yönetimlerin güçlendirilmesi, İdare Kanununda değişiklik yapılarak siyasi ve idari düzeyler arasındaki ayrımların netleştirilmesi, İdari Usul Kanunu çıkarılarak idarenin eylemlerine karşı yargı denetimi getirilmesi ve vatandaşların haklarının korunması, idarenin hesap verebilir ve öngörülebilir olması, bunlara ilişkin usul ve esasların belirlenmesi, halkın bilgiye

⁴³¹ Централната Избирателна Комисия (ЦИК), “Парламентарни Избори 2005, Обработени в ЦИК окончателни резултати за страната (Parlamentarni İzbori 2005, Obraboteni v CİK okonçatelni rezultati za stranata)”, 25.06.2005, <https://pi2005.cik.bg/results/> (01.05.2024).

⁴³² European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), “Bulgaria Progress Report 2005”, s.6.

ulaşması için açıklığın ve şeffaflığın sağlanması, yolsuzlukla etkin mücadele gibi konularda çalışmalar yapılması istenmiştir.⁴³³

2005 yılı İzleme Raporu'nda Romanların entegrasyonu konusunda önceki raporlara göre daha sert ve eleştirel bir dil kullanılmıştır. Romanların etkili ve sürdürülebilir entegrasyonu konusunda büyük bir endişe duyulduğu vurgulanmıştır. Romanların Bulgar Toplumuna Eşit Entegrasyonuna İlişkin Çerçeve Program için stratejik yaklaşım, koordinasyon ve finansmanın yeterli olmadığı, hükümet tarafından kabul edilen belgelerin ve eylem planlarının “kâğıt üzerinde kaldığı” yönünde eleştiri yapılmıştır. Romanların Katılımına İlişkin On Yıllık Ulusal Eylem Planı 2005-2015 belgesinde eğitim, sağlık, barınma, kültür ve ayrımcılık konusunda hedeflerin yer aldığı, ancak bunlar için yeterli kaynağın aktarıldığı ve uygulandığı konusunda güvence verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Öte yandan, Romanlara karşı ayrımcılığın devam ettiğini gösteren birçok dava açıldığına dikkat çekilerek Sofya Elektrik Tedarik Şirketinin mahkûm edildiği üç dava örnek gösterilmiştir. Ayrıca Roman çocukların eğitime entegrasyonu konusunda ciddi bir ilerleme sağlanamadığı, ücretsiz yemek, ulaşım, ders kitapları, yardımcı öğretmen gibi uygulamaların Roman çocukların okula devamını sağlama konusunda başarısız olduğu vurgulanmıştır. Buna ilave olarak Roman çocukları zekâ geriliği eğitimi veren okullara gönderme uygulamasının devam ettiğinin altı çizilmiştir. Son olarak Etnik Azınlıkların Çocuklarının ve Öğrencilerinin Eğitime Entegrasyonu Kurumu kurulmuş olmasına rağmen ana görevi olan farklı bakanlıkların faaliyetlerini koordine etme işlevini yerine getiremediği vurgulanmıştır.⁴³⁴

Romanlara yönelik sağlık hizmeti, barınma, istihdam gibi konularda da yeterli adımlar atılmadığı belirtilerek yeni kurulan Ulusal Etnik ve Nüfus Meseleleri Konseyinin idari kapasitesinin, siyasi etkisinin ve insan kaynağının yetersiz kaldığı

⁴³³ Ibid., s.7.

⁴³⁴ Ibid., s.15.

vurgulanmıştır. Bulgar yetkili makamlarının tüm seviyelerde Romanlara ve diğer azınlıklara karşı ırkçılık konusunda sıfır tolerans politikasına sahip olduğunu göstermesi ve etkili olarak uygulaması istenmiştir.⁴³⁵ Bunun o zamana kadar Avrupa Komisyonu raporlarında yer alan en sert ve net ifade olduğunu söylemek mümkündür. Bunun temel nedeni Haziran 2005 seçimlerinde aşırı sağcı Ataka ittifakının en fazla oyu alan dördüncü siyasi parti olarak Meclise girmiş olmasıdır.

2006 yılı İzleme Raporu'nda Bulgaristan'ın AB üyeliğinin gerektirdiği siyasi kriterleri genel olarak karşıladığı belirtilmiştir. Azınlıklar konusunda Türklerle ilgili hiçbir ifadeye yer verilmezken esas olarak Romanların topluma entegre edilmesi konusunda daha fazla çaba sarf edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca hoşgörüsüzlüğe karşı her alanda mücadele edilmesi, bunun için özellikle basın yayınla ilgili yasal düzenlemelerin tam olarak uygulanması ve ırkçılık, ayrımcılık ve yabancı düşmanlığının her türüsüne karşı çalışmalar yapılması istenmiştir.⁴³⁶

Basın yayın mevzuatının tam anlamıyla uygulanması gerektiğine ilişkin vurgunun o dönemde yükselen aşırı milliyetçi akımların basın yayın organlarındaki etkisinin artması ve hatta kendi basılı ve görsel medya şirketlerine sahip olmasına atfen yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira kariyerine Demokrasi ve Monitor isimli gazetelerde başlayan, Volen Siderov'un 1990'ların başından itibaren DGB üzerinden aktif siyasete girdiği görülmektedir. İlerleyen yıllarda SKAT televizyonunda yaptığı ATAKA adlı programla bilinirliğini arttırmış ve 2001 yılında kurulan II. Simeon Ulusal Hareketi'nde yer almıştır. 2005 genel seçimlerinden kısa bir süre önce siyasetin aşırı sağ kanadındaki fırsatı değerlendirerek Ataka Partisini kurmuştur. Aşırı sağcılar 2005 genel seçimlerinde

⁴³⁵ Ibid., s.16.

⁴³⁶ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), "Bulgaria May 2006 Monitoring Report {COM (2006) 214 Final} (Bulgaria Progress Report 2006)" (Brussels, 16 May 2006), s.12-13, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2016-12/monitoring_report_bg_en.pdf (01.11.2023).

en fazla oy alan üçüncü parti olmuş ve 2006 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olan Ataka lideri Volen Siderov ikinci turda oyların %25'ini almıştır.⁴³⁷

Mart 2006 tarihinde yapılan Anayasa değişikliği ile milletvekillerinin her türlü suç bakımından sorumlu olması ve dokunulmazlığının kaldırılabilmesine imkân tanınmıştır. Milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması talep etme yetkisinin sadece Bulgaristan Başsavcısına (*Главен прокурор*) (Glaven prokuror) ait olması hükmü korunmuştur. Yolsuzluk iddiaları nedeniyle dokunulmazlıklarının kaldırılması talep edilen 10 milletvekilinin 5 tanesi gönüllü olarak, 1 tanesi ise Parlamento tarafından Şubat 2006 tarihinde dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Başsavcı tarafından Mart 2006'da 1 adet ve Nisan 2006'da 8 adet dokunulmazlık dosyası daha Meclise gönderilmiş ve bunlardan 5 tanesi gönüllü olarak dokunulmazlığını kaldırmıştır. Dolayısıyla siyasilere yönelik suçlamalar ve dokunulmazlık dosyaları konusunda kaydedilen bazı olumlu gelişmelere dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte siyasilerin ve üst düzey yöneticilerin mal varlıkları ve gelir durumlarına ilişkin beyanların incelenmesi için idari kapasitenin güçlendirilmesi, ayrıca Siyasi Partiler Kanununda yer almayan aynı yardımların beyan edilmesine yönünde düzenleme yapılması ve yolsuzlukla mücadelede üst düzey yetkililere yönelik düzenlemelerin güçlendirilmesi gibi alanlarda ilave çalışmalar yapılması istenmiştir.⁴³⁸

2006 yılı İzleme Raporu'nda kamu idaresinin kapasite ve işleyişinin genel olarak geliştirildiği ve iyileştirildiği rapor edilmiştir. Merkezi otoritenin gücünü ve mali kaynaklarını bölge idarelerine ve belediyelere aktarma yönündeki adem-i

⁴³⁷ Yannis Sygkelos, "Phobic Discourses of the Far Right: The Case of Volen Siderov", *East European Politics and Societies: And Cultures*, 2018, vol.32, no.3, s.589-591, <https://doi.org/10.1177/0888325417736810>.

⁴³⁸ European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), "Bulgaria Progress Report 2006", s.8.

merkezileştirme stratejisinin henüz oluşturulmamış olması devlet yönetimi reformu alanındaki en önemli eksiklik olarak rapor edilmiştir.⁴³⁹

2006 yılı İzleme Raporu'nda yargı alanında getirilen temel eleştiri Mart 2006 tarihinde yapılan Anayasa değişikliği sonucunda Adalet Bakanının yetkisinin güçlendirilmesi ve bunun yargı teşkilatının tarafsızlığı bakımından doğuracağı olumsuz etki olmuştur. Özellikle Yüksek Yargı Konseyinin daimi bir kurum haline getirilmemesi, Konseyde görev yapan hâkim ve savcıların asıl görev yerlerinin mahkemeler olması ve Konseyin ihtiyaç duyduğu idari personelin yetersiz olması gibi nedenlerle Konseyin Adalet Bakanı karşısındaki gücünün ve politika oluşturma sürecindeki etkisinin düşük kaldığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca yargıdaki yolsuzlukların ciddi bir sorun olarak devam ettiği vurgulanmıştır.⁴⁴⁰

2006 yılı İzleme Raporu'nda azınlıkların korunması ile ilgili olarak özellikle Romanların durumu üzerinde durulmuştur. Raporda yer alan olumlu ifadelerin başında Romanların Katılımına İlişkin On Yıllık Ulusal Eylem Planı (2005-2015) hazırlanması yer almıştır. Ayrıca Kasım 2005 tarihinde kurulan Ayrımcılığa Karşı Koruma Komisyonunda görüşülen dosyaların büyük çoğunluğunun etnik ayrımcılıkla ilgili olduğuna dikkat çekilmiştir. Ocak 2006 tarihi itibarıyla “yardımcı öğretmen” mesleğinin tescil edilmesi, Roman çocukların eğitime devamında artış sağlanması ve ayrıştırılmış okul sorununun gündemde tutulması, Mart 2006 tarihinde hükümet tarafından Romanların Hayat Koşullarının İyileştirilmesine Dair Ulusal Programın kabul edilmesi, programın uygulanması için 630 milyon Avro kaynak ayrılması ve bunun %40'ının ulusal bütçeden ayrılması gibi hususlar olumlu karşılanmıştır. Bununla birlikte hazırlanan programların daha etkin uygulanması ve oluşturulan idari yapılar için daha fazla finansman ve insan kaynağı sağlanması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca

⁴³⁹ Ibid., s.5.

⁴⁴⁰ Ibid., s.6-7.

Roman çocukların okulların üst sınıflarına devam etme oranının ve bunların eğitimi için yetersiz olan mali kaynakların arttırılması, Romanların mesleki eğitimi ve istihdam imkânlarının geliştirilmesi, gözaltına alınanlara yönelik kötü muamelenin önlenmesi gibi temel eksikliklere dikkat çekilmiştir.⁴⁴¹

2006 yılı İzleme Raporu'nda sosyal politika ve istihdam alanında AB müktesebatının uyumlaştırıldığı ve gereklerinin büyük ölçüde yerine getirildiği belirtilmiştir. Bununla birlikte yoksulluk ve sosyal dışlanmaya ilişkin istatistiklerin AB'nin sosyal içerme göstergeleri üzerinden izlenmeye devam edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. İncinebilir grupların ve özellikle Romanların durumlarının iyileştirilmesi ve topluma tam olarak entegre edilmesi için çalışmaların sürdürülmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Aynı şekilde nitelikli sağlık hizmetlerine erişimde toplum genelinde ve Romanlar özelinde önemli sorunlar yaşandığı belirtilmiştir. Roman çocukların ayrıştırılmış okullardan kurtarılarak standart okullarda eğitime dâhil edilmesi sürecinin devam ettirilmesi istenmiştir. Benzer şekilde istihdam alanında da Romanların durumunu iyileştirmeye yönelik çalışmaların sürdürülmesi ve mesleki eğitimler yoluyla niteliklerinin arttırılması istenmiştir. Yine ayrımcılıkla mücadele konusunda Kasım 2005 tarihinde kurulan Komisyonun yetersiz idari altyapı ve insan kaynağı nedeniyle etkin olarak çalıştırılmadığı, ayrımcılıktan en fazla etkilenen kesimin Romanlar olduğu ve Romanların Bulgar Toplumuna Eşit Entegrasyonu Çerçeve Programının etkin biçimde uygulanmadığına vurgu yapılmıştır.⁴⁴² Dolayısıyla Romanlar konusu Bulgaristan'ın AB üyelik kararı alındıktan sonraki süreçte dahi arzu edilen seviyede çözüme kavuşturulamadı ve gelecekte gündemi meşgul etmeye devam edecek olan çok önemli bir konu olarak varlığını sürdürmüştür.

⁴⁴¹ Ibid., s.11.

⁴⁴² Ibid., s.28.

2.3.2. Adaylık Sürecinde Kurumsal Boyut: Siyasi Parti Sisteminde Avrupalılaşıma Etkisi ve Değişkenlerin Tanımlanması

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki siyasi partiler geçiş süreci sonrası dönemde izledikleri temel stratejiye göre üç grupta tanımlanmıştır. Ilımlı olarak nitelendirilen birinci grupta yer alan büyük partiler mümkün olduğunca daha fazla seçmenin oyunu almak ve iktidar olmak için alışlagelmiş sağ-sol rekabetine girişmiştir. Geçiş dönemi sonrası ya da muhalefet sonrası sağ partiler ile komünizm sonrası reform geçirmiş sol partiler bu grupta tanımlanmıştır. İkinci grupta komünizm öncesi kimliklerini (monarşi, etnisite, din gibi) veya daha dar tanımlı grup çıkarlarını öne çıkaran partiler yer almıştır. Üçüncü grupta toplanan partiler ise radikal söylemler benimseyen (radikal solcular, değişmemiş komünistler, aşırı sağcılar gibi) ve siyasi parti sisteminin uçlarında yer alan, ancak sistemi sarsıcı etkiye sahip olmayan sınırlı kapasiteli partiler olarak tanımlanmıştır.⁴⁴³

Bulgaristan'da geçiş dönemindeki siyasi partilere ve siyaset kurumuna bakıldığında yukarıda tanımlanan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin örneğine benzer bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Birinci grupta yer alan ana akım partilere bakıldığında siyasi yelpazenin sağında DGB, solunda ise BSP'nin konumlandığı görülmektedir. İkinci grup partiler arasında ise NDSV ile HÖH sayılabilir. Üçüncü grupta ise aşırı sağcılar, radikaller ve aşırı milliyetçileri saymak mümkündür. Söz konusu sınıflandırmanın mevcut çalışmanın geçiş dönemine ilişkin kısmında parti kimliklerinin renk kodlamasına göre yapılan sınıflandırma ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu nedenle mevcut çalışmanın devamında da Kırmızılar (BSP, sosyal demokratlar, radikal sol), Maviler (DGB, GERB, demokratlar), Turuncular (HÖH) ve

⁴⁴³ Peter Učeň ve Jan Erik Surotchak, ed., *Why We Lost: Explaining the Rise and Fall of the Center-Right Parties in Central Europe 1996-2002* (Bratislava: The International Republican Institute, 2005), s.8.

Siyahlar (BNRP, Ataka, VMRO-BND ve Vızrajane gibi aşırı sağcılar) şeklindeki renk kodlaması kullanılmaya devam edilecektir.

Mevcut çalışmanın bu kısmında AB adaylık süreci ve müzakereler döneminde siyaset kurumu ve siyasi partiler sisteminde yaşanan gelişmeler ve milliyetçilik ile olan etkileşimi ele alınacaktır. Öne çıkan ana akım sağ ve sol partiler ile HÖH ve bunlar arasındaki işbirliği irdelenecektir. Aşırı sağcı hareketlere ise genel hatlarıyla değinilecek olup bunların AB üyelik imzasının atıldığı 2005 yılı sonrası ve özellikle resmi üyelik başlangıcı olan 2007 tarihinden sonraki dönemde etkili olmaları nedeniyle bir sonraki başlık altında ele alınacaktır. Aynı şekilde GERB’in de üyelik sonrası süreçte ortaya çıkması ve yükselişe geçmesi nedeniyle AB üyeliği sonrası gelişmelerin ele alınacağı bir sonraki başlık altında incelenecektir.

2.3.2.1. AB Üyelik Hedefi ve Bulgar Siyaset Kurumuna Etkisi

Avrupalılaştırmanın Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki ulusal parti sistemlerinde meydana gelen değişimin temel unsuru olduğu önermesinin, söz konusu ülkelerin siyaset kurumlarında yaşananlar için yeterli açıklama sağladığı kabul edilmiştir. Bulgar siyasal partileri özelinde bakıldığında sistemin “siyaset mühendisliği” çerçevesinde ülke içindeki süreçler tarafından şekillendirildiğine dair görüşe karşılık asıl belirleyici unsurun Avrupalılaştırma etkisi olduğu görüşü savunulmuştur.⁴⁴⁴ Bununla birlikte, Avrupalılaştırma etkisi dışı unsur olarak sınıflandırıldığından etkisinin dolaylı olduğu, ülke içindeki unsurların ve eski parti yapısının iç unsurlar olması bakımından daha doğrudan etkiye sahip olduğu ve belirleyici olduğu yönünde görüşler de öne çıkmıştır.

Siyasal partiler özelinde ele alındığında Avrupalılaştırmanın doğrudan etki etmek yerine daha ziyade iki türlü dolaylı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Birincisi, Avrupa bütünleşmesi ulusal hükümetlerin siyasi olarak hareket alanını sınırlamakta ve bu

⁴⁴⁴ Stoychev, “Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects”, s.6.

nedenle iktidara gelmek için mücadele eden partiler arasındaki rekabet alanının daralmasına neden olmaktadır. İkinci dolaylı etki olarak ise üzerinde tartışılacak meselelerin azalması ve yönetime talip olan siyasi partiler arasında doğal bir uzlaşma meydana gelmesi şeklinde tarif edilmektedir.⁴⁴⁵

Avrupalılaşıma etkisinin dış unsur olarak öne çıkmasını sağlayan yaklaşıma göre, geçiş sürecinden AB adaylık çalışmalarına geçerken Bulgar siyasi partileri ve genel olarak siyaset kurumu oldukça kırılgan ve çok parçalı bir görünüme sahiptir. AB üyeliğinin öncelikli ve tek hedef olması, ülkenin siyasal hayatı ve siyasal partiler sistemi üzerindeki en önemli belirleyici unsur olmuştur.⁴⁴⁶

Hatırlanacağı üzere mevcut çalışmanın ilk bölümünde Avrupalılaşıma ile Avrupa bütünleşmesi ve AB'lileşme ile ilgili tanımlamalara yer verilmiş ve zaman zaman bu kavramların birbiri yerine kullanıldığına dikkat çekilmişti. AB'nin Orta ve Doğu Avrupa genişlemesi döneminde yapılan bazı çalışmalarda genel olarak Avrupalılaşıma ile Avrupa bütünleşmesini ve dolayısıyla AB üyeliğini denk tutan tanımlar yapıldığı görülmektedir. Bu yaklaşımlar Avrupalılaşımayı, AB kurallarının ve uygulamalarının ilgili ülkenin kurumsal ve siyasal yapısını dönüştürerek AB siyasi ve ekonomik dinamiklerinin ülkenin siyasal sisteminin ve karar verme mekanizmalarının bir parçası haline gelmesi olarak görmektedir. Bu sayede AB düzeyinde bir kurumsal gelişme ve politika oluşturma sağlanarak bu sistemde üretilen norm ve kurallar ilgili ülkenin sistemi içerisine dâhil edilmektedir.⁴⁴⁷

Aday ülkeler açısından AB üyeliğinin biri genişleme diğeri derinleşme olmak üzere iki boyut üzerinden etki ettiği kabul edilmektedir. Genişleme Batı Avrupa siyasi

⁴⁴⁵ Peter Mair, "The Limited Impact of Europe on National Party Systems", *West European Politics*, 2000, vol.23, no.4, s.48-49, <https://doi.org/10.1080/01402380008425399>.

⁴⁴⁶ Stoychev, "Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects", s.2.

⁴⁴⁷ Ibid., s.2-3.

modelinin ve AB normlarının eski komünist ülkelere yayılmasını sağlarken, derinleşme bu ülkelerde demokratikleşmenin en önemli aracı olarak görülmektedir.⁴⁴⁸ Derinleşme boyutu mevcut sistemin kendi içerisinde dönüşümünü ifade ederken, genişleme boyutu ise mevcut yapının özellikle Orta ve Doğu Avrupa yönünde coğrafi olarak genişlemesini ve yeni üye devletleri bünyesine katmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla Doğu Avrupa ülkelerinin tarihsel olarak dış güçlerin etkisine açık bulunduğu ve Avrupalılaşmanın bu ülkelerde önemli bir etkisinin olduğu kabul edilmektedir.⁴⁴⁹

Mevcut çalışmanın Avrupalılaşma kavramı ve milliyetçilik üzerindeki etkisine ilişkin ilk bölümünde ayrıntılı biçimde ele alındığı üzere, Avrupa bütünleşmesi ile eş tutan görüşler olsa da Avrupalılaşma kavramı ulus aşırı düzeyde daha geniş siyasal bütünleşmenin ortaya çıktığı bir süreç olarak görülmemektedir. Ulusal siyasete ve politika yapma süreçlerine Avrupa boyutunun dâhil edilmesini ifade etmektedir. Bu nedenle mevcut çalışmanın birinci bölümünde Avrupalılaşma çalışmalarının ele alındığı kısımda belirtildiği üzere Börzel ve Risse'nin "akılcı kurumsalcı yaklaşım" (*rational institutionalist approach*) tanımına daha uygun kabul edilmektedir. Bu tanımda hatırlanacağı üzere ülke içi aktörlerde meydana gelen değişim, çevresel faktörlerden kaynaklı olarak fırsat yapılarında meydana gelen değişime cevaben ortaya çıkmaktadır. Ülke içi faktörler ile ulus aşırı faktörler arasında bir bağın var olduğu varsayımına dayanan bu yaklaşıma göre, ülke içi aktörlerin Avrupa düzeyinde harekete geçmesi ve Avrupa bütünleşmesinin ülke içi sistemler üzerinde bir etki meydana getirmesi söz konusudur. Avrupa düzeyinde ortaya çıkan yeni kurumsal yapı ülke içi aktörler için yeni bir "fırsat yapısı" oluşturmakta ve bu şekilde ülke içi siyasal sistemler üzerinde etki meydana getirmektedir. Avrupalılaşmanın ülke içindeki siyasal aktörleri etkilemesi, siyasal partiler için fırsat yapıları oluşturarak ülke içinde bir değişim potansiyeli

⁴⁴⁸ Ibid., s.4.

⁴⁴⁹ Ishiyama, "Europeanization and the Communist Successor Parties in Post-Communist Politics", s.5.

meydana getirmesini ifade etmektedir. Ülke içindeki aktörlerin bu süreçten elde edeceği en önemli fayda Avrupa düzeyindeki kurumlar ve aktörlerle kuracağı ilişkiler ve bunlar üzerinden sağlayacağı bilgi avantajı olarak görülmektedir.⁴⁵⁰

Bulgaristan'ın AB adaylık sürecini oluşturan 1997-2001 döneminde DGB liderliğindeki koalisyonunun iktidara geldiği ve ekonomik istikrarın sağlandığı dönem olarak görülmektedir. Sağ merkez partilerin mecliste çoğunluğa sahip olduğu ve yapısal reformların başladığı bu dönemde AB ve NATO üyeliği temel öncelik olarak kabul edilmiş ve ekonomide liberalleşme ve piyasa ekonomisine geçiş düzenlemeleri hayata geçirilmiştir. Ayrıca özelleştirmenin yanı sıra mülklerin eski (komünist rejim öncesi) sahiplerine iadesi yapılmıştır.⁴⁵¹ Tüm bu çalışmalar, AB üyelik hedefinin en önemli öncelik olması nedeniyle hayata geçirilebilmiştir. Dış unsurlar, siyasetin iç unsurları üzerinde doğrudan veya dolaylı olmasının ötesinde belirleyici bir etki etmiştir.

Avrupalılaşma etkisinin varlığı ile yönü veya hedeflenen sonucu ile gerçekleşen sonucun arasında her zaman fark ve hatta tezat olabileceği mevcut çalışmanın kavramsal çerçeve bölümünde belirtilmişti. Aynı kestirilemezlik Bulgaristan örneğinde de yaşanmıştır. AB ve NATO üyelik çalışmaları ve reformlarını gerçekleştirmiş olmasına rağmen 2001'de yapılan seçimleri DGB hükümeti kaybetmiştir. Bunun başlıca sebebi olarak reform çalışmalarından olumsuz etkilenen toplumun farklı alternatif arayışına girmesi gösterilmektedir.⁴⁵²

2001 seçimlerinin galibi hızlı ekonomik büyüme ve AB üyeliği vaatlerini öne çıkararak oyların %42'si gibi çok büyük kısmını alan II. Simeon liderliğindeki NDSV olmuştur. DGB (%18) ve BSP (%17,5) oylarının iki katından fazlasını alan eski Çar,

⁴⁵⁰ Ibid., s.5-6.

⁴⁵¹ Stoychev, "Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects", s.8.

⁴⁵² Idem.

240 sandalyeli parlamentonun yarısını elde etme başarısı göstermiştir.⁴⁵³ NDSV'nin seçimlerden birkaç ay önce kurulmuş yeni parti olmasına rağmen en fazla oyu alarak siyaset sahnesine çıkması, esasen AB üyelik hedefinin ülkedeki seçimlerin temel motivasyon kaynağı olmaya devam ettiğini göstermiştir. Dolayısıyla Avrupalılaşma etkisinin siyasi tercihler üzerindeki belirleyiciliği varlığını devam ettirmiştir. Burada acı reçetenin sonuçlarının veya karşılanmayan taleplerin doğurduğu hayal kırıklığının faturasının eski iktidara mal edilmiş olduğu, AB üyelik hedefi ve beklentilerin devam ettiği şeklinde yorumlamak mümkündür. Aynı zamanda NDSV'nin Avrupalılaşmanın meydana getirdiği siyasi fırsat yapılarından en iyi şekilde faydalanan siyasi hareket olduğu ve bu sayede seçimlerin kazananı ve yeni iktidarın en büyük adayı olarak ortaya çıktığı şeklinde yorumlamak da mümkündür. Dolayısıyla her iki durumda da 2000'li yılların başında AB üyelik hedefinin Bulgar siyasi hayatındaki temel belirleyici unsur olduğunu söylemek mümkündür.

NDSV'nin 2001 seçimlerini çok büyük bir farkla önde bitirmesinin nedenleri ve sonuçları, Bulgar siyasetinde ve kamuoyunda çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Komünist rejim dönemine karşı rövanşın alınmasından cumhuriyetin yerine monarşinin yeniden kurulmasına kadar pek çok farklı değerlendirme yapılmıştır. Bu noktada Simeon Sakskoburggotski isminin Bulgaristan özelinde Avrupalılaşma ve milliyetçilik üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Avrupalılaşmanın hem bilişsel hem de kurumsal boyutu bakımından sonuçları olduğu görülmüştür.

Avrupalılaşma yönüyle ele alındığında Simeon Sakskoburggotski isminin bilişsel boyut üzerinde azımsanamayacak bir etkisinin olduğu görülmektedir. Her ne kadar tartışmalar cumhuriyet yönetimi yerine monarşinin geri gelmesi ekseninde etrafında dönmüş gibi görünse de eski Çar olmasının ötesinde Alman ve İspanyol hanedanlardan

⁴⁵³ Kate Connolly, "Once upon a Time in Bulgaria", *The Guardian*, 20.06.2001, <https://www.theguardian.com/world/2001/jun/20/worlddispatch.kateconnolly> (01.06.2024).

gelmesi Bulgaristan'ın yeniden Avrupa ailesine dahil olacağı duygusunu canlı tutmuş ve monarşik yönetime geçiş tartışmalarından ziyade ülkenin siyasi aktörlerinin AB üyeliği hedefi etrafında konsolide olmasını sağlamıştır.⁴⁵⁴ Böylece bilişsel boyutta yaşanan Avrupalılaşma etkisi kurumsal boyuttaki çalışmaların ve müzakerelerin itici gücünü oluşturmuştur. Ayrıca Avrupalı hanedan algısı II. Dünya Savaşı öncesi dönemde Almanya yanında konumlanmış olan eski Bulgaristan imajının geri gelmesini, dolayısıyla milliyetçi ve aşırı sağcıların da AB üyelik hedefi etrafında toplanmasını ve II. Simeon Ulusal Hareketine destek vermesini sağlamıştır.

Bilişsel boyut açısından irdelendiğinde başlangıçta II. Simeon Ulusal Hareketi olarak belirlenen NDSV'nin parti isminde yer alan Ulusal Hareket ifadesinin özellikle seçildiği, AB üyeliğinin ve Avrupalılaşma sürecinin Bulgar ulusunun çıkarına olduğu algısını güçlendirme ve milliyetçi kesimlerin desteğini kazanmayı amaçladığını göstermiştir. 2001 seçimlerinden birkaç ay önce kurulan Partinin seçim vaadi olarak bir taraftan AB üyeliğini gerçekleştirmek ve uluslararası sermayeyi ülkeye çekmek, diğer taraftan da “Bulgar milletini bin yıllık tarihi boyunca büyüklüğünü koruyan ezeli idealleri ve değerleri etrafında birleştirmek” şeklinde özetlenmiştir. 2008 yılında partinin isminin “İstikrar ve Büyüme İçin Ulusal Hareket” (Национално движение за стабилност и възход – НДЦВ) (*Natsionalno Dvijenie za Stabilnost i Vizhod – NDSV*) olarak değiştirilmesine rağmen Ulusal Hareket ibaresi korunmuş ve NDSV kısaltması aynı şekilde kullanılmaya devam etmiştir.⁴⁵⁵

Parti isimleri üzerinden seçmenlere özel mesaj verme yönteminin ilerleyen dönemde “ATAKA” (saldırı) ve “GERB” (Bulgar devlet arması) anlamına gelen parti

⁴⁵⁴ Sakskoburggotski, *Benzersiz Bir Hayat: Bulgar Kralı II. Simeon*.

⁴⁵⁵ NDSV'nin kuruluşu ve AB üyelik sürecindeki rolü ile ilgili olarak bkz. Национално Движение за Стабилност и Възход (НДЦВ), “История на НДЦВ (İstoriya na NDSV)”, <https://ndsv.bg/istoria-na-ndsv/> (10.05.2024).

isimleri ile yakın dönemde “Vızrajane” (Ulusal Diriliş) gibi Bulgar ulusal bilinç inşa sürecini ve aynı zamanda asimilasyon sürecini anımsatan örneklerde de kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca AB üyeliği sonrasında her iki partinin aşırı ve etnik temelli milliyetçi anlayışa dayalı bir siyaset benimsemesi, bilişsel boyutun ötesinde kurumsal boyutta da Avrupalılaşma ve milliyetçilik etkileşiminin varlığını göstermiştir. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere Ataka Partisi lideri Volen Siderov’un ve bir sonraki bölümde ele alınacağı üzere GERB Partisi lideri Boyko Borisov’un her ikisinin de siyasi lider ve hareket olarak II. Simeon Ulusal Hareketi’nin siyasi çevrelerinden gelmiş olması bilişsel boyutun ve kurumsal boyutun yanyana şekillendiğini göstermektedir. Özetle ifade etmek gerekirse, 2001 seçimlerinden itibaren Avrupalılaşma ve milliyetçilik etkileşimini bilişsel boyutta ve kurumsal boyutta güçlü bir şekilde görmek mümkündür. Mevcut çalışmanın bir sonraki başlığı altında görüleceği üzere özellikle AB üyeliği sonrasında GERB ile aşırı sağcı partiler arasında kurulan koalisyon hükümetlerinin kendilerini “Vatansever Cephe”, “Birleşik Vatanseverler” gibi ifadelerle tanımlaması bilişsel boyutta milliyetçi vurgunun öne çıkarıldığı örnekler olmuştur. Kurumsal boyut açısından bakıldığında GERB ve aşırı sağcıların kurduğu koalisyon hükümetlerinin, AB müzakere sürecinde eleştirdikleri NDSV, BSP ve HÖH üçlü koalisyon hükümeti modelini ironik biçimde benimsedikleri görülmüştür.⁴⁵⁶

2001 seçimleri sonrasında kendisini merkez sağda tanımlayan NDSV ile liberal parti olarak tanımlayan HÖH koalisyon ortağı olmuştur. Her iki partinin AB hedefi etrafında birleşmesi ülkede ihtiyaç duyulan reformların gerçekleştirilmesi ve geçmiş dönemin ekonomik sorunlarının çözümü için elverişli bir ortam sağlamıştır. Eski Çar II. Simeon’un seçimi kazanması, geçiş döneminden itibaren komünistler ve karşıtları

⁴⁵⁶ Stoimen Pavlov, “Hükümet oluşturulmasında son safhaya gelindi”, çev. Tanya Blagova, *Bulgar Ulusal Radyosu (BNR)*, 28.04.2017, https://bnr.bg/tr/post/100825292?page_1_3=13702 (05.05.2024).

şeklinde tanımlanan iki kutuplu siyasi parti sisteminin sona ermesi olarak yorumlanmıştır.⁴⁵⁷

24 Temmuz 2001 tarihinde NDSV ve HÖH tarafından kurulan koalisyon hükümeti döneminde NATO ve AB üyelik çalışmaları hız kazanmıştır. Yaklaşık bir yıl sonra 21 Kasım 2002 tarihinde Çek Cumhuriyeti'nin başkenti Prag'daki NATO Zirvesinde Bulgaristan'a üyelik daveti yapılmış, Başbakan Simeon Sakskoburggotski tarafından imzalanan NATO üyelik antlaşması 29 Mart 2004 tarihinde teati edilmiştir. 1-2 Nisan 2004 tarihinde ise Brüksel'de yapılan resmi törende Estonya, Litvanya, Letonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya ile birlikte Bulgaristan da NATO'nun yeni üyelerinden biri olmuştur. Aynı şekilde 25 Nisan 2005 tarihinde Lüksemburg'da gerçekleştirilen törende Bulgaristan'ın AB'ye Katılım Anlaşması Bulgaristan Cumhurbaşkanı Georgi Pırvanov (*Георги Първанов*), Başbakan Simeon Sakskoburggotski (*Симеон Сакскобургготски*), Dışişleri Bakanı Solomon Pasi (*Соломон Паси*) ve Avrupa İşleri Bakanı Meglena Kuneva (*Меглена Кунева*) tarafından imzalanmıştır. Katılım Antlaşması 11 Mayıs 2005 tarihinde Bulgaristan Ulusal Meclisi tarafından onaylanmış ve 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren Bulgaristan'ın AB üyeliği resmi olarak başlamıştır. NDSV'nin bu süreçte oynadığı rol 25 Haziran 2005 tarihinde yapılan seçimlerin hemen ardından BSP ve HÖH ile birlikte yeniden iktidar ortağı olmasını sağlamıştır. 16 Ağustos 2005 tarihinde kurulan yeni Üçlü Koalisyon Hükümeti 27 Temmuz 2009 tarihine kadar görevde kalmıştır.⁴⁵⁸

2005 seçimlerinde 5 parti ve 2 koalisyonun %4'lük seçim barajını aşmasıyla birlikte siyasetteki aktörlerin sayısı ve siyasi yelpazedeki çeşitlilik artmıştır. Bu dönemin en önemli gelişmesi aşırı sağcı ve milliyetçi akımların ayrı bir parti olarak

⁴⁵⁷ Stoychev, "Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects", s.11.

⁴⁵⁸ Национално Движение за Стабилност и Възход (НДСВ), "История на НДСВ (İstoriya na NDSV)", <https://ndsv.bg/istoria-na-ndsv/> (10.05.2024).

meclise girmesi olmuştur. BNS ittifakında yer alan VMRO-BND ve Ataka Partisi'nin başı çektiği seçim koalisyonu etrafında toplanan aşırı sağcılar Bulgar siyasi hayatında dördüncü kol olarak yerlerini almıştır. Aşırı milliyetçi akımın yükselişine sahne olan 2005 seçimleri Bulgar siyasetinin ve parti sisteminin en istikrarsız hale geldiği dönem olarak kabul edilmektedir.⁴⁵⁹

2005 seçimlerinin bir başka önemli özelliği yükselen milliyetçi siyasi ortama rağmen HÖH öncülüğünde BSP ve NDSV ile birlikte üçlü koalisyon hükümeti kurulmuş olmasıdır. Bunun iç siyaset açısından en önemli sebebi her üç partinin merkezde konumlanması, bunların dışında kalanların ise ağırlıklı olarak siyasi yelpazenin sağında ve aşırıcı kısımda kalması olarak yorumlanmaktadır.⁴⁶⁰ Bununla birlikte AB ve NATO üyeliği ve dolayısıyla Batı dünyası ile entegrasyon hedefinin asıl itici gücü oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla AB üyeliği hedefi öncelikli belirleyici unsur olma özelliğini 2005 yılı seçimlerinde ve sonrasında da korumuştur.

2.3.2.2. “Komünistler ve karşıtları” ekseninden “Avrupa yanlıları ve şüpheliler” eksenine geçiş

1990-2001 arası dönemde Bulgar siyaset kurumunun “komünistler ve karşıtları” şeklinde iki kutuplu bir siyasi parti sistemi etrafında şekillendiği, Avrupa yanlıları ile Avrupa karşıtları ekseninin ise bunun içerisinde yer aldığı yönünde analizler yapılmıştır. 2001 sonrasında ise “komünist yanlıları - komünist karşıtları” ekseninin yerine “sol görüşlüler - sağ görüşlüler” ekseninin geldiği, Avrupa eksenine ilgili olarak ise “Avrupa yanlıları - Avrupa şüphelileri” şeklinde bir dönüşüm yaşandığı görülmüştür. Aşırı milliyetçi akımların siyasette yer bulması ise hem etnik ayrışmadan hem de AB iyimserleri veya destekçileri ile AB kötümserleri veya karşıtları ayrışmasından

⁴⁵⁹ Stoychev, “Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects”, s.13.

⁴⁶⁰ Ibid., s.13-14.

faydalanarak AB desteğinin düştüğü bir ortamda sürpriz bir çıkış olarak nitelendirilmiştir. Tüm bu hususların genel olarak Avrupa parti sistemi modeli ile benzer olduğu ve uyumlu bir görünüm sergilediği kabul edilmiştir.⁴⁶¹

Bulgar siyasi parti sistemi dönüşümünün birinci döneminin ilk yarısında (1990-1997) komünistler ve anti-komünistler ayrışması öne çıkarken, birinci dönemin ikinci yarısında (1998-2001) ise bu ayrım AB taraftarları ile karşıtları veya şüphecileri ekseninde değerlendirilmiştir. Birinci dönemin temel belirleyici aktörü olan BSP'nin AB üyeliği konusundaki ikircikli tutumu ve NATO üyeliğine açıkça karşı olması, anti-komünist tutum gösteren sağ partilerin AB ve NATO üyeliği hedefi etrafında toplanmasını sağlamıştır. 2001 seçimlerinden itibaren başlayan ikinci dönemde ise Bulgar parti sisteminde Avrupa yanlıları ve Avrupa şüphecileri eksenli bir ayrışma ortaya çıkmıştır. BSP'nin 2000'li yıllara girerken kendi içinde yaşadığı dönüşüm sonucunda açıkça AB yanlısı bir tutum benimsemesi ikinci döneme geçişi sağlayan ve dolayısıyla AB adaylık süreci ve müzakerelerinin ilerlemesini sağlayan en önemli gelişme olarak görülmektedir. Merkez sağ ve sol partiler AB üyeliği etrafında toplanırken ve kurulan koalisyon hükümetlerinin en önemli önceliği AB üyeliği olurken, hükümet politikaları ve uygulamalarından hoşnut olmayan veya AB üyeliğini şüpheyile karşılayan ve geçmişe özlem duyan (*nostalgia*) seçmenlerin popülist söylem geliştiren partiler etrafında konsolide olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁶²

Geçiş süreciyle birlikte Bulgar siyasi parti sisteminin şekillenmesinde önemli rol oynayan unsurlardan biri Avrupa siyasi parti sistemi, diğeri ise Alman fonları olarak görülmektedir. Avrupa siyasi parti sistemi ve Avrupa partilerinin Bulgar siyasi partilerinin yapısını ve siyaset anlayışını şekillendirdiği, aynı zamanda Bulgar partilerinin ülke içi ve ülke dışındaki meşruiyetlerini sağlamlaştırmalarına imkân

⁴⁶¹ Ibid., s.14.

⁴⁶² Ibid., s.20-21.

sağladığı kabul edilmektedir. Alman fonlarının ise genel olarak ülkeye ve özelde de Bulgar siyasi partilerine önemli bir mali ve ekonomik kaynak aktarımı sağladığı vurgulanmaktadır.⁴⁶³

Avrupa siyasi parti sisteminin etkisi, Doğu Avrupa siyasal sisteminin Batı Avrupa tarafından asimile edilmesi olarak görülmektedir. Avrupa modeline uygun partileşme olarak nitelendirilen bu sürecin en belirgin özelliği Doğu Avrupa'daki eski rejim partilerinin Batı Avrupa'yı örnek alarak sosyal demokratik bir dönüşüme uğramasıdır. Bu süreci destekleyen bir diğer husus ise Batı Avrupa partilerinin sadece Avrupa yapıları üzerinden işbirlikleri ile yetinmeyip partiler arasında ikili düzeyde de bağlar kurmasıdır.⁴⁶⁴

Avrupa siyasi aktörlerinin rolü kadar diğer dış unsurların siyasal partilerin iç gelişimi üzerindeki etkisine dikkat çeken görüşler de mevcuttur. Bu görüşe göre partilerin gelişimi AB genişlemesi ve ekonomik küreselleşme ile yakından ilişkilidir. Dış unsurların önemine dikkat çeken bu görüşe göre AB genişlemesi ülkelerdeki temel meselelerin tartışma olmaktan çıkmasına neden olmaktadır. Buna bağlı olarak eski rejim partileri de dahil olmak üzere ana akım siyasi partiler zayıflamakta ve boşluktan istifade eden popülist ve demagojist siyasi aktörler ön plana çıkmaktadır. Dış unsurların ana akım siyasi partiler üzerinde etkili olmasının önemli bir nedeni bu partilerin sivil toplumla bağlarının zayıf olmasına bağlanmaktadır. Bu nedenle partiler birbiriyle siyasi rekabete girerek mümkün olduğunca herkesi ve her kesimi yakalamaya çalışmakta, ancak taklit ettikleri Batı Avrupa partilerinin sahip olduğu kurumsal ve sosyal niteliklere sahip olmadıkları için başarıları geçici veya sözde olmaktan öteye geçememektedir. AB üyelik sürecinde reformların dışarıdan empoze edilmesi, ana akım siyasi partilerin benzer politikaları savunmalarına ve savundukları politikaların çok farklı

⁴⁶³ Ibid., s.18.

⁴⁶⁴ Ishiyama, "Europeanization and the Communist Successor Parties in Post-Communist Politics", s.8.

olmamasına neden olmaktadır. Bu ise “kartelleşme” olarak tanımlanan profesyonel politikacıların devleti kontrol etme ve güce hükmetme yarışına girdiği bir ortamı ifade etmektedir.⁴⁶⁵

Bulgar siyasetinin Avrupa siyasi parti sisteminden etkilendiği görüşünün temel dayanağı Avrupalı Sosyalistler Partisi’nin (*Party of European Socialists – PES*) geçiş döneminin en başından itibaren Bulgar siyasetindeki sosyal demokrasi geleneğini şekillendirdiği iddiasına dayanmaktadır. BSP’nin eski komünist gelenekten gelmesi nedeniyle 2000’li yıllara kadar Avrupa bütünleşmesine ve özellikle NATO üyeliğine karşı bir tutum sergilemiştir. Bu nedenle Avrupa Sosyalistleri başlangıçta BSP içerisinde sosyal demokrat anlayışa sahip temsilcileri ve diğer sosyal demokrat eğilimli partileri destekleme yoluna gitmiş ve 1997 seçimlerinde Bulgar Avrupa Solu Partisi meclise girmiştir. İlerleyen dönemde Avrupa Sosyalistlerinin çabaları sonuç vermiş ve AB yanlısı bir dönüşüm yaşayan BSP 2002 yılında Avrupa Sosyalistleri nezdinde gözlemci statüsü, 2005 yılında ise ortak üye statüsü kazanmıştır. BSP’nin AB yanlısı dönüşümü ve Avrupa Sosyalistleri içerisinde kendisine yer bulması, Bulgar siyasi parti sisteminin dönüşümünde etkili olmasını sağlamıştır.⁴⁶⁶

Bu noktada küçük bir parantez açarak başlıca dış unsur olan Avrupalılaştırmanın yanı sıra Bulgar siyasi yapısının iç unsurlarının da önemli ve hatta spesifik bir etkiye sahip olduğu yönündeki değerlendirmelere de yer vermek gerekmektedir. Ülke içi unsurların önemine dikkat çeken bu yaklaşıma göre, eski komünist rejimden gelen iktidar partilerinin değişim ve dönüşümünde Avrupalılaştırmanın dolaylı etkisi söz konusu iken, iç unsurlar ise doğrudan etki etmektedir. Eski komünist dönemin iktidar partilerinin oturmuş bir örgütsel yapıya ve geçmişe sahip olması ve komünizm sonrası dışarıdan gelen Avrupalılaştırma etkisine maruz kalmış olması nedeniyle geçiş döneminde

⁴⁶⁵ Ibid., s.8-9.

⁴⁶⁶ Stoychev, “Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects”, s.16-17.

ortaya çıkan yeni partilerden ayrı tutulmuştur. Dolayısıyla Avrupalılaşma etkisiyle ortaya çıkan yeni partiler ile Avrupalılaşma etkisine maruz kalarak değişim geçiren eski partiler birbirinden ayrı değerlendirilmiştir.⁴⁶⁷

Bu yaklaşım Avrupalılaşmanın etkisini yok saymamakla birlikte, özellikle eski rejim partilerinin değişiminde Avrupalılaşmanın etkisi kadar “ara değişkenlerin” (*intervening variables*) rolünün de önemli ve hatta öncelikli olduğunu ileri sürmektedir. Avrupalılaşmanın etkisini ulusal düzeydeki unsurlardan ayırt etmenin zor olduğu kabul edilmekle birlikte, partilerin Avrupalılaşma etkisine vereceği karşılığın ara değişkenler tarafından şekillendirildiği savunulmaktadır.⁴⁶⁸ Diğer bir ifadeyle, ara değişkenler Avrupalılaşmanın etkisinden ziyade yönü üzerinde belirleyici olmaktadır.

Ara değişkenlerin etkisine yönelik değerlendirme başlıca iki unsur tanımlamaktadır. Bunların birincisi siyasi partilerin örgütsel niteliği ve kurumsal kültürü, diğeri ise parti içerisinde rekabet eden tarafların varlığıdır. Ara değişkenlerin ilki olan siyasi partinin iç veya örgütsel niteliğinin Avrupalılaşmanın meydana getirdiği yeni çevresel koşullara ayak uydurabilme yeteneğini sınırladığına dikkat çekilmektedir. Batı Avrupa’daki sol partilerin yeni koşullara uyumlanabilme kabiliyetlerinin örgütsel yapılarına bağlı olarak farklılık gösterdiği, daha gevşek içsel niteliklere sahip olanların daha katı örgütsel yapılara sahip olanlara nazaran değişime daha iyi uyum sağlayabildiğine dikkat çekilmektedir. Kurumsal kültürün partilerin verdiği karşılığı şekillendirdiğini ve belirleyici olduğunu savunan görüş, işbirliği anlayışının hâkim olduğu partilerin çekişmecî kültüre sahip partilere kıyasla değişime daha iyi uyum sağlayabildiğine dikkat çekmektedir. Partilerin kurumsal kültürlerinin eski komünist rejim döneminden miras kaldığı ve dolayısıyla komünizm sonrası dönemde de aktörlerin kurumsal niteliklerini, zihin kalıplarını ve siyasal tercihlerini şekillendirdiği

⁴⁶⁷ Ishiyama, “Europeanization and the Communist Successor Parties in Post-Communist Politics”, s.3.

⁴⁶⁸ Ibid., s.9.

kabul edilmektedir. Dolayısıyla geçmişten miras alınan kurumsal kültür, partilerin Avrupalılaşması üzerinde belirleyici olmaktadır.⁴⁶⁹

İkinci ara değişken olarak ise reformcular, liberaller ve sabit fikirliler olarak adlandırılan gruplar arasında parti içinde yaşanan mücadeleden kimin galip çıktığına bakılmaktadır. Eski rejimden kalan komünist partilerin yaşadığı örgütsel dönüşümün geçiş süreci sonrasındaki diğer partiler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir. Buna göre eski komünist partinin dönüşümü siyasi liderlerin düşünce kalıplarını ve Avrupalılaşma ile ilgili algılarını da şekillendirmektedir.⁴⁷⁰ Dolayısıyla eski rejimin partisi olan BSP’de meydana gelen değişim kendisi dışında var olan veya yeni kurulan partileri, yönetim kadrolarını ve siyaset anlayışlarını da etkilemiştir.

Bulgar merkez sağın ve muhafazakâr kanadın dönüşümünün benzer şekilde dış unsurunun Avrupa Halk Partisi (*European People’s Party – EPP*) olduğu görülmüştür. Avrupa Hristiyan demokrat ve mufazakar partileri kapsayan EPP, Bulgar sağ siyasetinde birleşmenin sağlanması yönünde çaba sarf etmiş ve 1997 seçimlerinde DGB liderliğindeki ulusalcı koalisyonun seçimleri kazanmasında etkili olmuştur. Ancak 2001 seçimlerinde sağ koalisyon sağlanamamış ve partiler kendi başlarına girdikleri seçimde eski başarıyı yakalayamamıştır.⁴⁷¹

Geçiş döneminde herhangi bir Bulgar siyasi partisiyle irtibat kuramayan dönemin Avrupalı Liberal Demokratlar ve Reformistler Partisi (*European Liberal Democrat and Reform Party – ELDR*), 2001 seçimlerinden sonra üçlü koalisyon hükümetinin öncülüğünü yapan HÖH’ü üyeliğe kabul etmiş ve Bulgar siyasetine iktidarda olan bir partiyle giriş yapmıştır. HÖH açısından ise ELDR üyeliği etnik temelli parti olma imajından sıyrılarak iktidar ortağı ulusal bir parti olma hüviyetine geçiş olarak

⁴⁶⁹ Ibid., s.10.

⁴⁷⁰ Ibid., s.11.

⁴⁷¹ Stoychev, “Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects”, s.17.

yorumlanmıştır. Öte yandan, 2001 seçimlerinden birinci çıkan II. Simeon Ulusal Hareketi başlangıçta EPP üyeliği için başvurmuş, ancak DGB'nin engellemesi nedeniyle 2003 yılında ELDR'ye üye olmuştur. Bu durum II. Simeon Ulusal Hareketinin başlangıçta sağ eğilimli bir parti olmasına rağmen, DGB'nin de etkisiyle Bulgar siyasi yelpazesinde merkezde konumlanmasını ve HÖH ile koalisyon ortağı olmasını, Avrupa parti sistemi içerisinde de yine HÖH ile birlikte Liberal kanat içerisinde yer almasını sağlamıştır.⁴⁷²

Buraya kadar görüldüğü üzere Bulgar siyasi parti sisteminin ve siyasi partilerinin şekillenmesi ve dönüşümünde Avrupalılaştırmanın ve Avrupa siyasi partilerinin etkisi olmuştur. Ancak söz konusu etkinin hem olumlu hem de olumsuz siyasi sonuçlar meydana getirdiği kabul edilmektedir. Eski komünist rejim geleneğinden gelen Bulgar partilerin ve bilhassa BSP'nin sivilleşmesi ve demokratikleşmesini sağlaması Avrupalılaştırmanın olumlu etkisi, popülist ve aşırı sağcı siyasetin yükselişi ise olumsuz etkisi olarak görülmektedir. Siyasi yelpazenin solunda birleşik, sağında ise parçalı yapı oluşması Batı siyasetiyle uyumlu bir görünüm olarak kabul edilmiştir.⁴⁷³

2.3.2.3. Siyasi Partilerin Avrupalılaştırma Göstergeleri: Sivilleşen ve Demokratikleşen Sol, Yükselen Popülizm ve Aşırı Sağ

Çalışmanın bu kısmında Avrupalılaştırmanın siyasi parti sistemi üzerindeki göstergeleri ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle eski rejimden kalan siyasi partileri dönüştürme ve demokratikleştirme etkisi ve bunun göstergelerine yer verilecektir. Ardından ise Avrupa siyasi parti sisteminin önemli özelliklerinden biri sayılan popülist ve aşırı sağcı siyasi hareketin Bulgar siyasetindeki yeri ele alınacaktır.

⁴⁷² Ibid., s.18.

⁴⁷³ Ibid., s.19.

Geçiş süreci sonrası dönemdeki partilerin Avrupalılaşma düzeyini tespit etmek amacıyla bazı iç göstergeler veya bağımlı değişkenler ile dış göstergeler ya da bağımsız değişkenler şeklinde bir tanımlama yapılmıştır. Bir partinin Avrupalı olduğunun iç göstergesi veya bağımlı değişkeni olarak partinin kendisini ne derece Avrupalı olarak tanımladığına bakılmıştır. Partinin kendisini Avrupalı kimlikle tanıtmaması, kamuoyuna yönelik açıklamalarında ve parti programında bunu öne çıkarması, iç politika konularında Avrupa vurgusu yapması gibi hususlar bir ölçüt olarak alınmıştır.⁴⁷⁴

Partilerin Avrupalı olarak kabul edilmesini sağlayan ikinci bir iç ölçüt veya bağımlı değişken olarak ise sosyal demokrasiyi sahiplenme düzeyi gösterilmiştir. Sosyal demokrasi anlayışına sahip olmanın göstergeleri arasında ise sınıflar arası meselelere vurgu yapılması, AB bütünleşmesinin ulusaşırı düzenleyici kapitalizmin güvencesi olarak görülmesi ve desteklenmesi, iş dünyasına yönelik politikaların desteklenmesi ve işçi sendikalarıyla araya mesafe konulması, adem-i merkeziyetçi yönetim anlayışının savunulması, vergi ve maliye politikası yerine para politikasının savunulması gibi hususlar sıralanmıştır.⁴⁷⁵

Partilerin Avrupalılaşmasını gösteren üçüncü iç göstergesi veya bağımlı değişkeni olarak örgütsel yapıları kabul edilmiştir. Geçiş sürecindeki ülkelerde parti içerisindeki siyasi makam sahiplerinin tüm gücü elinde tuttuğu ve partiye egemen olduğu görülmüştür. Geçiş süreci aşamasının partinin şekillenmesindeki en önemli dönem olduğu kabul edilmektedir. Hükümete gelen partilerin devlet yönetim kademelerinde sahip olduğu etki, iktidar öncesi ve iktidar sırasında sahip oldukları kadro yapısı mukayese edilerek ölçülmüştür.⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ Ishiyama, “Europeanization and the Communist Successor Parties in Post-Communist Politics”, s.12.

⁴⁷⁵ Ibid., s.12-13.

⁴⁷⁶ Ibid., s.13.

Partilerin Avrupalılaşma düzeyini gösteren bu üç iç göstergenin veya bağımlı değişkenin yanında üç tane de dış kaynaklı gösterge veya bağımsız değişken tanımlanmıştır. Avrupalılaşmanın ülke dışı kaynaklı göstergelerinden veya bağımsız değişkenlerinden ilki, aday ülkenin kaçınıcı AB değişleme dalgasında yer aldığı şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁷⁷ Birinci değişleme dalgasında yer alan Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Polonya ve Slovenya gibi AB'ye en yakın olarak görülen ülkelerde Avrupalılaşma etkisinin en yüksek olacağı kabul edilmiştir. Avrupalılaşmanın bu ülkeler için siyasi fırsat yapısında en büyük değişimi meydana getirmesi beklenmiştir. İkinci sırada orta vade ülkeleri olarak adlandırılan Letonya, Litvanya ve Slovakya gibi ülkelerde Avrupalılaşma baskısının birinci dalgaya göre daha zayıf kalacağı, üçüncü kuşakta yer alan Bulgaristan, Hırvatistan ve Romanya gibi ülkelerde bu etkinin daha da azalacağı ve son olarak Arnavutluk, Ukrayna, Rusya gibi ülkelerde Avrupalılaşma etkisinin en düşük düzeyde olacağı kabul edilmiştir.⁴⁷⁸

İkinci dış kaynaklı gösterge veya bağımsız değişken ise partinin mensup olduğu eski komünist rejimin türü olarak tanımlanmıştır. Eski komünist rejim dönemindeki siyasi parti sistemlerinin karakteristiğinin Avrupalılaşma üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olacağı varsayılmıştır. Eski komünist rejimler miras yoluyla geçenler (patrimonial), bürokratik-otoriter yapıda olanlar ve ulusal uzlaşıyla oluşanlar olmak üzere üç kategori altında toplanmıştır.⁴⁷⁹ Miras yollu komünizm kategorisinde sayılan ülkeler siyasi lider ve takipçileri arasında hiyerarşik bir yapılanmanın bulunduğu, elitler arası çekişmenin, ortak çıkar oluşumu ve akılcı-bürokratik profesyonelleşmenin düşük kaldığı ülkeler olarak tanımlanmıştır. Bu ülke grubunda Bulgaristan, Sırbistan, Romanya, Rusya, Ukrayna, Belarus ve diğer tüm eski Sovyet ülkeleri sayılmıştır. İkinci

⁴⁷⁷ Ibid., s.13-14.

⁴⁷⁸ Ibid., s.14.

⁴⁷⁹ Idem.

kategoriyi oluşturan bürokratik otoriter komünist rejimler arasında sayılan Doğu Almanya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya gibi ülkelerde elitler arası çekişme ve toplumsal çıkar uyumlaştırması sınırlı düzeyde kalırken akılcı bürokratik kurumsallaşma oldukça yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Üçüncü kategoride yer alan ulusal uzlaşmaya dayalı komünist ülkelerde ise elitler arası çekişme ve çıkar uyumlaşması yüksek, bürokratik profesyonellik ise belirli bir düzeyde gerçekleşmiştir. Bu gruba giren ülkeler olarak Polonya, Macaristan, Slovenya ve Hırvatistan sayılmış, Baltık ülkeleri ise “sınır örnekler” (*borderline*) olarak değerlendirilmiştir. Eski komünist ülkelerin sahip olduğu örgütsel yapılanmanın bu ülkelerdeki siyasi parti yapılanmaları üzerinde belirleyici olduğu kabul edilmiş ve partiler arasındaki farklılıklar bununla açıklanmıştır.

Üçüncü dış kaynaklı gösterge ya da bağımsız değişken olarak ise geçiş dönemi sonrasında partiye hâkim olan liderlik anlayışı gösterilmiştir. Sabit fikirli, liberal ve demokratik reformcu olarak üç gruba ayrılan liderlik anlayışı, 1990-1993 arası dönemde iktidar olma durumuna göre her yıl için ayrı puanlandırılmış ve baskın olan anlayış ortaya konmaya çalışılmıştır. 0 ila 2 arasında yapılan kodlamada, liderlik türleri sırasıyla Marksist-Leninist normlara bağlı kalmayı savunan “sabit fikirli” (*standpatters*), kontrollü rekabete izin veren liberal ve partiyi tamamen rekabetçi bir yapıya kavuşturulmasını isteyen demokratik reformcu olarak tanımlanmıştır.⁴⁸⁰

Yukarıda belirtilen bağımlı ve bağımsız değişkenlere göre yapılan değerlendirme sonucuna göre Avrupa bütünleşme düzeyinin yüksek olduğu, eski rejimin miras yoluyla alınmadığı ve parti içi örgütsel değişimin reformcular tarafından yönetildiği ülkelerde partilerin Avrupalılaşma düzeyi en yüksek olarak belirlenmiştir. Macaristan, Slovenya ve Polonya bu grupta sayılmıştır. Buna karşılık Avrupa bütünleşmesinin düşük kaldığı, eski rejimin miras yoluyla alındığı ve parti içi örgütsel değişim sürecinin reformcular tarafından yönetilmediği ülkelerde partilerin Avrupalılaşma düzeyinin en düşük olması

⁴⁸⁰ Ibid., s.16.

beklenmiştir. Bununla birlikte bu iki durumun dışında kalan ve karmaşık bir nitelik gösteren örnekler kritik örnekler olarak nitelendirilmiştir. Avrupa bütünleşme düzeyi yüksek olan ancak eski rejim ve parti içi örgütsel değişimin Avrupalılaşma için yeterli görünmeyen ülkelerde Avrupalılaşmış partilerin olması beklenmiştir. Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti ve Romanya örnekleri bu grupta sayılmıştır. Buna karşılık Avrupa bütünleşme düzeyi düşük kalan ancak eski rejim ve parti içi örgütsel değişimin Avrupalılaşmaya uygun görüldüğü ülkelerde Avrupalılaşmış parti örneklerine rastlanması durumunda bunun Avrupalılaşmanın meydana getirdiği yapısal değişimlere karşı verilen rasyonel cevabın bir sonucu olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu tür örneklerin yaşandığı ülkeler arasında Bosna Hersek ve Hırvatistan sayılmıştır.⁴⁸¹

Belirli bir ülkedeki siyasi gelişmeler üzerinde iç ve dış faktörlerin etkisini tam olarak birbirinden ayırmak genellikle mümkün olmadığı için “kritik örnekler” olarak adlandırılan ülke örneklerinin analiz edilmesi önerilmektedir. Bu analiz yöntemi “kritik örnekler”de dış faktörlerin belirli bir yönde etki ederken, iç faktörlerin ise diğer yönde etki ettiği önermesine dayanmaktadır. Bu nedenle Avrupalılaşmanın etkisini iç faktörlerin etkisinden ayırt etmek için Macaristan ve Polonya gibi ülke örnekleri yerine Bulgaristan, Romanya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya gibi “kritik örnekler”in incelenmesi önerilmiştir. Ayrıca bu ülkelerde geçiş döneminin barışçıl biçimde yaşanmış olması diğer bir tercih sebebi olarak sayılmıştır.⁴⁸²

Söz konusu çalışmada “sosyal demokratikleşme” ve “parti örgütlenme değişimi” göstergeleri üzerinden yapılan değerlendirmeye göre BSP’nin 2000 yılı itibarıyla AB üyeliği için aday ülke olmasına rağmen miras yollu komünist geçmişten gelen, geçiş döneminde parti yönetiminde demokrat olmayan liberal reformcuların ve muhafazakârların birlikte görev aldığı bir parti olmuştur. Buna bağlı olarak “sosyal

⁴⁸¹ Ibid., s.16-18.

⁴⁸² Ibid., s.18-19.

demokratikleşme” düzeyi diğer örneklere göre ortalarda kalmış, parti örgütlenme göstergesi de Avrupalılaştırmış partilere göre çok daha düşük kalmıştır.⁴⁸³

BSP’nin diğer yeni üye ülkelerdeki örneklerine göre Avrupalılaştırma düzeyinin daha düşük kalmasının nedeni olarak eski komünist rejim döneminde Sovyetler Birliği’nin etkisinde daha fazla kalmış olması ve Batı Avrupa ile bağlarının diğer ülkelere göre daha düşük düzeyde kalmış olması kabul edilmektedir. Bununla birlikte eski komünist rejim partilerinin devamı olan partilerde Avrupalılaştırma düzeyini belirleyen iç ve dış unsurların karmaşık bir bileşimi olduğu, dolayısıyla Avrupalılaştırma etkisinin partilerin komünizm sonrası dönemde şekillenmesinde tek başına belirleyici olmadığı sonucuna varılmıştır.⁴⁸⁴

Bulgar siyasi parti sistemindeki demokratikleşme sürecinin yanı sıra Avrupa genelinde olduğu gibi yükselen aşırı sağ ve popülist hareketlerin de olduğu görülmüştür. Yukarıda da belirtildiği üzere Avrupalılaştırmanın olumsuz etkisi olarak kabul edilen bu durumun Bulgar siyaseti içerisindeki benzerliğinin yanında önemli farklarının bulunduğu da dikkat çekmek gerekmektedir. Her ne kadar Bulgar siyasi partileri örneğindeki aşırı sağcı ve etnik milliyetçi parti ve hareketler için popülist nitelmesi yapılmakta ise de Avrupa örneklerinden ayrılan özellikleri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla genel olarak popülist söylem nitelmesi ile etnisite temelli aşırı milliyetçilik arasında açık bir ayrım yapmak gerekmektedir. Popülizm ve aşırı milliyetçilik tanımlaması ile ilgili kaynakların yanı sıra aşırı milliyetçi siyasi partilerin ayrıştırılmasına yönelik çalışmalardan faydalanılarak Bulgar siyasi partileri açısından bir değerlendirme yapmak mümkün görünmektedir.

Avrupa örneğinden farklı olarak Bulgar siyasetinde 2001 seçimlerinden itibaren yükselişe geçen aşırı sağcı hareketlerin popülist söylemli partiler olarak

⁴⁸³ Ibid., s.24.

⁴⁸⁴ Ibid., s.25.

adlandırılmasının temel nedenleri arasında mevcut siyasi elitlere karşı olma, açık bir ekonomik programa sahip olmama, belirli bir kalkınma programı sunmak yerine diğer partileri eleştirme, lider partisi olma, tüm sistem karşıtlarını bünyesinde toplama ve seçmen desteğini çok hızlı kaybetme gibi hususlar sıralanmıştır. Bulgar İş Bloku ve II. Simeon Ulusal Hareketi bu kriterleri karşıladığı gerekçesiyle popülist partiler olarak nitelendirilmiştir. “Milliyetçi, yabancı düşmanı ve şövenist retorik” benimsediği kabul edilen Volen Siderov liderliğindeki aşırı sağcı Ataka Partisi de aynı kriterler kapsamında popülist parti olarak nitelendirilmiş, aynı şekilde Boyko Borisov liderliğindeki GERB Partisi de popülist partiler grubunda sınıflandırılmıştır. Etnik temelli ve aşırı milliyetçi yaklaşıma dayalı söylem benimseyerek Türkler ve Romanlar başta olmak üzere ülkedeki farklı etnisitelere ve yabancılara karşı hasmane tutum sergilemesi nedeniyle siyasi yelpazenin aşırıcılar kısmında konumlandırılmış olsa da Ataka Partisi gibi siyasi aktörler popülist partiler arasında gösterilmiştir.⁴⁸⁵ Avrupalılaşıma etkisi üzerinden yapılan bu sınıflandırmada Ataka Partisinin dönemin siyasi elitini AB müzakerelerinde fazlasıyla tavizkar olmakla suçlaması ve tepki oylarını bünyesinde toplaması sonucunda 2005 yılı genel seçimleri ile 2006 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde sürpriz bir çıkış yakaladığı şeklinde yorumlanmaktadır. Popülist partilerin sıralanan kriterler kapsamında özellikle eleştirinin ötesine geçmeyen temel politikalar geliştirememesi nedeniyle seçmen desteğini kısa sürede kaybetmesi söz konusu sınıflandırmanın temel gerekçesi sayılmıştır.⁴⁸⁶ Ancak bunun ötesine geçen ve siyaset kurumundaki aşırı milliyetçi ve ırkçı yaklaşımın sürekliliğini ortaya koyan daha geniş bakış açısına sahip bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.

Aşırı partilerin ve siyasi kesimlerin popülist söylemlerin ötesinde etnisiteye dayalı aşırı milliyetçi söylemlerinin uzun vadede Bulgar siyasetini milliyetçi eksen

⁴⁸⁵ Stoychev, “Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects”, s.12.

⁴⁸⁶ Ibid., s.19.

etrafında şekillendirdiği görülmektedir. Aşırı partiler seçimlerde farklı performans göstermelerine rağmen, aşırı hareketler siyasi devamlılığını korumuş ve zaman içerisinde farklı partiler şeklinde ortaya çıkmıştır. Bir dönem yükselen ve ardından düşüşe geçen bir partinin yerini bir sonraki dönemde aynı etnik söylem ve tutuma sahip başka bir parti almıştır. Bu nedenle belirli bir parti yerine aşırı tutuma sahip siyaset anlayışının varlığına ve sürekliliğine odaklanmak daha doğru ve gerçekçi bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Öte yandan AB söylemleri açısından bakıldığında, aşırı partilerin ve temsilcilerinin açık bir AB karşıtlığı yerine üyelik müzakereleri yürüten siyasi partilerin tutumlarını tavizkar olmakla eleştirdikleri dolayısıyla ülke menfaatleriyle meşrulaştırdıkları milliyetçi bir söylem benimsedikleri görülmektedir. Açıkça AB karşıtlığı yerine ulusal çıkarların ve milli servetin yabancılara verilmesine karşı oldukları yönünde daha muğlak bir ifade benimsedikleri görülmektedir. Nitekim Avrupa siyasi parti sistemi içerisinde taraftar buldukları etnik karşıtlık ve yabancı düşmanlığı söylemlerine başvurdukları ve siyasi meşruiyetlerini sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. İkinci olarak da ana akım siyasi partilerin etnik milliyetçi söylem benimsemelerine ve koalisyon hükümetleri oluşturma yönünde aşırı siyasetin önemli bir rolü ortaya çıkmıştır. Bunun ise orta ve uzun vadede bakıldığında salt konjonktürel gelişmeler ve seçim kaygılarından kaynaklanan bir durum olmadığı görülmüştür. Siyaset kurumundaki bu gelişmelerin zamanla vatandaşlıkla ilgili düzenlemelere de yansıdığı görülmüştür. Özellikle yurt dışında kullanılan oylar ve bu oylar içerisinde Türklere ve diğer etnik gruplara ait olduğu düşünülen kısmının genel olarak Bulgar siyasetinde ve özelde de HÖH'ün siyasi konumunda oynadığı rol sürekli olarak tartışma konusu olmuştur. Bu bakımdan Bulgar etnik modeli ile ilişkilendirilen siyasi parti sistemi ve çift vatandaşlık uygulamasının oy kullanma hakkına bağlı etkisini birlikte analiz etmek gerekmektedir.

Sonuç olarak her ne kadar siyasal yelpazedeki yerleri ve siyasal söylemleri farklı olsa da tüm partilerin geçmiş siyasal rejim ve siyasal kültürden miras aldıkları ortak bir anlayışa sahip oldukları görülmektedir. Bulgar örneğine bakıldığında tüm partiler için bu ortak anlayış ve siyasi zeminin önemli bir parçasının milliyetçilik olduğunu söylemek mümkündür. Avrupalılaşma etkisinin Bulgar siyasi parti sistemini etkilemiş olmakla birlikte aşırı hareketlerin partileşmesi ve temsil imkânı bulmasıyla birlikte Bulgar milliyetçiliğinin geleneksel siyaset anlayışı üzerinden kendisini yeniden üretmesine de fırsat sunmuştur. Dolayısıyla bir sonraki başlık altında da ele alınacağı üzere eski rejim döneminde yürütülen asimilasyon politikası ve uygulamalarının ortadan kaldırılması amacıyla geçiş döneminde atılan adımları ifade etmek için kullanılan Bulgar etnik modeli ve zamanla aşırı milliyetçi çevrelerin bu modele yönelik eleştirilerinin aynı ortak siyasal zeminde gelişme imkânı bulduğu görülmüştür.

2.4. Avrupa Birliği Üyeliği ve Yükselen Bulgar Milliyetçiliği

Mevcut çalışmanın kuramsal çerçevesini çizirken Avrupalılaşma etkisinin üye ülkeler ile aday ülkeler bakımından farklılık arz ettiğini belirtmiştik. AB'nin sahip olduğu asimetric gücü nedeniyle aday ülkeler üzerinde tek yönlü ve oldukça büyük bir etki meydana getirdiğini, buna karşılık üye ülkeler bakımından aynı etkinin daha sınırlı kaldığını vurgulamıştik. Avrupalılaşma sürecinin üye olunduktan sonra ülkeleri etkilemeye devam etmesine rağmen üye ülkelerin geri dönüş etkisi yapmasına da imkân sağlayan interaktif ve çift yönlü bir etkileşim meydana getirdiğini belirtmiştik. Söz konusu çift yönlü etkileşimde rol oynayan önemli unsurlardan birisi uluslararası alanda yaşanan gelişmeler ve bunların üye ülkelerin yanı sıra bir bütün olarak AB üzerinde meydana getirdiği etki olmaktadır.

2008 yılında küresel çapta yaşanan mali kriz ve diğer siyasi gelişmeler dünyanın geri kalanıyla birlikte bir bütün olarak AB ve üye ülkeler üzerinde önemli bir etki meydana getirmiştir. AB'nin küresel çapta yumuşak gücünü kaybetmeye başlaması, ekonomik konulara odaklanarak dış politika konularının ve ekonomi dışındaki konuların geri planda kalmasına sebep olmuştur. Bu durum Bulgaristan ve diğer AB üyesi ülkelerde iç politika gündeminin ekonomik sorunlara odaklanmasını ve doğal olarak farklı etnisitelere yönelik aşırııcı söylemlerin siyasette güçlenmesine zemin hazırlamıştır.⁴⁸⁷

Ülke içinde artan ekonomik sorunların yanı sıra adaylık süreci ve müzakereler sırasında yapılan çalışmaların daha fazla demokrasi ve toplumsal refah getireceği beklentisinin boşa çıkması, Bulgaristan genelinde siyasi ve toplumsal gerilimi arttırmıştır. Toplumda meydana gelen bu rahatsızlık hamasi söylemler kadar radikal ve

⁴⁸⁷ Karen E. Smith, "Is the European Union's Soft Power in Decline?", *Current History*, 2014, vol.113, no.761, s.104-109, <https://doi.org/10.1525/curh.2014.113.761.104>.

aşırı söylemleri de güçlendirmiştir. Artan siyasi çekişme ortamında merkez sağ partilerin yüksek aşırı sağcı çizgiye doğru kaydığı, daha fazla etnik temelli milliyetçi söylemlere yöneldiği ve tarihsel olarak Bulgar siyasetinde varlığını sürdüren Avrupa yanlısı – Rus yanlısı siyasi çekişmesinden faydalandığı görülmüştür. Ulusal ortak hedef olan AB üyeliğinin gerçekleştirilmiş olması, siyasi olarak uzlaşma ve işbirliği arayışında bulunma zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında üyelik sonrası dönemde Avrupalılaşma etkisinin Bulgaristan özelindeki etkisi incelenecektir. Adaylık sürecinde olduğu gibi bilişsel boyut ve kurumsal boyut üzerinden yapılacak olan incelemede Avrupalılaşmanın üyelik sonrası orta ve uzun dönemde Bulgar siyaseti ve siyasi kültürü ile toplumsal bütünleşme ve vatandaşlık uygulamalarına yansımalarına yer verilecektir. Bunlar üzerinden de Bulgar milliyetçiliğine olan etkisi ve Bulgar milliyetçiliğinin kendini yeniden üretme süreci analiz edilecektir.

2.4.1. Avrupalılaşmanın Bilişsel Boyutu: Yükselen Milliyetçi Söylemler ve Toplumsal Bütünleşmeye Etkisi

Mevcut çalışmanın Avrupalılaşma mekanizmasının açıklandığı ilk bölümde belirtildiği üzere Avrupalılaşmanın etki meydana getirebilmesi ve bu etki sonucunda değişim meydana gelmesi için Avrupa uygulaması ile ülke uygulaması arasında belirli bir uyumsuzluk düzeyinin bulunması gerekmektedir. Bu uyumsuzluk durumunda ülke içinde benimsenen yeni normların Avrupa düzeyindeki normlara uygun hale getirilmesi ve yeni kimliklerin gelişmesi süreci “değişim ajanları” ve “siyasal kültür” olmak üzere iki unsurun varlığıyla açıklanmıştır. Norm girişimcileri olarak da adlandırılan değişim ajanlarının ülke düzeyinde harekete geçmesiyle birlikte ülkedeki diğer aktörleri, çıkarlarını ve kimliklerini yeniden tanımlamaları gerektiği yönünde ikna etmeleri gerekmektedir. Bunun yanı sıra ikinci unsur olan siyasi kültürde değişim yaşanarak

Avrupa siyasi kültürünün gerektirdiği pazarlık ve uzlaşmacılık niteliklerinin öne çıkması gerekmektedir. Bulgaristan örneğine bakıldığında 2001 seçimlerinden galip çıkarak koalisyon hükümetinin Başbakanı olan İvan Kostov'un Bulgar siyasi kültürünün sahip olduğu doğulu kısmından kurtularak Avrupalı kimlik ve kültürünü geliştirmeleri gerektiği, bunun için de gelecekte daha fazla çalışmanın kendilerini beklediği yönündeki sözleri değişim ajanları ve siyasal kültürün sadece Bulgaristan'ın AB üyesi olmasına olan katkısını değil, aynı zamanda Bulgar milliyetçiliği ile olan etkileşimine de dikkat çekmektedir.

Tarih ve siyaset bilimciler, akademisyenler ya da düşünce kuruluşları (*think-tank*) gibi değişim ajanları etnik topluluklar ve azınlık hakları, vatandaşlık ve siyasi kültür gibi alanlarda önemli bir rol oynamıştır. Börzel ve Risse tarafından “bilgi toplulukları” olarak adlandırılan⁴⁸⁸ bu aktörler, milli kimlik ve milliyetçilik ile olan etkileşimin önemli unsurları olmuştur. Başlangıçta demokratikleşme ve bireysel hak ve özgürlüklerin gelişmesine katkı sağladığı gibi özellikle AB üyeliği sonrasında etnik temelli milliyetçi yaklaşımların kendine alan bulmasına da imkân tanımıştır. AB adaylık sürecinde özellikle düşünce kuruluşlarının yayınları ve çalışmalarında ciddi bir artış olduğu, buna karşılık AB üyeliğinin kazanılmasının ardından ciddi bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu düşüşün temel nedeni AB üyeliği hedefinin gerçekleşmiş ve dolayısıyla düşünce kuruluşlarının varoluş amacını gerçekleştirmiş olmasıdır. Bir diğer nedeni ise takip eden süreçte, Avrupa genelinde faaliyet gösteren demokratikleşme hareketinin odağının doğuya, Ukrayna'ya doğru kaymış olmasıdır. Dolayısıyla AB üyeliği sonrası yükselen ve güçlenen aşırı milliyetçi akımları dengeleyecek bilgi topluluklarının sayısında ve faaliyetlerinde ciddi bir azalma yaşanmıştır. Dış kaynaklı finansmanın önemli bir rol oynadığı bu tür faaliyetlerin azalması, Bulgar milliyetçiliğinin tarihsel olarak süregelen azınlıklara karşı şüpheli ve mesafeli duruşunu

⁴⁸⁸ Börzel ve Risse, “Conceptualizing the Domestic Impact of Europe”, s.67.

yeniden hissedilir kılmıştır. Adaylık sürecinde büyük çoğunlukla aşırı kesimler tarafından başvuru edilen etnik temelli milliyetçi söylemler, tüm bu gelişmeler karşısında ana akım siyaset tarafından da kullanılmaya ve toplum genelinde karşılık bulmaya başlamıştır.

Bulgar milliyetçiliğinin azınlıkları ve diğer etnik grupları ülke için bir tehdit olarak görme ve “öteki” olarak tanımlama yaklaşımının tarihsel kökenine mevcut çalışmanın önceki bölümünde yer verilmişti. Eski komünist rejim döneminde uygulanan asimilasyon politikasının dayandığı bu şüpheli ve ötekileştirici yaklaşımın maddi ayağının “küçük devlet olma” yönüne dayandığı, bilişsel ayağının ise Bulgar ulusunun etnisite ve dil-kültür temelli inşa sürecine dayandığı mevcut çalışmanın önceki bölümünde belirtilmişti. Bu maddi ve bilişsel temele dayalı milliyetçi yaklaşımın AB üyeliği sonrasında kendini yeniden ürettiği ve varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

Geçiş sürecinde çok önemli bir rol üstlenen eski Cumhurbaşkanı Jelyu Jeleu’nin bir konferans sırasında aktardığı bir anısı, Bulgar milliyetçiliğinin azınlıklarla ilgili aşmakta zorlandığı endişe ve kaygılarını göstermek açısından önemli bir örnek oluşturmaktadır. Dile getirilen potansiyel endişe ve kaygıları gidermek amacıyla eski rejim tarafından uygulamaya konulan politikaların yanlışlığı ve vehameti ise ayrıca dikkat çekmektedir.

22-23 Şubat 2005 tarihinde Sofya’da gerçekleştirilen Zorunlu Göç Konferansının birinci oturumunun tartışma bölümünde söz alan Jelyu Jeleu’nin konuya ışık tutan sözlerine yer verilmiştir. Jeleu, BKP döneminde izlenen kooperatifleştirme politikası ve ağır sanayiye dayalı şehirleşme politikası sonucunda çoğunluğu etnik Bulgarlardan oluşan genç nüfusun şehirlere göç ettiğini, köylerde ve tarımla uğraşan kırsal kesimde çoğunlukla Romanların ve Türklerin kaldığını belirtir. Şehirlere göç etmek zorunda kalanların yetersiz iş imkânları nedeniyle geçim sıkıntısı yaşaması nedeniyle etnik Bulgarların doğurganlık oranlarında düşüş yaşandığı, buna karşın tarımla uğraşan ve kırsal kesimde yaşayan Roman ve Türk toplumunda nüfus artış oranının çok daha

yüksek olduğunun tespit edildiğini belirtir. Nüfus dengesinin etnik Bulgarlar aleyhine seyretmesi üzerine Todor Jivkov yönetiminin “ad değiştirme” politikasını yürürlüğe koyduğunu belirten Jelev, bu asimilasyon politikasını “kültürel soykırım” olarak tanımlar. Jelev’e göre dönemin komünist rejminin yaptığı şeyin insanların öldürülmesinden ziyade Türk etnik kimliğinin tamamen ortadan kaldırılmasıdır.⁴⁸⁹

Jelyu Jelev sözlerinin devamında Jivkov rejiminin uyguladığı “ad değiştirme” politikasının Sovyetler Birliği yönetiminin onayı dâhilinde yapıldığı ve sonucunu gördükten sonra Orta Asya cumhuriyetlerinde uygulama niyetinde oldukları yönünde iddiaların gündeme geldiğini hatırlatmaktadır. Ancak bu iddiaları Mihail Gorbaçov ile yaptığı kişisel görüşmede iki kez sorduğunu ve Gorbaçov’un “kategorik olarak” böyle bir gündemlerinin olmadığını, esasen kendileri için de sürpriz olduğunu ve Batı dünyasının tepkisini gördüklerinde kaygılandıklarını, bu nedenle Jivkov’un politikasını savunamadıklarını söylediğini aktarmaktadır.⁴⁹⁰

Jelyu Jelev’in sözlerinden de anlaşılacağı üzere “ad değiştirme” (ya da resmi adıyla sözde “Yeniden Doğuş Süreci”) politikasına gerekçe gösterilen nedenler ne olursa olsun etnisite temelli yaklaşımlara dayandığı görülmektedir. Bulgar yönetimlerinin Bulgar etnisitesi dışındaki etnik grupları tarihin her döneminde ülke için bir tehdit olarak gördüklerini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Sovyetler Birliği yönetiminin bilgisi dışında etnik temelli politika izlemeleri, bir taraftan etnik motivasyonun yüksekliğini, diğer taraftan da etnik temelli milliyetçi anlayış ve uygulamalar için ittifak veya işbirliği halinde oldukları küresel ve bölgesel aktörlerin gücünden faydalanma yönünde inisiyatif alabileceklerini göstermiştir.

⁴⁸⁹ E. Popova ve M. Hajdinjak, ed., *Forced Ethnic Migrations and Modernity in the Balkans, Forced Ethnic Migrations on the Balkans: Consequences and Rebuilding of Societies*, Conference Proceedings (Sofia-Tokyo: International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR)-Bulgaria Meiji University, 2005), s.99-100.

⁴⁹⁰ Ibid., s.100.

AB üyeliğinin gerçekleşmesinin ardından AB koşulluluk politikasının etkisinin ortadan kalktığı ve etnik temelli aidiyet yaklaşımının yeniden öne çıktığı görülmüştür. Bu durum Bulgar milliyetçiliğinin bilişsel ve kurumsal boyutta kendini yeniden üretmesini sağlamıştır. AB üyeliği sonrasında Bulgar milliyetçiliğinin bilişsel boyutunu iki yönden incelemek gerekmektedir. Birincisi Avrupa ile entegrasyonda Avrupa kültürü ve kimliğine ait olma vurgusunun öne çıkarılması, ikincisi de azınlıklar ve farklı etnik grupların ülke içerisindeki güç paylaşımında elde ettikleri konumlarının sınırlandırılması arzusudur. Her iki hedefin ise geçmişte yaşanan ve toplumsal hafızada yer alan tüm olumsuzlukların eski komünist rejim dönemiyle irtibatlandırılması ve bu mirasın reddedilmesi şeklindeki ortak zemine oturtulduğu görülmektedir.

Avrupalılaşma açısından bakıldığında, tarih boyunca var olan Avrupa yanlısı – Rusya yanlısı siyasi rekabet, AB üyeliği sonrasında daha belirgin hale gelmiştir. Önceki başlıklar altında ayrıntılı biçimde yer aldığı üzere, geçiş süreciyle başlayan komünist karşıtlığında birleşen muhalif kesimler (maviler) ve asimilasyon süreciyle örselenmiş olan azınlıklar ve farklı etnik grupların temsilcileri (turuncular) eski rejimin mirasçısı olan BSP (kırmızılar) karşıtı ve Avrupa yanlısı bir çizgide birleşmiştir. AB üyelik hedefinin öne çıkmasıyla birlikte BSP liderliğinde temsil edilen “kırmızılar”ın, bir önceki başlık altında işlendiği üzere Avrupa sosyal demokratları çizgisinde değişim yaşaması ve AB yanlısı tutum benimsemesinin ardından 2001 seçimleriyle birlikte maviler-kırmızılar-turuncular arasında kurulan üçlü koalisyonlar dönemi AB üyelik hedefinin gerçekleştirilmesini sağlamıştır. AB üyeliğinin gerçekleşmesinin ardından ise tüm toplum kesimlerinin ortak bir noktada buluşma zorunluluğu ortadan kalkmıştır. AB üyelik anlaşmasının imzalandığı 2005 yılından itibaren Bulgar siyasetinde başlayan aşırı sağcı ve milliyetçi yükseliş 2009 seçimlerinin galibi olan GERB ile birlikte iktidar düzeyinde temsil edilmeye başlanmıştır. Seçim kampanyasından itibaren açık bir milliyetçi tutum benimseyen GERB, bilişsel boyut kapsamında bazı önemli adımlar

atmıştır. İki yönlü bir strateji izleyen GERB, bir taraftan Bulgar toplumunun komünist rejim geçmişi ile olan bağını tamamen koparmaya, 2009 seçimleri öncesinden başlayarak bu yönde kamuoyu ve işbirlikleri oluşturmaya⁴⁹¹ ve Bulgar milliyetçiliğini Avrupa çizgisinde yeniden üretmeye odaklanmıştır. Bunun için eski komünist rejim döneminde yaşanan bazı olayları öne çıkarmış ve bunlarla BSP yönetimini ilişkilendirerek Avrupa yanlılarını komünizm ve Rusya karşıtı bir milliyetçilik anlayışı etrafında birleştirmeye çalışmıştır. Bu sayede, AB ve Batı dünyasının desteğini kazanmayı hedeflemiştir. İkinci olarak da etnik temelde Türk karşıtlığı ile HÖH karşıtlığını birleştirerek HÖH'ün geçiş süreci ve AB müzakereleri döneminde elde ettiği siyasi, toplumsal ve ekonomik gücü zayıflatma yoluna gitmiştir. Bu sayede ülke içindeki milliyetçi kesimleri kendi bünyesinde veya koalisyon hükümeti etrafında toplamaya çalışmıştır. Bunun için siyasi parti sistemi ve seçim kanununda değişiklik yapılması, Türklere ve Romanlara yönelik bazı düzenlemeler yoluyla HÖH'e yönelik toplumsal desteğin azaltılması, komünist rejim döneminin varisi BSP ile geçmişte olan koalisyon ve yolsuzluk iddialarının gündeme getirilmesi gibi yöntemlere başvurmuştur.

2.4.1.1. Aşırı Milliyetçi Söylemlerin Yükselişi ve Bulgar Etnik Modeline Yöneltilen İtirazlar

Bulgar devletinin kuruluşundan itibaren ülkedeki en büyük azınlık grubunu Türkler ve Romanlar oluşturmalarına rağmen, geçiş dönemine kadar bu kesimler siyasette doğrudan temsil edilmemiştir. 1991 Anayasasıyla bireysel hak ve özgürlükler

⁴⁹¹ Komünist Terörden Ezilenler Birliği adıyla kurulan oluşum hakkında GERB'in açıklaması için bkz. Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ), “Декларация на Съюза на репресираните от комунистическия терор (Deklaratsiya na Sıyuza na represiranite ot komunisticheskiya teror)”, Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 11.03.2009, https://www.gerb.bg/bg/news/detail-deklaraciya_na_sayuzna_na_represiranite_ot_komunisticheskiya_teror-4528.html (14.03.2024).

kapsamında farklı etnik yaşam tarzlarına imkân verilen, ancak inanç ve etnisite temelinde ayrı bir siyasi parti kurulmasını yasaklayan “Bulgar etnik modeli” olarak adlandırılan uygulamaya mevcut çalışmanın geçiş süreciyle ilgili kısmında yer verilmişti. HÖH’ün kuruluş aşamasına itiraz edilerek kapatma davası açılmış olmasına rağmen konunun AB üyelik süreci kapsamında esas tartışma meselesi haline getirilmediği görülmüştür. Ancak AB üyeliğinin kesinleşmesiyle birlikte aşırı milliyetçi söylem ve çevrelerin yükselmesi sonucunda modele ilişkin eleştiriler yeniden gündeme gelmiştir.

Genel olarak bakıldığında Ataka’nın siyaset sahnesinde yükselişinin Bulgaristan’daki siyasi söylemleri radikalleştiirdiği kabul edilmektedir. Ancak bunun temel nedeni olarak Bulgar etnik modeli gösterilmektedir. Siyasetin ön koşulu olarak görülen çeşitlilik iddialarının beklenenin aksine ciddi biçimde zayıfladığı ve etnik birlik tasvirini güçlendirdiği savunulmaktadır. Bu durumun doğal sonucu olarak da siyasi erozyon ihtimalinin ortaya çıktığı ve farklı etnisiteler arasındaki ilişkilerin sorunlu doğasını görünür kıldığı savunulmaktadır. Bulgar halkının AB üyeliğinden kaynaklanan beklentilerinin gerçekleşmemesinden duyduğu hayal kırıklığı ortamında azınlık karşıtı söylemlerin toplumdaki memnuniyetsizlikleri politize ettiği, böylece AB üyelik sürecinde ulusal gurur vurgusunun öne çıktığı iddia edilmektedir.⁴⁹²

“Etnik bölünmenin kurumsallaşması” olarak tanımlanan ve eleştirilen modelin temeli HÖH’ün kuruluşuna dayandırılmaktadır. HÖH’ün siyasi parti olarak faaliyete geçmesinin ardından tüm seçimlerde meclise girme başarısı göstermesinin temel nedeni

⁴⁹² Emilian Kavalski, “‘Do Not Play with Fire’: The End of the Bulgarian Ethnic Model or the Persistence of Inter-Ethnic Tensions in Bulgaria?”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, 2007, vol.27, no.1, s.33, <https://doi.org/10.1080/13602000701308806>.

olarak oylarının büyük çoğunluğunu Türkler, Romanlar ve Pomaklar gibi Bulgar etnisitesi dışındaki gruplardan alması gösterilmektedir.⁴⁹³

Bulgar etnik modelini geçmişteki Yugoslavya Federasyonu modeline benzer bulan ve etnik alt sınıfların oluşturulması süreci olarak tanımlayan bu görüşe göre, kimliğin siyasallaşması durumunda etnik kimliğe dayalı çatışma potansiyeli artmaktadır. Her iki örnekte çatışma ihtimalini düşürmek amacıyla etnik bölünmenin kurumsallaştığı ve “emniyet sübabı” görevi üstlendiği savunulmaktadır. Bu durumun olumsuz bazı sonuçlarının olduğu, en başta etnik kimliğin siyasallaşmasına neden olduğu ve bundan fayda sağlamaya çalışan siyasi kesimler için meşru bir zemin oluşturduğu ileri sürülmektedir. Özellikle HÖH’ün azınlıkların ve diğer etnik grupların partisi olma hüviyetinin Ataka Partisi ve Bulgaristan Ulusal Kurtuluş Cephesi (NFSB) (*Национален фронт за спасение на България – НФСБ*) (Natsionalen front za spasenie na Bilgariya – NFSB) gibi aşırı siyasi hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı savunulmaktadır. Yolsuzluk iddiaları ve parti içi demokrasinin yetersiz olduğu gibi gerekçeler üzerinden beslenen aşırı hareketlerin, diğer siyasi partiler ve siyasiler için de benzer iddiaları dile getirdiği ancak farklı bir mahiyete sahip olduğuna dikkat çekilmektedir. Sonuç olarak siyasetin kartelleştiği vurgulanmaktadır.⁴⁹⁴ Bu noktada, aşırı kesimler tarafından stereotipleştirme stratejisine başvurulduğu, siyasal ve toplumsal hayatta yaygın olan veya tüm kesimlerde görülebilen birtakım olumsuzlukların etnik gruplarla özdeşleştirilmeye ve algı oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Bulgar etnik modeline yöneltilen ikinci eleştiri, etnik gerginlikleri yatıştırmak ve çatışmaları önlemek amacıyla oluşturulan kurumların yıpranması ve meşruiyetlerinin

⁴⁹³ Petar Cholakov, “The Ethnic Underclass: the Paper Tower of Roma Integration in Bulgaria”, *Sociological Problems*, 2016, special issue, s.153.

⁴⁹⁴ Ibid., s.154.

sorgulanması durumunda siyasallaşan etnisitenin tehlikeli sonuçlar doğurma ihtimalinin artmasıdır. Geçiş sürecinde Bulgaristan'da siyasal kurumların zayıf, yeterince gelişmemiş ve kırılgan olduğuna, bürokratik işleyişin hantal ve yargının azınlık haklarının korunmasında yetersiz kaldığına dikkat çekilmektedir. Dahası yolsuzluk ve adam kayırmacılığının (nepotizm) artarak devam ettiğine, Dünya Bankası Küresel Yönetişim Göstergelerine (*Worldwide Governance Indicators – WGI*) göre AB üyeliğine rağmen devletin yolsuzlukla mücadele kapasitesinin çarpıcı biçimde gerilediğine (2003 yılında WGI -0,07 iken 2013 yılında -0,29 olduğuna) dikkat çekilmektedir. Aynı şekilde seçmenlerin meclise duydukları güvenin giderek azaldığı ve buna bağlı olarak seçimlere katılım oranının önemli ölçüde düştüğü görülmektedir. Siyaset kurumunda yaşanan tüm bu olumsuzluklar ise etnik modele bağlanmaktadır.⁴⁹⁵

Bulgar etnik modeline yönelik üçüncü eleştiri konusu, geçiş sürecinden itibaren Bulgar hükümetlerinin azınlıkların entegrasyonu konusunda başarılı bir politika ortaya koyamamış olmasıdır. Kurumsal boyutun ele alınacağı bir sonraki başlık altında ayrıntılı olarak işleneceği üzere bilhassa Romanların siyasal hayata katılımının ve mecliste temsilinin sağlanamaması, ekonomik durumlarının iyileştirilmesi ve istihdam oranlarının artırılmasında başarısız olunması, toplumdan ayrıştırılmaları ve genç nesillerin topluma kazandırılmaması gibi ciddi sorunlar yaşandığı görülmektedir.⁴⁹⁶

Bulgar etnik modeli olarak tanımlanan ve esas itibarıyla azınlıkların sosyal ve kültürel haklarını kullanmalarının yanı sıra etnik temelli referanslar olmaksızın siyasi hayata katılımlarını ve temsil edilmelerini ifade eden bu uygulamayı eleştiren aşırı sağcı ve milliyetçi kesimlerin siyasi yükselişini inceleyen diğer çalışmalar da benzer bulgular üzerinden hareket etmektedir. Batı tipi çok partili temsil ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinde özelleştirme ve yolsuzluklar konusundaki olumsuz gelişmeler neticesinde

⁴⁹⁵ Ibid., s.154-155.

⁴⁹⁶ Ibid., s.155-156.

aşırı sağcı Ataka Partisinin 2004 seçimlerinde %8 oy alarak Meclise girmesi ve 7 parti içerisinde 4'üncü sıraya yerleşmesi bu çerçevede değerlendirilmektedir.⁴⁹⁷

Her ne kadar ekonomik koşullardaki bozulmalar ve yolsuzluklar Ataka Partisi ve diğer aşırı sağcı kesimlerin söylemlerinde azınlıklara yönelik düzenlemelerin bir sonucu olarak gösterilmiş olsa da Bulgar siyasetinde geçmişten beri görülen iki hususun daha etkili olduğu ve göz ardı edilmemesi gerektiği görülmektedir. Bunlardan ilki Bulgar siyasetinde geçmişten bu yana yaygın olarak görülen yolsuzluk sorunudur. Mevcut çalışmanın bir önceki başlığında ayrıntılı olarak yer verildiği üzere yolsuzluk konusuna adaylık sürecinde Avrupa Komisyonu İlerleme Raporlarının tümünde dikkat çekilmiştir. Yolsuzluklar ülke siyasetinin tümünü ilgilendiren bir sorun olup sorunun kaynağında azınlıklar ve etnisite yer almamaktadır. Buna rağmen aşırı sağcı ve milliyetçi kesimler yolsuzluk meselesini bilinçli ve ısrarcı biçimde azınlıklarla ilişkilendirmeye çalışmaktadır. Bu ise ikinci hususa işaret etmektedir ki, o da azınlıklara ve farklı etnisiteye sahip gruplara karşı ayrımcılığın ve stereotipleştirme tutumunun eskiden beri varlığını sürdürmesidir. AB müzakere sürecine ilişkin başlıkta ayrıntılı biçimde ele alındığı üzere, adaylık sürecinde her iki konuda çeşitli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen yeterince ilerleme sağlanamadığı ve kalıcı bir değişikliğin henüz oluşmadığı raporlarda açıkça belirtilmiştir. Dolayısıyla her iki unsurun varlığı, ekonomik nedenlerden kaynaklanan problemlerin özellikle aşırı sağcı ve milliyetçi kesimlerin farklı etnik grupların stereotipleştirilmesi ve ötekileştirilmesi için sözde gerekçe oluşturma çabasından öteye geçemediğini göstermektedir. Aşırı sağcı ve etnik ayrıma dayalı söylemlerin yükselişinin Bulgar milliyetçiliğinin bilişsel boyutu üzerindeki etkisini göstermek için aşırı sağcı Ataka Partisinin söylemlerine ve bunların yönetim ve kamuoyundaki karşılığına kısaca yer vermek gerekmektedir.

⁴⁹⁷ Kristen Ghodsee, “Left Wing, Right Wing, Everything: Xenophobia, Neo-Totalitarianism, and Populist Politics in Bulgaria”, *Problems of Post-Communism*, 2008, vol. 55, no. 3, s.26-39.

Aşırı sağcı ve Türk karşıtı Ataka Partisi Volen Siderov'un sözde "savunmacı milliyetçilik" (*defensive nationalism*) olarak adlandırdığı politika ülkede yaşayan Türklerin doğrudan hedef alınmasına dayanmaktadır. Türklere tanınan haklara yönelik olarak 2003-2005 döneminde yoğun biçimde pek çok nefret söylemi ve saldırgan tutum izlemiştir. Bulgar Ulusal Televizyonunda Türkçe yayın yapılmasını eleştirerek kendi paralarıyla kulağa hoş gelmeyen bir yayın yapıldığını, bu dilin ise geçmişte Bulgar milletine yönelik "katliam ve soykırım" yapanların dili olduğunu dillendirmiştir. "Bulgar Hristiyan nüfusa karşı soykırım yapıldığını gösteren tarihsel gerçekler olduğunu", "bu dili konuşan insanların onlarca, yüzlerce yıl boyunca Bulgar halkını yok etmek, öldürmek, köleleştirmek, soymak" gibi ithamlarla suçlamıştır. Ayrımcılıktan Korunma Kanununa istinaden Sofya Şehir Mahkemesinde açılan dava sonucunda mahkemenin Volen Siderov'u "gelecekte etnik Türklere yönelik bu tür açıklamalarda bulunmaktan kaçınmaya mahkûm ettiği" görülmüştür. Ayrıca "Bulgar Helsinki Komitesi'nin bildirdiğine göre mahkemenin kararını 13 Mart'ta verdiği, ancak hukuk davalarında karar taraflara ulaştıktan sonra netleştiği için kararın kamuoyuna yeni yansıdığı" görülmüştür.⁴⁹⁸

Yaşanan dava sürecinin, mevcut çalışma açısından iki önemli sonucu olduğu görülmektedir. Birincisi, etnik nefreti ve düşmanlığı körükleyen bu tür söylemlere ve faaliyetlere karşı kamu eliyle herhangi bir önlem alınmadığı görülmüştür. Yargı süreci ülkede yaşayan Türk kökenli bir vatandaş tarafından açılan hukuk davasının bir sonucu olarak işletilebilmiştir. İkincisi, Siderov'un sözlerinin geçmiş ve gelecek arasında bir kurgu oluşturarak Bulgaristan'da yaşayan Türklere yönelik düşmanca ve tehditkâr bir ortam yarattığı yönündeki tespit kararın gerekçesinde kayda geçirilmiştir. Buna rağmen,

⁴⁹⁸ "Осъдиха Волен Сидеров за антитурски изявления", *Кърджали Хабер* (*Kırcaali Haber*),

09.04.2008, <https://kircaalihaber.com/bg/svyat/osadiha-volen-siderov-za-antiturski-izyavleniya>

(10.05.2024).

herhangi bir yaptırım uygulanmamış, gelecekte bu tür açıklamalardan uzak durulması gibi somut olmayan bir ifade ile yetinilmiştir. Avrupalılaşma sürecinin bir parçası olarak AB reformları kapsamında yürürlüğe konulan Ayrımcılıktan Korunma Kanununun somut bir etki doğuracak şekilde uygulanmadığı görülmüştür. Aksine, takip eden süreçte Ataka Partisinin etnik ayrımcılık ve nefret söylemleri sona ermediği gibi, 2009 seçimlerinde aldığı oyları arttırarak meclisteki varlığını sürdürmüştür. Seçimlerin galibi olan GERB Partisinin hükümeti Ataka Partisinin desteğiyle kurması sonucunda Bulgar siyasetinde yükselen etnik temelli milliyetçi yaklaşım iktidara ve devlet kademelerine taşınmıştır. GERB ve Birleşik Vatanseverler hükümetlerinin görev yaptığı süre boyunca “insan hakları, etnik gruplar arası ve dini hoşgörü ile ilgili toplumsal iklimin tamamen bozulmasına neden olduğu”, entegrasyon politikalarının uygulanmasının sınırlandırıldığı ve “Bulgar toplumundaki bazı hassas gruplara karşı nefret, ayrımcılık ve şiddete teşvik” gibi hususların cezasız kalmaya devam ettiği görülmüştür.⁴⁹⁹

2009 seçimlerinden hemen sonra yapılan kapsamlı bir röportajda aşırı milliyetçi Ataka Partisi lideri Volen Siderov partisinin milliyetçilik anlayışını, ülkenin ekonomik sorunlarına bakışını, yeni hükümetin kurulması, azınlıklara ve diğer etnik gruplara karşı bakışı, ülke sorunlarına yaklaşımı, partileşme süreci ve kullanılan söylemler gibi birçok alanda görüşlerini açıklamıştır.⁵⁰⁰ Her ne kadar bunu kendileriyle ilgili olumlu yönde

⁴⁹⁹ “Bulgaristan Helsinki Komitesi: Bulgaristan’da ifade özgürlüğünde ciddi kötüleşme var”, *Кърджали Хабер (Kırcaali Haber)*, 25.04.2018, <https://kircaalihaber.com/bulgaristan/bulgaristan-helsinki-komitesi-bulgaristanda-ifade-ozgurlugunde-ciddi-kotulesme-var> (10.05.2024).

⁵⁰⁰ Ivan Dikov, “Bulgaria Nationalist ‘Ataka’ Party Leader Siderov: I Can’t Be Follower of Hitler”, Interview with Volen Siderov, Leader of Bulgaria’s Nationalist ‘Ataka’ (‘Attack’) Party”, *Novinite*, 26.06.2009, <https://www.novinite.com/articles/105072/Bulgaria+Nationalist+%22Ataka%22+Party+Leader+Siderov+%3A+I+Can%27t+Be+Follower+of+Hitler> (08.05.2024).

kamuoyu oluşturmaya y6nelik bir araç olarak kullanmaya çalıştığı anlaşılsa da 6zellikle azınlıklara ve etnik gruplara y6nelik kullandığı ifadelerde stereotipleştirme ve aşırı milliyetçi tutum açıkça g6r6lm6řt6r. Bu noktada r6portajda yer alan hususlara kısaca yer verilerek Ataka Partisinin azınlıklara y6nelik bakışı ve milliyetçilik anlayışı 6zetlenmeye çalışılacaktır. Bu durum, AB 6yeliği sonrası y6kselen aşırı milliyetçi hareketin Bulgar toplumu ve siyaset kurumu 6zerindeki etkisini bilişsel boyut kapsamında ortaya koymak bakımından 6nem arz etmektedir.

Partinin isminin ‘Ataka’ (saldırı) olarak belirlenmesinin gerekçesi ile ilgili soruya cevaben siyasete atılmadan 6nce SKAT TV ekranlarında yayınlanan ve g6ncel siyasi sorunlara y6nelik konuların işlendiği bir siyasi şov programının adı olduğunu ve ardından bir STK olarak geliştiğini belirtmiştir. Ataka isminin tarihsel k6kenini ise Balkan Savaşlarına dayandırarak aşırı milliyetçi yaklaşımının bilişsel boyutunu ortaya koymuştur. Siderov açıklamasında Bulgar ordusunun 13 Mart 1913 tarihinde Edirne’ye yaptığı saldırıya ithafen partiye ‘Ataka’ adı verdiklerini belirtmiştir. Bunun nedeni olarak da Bulgar ordusunun saldırısını Bulgar topraklarını birleştirme çabası olarak g6rd6klerini ifade etmiştir. G6n6m6zde de yok olma tehlikesi yaşadığını d6ř6nd6kleri Bulgar ulusunu savunmak için benzer bir ruh haline ihtiyaç duyduklarını, dolayısıyla partilerinin isminin “savunmacı bir saldırı” ve siyasi anlayışlarının “savunmacı bir milliyetçilik” olduğunu iddia etmiştir.

6lkenin ekonomik sorunlarına y6nelik soruya yanıt veren Siderov, temel ekonomik sorununun yoksullaşma olduğunu ve yoksulluğun temelinde de yanlış ekonomi politikalarının yattığını belirtmiştir. Bilhassa yabancı yatırımcılara y6nelik olumsuz tutumuyla ilgili olarak, 6lkeye gelen yabancı sermayenin denetimsiz bırakılması nedeniyle 6lke gelirini yurt dışına transfer ettiğini ve toplumun yoksullaşmasına neden olduğunu belirtmiştir. Bundan en fazla zarar g6ren kesimin ise emekliler olduğunu, 6lkedeki emekli sayısının 2,2 milyonun 6zerinde olduğunu ve

nüfus artış hızının negatif olması nedeniyle sorunun gelecekte daha da ağırlaşacağını vurgulamıştır. Bu nedenle devlet garantisi altında bir emeklilik sisteminin kurulması için tüm partilerin acilen işbirliği yapması gerektiğine dikkat çekmiştir. Ekonomiye olan bakış açılarını da “daha geniş bir sosyal koruma ve dayanışmaya sahip yeni tip bir kapitalizm” olarak özetlemiştir.

2009 seçimlerinde oyların %12’sini alan Ataka Partisinin yeni bir koalisyon hükümetinin kurulması için GERB Partisi ve diğer sağcı partilere destek verip vermeyeceği sorusuna Siderov, Ataka Partisinin kurulacak olan koalisyonda mutlaka yer alacağını belirtmiştir. Hükümeti kurma görevinin en fazla oyu alan GERB Partisine verileceğini, başarısız olunması halinde ise başarısız politikalar, yolsuzluklar, ülke içi huzursuzluk ve AB tarafından eleştirilen mevcut iktidara yeniden görev verilmesi anlamına geleceğini belirterek böyle bir senaryoyu istemediklerini belli etmiştir.

Ataka Partisinin milliyetçilik anlayışını ve ülkedeki azınlıklara karşı yaklaşımını ortaya koyan en önemli husus kendi oylarıyla birlikte HÖH’ün oylarının da artmasını nasıl değerlendirdikleri yönündeki soruya verdiği yanıt olmuştur. HÖH’ün iktidardan uzaklaşması ve hatta ülke hayatından tamamen çıkmasının ülkenin etnik barışını tehdit edip etmeyeceğine ilişkin değerlendirmesi sorulmuştur. Siderov, “etnik barış” teriminin HÖH yönetimi tarafından kendilerini olduğundan fazla değerli göstermek için icat edilmiş bir ifade olduğunu belirtmiştir. Etnik çatışma riskinin ülke içinden değil, ülke dışından geldiğini belirterek Türkiye’yi işaret etmiştir. Ayrıca ülkede yaşayanların Türk değil, Osmanlı zamanında Müslüman yapılmış Bulgar kökenliler olduğunu iddia ederek eski komünist rejim dönemiyle aynı bakış açısına sahip olduğunu açıkça ifade etmiştir. Aynı zamanda HÖH’ü etnik ve din temelli parti kurulmasını yasaklayan Anayasanın 11’inci maddesini ihlal etmek ve anayasaya aykırı bir parti olmakla suçlamıştır. HÖH’ün bu durumuna siyaset kurumu tarafından yıllarca izin verildiği ve meşrulaştırıldığı, bu sayede kalıcı bir seçmen kitlesinin oluştuğunu iddia etmiştir. Ek

olarak yolsuzluk ve mafya iddialarıyla suçladığı HÖH'ü AB ve devlet fonlarını kullanarak mali kaynak elde etmek ve bunları seçmen üzerinde patronaj aracı olarak kullanmak ve bu sayede parlamentodaki varlığını garanti altına almakla itham etmiştir. Dahası HÖH'ün seçmenlerini “gâvur” olarak nitelendirdiği Hristiyanlara ve Bulgarlara karşı düşman etmeye çalıştığını ve günün birinde buraların Türk toprağı olacağı yönünde manipüle etmeye çalıştığını iddia etmiştir. Bunun bir “Avrupa modeli olmadığını ve bu nedenle HÖH'ün yürütmenin dışında kalmasını istediklerini” belirtmiştir.

Türk azınlığa ve Romanlara yönelik politikaları sorulduğunda Siderov, bu azınlık kesimlerinin kendi liderleri tarafından tutsak edildiğini iddia etmiştir. Özellikle Romanların gettolarda yaşadığını ve cehalete terk edildiğini, çocukların eğitim almasının engellendiğini, toplumla bütünleşemediklerini ve sonuç olarak kendi liderleri tarafından suça itildiklerini belirtmiştir. Romanların esasında yasadışı bir yaşam sürdüğünü ve aynı adreste 1000-2000 kişinin yaşadığına dair örnekler bulunduğunu ve bunun da özellikle suç işlemek amacıyla anonim kitleler meydana getirmek için yapıldığını iddia etmiştir. Bu insanların vergi vermediğini, su veya elektrik faturası ödemediğini ve bunun da toplumun geri kalanını fazlasıyla rahatsız ettiğini ifade etmiştir. Romanların fatura ödememesi gibi durumların Bulgar toplumu tarafından bu kesimlere tanınmış bir “ayrıcalık” olarak görüldüğünü belirtmiştir.

Ataka Partisinin “neo-faşist ve aşırı sağcı bir parti” olarak görülmesine ilişkin değerlendirmesi sorulan Siderov, kendilerini “vatansever” olarak gördüklerini ve bunu milliyetçilik olarak tanımladıklarını ifade etmiştir. ABD seçimlerinde tüm adayların konuşmalarını “Amerikan ulusal çıkarları” ifadesiyle bitirdiğini örnek göstererek milliyetçiliği kendi ulusunu koruma ve geliştirme isteğı olarak tanımlamıştır. Savundukları Bulgar milliyetçiliğini “Bulgarianism” olarak adlandırmış, savunmacı ve yapıcı bir milliyetçilik anlayışı olduğunu iddia etmiştir. Savundukları milliyetçiliğin

kökenini ise, mevcut çalışmanın ikinci bölümünde ele alınmış olan, 19. yüzyıl Bulgar diriliş dönemine dayandırmıştır.

Kendisinin Hitler'e benzetilmesiyle ilgili olarak ilginç bir ifade kullanmıştır. Hitler'in ırkçı ve anti Hristiyan olduğunu, kendisinin ise inançlı bir Ortodoks Hristiyan olduğunu ve din konusunda kitaplar yazdığını, Ortodoks Hristiyanlıktan uzaklaşan şeylerin kendisi için kabul edilemez olduğunu belirtmiştir.

Ülkedeki diğer sağcı ve milliyetçi partilerle aralarındaki farka yönelik soruya Siderov, Ataka Partisinin hepsinden temel bazı noktalarda ayrıştığını belirtmiştir. Bazılarını nasyonel sosyalizmin pagan formları ve akıl dışı olarak nitelendirmiştir. Siyasi sonuçları açısından bazı önemli hususlara dikkat çekmiştir. Birincisi bu tür partilerin ve siyasi hareketlerin Ataka Partisinin oylarını çalmakla suçlamıştır. 2006 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde tüm sağcı partilerden destek istediğini, ancak bu isteğinin reddedildiğini iddia etmiştir. Bir diğer önemli değerlendirmesi ise VMRO-BND ile ilgili olmuştur. Mevcut çalışmada da dikkat çekildiği üzere, VMRO-BND'nin IMRO ile tarihsel bağı olduğunu, buna rağmen tutarsız bir politika izlediğini iddia etmiştir. Bu ifade GERB ve Ataka ile başlayan milliyetçi koalisyon hükümetlerinin zamanla GERB ve VMRO-BND koalisyonu şeklindeki dönüşümü açıklamaktadır. Mevcut çalışmanın son kısmında belirtildiği üzere bu durum özellikle Rusya'nın Kırım'ı işgali sonrası Bulgar siyasetinde daha belirgin hale gelen Avrupa yanlısı – Rus yanlısı mücadelenin milliyetçi çevreler içerisindeki yansımaları göstermektedir. AB ve ABD ile Rusya arasında Ukrayna üzerinden artan gerilim Bulgar milliyetçiliği içerisindeki ayrışma ve gerilimin de artmasına neden olmuştur. Bu ayrışmanın bir diğer ayağı Makedonya'nın AB üyeliği meselesinde ortaya çıkmıştır.

Röportajın devamında Balkan ülkelerine ve özellikle Makedonya'ya yönelik politika sorusuna verdiği cevapta Siderov, "Makedonya'nın suni olarak kurulmuş bir devlet" olduğunu ve Komünist Enternasyonel (Komintern) tarafından oluşturulmuş

“ulus ve devlet kurma projesi” olduğunu belirtmiştir. Makedonya’nın Yugoslavya’nın bir parçası olduğunu ve Makedon dilinin 1944’ten sonra bir hafta içerisinde oluşturulduğunu ifade etmiştir. Bir zamanlar Bulgaristan’ın bir parçası olan bu bölgedeki insanların beyinlerinin yıkandığını, oradaki toprağın ve toplumun tarihsel olarak Bulgaristan’ın bir parçası olmasına rağmen fazlasıyla hasara uğradığını iddia etmiştir. Dahası eski Yugoslavya ile ABD’nin Makedonya ile ilgili olarak aynı bakış açısına sahip olduğunu, Brüksel’de de Makedonların ayrı bir ulus olduğu tezlerini işleyen lobilerin faaliyet gösterdiğini belirtmiştir. Yunanistan’ın tarihsel sorunla ilgili tutumunun Bulgar yönetimleri tarafından örnek alınması gerektiğini ifade etmiştir.

NATO ve AB ile ilgili görüşleri sorulduğunda NATO’nun Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu sisteminin bir ürünü olduğunu ve günümüzde Amerikan egemenliğinin bir aracı olarak kullanıldığını, dolayısıyla AB’nin kendi güvenliğini kendi imkânlarıyla sağlaması gerektiğini belirtmiştir. AB’yi ulus-devletlerin bir araya gelmesiyle oluşan, ancak aynı zamanda ulusal sınırların korunmasını gözetken bir yapı olarak gördüklerini ifade etmiştir. Avrupa kıtasının yüzlerce yıllık devletlerden oluştuğunu ve bu nedenle ABD örneğinin aksine bir eritme potası olamayacağını iddia etmiştir.

Öte yandan Rusya’nın Bulgaristan üzerindeki etkisine yönelik soruya verdiği cevaba Türkiye’yi de ekleyerek bu ülkelerin coğrafi yakınlıkları ve ulusal çıkarları gereği bölgeye her zaman müdahil olduklarını ifade etmiştir. Rusya’dan doğalgaz ve petrol sağlandığını ve bunun değişmez jeopolitik bir gerçek olduğunu ve bu nedenle “düşmanlık” (“-*phobia*”) veya “yandaşlık” (“-*philia*”) gibi ifadelerin ulusal çıkarlara zarar vereceğini vurgulamıştır.

Siderov ile yapılan röportajda yer alan ve yukarıda özetlenen tüm bu hususlar AB üyeliği sonrası yükselen ve 2009 seçimleriyle birlikte iktidara gelen aşırı sağcı ve milliyetçi anlayışın Bulgar siyasetinde meydana getirdiği etkiyi anlamak açısından

önemlidir. AB üyeliği sonrası dönemde Bulgar milliyetçiliğinin şekillenmesinde rol oynayan bu yaklaşımda Avrupa yanlısı tutum öne çıkmıştır. AB üyeliğinin Bulgar milliyetçiliğinin komşu ülkelerle ilgili tarihsel meselelerini kendi lehine çözmeye imkânı sağladığı görülmektedir. Ülke içindeki yansımalarına bakıldığında da azınlıkların ve farklı etnik grupların ülkenin geleceği için bir tehdit olarak algılanmaya ve stereotipleştirmeye devam edildiği görülmektedir. Bilişsel boyuttaki bu durumun kurumsal boyuta yansımaları ise mevcut çalışmanın ilerleyen kısmında ele alınacaktır.

2.4.1.2. Avrupalılık Ekseninde Bulgar Milliyetçiliğinin Yeniden Üretilmesi

AB adaylık sürecine ilişkin başlık altında ele alındığı üzere, 2001 seçimlerinde en yüksek oyu alarak koalisyon hükümetinde Başbakan olan Simeon Sakskoburggotski'nin NDSV Partisi AB üyeliği ile ulusal kimliği bağdaştıran bir yaklaşım izlemiştir. Bulgar milliyetçiliğinin Avrupalılık çizgisinde tanımlanması yaklaşımı AB üyeliği sonrasında iktidara gelen GERB hükümetleri döneminde daha belirgin hale gelmiştir. Bulgar milliyetçiliğinin yeniden üretiminde önemli bir rol oynayan GERB iktidarlarının çift yönlü bir siyasi strateji izlediği görülmektedir. Stratejinin birinci ayağı komünist rejim karşıtı bir tutum benimseyerek komünist dönem ile olan bağı tamamen koparma ve Avrupa yanlısı milliyetçi cephe oluşturma hedefine dayanmaktadır. Bunun için geçmişte komünist rejim tarafından izlenen politika ve uygulamaların sonucunda yaşanan bazı olayların anma günü gibi etkinlikler vasıtasıyla simgeleştirilmesi ve sürekli gündemde tutulması yer almıştır. Bu kapsamda atılan önemli adımlardan birisi 20 Ocak 2011 tarihinde Başbakan Boyko Borisov liderliğindeki Bakanlar Kurulu 1

Şubat tarihinin “Komünist Rejim Kurbanlarını Anma ve Saygı Günü” olarak ilan edilmesi olmuştur.⁵⁰¹

1 Şubat anma günü kararı sadece GERB hükümetinin kararı olmamıştır. Karar önerisinin AB adaylık ve müzakere sürecinde görev yapmış ve dönemin DGB liderliğindeki “maviler” koalisyonunun adayları olarak seçilmiş olan eski cumhurbaşkanları Jelyu Jeleu (*Желю Желев*) (1990-1997) ve Petır Stoyanov (*Петър Стоянов*) (1997-2002) tarafından gelmiştir. Önerinin GERB yetkililerine iletilmesi görevini üstlenen kişi ise 1948 yılında Fransa’ya göç etmiş olan Bulgar gazeteci Dimi Panitsa (*Димитрий-Иван (Дими) Евстатиев Паница*) olmuştur. Kararın oluşmasında rol oynayan kişiler kadar kararın gerekçesinde yer alan ifadeler de önem taşımaktadır. Kararın gerekçesinde özetle “1 Şubat 1945, sözde Halk Mahkemesi Birinci Dairesinin devlet yöneticilerini, milletvekillerini, memurları, bakanları, toplumun ileri gelenlerini, kurbanları ölümle buluşturduğu gündür. Bu tarihimiz için bir semboldür, zira Bulgar halkına yönelik kanlı baskıların başlangıcını teşkil etmektedir” ifadeleri yer almıştır.⁵⁰²

GERB iktidarının ilk icraatleri arasında yer alan “1 Şubat Komünist rejim kurbanlarını anma günü” her yıl siyasi söylem ve resmi törenlerle anılmıştır. Bulgaristan’ın Avrupalı olduğu ve Avrupa’nın önemli bir parçası olduğu vurgusunu

⁵⁰¹ 20 Ocak 2011 tarih ve 37 sayılı Bakanlar Kurulu Kararının yayımlandığı 28 Ocak 2011 tarih ve 9 sayılı Bulgar Devlet Gazetesi için bkz. Министерски Съвет, “Решение № 37 от 20 януари 2011 г. за обявяване на 1 февруари за Ден на признателност и почит към жертвите на комунистическия режим (Rešenje no. 37 ot 20 Yanuari 2011 g. za obyavyavane na 1 Fevruari za Den na priznatelnost i počit kım jertvite na komunističeskiya rejim)”, Държавен вестник бр.9 (Dırjaven vestnik), 28.1.2011 § (2011),

<https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp;jsessionid=B236B1C211ACBA2B42D15CC74C47E456?idMat=43524> (04.04.2024).

⁵⁰² Христов, “Днес е Ден за почит и признателност пред жертвите на комунистическия режим (Hristo Hristov, Dnes e Den za počit i priznatelnost pred jertvite na komunističeskiya rejim)”.

sürekli olarak öne çıkarılmış ve gündemde tutulmuştur. Bu metinlerden birinde bir şairin “Bulgaristan Avrupa’nın kalbi değildir, ancak onun kalbinin bir parçasıdır” ifadesi öne çıkarılmıştır.⁵⁰³ Söz konusu şiirin Bulgaristan’ın AB ve NATO üyesi olmadan çok önce yazıldığına dikkat çekilerek Avrupa yanlısı tutumun tarihsel köklerine vurgu yapılmıştır. GERB bildirisinde yer alan bu Avrupa yanlısı söylemde Bulgaristan “özgür, bağımsız ve onurlu” bir Avrupa ülkesi olarak tanımlanmıştır. Bu söylemin ülke dışı aktörlere yönelik mesaj taşıdığı gibi asıl olarak Bulgar milliyetçiliğinin yeniden tanımlanması ve ülke içinde siyasetin şekillenmesinde önemli olduğu görülmektedir. Dışa yönelik mesaja bakıldığında komünist rejim geçmişiyle olan bağın tamamen koparıldığı ve Avrupa ile bütünleşmeye sahip çıkıldığı vurgusu öne çıkarılmaktadır. Ülke içine yönelik etkisine bakıldığında ise Bulgar kimliği ve milliyetçiliğinin Avrupalılık etrafında tanımlandığı ve ulusal siyasetin bu yeni tanımlama üzerinden konsolide edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Komünist rejim geçmişinden kopuşu pekiştirmeye ve Avrupa yanlısı yaklaşımı öne çıkarmaya yönelik GERB hükümeti tarafından gündeme getirilen bir başka olay, 16 Nisan 1925 yılında yaşanan ve “Kutsal Perşembe” olarak anılan Kilise baskını olmuştur. 1 Şubat komünist rejim kurbanlarını anma gününde olduğu gibi komünist rejim dönemi karşıtlığını pekiştirmeyi amaçlayan GERB tarafından yayınlanan bildiride “Kutsal Perşembe” olarak anılan olay “Bulgar tarihinin en büyük terörist eylemi” olarak nitelendirilmiştir. O tarihte yönetimde olan Çar III. Boris’in siyasi ve askeri kadrolarına

⁵⁰³ “Bulgaristan Avrupa’nın kalbi değildir, ancak onun kalbinin bir parçasıdır” (България не е сърцето на Европа, но е част от нейното сърце) (Bilgariya ne e sirtseto na Evropa, no e çast ot neynoto sirtse) ifadesinin yer aldığı GERB Partisi Parlamento Grubunun 1 Şubat Komünizm kurbanlarını anma günü bildirisi için bkz. Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ), “Декларация от Парламентарната група на ПП ГЕРБ (Deklaratsiya ot Parlamentarnata grupa na PP GERB)”, Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 01.02.2018, https://www.gerb.bg/bg/news/detail-deklaraciya_ot_parlamentarnata_grupa_na_pp_gerb-47323.html (14.03.2024).

ve dolayısıyla devlete yönelik olarak dönemin Bulgar Komünist Partisinin silahlı örgütü tarafından düzenlenen saldırılarda General Konstantin Georgiev ile birlikte aralarında çocukların da bulunduğu 134 kişinin hayatını kaybettiği ve 500 civarında kişinin yaralandığı vurgulanmıştır. Bu olayın her zaman hatırlanması çağrısında bulunulan bildiride Bulgar halkı “çağdaş Bulgaristan'ın sonsuza dek demokratik ve Avrupa yolunu seçtiğini ve terörist ve kanlı rejimlerin yeniden kurulmasına asla izin vermeyeceğini” bir kez daha ilan etmeye davet edilmiştir. Ayrıca geçmişte komünist parti ve rejim tarafından yapılan uygulamalar “Bulgar ulusu ve devletine karşı işlenmiş suçlar” olarak nitelendirilmiştir.⁵⁰⁴

Komünist rejim dönemiyle ilgili gündeme getirilen bu tür olaylarda Avrupa yanlısı tutum ve kimlik inşasının öne çıktığı görülmektedir. Özellikle 1 Şubat Komünist Rejim Kurbanlarını Anma Günü etkinliği Avrupa yanlısı yaklaşımın komünist rejim geçmişiyle bilişsel bağlar da dâhil olmak üzere tüm bağların koparılması üzerine odaklandığını ve AB üyeliği sonrasında farklı siyasi partiler ve hükümetler dönemi boyunca etkinliğini sürdürdüğünü göstermektedir. Aynı zamanda Avrupalılaştırmanın bilişsel boyutunun Bulgar siyasetinin ötesinde Bulgar devlet yönetimi ve Bulgar milliyetçiliği üzerindeki etkisini gösteren somut bir örnek teşkil etmektedir. Avrupalılık çizgisinde oluşan bu yeniden tanımlamanın iç siyasetin yeniden tasarlanmasında genel bir etkiye sahip olduğu kadar azınlıkların ve farklı etnik grupların ülke içinde elde ettikleri siyasi ve sosyoekonomik gücünün sınırlandırılması üzerinde de önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

⁵⁰⁴ 16 Nisan 1925 tarihinde yaşanan ve “Kutsal Perşembe” olarak anılan Kilise baskınına ilişkin GERB Partisinin açıklaması için bkz. Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ), “Декларация на ПП на ПП ГЕРБ (Deklaratsiya na PG na PP GERB)”, Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 16.04.2020, https://www.gerb.bg/bg/news/detail-deklaraciya_na_pg_na_pp_gerb-55117.html (04.04.2024).

Bulgar siyaseti genelindeki etkisi Avrupa yanlısı tutumun güçlendirilmesi olduğu kadar BSP'nin komünist rejim geçmişine vurgu yapılarak azınlıklar ve diğer etnik gruplar da dâhil olmak üzere toplumun her kesiminde var olan maziye dair olumsuz ve kötü hatıraların sorumlusu olarak gösterilmiştir. Geçmişte komünist parti ve rejim tarafından yapılan uygulamalar “Bulgar ulusu ve devletine karşı işlenmiş suçlar” olarak nitelendirilerek Bulgar toplumu nazarında itibarsızlaştırma ve böylece siyasi parti ve aktörlerin merkez sağ ve milliyetçi çizgide konsolide olmasına çalışılmıştır. Böylece BSP ile diğer siyasi kesimlerin arasına mesafe konulması ve işbirliğinin önlenmesine çalışılmıştır. Aynı şekilde azınlıklar ve etnik grupların asimilasyon ve “ad değiştirme” döneminden kalan kötü anıları canlı tutularak AB üyeliği sonrası dönemde BSP ile siyasi yakınlaşma ve işbirliğinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bir taraftan Bulgar siyasetinin merkez sağ ve milliyetçi çizgide konsolide olmasına çalışılırken diğer taraftan da azınlıklar ve diğer etnik grupların geçmişe dair olumsuz hatıralar üzerinden ayrışması için çaba sarf edildiği görülmüştür.

2.4.1.3. Asimilasyon Uygulamalarının Sorumluluğundan Kurtulma ve Psikolojik Üstünlüğü Yeniden Tesis Etme Çabası

Bulgar milliyetçiliğinin yeniden üretilmesinde komünist rejim dönemi ile bağların koparılması stratejisinin bir diğer yönünün azınlıklara ve etnik gruplara da uygulanması olduğu görülmektedir. Bu sayede, eski rejimin asimilasyon politikası ve uygulamalarından kaynaklanan sorumluluktan kurtulmanın hedeflendiği, diğer taraftan da bilişsel boyutta rahatlama sağlayarak azınlıkların ve etnik grupların ülke içi güç paylaşımından elde ettiği siyasi konumun zayıflatılmaya çalışıldığı görülmektedir. Avrupalılık tanımlamasıyla benzerlik gösteren ve bütünlük oluşturan bu yöndeki somut örnekler arasında 2012 yılında Bulgar Meclisi tarafından eski rejimin Türklere yönelik asimilasyon politikasını “kınama” bildirisi, eski rejimin uygulamalarının yargılanması

süreci ve komünist rejime karşı mücadele ettikleri gerekçesiyle 2015 yılında Belene mağdurlarına verilen devlet nişanı yer almaktadır.

11 Ocak 2012 tarihinde Bulgar Meclisi tarafından “Bulgar Müslümanlarına Yönelik Zorla Asimilasyon Girişimini Kınayan Bildiri” yayımlanmıştır.⁵⁰⁵ Bildirinin başlangıcında Avrupa İnsan Hakları Şartı ve İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesine atıfta bulunularak “Demokratik değişimlerin başlangıcından bu yana, 20 yıldır Bulgar adalet sisteminin, sözde ‘Yeniden Diriliş’ de dâhil olmak üzere Bulgar Müslümanlarına yönelik zorla asimilasyon girişiminin faillerini cezalandıramamasından büyük üzüntü duyulduğu” ve “bu tür suçlar için zaman aşımı olamayacağı” ifade edilmiştir. Bu nedenle Bulgar Meclisinin “Totaliter komünist rejimin, sözde ‘Yeniden Diriliş’ de dâhil olmak üzere, Bulgaristan Cumhuriyeti’ndeki Müslüman azınlığa yönelik asimilasyon politikasını kategorik olarak kınadığı”, “1989 yılında 360.000’den fazla Türk kökenli Bulgar vatandaşının sınır dışı edilmesini totaliter rejimin bir tür etnik temizliği olarak ilan ettiği”, “Bulgar yargısını ve Bulgaristan Cumhuriyeti Başsavcısını sözde ‘Yeniden Diriliş Süreci’nin failleri aleyhindeki davanın sonuçlandırılması için gerekeni yapmaya davet ettiği” ve davayı ”zaman aşımı ile kapatma girişiminin, suçu gerçek suçlulardan alıp tüm Bulgar halkının üzerine atmak” olarak gördüğü belirtilmiştir.

Bulgar Meclisinin bildirisi ilk yayınlandığında uluslararası kamuoyunda olumlu karşılık bulmuş ve bazı olumlu açıklamalar yapılmıştır. Bunlar arasında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının açıklaması da yer almıştır.⁵⁰⁶ Dışişleri Bakanlığının

⁵⁰⁵ Народно Събрание, “Декларация, осъждаща опита за насилствена асимилация на българските мюсюлмани (Deklaratsiya, osijdašta opita za nasilstvena asimilatsiya na Bılgarskite Müslümani) (11.01.2012)” (Държавен вестник бр. 5 (Dirjaven vestnik, no.5), 17.1.2012), <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=60373> (10.05.2024).

⁵⁰⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Bulgaristan Ulusal Meclisi’nde Zorla Asimilasyon Politikasını Kınayan Bildirinin Kabulü Hk. (12 Ocak 2012, No:9)”, 12.01.2012,

açıklamasında “Komşu, dost ve müttefik Bulgaristan Cumhuriyeti’nin Ulusal Meclisi’nde, tarihe bir insanlık suçu olarak geçen sözde “soya dönüş süreci” de dâhil olmak üzere, Bulgaristan Müslümanlarına karşı totaliter rejim tarafından uygulanan zorla asimilasyon politikasını kınayan bir bildirinin kabul edilmiş olmasından memnuniyet” duyulduğu ifade edilmiştir. Bildirinin “Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmiş ve demokratikleşme sürecinde önemli aşama kaydetmiş bir devletin kendi vatandaşlarına karşı sergilediği gecikmiş, ancak yerinde bir davranışı olarak” görüldüğü ve “bu karanlık girişimin sorumlularının adalete hesap vermeleri ve bu insanların mağduriyetlerinin her yönüyle giderilmesi için somut adımlar atılmasının zamanının geldiğine” olan inanç vurgulanmıştır. Ayrıca “Bulgaristan Ulusal Meclisi’nde aynı gün, amaç ve hedefi belli marjinal bir siyasi parti tarafından gündeme getirilen 1915 olayları hakkındaki Türkiye aleyhtarı karar tasarısının reddedilmiş olmasından duyulan memnuniyet” dile getirilmiştir.

Bulgar Meclisi tarafından kabul edilen Bildiriye ilişkin yapılan analizlerde şekil ve içerik olarak bazı hususlara dikkat çekilmiştir.⁵⁰⁷ Bildirinin şekline ilişkin değerlendirmede 240 sandalyeli Bulgar Meclisinde 115 milletvekilinin katılımıyla yapılan oylamada 112 "kabul" ve 3 "çekimser" oy ile kabul edilmiş olması öne çıkmaktadır. Bildirinin Ivan Kostov başkanlığındaki “Mavi Koalisyon” tarafından sunulmuş olması ve HÖH desteğiyle geçmiş olması dikkat çekmektedir. Bildirinin dili ve kullanılan terimler açısından bakıldığında “Bulgar Müslümanları” ifadesinin öne çıkarılarak Türk azınlık kavramının kullanılmamış olması sorgulanmaktadır. Eski

https://www.mfa.gov.tr/no_9_-12-ocak-2012_-bulgaristan-ulusal-meclisi_nde-zorla-asimilasyon-politikasini-kinayan-bildirinin-kabulu-hk_.tr.mfa (10.05.2024).

⁵⁰⁷ Dr. Vildane Özkan, “Bulgaristan’da İnsanlığa Karşı İşlenen Büyük Suçun Sadece ‘Asimilasyon’ Adı Altında Kınanması ve Devam Eden Mağduriyet”, *Кърджали Хабър (Kırcaali Haber)*, 28.01.2012, <https://kircaalihaber.com/yorum/bulgaristanda-insanliga-karsi-islenen-buyuk-sucun-sadece-asimilasyon-adi-altinda-kinanmasi-ve-devam-eden-magduriyet> (10.05.2024).

komünist rejimin açılan arşivinde yer alan resmi devlet belgelerinde sözde “Soya Dönüş Süreci”nin "Bulgaristan için en büyük ve sorunlu etnik grup olan -Müslümanlarla değil- Türklerle ilgili" olarak planlandığı ve uygulandığının yazılı olduğuna dikkat çekilmektedir. Buna karşılık Bildiri’de "Türk azınlık" yerine “Bulgar Müslümanları” ifadesinin kullanılması bilinçli bir tercih olarak yorumlanmaktadır.

Şekle ilişkin bir başka değerlendirme ise Bildirinin sunuluş biçimine dair yapılmıştır. Bildiri kamuoyu tarafından ilk bakışta "özür dileme bildirisi" olarak anlaşılmış ve bazı çalışmalarda da bu şekilde yer almıştır.⁵⁰⁸ Ancak Bildiri metninin hiçbir yerinde “özür” ifadesi kullanılmamıştır. Metnin esasen "sadece kınama içerikli bir bildiri" olduğu ve dolayısıyla taşıdığı simgesel anlamın ötesinde içerik bakımından yoksun olduğu kabul edilmektedir. Kamuoyundaki bu yanlış algının nedeninin haberlere yansıma şeklinden kaynaklandığına dikkat çekilmektedir. Bildiri haberinin verilişinde bazı tarafların metne ilişkin ifadeleri tam ve özenli tercüme etmediğine dikkat çekilmiş ve bu durum Bildiriden duyulan memnuniyetin ve iyi niyetli yaklaşımın bir sonucu olarak yorumlanmıştır. Ancak yine de Bildiride kullanılan ifadelerin eleştirel olarak ele alınmamış olması ve sorunsallaştırılmamış olması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Öte yandan, bazı tarafların da Bildiride yer almasına rağmen bazı ifadeleri eksik veya değiştirerek kullandığına dikkat çekilmiş ve bu durum bilinçli bir tercih olarak görülmüştür.⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ Birgül Demirtaş, “Bulgaristan’da Asimilasyon Kampanyası: Geçmişle Yüzleşmek ya da Yüzleşmemek”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler* c.1, s.1 (2012), s.165-72; Erdem Özlük, “Uluslararası İlişkilerde Özür Dilemek: Özrün Kuramı”, *Uluslararası İlişkiler*, 2015, c.11, s. 44, s.51-78.

⁵⁰⁹ Dr. Vildane Özkan, “Bulgaristan’da İnsanlığa Karşı İşlenen Büyük Suçun Sadece ‘Asimilasyon’ Adı Altında Kınanması ve Devam Eden Mağduriyet”, *Кърджали Хабер (Kırcaali Haber)*, 28.01.2012, <https://kircaalihaber.com/yorum/bulgaristanda-insanliga-karsi-islenen-buyuk-sucun-sadece-asimilasyon-adi-altinda-kinanmasi-ve-devam-eden-magduriyet> (10.05.2024).

Bildirinin içeriğine ilişkin yapılan değerlendirmede dikkat çekilen ilk husus, “‘asimilasyon’ kınama stratejisi” uygulanarak gerçek suçlu ve mağdurların gizlenmesi ve bu yolla AB ve uluslararası kamuoyu nezdinde aklanma ve hukuki sorumluluktan kaçınma olarak görülmektedir. Dikkat çekilen ikinci husus, 2006 yılında Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinde yapılan ve Bulgaristan’ın da yer aldığı görüşmelerde sözde “Soya Dönüş Süreci” uygulamasının Türk azınlığa karşı işlenmiş “etnik-soykırım” olarak ifade edilmiş olmasına rağmen, 2012 tarihli Meclis Bildirisinde “etnik soykırım” ifadesi kullanılmayarak yerine “asimilasyon” ifadesinin kullanılmış ve asimilasyon uygulamasının kınanmış olmasıdır. Bilinçli bir tercih olarak görülen bu durumun asıl amacının “etnik soykırım” gibi insanlığa karşı işlenen suçlar kapsamına girmesinin önlenmesi ve cezai bir karşılığı olmayan “asimilasyon” olarak gösterilmeye çalışılması olarak yorumlanmaktadır. Bu noktada Bildiride kullanılan “etnik temizlik” ifadesinin Türk kökenli Bulgar vatandaşlarının 1989 yılında zorunlu göçe tabi tutularak ülke dışına çıkarılması şeklinde tanımlandığı ve dolayısıyla bir nevi sürgün uygulaması gibi gösterilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. İçeriğe ilişkin son değerlendirme olarak, Bildiriyle birlikte tarih boyunca ve bilhassa 1984-1989 döneminde Türk azınlığa ve diğer etnik gruplara yönelik yürütülen politika ve uygulamalara karşı “fiziksel soykırım, kültür-kırımı (kültürel soykırım), etnik-kırım (etnik soykırım), ad-kırımı, etnik ayrımcılık, nefret suçları ve etnik temizlik (sınır-dışına kovma)” gibi farklı dava konusu olabilecek çalışmaların önüne geçme çabası olarak değerlendirilmiştir.

Konunun muhatapları tarafından daha önceki yıllarda yapılmış olan bazı açıklamaların yukarıda yer alan analizleri doğrular nitelikte olduğu görülmektedir. Bunların başında Güçlü Bulgaristan İçin Demokratlar Partisi ve “Mavi Koalisyon” adına Bildiri metnini Meclise sunan İvan Kostov’un 2001 seçimlerinden önce sarf ettiği sözler yer almaktadır. Asimilasyon sürecine ilişkin tartışmaların yeniden gündeme geldiği 2001 seçimleri döneminde DGB lideri olan İvan Kostov “etnik soykırım”

tartışmalarını reddederek “Bu sürgünle sonuçlanan bir asimilasyondur ama soykırım değildir. Sürgün ama Yahudilere yapılan soykırım gibi değildir” ifadelerini kullanmıştır.⁵¹⁰

2012 tarihli Meclis Bildirisinin Bulgar iç siyasetinde farklı yankıları olmuştur. Her ne kadar mecliste yapılan oylamada HÖH bildiri lehine oy kullanmış ve bildiriyi önemli bir adım olarak nitelendirmiş olsa da yasal düzenleme ve yargı süreçleri ile ilgili çalışmaları yeterli görmemiştir. Takip eden süreçte HÖH tarafından asimilasyon süreci uygulamalarının zaman aşımı kapsamı dışında tutulması ve sorumlularının cezalandırılması için yasal düzenlemelerde değişiklikler yapılmasına yönelik Bulgar Meclisinde kanun teklifleri sunulmuştur. Bunlar arasında ceza kanunu⁵¹¹, yargı kanunu⁵¹², Bulgar kimlik belgelerine ilişkin kanun⁵¹³ ve vatandaşlık kanunu⁵¹⁴ gibi düzenlemelerde değişiklik yapılmasına yönelik yasa teklifleri yer almıştır.

Bildiri metni kadar metinde atıfta bulunulan dava sürecinin seyri ve yaşanan gelişmeler de tartışma konusu olmuştur. Bununla ilgili en önemli gelişme asimilasyon

⁵¹⁰ Atasoy ve Alkar, “Bulgaristan Müslümanlarını Derinden Etkileyen Yeniden Doğuş Sürecinin Geçiş Döneminde Sorgulanması ve Yargılanması”, s.59.

⁵¹¹ Лютви Ахмед Местан vd., “Законопроект за изменение и допълнение на наказателния кодекс (Zakonoproekt za izmenenie i dopilnenie na nakazatelniya kodeks)” (2014), <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/15018> (10.05.2024).

⁵¹² Лютви Ахмед Местан vd., “Законопроект за изменение и допълнение на закона за съдебната власт (Zakonoproekt za izmenenie i dopilnenie na zakona za sudebnata vlast)” (2014), <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/15019> (10.05.2024).

⁵¹³ Илия Янков Илиев vd., “Законопроект за изменение и допълнение на закона за българските лични документи (Zakonoproekt za izmenenie i dopilnenie na zakona za Bılgarskite lični dokumenti)” (2014), <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/15084> (10.05.2024).

⁵¹⁴ Илия Янков Илиев vd., “Законопроект за изменение и допълнение на закона за гражданската регистрация (Zakonoproekt za izmenenie i dopilnenie na zakona za grajdanskata registratsiya)” (2014), <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/15085> (10.05.2024).

sürecine ilişkin davalarda zaman aşımının aranmamasına ilişkin ceza kanununda değişiklik yapılması için HÖH'ün verdiği yasa teklifi ve Anayasa Mahkemesinin iptal kararı olmuştur. 27 Ekim 2014 tarihinde Meclise yasa değişikliği teklifi sunan HÖH, ceza kanununda değişiklik yapılarak “yeniden doğuş süreci” ve asimilasyon uygulamaları ile ilgili suçların zaman aşımı kapsamı dışında tutulmasını istemiştir. Yasa değişikliği teklifi metninde “9 Eylül 1944'ten sonra komünist rejimle ilişkili kişiler tarafından siyasi nedenlerle işlenen ikinci Bölüm [...] kapsamındaki suçlarla ilgili olarak, sözde "yeniden doğuş süreci" ile bağlantılı olanlar da dâhil olmak üzere, kovuşturma ve cezanın infazı zaman aşımı nedeniyle sonlandırılmaz” ifadesinin ceza kanunun 79'uncu maddesinin 3'üncü fıkrası olarak eklenmesi önerilmiştir.⁵¹⁵

HÖH'ün teklifi ceza kanununda değişiklik yapılmasına ilişkin diğer önerilerle birlikte görüşülmüş ve biraz farklılaştırılarak 17 Eylül 2015 tarihinde Bulgar Meclisi tarafından kabul edilmiş ve 26 Eylül 2015 tarih ve 74 sayılı Devlet Gazetesi'nde yayımlanarak yasalaşmıştır. Bu yasa değişikliğiyle birlikte Ceza Kanunun 79'uncu maddesinin 2'nci fıkrasında “Ceza kovuşturması ve cezanın infazının zaman aşımı nedeniyle sonlandırılmayacağı haller:

1. barışa ve insanlığa karşı işlenen suçlar;

2. Ceza Kanununun ikinci bölümü [...] kapsamında yer alan, 9 Eylül 1944 tarihinden 10 Kasım 1989 tarihine kadar olan dönemde Bulgar Komünist Partisi

⁵¹⁵ “Не се изключват по давност преследване и изпълнението на наказанието по отношение на престъпления по глава втора... извършени по политически причини, от лица, свързани с комунистическия режим след 9 септември 1944 г., включително и тези, свързани с така наречения "възродителен процес"” Лютви Ахмед Местан vd., Законопроект за изменение и допълнение на наказателния кодекс (Zakonoproekt za izmenenie i dopolnenie na nakazatelniya kodeks) (10.05.2024).

yönetim organlarının üyelerinin yanı sıra yönetim veya parti görevleri üstlenen üçüncü şahıslar tarafından işlenen ciddi suçlar” şeklinde yer almıştır.⁵¹⁶

Ancak söz konusu düzenleme, anayasaya aykırılık gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.

Bulgaristan Başsavcısı tarafından açılan 2015 tarih ve 12 nolu anayasaya aykırılık davasını görüşen Anayasa Mahkemesi 13 Ekim 2016 tarih ve 12 sayılı Kararıyla zamanaşımına ilişkin Ceza Kanunu’nun 79’uncu maddesinin 2’nci fıkrasını iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesinin iptal kararının hukuki ve teknik nitelikli gerekçeleri arasında “zamanaşımının durdurulması ve kesintiye uğramasına bakılmaksızın, cezai hukuk ilişkisini kesin ve koşulsuz olarak sona erdiren mutlak zamanaşımı süresinin de düzenlenmiş” olması gibi hususlar yer almıştır. Kararın hukuki içeriği ve teknik gerekçeler mevcut çalışmanın amacı ve kapsamı dışında kaldığı için burada ayrıntılarına girilmeyecektir. Ancak kararın meydana getirdiği siyasi sonuçlar ve Bulgar milliyetçiliğiyle ilişkisi dikkate alındığında bazı ifadelere kısaca yer vermek uygun olacaktır. Kararda “baskıcı rejimlerden demokrasiye geçiş yapan ülkelerde geçişin adaleti sorununun, yeni rejimi eski siyasi rejimden ayırmanın ilk sınavı” olduğu ve “Bulgar Anayasasının, komünist totaliterlik de dâhil olmak üzere totaliterliğin her

⁵¹⁶ „(2) Не се изключват по давност наказателното преследване и изпълнението на наказанието по отношение на: 1. престъпления против мира и човечеството; 2. тежки престъпления по глава втора, раздел I, раздел II, раздел IV и раздел V; глава трета, раздел I, раздел II и раздел III; глава единадесета, раздел III от особената част на Наказателния кодекс, извършени в периода от 9 септември 1944 г. до 10 ноември 1989 г. От членове на ръководни органи на Българската комунистическа партия, както и от трети лица, на които са възложени ръководни длъжностни или партийни функции.“ Народно Събрание, “Закон за изменение и допълнение на Наказателния кодекс (УКАЗ № 175) (Zakon za izmenenie i dopolnenie na Nakazatelniya kodeks (UKAZ No.175)”, Държавен вестник бр.74 (Dırjaven vestnik no.74), 26.09.2015 § (2015), <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=97604> (10.05.2024).

türlüsünü esasen reddeden demokrasi ilkelerini benimsediği” belirtilmiştir. Devamında “Temel Kanun kapsamında tek bir tarafın tekelinde olan totaliter yönetimin, bazı cezai suçların etkili kovuşturmanın ötesinde kalması için gerekli koşulları yarattığı” ve “bu nedenle onları sorumlu tutma arayışının meşru” olduğu ifade edilmiştir. “Geçişin başlangıcından bu yana, adaletin önündeki siyasi engellerden arındırılmış olan bu suçlara ilişkin zaman aşımı, yeni demokratik hükümete bu eylemlerin faillerini sorumlu tutma fırsatı sağladığı” ancak “ülkede demokrasinin yeniden tesis edilmesinden sonra (yasa koyucuya göre - 10 Kasım 1989'dan sonra) 1991 Anayasasının yürürlükte olduğu dönem de dâhil olmak üzere, hiçbir meşru gerekçe olmaksızın geçerli olan zamanaşımına saygı göstermemek kesinlikle haksız” bir durum olarak nitelendirilmiştir. Sonuç olarak “her halükarda, demokratik bir devletin yasama organı da dâhil olmak üzere kurumlarının eylemsizliği, bireylerin ceza rejiminde ayrımcı bir sınırlamaya neden olamayacağı” hükme bağlanmıştır.⁵¹⁷ Diğer bir ifadeyle, aradan geçen zaman

⁵¹⁷ Mahkeme kararındaki zaman aşımının belirlenmesi açısından hukuk tekniği ile ilgili ifade: “Независимо от спирането и прекъсването на давността законодателят е уредил и абсолютната давност, която окончателно и безусловно погасява наказателното правоотношение.” Mahkeme kararında siyasi sonuçlar açısından önemli görülen siyasi nitelikli değerlendirmeler: “В държавите, извършващи преход от репресивни режими към демокрация, въпросът за правосъдието на прехода е първият тест за разграничаване на новия от стария политически режим. Българската Конституция възприема принципите на демокрацията, които по своето същество отричат всички форми на тоталитаризъм, включително комунистическия тоталитаризъм. Тоталитарното управление, монополизирано по силата на Основния закон от една партия, създава предпоставки някои престъпни посегателства да останат извън ефективното наказателно преследване. Поради това стремежът да се потърси отговорност за тях е легитимен. От началото на прехода, освободен от политическите препятствия за правосъдие, давностният срок за тези престъпления е предоставял възможност на новата демократична власт да потърси отговорност на извършителите на тези деяния. Абсолютно неоправдано е и без каквото и да било легитимно основание да не се зачита погасителната давност, която е текла след възстановяването на демокрацията в страната

içerisinde herhangi bir zaman aşımı tartışmasına mahal vermeden yetkili mercilerin görevlerini yerine getirebilme imkânı olmasına rağmen, bunun yapılmadığı belirtilmiştir.

HÖH tarafından önerilen ve farklı biçimde de olsa yasalaşan kanun değişikliğinin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesinin, dava sürecinin uzamasına neden olan ve konunun ceza kovuşturması kapsamında sonuçlandırılmasını engelleyen nedenler arasında saymak mümkündür. Ancak Anayasa Mahkemesinin kararında yer alan tespitler de dikkate alındığında, geçiş sürecinden itibaren siyaset kurumu ve devlet yönetiminde yer alan karar alıcıların konuyla ilgili işlemleri gerçekleştirme ve dava sürecini tekâmül ettirme noktasında siyasi bir isteksizlik veya yetersizlik içerisinde oldukları görülmektedir. Azınlıkların korunması ve hakların kullandırılması noktasında benzer bir isteksizliğin diğer alanlarda da yaşandığı görülmektedir. Mevcut çalışmanın bir sonraki başlığı altında ele alınacağı üzere, AB üyeliği sürecinde Roman vatandaşların entegrasyonuna ilişkin düzenlemeler konusunda da benzer bir siyasi isteksizlik olduğu görülmüştür.

Bulgar Meclisinin Bildirisi de dâhil olmak üzere farklı dönemlerde farklı vesilelerle çeşitli Bulgar devlet yetkilileri ve siyasileri tarafından yapılan sözlü kınamalara ve konuyla ilgili çeşitli yayınlar iyi niyet göstergesi olarak karşılanmıştır. Ancak dava sürecinin bir türlü sonuçlandırılmaması, meselenin ahlaki boyutla sınırlı tutulmaya ve cezai kovuşturma gibi somut adımlardan kaçınılmaya çalışıldığının bir

(според законодателя – след 10-и ноември 1989 г.), включително и по времето, когато действа Конституцията от 1991 година. В никакъв случай бездействието на институциите на една демократична държава, включително и на законодателната власт, не може да обуславя дискриминационно ограничение в наказателноправния режим на лицата.”Конституционен Съд (Konstitutionsen Sıd), “Решение № 12 от 13 октомври 2016 г. по конституционно дело № 13 от 2015 г. (Rešenje No.12 ot 13 Oktomvri 2016 g. po konstitutsionno delo No.13 ot 2015 g.)” (2016), <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=108411> (10.05.2024).

göstergesi olarak yorumlanmıştır. Meclis Bildirisinin yayımlanmasının üzerinden altı ay gibi kısa bir süre geçtikten sonra asimilasyon dava dosyasının zaman aşımı ile kapatılmaya çalışıldığı görülmüştür. Ayrıca asimilasyon uygulamasında görev yapanlara 1986 yılında devlet nişanı verilmiş olması ve isimlerinin belli olmasına rağmen hiçbirinin yargılanıp cezalandırılmamış olmasına, dahası uygulamalara sessiz kalanların ve iştirak edenlerin devlette üst kademelere atanmış olmasına dikkat çekilmiştir. Buna ilave olarak totaliter/komünist yapılarla doğrudan bağlantılı kişilerin üst düzey kamu görevleri üstlenmelerinin yasaklanmasını ifade eden ve diğer AB üyesi ülkelerde kabul edilmiş olan “temizlik kanunu” (*lustration law*) gibi bir düzenlemenin Bulgaristan’da eksik olduğuna dikkat çekilmiştir.⁵¹⁸ Esasında kısaca devlet güvenlik arşiv soruşturması kanunu olarak ifade edilebilecek olan yasal düzenleme AB üyeliğiyle birlikte 2006 yılında kabul edilmiştir. Ancak mevcut çalışmanın bir sonraki başlığı altında ayrıntılı olarak görüleceği üzere uygulanma şekliyle ilgili olarak çeşitli tartışmalara konu olmuştur.

Mevcut çalışmanın bu kısmında eski rejim döneminin yönetim kadrolarının yargılanması konusuna kısaca değinmek ve dava süreçlerinin kendi içerisindeki ayırımına dikkat çekmek gerekmektedir. Bu noktada yargılama süreçlerini devrik yönetim yargılamaları ve asimilasyon uygulamaları ile ilişkili olan davalar şeklinde kendi içinde ikiye ayırmak gerekmektedir. Devrik yönetimin yargılanmasına ilişkin başlıca dava Todor Jivkov ile ilgili olan davadır. 10 Kasım 1989 tarihinde istifa ettirilmesinin ardından Jivkov, Ocak 1990’da tutuklanmıştır. İki yıl sonra Hükümet fonlarını zimmetine geçirmek suçundan 7 yıl hapis cezasına mahkûm edilmiş, ancak bozulan sağlık durumu gerekçe gösterilerek cezası ev hapsine çevrilmiştir. 1996 yılında

⁵¹⁸ Muzaffer Kutlay, “Bulgaristan’da Asimilasyon Davasına Zaman Aşımı”, *TUİÇ Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Derneği*, 31.08.2012, <https://www.tuicakademi.org/bulgaristanda-asimilasyon-davasina-zaman-asimi/> (10.05.2024).

Bulgar Yüksek Mahkemesi tarafından beraat ettirilmiştir. 5 Ağustos 1998 tarihinde zatürreden ölmesinin ardından yeniden yargılanması için açılan davalar düşmüştür.⁵¹⁹

Asimilasyon politikasına yönelik yargılama ve dava süreçleri ise ayrı bir başlık oluşturmakta olup aradan geçen 30 yıldan fazla süreye rağmen hala sonuçlandırılmamıştır. Dava süreci, Jivkov dönemi sonrasında kurulan Dimitir Popov hükümetinin, DGB ve HÖH'ün isteklerini dikkate alarak sözde “Yeniden Doğuş” döneminden sorumlu tutulanların sorgulanması ve cezalandırılmasına ilişkin çalışmalarla başlamıştır. Eski rejim döneminin ileri gelenleri arasında yer alan Todor Jivkov, Georgi Atanasov, Dimitir Stoyanov, Petir Mladenov ve Penço Kubadinski'ye karşı “ırkçı veya etnik temele dayalı düşmanlığı körüklemek” iddiasıyla 31 Ocak 1991 tarihinde kamu davası açılmıştır. 1993 yılında ise Todor Jivkov, Georgi Atanasov ve Dimitir Stoyanov hakkında Yargıtay tarafından hazırlanan bir iddianame ile bu kez “ırkçı veya etnik temele dayalı düşmanlığı körükleme” yerine “iktidarı kötüye kullanma” ile suçlandıkları dikkat çekmektedir. Ancak Şubat 1995'e gelindiğinde, ek soruşturma yapılması ve 1984 - 1989 döneminde zarar görenlerin ifadelerinin alınması isteğiyle mahkeme dava dosyasını iade etmiştir. Öte yandan, Todor Jivkov ve Dimitir Stoyanov'un ölümüyle birlikte kamuoyunun davaya karşı olan ilgisinin azaldığı iddia edilmektedir.⁵²⁰ Bulgar kamuoyu açısından geçerli sayılabilecek olan bu durum, Belene

⁵¹⁹ David Binder, “Todor Zhivkov Dies at 86; Ruled Bulgaria for 35 Years”, *The New York Times*, 07.08.1998, <https://www.nytimes.com/1998/08/07/world/todor-zhivkov-dies-at-86-ruled-bulgaria-for-35-years.html> (10.05.2024); “Türkleri Bulgar yapan Todor Jivkov öldü”, *Milliyet*, 07.08.1998, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/turkleri-bulgar-yapan-todor-jivkov-oldu-5350189> (10.05.2024); “19 Yıl Önce Komünist Lider Todor Jivkov İktidardan Düşürüldü”, *Кърджали Хабер (Kırcaali Haber)*, 10.11.2008, <https://kircaalihaber.com/dunya/19-yil-once-komunist-lider-todor-jivkov-iktidardan-dusuruldu-> (10.05.2024).

⁵²⁰ Atasoy ve Alkar, “Bulgaristan Müslümanlarını Derinden Etkileyen Yeniden Doğuş Sürecinin Geçiş Döneminde Sorgulanması ve Yargılanması”, s.57-58.

mağdurları ve mirasçılarının çabasıyla gündemde tutulmaya çalışılmaktadır. 2012 yılında kabul edilen Meclis Bildirisi konunun gündemde tutulmasını sağlamıştır.

Asimilasyon dönemiyle ilgili dava sürecinde yaşanan gelişmeler ve yapılan çalışmalara bakıldığında dikkat çeken en önemli nokta, eski rejim döneminde devlet eliyle yapılan uygulamaların dönemin yönetim kadrolarına atfedilerek sorumluluğun bireyselleştirilmesi yönündeki eğilimdir. Söz konusu süreç ve uygulamalar dönemin devlet yönetiminden sorumlu kadrolar tarafından ve belirli bir etnik topluluğun tüm üyelerine yönelik bir bütün olarak yapılmış olmasına rağmen, düzeltici hukuksal düzenlemeler ve yargı süreçleri aynı şekilde re'sen ve bir bütün olarak yerine getirilmemiştir. Geçiş sürecine ilişkin kısımda ele alındığı üzere isimlerin ve hakların iadesinden başlayarak kişilerin bireysel taleplerde bulunması ve ayrı ayrı dava süreçleri başlatması gerekmiştir. Aynı şekilde 1991 yılından beri devam eden ceza davasında Askeri Savcılık tarafından başlatılan süreç halen daha sonuçlandırılmamıştır. Zamanla dönemin sorumluları yaşamdan ayrılmaya başlamış, son sanık olan dönemin Başbakanı Georgi Atanasov 31 Mart 2022 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine Mayıs 2022 sonunda Sofya Bölge Askeri Savcılığı davayı düşürmüştür. Ancak Sofya İstinaf Mahkemesi 22 Aralık 2022 tarihinde aldığı kararla Askeri Savcılığın davayı sonlandırma kararını iptal etmiş ve sürecin devam etmesi için dava dosyasını savcılığa iade etmiştir.⁵²¹

Belene mağdurları ve mirasçılarının, aralarında dayanışmayı ve toplumsal desteği sağlamak için kurdukları Balkanlarda Haklar, Adalet, Kültür ve Dayanışma Derneği (BAHAD) çatısı altında konuyu gündemde tutmaya ve dava süreçlerini bireysel olarak

⁵²¹ “Sofya İstinaf Mahkemesi, Bulgarlaştırma süreci soruşturmasını sonlandıran kararı bozdu”, *Кърджали Хабер (Kırcaali Haber)*, 28.12.2022, <https://kircaalihaber.com/bulgaristan/sofya-istinaf-mahkemesi-bulgarlastirma-sureci-sorusturmasini-sonlandiran-karari-bozdu-> (10.05.2024).

takip etmeye çalıştıkları görülmektedir.⁵²² Henüz sonuçlandırılmamış olan ve ayrı bir çalışma konusu olan Belene mağdurlarının dava süreçlerinin mevcut çalışma açısından önemi bilişsel boyutu ortaya koymasıdır. Geçmiş dönemde yapılan yanlışlarla hesaplaşma ve toplumsal vicdanın rahatlatılması sağlanamadığı gibi, yaşanan güncel sorunların kapsamlı ve nihai bir çözüme kavuşturulması iradesinin de ortaya konulamadığını göstermektedir.

Belene mağdurlarının dava sürecinin belirsizliğini koruduğu dönemde dikkat çeken bir başka gelişme yaşanmıştır. Bulgaristan hükümetinin önerisi üzerine 9 Haziran 2015 tarihinde Cumhurbaşkanı Rosen Plevneliev tarafından eski komünist rejime karşı direnişin öncülüğünü yaptıkları gerekçesiyle Belene Toplama Kampında mahkûm edilmiş olan Mustafa Ömer, Yusuf Babekoğlu ve Ali Ormanlı'ya "Onurlu Yurttaşlık Görevi" devlet nişanı verilmiştir. Plevneliev'in konuşmasında Bulgaristan'da günümüz demokrasisinin "totaliter eziyet mekanizmalarına karşı mücadele" veren bu kişilere borçlu olduğunu vurgulamıştır.⁵²³ Yapılan açıklamaların tamamına bakıldığında sonuçlandırılmayan dava süreçlerine benzer biçimde, konunun salt eski komünist rejim uygulaması olarak nitelendirilmesi ve sınırlandırılmaya çalışılması olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bir taraftan eski komünist rejimin uygulaması olarak gösterip geçmişle bağları bu yönden koparmak ve sorumluluk üstlenmeme, diğer taraftan da Belene mağdurlarının tepkilerini azaltarak meseleyi soğutma yönüne gidildiği görülmektedir.

⁵²² Balkanlarda Adalet, Haklar, Kültür ve Dayanışma Derneği (BAHAD), "Eski komünist rejim tarafından zulme uğrayan Bulgaristan Türkleri adalet arıyor", 07.04.2022, <https://bahad.org/index.php/2022/04/07/eski-komunist-rejim-tarafindan-zulme-ugrayan-bulgar-turkleri-adalet-ariyor/> (10.05.2024).

⁵²³ İhvan Radyokov, "Bulgaristan'da 3 Türk'e devlet nişanı", *Anadolu Ajansı*, 09.06.2015, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bulgaristanda-3-turke-devlet-nisani/38210> (10.05.2024).

2012 tarihli Meclis bildirisinin ve 2015 tarihli Belene mahkûmlarına devlet nişanı verilmesinin, 1 Şubat ve 16 Nisan anma günleri ile ortak noktası “komünist rejime karşı yapılan mücadele” örnekleri olarak takdim edilmiş olmasıdır. Bu yönüyle Avrupalılaşma adımlarının Bulgar milliyetçiliğinin bilişsel boyutunda eski komünist rejim karşıtlığını öne çıkardığını göstermektedir. Aynı zamanda azınlıklara ve farklı etnik gruplara yönelik asimilasyon ve etnik kimlik temelli çalışmaları komünist rejimle ilişkilendirerek devlet politikası algısından ve sorumluluğun devlet mekanizmasından uzaklaştırılmaya çalışıldığını göstermektedir. Ancak bu durum azınlıklara ve farklı etnisitelere yönelik şüphecî ve ötekileştirici milliyetçi yaklaşımın ortadan kalktığını göstermemektedir. Aksine Bulgar milliyetçiliğinin azınlıklara ve diğer etnik gruplara yönelik şüphecî ve mesafeli duruşunu koruduğunu ve Avrupa yanlısı bir çizgide kendini yeniden ürettiğini göstermiştir. Bu durum asimilasyon dönemine ilişkin yargılama sürecinde açıkça görülmüştür. Bunun yanında Romanların Bulgar toplumuna entegre edilmesine yönelik uygulamalarda görülen isteksizlik ve başarısızlıklar ile Romanların kriminalize edilmesi gibi hususlara da değinmek gerekmektedir.

2.4.1.4. Romanların Entegrasyonu, Stereotipleştirme ve Kriminalleştirme Sorunu

AB adaylık süreci ile ilgili kısımda ele alındığı üzere AB tarafının azınlıklara yönelik öne çıkardığı temel mesele Romanların toplumsal entegrasyonu olmuştur. Avrupalılaşmanın Bulgar milliyetçiliğinin azınlıklara karşı olan anlayışına ve Bulgar yönetimlerinin bu konudaki uygulamalarına olan etkisine yer verirken sadece olumlu yöndeki sınırlı etkisine bakmamak gerekir. Aynı zamanda özellikle AB ülkelerinin Romanlara yönelik yaklaşım ve uygulamalarının Bulgar siyasi kültüründe ve aşırı

milliyetçi anlayışta azınlıklara karşı olan söylem ve tutumlarındaki olumsuz etkiye de değinmek gerekir.⁵²⁴

Bulgaristan ve Romanya'nın AB üyeliğiyle birlikte azınlıkların ve özellikle Romanların ağırlıklı olarak sosyal ve ekonomik nedenlerle AB ülkelerine göç etmesi göç ettikleri üye ülkelerde beklendiği üzere bir rahatsızlık meydana getirmiştir. Dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin Bulgaristan ve Romanya'dan gelen Romanları ülkesinin sınırları dışına gönderme politikasını yüksek sesle dillendirmesi ve ardından bazı ekonomik teşvikler sunarak uygulamaya geçirmesi Romanya ve Bulgaristan'da yankı bulmuştur. Ancak bu yankı her iki ülkede birbirinden farklı ve hatta zıt yönlerde gerçekleşmiştir. Romanya hükümeti vatandaşlarına karşı Fransa'nın yaptığı bu uygulamanın AB hukuku ve vatandaşlığı kapsamındaki düzenlemelere aykırı olduğunu vurgulayarak sert tepki göstermiştir.⁵²⁵ Buna karşılık dönemin Başbakanı Boyko Borisov liderliğindeki GERB hükümeti tarafından benzer bir tepki gösterilmediği gibi herhangi bir rahatsızlık da dile getirilmemiştir.⁵²⁶ Bu tepkisizliğin temel nedeninin Bulgar siyasi kültüründe Romanlara yönelik tutumdan kaynaklandığına değinmek gerekmektedir.⁵²⁷

Bulgaristan özelinde ele alındığında Romanların zengin AB ülkelerine göç etmelerinin altında yatan başlıca nedenler olarak yaşadıkları bölgelerde ekonomik koşulların ağır olması, Romanlar arasındaki işsizlik oranının nüfusun geri kalanına göre

⁵²⁴ Rüma, "Kalanlara Ne Oldu? Bulgaristan'da Azınlık Haklarının Gelişiminde AB Genişlemesinin Etkisi", s.357-358.

⁵²⁵ Euractiv, "Sarkozy under Fire for Taking Aim at Roma", 29.07.2010, <https://www.euractiv.com/section/languages-culture/news/sarkozy-under-fire-for-taking-aim-at-roma/> (01.06.2024).

⁵²⁶ Boryana Dzhambazova, "Bulgaria Shuns Heated Roma Debate", *Balkaninsight*, 20.09.2010, <https://balkaninsight.com/2010/09/20/bulgaria-shuns-heated-roma-debate/> (01.06.2024).

⁵²⁷ Vassilev, "Bulgarian Roma Ethnopolitics", s.40-41.

oldukça yüksek olması, buna bağlı olarak gelirin düşük ve yoksulluğun yaygın olması, aynı zamanda yeterli sosyal güvencelerinin bulunmaması gibi yetersiz ekonomik koşullar sıralanmaktadır. Ayrıca kötü sağlık göstergeleri, düşük eğitim düzeyi ve okullaşma oranları gibi olumsuzluklar da kötü ekonomik koşullarla doğrudan bağlantılıdır.⁵²⁸ Söz konusu ekonomik ve toplumsal koşulların iyileştirilmesi ve entegrasyon çalışmalarına ilişkin ayrıntılara bir sonraki başlık olan kurumsal boyut altında yer verilecektir. Bu noktada Romanlara yönelik stereotipleştirme ve kriminalleştirme kültürüne değinmek gerekmektedir.

Bulgar siyasi kültüründe önemli bir yer tutan “Roman suçları” meselesini ve bu meselenin “etnik girişimciler” (*ethnic entrepreneurs*) (etnisiteyi kasıtlı olarak kullananlar) tarafından nasıl kullanıldığını ve Romanları suçla bütünleştiren algıların nasıl suiistimal edildiğini gösteren çalışmalar yapılmıştır.⁵²⁹ Suç verilerinin toplanmasında yaşanan sorunları irdeleyen bu çalışmalarda, Bulgarlar arasında Romanlara karşı ciddi bir stereotipleştirme olduğu saptanmıştır. Nüfusun en küçük bölümünü oluşturan Romanların, sosyal yardımlardan en fazla faydalanan kesim olduğunu, buna karşılık devlet bütçesine olan katkılarının önemsiz sayılabilecek düzeyde kaldığına yönelik iddialar analiz edilmiştir. Söz konusu çalışmada ele alınan ikinci husus olan kriminal olaylar ve vakalarla ilgili olarak, Romanların işlediği suçlara karşı kamuoyunun ele alma ve odaklanma süreçleriyle siyasilerin ve siyasal partilerin konuya dâhil olma şekilleri ortaya konulmuştur. 2011 Katunitsa olayları sonrası Bulgar halkının Romanların yasadışı faaliyetlerine daha fazla katlanmak istemediği yönündeki söylemler ve aşırı sağcıların “yasadışı faaliyetleri” bahane göstererek genelleme

⁵²⁸ Kader Özlem, “Bulgaristan Romanlarının Güncel Sorunlarına Yönelik Bir Değerlendirme”, *Avrasya Etüdları*, 2016, c.50, no.2, s.80-84, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasya/issue/35350/392469>.

⁵²⁹ Petar Cholakov, “Roma, Crime and Politics in Contemporary Bulgaria”, *Sociological Problems*, 2019, special issue 2, s. 312-28.

yapmaya ve azınlık gruba bir bütün olarak stigma uygulamaya çalıştığına dair tespitlere yer verilmiştir. Meselenin esas çözümünün Bulgar hükümetlerinin Romanlara yönelik entegrasyon stratejileri, politikaları ve önlemleri geliştirmesinde yattığı vurgulanmıştır.

Romanlara yönelik toplumsal algı ve tepkilerin incelendiği bu tür çalışmalar, Romanların işlediği suçların özellikle aşırı sağcılar tarafından bahane edilerek bir etnik grubun bir bütün olarak ve etnik grupların tamamının suçlanmasına yönelik bir tutum izlediğini göstermektedir. Dahası bunlar popülist bir söylem ve yaklaşımın ötesinde Bulgar toplumu içerisinde var olan etnik milliyetçi duyguları ve azınlıklara karşı olan önyargıları harekete geçirmek ve etnik gruplara tahammül göstermeme yönünde siyasal davranış kalıpları geliştirmeye çalıştığını ortaya koymaktadır. Farklı etnik grupların bireysel suçlarının etnik grubun tüm üyelerine teşmil edilerek etnik milliyetçiliğin öne çıkarılmaya çalışılması, tarihsel olarak Bulgar toplumunun diğer etnik gruplar nedeniyle geri kaldığı duygusunun toplumda canlı tutulmasına etki ettiği görülmektedir. Bulgar milliyetçiliğinin bilişsel boyutta kendini yeniden üretme sürecinde diğer etnik grupların ve azınlıkların istenmeyen kesimler olarak “dışlanması” ve “yalnızlaştırılması” yaklaşımının sürdüğünü göstermektedir. Bilişsel boyuttaki bu yaklaşımın kurumsal boyutta somut olarak ifade bulduğu başlıca alan ise bir bütün olarak siyaset kurumu olmuştur. Mevcut çalışmanın bir sonraki başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere AB üyeliği sonrası Bulgar siyasetini ve ana akım siyasi partileri etkileyen dışlayıcı ve etnik temelli milliyetçi anlayış aşırı sağcı partilerin desteklediği hükümetlerin göreve gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Romanların entegrasyonuna ilişkin temel çalışma Roman Katılımı On Yılı (2005-2015) belgesi ile başlatılmıştır. Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Romanya ve Slovakya katılımıyla Bulgaristan’ın başkenti Sofya’da resmi olarak başlatılan çalışma, Romanlara karşı ayrımcılığın sona erdirilmesi ve toplumun geri kalanıyla aralarında olan eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasını hedeflemiştir. Ülkelerin başbakanlarının

katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda ülkeler Romanlara yönelik olarak sağlık, barınma, istihdam ve eğitim olmak üzere dört öncelik alanını kapsayan ulusal eylem planları geliştirmeyi ve uygulama sonuçlarını ölçerek ilerlemeyi takip etmeyi taahhüt etmiştir.⁵³⁰ Söz konusu ülkelerin teorik olarak Avrupa Komisyonunun taleplerini gerçekleştiren ülkeler arasında yer almakla birlikte, taahhüt edilen hedeflerin hayata geçirilmesi için olduğundan daha fazla çaba sarf edilmesi gerektiği sürecin en başında yapılan tespitler arasında yer almıştır.⁵³¹

AB üyeliği sonrasında Bulgaristan'da Romanlara yönelik politika ve düzenlemelerin analiz edildiği çalışmalarda geçiş döneminden itibaren azınlıkların entegrasyonunun başarısız olmasının temel nedeninin iktidara gelen partilerin entegrasyon hedefini gerçekleştirme yönünde isteksiz davranması gösterilmektedir. Bu isteksizliğin temel göstergeleri olarak da ayrımcılıkla mücadele mevzuatında yer alan tutarsızlıklar ve uygulamada karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik yeterli ve kalıcı adımların atılmaması, oluşturulan devlet politikalarının vizyon, yön ve etkili izleme mekanizmaları bakımından yetersiz kalması gibi hususlar gösterilmektedir. Programların oluşturulması ve uygulanmasında başlıca eksikliğin azınlık temsilcilerinin çok büyük oranda hala yok sayılması veya göz ardı edilmesi olduğunun altı çizilmektedir. Bulgaristan'da etnik azınlıkların entegrasyonu konusunda iktidara gelen partilerin isteksizliğinin başlıca sebebi olarak özellikle Romanlara karşı olan “yaygın ırkçılık” gösterilmektedir. Toplumdaki olumsuz tutum nedeniyle iktidarların gerçek

⁵³⁰ Decade Secretariat, “Declaration of the Decade of Roma Inclusion, 2005–2015, Sofia, Bulgaria” (Budapest: Ministry of Youth, Family, Social Affairs and Equal Opportunities, Hungary, 2005), https://adatabase.ohchr.org/IssueLibrary/HUNGARY_Decade%20of%20Roma%20Inclusion%202005-2015.pdf (01.06.2024).

⁵³¹ Bernard Rorke, “Review of EU Framework National Roma Integration Strategies (NRIS)” (Open Society Institute (OSI), February 2012), <https://www.opensocietyfoundations.org/publications/review-eu-framework-national-roma-integration-strategies> (03.01.2023).

özmler yerine AB kurumlarını yatıştırmaya yönelik politikalar izlediği ve dolayısıyla etnik gruplar arasındaki mesafenin giderek açıldığına dikkat çekilmektedir. Toplumdaki bu olumsuz tutum ve siyasilerin isteksizliğinin yanı sıra aşırı milliyetçi hareketlerin etnik ayrışmayı körüklemesi ve siyaseten bundan beslenmesi bir diğer önemli unsur olarak görölmektedir. Entegrasyon sorunlarının altında yatan bir diğer neden ise mevcut yasal altyapının uygun olmaması ve uygulamanın da sorunlu olması gösterilmektedir.⁵³²

Orta ve Doğu Avrupa genelinde azınlık hakları ile ilgili kurumların AB ve bazı uluslararası STK'ların baskısı sonucu hayata geçirildiği, ancak yeterli mali desteği bulunmayan bu kurumların marjinelleşmeye başladığı yönünde tespitler yapılmıştır. Bulgaristan'da geçiş dönemiyle birlikte farklı dönemlerde farklı isimler altında benzer kurumlar oluşturulduğu ve benzer başarısızlıkların yaşandığı dikkat çekmektedir. 1992-1994 dönemindeki başarısız girişimin ardından 1995 yılında kurulan Sosyal ve Nüfus Konularına İlişkin Ulusal Konseyin “emekliler, engelliler, kadınlar ve azınlık grupları”nın sosyal sorunlarını çözmek gibi bir görevinin yer alması, 1997 yılında bu kez Etnik ve Nüfus Konularına İlişkin Ulusal Konsey adını alan oluşumun etnik ve nüfus konuları ile göç alanında resmi kurumlar ve STK'lar arasında danışma, işbirliği ve koordinasyon görevi verilmesine rağmen etkili olamadığı görölmüştür. Bu kurumların başarısızlığının temel nedeni gerçek anlamda bir otoriteye sahip olmaması ve danışma kurulu olmanın ötesine geçememesi gösterilmektedir. Bakanlar Kurulu tarafından 1999 yılında kabul edilen Romanların Bulgar Toplumuna Eşit Entegrasyonu Çerçeve Programı hükümet ve Roman kuruluşların görüşlerini birlikte içermesine rağmen, Avrupa Konseyi (*Council of Europe*) tarafından uygulanan tazyik nispetinde dikkate alındığının altı çizilmektedir.⁵³³

⁵³² Cholakov, “The Ethnic Underclass: the Paper Tower of Roma Integration in Bulgaria”, s.157.

⁵³³ Ibid., s.158.

Güçlü bir siyasi irade olmaması nedeniyle Çerçeve Programı uygulamaya yönelik Eylem Planı dört yıl gecikmeyle 6 Ekim 2003 tarihinde uygulamaya konulabilmiştir. Ancak farklı öncelikler, yetersiz mali kaynaklar ve farklı alanlarda ihtiyaç duyulan reformların hayata geçirilememesi gibi nedenlerden dolayı uygulamada istenen sonuçlar elde edilememiştir. Romanlara karşı ayrımcılığı önlemeye yönelik yasal düzenlemeler yapılması, istihdam ve sosyal yardımlar vasıtasıyla ekonomik gelişmelerinin sağlanması, sağlık, barınma, eğitim, kültürel gelişim, ulusal medyaya erişim, Roman kadınların güçlendirilmesi gibi çeşitli düzenlemeler öngörülmüş, ancak 10 yıllık uygulama süresine rağmen hiçbiri etkili biçimde hayata geçirilememiştir. Siyasi irade eksikliğine bağlı olarak uygulama mekanizmasının da yetersiz olduğu görülmüştür. Teknik olarak Etnik ve Nüfus Konseyinin yetkisinin sınırlı olması ve yaptırım gücünün bulunmaması, çalışmalarını destekleyecek yabancı fonlar dışında mali kaynaklara sahip olmaması gibi nedenlerden dolayı dokümanlarda yer alan hususlar hayata geçirilememiştir.⁵³⁴

2005 yılında Sofya’da Pan-Avrupa Girişimi olarak yapılan Roman Katılımı On Yılı (2005-2015) toplantısının kararlarını uygulamak amacıyla Haziran 2006 tarihinde 1999 tarihli Çerçeve Programını uygulamaya yönelik ikinci Eylem Planı oluşturulmuştur. İkinci Eylem Planında Romanların karar alma süreçlerine dâhil edilmesi, Romanların entegrasyonuna yönelik farklı politika ve kurumsal faaliyetlerin koordine edilmesi, süreci takip etmekle görevli Etnik ve Nüfus Konseyinin etkinliğinin artırılması, eğitim alanındaki önlemlerin daha isabetli hale getirilmesi, sosyal güvenlik hizmetleri, istihdam, sağlık ve barınma ile ilgili düzenlemelerin iyileştirilmesi ve programın başarısını ölçmek için mekanizmanın geliştirilmesi gibi potansiyel iyileştirme noktalarına yer verilmesi politikaların somut hayata yansımaları açısından olumlu hususlar olarak karşılanmıştır. Ancak AB üyeliğinin resmen başladığı 1 Ocak

⁵³⁴ Ibid., s.159.

2007 tarihine kadar geçen bu süreçte Romanlara yönelik tüm bu çalışmaların sonuçsuz kaldığı ve temenni listesinden öteye geçemediği bir kez daha görülmüştür. Eylem Planlarının aynı siyasi partilerin oluşturduğu koalisyon hükümetleri döneminde kabul edilmesine, dönemin Bulgar hükümetlerinin AB üyeliği hedefinde ve uyum politikalarının uygulanmasında mutabık olmasına ve AB'nin girişimlerine rağmen⁵³⁵ alınan kararlar ve planlar gerektiği gibi uygulanmamıştır. Bunun görünüşte öne çıkan nedenleri arasında yine Bulgar siyaset yapısının parçalı olması, siyasi irade eksikliği ve isteksizlik, aktörler arası kaynak paylaşımı mücadelesi nedeniyle kaynakların farklı tercih ve alanlara aktarılması gibi hususlar dikkat çekmiştir.⁵³⁶

Boyko Borisov liderliğindeki GERB'in 2009 yılı seçimlerini kazanmasının ardından 27 Temmuz 2009 tarihinden 13 Mart 2013 tarihine kadar devam eden yaklaşık dört yıllık GERB azınlık hükümeti süresince Romanların entegrasyonuna ilişkin yeni program ve eylem planları oluşturulmuştur. Önceki Bulgar hükümetlerinin isteksizliği ve irade eksikliğinin aksine GERB hükümetlerinin Romanlara yönelik çalışmalarda daha kararlı ve planlı hareket ettiği görülmüştür. Ancak bu yaklaşımın temelinde Romanların yaşadığı sorunların nihai olarak çözüme kavuşturulması ve toplumsal entegrasyonun sağlanmasından ziyade siyasi olarak kendi taraflarına çekilmesinin veya baskılanmasının amaçlandığı görülmüştür.⁵³⁷ Romanlara yönelik geleneksel önyargılı tutumdan bağımsız olmayan bu yaklaşım, Romanların siyasi ve toplumsal olarak iki

⁵³⁵ Govenment of Bulgaria, Ministry of Labour and Social Policy, "The Decade of Roma Inclusion 2005-2015: Bulgarian Presidency (July 2006 – June 2007)" (Regional Cooperation Council (RCC), June 2007), <https://www.rcc.int/romaintegration2020/romadecadefold/documents/1.%20Presidency%20Plans/1%20Bulgarian%20Presidency%202006-2007.pdf> (01.06.2024).

⁵³⁶ Cholakov, "The Ethnic Underclass: the Paper Tower of Roma Integration in Bulgaria", s.159-160.

⁵³⁷ Bernard Rorke, "Bulgaria: Roma Inclusion and the Far-Right Threat in the EU's Own Absurdistan" (European Roma Rights Centre (ERRC), 20.10.2023), <https://www.errc.org/news/bulgaria-roma-inclusion-and-the-far-right-threat-in-the-eus-own-absurdistan> (01.06.2024).

yönden yeniden tahkim edilmesini hedeflemiştir. Birincisi Romanların geçiş döneminden itibaren ağırlıklı olarak HÖH'e verdikleri desteğin azaltılması hedeflenmiştir. İkinci olarak da Romanların ayrı bir siyasi parti kurması veya ayrı bir oluşum meydana getirmesi engellenerek GERB'e yönlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu iki yönlü hedefe ulaşmak için siyasi düzenlemelerin yanında toplumsal ve ekonomik araçlara da başvurulmuştur. 2009 seçimlerinden önce Roman STK'ları ile GERB arasında varılan işbirliği mutabakatının⁵³⁸ bir sonucu olarak, Romanları temsil eden STK'ların ve temsilcilerinin merkezi ve yerel yönetimlerin danışma kurullarında yer alması sağlanmıştır. Ekonomik olarak ise hükümetin uygulamaya koyduğu program ve eylem planlarının yanında her seçim döneminde⁵³⁹ tartışmaların yaşandığı⁵⁴⁰ ve siyasi

⁵³⁸ Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ), “Меморандум за разбирателство и общи намерения между ПП ГЕРБ и коалиция от НПО и общественици, работещи с ромската общност в България (Memorandum za razbiratelstvo i obşti namereniya mejdu PP GERB i koalitsiya ot NPO i obştestvenitsi, paboteşti s pomskata obştност v Bilgaria)”, Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 05.03.2009, https://www.gerb.bg/bg/news/detail-memorandum_za_razbiratelstvo_i_obshti_namereniya_mejdu_pp_gerb_i_koaliciya_ot_npo_i_obshtestvenici_rabot-4431.html (01.06.2024).

⁵³⁹ Mediapool, “От БСП обясниха какви схеми за купуване на гласове използват в ГЕРБ”, Избори 2013, 08.05.2013, <https://www.mediapool.bg/ot-bsp-obyasniha-kakvi-shemi-za-kupuvane-na-glasove-izpolzvat-v-gerb-news206076.html> (01.06.2024).

⁵⁴⁰ Дневник (Dnevnik), “ГЕРБ подаде сигнал за купуване на гласове, финансирано от Йордан Цонев”, 17.05.2013, https://www.dnevnik.bg/izbori2013/2013/05/17/2063121_gerb_podade_signal_za_kupuvane_na_glasove_finansirano/ (01.06.2024).

тярафларын каршылыклы оларак бирбирини сууладыгы⁵⁴¹ “сатын алынган оылар” ве сийази руювет идиаларынын гунадеме гелмеге devam ettiгы⁵⁴² гурулмуштур.

Romanlaryn entegrasyonuna yуnelik uалымаларда уге улкелер тарафынан uygulanabilecek temel bir takım ilkelerin belirlenmesi iуin 24 Nisan 2009 tarihinde Prag’da Romanlaryn Katilyımı Iуin Avrupa Platformu toplantısı gerуeklestirilmishtir. Akabinde 8 Haziran 2009 tarihinde toplanan AB Sosyal Işler Bakanlar Konseyi тарафынан Romanlaryn Katilyımı iуin 10 Ortak Temel İlke başıklı bir politika belgesi yayımlanmıştır. Romanlaryn entegrasyonuna yуnelik uygulamalarda уге улкелерин takip etmesi istenilen ilkeler sırasıyla 1) ayrımcı olmayan, yapıcı ve pragmatik politikalar geliştirilmesi, 2) esasen Romanlaryn hedefleyen ancak diуer benzer gruplaryn dışılamayan uygulamaların yapılması, 3) уnyargı ve stereotipleştirmeye karşı мюcadeleye de imkan verecek культурлер арасы yaklaşıмыn benimsenmesi, 4) тым politikalarda Romanlaryn toplumsal ana akımlara (*mainstream*) dahil edilmesi, 5) Roman kadınların ihtiyaуларын gуzeten cinsiyet farkındalıуına dayalı politikalar geliştirilmesi, 6) kanıta dayalı politika yaklaşıмынын temel alınması, 7) Romanlara yуnelik politikalarda AB тарафынан geliştirilmіş olan yasal ve finansal тым арауларын кулланымына başıvurulması, 8) yerel ve

⁵⁴¹ Добромир Видев (Dobromir Videv), “ГЕРБ: Изборите са опорочени от чудовишно купуване на гласове”, Bulgar Ulusal Radyosu (BNR) Varna, 25.05.2014, <https://bnr.bg/varna/post/100412441/gerb-izborite-sa-oporocheni-ot-chudovishtno-kupuvane-na-glasove> (01.06.2024).

⁵⁴² Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ), “ПП ГЕРБ Кърджали: Призоваваме за обществена нетърпимост към купуването на гласове, независимо дали се търгува с влияние, пари в брой или пакети с ориз (PP GERB Kırjali: Prizovavame za obştestvena netirpimost kim kupuvaneto na glasove, nezavisimo dali ce tirguva s vliyanie, pari v broy ili paketi s oriz)”, Становища и позиции (Stanoviştа i pozitsii), 07.03.2017, https://www.gerb.bg/bg/news/detail-pp_gerb_kardjali_prizovavame_za_obshtestvena_netarpimost_kam_kupuvaneto_na_glasove_nezavisimo_dali_-43640.html (01.05.2024).

bölgesel yönetimlerin sürece dahil edilmesi, 9) STK'ların sürece dahil edilmesi ve 10) Romanların sürece aktif katılımının sağlanması şeklinde belirlenmiştir.⁵⁴³

AB'nin önerdiği 10 Ortak Temel İlke doğrultusunda Bulgar hükümeti tarafından 2010 yılında Romanların Bulgar Toplumuna Entegrasyonu Çerçeve Programı (2010-2020) hazırlanmıştır. 2010 yılı Programı aynı zamanda Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'nin uygulanmasını da amaçlamıştır. Daha önce hazırlanan program ve eylem planlarıyla benzer şekilde eğitim, sağlık, barınma, istihdam, kültür, ayrımcılığın önlenmesi ve fırsat eşitliği gibi öncelik alanlarını kapsayan 2010 tarihli Programın temel amacı, eşitliğin sağlanması ve ayrımcılığın önlenmesi ilkelerine dayalı olarak Romanların siyasi, ekonomik ve toplumsal yönden eşit şekilde entegrasyonu için gerekli koşulların oluşturulması olarak tariflenmiştir. Önceki eylem planlarının uygulanmasını izlemekle görevli olan Etnik ve Nüfus Entegrasyonu Konseyi'nin ismi 2011 yılında Etnik ve Entegrasyon Konularında İşbirliğine Dair Ulusal Konsey olarak değiştirilmiş ve görev tanımında bazı düzenlemeler yapılmıştır. Dikkat çeken en önemli yenilik Konseyin başkanlığını Başbakan Yardımcısının yapması olmuştur. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı ve ilgili bakanlıklardan bakan yardımcısı ve üst düzey temsilciler Konseyde görev almıştır. Tüm bu düzenlemeler olumlu karşılanmış ve AB kurumları nezdinde etnik konularda yapılacak çalışmalara daha etkin ve hazırlıklı katılım sağlanmasının hedeflendiği şeklinde yorumlanmıştır. Ancak daha önceki program ve eylem planlarında olduğu gibi 2010 yılı Programı da kaleme alındığı şekliyle uygulamaya aktarılamamış ve yeni bir temenni listesi olmaktan öteye geçememiştir.⁵⁴⁴

⁵⁴³ European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, “The 10 Common Basic Principles on Roma Inclusion – Vademecum” (Publications Office, 2010), <https://data.europa.eu/doi/10.2767/22771> (01.11.2023).

⁵⁴⁴ Cholakov, “The Ethnic Underclass: the Paper Tower of Roma Integration in Bulgaria”, s.160-162.

Konseyin önceki yapısı ve görev tanımında olduğu gibi kurumlar arası koordinasyon ve hükümete danışmanlık sağlamanın ötesine geçemediği, politikaların hayata geçirilmesini sağlayacak bir otoriteye sahip olmadığı ve çoğunluğun siyasi proje ve hedeflerine bağımlı olmaktan kurtulamadığı, bunun sonucu olarak da hükümetin Romanların entegrasyonu konusundaki ataletin üstünü örten ve meşrulaştıran bir yapı olmaktan öteye geçemediği yönünde eleştirilmiştir.

GERB hükümeti tarafından hazırlanan yeni Ulusal Roman Entegrasyonu Stratejisi (2012-2020) belgesi 1 Mart 2012 tarihinde Meclis tarafından kabul edilerek 13 Mart 2012 tarih ve 21 sayılı Devlet Gazetesi'nde yayımlanmış ve uygulamaya konulmuştur.⁵⁴⁵ 2012 yılı Stratejisinin selefi olan Bulgaristan Ulusal Reform Planı (2011-2015), Roman Katılımı On Yılı Ulusal Eylem Planı (2005-2015) ve Romanların Bulgar Toplumuna Entegrasyonu Çerçeve Programı (2010-2020) belgeleriyle uyumlu olması ve benzer önceliklere yer vermesi olumlu yönleri olarak görülmüştür. 2012 Strateji Belgesinin temel özelliği, Romanların entegrasyonuna yönelik diğer belgelerde yer alan düzenlemeleri bir arada toplaması olarak gösterilmiştir. 2012 Stratejisini önceki belgelerden ayıran temel özellik olarak ise icracı bakanlıklara (*line ministries*) kendi görev alanlarına giren konularda Roman nüfusa yönelik düzenlemelerin yapılması ve belgelerin güncellenmesi görevini açık biçimde vermiş olması ve ulaşılması istenen ölçülebilir somut hedefler tanımlamış olması gösterilmiştir. Ancak bunların yerine getirilmemesi veya hedeflerin tutturulamaması durumunda herhangi bir önlem veya yaptırımın öngörülmemiş olması belgenin en zayıf yönünü oluşturmuştur.⁵⁴⁶ Dolayısıyla

⁵⁴⁵ Народно Събрание, “Национална стратегия на Република България за интегриране на ромите (Natsionalna strategiya na Rebuplika Bilgariya za integrirane na romite) (2012 - 2020)”, Държавен вестник бр.21 от 13 Март 2012. (Dırjaven vestnik no.21 13 Mart 2012) § (2012), <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=726> (10.05.2024).

⁵⁴⁶ Cholakov, “The Ethnic Underclass: the Paper Tower of Roma Integration in Bulgaria”, s.163-165.

belirlenen hedeflere ulaşamayacağını başından itibaren belli olması ve daha önceki belgelerle aynı akıbeti paylaşması kaçınılmaz olmuştur.

Avrupalılaştırmanın Romanlar açısından bazı olumlu sonuçları olduğu da kabul edilmektedir. AB reformları kapsamında Romanlara yönelik hazırlanan politika ve eylem planlarının başlıca olumlu katkısı, ırk veya etnisiteye dayalı ayrımcılığı önlemeye⁵⁴⁷ ve istihdamda eşitliği sağlamaya⁵⁴⁸ yönelik AB mevzuatının Bulgar yasalarına aktarılmış olması olarak görülmektedir. 2004 yılında Ayrımcılığa Karşı Koruma Kanunu kabul edilmesi ve buna bağlı olarak Ayrımcılığa Karşı Koruma Komisyonu kurulması bu alanda atılmış başlıca önemli adımlar olarak görülmektedir. Ayrıca Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'ye taraf olunmasının, ülkedeki etnik azınlıkların haklarını korumaya yönelik yasal mekanizmaların hayata geçirilmesine önemli katkı sağladığı kabul edilmektedir. Bununla birlikte özellikle “dolaylı ayrımcılık” (*indirect discrimination*) ile “örtülü doğrudan ayrımcılık” (*concealed direct discrimination*) konusunda hatalı tanımlamaların olması, polisler arasında güçlü bir stereotipleştirme tutumunun varlığı gibi durumlar söz konusu mevzuatın doğru ve etkili biçimde uygulanmasının önündeki temel engeller olarak sıralanmaktadır.⁵⁴⁹ Özellikle AB üyeliği sonrası oluşturulan politika ve eylem planlarının ulusal saiklerden ziyade AB kurumlarının reform yapılması yönündeki baskılarının bir sonucu olduğu kabul edilmektedir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁷ Council of the European Union, “Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 Implementing the Principle of Equal Treatment between Persons Irrespective of Racial or Ethnic Origin”, Official Journal L 180 32000L0043 § (2000), <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/43/oj> (01.08.2023).

⁵⁴⁸ Council of the European Union, “Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 Establishing a General Framework for Equal Treatment in Employment and Occupation”, Official Journal L 303 32000L0078 § (2000), 78, <http://data.europa.eu/eli/dir/2000/78/oj> (01.08.2023).

⁵⁴⁹ Cholakov, “The Ethnic Underclass: the Paper Tower of Roma Integration in Bulgaria”, s.165-166.

⁵⁵⁰ Ibid., s.169.

GERB hükümeti tarafından hazırlanan 2012 Ulusal Roman Entegrasyonu Stratejisinin (2012-2020) yukarıdaki tespitlerin yanı sıra önceki program ve eylem planlarına göre daha kapsamlı ve somut veriler içerecek şekilde daha ayrıntılı ve özenli hazırlandığı ve önceki metinlere göre daha somut verilerle desteklendiği görülmektedir. Ancak içeriği analiz edildiğinde bazı ciddi yetersizlik ve eksikliklerin olduğu, özellikle hedeflerin net olarak tanımlanmasına, somut faaliyetlere ve rakamsal değerlere yer verilmesine ihtiyaç olduğu açıkça görülmektedir.

Yakından incelendiğinde Strateji Belgesinin (2012-2020) eğitim, sağlık, barınma, istihdam, hukukun üstünlüğü ve ayrımcılığın önlenmesi, kültür ve medya olmak üzere başlıca altı öncelik alanının belirlendiği görülmektedir. Bunlardan ilk dördü olan eğitim, sağlık, barınma ve istihdam konularında toplumun geneline ilişkin verilerin yanı sıra Roman toplumunun mevcut koşullarına ilişkin verilere de yer verilmiştir. Ancak ulaşılması amaçlanan hedeflerde toplumun geneline ilişkin rakamlar verilirken, Roman toplumuna yönelik somut hedefler ve rakamlar ayrıca belirtilmemiştir. Örneğin eğitim başlığı altında Roman toplumun 2011 yılı itibarıyla ilkokuldan terk ve okuma-yazması olmayanların oranı %21,8 ve yükseköğrenime sahip olanların oranı %0,5 olarak belirtilmiştir.⁵⁵¹ 2020 yılı itibarıyla ulaşılması gereken hedeflerde “Avrupa 2020 Stratejisini Hayata Geçirme Ulusal Reform Programı” içerisindeki “Ulusal Hedef 4 eğitimden erken ayrılanların %11’e düşürülmesi” ve “30-34 yaş grubunda yer alanların yükseköğrenim düzeyinin %36’ya çıkarılması” şeklinde tanımlanmış hedeflere katkı sağlanacağı belirtilmiştir.⁵⁵² Söz konusu hedefler toplumun geneli için belirlenmiş olup Roman toplumu özelinde ulaşılması hedeflenen rakamsal değerlere yer verilmemiştir.

⁵⁵¹ Government of Bulgaria, “National Roma Integration Strategy of The Republic of Bulgaria (2012 - 2020)” (European Commission, Directorate-General for Communication, 2012), s.7-8, https://commission.europa.eu/system/files/2017-06/roma_bulgaria_strategy_en.pdf (06.10.2023).

⁵⁵² Ibid., s.13.

Aynı şekilde ekonomik durum ve istihdama bakıldığında 2011 yılı 15 yaş ve üzeri istihdam oranı etnik Bulgar nüfusta %53,5, Türklerde %45,4 ve Romanlarda %38,8 olarak gerçekleşmiştir. Dahası Romanlarda 15 yaş üzerindeki genç nüfus oranı daha fazla ve okula gitme oranı daha düşük olmasına rağmen bu durumun istihdam rakamlarına yeterince yansımadağı görölmektedir.⁵⁵³ Strateji Belgesinde 2020 yılı hedefine bakıldığında aynı şekilde Romanlara özel bir rakam belirtilmediğı, bunun yerine toplumun genel durumuna ilişkin ifadeler kullanıldığı görölmektedir. Sağlık alanındaki verilere bakıldığında da yine benzer şekilde Romanların durumundan ziyade toplumun genel durumuna ilişkin değerlendirme yapıldığı görölmektedir.

Strateji Belgesinin hukukun üstünlüğü ve ayrımcılığın önlenmesi başlığı ile kültür ve medya başlığında daha genel ifadelerin yer aldığı ve görece yetersiz kaldığı görölmektedir. Her iki başlık siyasal ve toplumsal etkilenimin daha fazla ve yaygın olduğu ve etnik ayrımcılığın önlenmesi açısından önem ve ağırlık derecesinin daha yüksek olduğu alanlardır. Sonuç almanın daha zorlu olduğu, uzun süreli ve sürekli çaba gerektirdiğı alanlardır. Ancak her iki alanda da mevcut duruma ve hedeflere ilişkin somut veriler ve düzenlemeler yer almamıştır.

Genel olarak bakıldığında Strateji Belgesinde belirlenen alanların ve hedeflerin çok büyük çoğunluğu Roman nüfusun sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak üzerine odaklanmıştır. Ancak toplumun Romanlara yönelik tutumunun değiştirilmesine, stereotipleştirme ve nefret söyleminin ortadan kaldırılmasına yönelik hususlar genel ifadeler şeklinde yer almıştır. Ayrımcılık ve nefret suçu gibi olaylar ile Romanlara yönelik şiddet olayları hakkında mevcut duruma ilişkin verilere yer verilmediğı gibi atılacak somut adımlar ve hedeflere dair rakamsal ifadeler de yer almamıştır. Dahası ayrımcılık ve nefret söylemini önleyici caydırıcı düzenlemelerden, bu alanda ihtiyaç duyulan yasal düzenleme ve uygulama mekanizmalarından ve

⁵⁵³ Ibid., s.6.

yaşanması halinde uygulanacak yaptırımlardan söz edilmemiştir. Ayrıca Roman toplumunun sahip olduğu haklara ve başvuracağı mekanizmalara ilişkin bilinçlendirilmesi ve ihtiyaç halinde bunları harekete geçirebilme yönünde güçlendirilmesine yönelik faaliyetlerden de bahsedilmemiştir.

Uygulama mekanizmasına bakıldığında başkanlığını Başbakan Yardımcısının, sekretarya görevinin ise Ulusal Konseye verildiği görülmektedir. Her ne kadar eskilerine nazaran daha güçlü bir görünüme sahip olsa da daha önce yaşanan deneyimler dikkate alındığında belirlenen hedeflerin ve faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde bazı zorlukların ve yetersizliklerin yaşanacağı açıktır. Öncelikle uygulama mekanizmasında ilk dört alanda sorumlu kurumlar icracı bakanlıklar (*line ministries*) olarak belirlenmiştir. Ancak hukukun üstünlüğü ve ayrımcılıkla mücadele başlığında doğrudan sorumlu veya koordinatör kurum belirlenmemiş, bunun yerine her bakanlık ve kuruma kendi görev alanı içerisinde hareket etme beklentisi ifade edilmiştir. Bu yaklaşım ilk başta doğru gibi gözüксе de ayrımcılık, nefret söylemi ve şiddet içeren kriminal olayların, suçların ve davaların önlenmesi veya azaltılmasında yeterli etkiyi sağlamamıştır. Zira bu konularda mevcut duruma ilişkin verilere yer verilmediği gibi bunların muhatabı olan Adalet Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı gibi kurumlar için somut hedefler de belirlenmemiştir. Oysa geçmiş deneyimlere bakıldığında gerek yasal düzenlemeler ve mekanizmalar gerekse uygulamadan kaynaklanan zorluklar ve sorunlar yukarıda yer verildiği gibi farklı çalışmalarla ortaya konmuştur.

Romanlara yönelik yukarıda yer verilen düzenlemeler ve çalışmalar temel olarak AB üyeliği çerçevesinde hayata geçirilmiştir. Mevcut çalışmanın ilk bölümünde yer alan Avrupalılaştırma mekanizmalarının etkisine ilişkin kısımda ayrıntılı olarak yer verildiği üzere Avrupalılaşmanın etkisinden söz edebilmek için biri gerek koşul diğeri de yeter koşul olmak üzere iki koşulun meydana gelmesi gerekmektedir. Gerek koşul, “uyumda hata” ya da “uyumsuzluk” olması ve buna bağlı olarak “uyum sağlama

baskısının” oluşması, yeter koşul ise ülkedeki aktör ve kurumların uyum sağlama baskısı doğrultusunda değişim sürecini başlatma iradesi ve kapasitesine sahip olması gerekmektedir. Bu noktada yapılan çalışmalara rağmen toplumsal önyargı ve ayrımcı uygulamaların AB üyeliği sonrasında varlığını devam ettirmesi, Avrupalılaştırmanın bilişsel boyut üzerindeki dönüştürücü etkisinin yeterli seviyede sağlanamadığını göstermiştir. Bunun aksine AB üyeliğinin sağladığı ifade özgürlüğü ve basın yayın araçları gibi imkânlardan faydalanarak yükselen aşırı sağcı ve milliyetçi hareketlerin Romanlara yönelik önyargı ve şiddet boyutuna varan olumsuz tutumların sürmesinde önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Bu ise mevcut bölümün başında dikkat çekildiği üzere “çoklu veto noktaları” olarak hareket eden aşırı sağcı ve milliyetçi çevrelerin bilişsel boyutta Avrupalılaştırmanın etkisini sınırlandırmasını ve değişim yerine etnik temelli ve ötekileştirici milliyetçiliğin yeniden üretilmesini sağlamıştır.

Aşırı sağcı ve milliyetçi hareketlerin siyasi ve toplumsal alandaki etkisinin artmasında bunlara yönelik yaklaşımın da önemli bir rolü olduğunu belirtmek gerekir. Aşırı söylem ve kesimleri “hastalığın nedeni olmaktan ziyade semptomları” olarak gören yaklaşıma göre kalıcı çözüm için yolsuzlukla mücadele, yargı sistemi ve düzenlemelerindeki etkinliğin ve tarafsızlığın sağlanması, medyanın bağımsızlığını sağlayacak daha iyi düzenlemelerin yapılması, yandaş siyasetinin ve kamu atamalarında kayırmacılığın ortadan kaldırılması, siyasi partilerin ve parti içi düzenlemelerin daha demokratik hale getirilmesi ve finansman kaynaklarının daha şeffaf hale getirilmesi gerekmektedir. Söz konusu yaklaşım aşırı sağcı hareketlerin yeniden ortaya çıkmasının temel nedeni olarak ekonomik bozulmaları göstermekte, siyasi sistemlerin krize girdiği durumlarda etnik azınlıkların kolayca günah keçisi ilan edildiğini ve “etnik girişimciler” (*ethnic entrepreneurs*) tarafından toplumun marjinalleşmiş, yoksun ve çaresiz hisseden kitlelerini yönlendirmek ve tahrik edilmek amacıyla kullanıldığını savunmaktadır.⁵⁵⁴

⁵⁵⁴ Cholakov, “The Ethnic Underclass: the Paper Tower of Roma Integration in Bulgaria”, s.168.

Her ne kadar bu yaklaşım aşırı sağcı akımların söylemlerinin etnik nefret temeline dayandığını kabul etse de, esasen bunları siyasi ve ekonomik krizlerden beslenen popülist siyasetin bir sonucu olarak görmektedir. Batı Avrupa ile Doğu Avrupa aşırıcı akımlarının karşılaştırılmasında açıkça ortaya konulduğu üzere, bu yaklaşım Batı Avrupa örnekleri için daha açıklayıcı olarak görülmekte ancak Orta ve Doğu Avrupanın tarihsel mirası ve etnik çatışmalarla dolu geçmiş örnekleriyle örtüşmemektedir. Bulgaristan örneği Doğu Avrupa ve Balkan coğrafyasının tarihsel mirasının bir istisnasını oluşturmamaktadır.

Bulgar siyasi kültürünün Romanları suç ile özdeşleştirme çabasının AB üyeliğinden sonra da devam ettiği görülmektedir. Bu durum bir taraftan AB politikalarıyla uyumlu gözükken ulusal politika ve düzenlemeler için bir gerekçe olarak kullanılmaktadır. Bu sayede özellikle AB'nin yapısal ve uyum fonları ile diğer uluslararası kuruluşların mali kaynaklarından faydalanılmaya çalışıldığı görülmektedir. Buna karşılık siyasi irade eksikliği veya siyasi isteksizlik ile önyargı ve stereotipleştirme tutumunun, farklı hükümetler döneminde yapılan çalışmaların ve ortaya konan hedeflerin gerçekleşmesine engel teşkil ettiği görülmüştür.

2.4.2. Avrupalılaşmanın Kurumsal Boyutu: Yükselen Milliyetçiliğin Siyasi Partiler ve Vatandaşlık Uygulamalarına Etkisi

Avrupalılaşma kavramının üye ülke siyasi parti sistemleri ile olan ilişkisine mevcut çalışmanın ilk bölümünde Avrupalılaşma kavramı altında yer verilmişti. Çalışmanın bu kısmında, Avrupalılaşma etkisinin AB üyeliği sonrasında Bulgar siyasi parti sisteminde doğurduğu sonuçlara ve özellikle GERB hükümetleri döneminde yapılan düzenlemelere ve bunların milliyetçilik ile olan ilişkisi ele alınacaktır. Bu noktada, AB bütünleşmesinin ulusal partiler ve sistem üzerinde etkisi olduğunu gösteren unsurlar arasında AB parti grupları ve uluslararası yapılaşmalarla bütünleşme (GERB-

Ataka ve HÖH'ün dâhil olduğu Avrupa Parlamentosu parti grupları), seçim düzenlemelerinin bölgesel normlara göre şekillendirilmesi (GERB'in yerel seçimler ve Avrupa parlamentosu seçimlerinde oy kullanılmasını sınırlandıran düzenlemeler) ve parlamento süreçlerinin uluslararası uygulamalara göre şekillendirilmesi gibi unsurlar sayılabilir.⁵⁵⁵

Mevcut çalışmanın bir önceki başlığı altında adaylık ve müzakere süreçlerinde Bulgaristan'daki ana akım partilerin durumu ve AB üyelik hedefinin farklı siyasi kesimler arasında işbirliğini nasıl mümkün kıldığına değinilmişti. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde ise AB üyeliği sonrası iktidar olan GERB Partisi ve iktidar ortağı aşırı milliyetçi partilerin siyaseti yeniden şekillendirmeye yönelik faaliyetlerine ve vatandaşlık ile ilgili düzenlemelere yer verilecektir. Bu kapsamda Avrupa yanlısı çizgide yükselen Bulgar milliyetçiliğinin siyasi parti sisteminde meydana getirdiği değişim ve ana akım siyaset üzerindeki etkisi ele alınacaktır. Bu noktada siyasi parti sisteminde meydana gelen değişimin adaylık aşaması ile üyelik sonrası aşama arasındaki temel farkının adaylık aşamasında eski dönemden itibaren var olan partiler, üyelik sonrası aşamasında ise yeni ortaya çıkmış olan partilerin ele alınmasıdır. Dolayısıyla adaylık sürecinde Avrupalılaşma etkisi eski dönemden itibaren varlığını sürdüren siyasi partilerde meydana gelen değişimi ifade ederken, üyelik sonrası Avrupalılaşma etkisi ise yeni partilerin ortaya çıkma sürecini ifade etmektedir.

Mevcut çalışmanın ilk bölümünde Avrupalılaşma mekanizmaları ile ilgili kısmında yer verildiği üzere Avrupalılaşmanın siyaset kurumu ve siyasi aktörler üzerindeki etkisine dair yapılan çalışmalarda ülkedeki aktörlerin eylem kapasitelerini belirleyen iki “aracı unsur” (*mediating factor*) dikkat çekmektedir. Bu aracı unsurlar “çoklu veto noktaları” ve “resmi kurumlar” olarak tanımlanmaktadır.⁵⁵⁶

⁵⁵⁵ Stoychev, “Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects”, s.5.

⁵⁵⁶ Börzel ve Risse, “Conceptualizing the Domestic Impact of Europe”, s.64.

Aracı unsurların ilki olan ve ülkenin kurumsal yapısı içerisinde yer alan “çoklu veto noktaları”nın çeşitli çıkar sahibi aktörleri Avrupalılaşıma baskısından kaynaklanan engellerden kurtulmalarını sağlayacak şekilde güçlendirebileceği kabul edilmektedir. Siyasal sistemde güç dağılımı arttıkça, siyasal karar alma süreçlerinde söz sahibi aktörlerin sayısı da artacak, dolayısıyla Avrupalılaşıma baskısına karşılık olarak yapılacak değişim için taraflar arasında gerekli uzlaşmayı sağlamak daha zor hale gelecektir.⁵⁵⁷

AB üyeliği sonrasında Bulgar siyasetinde çoklu veto noktalarının daha önemli ve etkili hale geldiği görülmüştür. Özellikle aşırı sağcı ve etnik milliyetçi siyasi aktörler bu rolü fazlasıyla üstlenmiş, ülke yönetiminde söz sahibi olmaya ve etkin hale gelmeye başlamıştır. Adaylık sürecinde AB üyelik hedefinin tüm siyasi partiler ve toplum kesimleri tarafından en önemli öncelik olması, aşırı unsurlar üzerindeki toplumsal kontrolün yanı sıra kendi kendilerini kontrol altında tutmalarını ve ölçülü hareket etmelerini sağlamıştır. Adaylık döneminde her ne kadar ülke siyasetinde var olsalar da ana akım siyaset üzerindeki etkileri sınırlı kalmıştır. Ancak üyeliğin kesinleşmesiyle birlikte ulusal siyasetteki etkileri artmaya başlamıştır. Daha önce genel seçimlerde milletvekilliği ile sınırlı olan siyasi etkileri 2006 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde tek başına aday çıkarmaya ve ikinci tura kalma başarısı göstermeye kadar varmıştır. 2007 yılından itibaren üyeliğin resmi olarak yürürlüğe girmesiyle birlikte aşırı sağcı ve etnik milliyetçi siyasi aktörler Avrupa Parlamentosunda ve AB kurumlarında temsil edilmeye ve rol oynamaya başlamıştır.

Buna karşılık azınlıkların hakları başta olmak üzere temel hak ve hürriyetlerin korunmasını temel ilke olarak benimseyen HÖH, Avrupa Liberaller ve Demokratlar

⁵⁵⁷ Ibid.

İttifakı gibi yapılar ve değerler sistemi içerisinde kendini konumlandırmıştır.⁵⁵⁸ Geçiş sürecinde Bulgar siyasi hayatında çok partili sisteme geçilmesi ve Batı tipi siyaset anlayışının ve uygulamalarının gelişmesi yönünde çaba gösterme iddiasında olan HÖH, AB üyelik süreci ve müzakerelerinin yürütüldüğü dönemdeki hükümetlerde koalisyon ortağı olarak yer almıştır. Dolayısıyla Kopenhag kriterleri başta olmak üzere Bulgaristan'ın adaylık koşullarını yerine getirmesinde ve AB üyesi olmasında yapıcı bir politika izleyen başlıca aktörlerden birisi olarak Avrupalılaştırmanın meydana getirdiği baskıya karşı çıkan çoklu veto noktalarını dengeleyen önemli bir aktör olmuştur. Bu bakımdan “tersine çoklu veto aktörü” olarak nitelendirmek mümkündür.

Aracı unsurların ikincisi olarak sayılan resmi kurumların bazı aktörlere Avrupa fırsatlarından faydalanabilecekleri ve uyum sağlayabilecekleri maddi ve fikri imkânlar sunabileceği kabul edilmektedir. Ancak bu aktörlerin birçoğu gerekli kapasitelere sahip olmadıkları için Avrupalılaştırmanın sağladığı bu tür fırsatlardan yararlanamayabilir. Örneğin Avrupalı siyasal karar vericilerle doğrudan irtibatları olsa bile yerel yönetimlerin merkezi yönetimi devre dışı bırakabilecekleri maddi, mali ve uzmanlık kaynağına sahip olmayabilir. Fransa'da kadınlara eşit maaş verilmesi yönündeki AB düzenlemelerinin İngiltere'deki Eşit Fırsatlar Komisyonu⁵⁵⁹ ve Fransa'daki benzer kurumların çabası ve desteği olmaksızın ülkelerde uygulanmasının mümkün olamayacağı savunulmaktadır.⁵⁶⁰

Bulgaristan örneğine bakıldığında birisi ülke içinde diğeri ise ülke dışında etnik ve nüfus konularıyla ilgili faaliyetleri koordine etmek ve yürütmekle görevli iki kurum karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılarına çalışmanın ilerleyen kısımlarında yer vereceğimiz

⁵⁵⁸ The Alliance of Liberals and Democrats for Europe (The ALDE Party), “ALDE Member Parties: Dvizhenie Za Prava i Svobodı”, 2001, https://www.aldeparty.eu/alde_member_parties (01.02.2023).

⁵⁵⁹ Equal Opportunities Commission, “What Does Equal Opportunities Mean?”, 2007, <https://www.eoc.org.uk/> (01.06.2024).

⁵⁶⁰ Börzel ve Risse, “Conceptualizing the Domestic Impact of Europe”, s.64.

bu kurumlardan ilki ÷lke içindeki azınlıkların ve Romanların entegrasyonuna y÷nelik faaliyetleri koordine etmekle g÷revlendirilen Etnik ve Entegrasyon Konularında İşbirliğine Dair Ulusal Konsey oluşturmaktadır. İkindisi ise yurtdışında yaşayan Bulgar vatandaşlarının yanı sıra Bulgar k÷kenlilere ve akraba topluluklara vatandaşlık ve eğitim iş ve işlemleri ile toplumsal ve k÷lt÷rel faaliyetleri koordine eden YBA yer almaktadır. Etnik ve N÷fus Entegrasyonu Konseyinin kapasite ve etkinliğinin sınırlı kalması ÷lke içindeki Romanların ve diğer azınlıkların haklarının hayata geçirilmesinde yeterince başarı elde edilememesine neden olmuştur. Buna karşılık YBA çalışmalarının yurtdışındaki Bulgar k÷kenlilerin vatandaşlık almaları veya Bulgar vatandaşların AB vatandaşlığının sağladığı faydalardan yararlanmaları konusunda oldukça önemli bir role ve etkiye sahip olduğunu g÷stermektedir. Her iki kurumun alışmaları Bulgar milliyetçiliğinin yurtiçi ve yurtdışı uygulamalar açısından etkisini ve önemini g÷steren örneklerdir.

Bulgaristan'da çoklu veto noktalarının rol÷ ve etkisi siyasi partiler üzerinden, resmi kurumların etkisi de yurtiçindeki azınlıklara y÷nelik kurumların faaliyetleri ile yurtdışındaki Bulgar vatandaşlarına ve Bulgar k÷kenlilere y÷nelik çalışmalar üzerinden mevcut çalışmanın son kısmında analiz edilecektir.

2.4.2.1. Siyasi Partiler, Seçimler ve Siyasi Hayata Katılım

Mevcut çalışmanın bir önceki kısmında AB adaylık s÷reci ve m÷zakereler d÷neminde siyaset kurumu ve siyasi partiler sisteminde yaşanan gelişmeler ele alınmıştı. Adaylık ve m÷zakere d÷neminde başlıca role sahip olan ana akım sağ ve sol partiler (DGB ve BSP) ile azınlıkların başlıca temsilcisi konumunda olan H÷H ve üyelik hedefiyle birlikte ortaya çıkan II. Simeon Ulusal Hareketi ağırlıklı olarak ele alınmıştı. Çalışmanın bu kısmında AB üyeliğiyle birlikte kurulan ve üyelik sonrası

siyasette baskın hale gelen GERB Partisi ile aşırı sağcı hareketler ve bunların oluşturduğu koalisyon hükümetlerinin etkisi ele alınacaktır.

Adaylık dönemine ilişkin kısımda yapılan üçlü sınıflandırmaya bağlı kalarak AB üyeliği sonrası dönemi de incelemek mümkündür. Mevcut çalışmanın bu kısmında Bulgaristan'daki siyasi partilerin ve parti sisteminin AB ülkelerindeki muadilleriyle mukayeseli olarak ele alınması ve üyelik sonrası dönemde benzer ve farklı yönlerinin ortaya konulmasına çalışılacaktır.

Birinci grupta AB üyeliği sonrası kendisini merkez siyasette konumlandıran iki başlıca parti olarak GERB ve BSP ele alınacaktır. AB üyeliği sonrası dönemde ortaya çıkan ve dolayısıyla Avrupalılaşmanın ürünü olan GERB Partisinin oluşumu, siyasete olan genel etkisi ve milliyetçi anlayışın öne çıkmasında oynadığı rol ele alınacaktır. Merkez sağ kanatta konumlanan diğer parti ve koalisyonların GERB'in siyaset yaklaşımından ne yönde etkilendiği ortaya konulacaktır. Buna karşılık merkez sol siyasetin asıl temsilcisi olmaya devam eden BSP'nin AB üyeliği sonrası ve yükselen GERB karşısında siyaset anlayışında meydana gelen değişime yer verilecektir.

Çalışmanın bu bölümünde ikinci olarak aşırı sağcı ve aşırı milliyetçi çizgiyi benimseyen partiler ele alınacaktır. Ataka, VMRO-BND ve son dönemde Vızrajane gibi partiler bu grupta incelenecektir. Bunların 2005 genel seçimleri ve 2006 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yakaladığı yükselişin AB üyeliği sonrası dönemdeki yansımaları ve özellikle GERB iktidarlarıyla birlikte koalisyon ortağı olarak Bulgar siyasetinde elde ettikleri konum ve bunun genel olarak milliyetçilik üzerine yansıması irdelenecektir.

Üçüncü grupta HÖH'ün adaylık ve müzakere süreçlerinde hükümet ortaklığına kadar yükselmiş olmasına rağmen AB üyeliği sonrasında aynı ivmeyi ve konumunu sürdürememesi üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda, GERB ve aşırı milliyetçi çevrelerin

takip etmiş olduğu politikaların etkisinin yanı sıra ortaya çıkan alternatiflerin ve rakip siyasi hareketlerin etkisi de irdelenecektir.

2.4.2.2. Bulgaristan'ın Avrupalı Gelişimi İçin Vatandaşlar Partisi (GERB) İktidarı ve Milliyetçi Yükseliş

AB genişlemesinin özellikle adaylık sürecindeki ülkeler için gündemi ve ana akım siyaseti etkileme gücünün olduğu hususunda ortak bir kanaat görülmektedir. Ancak bunu üyelik koşullarının ülkelerin temel meselelerini tartışma konusu olmaktan çıkardığını değerlendirmek yanıltıcı olacaktır. Bunun yerine, aday ülkelerde öncelikli ve en önemli meselenin AB'ye üyelik olduğu, nihai çözüme kavuşturulmamış olan konuların ve özellikle tarihten gelen ve uzun vadede şekillenmesi beklenen meselelerin siyasi partiler ve ülke kamuoyları tarafından geçici olarak rafa kaldırıldığını veya üyelik sürecini akamete uğratmayacak düzeyde tutulduğunu söylemek daha sağlıklı bir değerlendirme olacaktır. Nitekim aday ülkeler için uygulanan koşulluluk politikasının üye olunduktan sonra etkisini yitirdiği ve rafa kaldırılan meselelerin tekrar gündemi meşgul ettiği görülmektedir. Dolayısıyla AB üyelik koşullarının ülkelerde yasal ve ekonomik düzeyde önemli değişiklikler meydana getirirken siyasal ve toplumsal konularda aynı hızda ve düzeyde etkili olmadığı veya etkinin arzu edilen yönde olmadığı görülmektedir. Bu durum ise iki yeni unsurun denkleme dâhil olmasıyla birlikte tarihten gelen ve çözümlenemeyen meseleleri olumlu olmaktan ziyade olumsuz etkileyebilmektedir. Birincisi popülist ve demagojik siyaset anlayışını benimseyen ve birçok örnekte Avrupa bütünleşmesine karşı olan veya şüpheyle yaklaşan siyasi aktörlerin sahneye çıkmasıdır. İkincisi ise AB üyelik reformlarının ülkelerin tarihsel bağlamından kopuk kaldığı ve temel meseleleri çözmediği gibi sorunların kaynağına dair olumsuz veya yanlış algıyı pekiştirdiği görülmektedir. Bu iki unsurun özellikle etnik temelli milliyetçilik yaklaşımlarının güçlenmesine zemin hazırladığı, bir taraftan

aşırı hareketlerin yükselmesine neden olurken diğer taraftan da ana akım siyasi partileri ve ülkedeki genel siyasi ortamı etkisi altına aldığı görülmektedir.

AB üyeliği sonrasında ülkelerin siyaset kurumlarında öne çıkan en belirgin özelliğin, Avrupa düzeyinde belirlenen makroekonomik politikaları değiştirme imkânına sahip olmaması ve bu nedenle siyasi partilerin manevra alanlarının kısıtlanması olduğu görülmektedir. Bu ise seçim kampanyalarında kullanılacak meselelerin azalmasına ve sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Avrupalılaştırmanın partiler üzerindeki etkisini ülke meselelerinde meydana gelen değişimde değil, siyasal partilerin politika ve örgüt yapılarında meydana gelen değişimde aramak gerekir. Siyasal partilerin Avrupalılaştırması, çevrelerinde meydana gelen değişime verdikleri yanıt üzerinden okunmaktadır.⁵⁶¹

Avrupalılaştırmanın siyasal partilerin içyapıları üzerinde AB adaylık sürecinden itibaren önemli bir etkiye sahip olduğu bir önceki kısımda ele alınmıştı. Bu etkinin genelde parti içindeki karar alma süreçlerini konsolide etme ve parti liderlerini güçlendirme şeklinde olduğu görülmektedir. Bunun temel nedeni olarak da Avrupa bütünleşmesinin gücü merkezileştirmesi ve karar alma sürecinin yukarıdan aşağıya doğru olması gösterilmekte, bu sayede parti liderinin kendi kontrol alanını oluşturduğu ve parti örgütünün lidere etki etme kabiliyetinin sınırlandığı kabul edilmektedir. Bununla birlikte aynı sürecin liderler için iki olumsuz durumu barındırdığına dikkat çekilmektedir. Gizli eylem olarak adlandırılan birinci olumsuzluk, liderlerin diğer parti üyelerini kontrol etme kapasitesinin yetersiz kalmasını ifade ederken, gizli bilgi olarak anılan ikinci olumsuzluk ise liderlerin diğer üyelerin tercihleri ve güdülleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmamasını ifade etmektedir. Dolayısıyla Avrupa bütünleşmesinin parti liderinin gücüne olan etkisi büyük oranda partinin sahip olduğu nitelikler ve

⁵⁶¹ Ishiyama, “Europeanization and the Communist Successor Parties in Post-Communist Politics”, s.6.

bütünleşme konusunda üyeler arasındaki görüş ayrılığı tarafından şekillendirilmektedir.⁵⁶²

Ancak parti liderliğinin güçlü bir konuma sahip olduğu, ülkenin temel meselelerine ilişkin ortak anlayışın güçlü olduğu veya parti üyeleri arasındaki görüş ayrılığının sınırlı olduğu durumlarda yeni partilerin ülke siyasetinde güçlü ve etkin konuma gelmesi mümkün olabilmektedir. GERB'in siyaset sahnesine çıkışı bunun önemli bir örneğini teşkil etmiştir. Boyko Borisov'un güçlü bir lider olarak ortaya çıkması ve parti üyelerinin güçlü bir ortak anlayış etrafında toplanması GERB'in iktidara gelmesini ve uzun yıllar konumunu ve gücünü koruyabilmesini sağladığı görülmüştür.

Boyko Borisov'un siyasi hayatı NDSV ve HÖH koalisyon hükümeti döneminde Korgeneral rütbesiyle İçişleri Bakanlığı genel sekreteri olarak başlamıştır. 2005 seçimlerinde NDSV milletvekili olarak seçildi, ancak sonrasında vekillekten ve partiden istifa etmiştir. 2005 sonbaharında ise bağımsız aday olarak katıldığı yerel seçimlerde Sofya Belediye Başkanı seçilmiştir. Belediye başkanı olarak partinin başına geçmesi yasak olduğu için belediye başkan yardımcısı Tsvetanov'u GERB'in başına geçirmiştir. GERB liderinin partinin kuruluşunda “sivil özgürlükler”, “Avrupalılaşıma”, “fırsat eşitliği” ve “refah artışı” gibi hususları temel ilkeler olarak benimsediği ve dönemin siyasi elitine karşı oldukları vurgusunu öne çıkardığı görülmektedir. Ayrıca başından itibaren kendisini sağ parti olarak konumlandıran ve EPP üyeliğini dillendiren GERB'in diğer partiler ile arasına mesafe koyduğu görülmektedir.⁵⁶³

GERB'in yükselişinden önce, kendisine temel rakip olarak belirlediği BSP'de yaşanan gelişmelere kısaca değinmek gerekmektedir. 1991 tarihli yeni Anayasa'nın kabulü ve rejim değişikliğinin ardından BSP 1994 yılında "Yeni Zamanlar, Yeni

⁵⁶² Ibid., s.7.

⁵⁶³ Stoychev, “Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects”, s.19-20.

Bulgaristan, Yeni BSP" adıyla yeni parti programını açıklamıştır. 1994 tarihli programın temel amacı “21. yüzyıla girerken ülkenin krizden çıkarılması ve ekonominin modernleştirilmesi, modern Bulgar devletinin ve kamu düzeninin demokratikleştirilmesi” ve “demokratik sosyalizm yoluyla Bulgar topraklarında sosyalist fikirlerin yenilenmesi ve gerçekleştirilmesi” olarak belirlenmiştir. 22-23 Kasım 2008 tarihlerinde Sofya’da gerçekleştirilen 47’nci BSP Kongresinde yeni parti tüzüğü⁵⁶⁴ ve parti programı⁵⁶⁵ kabul edilmiştir.⁵⁶⁶ 2017 tarihinde yapılan 49’uncu BSP Kongresinde Parti Tüzüğünde yeni bir madde numaralandırması ve biçimsel bazı değişiklikler yapılmış ancak partinin nitelikleri, değerleri ve ilkelerine ilişkin tanımlamalar ve içerikler aynı şekilde korunmuştur.⁵⁶⁷

⁵⁶⁴ Българска Социалистическа Партия, “Устав На Българската Социалистическа Партия, Приет от 47-ия конгрес на БСП, на 23 ноември 2008 г. Изменен и допълнен на заседанието на 48-ия конгрес на БСП на 16 февруари 2013 г. и на заседанието на 48-ия конгрес на БСП на 5 април 2015 г. (Bulgar Sosyalist Partisi Tüzüğü, 23 Kasım 2008 tarihli 47’nci BSP Kongresinde kabul edilen, 16 Şubat 2013 tarihli 48’inci BSP Kongresinde ve 5 Nisan 2015 tarihli 48’inci BSP Kongresinde Değişiklik ve Ekleme yapılan metin)”, https://bsp.bg/documents/osnovni_dokumenti.html (14.04.2024).

⁵⁶⁵ Българска Социалистическа Партия, “Програма На Българската Социалистическа Партия: За България, свободни граждани, справедлива държава, солидарно общество (Bulgar Sosyalist Partisi Programı: Bulgaristan için Özgür Vatandaşlar, Hukuk Devleti ve Dayanışmacı Toplum)” (47’nci BSP Kongresi, Sofya, 22 Kasım 2008), https://bsp.bg/documents/osnovni_dokumenti.html (14.04.2024).

⁵⁶⁶ Bulgar Sosyalist Partisi Temel Metinleri için bkz. Българска Социалистическа Партия, “Основни документи (Osnovni dokumenti)”, Bulgar Sosyalist Partisi, 2008, https://bsp.bg/documents/osnovni_dokumenti.html (14.04.2024).

⁵⁶⁷ Yeni numaralandırma yapılan 2017 tarihli metin için bkz. Българска Социалистическа Партия, “Устав На Българската Социалистическа Партия, Приет на Четиридесет и деветия конгрес на Българската социалистическа партия на 5 февруари 2017 г. (Bulgar Sosyalist Partisi Tüzüğü, 49’uncu BSP Kongresi, 5 Şubat 2017, Sofya)” (Bulgar Sosyalist Partisi, 05 Şubat 2017), <https://bsp.bg/files/attachments/2018/10/02/823340730aaf037576255313c87408f7.pdf> (14.04.2024).

BSP Parti tüzüğünün Önsöz bölümü ve ilk maddeleri ile Parti programının giriş bölümünde BSP'nin tarihsel kökeni, geçmiş olumsuzlukların reddi ve temel ilkeler aynı ifadelerle yer almıştır. “1891'de kurulan Bulgar Sosyal Demokrat Partisi'nin devamı ve halefi” olduğu vurgulanarak tarihsel kimliğe sahip çıkılmıştır. Aynı şekilde “tarihsel olarak demokratik geleneklerini koruyan ve savunan ve nesiller boyu Bulgar sosyal demokratlarının, komünistlerinin ve sosyalistlerinin özgürlük ve insan hakları uğruna verdikleri devrimci mücadelelerin tarihsel önemine ve geçen yüzyılın ikinci yarısında ülkede sosyalizm altında inşa edilenlere değer verdiği” vurgulanmıştır. Ancak Partinin geçmişinde yer alan ve “sosyalist fikirlere, demokrasiye ve hümanizme aykırı olan her şey” yine benzer şekilde reddedilmiş ve kınanmıştır. AB üyeliğini büyük Avrupa ailesine dâhil olma süreci olarak tanımlayan BSP'nin parti değerleri arasında “geniş halk kitlelerinin çıkarlarının, sosyal adalet ve dayanışma ilkelerinin, eşitliğin, cumhuriyetçiliğin, yurtseverliğin ve enternasyonalizmin savunulması” yer almıştır.⁵⁶⁸ Dolayısıyla bir taraftan köklerini modern Bulgar devletinin kuruluşuna kadar götürerek tarihsel demokratik mirasa sahip çıkılırken, diğer taraftan Avrupalılaşma sürecinin etkisiyle de geniş Avrupa ailesinin üyesi olduğuna atıf yapılmıştır. Aynı zamanda “otoriter sosyalizm” olarak tanımladığı eski komünist rejim döneminin tüm olumsuz politika ve uygulamalarını ve tarihsel olarak kendisine yöneltilen her türlü eleştiri ve itirazı redd-i miras yaparak tartışma konusu olmaktan çıkarma yoluna gitmiş ve yeni dönemde kendisini “demokratik sosyalizm” temsilcisi olarak konumlandırmıştır.

BSP'nin Parti Tüzüğündeki milliyetçilik anlayışına bakıldığında kendisini “vatansever bir parti” olarak tanımladığı ve öncelikli görevini “Bulgar devletinin

⁵⁶⁸ Българска Социалистическа Партия, “Програма На Българската Социалистическа Партия: За България, свободни граждани, справедлива държава, солидарно общество (Bulgar Sosyalist Partisi Programı: Bulgaristan için Özgür Vatandaşlar, Hukuk Devleti ve Dayanışmacı Toplum) (47'nci BSP Kongresi, Sofya, 22 Kasım 2008), https://bsp.bg/documents/osnovni_dokumenti.html (14.04.2024)”.

egemenliğini ve toprak bütünlüğünü savunmak”, “Bulgar kültürü ve tarihi mirasının korunması ve yaygınlaştırılması ve Bulgar kimliğinin pekiştirilmesi ve geliştirilmesi için mücadele etmek” (eski md. 7; yeni md. 2(3)) şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Ayrıca “şovenizme ve her türlü ulusal kibir ve yabancı düşmanlığına yabancı olduğu” belirtilmiştir. İlave olarak sosyal, eğitim ve mülkiyet durumu, cinsiyet, etnik köken ve inanç ne olursa olsun, tüm toplumsal katmanlardan sosyalistleri birleştiren bir kitle partisi olduğu (eski md.8, yeni md. 2(4)) belirtilmiştir.

Avrupalılaşma etkisine bakıldığında BSP’nin “Avrupa ve küresel solun bir parçası” olduğu, “küresel zorluklar karşısında küresel dayanışma ve yeni bir enternasyonalizm etrafında birleşilmesi” (eski md. 10, yeni md. 3) ilkesini savunduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda “demokratik sosyalizmin temel değerlerini gerçekleştirmenin bir yolu olarak, Bulgaristan’ın koşullarını gözetken ve Avrupa modellerine uygun aktif bir sosyal devlet olarak gelişmesini sağlayacak tutarlı politika” (eski md. 12, yeni md. 4(2)) izlemeyi hedeflemektedir.

2008 yılı Parti programında da yaklaşık 20 yıl süren geçiş sürecinin Bulgaristan’ın kalkınması için yeni ufuklar açtığı, ancak aynı zamanda birçok ciddi sorunu ve zorluğu da beraberinde getirdiğine dikkat çekilmiş ve niteliksel olarak yeni bir aşamaya girildiği vurgulanmıştır. Bu nedenle, gelecek birkaç on yılda ülkenin yükselişi ve daha da modernleşmesi için geçiş sürecinin son aşamasında reformların hayata geçirilmesine ve geçiş sonrası dönem için yeni bir stratejik perspektife ihtiyaç olduğuna vurgu yapılmıştır. Bunun sonucu olarak yeni Parti Programında ülkeyi 21. yüzyıla taşıyacak stratejinin, önceliklerin ve politikaların ortak bir vizyon çerçevesinde birleştirildiği ve Bulgar sosyalizminin yeni bir konum etrafında şekillendiği belirtilmiştir. Kendisini kapitalizmin tarihsel olarak aşılmasına ve “sosyal pazar ekonomisinin” tesisine adanmış bir parti olarak konumlandıran BSP, bunu “piyasa ekonomisine evet, piyasa toplumuna hayır” sloganıyla tanımlamıştır. Aynı zamanda niteliklerini sıralarken “solcu halk

partisi” (*лява народна партия*), “vatansever parti” (*патриотична партия*), “kitle partisi” (*масова партия*), “parlamenter parti” (*парламентарна партия*), “Avrupa ve dünya solunun bir parçası” (*част от европейската и световната левица*), “demokratik sosyalizm partisi” (*партия на демократичния социализъм*) ve “tutarlı sosyal demokrasi politikası izleyen” (*провежда последователна политика за социална демокрация*) bir parti olarak tanımlamıştır.⁵⁶⁹

2009 yılında yapılan seçimlerden birinci parti olarak çıkan GERB’in siyaset sahnesinde yerini alması ve yeni hükümeti kurması AB adaylık sürecinde tecrübe edilen siyasi sürece benzetilmektedir. Boyko Borisov’un Başbakanlığında kurulan yeni kabinenin en önemli özelliği, 2006 yılında ortaya çıkan ve ulusal düzeyde hiçbir deneyimi olmayan bir azınlık hükümetinden oluşmasıdır. GERB’in sahip olduğu 117 milletvekilinden 116’sının daha önce mecliste görev almaması ve bakanlardan biri dışında hepsinin ulusal politikaya yeni girmesi dikkat çekmiştir. GERB’in iktidara gelişi ile NDSV’nin 2001 seçimlerinde kazandığı zafer arasında benzerlik kurulmaktadır. Ulusal politikaya yeni katılan iki parti olarak biri önemli bir dönüm noktası olan 2001 seçimlerini diğeri ise yine önemli bir dönüm noktası olan 2009 seçimlerini kazanmıştır. Bu benzerliğin yanında önemli bazı farklar da bulunmaktadır. GERB’in 2009 seçimlerinde oyların %40’ından fazlasını alarak meclise girmesi bunlardan birisidir. Diğer fark ise NDSV’nin 2001’de göreve geldiğinde siyasi bir tecrübesi bulunmazken, GERB’in 2009 yılındaki genel seçimler öncesinde 2005 yılında yapılan yerel seçimlerde ve 2007 yılında yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde yer almış olmasıdır.⁵⁷⁰

⁵⁶⁹ Ibid.

⁵⁷⁰ Romyana Kolarova ve Maria Spirova, “Bulgaria”, *European Journal of Political Research*, 2011, vol.50, no.7-8, s.922-923, <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2011.02014.x>.

Parlamentodaki sandalyelerin %48,7'sini alan GERB, meclisteki milletvekili sayısının %8'ine sahip olan Ataka Partisinin dışarıdan desteğini alarak azınlık hükümeti kurmuştur. Aşırı sağcı ve milliyetçi bir partinin kuruluşunda rol aldığı bu ilk GERB hükümeti mecliste salt çoğunluğun desteğini alarak muhalefetten çok fazla etkilenmeden yasama faaliyetlerinde bulunma imkânına kavuşmuştur. Yeni hükümetin dikkat çeken başlıca icraatlarından biri, Bulgaristan'ın AB'ye girişinin yanı sıra Avrupa fonlarının kötüye kullanılması ve Sofya'nın Brüksel ile ilişkilerinin bozulmasından sorumlu tutulan önceki üçlü koalisyon hükümetinin görev yaptığı 2005-2009 dönemindeki uygulamalarından net bir şekilde kopacağını taahhüt etmesidir.⁵⁷¹ AB adaylık sürecini gerçekleştiren ve üyeliğin ilk yıllarında da iktidar olan üçlü koalisyon hükümetine yönelik olarak yaygın yolsuzluk, kayırmacılık ve patronaj iddiaları gündeme gelmiştir. Tüm bu siyasi vaatlerin yanında yeni GERB hükümetini zorlayan önemli gelişmelerden biri 2008 yılında yaşanan küresel mali krizin Bulgaristan'da 2010 yılından itibaren oldukça sert hissedilen sonuçlara yol açması olmuştur.⁵⁷²

GERB'in siyaset sahnesindeki yükselişinin yanında aşırı sağcı ve etnik milliyetçi siyasi partilerin ve hareketlerin Bulgar siyaseti içerisindeki konumu ve rolüne değinmek gerekmektedir. Avrupalılaştırmanın siyasi parti sistemi üzerindeki en önemli olumsuz etkisi olarak gösterilen popülist ve aşırı siyaset anlayışının yükseliş trendinin, Bulgar siyasetinde de benzer seyir izlediği görülmüştür. Popülizmin yükselişi Bulgar siyasi elitinin profesyonelleşmesinin ve siyasi sürecin konsolide olmasının önündeki en büyük

⁵⁷¹ 2009 seçimleri sonrasında toplanan Bulgaristan Ulusal Meclisi açılışında GERB Parti Genel Başkanı Tsvetan Tsvetanov tarafından yapılan konuşma için bkz. Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ), “Цветан Цветанов: Откриваме нова страница в историята на България (Tsvetan Tsvetanov: Otkrivame nova stranitsa v istoriyata na Bilgariya)”, Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 14 Temmuz 2009, https://www.gerb.bg/bg/news/detail-cvetan_cvetanov_otkrivame_nova_stranica_v_istoriyata_na_balgariya-6616.html (01.05.2024).

⁵⁷² Kolarova ve Spirova, “Bulgaria”, s.922-923.

engel olarak görülmüştür. Popülist partilerin siyasete yeni girenler için bir basamak görevi gördüğü ve meclisin üçte birinin yenilenmesine neden olduğu kabul edilmektedir. Popülist parti üyelerinin çok büyük çoğunluğunun daha önce siyasetle ilgisi olmayan mesleklerden kişiler olması dikkat çekmiştir. Tüm bu hususların siyaset kurumunun ve yasama sürecinin verimsiz ve yetersiz olmasına neden olduğu savunulmaktadır. Sonuç olarak Avrupalılaşma sürecinin eski rejim döneminden gelen komünist partinin reforme edilmesini sağladığı ve Bulgar siyasi partilerinin dönüşümünü olumlu etkilediği, ancak paradoksal biçimde popülist partilerin yükselişine de neden olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁷³

Aşırı sağcıların siyasette ve iktidarda yükselişlerine geçmeden önce AB üyeliğinin kesinleştiği ve Avrupa yanlılarının güçlü olduğu dönemde siyasetin ve devlet kurumlarında eski rejimden kalan kadroların yerine Avrupa yanlısı yeni kadroların getirilmesi yönünde önemli gelişmeler yaşanmıştır. AB adaylık ve müzakere sürecinde Bulgar yönetiminde devlet memurlarının yeni dönemin gereklerine uygun niteliklere sahip kişilerden oluşması ve sayılarının arttırılması yönünde adımlar atılmıştır.

AB üyeliğinin kesinleşmesiyle birlikte uygulamaya konulan önemli bir yasal düzenleme devlet güvenlik arşiv soruşturması uygulaması olmuştur. Kısaca güvenlik arşiv soruşturması kanunu olarak ifade edebileceğimiz düzenlemenin kabul edilmesi Avrupalılaşmanın Bulgar devlet yapısı ve siyaset kurumu üzerinde somut etkisini gösteren ve Bulgar kamuoyunda ses getirmesini sağlayan önemli bir gelişme olmuştur. “Devlet Güvenlik Teşkilatı ve Bulgar Ulusal Ordusu İstihbarat Servisi ile Bağlantısı Bulunan Bulgar Vatandaşlarının Belgelerine Erişim, İfşa ve Duyurulmasına Dair Kanun” 19 Aralık 2006 tarih ve 102 sayılı Devlet Gazetesi’nde yayımlanarak yürürlüğe

⁵⁷³ Stoychev, “Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects”, s.20.

girmiştir.⁵⁷⁴ Kanuna göre herhangi bir seçime aday olarak girecek veya belirli kamu görevlerinde yer alacak kişilerin 9 Eylül 1944 tarihinden 16 Temmuz 1991 tarihine kadar geçen süre içerisinde, yani eski komünist rejim döneminde Devlet Güvenlik Teşkilatı ve Bulgar Ulusal Ordusu İstihbarat Servisi ile bağlantısı olup olmadığına dair arşiv soruşturması yapılması hükme bağlanmıştır. Kanuna göre (Madde 26, Paragraf 1, Alt paragraf 1) arşiv soruşturması Cumhurbaşkanlığı, ulusal meclis ve Avrupa Parlamentosu seçimleri ile belediye başkanlığı ve belediye meclisi seçimlerinde aday olmak isteyen herkes için zorunlu kılınmıştır. Maddenin devamında arşiv soruşturması zorunlu olan diğer bazı kamu görevleri de sayılarak son paragrafta 16 Temmuz 1973 tarihinden sonra doğanlar muaf tutulmuştur. Dolayısıyla Batı tarzı demokratik rejimin resmi başlangıcı sayılan 1991 Anayasasının 13 Temmuz 1991 tarih ve 56 sayılı Devlet Gazetesi'nde yayımlanarak yürürlüğe girmesi milat olarak kabul edilmiştir.⁵⁷⁵

1991 Anayasası Batılı demokratik rejime geçişi simgelerken, güvenlik arşiv soruşturmasına dair Kanunu müesses nizamdaki fiili değişimin hukuki ayağı olarak görmek mümkündür. Avrupalılaşma etkisi açısından ele alındığında AB üyesi olmak için ön koşul olan Anayasal demokrasi adaylık sürecinden bile önce yürürlüğe konulmuş, eski komünist rejimle irtibatı olanların hukuken müesses nizam dışında tutulması AB üyeliğinin imzalanmasından sonra mümkün olmuştur.

Kanun hayata geçirildiği günden bu yana çeşitli eleştirilere konu olmuştur. Eleştirilerin büyük çoğunluğu iddia edildiği gibi komünist geçmişten arınmayı ve

⁵⁷⁴ Народно Събрание, “Закон за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия УКАЗ № 479 (Zakon za dostip i parzkrivane na dokumentite i za obyavyavane na prinadlejnost na bilgarski grajdani kim Dirjavna sigurnost i razuznavatelnite slujbi na Bilgarskata narodna armiya UKAZ No. 479)”, Държавен вестник бр.102 (Dirjaven vestnik, no.102) 19.12.2006 § (2006), <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=2973> (20.05.2023).

⁵⁷⁵ The Seventh Grand National Assembly, Constitution of the Republic of Bulgaria, 1991.

şeffaflığı sağlamayacağı, aksine gelecek yönetimlerde görev alabilecek kişileri belirleme ve bu şekilde kurulu düzeni yönetmeyi sağlayacak yeni bir kontrol mekanizması oluşturacağı noktasında toplanmıştır. Yayımlandığı tarihten itibaren 24 kez değişikliğe uğrayan ve son değişikliğin 7 Şubat 2017 tarihinde (13 sayılı Devlet Gazetesi) yapıldığı Kanun tüm eleştirilere rağmen yürürlükte kalmıştır.⁵⁷⁶

Kanunun varlığını sürdürmesine temel gerekçe olarak Avrupa Parlamentosunun 2 Nisan 2009 tarihinde kabul ettiği Avrupa Bilinci ve Totaliterlik Kararı'na uyum sağlanması gösterilmiştir. Söz konusu Avrupa Parlamentosu kararı AB üyesi ülkelere Avrupa'nın totaliter rejim geçmişinden arınma ve demokratik anlayışa dayalı yeni bir Avrupa bilinci inşa etme çağrısı yapmaktadır.⁵⁷⁷

Güvenlik arşiv soruşturması Kanunu AB'ye katılım imzasının atıldığı tarihten sonra çıkarılmış olmasının yanında asıl etkisinin GERB'in siyasi aktör olarak ortaya çıkışı ve iktidara gelmesinde önemli bir katkısı olduğu görülmüştür. Takip eden yıllarda yapılan değişiklikler sonrasında Kanunun yerleşik devlet yapısı ve kadrolarının yenilenmesinde ve Avrupa yanlılarının güçlenmesinde temel rol oynadığı anlaşılmaktadır. Geçiş süreciyle birlikte genel olarak Batı yanlılarının siyasetteki gücünün zaman içerisinde arttığı görülmüştür. Ancak devlet yapısı içerisindeki dengelerin Avrupa yanlıları lehinde değişmesi ve eski rejim döneminden gelen kadroların yenilenmesi ancak AB üyeliği sonrasında mümkün olabilmektedir. Özellikle GERB hükümetinin ve aynı dönemde seçilen ve görev yapan Cumhurbaşkanının AB ve

⁵⁷⁶ “The Committee for Disclosing the Documents and Announcing Affiliation of Bulgarian Citizens to the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian National Army”, <https://www.comdos.bg/p/language/en/> (20.05.2023).

⁵⁷⁷ European Parliament, “European Parliament Resolution of 2 April 2009 on European Conscience and Totalitarianism (2010/C 137 E/05)”, Pub. L. No. 52009IP0213, Official Journal OJ C 137/25 25 (2010), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52009IP0213> (20.05.2023).

Batı yanlısı olması, siyaset ve devlet yönetimi içerisindeki değişim sürecini hızlandırmış ve güçlendirmiştir.

2009 yılındaki seçimlerden sonra kurulan ilk GERB hükümetinin ve önceliklerinin tanıtıldığı Boyko Borisov tarafından yapılan Meclis konuşmasında⁵⁷⁸ Bulgar siyaset kurumu ve devlet yönetiminde (müesses nizam) yaşanacak değişim sürecinin ilk işareti verilmiş, bu sürecin genel olarak Bulgar milliyetçiliği ile olan yakın ilişkisi ilerleyen zamanda daha açık ve görünür hale gelmiştir. Ancak bunun ülke içindeki faktörlerine ve siyasi yansımalarına geçmeden önce dış unsurlarla olan etkileşimine çok kısa olsa da değinmek gerekir. Zira iç unsurların dış unsurlarla olan etkileşiminin tarihten bu yana devam ettiği güncel gelişmeler ışığında yeniden görülmüştür. Şöyle ki, tarihsel olarak devam eden Avrupa yanlıları ile Rus yanlıları arasındaki mücadele ilerleyen zamanda yaşanan dış gelişmelerin etkisiyle daha fazla hissedilir hale gelmiştir. Rusya'nın AB'ye yeni üye olan ülkelere ve AB ve NATO üyesi olmak isteyen Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkelere yönelik gerek siyasi gerekse gizli askeri faaliyetler düzenlediğine dair resmi kaynaklar tarafından paylaşılan veya doğrulanan haberler artmaya başlamıştır. 2014 yılında Çek Cumhuriyeti'nin Vrbotice kentinde askeri cephanelikte meydana gelen patlamanın üzerinden 7 yıl geçtikten sonra

⁵⁷⁸ 2009 yılı seçimleri sonucunda yeni kurulan GERB hükümetinin üyelerinin ve program önceliklerinin Ulusal Meclis oturumunda açıklandığı GERB lideri Boyko Borisov'un konuşması için bkz. Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ), “Програмна декларация за приоритетите на правителството на Европейското Развитие на България, Обръщение на г-н Бойко Борисов в Народното Събрание”, Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 27.07.2009, https://www.gerb.bg/bg/news/detail-programna_deklaraciya_za_prioritetite_na_pravitelstvoto_na_evropeiskoto_razvitie_na_balgariya-6669.html (01.06.2024).

esasen Bulgaristan için planlandığı yönünde haberler ortaya çıkmıştır.⁵⁷⁹ 2021 Nisan ayında Bulgaristan Başsavcısı tarafından başlatılan soruşturma kapsamında 2011-2020 döneminde Bulgaristan’da yaşanan dört patlamanın, Bulgar makamlarının Ukrayna ve Gürcistan'a ihraç etmeyi planladığı mühimmatların bulunduğu depolar olduğu ve Rusya adına casusluk yapan kişilerin dahlinin olduğu yönünde açıklama yapılmıştır. Rus makamların iddiaları yalanlamasına rağmen, Başsavcı sabotajın Rus vatandaşı kişiler tarafından yapıldığına dair kanıt toplandığını vurgulamıştır.⁵⁸⁰

Söz konusu gelişmeler Ukrayna savaşıyla birlikte casusluk faaliyetleri suçlaması ve adli soruşturma boyutuna taşınan siyasi gerilimin esasında Bulgar siyaset kurumunun ve devlet politikasının Batı ile Rusya arasındaki geleneksel sıkışmışlığının yeni bir göstergesi olmuştur. Esasen Avrupa yanlısı ve Rus yanlısı rekabetin AB üyeliği sonrasında devam ettiği, özellikle devlet kurumları ve siyaset kurumu içerisindeki Avrupalılaştırmanın önemli bir bileşeni olduğunu göstermiştir. Bunun Bulgar milliyetçiliği ve siyaset kurumu üzerinde iki yönden önemli bir sonucunun olduğu görülmüştür. Birincisi, Avrupa – Rus yanlısı rekabet farklı etnik grupların siyasette kazandıkları ağırlığın dikkate alınmasını ve azınlıklara yönelik politika ve uygulamalarda dengenin gözetilmesini sağlamıştır. Avrupalılaştırmanın siyasette meydana getirdiği fırsat yapılarındaki değişimden yararlanan azınlıklar ve etnik gruplar etkinliğini ve önemini korumuştur. Bununla birlikte aynı Avrupalılaştırmanın aşırı sağcı ve milliyetçi kesimler için benzer bir fırsat yapısı meydana getirdiği görülmüştür. AB

⁵⁷⁹ “Çek Cumhuriyeti’ndeki patlamanın Bulgaristan’da olması planlanıyordu”, *Bulgar Ulusal Radyosu (BNR)*, 19.04.2021, <https://bnr.bg/tr/post/101455659/cek-cumhuriyeti-ndeki-patlamanin-bulgaristan-da-olmasi-planlaniyordu> (20.05.2023).

⁵⁸⁰ “Bulgaristan: 6 Rusya vatandaşının askeri depolarda yaşanan patlamalarda dahli olduğuna dair şüpheler var”, *Sputnik Türkiye*, 28.04.2021, <https://sputniknews.com.tr/20210428/bulgaristan-6-rusya-vatandasinin-askeri-depolarda-yasanan-patlamalarda-dahli-olduguna-dair-supheler-1044378300.html> (20.05.2023).

üyeliğiyle birlikte Bulgar siyasetinde yükselişe geçen milliyetçi yaklaşıma sahip partiler bir taraftan iktidar ortaklığına kadar yükselmiş diğer taraftan da Avrupa parti sistemi içerisindeki muadilleriyle etkileşime geçerek konumunu daha da güçlendirmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında aşırı sağcı siyasi hareketlerin AB üyeliğiyle birlikte güçlenen konumu ve iktidara yükselme sürecini, ardından da bunun ülkenin genel siyaseti ve azınlıklar üzerinde meydana getirdiği etki ele alınacaktır.

2.4.2.3. Aşırı Sağcı ve Etnik Milliyetçi Partilerin Güçlenmesi

Bulgaristan özelinde siyasi partilerin etnik milliyetçi yaklaşım temelinde yürüttükleri siyasete geçmeden önce Avrupa genelinde ve özellikle Doğu Avrupa’da aşırı sağcı hareketlerin yükselişini ve temel özelliklerine yönelik analizlere yer vermek gerekmektedir.

Avrupa genelinde aşırı sağ partilerin seçimlerde başarı kazanması, AB’nin bunları “aşırı uç olgu” (*fringe phenomenon*) olarak görme eğilimini değiştirdiği ve ana akım siyasete nüfuz etme gücüne sahip olduklarını gösterdiği kabul edilmektedir. Bunun sonucunda aşırı sağ partilerin ortaya çıkmasını ve güçlenmesini sağlayan unsurlar, ulusal toplumlarda Avrupa genelinde meydana getirdikleri etki ve siyasi hareketlilik ile ilgili çalışmaların artmasına neden olduğu kabul edilmektedir. Hükümetlerin ve politika yapıcılarının başlangıçta aşırı partileri marjinalize etme yoluna giderek demokrasiyi yaşatma çabaları olduğu, ancak Batı Avrupanın deneyimine dayanarak Doğu Avrupa’daki aşırı hareketleri besleyen koşulları anlamamanın mümkün olmayacağına dikkat çekilmektedir. Doğu Avrupa ülkelerindeki aşırı siyasi partilere yönelik ilginin artışı bunların siyasette elde ettikleri başarı ve etki düzeyinin yanı sıra ülkelerin tamamına yakınının AB üyesi olmaya çalışmasının da rol oynadığı kabul edilmektedir. AB üyesi olma isteğinin de dikkate alındığı çalışmaların ana odak noktası aşırı

partilerin Kopenhag siyasi kriterleri (demokratik ilkeler, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı) çerçevesinde incelenmesi olmuştur.⁵⁸¹

Aşırıçılık ve aşırı sağ gibi kavramların tanımlanması ve bu kategoriler içerisine alınacak siyasi görüş ve akımların belirlenmesinin kolay olmadığı kabul edilmektedir. Sol-sağ siyaset yelpazesindeki ideolojik konumlanma, sahip olduğu ayırt edici özelliklerin (ırkçılık, etnosentrizm, antikomünizm, çoğulculuk karşıtlığı, yabancı düşmanlığı, militarizm, fanatizm, vb.) kombinasyonundan oluşan bir ideolojinin varlığı, demokrasiye ve anayasacılığa yönelik tutumları gibi kıstaslar çerçevesinde değerlendirmeler yapılmaktadır.⁵⁸² Aşırıcı partiler tanımlanırken radikal sağ, aşırı sağ, neofaşizm, taklitçi (mimetik) veya nostaljik sağ, yeni popülizm, radikal sağ kanat popülizmi, yeni sağ, yeni endüstri sonrası aşırı sağ, yeni radikal sağ gibi bulundukları ülkeye göre farklı kavramların kullanıldığı görülmektedir. Aşırıcı sağ hareketleri açıklamaya yönelik yaklaşımlar 1) faşist dönemin yeniden canlanması (tarihsel yaklaşım), 2) endüstri sonrası (post-endüstriyel) değişimlerin yan ürünü (sosyo-ekonomik yaklaşım), 3) tepki siyaseti (siyasi yaklaşım) ve 4) yabancı düşmanı ve dışlayıcı söylem (ideolojik yaklaşım) şeklinde dört temel grupta toplanmıştır. Aşırıcı partilere yönelik yaklaşımlarla ilgili iki önemli husus dikkat çekmektedir. Birincisi, söz konusu çalışmalar temel olarak Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan deneyimlere dayanmaktadır. Dolayısıyla genel olarak Doğu Avrupa ülkelerindeki örneklerle farklılıklar göstermesi ve aynı zamanda her ülkenin kendine özgü nitelikler taşıması kaçınılmazdır. İkincisi ise her yaklaşımın belirli bir yazım alanını temel alması

⁵⁸¹ Othon Anastasakis, “Post-Communist Extremism in Eastern Europe: The Nature of the Phenomenon”, *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 2001, vol.1, no.2, s.15-26.

⁵⁸² Cihan Uzunçayır, *Neo Faşizmden Popülizme Avrupa’da Aşırı Sağ: Almanya ve İtalya Örnekleri* (İstanbul: Liberus Kitap, 2021), s.35-42.

nedeniyle o alandaki hâkim bakış açısını öne çıkarmasıdır. Bu nedenle ülke örnekleri incelenirken tüm yaklaşımları birlikte değerlendiren çalışmalara ağırlık verilmiştir.⁵⁸³

Faşist dönemin yeniden canlanması olarak tanımlayan tarihsel teze göre, aşırı partilerin sahip olduğu siyasal düşünce ve davranış trendi tarihsel bir süreklilik göstermektedir. Dolayısıyla günümüzdeki aşırı partilerin varlığı siyasal ve ideolojik açıdan faşizmin geri dönmesi veya varlığını devam ettirmesi olarak yorumlanmaktadır. Bir taraftan iki dünya savaşı arası dönemdeki faşizmin geri geldiğine vurgu yapılırken, diğer taraftan savaşta yenilmesine rağmen faşist düşüncenin demokratik toplumlarda ideolojik ya da toplumsal ve davranışsal olarak varlığını sürdürdüğü savunulmaktadır. Mevcut aşırı partilerin kitlelerini harekete geçirmek ve saldırgan bir vatanseverlik etrafında toplamak amacıyla savaş arası dönemin sembol ve sloganlarına başvurduğu görülmektedir.⁵⁸⁴ Benzer gelişmelerin Bulgar siyasetinde de meydana geldiğini, mevcut çalışmanın iki savaş arası dönemde Bulgar yönetiminin azınlıklara ve farklı etnik gruplara yönelik politika ve uygulamalarının yer aldığı kısımda değinilmişti. Bununla birlikte, salt tarihsel yaklaşıma dayanmanın yeterli bir açıklama sağlamayacağı, günümüz dinamiklerini dikkate alan sosyo-ekonomik, siyasi ve uluslararası unsurların analizine de ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Sosyo-ekonomik yaklaşım aşırı siyasi partilerin yükselişini gelişen küresel kapitalizme ve sanayi sonrası topluma geçiş sürecine bağlamaktadır. Devlet müdahalesinin azaltılması (deregülasyon), refah devletinin zayıflaması, uluslararası ticarete serbestleşmenin artışı, emek piyasası ve istihdam politikalarında yaşanan dönüşümler sonucunda uluslararası çapta sosyal ve ekonomik dönüşüm yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönüşümden olumsuz etkilenen ve ayak uyduramayan toplum kesimleri aşırı partiler için önemli bir seçmen kitlesi meydana getirmiştir. Aşırı

⁵⁸³ Anastasakis, “Post-Communist Extremism in Eastern Europe: The Nature of the Phenomenon”, s.15.

⁵⁸⁴ Ibid., s.16.

partilerin seçmen profili tanımlamasında ağırlıklı olarak eğitim ve beceri düzeyi düşük, vasıfsız işlerde çalışan ya da işsiz olan ve çoğunluğu genç erkeklerden oluşan toplum kesimleri yer almaktadır. Avrupa ülkelerinin yoğun göç alması ve çok kültürlü bir toplum yapısına sahip olması bu durumdan rahatsız olan ve endişe duyan kesimlerin sahip olduğu korkuyu attırmaktadır. Sonuçta sosyal ve ekonomik koşulları kötüleşen kesimler bu durumun başlıca sorumlusu olarak gördükleri yabancılara ve sığınmacılara karşı olumsuz bir tutum takınmakta ve aşırı sağ partilerin günah keçisi söylemlerine destek vermektedir. Ancak bu noktada, aşırı sağ partilere oy akışında gerçek koşullardan ziyade kitleler üzerinde hâkim olan algının öne çıktığı dikkat çekmektedir.⁵⁸⁵

Aşırı sağ siyasetin bir tepki siyaseti olduğu yaygın bir görüştür. Özellikle yolsuzluklar, skandallar ve kayırmacılık üzerinden gelişen tepkiler halk üzerinde kötümserlik ve tatminsizlik meydana getirmektedir. Aşırı partiler yönetimdeki partileri ve diğer siyasileri bu yolsuzluk ve yozlaşmaların kaynağı veya temel aktörü olarak göstererek halkın duyduğu tepki ve hoşnutsuzluktan faydalanmakta ve bir çeşit siyasi pazarlama olarak kullanarak oy devşirmeye çalışmaktadır. Bu noktada özellikle gücü zayıflayan partilerin seçmenlerinin oylarını ve sınıf temelli parti anlayışının ortadan kalkmasıyla artan akışkan oyları topladıkları görülmektedir. Soğuk savaşın bitimiyle birlikte ideolojik karşıtlığa dayalı sınıfsal partilerin gerilemesi, seçmenlerdeki parti sadakatini zayıflatmış ve akışkanlığı sağlamıştır. Sonuçta bu durumdan faydalanan aşırı sağ partiler siyaset sahnesinde yükselişe geçmiştir.⁵⁸⁶

Avrupa genelinde aşırı sağ partilerin yaygın özelliği aşırı milliyetçi, yabancı düşmanı ve komünizm karşıtı olması ve göçmenlere karşı nefret beslemesidir. Bununla birlikte Batı Avrupa aşırı sağ partilerinin liberal sistemin kurallarını benimsediği kabul edilmekle birlikte, ulusal azınlıklara karşı hoşgörüsüz olduğu ve dışlayıcı bir

⁵⁸⁵ Ibid., s.16-17.

⁵⁸⁶ Ibid., s.17.

vatandaşlık anlayışı geliştirdiği görülmektedir. Dolayısıyla saldırgan söylem, dışlayıcılık ve hoşgörüsüzlük aşırı sağ partilerin ayırt edici özelliği olarak kabul edilmektedir. Ayrıca toplumun günlük hayatta yaşadığı sorunları ve toplumun hassasiyetlerini öne çıkaran, geleneksel aile yapısının korunmasına vurgu yapan söylemleri öne çıkararak mümkün olduğunca “herkese hitap eden ideolojik söylem” (*catchall ideological discourse*) stratejisi takip ettikleri görülmektedir.⁵⁸⁷

Özet olarak günümüzdeki aşırı siyaset akımı, yeni koşulların ve çevrenin bir ürünü olarak ortaya çıkan ve güncellenmiş söylemlere sahip yeni partiler olarak görülmektedir. Çok kültürlü toplumların yaşadığı ekonomik ve sosyal temelli sorunların meydana getirdiği toplumsal strese kaçmak için kitlelerin aşırı siyasete yönelebileceği kabul edilmektedir. Ayrıca demokratik siyasetin kuralları içerisinde hareket etmekle birlikte toplumun siyasete karşı duyduğu güvensizlikten beslenmektedir. Bir taraftan yabancı düşmanı ve dışlayıcı söylem benimserken, diğer taraftan mümkün olduğunca fazla kesime ulaşmak için heterojen ve değişken, herkesi kapsamaya çalışan ideolojik söylem benimsemektedir. Bu yönüyle çelişkili görülmektedir.⁵⁸⁸

Aşırı partilerin söyleminde dışlayıcı ve kapsayıcı unsurların bir arada yer alması her ne kadar siyaseten çelişkili olarak değerlendirilse de etnisite perspektifinden bakıldığında kendi içerisinde tutarlı olduğu görülmektedir. Temsil ettikleri etnik gruba ait olan toplum kesimlerine karşı kapsayıcı bir yaklaşım gösterirken, kendi ülkelerinin vatandaşı bile olsa azınlıkları ve farklı etnik kökenden gelenleri dışlayıcı bir tutum sergilemektedir. Bu siyaset anlayışı etnik milliyetçiliği güçlendirmekte ve aşırı partilerin ana akım siyasi partiler ve geniş toplum kesimleri üzerinde önemli bir etki ve siyasi iklim meydana getirmektedir. Öyle ki aşırı bir siyasi parti bir seçim döneminde

⁵⁸⁷ Ibid., s.17.

⁵⁸⁸ Ibid., s.18.

başarısız olsa bile bu iklimden beslenen bir başka aşırı veya ana akım partileri aynı siyaset anlayışını sürdürerek oylarını konsolide edebilmektedir. Dolayısıyla mevcut çalışmada, aşırı siyasi partilerin siyaset anlayışı ve söylemlerine ilişkin ayrıntılı analizlerden ziyade, bunların ülke siyasetinde ve etnik temelli milliyetçilik anlayışı üzerinde meydana getirdikleri etki incelenmektedir. Söz konusu etkinin salt güncel siyaset kapsamında yapılan değerlendirmelerde belirtildiği şekliyle kısa süreli ve yüzeysel bir yükselişten ibaret olmadığı, aksine daha uzun vadeli ve toplumsal katmanları şekillendirici bir tarza sahip olduğu görülmektedir.

Doğu Avrupa ülkelerindeki aşırıcılık ile ilgili çalışmaların konuyu çoğunlukla Balkan coğrafyasına özgü siyasi kültürden kaynaklanan bir durum olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bölgedeki aşırı hareketler geçmişte kalmış, kör ve oldukça tehlikeli görüşler olarak kabul edilmiştir. Öte yandan, Balkan ülkelerindeki aşırı ve milliyetçi hareketleri bölgeye özgü olarak gören yaygın yaklaşıma karşı çıkan görüşler, bölgedeki durumu esas itibarıyla büyük güçlerin bölgesel ve küresel rekabet ve çatışma ortamının bir sonucu olarak görmektedir.⁵⁸⁹ Her iki görüşün sentezini yapan çalışmalar Batı Avrupa tarzı aşırı hareketlere ilişkin temel yaklaşımları Doğu Avrupa'daki aşırı akımlara uygulayarak karşılaştırmalı bir analiz üzerinden her iki bölgeye ait aşırı hareketlerin ortak noktalarını ve kendine özgü yönleri tespit etmeye çalışmıştır.⁵⁹⁰

Günümüz aşırı milliyetçi hareketleri ile iki dünya savaşı arası dönemin faşist rejimleri arasında benzerliklere dikkat çeken hâkim görüşlere göre her iki dönemin akımları arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır. Bu görüşe göre iki savaş arası

⁵⁸⁹ Maria Nikolaeva Todorova, *Imagining the Balkans* (Oxford; New York: Oxford University Press, 2009), <http://public.ebookcentral.proquest.com/choice/publicfullrecord.aspx?p=431330>; Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020).

⁵⁹⁰ Anastasakis, "Post-Communist Extremism in Eastern Europe: The Nature of the Phenomenon", s.18.

dönemde otoriter ve faşist yönetim anlayışı, hâkim konumda bulunan dönemin İtalyan ve Alman rejimlerinin siyasi fikirlerini, simgelerini ve uygulamalarını taklit etme yoluna gitti ve aşırı milliyetçi hareketlerin gelişmesine uygun zemin hazırlamıştır. Savaşın bitimiyle iktidara gelen komünist rejimlerin baskısı ve yasakları nedeniyle kendine hayat sahası bulamayan aşırı milliyetçi hareketler, komünizm sonrası dönemde gelişen demokratik ortamda kendilerine yeniden siyaset yapabilecekleri ve aşırı görüşlerini açıkça savunabilecekleri uygun bir ortam bulmuştur.⁵⁹¹

Günümüz aşırı milliyetçi siyasi akım ve hareketlerin geçmişin faşizan yönetimleriyle benzer yaklaşım ve söylemlere sahip olması, bunları sadece iki savaş arasındaki faşist yönetimlerin mirası olarak kabul etmek yeterli bir açıklama olarak görülmemektedir. Asıl mesele iki dönemi birbirinden ayıran yarım asırlık komünist rejime rağmen günümüz aşırı hareketlerin geçmişle olan bağı ve aynı siyaset tarzını nasıl sürdürdüğüdür. Bu soruya verilen cevap, günümüz aşırı hareketlerin “komünizmin milliyetçi ve otoriter mirası” olduğu yönündedir.⁵⁹² II. Dünya Savaşı sonrası dönemde faşizan hareket ve akımlar ortadan kaldırılmış ve milliyetçilik ideolojisine dayanan faşizm karşısında uluslararası görüşü benimseyen komünizm hâkim konuma yükselmiştir. Ancak uygulamada Doğu Avrupa ülkelerinde ağırlıklı olarak etnik stereotipleştirmeye dayalı milliyetçi ve totaliter bir yönetim anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu sayede bir taraftan ülke içindeki siyasi ve ekonomik sorunlara karşı milliyetçi yaklaşım öne çıkarılarak siyasi meşruiyet sağlanmaya çalışılmış, diğer taraftan ise Sovyet hâkimiyetini azatılmaya yönelik bir unsur olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla milliyetçi yaklaşımın eski otoriter rejimler tarafından kontrol altında tutulduğu ancak hiçbir zaman ortadan kaldırılmadığı ve gerektiğinde kullanıldığına dikkat çekilmektedir. Bu durumun Doğu Avrupa’daki aşırı milliyetçi anlayışın tarihsel olarak devamını

⁵⁹¹ Ibid., s.18.

⁵⁹² Ibid., s.18-19.

sağladığı ve bu yönüyle Batılı ülkelerdeki örneklerden farklı bir gelişim gösterdiği savunulmaktadır.

Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Bulgar siyasetinde yükselişe geçen aşırı milliyetçi hareketler de benzer özellikler göstermiştir. Öncelikle aşırı siyasi hareketlerin eski dönemdeki faşizan ve darbeci yönetimleri öven ve vatanseverlik timsali olarak gösteren, günlük siyasi söylemlerde bulunduğu ve açıkça öykündüğü görülmektedir. Mevcut çalışmada daha önce yer verilen röportajdan da görüldüğü üzere Ataka Partisi bir taraftan bağımsız Bulgar devletinin kuruluşunda Rusya'nın oynadığı role vurgu yaparken diğer taraftan da Balkan Savaşları öncesinden başlayarak özellikle II. Dünya Savaşı öncesi dönemde askeri yönetimlerin uygulamalarını vatanseverlik örneği olarak gördüğünü açıkça ifade etmiştir. Aynı şekilde 2014 yılında kurulan ve 2021 seçimlerinin ardından Meclise giren Vızrajane Partisi de Alman yanlısı bir politika ile öne çıkmış ve benzer bir tutum izlemiştir. Yakın zamanda aşırı sağcı Almanya İçin Alternatif Partisi (*Alternative für Deutschland – AfD*) kongresine katılan Vızrajane Partisi lideri Kostadin Kostadinov (*Костадин Костадинов*) yaptığı konuşmada Almanya ile Bulgaristan arasındaki tarihsel ilişkilere değinmiş, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin medeniyetlerinin, kültürlerinin, dillerinin ve Hristiyan inancının korunması ve güçlü bir Avrupa'nın inşası için gerekli olduğunu belirtmiştir. Konuşmasını I. Boris ile II. Lüdvig arasında 862 yılında imzalanan ittifak anlaşmasından başlatan Kostadinov, Alman kökenli Sakskoburggota Hanedanının Bulgar devletinin başına geçmesinin önemine ve iki ülkenin dünya savaşları dönemindeki müttefiklik ilişkisine değinmiştir. Geçmişte olduğu gibi gelecekte de her iki ülkenin tam bağımsız ve güçlü olması için işbirliğini sürdürmesi, Almanya'nın siyasi ve ekonomik gücünü Avrupa'nın ötesine taşıması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁹³ Dolayısıyla

⁵⁹³ Костадин Костадинов, “Костадинов на конгреса на ‘Алтернатива за Германия’: Общата ни цел е да запазим нашата цивилизация, нашите традиции, култури и езици, християнската религия

Bulgar aşırı sağcı partilerin geçmiş dönemdeki askeri yönetimleri ve aşırı milliyetçi hareketleri vatansever olarak nitelendirmesi ve izlemiş olduğu siyaseti günümüz için rehber edinmesi tarihsel yaklaşımın Bulgar örneği için de geçerli olduğunu göstermektedir.

Bulgar siyasetinde aşırı milliyetçi hareketler, ilk kez meclise girdikleri 2001 seçimlerine kadar küçük ve marjinal partiler olarak nitelendirilmiş, siyaset üzerinde kayda değer bir etkilerinin olmadığı görüşü öne çıkmıştır.⁵⁹⁴ Benzer bir görüşe göre, 1970'lere kadar uzanan ve asimilasyon süreciyle en uç noktasına ulaşan etnik milliyetçi siyaset anlayışını besleyen başlıca unsurlardan birisi komünist rejime geçişle birlikte kendisini fazlasıyla hissettiren Sovyet etkisini azaltma çabasıdır. Bunu yaparken de Bulgarların bölgede yaşayan diğer tüm Slavlar ve etnik unsurlardan farklı bir Trakyalı etnisiteye sahip olduğu görüşünü öne çıkarmaya çalıştığı Bulgar milliyetçiliğinin tarihsel gelişimiyle ilgili başlık altında belirtilmişti. Dolayısıyla, devletin kuruluşunda hâkim olan etnik temelli milliyetçi yaklaşımın günümüzdeki aşırı siyasi hareketler için uygun bir zemin sağladığı gibi, genel olarak siyasi yelpazede yer alan tüm aktörleri etnik temelli milliyetçi çizgide hareket etme yönünde etkilediği görülmektedir.⁵⁹⁵

1990'ların aşırı milliyetçi hareketlerin güçlenmesinde tarihsel altyapının yanında küreselleşme, demokratik parlamenter sistemlere geçiş, Batılı fikirlerin ve değerlerin hegemonyası gibi unsurların da önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Üretimden tüketime, istihdamdan finansmana kadar tüm aşamaların devlet kontrolünde olduğu yarım asırdan fazla süren komünist modelden serbest piyasa anlayışına dayalı liberal

(Kostadinov na kongresa na 'Alternativa za Germaniya': Obštata ni tsel e da zapazim našata tsivilizatsiya, našite traditsii, kulturi i ezitsi, hristiyanskata religiya)", *Гласове (Glasove)*, 29.07.2023, <https://glasove.com/novini/kostadinov-na-kongresa-na-alternativa-za-germaniya-obshtata-ni-tsel-e-da-zapazim-nashata-tsivilizatsiya-nashite-traditsii-kulturi-i-ezitsi-hristiyanskata-religiya> (08.05.2024).

⁵⁹⁴ Anastasakis, "Post-Communist Extremism in Eastern Europe: The Nature of the Phenomenon", s.18.

⁵⁹⁵ Stoychev, "Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects", s.7-16.

kapitalizme geçiş Doğu Avrupa lkelerinin tümünü siyasi, ekonomik ve toplumsal alanların tümünde derinden etkilemiştir. AB ve uluslararası kuruluşların başı çektiği bu kapsamlı dönüşüm sürecini ülkeler kendi uyum kapasitelerine göre farklı düzeylerde etkilenererek geçirmiştir. Coğrafi ve ekonomik olarak Batılı ülkelere yakın olanlar daha az sancılı bir süreçten geçerken, Balkan coğrafyası daha şiddetli siyasi ve ekonomik krizler, toplumsal ve milliyetçi hareketlenmeler yaşamıştır. Tüm bu olumsuzluklar genel olarak aşırıcı hareketlerin ortaya çıkmasına ve güçlenmesine elverişli bir ortam meydana getirmiştir.⁵⁹⁶

Geçiş süreci sonrasında Doğu Avrupa lkelerinde kurulan Batı tipi çok partili demokratik yönetimlerin ortak özelliği henüz rüştünü ispatlamamış, çok parçalı ve kırılgan bir siyasi parti sistemine sahip olmalarıdır. Kırılgan ve belirsizliklerle dolu böyle bir ortamda aşırıcı hareketler kendilerine daha fazla gelişme alanı bulmuştur. Ülkelerin tümünde benzer siyasi ve ekonomik nedenlere bağlı olarak görülen yolsuzluklar, halkın siyaset kurumuna ve devlet yönetimine karşı olan bakışını olumsuz etkilemiştir. Benzer olumsuzluklar Batı demokrasilerinde görülmesine ve siyaset kurumuna olan güveni olumsuz etkilemesine rağmen, Doğu Avrupa lkelerinde durum farklı olarak değerlendirilmektedir. Batılı demokrasilerde yolsuzluklar siyaset kurumuna karşı duyulan güvensizlik ve şüpheciliği arttırırken, Doğu Avrupa lkelerinde bunun çok ötesinde demokratik kurumlara karşı bir tutum gelişmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla yolsuzluk ve aşırıcı siyaset arasında doğrudan bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Ayrıca ana akım siyasi partilerde olduğu gibi Doğu Avrupa lkelerinin aşırıcı siyasi hareketleri de çok parçalı bir görünüme sahiptir. Doğu Avrupa lkelerinde aşırıcı partiler baskın bir siyasi güce sahip olmamasına rağmen, dönemsel olarak ortaya çıkan potansiyel bir etki gücüne sahiptir. Bilhassa ana akım siyasi partilerin ve geniş

⁵⁹⁶ Anastasakis, “Post-Communist Extremism in Eastern Europe: The Nature of the Phenomenon”, s.19-20.

kitlelerin düşünce, davranış ve zihin yapıları üzerinde önemli bir ideolojik etkiye sahiptir.⁵⁹⁷

Doğu Avrupa'daki aşırı sağcı hareketlerin en ayırt edici özelliği aşırı milliyetçi, şövenist bir yönelime sahip olmaları olarak tanımlanmaktadır. Batı Avrupa'daki örnekler gibi yabancı düşmanı söyleme sahip olmalarının yanı sıra etnik hoşgörüsüzlük, yayılmacılık (irredentism), anti-Semitizm ve dış güçlerin hâkimiyeti altına girme korkusu belirgin biçimde kendini göstermektedir. Dahası etnik hoşgörüsüzlük ve azınlıkları dışlayıcı siyaset ve uygulamaların sadece aşırıcı siyasi hareketlerin değil genel olarak Doğu Avrupa ülkelerindeki tüm siyasi grupların yaygın ve ortak bir özelliği olduğu kabul edilmektedir. Aynı şekilde Roman toplumlara karşı hoşgörüsüzlük tüm ülkelerde görülen ortak bir tutumdur. Romanlar toplum genelinde yaygın biçimde suçla ilişkilendirilirken, aşırıcı kesimler tarafından ulusal varoluş için bir tehdit ve istenmeyen unsur olarak görülmektedir. Dolayısıyla, etnik hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığa dayalı siyasi ve kültürel söylemlerin toplumsal olarak yaygın olması, aşırıcı siyasi hareketlerin her dönem varlığını sürdürebilmesine ve önemli bir siyasi ve toplumsal etki alanına sahip olmasına imkân vermektedir.⁵⁹⁸

Doğu Avrupa ülkelerinin siyasi kültürlerinin bir parçası ve dolayısıyla aşırıcı siyasi hareketlerin temel dayanak noktalarından birisi de ülkelerinin yabancı hâkimiyetine girme endişesidir. Tarihsel olarak Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde çoğunlukla Alman ve Rusya hâkimiyetine karşı bir tutum geliştiği, günümüzde Batı Avrupa ve özellikle AB karşıtlığının bu korkudan beslendiği düşünülmektedir.⁵⁹⁹ Ancak Bulgaristan örneğinde diğer ülkelerden oldukça farklı olarak Avrupa yanlıları ve Rusya yanlıları şeklinde tarihsel bir rekabetin geliştiği görülmektedir. Bunun dışında kalan

⁵⁹⁷ Ibid., s.20-21.

⁵⁹⁸ Ibid., s.22.

⁵⁹⁹ Idem.

Türk ve diğer yabancı unsurların Avrupa-Rusya yanlıları eksenli rekabette kitleleri kendi etrafında toplamak için başvurduğu ve karşı tarafı işbirliği yapmakla suçladığı vasıtalar olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Ataka'nın AB üyeliğine karşı çıkmazken açıkça Türk düşmanlığı yaptığı ve ABD'yi kastederek ulusal kaynakların yabancı güçlerin kontrolüne verilmesine tepki gösterdiği görülmektedir.

Doğu Avrupa ülkelerinde ortak bir özellik olarak, iki savaş arası dönemde ve komünist rejim döneminde hâkim olan devletçi geleneğin, geçiş süreci sonrasında da etkisini sürdürdüğü ve özellikle aşırı siyasi hareketlerin devletçi bir anlayışa sahip oldukları görülmektedir.⁶⁰⁰ Aynı durum Bulgar siyaseti için de geçerli olmuştur. Gerek komünistler ve karşıtları şeklinde nitelendirilen geçiş dönemi gerekse Avrupa-Atlantik yanlıları ve karşıtları şeklinde nitelendirilen sonraki dönemde tüm siyasi parti ve hareketlerin devlet aygıtına merkezi bir önem atfettikleri ve serbest piyasaya geçiş düzenlemeleri de dâhil olmak üzere devletçi geleneğin etkisinde kaldıkları görülmüştür.⁶⁰¹ Dolayısıyla yabancı hâkimiyeti altına girme kaygısından beslenen devletçi geleneğin sağ ve sol siyaset ayrımının Batı ülkelerindeki kadar belirgin olmamasına ve aşırı siyasi hareketlerin kendilerine yer bulmalarına imkân verdiği görülmektedir.⁶⁰²

Her ne kadar Batı Avrupa ülkelerindeki aşırı siyasi hareketlerle bazı ortak özellikler gösterse bile Doğu Avrupa ülkelerindeki aşırı hareketlerin temel bazı ayırt edici özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Doğu Avrupa'nın aşırı hareketleri iki savaş arası dönemin ve komünist rejim dönemlerinin otoriter yönetim ve siyaset anlayışını miras almıştır. Aynı şekilde her iki dönemin devletçi anlayışı geçiş sonrası süreçte etkisini sürdürmüştür. Ayrıca aşırı milliyetçi zemine dayanan etnik

⁶⁰⁰ Idem.

⁶⁰¹ Stoychev, "Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects", s.7-16.

⁶⁰² Anastasakis, "Post-Communist Extremism in Eastern Europe: The Nature of the Phenomenon", s.23.

hoşgörüsüzlük ve diğer etnisitelerden kurtulma veya dışlama anlayışı toplum genelinde yaygınlığını ve tarihsel varlığını sürdürmüştür. İlave olarak yabancı hâkimiyetine girme korkusu tarihin her döneminde varlığını ve etkisini korumuştur. Kapitalist bir deneyime sahip olunmaması, küreselleşme ile birlikte yaşanan sanayi sonrası (post-endüstriyel) kapitalizm ve çok kültürlülük ve bunların beraberinde getirdikleri ekonomik küçülme, işsizlik ve güvensizlik ortamı gibi unsurlar Doğu Avrupa siyasetinin yukarıda sayılan özellikleriyle etkileşime girmiş ve sonuçta aşırı milliyetçi hareketlerin yükselmesine, çoğulcu ve demokratik kurumların yeterince gelişmemesine ve otoriter yönetim anlayışlarının güçlenmesine neden olmuştur.⁶⁰³

Hepsinden önemlisi Doğu Avrupa ülkelerinin siyaset kurumu içerisinde örgütlenen bu aşırı hareketlerin ana akım siyasi partileri ve toplumun zihin yapısını etkileyebilme yetisine sahip olmasıdır. Dolayısıyla bunların marjinal ve geri kalmış olgular olarak ele alınması mümkün değildir. Aynı şekilde Batı Avrupa örneklerinin yöntem ve kıyaslamaları kullanılarak açıklanması da yeterli görünmemektedir. Bu ülkelerin AB üyesi olması ve AB'nin doğuya doğru genişlemesi buradaki aşırı hareketlerin kendiliğinden ortadan kalkması veya ehlileşmesi ve demokratik yönetim anlayışının kendiliğinden yerleşmesi olası görülmemektedir. Aksine aşırı milliyetçi hareketlerin Doğu Avrupa siyasetini ciddi biçimde etkileme potansiyeline sahip olduğu dikkat çekmektedir.⁶⁰⁴

Bulgaristan'da aşırı sağcı partilerin yükselişini inceleyen bir başka çalışma, yükselişin temelinde "Bulgar etnik modeli" olduğunu savunmaktadır. Etnik modelin ve aşırı sağcılarının gelişim aşamaları arasında ilişki kurma çabasında olan çalışma, aşırı sağcılarının seçim dinamikleri ve siyasal mesajları üzerine odaklanmaktadır. Popülist aşırı sağcılarının gelecekte oynaması muhtemel rolün önemine değinen çalışmaya göre aşırı

⁶⁰³ Ibid., s.23.

⁶⁰⁴ Ibid., s.23-24.

sağcılar ve muhafazakâr partiler arasındaki rekabet ve etkileşim ülkenin siyasi geleceğini şekillendiren önemli bir unsurdur.⁶⁰⁵

Bulgaristan'daki aşırı sağcı hareketleri analiz eden bir diğer çalışma, konuyu “Avrupa şüphecileri” (*Euroscepticism*) kavramı etrafında analiz etmektedir. Avrupa şüphecilerinin temel belirleyicisi olarak milliyetçiliği gören çalışma siyasi yelpazede aşırı sağcı olarak konumlandığı Ataka Partisinin etnik temele dayalı milliyetçilik anlayışını Bulgaristan'ın AB üyeliği sonrasında özellikle 2007 ve 2009 yılları arasında güdülediğine dikkat çekmektedir. Ataka Partisi tarafından uygulanan etnik temel dayalı milliyetçilik anlayışının Avrupa bütünleşmesi ve AB'nin meydana getirdiği ekonomik ve siyasi uluslararasılaştırma örneğiyle açıklanamayacağını savunmaktadır. Ataka Partisinin AB'ye karşı olmadığı ve Bulgaristan'ın AB üyeliğinden çekilmesini talep etmediği, daha ziyade ulusal egemenlik haklarının ulusüstü bir yapı lehine terkedilmesine karşı çıktığı ve dolayısıyla hükümetler arası bir yaklaşıma sahip olduğunun altı çizilmektedir.⁶⁰⁶

2001 yılında mecliste sandalye kazanan aşırı sağcılar, takip eden meclis ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde de varlıklarını sürdürmüştür. Her ne kadar zaman içerisinde siyasi parti ve aktörler değişse de aşırı milliyetçi siyaset Bulgar siyasetindeki konumunu ve Avrupa Parlamentosundaki varlığını korumuştur. Volen Siderov liderliğinde yükselişe geçen Ataka Partisinin, 2006 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde en fazla oy alan iki aday yarışına girmesi ve oyların %25'ini alması Bulgar aşırı sağ siyasi partilerin “altın çağı” olarak nitelendirilmektedir.⁶⁰⁷ Aradan geçen zamanda Ataka Partisi düşüşe

⁶⁰⁵ Petar Cholakov, “The Bulgarian Populist Radical Right: Representatives, Origins, Ideology, Development and Prospects”, *Sociological Problems*, 2009, special issue, s.141-58.

⁶⁰⁶ Yannis Sygkelos, “Nationalism Versus European Integration: The Case of Ataka”, *East European Quarterly*, 2015, vol.43, no.2-3, s.163-188.

⁶⁰⁷ Petar Cholakov, *Ethnic Entrepreneurs Unmasked: Political Institutions and Ethnic Conflicts in Contemporary Bulgaria*, Soviet and Post-Soviet Politics and Society 189 (ibidem Press, 2018), s.104.

geçmesine rağmen, yeni aşırı partiler ve siyasi aktörler siyaset sahnesinde yerlerini almıştır. AB üyeliği öncesinde Ataka Partisinin yakaladığı siyasi rüzgâr ve başarı, aradan geçen 10 yıla ve AB üyeliğine rağmen aşırı milliyetçi ittifaklar tarafından tekrarlanmıştır. 2014-2016 yılları arasında yerel ve genel seçimler ile Cumhurbaşkanlığı ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde benzer başarının yakalanması, Bulgar siyasetinde aşırı milliyetçi partilerin kalıcı bir yere sahip olduğunu göstermiştir. Çok parçalı görünümüne rağmen aşırı milliyetçi çevrelerin birlikte hareket ederek 2014 genel seçimlerine Vatansever Cephe (VMRO-BND ve NFSB) ve Ataka olarak katılmaları ve Birleşik Vatanseverler ittifakı adı altında 2016 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda en yüksek üçüncü oyu almaları, Bulgar siyasi hayatında oy oranlarının ötesinde bir siyasi ağırlığa sahip olduklarını ortaya koymuştur.⁶⁰⁸

Popülist partiler arasında değerlendirilmesine rağmen Ataka Partisinin siyasi söylemlerinde ırkçılığa uzanan aşırı sağcı bir tutum benimsediği, buna karşılık ekonomik söylemlerinde kısmi millileştirme ve devlet kontrolüne ağırlık vermesi nedeniyle sol nitelikli bir yaklaşıma sahip olduğu şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır.⁶⁰⁹

Ataka Partisinin Bulgar siyasetindeki rolünü analiz eden bir başka çalışma, Bulgar demokrasisi üzerinde çok büyük bir olumsuz etkiye sahip olduğu görüşünü savunmaktadır.⁶¹⁰ Ataka Partisini diğer çalışmaların aksine siyasi yelpazenin aşırı sağ kanadına değil radikal sol kanadına konumlandıran bu çalışmaya göre, bu konumlandırmayı partinin savunduğu manevi değerler yerine siyasi söylemlerinde dayandığı “sol” argümanlara göre yapmaktadır. Ulusal ekonomi vurgusu ve devletçi

⁶⁰⁸ Ibid., s.104.

⁶⁰⁹ Stoychev, “Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects”, s.16.

⁶¹⁰ Venelin I. Ganey, “‘Neoliberalism is Fascism and Should Be Criminalized’: Bulgarian Populism as Left-Wing Radicalism”, *Slavic Review*, 2017, vol.76, no.S1, s. 9-18.

söylemine bakarak yapılan bu radikal sol tanımlanın temelinde Ataka'nın söylemlerini besleyen üç unsura dikkat çekilmektedir. Birincisi, serbest piyasa anlayışı yıkıcı bir güç olarak tanımlanmakta ve bu nedenle güçlü bir devlet anlayışıyla bastırılması gerektiğine yönelik vurgudur. İkincisi, Batılı dünya insanlık için bir talihsizlik olarak görülmekte ve dünyanın geri kalanını sömürgeleştiren ve küresel çapta neoliberal hegemonyayı dayatan bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Üçüncüsü de liberal demokrasiye şüpheyile yaklaşılması ve emekçileri insafsızca sömüren seçkinlerin bir aracı olarak gerektiğini iddia etmektedir.

2.4.2.4. 2013 Seçimleri ve Bulgar Milliyetçiliğinin Avrupalı Çizgide Konsolide Olması

2008 yılı küresel finans krizinin olumsuz etkileri ve kötü yönetim gibi nedenlerle bozulan ekonomik koşullar karşısında Bulgaristan'da 2013 yılı başında kitlesel gösteriler başlamıştır. Bunun üzerine GERB hükümeti 20 Şubat 2013 tarihinde istifa etmiş ve erken seçimlere gidilmiştir. Merkez sağcı GERB partisine dışarıdan destek vererek azınlık hükümetinin kurulmasını sağlayan aşırı sağcı Ataka Partisi lideri Volen Siderov ekonomideki bozulmayı AB üyeliğiyle birlikte piyasaya hâkim olan “yabancı şirketlerin Bulgaristan'daki ücret seviyesini” Afrika ülkelerinden bile düşük seviyede tutmasına bağlamıştır.⁶¹¹ Kitlesel gösterilerin ekonomik gerekçelere dayandığı bir ortamda Ataka Partisi tarafından yapılan gösteriler Sofya'daki Türk Büyükelçiliğinin önünde düzenlenmiştir. Böylece aşırı sağcı ve milliyetçi çevreler seçim kampanyasını yine Türk karşıtlığı ve Romanlara yönelik nefret söylemi üzerine inşa ettiği görülmüştür. Türk karşıtlığının gerekçesi ise Türkiye'nin yeni Osmanlıcılık temelinde yayılmacı bir politika izlediği ve Bulgaristan için tehlike oluşturduğu savına

⁶¹¹ “Bulgaristan'da milliyetçi partilerin yükselişi”, *BBC News Türkçe*, 10.05.2013, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/05/130510_bulgaristan_secimler (24.04.2024).

dayandırılmıştır. Toplumun en yoksul kesimini oluşturan ve bu nedenle AB destekli toplumsal entegrasyon projelerinin öznesi olan Romanlar ise ülkedeki suçların temel sorumlusu olmakla suçlanmıştır. Dolayısıyla aynı dönemde benzer ekonomik sorunlar yaşayan diğer Avrupa ülkelerinde hedefte göçmenler yer alırken, Bulgaristan'daki aşırı sağcı ve milliyetçi grupların organize ettiği gösterilerin hedefinde kendi ülkesinin vatandaşı olan Türkler ve Romanlar yer almıştır.

Her ne kadar güç kaybetse de 12 Mayıs 2013 tarihinde yapılan erken seçimleri %31 oy oranıyla GERB birinci parti olarak tamamlamıştır. Katılımın %55 civarında olduğu ve komünist rejim sonrası dönemde o zamana kadar en düşük seviyede gerçekleştiği seçimlerde BSP %27,02 oy oranıyla ikinci, HÖH %10,56 oy oranıyla üçüncü ve Ataka %7,38 oy oranıyla dördüncü parti olarak meclise girmiştir. O dönemde yapılan analizlerde “HÖH’ün ideolojik anlamda belli ilkeleri benimsemiş bir parti olmak yerine çıkarlarını ön plana alan tutumlar sergilediği” gerekçesiyle GERB veya BSP ile koalisyon kurması olası görülmüştür.⁶¹² Ancak bu tahminler dayandıkları varsayımlar nedeniyle gerçekleşmemiştir. Bunun nedeni, siyasi hayatının başından itibaren bireysel hak ve özgürlükler çizgisinde konumlanan ve Bulgar siyasetinde elde ettiği konumdan taviz vermeyen HÖH’ün fazlasıyla pragmatik olarak görülmesi, buna karşılık siyasi hayatını açıkça Türk karşıtlığı ve HÖH’e karşı mücadele söylemi etrafında ve Avrupa yanlısı bir milliyetçilik çizgisinde şekillendirmiş olan GERB’in pragmatik ve popülist anlayışa dayalı siyaseti öne çıkaracağının varsayılması olmuştur.

Söz konusu tahminlerin aksine, GERB-HÖH koalisyonu gerçekleşmediği gibi ikinci bir GERB-Ataka koalisyonu da kurulmamıştır. Bunun yerine BSP-HÖH arasında koalisyon hükümeti kurulmuş, ancak siyasi bir krizle göreve başlayan BSP-HÖH koalisyon hükümeti uzun ömürlü olmamıştır. HÖH’ün aday gösterdiği Delyan

⁶¹² Nedim Emin, “Bulgaristan Genel Seçimleri Belirsizlik Doğurdu”, *SETA*, 15.05.2013, <https://www.setav.org/bulgaristan-genel-secimleri-belirsizlik-dogurdu/> (24.04.2024).

Peevski'nin Başbakan Plamen Oreşarski tarafından Ulusal Güvenlik Dairesi başkanı olarak atanması ana muhalefet partisi GERB'in protestolarına ve sokak gösterilerinin yeniden başlamasına neden olmuştur. Bunun üzerine siyasi bir hata yaptığını belirten Başbakan Oreşarski özür dilemek zorunda kalmış ve atama kararı Bulgar Parlamentosu tarafından geri çevrilmiştir. Kararın gerekçesi olarak Delyan Peevski'nin ülkenin ileri gelen medya patronu olması ve bu nedenle ülkenin sırlarını barındıran kurumun başında yer alamayacağı gösterilmiştir.⁶¹³

2013 seçim sonucunda GERB ile HÖH arasında koalisyon kurulması ihtimalinin gerçekleşmemesi, 2009 yılı seçimlerini HÖH karşıtlığı üzerine inşa eden ve hükümete gelen GERB'in aynı tutumunu koruduğunu göstermiştir. Bununla birlikte daha önce Ataka'nın desteğiyle hükümete gelmesine rağmen bu kez aynı tercihte bulunmamasında iki temel hususun öne çıktığı görülmüştür. Birincisi tek başına iktidar olmak isteyen GERB, kendisi dışında kurulacak koalisyon hükümetlerinin başarısız ve kısa ömürlü olacağını düşünmüştür. Esasen bunun bir tahmin olmaktan öteye hedeflenen ve gerçekleşmesi için çaba sarf edilen bir durum olduğu zamanla ortaya çıkmıştır. Delyan Peevski'nin Ulusal Güvenlik Ajansının başına getirilmesiyle başlayan protesto süreci Başbakan Oreşarski'nin özür dilemesi ve atamanın iptal edilmesine rağmen devam etmiştir. BSP-HÖH koalisyon hükümetinin istifasını isteyen göstericiler atama olayının üzerinden 1 ay gibi kısa bir süre geçmişken 24 Temmuz 2013 tarihinde “Mafya” ve “İstifa” sloganları atarak Bulgar meclisini abluka altına almıştır. Aralarında BSP ve HÖH'ten ekonomi, maliye ve çalışma bakanları ile 100'ün üzerinde milletvekilinin ve gazetecilerin yer aldığı rehineler polis operasyonu ile kurtarılmıştır. Protestoculara “barışçıl ve medeni” olma çağırısında bulunan Bulgaristan Cumhurbaşkanı Rosen Plevneliev “Protestoların başladığı günden bu yana ilk defa gerilime ve provokasyona

⁶¹³ “Protestoların ardından Bulgaristan Başbakanı özür diledi”, *BBC News Türkçe*, 19.06.2013, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130619_bulgaristan_ozur (24.04.2024).

tanık olduk. Hepimiz burada yaşıyoruz. Bu bizim ülkemiz ve ülkemizden biz sorumluyuz” sözleriyle durumun ciddiyetini özetlemiştir.⁶¹⁴

Bu noktada yaşanan çok önemli ve ilginç bir başka gelişme AB tarafının BSP-HÖH hükümetini protesto eden göstericileri açıkça desteklemesi olmuştur. Canlı bir soru-yanıt toplantısına katılan AB Komisyonu'nun adaletten sorumlu üyesi Viviane Reding, Twitter hesabından “Bugün Sofya'dayım, yolsuzlukları protesto eden Bulgar vatandaşlarını destekliyorum” mesajı paylaşmıştır.⁶¹⁵ Bu durum BSP-HÖH koalisyon hükümetinin karşısında ana muhalefet partisi görevini yürüten ve Avrupa yanlısı çizgisini her daim öne çıkaran GERB'in AB tarafından da açıkça desteklendiğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak BSP-HÖH koalisyonuna yönelik protestolar ve yaşanan sorunlar hükümetin görev yapamamasına ve bir süre sonra istifa etmesine neden olmuştur.

2013 seçimlerinde birinci parti olmasına rağmen koalisyon hükümeti kurmayarak muhalefette kalmayı tercih eden GERB'in bu tercihinin altında bir başka nedenin daha yattığı görülmüştür. 2009 seçimleri sonrasında önce milliyetçi çizgide bulunduğu ve dışarıdan desteğini aldığı Ataka Partisiyle azınlık hükümeti kurmuş olan GERB, 2013 seçimlerinde bu kez Ataka ile koalisyon kurma yoluna gitmemiştir. AB tarafının protestolara verdiği açık destekten de anlaşıldığı üzere işbirliğinin sona ermesinde Ataka'nın yabancı sermaye ve özellikle NATO karşıtı söylemleri etkili olmuştur. Bu durum Ataka'nın kendisini doğal olarak Avrupa-Atlantik karşıtı ve dolayısıyla Rus yanlısı çizgide konumlandırmasına ve bu nedenle açıkça Avrupa-Atlantik çizgide yer alan GERB'in yeni bir Avrupa yanlısı ve milliyetçi cephe arayışına girmesine neden olmuştur. Nitekim bir sonraki seçimlerde bu kez aşırı sağcı ve milliyetçi cephenin yeni

⁶¹⁴ “Bulgaristan'da abluka altına alınan meclis boşaltıldı”, *BBC News Türkçe*, 24.07.2013, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/07/130724_bulgaristan_update (26.04.2024).

⁶¹⁵ Ibid.

aktörü ve aynı zamanda Avrupa-Atlantik yanlısı çizgide yer alan VMRO-BND partisi ile koalisyon hükümeti kurulmuştur. Dolayısıyla siyasi hayatının başından beri Bulgar devlet mekanizmasını Avrupa yanlısı ve milliyetçi çizgide konumlandırma hedefini açıkça dile getiren GERB'in tutumunu koruduğu görülmüştür.

Milliyetçi siyasi kanatta yaşanan değişimin yanında HÖH içerisinde de önemli bir değişim süreci yaşanmıştır. 2013 döneminde Delyan Peevski'nin hükümetteki kariyeri başlamadan bitmesine rağmen zamanla HÖH içerisindeki siyasi kariyerinde çok önemli bir yükseliş yaşanmıştır. 24 Şubat 2024 tarihinde yapılan HÖH olağan kongresinde Cevdet Çakırov ile birlikte eş başkan seçilmiştir. Adaylığının bizzat Ahmet Doğan tarafından önerildiği söylenen Cevdet Çakırov partililerin ve özellikle Türkiye'ye göç etmiş seçmenlerin desteğini almış aday olarak partinin siyasi kanadının temsilcisi, Delyan Peevski ise iş dünyası kanadının temsilcisi olarak öne çıkmıştır.⁶¹⁶ Böylece Türk partisi olmakla ve etnik siyaset yapmakla itham edilen HÖH bünyesinde ilk kez etnik Bulgar kökenli bir siyasetçi liderlik koltuğuna kadar yükselmiştir.

2.4.2.5. Azınlıkların ve Etnik Grupların Siyasi Gücünün Zayıflatılması

Bulgar siyasi parti sistemi ile Bulgar etnik modeli arasında sıkı bir ilişki olduğu görüşünü savunanlar etnisite ve kimlik siyasetine başvurulmasının temel nedeni olarak bu ilişkiyi göstermektedir. Etnik temelli siyaset yapan siyasi parti ve aktörlerin özellikle Bulgaristan'daki Romanları suç ile ilişkilendirme siyaseti güttüğüne, buna karşılık devlet mekanizmasının Romanları ve diğer etnisiteleri entegre etme yönünde yeterli mekanizmalar oluşturamadığına dikkat çekilmektedir. Söz konusu başarısızlığın

⁶¹⁶ “DPS - Hak ve Özgürlükler Hareketi eşbaşkanlarını seçti”, *Bulgaristan Ulusal Radyosu (BNR)*, 23.02.2024, <https://bnr.bg/tr/post/101953590/dps-hak-ve-ozgurlukler-hareketi-ulusal-konferansinda-baskanini-sececek> (24.04.2024).

temelinde rejim değişikliği sonrasında siyasi iktidarların ve siyasi elitlerin farklı etnik grupları entegrasyon yönünde yeterli iradeye sahip olmaması, ayrımcılıkla mücadeleye ilişkin düzenlemelerin gerektiği gibi işletilmemesi ve yetersiz kalması gösterilmektedir. Dahası mevcut mekanizmanın kusurlu olması, etnik bölünmeyi kurumsallaştırmakta ve kimlik siyasetinin öne çıkmasına neden olmaktadır.⁶¹⁷

Bulgaristan'daki azınlıkların siyasi temsiline ilişkin bir çalışmada konunun üç noktadan analiz edildiği görölmektedir. Birincisi, “siyasi toplumsallaşma” (*political socialization*) yönünden azınlıkların siyasi tercih mekanizmaları ve bunların siyasi davranışa dönüşmesinde seçimlerin ve parti üyeliğinin oynadığı rol ele alınmaktadır. İkincisi, siyasi aktörlerin azınlıklara karşı davranış yönünden azınlık kimliklerine karşı bunların tavırları ve uygulamalarında azınlık temsilinin önemi incelenmektedir. Üçüncü olarak da kurumsal çerçevenin azınlık statüsü üzerindeki siyasi düzenleyici rolü analiz edilmektedir. Bu noktada asgari temsil konusu ve azınlık siyasi partilerinin yasal oluşumu ele alınmaktadır. Etnik faktörlerin siyaset sahnesini, siyasi faktörlerin de etnik modeli yapılandırma şeklinin incelendiği çalışmada “fikir siyaseti” (*politics of ideas*) ile “kimlik siyaseti” (*politics of identities*) kavramlarının genel olarak Güneydoğu Avrupa ve özelde de Bulgaristan için kullanılıp kullanılamayacağı irdelenmektedir. Görgöl (ampirik) yöntem olarak da azınlık yönetim modeline ilişkin Bulgaristan Anayasası'ndaki düzenlemeler ile siyasetteki uygulamalar arasındaki benzerlik ve farklılıklar analiz edilmektedir. Azınlıkların temsilindeki farklılıklar açısından da Bulgaristan ile Romanya arasında bir kıyaslama yapılmaktadır. Söz konusu

⁶¹⁷ Cholakov, *Ethnic Entrepreneurs Unmasked: Political Institutions and Ethnic Conflicts in Contemporary Bulgaria*, s.104.

çalışma Bulgaristan'daki etnik modele ilişkin yasal düzenlemeler ile uygulama arasındaki farklara ilişkin önemli tespitler içermektedir.⁶¹⁸

Bulgar Anayasasına göre etnisite, ırk veya din temelli siyasi parti kurmak ve faaliyetlerde bulunmak yasaklanmıştır. Bulgaristan Anayasası madde 11(4)'e göre "Etnik, ırksal veya dini siyasi partiler ile iktidarı zorla ele geçirmeyi amaçlayan partiler kurulamaz."⁶¹⁹ Bunu sağlamak için gerçekleştirilen sıkı denetimlerden en fazla etkilenen kesim Romanlar olmuş ve bu durum "siyasi izolasyon" yaşamalarına neden olmuştur. 1990 yılında kurulan Demokratik Roman Birliğinin kapatılmasının ardından Romanlar etnik siyaset yasağına muhalif duruma düşmemek için parti programlarında ulusal düzeyde siyaset yaptıklarına vurgu yapmaya özen göstermiştir.⁶²⁰

Yasal düzenlemelere özen göstermenin yanı sıra siyasi strateji olarak da BSP, GERB ve HÖH gibi toplumsal tabana ve geniş kitlelere sahip olan ana akım partilerle işbirlikleri yapma yoluna gitmiştir. 2000'li yılların başında BSP ile işbirliğinin daha fazla öne çıktığı görülmüştür. Bunun başlıca nedeni olarak merkez sağ ve aşırı sağ partilerin Romanlara ve diğer etnik gruplara karşı olan olumsuz tutumu gösterilmektedir. Ayrıca BSP'nin 2000'li yıllardan itibaren göstermiş olduğu siyasi dönüşüm ve demokratikleşme çabası ve farklı toplumsal kesimlere ulaşma arzusu, iki taraf arasındaki yakınlaşmayı arttırmıştır. Aynı zamanda AB adaylık sürecinde BSP'nin iktidar ortağı bir parti olması ve Romanlarla olan irtibatı, iki tarafın yakınlaşmasını sağlamıştır.⁶²¹

GERB'in iktidara geldiği ilk dönemde Romanlara karşı olan olumsuz tutumu nedeniyle iki taraf birbirine karşı mesafeli tutum izlemiştir. Ancak zamanla siyasi

⁶¹⁸ Anna Krasteva ve Antony Todorov, "Ethnic minorities and political representation: The case of Bulgaria", *Southeastern Europe*, 2011, no.35, s. 8-38.

⁶¹⁹ The Seventh Grand National Assembly, Constitution of the Republic of Bulgaria, 1991.

⁶²⁰ Özlem, "Bulgaristan Romanlarının Güncel Sorunlarına Yönelik Bir Değerlendirme", s.85.

⁶²¹ Ibid., s.86-87.

koşulların değişmesi ve GERB lideri Boyko Borisov'un Romanlara yönelik olumlu mesajlar vermesiyle birlikte taraflar arasındaki mesafe azalmıştır.⁶²² Siyasi yakınlaşmanın temelinde 2013 yılında ülke genelinde yaşanan gösterilerle başlayan ve GERB'in iktidardan düşmesine neden olan siyasi krizin olduğu görülmektedir.

HÖH'ün geçiş döneminin en başından itibaren örgütlü bir yapıya sahip olması, buna karşılık AB reformlarının Romanlar ve diğer etnisiteler için bunu yap(a)maması HÖH'e avantajlı bir konum sağlamıştır.⁶²³ Siyasi yelpazedeki yeri ve oy sayısı daha küçük olmasına rağmen HÖH Romanlara en fazla siyasi temsil imkânı veren parti olmuştur. Seçmen kitlesinin büyük kısmını Türkler oluşturmalarına rağmen HÖH listelerinden Romanlar ve etnik Bulgarlar arasından milletvekili adaylarına da yer verilmiş ve milletvekili seçilmiştir. Bunun yanı sıra HÖH'ün tüm farklı etnik grupları kapsama stratejisinin ve Romanların önemli bir bölümünün geleneksel olarak kendilerini Türk ve Müslüman çizgide görmelerinin de etkili olduğu değerlendirilmektedir. Öte yandan muhatap bulma ihtiyacının bir sonucu olarak da Roman toplumu kendi içerisinde örgütlenmek ve temsil mekanizmaları geliştirmek durumunda kaldığı görülmüştür.⁶²⁴

AB reform çalışmaları kapsamında Bulgar hükümetleri tarafından Romanların ekonomik ve toplumsal entegrasyonu ve yönetim yapılarına katılımları için eylem planları geliştirildiğine yukarıda yer verilmişti. Söz konusu tespitler ışığında Bulgar yönetimi ve Romanlar arasında artan karşılıklı ilişki ve etkileşim düzeyinin Avrupalılaşmanın doğrudan bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu durum sorunların çözümü için yeterli olmamıştır. Politikaların oluşturulması ve

⁶²² Ibid., s.87.

⁶²³ Rüma, "Kalanlara Ne Oldu? Bulgaristan'da Azınlık Haklarının Gelişiminde AB Genişlemesinin Etkisi", s.358.

⁶²⁴ Özlem, "Bulgaristan Romanlarının Güncel Sorunlarına Yönelik Bir Değerlendirme", s.87-89.

uygulanmasında yaşanan güncel kurumsal ve mali sorunların ötesinde, siyaset kurumunun ve yönetim anlayışının dayandığı siyasi kültür ve milliyetçi yaklaşımın rolü üzerinde durmak gerekmektedir.

GERB hükümetinin önemli siyasi icraatleri arasında azınlıkların ve diğer etnik grupların siyasetteki etkisini zayıflatmaya yönelik faaliyetler yer almıştır. 2009 yılında seçim kanununda yapılan bazı değişikliklere rağmen GERB hükümeti 2010 yılında yeni bir seçim kanunu çıkararak siyaset kurumunda çok önemli bir değişiklik yapma yoluna gitmiştir. Yeni seçim kanunuyla birlikte genel seçimler, yerel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri tek bir kanun altında toplanmıştır. 2011 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerine yetiştirilmek için büyük çaba gösterilen yeni düzenleme mecliste büyük tartışmaların ardından yasalaşmıştır. 2011 yılında Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen ve Anayasa Mahkemesinin itirazına takılan yeni yasanın GERB iktidarı lehine önemli yararlar getirdiği ve aynı zamanda azınlıkların temsili ve siyasi hayata katılımına ilişkin de önemli sonuçları olacağı öngörülmüştür.⁶²⁵

2010 yılı seçim kanunu, nüfusu 350'den az olan yerleşim yerlerinde ve büyük şehirlere bağlı alt bölgelerde belediye başkanları için doğrudan seçim yapılmasını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca, nüfusu 30.000'in üzerinde olan büyük belediyelerde belediye meclis üyelerinin sayısı %20'ye varan oranda azaltılmıştır. Tüm seçimler için parti başına 1 milyon BGL (500.000 Euro) olarak belirlenen seçim kampanyası harcama sınırı 4 milyon BGL'ye, Cumhurbaşkanlığı seçimleri için ise 5 milyon BGL'ye çıkarılmıştır. Parti sistemini istikrara kavuşturma gerekçesiyle küçük partilerin çeşitli şekillerde kolayca ittifak kurma olasılığını sınırlandırmış ve ulusal seçimlerde koalisyonların kaydı için gerekli imza koşullarını sıkılaştırmıştır. Ayrıca, 'ikamet' şartının süresi yerel seçimler için bir yıla, Avrupa Parlamentosu seçimleri için ise iki yıla çıkarılmıştır. Son olarak, Avrupa seçimlerinde kullanılan tercihli oy usulü ulusal

⁶²⁵ Kolarova ve Spirova, "Bulgaria", s.922-928.

seçimler için de getirilmiřtir. AB seçimlerinde her parti için kullanılan tercihli oy barajı %15'ten %6'ya dūřurūlmūř ve genel seçimler için %9 olarak belirlenmiřtir. Ayrıca seçim kampanyalarının maliyetinin artması, kūuk partiler ve ittifaklar için daha dezavantajlı ve sınırlayıcı dūzenlemeler getirilmesi, yurt içi ve yurt dıřında yařayan pek çok seçmenin seçim haklarının kısıtlanması gibi çeřitli dūzenlemeler içermiřtir. Çeřitli sivil toplum kuruluřu ve grupların eleřtirisine maruz kalan dūzenleme, 2011 yılının bařında Cumhurbaşkanının vetosu ve Anayasa Mahkemesinin itirazıyla sonuçlanmıřtır.⁶²⁶

2010 yılında çıkarılan seçim kanunu yeni dūnemde Bulgar siyasetinde yūkselen anlayıřı sembolize etmesi bakımından būyūk bir öneme sahiptir. Bulgar siyasetinde iktidar partilerinin gūcūnūn arttırılmasının ötesinde azınlıkların yurtiçi ve özellikle yurtdıřında kullandıkları oyların sınırlandırılması ve siyasetteki etkilerinin azaltılmasına yūnelik anlayıřı ortaya koyması açısından önemli bir örnek teřkil etmiřtir. Takip eden yıllarda seçim kanununda yapılan diğerk deėiřiklikler benzer anlayıř etrafında řekillenmiřtir.

HH'ūn Bulgar siyasetindeki konumunu yıllar içerisinde korumuř olması, diğerk partiler ve özellikle milliyetçi kesimler arasında rahatsızlık oluřturmuřtur. Geçiř sūrecinin bařında yařanan kapatma davasında olduėu gibi HH lehine kullanılan oylar AB ūyeliėi sonrası dūnemde de sūrmūřtur. Özellikle Tūrkiye'ye göç etmiř olan ve Bulgar vatandaşlıėını aktif olarak devam ettiren seçmenlerin 2009 seçimlerinde Tūrkiye'de kullandıkları oylar tartıřma konusu olmuřtur. 2009 seçimlerinden yaklaşık 10 gūn gibi kısa bir sūre öncesinde GERB tarafından yapılan resmi açıklamada yurtdıřında ve özellikle Tūrkiye'de yapılacak oy verme iřlemlerinin demokratik olmayan bir ortamda yapılamayacaėı ve gūvenliėinin garanti edilemeyeceėini iddia

⁶²⁶ Ibid., s.925.

ederek karşı çıkmıştır.⁶²⁷ Türkiye’de kullanılan oyların meydana getirdiği rahatsızlığın söylemde kalmadığı, seçimlerin hemen ardından yasal itiraz ve iptal süreçlerinin işletildiği görülmüştür.

2009 seçimlerinde Türkiye’de kurulan 23 sandıkta yer alan oylar Bulgar Anayasa Mahkemesinin kararıyla iptal edilmiştir. Anayasa Mahkemesi Türkiye’de kullanılan yaklaşık 90.000 oydan söz konusu sandıklarda kullanılan 18.358 oyun geçersiz sayılmasına ve oluşan yeni duruma göre partilerin meclisteki milletvekili sayılarının yeniden belirlenmesine hükmetmiştir. Bulgaristan’ın Merkezi Seçim Komisyonunun eski üç üyesinin bilirkişiliğine dayanılarak verilen Kararın gerekçesinde söz konusu sandıkların kurulması için seçim hazırlıkları döneminde dilekçe verenlerin hiçbirinin seçim günü anılan sandıklarda oy kullanmadığı, buna karşılık oy kullananların tamamının seçim günü listelere kayıtlarının yapıldığının tespit edildiği belirtilmiştir. Ayrıca bir seçim çevresinde sandık kurulması için gerekli olan 100 imza sayısının bazı sandıklar için eksik kaldığı, seçmenlerin oy kullandıktan sonra imza attıkları seçmen listelerinin bazılarında sandık kurulu başkanı ve üyesinin imzalarının bulunmadığı gibi hususlar da iptal gerekçeleri arasında sayılmıştır.⁶²⁸ Seçim kanununa göre, seçim hazırlıkları döneminde belirli sayıda vatandaşın talepte bulunması halinde sandık

⁶²⁷ 2009 seçimlerinde Türkiye’de oy verme işlemlerine karşı çıkan GERB’in açıklaması için bkz. Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ), “Становище относно гласуването на българите в чужбина (Stanovište otnosno glasuvaneto na bŭlgarite v çujbina)”, Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 25.06.2009, https://www.gerb.bg/bg/news/detail-stanovishte_otnosno_glasuvaneto_na_balgarite_v_chujbina-6091.html (01.06.2024).

⁶²⁸ Павлина Желева, “Конституционният съд за изборите в Турция: Нарушения навсякъде, годни за касиране - 18 358 гласа (Knositutsionniyat sŭd za izborite v Turtsia: Naruŝeniye navsyakade, godni za kasirane – 18358 glasa)”, *Дневник (Dnevnik)*, 16.02.2010, https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2010/02/16/859344_konstitucionniiat_sud_zh_izborite_v_turciiia/ (09.05.2024).

kurulacak çevrelerin tespiti yapılmakta ve seçim günü vatandaşların dilekçe vererek kurulu bulunan bir sandıkta isimlerini listeye ekleterek oy kullanmaları mümkün olabilmektedir. Buna rağmen, Anayasa Mahkemesi söz konusu 23 sandıktaki oy verme işlemini mevzuata uygun bulmamıştır.

Öte yandan görevlendirilen 3 kişilik bilirkişi heyeti tarafından bir senaryo oluşturularak seçimde hile yapıp yapılmadığının tespitine çalışıldığı görülmüştür. Heyet tarafından hazırlanan senaryoda seçmen başına gerekli olan oy kullanma süresi ve sandık başına kullanılan oy sayısının gerçeği yansıtıp yansıtmadığı ve seçim sonuçlarının geçerli olup olamayacağının değerlendirildiği görülmüştür. Senaryoya göre bir kişinin oy kullanmak için ihtiyaç duyacağı asgari süre 50 saniye olarak tespit edilmiş, kesintisiz oy kullanılsa bile 13 saatlik sürede bir sandıkta oy kullanabilecek seçmen sayısı azami 936 olarak hesaplanmıştır. 30 sandıkta kullanılan oyların 1000'in üzerinde olması, bazılarında bu sayının 1600'e yaklaşması heyet tarafından gerçeğe uygun görülmemiştir.

Bilirkişi heyetinin söz konusu senaryosunu ve ona dayanılarak hazırlanan verileri de değerlendiren Anayasa Mahkemesi bunları kararına gerekçe olarak göstermemiştir. Gizli oy ilkesi nedeniyle Türkiye'de kullanılan oyların büyük çoğunluğunun HÖH'e verilmiş olmasına rağmen süreçte görülen her uygunsuzluğun HÖH lehine işlendiği yönünde kanaat oluşturulamayacağını belirtmiştir. Ancak nihai olarak 23 sandıkta kullanılan oyların iptaline hükmetmiş ve "Böylece ihtilaflı seçim çevrelerindeki fiili oyların sayımında ve yeniden hesaplanmasında maksimum güvenlik sağlanmıştır" şeklinde bir ifade kullanmıştır. HÖH ise kararı seçim hakkının ihlali olarak nitelendirmiş ve olası prosedürel hatalardan sorumlu kişilerin cezalandırılması yerine oy kullanan seçmenlerin cezalandırılması olarak nitelendirmiştir.

Düzen, Hukuk ve Adalet Partisinin (*Ред, законност и справедливост – РЗС*) (Red, zakonnost i spravedlivost – RZS) başvurusuyla başlayan ve Anayasa

Mahkemesinin iptal kararıyla sonuçlanan sürecin sonunda HÖH mecliste bir sandalye kaybederken GERB, RZS ve “Mavi koalisyon” birer sandalye kazanmış ve meclise üç yeni milletvekili katılmıştır.⁶²⁹ Karara itiraz eden HÖH önce Anayasa Mahkemesine temyize gitmiş⁶³⁰, ardından da AİHM’e başvurmuştur.⁶³¹ Dava sürecinin 6-7 yıldan önce sonuçlanmayacağına bilinmesine ve muhtemel kararın siyasi sonuçlara etkisine ilişkin belirsizliğe rağmen süreç işlemiştir.

2009 seçimlerinde HÖH’ün siyasetteki konumunu sürdürmesinden rahatsız olan milliyetçi çevreler mahkeme süreçlerinin yanında seçim düzenlemelerinde de değişiklikler yapılması yönünde adım atmıştır. Yukarıda ele alındığı üzere aşırı milliyetçi çevrelerin desteğiyle kurulan GERB hükümetinin ilk icraatı seçim kanununda değişiklikler yapmak olmuştur. Seçim sisteminde yapılan bu değişikliklerle özellikle yurt dışında bulunan seçmenlerin oy kullanması belirli koşullara bağlanmış ve yerel seçimler ile Avrupa Parlamentosu seçimleri için sınırlandırılmıştır. Söz konusu

⁶²⁹ Юлиана Колева, “ДПС призова главния прокурор да придвижи жалбите им за изборите в Турция (DPS prizova glavniya prokuror da pridviji jalbite im za izborite v Turtsiya)”, *Дневник (Dnevnik)*, 04.03.2010,

https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2010/03/04/868094_dps_prizova_glavniia_prokuror_da_pridviji_jalbite_im/ (09.05.2024).

⁶³⁰ Юлиана Колева, “Главният прокурор придвижи към Конституционния съд жалбите на ДПС за изборите в Турция (Glavniyat prokuror pridviji kum Konstitutsionniya sid jalbite na DPS za izborite v Turtsiya)”, *Дневник (Dnevnik)*, 05.03.2010,

https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2010/03/05/868965_glavniiat_prokuror_pridviji_kum_konstitucionniia_sud/ (09.05.2024).

⁶³¹ “ДПС съди България в Страсбург заради парламентарния вот през 2009 г. (обновена) (DPS sidi Bilgariya v Strasburg zaradi parlamentarniya vot prez 2009 godina (obnovena))”, *Дневник (Dnevnik)*, 08.09.2010,

https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2010/09/08/957164_dps_sudi_bulgariia_v_strasburg_zaradi_parlamentarniia/ (09.05.2024).

değişikliklerin GERB lehine düzenlemeler içerdiğine ilişkin genel tartışmalar bir tarafa, mevcut çalışma açısından önemi HÖH'ün siyasi konumunu ve gücünü sınırlandırmaya yönelik düzenlemelerin Bulgar milliyetçiliği ile olan etkileşimini göstermesidir. Bu durum sürekli tartışma konusu olan çift vatandaşlık düzenlemesinin AB üyeliği sonrası dönemde siyaset üzerindeki etkisini ve milliyetçi yaklaşımın farklı bir aşamaya evrilmekte olduğunu göstermiştir.

GERB iktidarının seçim kanununda yaptığı değişikliklerin ardından ulusal ve Avrupa Parlamentosu seçimleri kadar yerel seçimlere verdiği önemi ve çalışmaları arttırdığı görülmüştür. HÖH'ün kazandığı veya çoğunlukta olduğu belediyeleri almaya yönelik GERB bilişsel boyutta olduğu gibi yine iki yönlü bir strateji izlemiştir. Öncelikle Türklerin dışındaki Müslümanların, Romanların ve özellikle Pomakların yoğun olarak yaşadığı yerleri kazanmaya ayrı bir önem vermiş ve yerel halktan adaylar çıkarmıştır. Seçim stratejisinin ikinci kısmında ise 2009 yılında henüz iktidara gelmeden önce ortaya koyduğu tutumu⁶³² yakın zamana kadar sürdürmüş ve HÖH dışındaki diğer siyasi partilerin veya siyasi grupların açık desteğini⁶³³ alarak resmi seçim koalisyonu

⁶³² GERB, DSB ve DGB partilerinin Sofya Belediye Meclisinde yayınladıkları ortak bildiriyle hükümete yönelik yolsuzluk iddialarını gündeme getirerek “BSP ve HÖH şirketlerine tek kuruş aktarılmasına izin vermeyecekleri” yönündeki açıklama için bkz. Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ), “Декларация на общинските съветници от ГЕРБ, ДСБ и СДС в СОС (Deklaratsiya na obštinskite savetnitsi ot GERB, DSB i SDS v SOS)”, Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 11.04.2009, https://www.gerb.bg/bg/news/detail-deklaraciya_na_obshtinskite_savetnici_ot_gerb_dsb_i_sds_v_sos-4886.html (14.03.2024).

⁶³³ Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ), “Политическо споразумение между ПП ГЕРБ и ПП ОБЕДИНЕНИ ЗЕМЕДЕЛЦИ (Političesko sporazumenie mejdu PP GERB i PP OBEDİNENİ ZEMEDELTSİ)”, Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 04.04.2019, https://www.gerb.bg/bg/news/detail-politichesko_sporazumenie_mejdu_pp_gerb_i_pp_obedineni_zemedelci-51643.html (01.06.2024).

oluşturma veya örtülü desteklerini alma yoluna gitmiştir.⁶³⁴ Diğer taraftan da HÖH ile diğer partilerin olası işbirliklerine engel olmaya çalışmıştır.⁶³⁵

GERB iktidarının seçim kanununda yapmış olduğu değişikliğin amacını ve seçim stratejisini gösteren örneklerden biri 2015 yılındaki Sırnitsa (*Сърница*) (Türkçe adıyla Şabanlı) belediyesi seçimleri olmuştur. Daha önce Pazarcık ili seçim çevresinde yer alan Sırnitsa, GERB iktidarının yeni seçim düzenlemeleri kapsamında 2015 yılında ayrı bir belediye olarak kurulmuştur. 15 Mart 2015 tarihinde belediye başkanı ve belediye meclisi için yapılan seçimlerde meclis üyeleri belirlenmiş, ancak belediye başkanı için gerekli çoğunluk sağlanamamıştır. Bunun üzerine 22 Mart'ta belediye başkanı için ikinci tur seçimler yapılmıştır. 4.256 kayıtlı seçmeni bulunan Sırnitsa belediyesinde seçimlere katılma oranı birinci turda %74,78 olurken, ikinci turda ise %76,6 olarak gerçekleşmiştir. 11 üyeli belediye meclisinde 5 sandalyeyi HÖH, 4 sandalyeyi GERB ve 2 sandalyeyi Reformcu Blok (merkez sağ ittifak) kazanmış, belediye başkanlığını ise ikinci turda HÖH'ün adayı kazanmıştır.⁶³⁶

Bulgaristan'daki büyük şehirlere göre nüfusu nispeten az olan ancak küçük yerleşim yerleri içerisinde ortalama bir büyüklüğe sahip olan Sırnitsa'daki seçimler bazı

⁶³⁴ Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ), “Документи между партиите формирации и подкрепящи правителството на Бойко Борисов (Dokumenti mejdu partiite formirašti i podkrepyašti pravitelstvoto na Boyko Borisov)”, Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 07.11.2014, https://www.gerb.bg/bg/news/detail-dokumenti_mejdu_partiite_formirashti_i_podkrepyashti_pravitelstvoto_na_boiko_borisov-31418.html (01.06.2024).

⁶³⁵ Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ), “Декларация от ПП ГЕРБ-Кърджали (Deklaratsiya ot PP GERB-Kirdjali)”, Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 14.10.2020, https://www.gerb.bg/bg/news/detail-deklaraciya_br_ot_pp_gerb_kardjali-55700.html (01.06.2024).

⁶³⁶ “Кандидатът на ДПС спечели кметските избори в Сърница (Kandidatit na DPS speçeli kmetskite izbori v Sarnitsa)”, *BTV Novinite*, 22.03.2015, <https://www.mediapool.bg/kandidatat-na-dps-specheli-kmetските-izbori-v-sarnitsa-news231997.html> (14.04.2024).

yönleri nedeniyle özel bir önem taşımıştır. Genel olarak ülkenin siyasi kültürü ve seçim uygulamalarında yer alan bazı usulsüzlük ve olumsuzluklar Sırnitsa seçimlerinde de gündeme gelmiştir. Oy karşılığında seçmenlere maddi destek sağlandığı, 20 ilâ 100 Leva arasında değişen miktarlarda nakit para verildiği, seçim sonuçları nedeniyle elektrik kesintilerinin yapıldığı, oy kullanımı sırasında seçmenlere yönelik açık telkinler ve çeşitli baskılar oluşturulduğu, oy pusulalarının sadece ikiyi katlanarak sandıklara atılması nedeniyle açıldığı ve oyların sandık kurulu tarafından görülmesi nedeniyle seçmenler üzerinde baskı oluşturulduğu gibi çeşitli iddialar ve tartışmalar yaşanmıştır.⁶³⁷

HÖH tarafının GERB'in iktidar gücünü kullanarak seçim öncesinde maddi menfaatler yoluyla, iki seçim arasında ise elektrik kesintileri yaparak cezalandırma yoluyla seçmenler üzerinde etkili olmaya çalıştığını iddia etmiştir.⁶³⁸ GERB Partisinden yapılan resmi açıklamada elektrik kesintisi doğrulanmış, ancak durumun partileriyle veya seçimle alakalı olmadığı belirtilmiştir. “Selişte” (*Cemuyce*) adlı Devlet Orman İşletmesi'ne ait olan ve kiraya verilen Selişte Köyü'ndeki binaların ortak trafo üzerinden kullanılan elektrik faturalarının ödenmemiş olması nedeniyle kesildiği ifade edilmiştir.⁶³⁹

⁶³⁷ “Изборният ден в Сърница приключи при 74,78% активност (İzborniyat den v Sırnitsa priključı pri %74,78 aktivnost)”, *BTV Novinite*, 15.03.2015, <https://btvnovinite.bg/bulgaria/regionalni-novini/izbornijat-den-v-sarnica-prikljuchi-pri-74-78-aktivnost.html> (14.04.2024).

⁶³⁸ “Балотажът в Сърница даде повод на ДПС да обвини ГЕРБ в политическа репресия (Balotajıt v Sırnitsa dade povod na DPS da obvini GERB v politiçeska represiya)”, *BTV Novinite*, 20.03.2015, <https://btvnovinite.bg/bulgaria/politika/balotazhat-v-sarnica-dade-povod-na-dps-da-obvini-gerb-v-politicheska-represija.html> (14.04.2024).

⁶³⁹ Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ), “ПП ГЕРБ категорично отхвърля твърденията за политически натиск върху демократичните права на жителите на Сърница (PP GERB kategoriçno othvirlyta tvirdeniyata za politiçeski natisk virhu demokratiçnite prava na jitelite na

Ancak asıl olarak GERB iktidarının seçim kanununda yapmış olduğu değişikliklerin yerelde uygulanması ve test edilmesi bakımından önemli olmuştur. Yeni bir belediye olarak kurulduğu için seçimler sadece Sırnitsa belediyesi seçim çevresinde yapılmıştır. Bu nedenle siyasi taraflar burada yapılan seçimlere özel bir önem vermiştir. Yeni seçim düzenlemeleri kapsamında GERB iktidarı kırsal kesimlerde ve özellikle HÖH'ün güçlü olduğu bölgelerde oylarını arttırmaya odaklanmıştır. Azınlıkların ve farklı etnik grupların yoğun olarak yaşadığı yerlerde oyların çoğunluğunu alan HÖH ise gücünü korumayı hedeflemiştir. Bu nedenle Sırnitsa'daki seçim yarışı oyların çoğunluğunu alan HÖH adayı ile iktidar partisi GERB'in adayı arasında geçmiştir. BSP'nin aday çıkarmadığı seçimlerde, diğer partiler Reformcu Blok adıyla ittifak halinde GERB adayını desteklemiştir. Dolayısıyla her iki adayın yerel halktan olduğu Sırnitsa seçimleri azınlıkların ve farklı etnik grupların çoğunlukta olduğu yerleşim bölgelerinde etnisitenin ve milliyetçi yaklaşımın Bulgar siyasetine olan yansımaları göstermesi bakımından önemli bir örnek oluşturmuştur.

Bulgaristan'ın AB üyesi olmasının ardından özellikle muhafazakâr ve aşırı milliyetçi çevreler tarafından özellikle Türkiye'de kullanılan oylar seçim dönemlerinde sürekli olarak tartışma konusu yapılmıştır. Son olarak 2021 yılında yapılan üç erken genel seçim ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde benzer itirazlar kabine üyeleri tarafından da dile getirilmiştir. Bulgar siyasetinde yolsuzluk iddialarıyla başlayan gösteriler Cumhurbaşkanı Rumen Radev ile GERB hükümetinin Başbakanı Boyko Borisov arasında siyasi çekişmeye dönüşmüştür. Aynı zamanda Avrupa yanlıları ile Rusya yanlıları arasındaki mücadele şiddetlenmiş ve süreç GERB hükümetinin istifasıyla sonuçlanmıştır. 2021 Nisan ve Temmuz aylarında yapılan seçimlerden

Sırnitsa)”, Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 19.3.2015, https://www.gerb.bg/bg/news/detail-pp_gerb_kategorichno_othvarlya_tvardeniyata_za_politicheski_natisk_varhu_demokratichnite_prava_na_jitelit-32945.html (10.05.2024).

tarafların galip çıkamaması neticesinde hükümet kurulamamış ve Kasım ayındaki Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle birlikte yeniden bir erken seçim yapılması kararı alınmıştır. Her seçimde ilk üç parti arasında yer almasına rağmen hiçbir parti tarafından koalisyon teklifi götürülmeyen ve Cumhurbaşkanı tarafından da hükümet kurma görevi verilmeyen HÖH ilk kez bu seçimlerde kendi Cumhurbaşkanı adayını çıkarma kararı almıştır. Böyle bir ortamda HÖH'ün alacağı oy oranı ve dolayısıyla yurtdışında kullanılacak oyların önemi artmıştır. Seçimlerde ikinci tura kalamamakla birlikte HÖH'ün ilk Cumhurbaşkanı adayı olan Genel Başkan Mustafa Karadayı'nın oyların %11,57'sini alarak üçüncü olması ve aynı şekilde Partinin de oyların %13'ünü alarak 34 milletvekili çıkarması tekrar tartışma konusu yapılmıştır. Yurtdışındaki oyların yaklaşık yarısının Türkiye'de kurulan 126 sandık çevresinde kullanılmış olması ve HÖH'e yaklaşık 80.000 civarında oy çıkmış olması, Türk makamlarının seçimlere etki ettiği yönündeki iddiaların yeniden dillendirilmesine neden olmuştur. Bulgar İşleri Bakanı Boyko Raşkov, İzmir'deki tek bir seçim çevresinde 1.500 civarında oy kullanılmış olmasının imkânsız olduğunu, bunu Türk medyası tarafından yapılan yayınların bir sonucu olarak gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca Türk makamları tarafından Türk kökenli Bulgar vatandaşlarına HÖH'e oy vermeleri yönünde etkide bulunulduğuna dair Bulgar makamlarının açıklamaları üzerine Bulgaristan'ın Ankara Büyükelçisi Türk Dışişleri Bakanlığına çağırılmıştır. Türkiye'de yaşayan Türk kökenli Bulgar vatandaşlarının Bulgar iç siyasetine malzeme olarak kullanılmaması gerektiği yönünde Türk Dışişleri tarafından diplomatik nota verilmiştir.⁶⁴⁰

⁶⁴⁰ Hamdi Firat Buyuk, "Turkey Rejects Claims it Interfered In Bulgaria's Elections", *Balkaninsight*, 19.11.2021, <https://balkaninsight.com/2021/11/19/turkey-rejects-claims-it-interfered-in-bulgarias-elections/> (10.05.2024).

2.4.3. Bulgaristan’da Çift Vatandaşlık Uygulaması ve Bulgar Milliyetçiliğine Etkisi

Bulgar milliyetçiliğinin açık biçimde etkileşim içerisinde olduğu alanlardan biri yukarıda ele alındığı üzere siyasi parti sistemi iken bir diğer ise vatandaşlık uygulaması ve özellikle de çift vatandaşlık meselesi olduğu görülmüştür. Siyasi parti sistemiyle olan etkileşime mevcut çalışmanın buraya kadar olan kısmında yer verilmişti. Vatandaşlık uygulamasının etkisine ise çalışmanın bundan sonraki kısmında yer verilecektir. Bu noktada vatandaşlık ile ilgili politika ve uygulamaların biri ülke içi diğeri ülke dışı olmak üzere iki açıdan ele alınması gerekmektedir. Ülke içindeki etkisi azınlıkların ve diğer etnik grupların durumunu ve dolayısıyla siyasi parti sistemiyle olan bağlantısını ifade etmektedir. Ülke dışına yönelik etkisi ise komşu ve civar ülkelerde yaşayan Bulgar etnisitesi ve akraba topluluklara ilişkin politika ve uygulamaları kapsamaktadır.

Çift vatandaşlık uygulamasının ülkelerin siyasi ve ekonomik tercihlerine bağlı olarak şekillendiği görülmektedir. Göç veren ülkelerin diasporaları üzerinden ekonomik fayda sağladığı durumlarda çift vatandaşlığa sıcak baktığı ve yasal olarak izin verdiği görülmektedir. Aynı şekilde siyasi olarak vatandaşları ile bağını koparmak istemeyen veya yabancı ülkelerde bulunan akraba topluluklar ile bağlar oluşturmak isteyen ülkelerin çift vatandaşlığa izin verme ve hatta teşvik etme eğiliminde olduğu görülmektedir. Buna karşılık benzer siyasi ve ekonomik kaygılara bağlı olarak yabancıların ülkeye gelişini veya kendi vatandaşlarının yabancı ülkelere gidişini arzu etmeyen ülkelerin çift vatandaşlık uygulamasına sıcak bakmadıkları ve yasal olarak izin vermedikleri görülmektedir. Buna rağmen yapılan çalışmalar özellikle küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte giderek daha fazla sayıda ülkenin çift vatandaşlık

uygulamasını yasal olarak kabul etmeye başladığı ve küresel bir olgu haline geldiği görülmektedir.⁶⁴¹

1900'ler boyunca genel ve yaygın ilke bir kişinin belirli bir zamanda sadece bir devletin vatandaşı olması yönünde iken ve çoklu vatandaşlık çok istisnai ve sınırlandırılmış haller için uygulanırken, 1990'ların sonu ve 2000'li yılların başında çift vatandaşlık olgusunun dünya genelinde yaygınlaştığı görülmüştür. Dünya genelinde yaşanan artışın ülke sayısı bakımından özellikle Avrupa ülkelerinde dikkate değer biçimde daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıntılarına yakından bakıldığında görüleceği üzere 1963 tarihli Avrupa Sözleşmesinde yer alan sınırlayıcı hükümlerin 1997 yılında kaldırılmasının ve tercihin ülkelere bırakılmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴²

19. ve 20. yüzyıllarda vatandaşlık kavramının yaygınlaşmasında olduğu gibi çift vatandaşlık olgusunun yaygınlaşmasında da Avrupa etkisi açık biçimde görülmektedir.⁶⁴³ 115 ülkede çift vatandaşlık deneyimini analiz eden çalışmalara göre, çift vatandaşlık uygulaması bireysel haklar üzerine yoğunlaşmayı beraberinde getirmiş ve vatandaşlığa alma ve almama (*inclusion and exclusion*) ile ilgili hususların netleşmesine katkı sağlamıştır. Tarih boyunca vatandaşlık kavramı etrafında devam eden tartışmaların çift vatandaşlık meselesiyle birlikte yeniden arttığı, ancak bu sayede bazı hususların aydınlığa kavuştuğu kabul edilmektedir. Tartışmaların temelinde vatandaşlıktan gelen hak ve ödevler ile kimlik meselesi yer almış, çift vatandaşlık

⁶⁴¹ Tanja Brøndsted Sejersen, “‘I Vow to Thee My Countries’ – The Expansion of Dual Citizenship in the 21st Century”, *International Migration Review*, 2008, vol.42, no.3,, s.530, <https://doi.org/DOI:10.1111/j.1747-7379.2008.00136.x>.

⁶⁴² Ibid., s.534.

⁶⁴³ John Solomos, “The Politics of Citizenship and Nationality in a European Perspective”, *Migration, Citizenship and Ethno-National Identities in the European Union*, Marco Martiniello (ed.), Research in Ethnic Relations Series (Aldershot Brookfield (Vt.): Avebury, 1996) içinde, s.40-52.

uygulamalarıyla birlikte özellikle yurt dışında yaşayan vatandaşların ve vatandaş olmadığı halde ülke içinde oturan yabancıların oy kullanma hakları en önemli tartışma konusu olmuştur.⁶⁴⁴

Vatandaşlık kavramı genel olarak kişilerin devletlere dağılımını düzenleyen uluslararası mekanizma olduğu için geleneksel anlamda ulus-devlet anlayışına göre bir kişi belirli bir zaman diliminde sadece bir devletin vatandaşı olabilmekteydi ya da tersten bir okumayla aynı anda birden fazla devletin vatandaşı olamazdı. Çift vatandaşlık kavramının gelişmesiyle birlikte kişi ile devlet arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Çift vatandaşlık kavramı, vatandaşlar arasındaki eşitlik konusunu ve normatif olarak vatandaşlığa uygun olma koşulları sorularını gündeme getirmiştir.⁶⁴⁵

Çift vatandaşlık olgusunun temelinde küreselleşme ve buna bağlı olarak göç, farklı ülke vatandaşları arasındaki evlilikler gibi etmenlerin olduğu kabul edilir. Bu yönüyle salt normatif düzenlemelerin konusu gibi görünen çift vatandaşlık, etnik milliyetçilik anlayışının baskın olduğu ülkelerde mensup olunan etnik gruba bağlı olarak entegrasyondan izolasyona kadar uzanan geniş bir yelpazede sonuç meydana getirmektedir. Bulgaristan örneğinde görüldüğü üzere çift vatandaşlık mekanizması çoğunluğu oluşturan Bulgar etnisitesinin yurt dışındaki mensupları ve akraba toplulukları ile bağları korumanın en önemli aracı haline gelmiştir. Öte yandan tarihsel olarak ötekileştirilen ve göç ettirmeden asimilasyona kadar çeşitli yöntemlerle sayısı azaltılmaya ve varlığı ortadan kaldırılmaya çalışılan azınlıklar ve etnik gruplar çift vatandaşlık mekanizması sayesinde dışına atılmaya çalışıldıkları ülke ile hukuki bağlarını sürdürme imkânı bulmuştur. Bu durum özellikle AB üyeliğinin ardından

⁶⁴⁴ Sejreren, “‘I Vow to Thee My Countries’ – The Expansion of Dual Citizenship in the 21st Century”, s.523.

⁶⁴⁵ Ibid., s.524.

Bulgar devleti ve toplumu içerisindeki etkisini daha fazla hissettirmeye başlamıştır. Çift vatandaşlık mekanizmasının etnik milliyetçilik açısından olumlu ve olumsuz olarak nitelendirilebilecek birbirine zıt bu iki etkisinin Bulgaristan özelinde aynı yönde birleşerek milliyetçi anlayışı güçlendirici bir sonuç doğurduğu görülmektedir.

2.4.3.1. Çift vatandaşlık kavramı ve uygulamadaki meseleler

Çift vatandaşlık konusunun literatürde dört yönden inceleme konusu olduğu görülmektedir; küreselleşme, vatandaşlık hakları, ulus devletin rolü ve ulus ötesi çalışmalar (*transnationalism*).⁶⁴⁶

Küreselleşme kavramı genel anlamıyla siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel sistemlerin coğrafi sınırları aşarak bütünleşmesi olarak kabul edilmekte olup çift vatandaşlığı küreselleşme yönünden ele alan çalışmaların küreselleşen göç, ulus ötesi toplumların ve yaşam tarzlarının ortaya çıkışı ve uluslararası toplumun ulus devlet üzerinde meydana getirdiği baskı gibi konular etrafında toplandığı görülmektedir. Küreselleşme eğilimleri yasal değişiklikler bakımından “dış nedenler” olarak kabul edilirken, belirli bir ülkeye gelen göçmenler (*immigrants*) veya o ülkeden başka bir ülkeye göç edenler (*emigrants*) “iç nedenler” olarak adlandırılmaktadır.⁶⁴⁷ Dolayısıyla Bulgaristan örneğine baktığımızda yurtdışındaki etnik Bulgarlar ile vatandaş olan diğer etnisitelerin yurtdışındaki yasal varisleri “iç nedenler” kategorisi altında toplanmaktadır. Bulgaristan’da yükselen etnik söyleme dayalı milliyetçiliğin ardındaki asıl unsurun “iç nedenler” olduğu görülmektedir.

Vatandaşlık ile ilgili çalışmaların çoğunun temel kaynak olarak kabul ettiği T. H. Marshall’ın çalışmasına göre, vatandaşlık kavramı 200 yıldan fazla bir sürede medeni, sosyal ve siyasal hakları kapsayarak sınıf çatışmasını engelleyecek biçimde gelişmiştir.

⁶⁴⁶ Ibid., s.24-25.

⁶⁴⁷ Ibid., s.525.

Devlet merkezli kabul edilen bu yaklaşım eleştirilmekle birlikte, hakların genişleme seyrinin önce medeni hakları, ardından sosyal hakları ve daha sonra siyasal hakları içerdiği ve son olarak da evrensel insan haklarına dayanan kişi hakları şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir.⁶⁴⁸

Vatandaşlık kavramı biri pasif, diğeri aktif olmak üzere iki yön içermektedir. Vatandaşlara yüklenen ödevler aktif yönünü oluştururken, tanınan haklar ve yetkiler ise pasif yönünü teşkil etmektedir. Vatandaşlığın aktif ve pasif yönlerine yapılan vurgu, vatandaşlık yaklaşımının cemaatçi veya liberal olma niteliğini belirlemektedir. Liberal yaklaşım haklara vurgu yapmakta ve vatandaşlığı bir statü olarak görmekteyken, cemaatçi yaklaşım topluluğun ortak iyiliğine, sosyal bağlara, yükümlülüklerle odaklanarak vatandaşlığı bir uygulama alanı olarak kabul etmektedir. Haklar ve ödevler dengesine ilişkin tartışmalar ilgili ülkenin çift vatandaşlık konusuna yaklaşımında belirleyici olabilmektedir. Zira çift vatandaşlık kişi haklarının genişletilmesi gibi karşılanırken, askerlik, vergilendirme ve aktif siyasete katılım gibi konular temel itiraz alanları haline gelmektedir.⁶⁴⁹

Bulgaristan örneğine bakıldığında etnik milliyetçi yaklaşım için azınlık ve diğer etnik grupların vatandaşlığı konusu kendi başına bir sorun alanı olarak dururken çift vatandaşlık konusunun daha fazla tartışmayı beraberinde getirdiği görülmektedir. Bulgar etnisitesi dışındaki etnik grupların aktif siyasette etkili olmaları ve iktidarların oluşumunda belirleyici konuma gelmeleri genel olarak milliyetçi hassasiyete sahip kesimlerde ve bilhassa aşırı milliyetçi çevrelerde rahatsızlık oluşturmuştur. Bu bölümün başlarında geçiş süreciyle ilgili kısımda ayrıntılı biçimde yer verildiği üzere Anayasada yer alan etnik temelli siyaset yasağına ihtilaf oluşturmadığı yönünde Bulgar

⁶⁴⁸ Ibid., s.525-526.

⁶⁴⁹ Ibid., s.526.

mahkemelerinin kararlarına rağmen destekçilerinin büyük çoğunluğunun Türkler olması nedeniyle HÖH'e yönelik eleştiri sınırlarını aşan yazılar ve söylemler ortaya çıkmıştır.

Vatandaşlık konusunda günümüzde yaşanan tartışmanın temel nedeni konusunda literatürde ulus-devlet, toprak ve halk üçlemesi (*nation-state, territoriality, and the demos*) arasında tam bir uyum yakalanamamış olması gösterilmektedir.⁶⁵⁰ Bulgar milliyetçiliğinin temel özellikleriyle ilgili kısımda ortaya konulduğu üzere etnik milliyetçi yaklaşımın “Büyük Bulgaristan Hayali”nden “Trakyalı etnik temele” uzanan tarihsel gelişimi⁶⁵¹ bu üçleme arasında sağlanamayan uyumun bir ifadesidir.

Literatüre göre küreselleşme hareketi ülkelerin vatandaşlık mevzuatını değiştirme ve çift vatandaşlık uygulamasını benimseme yönünde baskılara neden olmuştur. Bireyler açısından değerlendirildiğinde çift vatandaşlık kavramı, bir devlete resmen mensup olma durumundan ziyade ulus ötesi yaşam tarzına sahip olma durumuna göre şekillenmiştir. 1990'lerden itibaren ulus ötesi yaşam tarzlarında ve bunları inceleyen çalışmalarda büyük bir artış meydana gelmiştir. Küreselleşme ve teknolojik gelişme sayesinde insanların eş zamanlı olarak coğrafi sınırları aşması ve çift vatandaşlık yaşaması, ulus ötesi yaşam ile bir devlete resmi olarak mensup olma arasındaki tartışmayı gündeme getirmiştir.⁶⁵²

Çift vatandaşlık alanında yaşanan bir diğer tartışma konusu göçmenlerin sahip olacağı ayrıcalıklar olmuştur. Çift vatandaşlık ve dünya vatandaşlığı gibi kavramlar vatansızlık kavramının bir antitezi olarak görülmüştür. Bu tartışmanın bir ucuna çift vatandaşlık, diğer ucuna ise oturma izni statüsünden yoksun vatansızlık yerleştirilmiştir. Geleneksel olarak vatandaşlık kendi içinde bir dâhil etme ve dışlama mantığına sahip

⁶⁵⁰ Idem.

⁶⁵¹ Shashko, “In Search of Bulgaria's New Identity: The Role of Diplomacy, 1989-2005”, s.218.

⁶⁵² Sejersen, “‘I Vow to Thee My Countries’ – The Expansion of Dual Citizenship in the 21st Century”, s.527.

bir kavram ve bu sayede yabancıyı tanımlama imkânı vermektedir. Ancak çift vatandaşlık bireylere çift statü verdiği için bir kişiye aynı anda birden fazla ülkenin mensubu olma imkânı tanımaktadır.⁶⁵³

Çift vatandaşlık, belirli koşullara haiz olmayı gerektiren bir durumdur. Vatandaşlık genel olarak toprak esasına (*jus soli*) ve kan bağı esasına (*jus sanguinis*) göre belirlenirken, bazı durumlarda ise her iki esas birlikte tatbik edilebilmektedir. Ağırlıklı olarak Anglo-Sakson ülkelerde uygulanan toprak esasına göre bir ülkenin vatandaşı olabilmek için o ülkenin topraklarında doğmuş olmak gereklidir. Alman yaklaşımında ve Balkan coğrafyasında yaygın olan kan bağı esasına göre ise bir kişinin vatandaşlığı anne ve/veya babasının sahip olduğu ülke vatandaşlığı olmaktadır. Toprak ve kan bağı esaslarını birlikte uygulayan ülkelerde genel olarak amaç sınırların ötesinde yaşayan vatandaşlar ve bunların nesilleriyle bağları korumak veya ülkeye yerleşen yabancıların ve bunların nesillerinin vatandaş olabilmesini sağlamaktır.⁶⁵⁴

Çift vatandaşlık ile geleneksel tek vatandaşlık arasındaki temel fark, yeni bir vatandaşlığı alabilmek için başka bir vatandaşlığa sahip olmama veya sahip olunan vatandaşlıktan ayrılma şartının uygulanmamasıdır. Dolayısıyla çift vatandaşlık olgusunun ortaya çıkışı üç mecburi nedene bağlanmaktadır: birincisi, sahip olunan vatandaşlıktan ayrılmadan ikinci bir vatandaşlığa kabul imkânı tanınan durumlar, ikinci olarak farklı ülke vatandaşlığına sahip ebeveynlerin kendi ülkelerinde vatandaşlığın hem anneden hem babadan miras geçtiği durumlar ve üçüncü olarak da toprak esasının geçerli olduğu ülkelerde doğan çocukların ebeveynlerinin kan bağı esasına sahip bir ülkenin vatandaşı olduğu durumlardır. Vatandaşlığa alınma veya vatandaşlığı doğum yoluyla kazanma gibi uygulamalar ülkeler arasında farklılık gösterse de çift vatandaşlık uygulayan ülkelerde genel olarak vatandaşlığı doğum yoluyla elde etme uygulamasının

⁶⁵³ Ibid., s.527-528.

⁶⁵⁴ Ibid., s.529.

daha yaygın olduğu görülmektedir. Öte yandan vatandaşlığa alınma yönteminde genel olarak kabul eden ülke diğer ülke vatandaşlığının terk edilmesini şart koşarken, göç veren ülke ise yurtdışına giden vatandaşları ile olan vatandaşlık bağıını korumak istemektedir. Çift vatandaşlığın zorunluluk nedeniyle ortaya çıktığı durumlar arasında ise önceki vatandaşlığın terk edilmesinin mümkün olmaması veya toprak esasına dayalı bir ülkede doğmuş olunması ya da evlilik gibi haller sayılmaktadır.⁶⁵⁵

Çift vatandaşlık konusunun tarihsel gelişimine bakıldığında 19. yüzyıldan itibaren uygulanmaya başlandığı ve tartışmaları beraberinde getirdiği görülmektedir. Başlangıçta çok tercih edilmeyen ve dünyanın pek çok ülkesinde izin verilmeyen çift vatandaşlık, günümüze gelindiğinde oldukça yaygın bir hal almıştır. Önceleri ABD gibi ülkelerde askerlik mevzuatı, cinsiyet eşitliği ve uluslararası çatışmalar gibi nedenlere bağlı olarak gelişen çift vatandaşlık uygulaması, dünyanın geri kalanında ve bilhassa Avrupa’da aynı yaygınlıkta uygulanmamış, tersine sınırlandırılması yönünde uluslararası alanda bazı adımlar atılmıştır. Milletler Cemiyetinin 1930 tarihinde kabul ettiği Tâbiyet Kanunlarının Çatışmasına İlişkin Bazı Sorunlar Hakkında Lahey Sözleşmesi⁶⁵⁶ çift vatandaşlık uygulamasının reddedildiği ilk uluslararası düzenleme olarak nitelendirilmektedir. Aynı şekilde 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 15’inci maddesinde yer alan hiç kimsenin “keyfi olarak” uyruğundan veya uyruğunu değiştirme hakkından mahrum bırakılamayacağına ilişkin hüküm⁶⁵⁷ vatandaşlıktan

⁶⁵⁵ Idem.

⁶⁵⁶ The League of Nations, “Convention on Certain Questions Relating to the Conflict of Nationality Laws”, 4137 Secretariat of the League of Nations 1 July 1937 § (1930), <https://www.coe.int/en/web/conventions/cets-number/-/abridged-title-known?module=treaty-detail&treaty-num=157> (05.06.2024).

⁶⁵⁷ United Nations General Assembly, “Universal Declaration of Human Rights”, General Assembly resolution 217 A § (1948), <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (05.06.2024).

çıkarma hakkına yer verilmesi olarak yorumlanmıştır. Öte yandan, Avrupa Konseyi'nin 1963 tarihli Çoklu Tâbiyet Vakalarının Azaltılmasına Dair Sözleşme'nin 1'inci maddesinde her ne şekilde olursa olsun bir devletin tâbiyetinden bir başka devletin tâbiyetine geçenlerin eski tâbiyetlerini kaybedeceği açıkça hükme bağlanmıştır.⁶⁵⁸ Dolayısıyla tüm bu metinler çift vatandaşlık uygulamasını sınırlandırmaya yönelik uluslararası metinler olarak kabul edilmektedir.⁶⁵⁹

1963 tarihli Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nde 1997 yılında yapılan değişiklikle birlikte Avrupa ülkelerinin çift vatandaşlık ile ilgili kendi kararlarını vermelerine imkân tanındığı ve ülkelerin çift vatandaşlık uygulamasına hızla geçmeye başladığı görülmüştür. Çift vatandaşlığa olumlu bakan ülkelerin temel gerekçesinin diasporalarının ülkelere sağladığı ekonomik katkı olduğu kabul edilmektedir. Çift vatandaşlığın yasal olarak izin verilmediği örneklerde bile uygulamada çift vatandaşlık sayısında artış olduğu görülmektedir. Geçmişte İsveç, Avustralya, ABD gibi ülkelerde vatandaş olmak isteyenlerin sahip oldukları diğer ülke vatandaşlığından çıkması yasal bir zorunluluk olmasına rağmen kuralın sıkı bir şekilde uygulanmadığı ve görmezden gelindiği görülmüştür. Çift vatandaşlığın fiili bir durum olarak ortaya çıktığı bir diğer örnek ise vatandaşlığa alan ülkenin ilk vatandaşlıktan çıkma belgesi istememesi durumunda yaşanmaktadır. İlk ülkenin mevzuatında başka bir ülkenin vatandaşlığına geçebilmek için sahip olunan vatandaşlıktan çıkma koşulu bulunsa bile uygulamada

⁶⁵⁸ Council of Europe, "Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and on Military Obligations in Cases of Multiple Nationality (ETS No. 43)", European Treaty Series - No. 43 § (1963), <https://rm.coe.int/168006b659> (05.06.2024).

⁶⁵⁹ Sejersen, "‘I Vow to Thee My Countries’ – The Expansion of Dual Citizenship in the 21st Century", s.531.

ikinci vatandaşlığı veren ülkenin ilk vatandaşlıktan çıkıldığına dair belgelendirme talep etmemesi durumunda kişilerin fiili olarak çift vatandaş oldukları gözlenmiştir.⁶⁶⁰

Avrupa ve Balkan ülkelerine bakıldığında AB üyesi ülkelerden Bulgaristan, Finlandiya, Fransa, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, İngiltere, İsveç, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Portekiz, Romanya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Yunanistan ile Arnavutluk, Bosna Hersek, İsviçre, Rusya, Türkiye gibi ülkeler çift vatandaşlığı yasal olarak kabul etmiştir. Buna karşılık Almanya, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Hırvatistan, Polonya, Makedonya, Ukrayna gibi ülkeler belirli koşullar altında çocuklar ve gençler için kabul etmiş, Belçika, Hollanda, İspanya, Norveç gibi ülkeler ise karşılıklı anlaşma yaptıkları ülke vatandaşları için bu imkânı tanımıştır. Avusturya, Lüksemburg, Estonya gibi ülkeler ise çift vatandaşlığı kabul etmeyen ülkeler arasında sayılmıştır.⁶⁶¹

Tablo 2: Çift Vatandaşlık Uygulamasını Kabul Eden Avrupa Ülkeleri⁶⁶²

Batı Avrupa 20 ülke (%60)	Doğu Avrupa 21 ülke (%62)
İrlanda: 1935	Romanya: 1989
Birleşik Krallık: 1949	Slovenya: 1991
GKRK: 1967	Slovakya: 1993
Fransa: 1973	Türkiye: 1995
Portekiz: 1981	Rusya: 2001
İtalya: 1992	Belarus: 2002
İsviçre: 1992	Litvanya: 2002
Malta: 2000	Moldova: 2003
İsveç: 2001	Ermenistan: 2004
Finlandiya: 2003	Macaristan: 2004
İzlanda: 2003	

⁶⁶⁰ Sejersen, “‘I Vow to Thee My Countries’ – The Expansion of Dual Citizenship in the 21st Century”, s.531.

⁶⁶¹ Ibid., s.532.

⁶⁶² Ibid., s.533.

Çift vatandaşlık uygulamasına daha geç dönemde geçen İtalya ve İsveç gibi ülke örnekleri incelemesine bakıldığında çift vatandaşlığa geçmenin başlıca nedenleri bir taraftan yurt dışına göç edenlerle bağları güçlü tutmak, diğer taraftan ise ülkeye gelen yabancı göçmenlerin toplumla bütünleşmesini daha iyi sağlamak olarak görülmektedir. Bununla birlikte, vatandaşlık işlemleri yurt dışına giden vatandaşlar için daha kolay yapılırken, dışarıdan gelen yabancıların vatandaş yapılmasının koşulları daha zor olmaktadır.⁶⁶³

Özellikle göç veren ülkelerin yurtdışına yerleşen vatandaşlarıyla siyasi ve ekonomik bağlarını korumaya çalıştığı, buna karşılık göç alan ülkelerde esas amacın yabancı göçmenlerin topluma daha kolay entegre edilmesi olduğu görülmektedir. Bulgaristan özelinde de benzer bir durum görülmekle birlikte ayrıntılarına geçmeden önce durumu daha iyi kavramak bakımından Avrupa'daki bazı ülke örneklerine bakmak faydalı olacaktır.

İtalya örneğine bakıldığında 1992 yılında çift vatandaşlık uygulamasına geçilmesinin temel nedeni sayıları 50 milyon civarında olduğu tahmin edilen yurt dışında yaşayan İtalyanlar ile bağları koparmamak olduğu görülmektedir. Çift vatandaşlık uygulamasının en önemli sonucunun yurtdışında yaşayan İtalyanların İtalya'daki seçimlere katılım oranındaki artış olarak görülmektedir. Örneğin Avustralya'da yaşayan İtalyanların yarısından fazlasının çift vatandaşlık aldığı ve bunların %80'inin 2006 yılındaki İtalyan seçimlerine katıldığı bildirilmektedir.⁶⁶⁴ Dahası yurt dışı oyların karşılığı olarak 400 üyeli Temsilciler Meclisinde (*Camera dei Deputati*)⁶⁶⁵ 8 sandalye, Senato'da (*Senato della Repubblica*)⁶⁶⁶ da seçilen 200

⁶⁶³ Ibid., s.534-535.

⁶⁶⁴ Ibid., s.535.

⁶⁶⁵ The Italian Parliament, “Chamber of Deputies (Camera dei Deputati): Deputies”, https://en.camera.it/4?scheda_informazioni=3 (16.10.2023).

sandalyenin 4'ü ayrılmıştır. Dolayısıyla yurtdışında kullanılan oylara iki kanattan oluşan Parlamento'da doğrudan temsil edilme imkânı tanınmıştır.

Çift vatandaşlık uygulamasına geçen ülkelerden İsveç'te nüfusun yaklaşık %12'sinin yurt dışı doğumlu olduğu görülmektedir. 1976 yılından itibaren ülkedeki göçmenlerin topluma entgerek olmalarını kolaylaştırmak için yerel seçimlerde oy kullanma hakkı verildiği, 2001 yılında ise çift vatandaşlık uygulamasının kabul edildiği görülmektedir. Önceleri her kişinin tek bir ülkeyle vatandaşlığının bulunması gerektiği yönündeki düşünce zamanla küreselleşme ve bireysel özgürlüklerin kullanımı ile ilgili tartışmaların öne çıkması sonucu çift vatandaşlığın tanınması yönünde evrilmiştir.⁶⁶⁷

Dünya genelinde çift vatandaşlık uygulamasındaki artışın nedenleri genel olarak küreselleşme ve ülkeler arasındaki insan hareketlerinin meydana getirdiği ekonomik, sosyal ve siyasal zorunluluklara bağlanmaktadır. Ancak çift vatandaşlığa ilişkin düzenlemelerin ve uygulamaların ülkeden ülkeye önemli farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Bunun nedenlerine ilişkin olarak ülkenin etnik veya sivil milliyetçi yaklaşımı benimsemiş olması, etnisiteyi zayıflatan veya güçlendiren bir tutum izlemesi ya da bağımlı veya popülist katılımdan yana olması gibi bazı görüşler ortaya atılmıştır.⁶⁶⁸

Çift vatandaşlığa mesafeli duran Almanya ve Danimarka gibi ülke örneklerine bakıldığında vatandaşlık bağının sadece bir devlet ile yapılması yönünde bir temel yaklaşım benimsendiği görülmektedir. Almanya örneğinde toplumun göçmen karşıtı tutumunun belirleyici rol oynadığı, Danimarka örneğinde ise mutlak ulus tanımı anlayışının öne çıktığı kabul edilmektedir. Çift vatandaşlığa izin veren ülkeler ile karşı

⁶⁶⁶ The Italian Parliament, "Election of the Senate (Senato della Repubblica): Allocation of seats", <https://www.senato.it/en/parliamentary-business/election-senate> (16.10.2023).

⁶⁶⁷ Sejersen, "'I Vow to Thee My Countries' – The Expansion of Dual Citizenship in the 21st Century", s.535-536.

⁶⁶⁸ Ibid., s.538.

çıkan ülkelerin aynı siyasi, ekonomik ve toplumsal nedenleri birbirinin tam tersi yönde yorumladığı ve farklı bir sonuç meydana getirdiği görülmektedir. Destekleyen ülkeler yurt dışındaki vatandaşlarıyla bağlarını güçlü tutmak ve ülke içindeki yabancıları toplumla bütünleştirmek gibi bir amaç gözetirken, karşı çıkan ülkelerde toplumu homojen tutma ve ülkenin yönetimi ve geleceğinde sadece kendi ülkesiyle bağları bulunan vatandaşların söz hakkına sahip olma isteğinin öne çıktığı görülmektedir.⁶⁶⁹

Bulgaristan örneğinde çift vatandaşlığın kazanılabilmesi doğum yoluyla vatandaş olma esasına bağlanmıştır. Evlilik nedeni yabancı olan eşe Bulgar vatandaşlığı hakkı vermemekte, belirli koşulların sağlanması halinde sadece oturma izni hakkı vermektedir. Ancak çocukların vatandaş olabilmesi için ebeveynlerden birinin Bulgar vatandaşı olması gerekli ve yeterlidir. Dolayısıyla çift vatandaşlık bir başka ülkenin vatandaşlığını almış olan Bulgar vatandaşları ile Bulgar vatandaşı bir ebeveyne sahip olduğunu ya da Bulgar kökenden geldiğini belgelendiren kişiler için mümkün olmaktadır. Vatandaşlığa kabul yolu istisnai bir düzenleme olarak benimsenmiştir. Buna karşılık vatandaşlığın hiçbir şekilde yargı kararıyla kazanılamayacağı açıkça hükme bağlanmıştır.⁶⁷⁰

Bulgar vatandaşlık kanununa göre Bulgar vatandaşlığı iki şekilde kazanılmaktadır. Ana veya babası Bulgar vatandaşı olanlar Bulgar vatandaşlığına doğrudan hak kazanmaktadır. Bulgar vatandaşı bir ana veya babadan doğanlara nüfus kayıt işlemlerini yürüten merciler tarafından kısaca EGN olarak bilinen “tek vatandaşlık numarası” (*Единен граждански номер - ЕГН*) (*Edinen grajdanski nomer – EGN*) ve doğum belgesi (*акт за раждане*) (*akt za rajdane*) verilerek vatandaşlıkları tescil

⁶⁶⁹ Ibid., s.540-542.

⁶⁷⁰ Народно Събрание, “Закон за гражданската регистрация УКАЗ № 234 (Zakon za grajdanskata registratsiya UKAZ No.234)”, Държавен вестник бр.67 (Dirjaven vestnik no.67), 27.07.1999 § (1999), <https://lex.bg/laws/ldoc/2134673409> (14.03.2024).

edilmektedir.⁶⁷¹ Yurt dışında doğan Bulgar vatandaşlarının vatandaşlık işlemleri de benzer şekilde yürütülmektedir.⁶⁷² Bunun dışındaki istisnai yöntem ise "Bulgar kökenden" geldiğini belgelendirmek suretiyle vatandaşlık hakkı kazanma yöntemidir. Söz konusu belgelendirme yetkisi YBA'ya verilmiş olup "Yurtdışı Bulgarlar İcra Ajansı Tarafından Bulgar Menşe Şahadetnamelerinin Verilmesi Faaliyetlerine İlişkin Kurallar" kapsamında yürütülmektedir.⁶⁷³

Son olarak çift vatandaşlığa sahip kişilerin Bulgaristan'da seçilme hakkına ilişkin anayasal düzenlemeye değinmek gerekmektedir. 1991 Anayasası'nın 65(1)'inci maddesine göre "Başka bir vatandaşlığa sahip olmayan, 21 yaşını doldurmuş, adli yasak altında bulunmayan ve hapis cezasını çekmeyen her Bulgar vatandaşı Millet Meclisine seçilme hakkına sahiptir." Diğer bir ifadeyle, çift vatandaşlığa sahip Bulgar vatandaşları seçimlerde oy kullanabilmekte, ancak aday olamamaktadır. Ancak 2023 yılı sonunda

⁶⁷¹ Bulgaristan'da yenidoğanların "tek vatandaşlık numarası" (EGN) işlemleri Bölgesel Kalkınma ve Bayındırlık Bakanlığına bağlı Vatandaşlık Kayıt ve İdari Hizmetler Genel Müdürlüğü tarafından yerine getirilmekte, nüfus kayıt işlemleri ve doğum belgeleri ise ebeveynlerinin daimi ikametgâh adreslerinin kayıtlı bulunduğu belediyeler tarafından düzenlenmektedir. Bulgaristan genelinde 28 idari bölge üzerinden hizmet veren Vatandaşlık Kayıt ve İdari Hizmetler Genel Müdürlüğü faaliyetleri için bkz. Министерството на Регионалното Развитие и Благоустройството, "Гражданска регистрация и административно обслужване", <https://www.grao.bg/en/> (14.03.2024).

⁶⁷² Yurt dışında yaşayan Bulgar vatandaşlarına "tek vatandaşlık numarası" (EGN) verilmesi ve nüfus kayıtlarına işlenmesi süreciyle ilgili bilgi için bkz. Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı internet sayfası Министерство на Външните Работи, "Информация, предоставена повече от три пъти, Определяне на ЕГН и вписване в регистрите на населението на български граждани, живеещи в чужбина", <https://www.mfa.bg/bg/aktualno/dostap-informacia/informacia-predostavena-poveche-ot-tri-pati> (14.03.2024).

⁶⁷³ Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина, "ПРАВИЛНИК за дейността на Изпълнителна агенция за българите в чужбина по издаване на удостоверения за български произход", <https://www.aba.government.bg/pages/usloviya-i-red-za-ustanovyavane-na-blgarski-proizkhod/111> (14.03.2024).

yapılan Anayasa değişikliğiyle birlikte çift vatandaş olanlara da bakan ve milletvekili seçilebilme imkânı getirilmiştir. Milletvekili seçilebilmek için ülkede son 18 aydır ikamet etme şartı getirilmişken, bakan olmak için böyle bir şart aranmamıştır.⁶⁷⁴ Bununla birlikte değişikliğin iptali için Anayasa Mahkemesinde açılan dava süreci devam etmektedir. Aynı zamanda çift vatandaşlık uygulamasından Türklerin faydalanmasıyla ilgili tartışmalar ve HÖH karşıtı söylemler yeniden gündeme gelmiştir.

2.4.3.2. Vatandaşlık Uygulamalarında Yurtdışı Boyutu ve Kurumsal Yapılanma

Doğu Avrupa ülkelerinde geçiş süreci ve Avrupa bütünleşmesi kapsamında ülke içi düzenlemelerin yanında ülke dışında yaşayan diasporalara yönelik düzenlemeler ve faaliyetler de yapılmıştır. Aynı durum Bulgaristan için de geçerli olmuştur. Bulgar milliyetçiliğinin tarihsel süreci ve niteliklerine ilişkin başlık altında ele alındığı üzere, Bulgaristan'ın yurtdışına yönelik vatandaşlık politikası ve uygulamaları devletin kuruluş döneminden başlayarak tarihsel süreçte yaşanan olaylarla yakından ilişkilidir. AB üyeliği hedefine sahip komşu ülkeler özelinde bakıldığında, bu durum daha da öne çıkmaktadır.

AB üyeliğiyle birlikte Kuzey Makedonya ve Sırbistan başta olmak üzere Moldova, Ukrayna ve Rusya'ya kadar uzanan geniş coğrafyada yaşayan etnik Bulgarların bulundukları ülkelerde azınlık haklarının anayasal güvenceye alınmasından Bulgar vatandaşlığı verilmesine kadar çeşitli siyasi ve kültürel haklar tanınması ve bağlar oluşturulması yönünde politika izlendiği görülmektedir. Örneğin bir devlet politikası olarak Sırbistan'da yaşayan Bulgar kökenlilerin azınlık haklarının anayasal

⁶⁷⁴ “Çifte vatandaşlar da bakan ve milletvekili olabilecek”, *Bulgar Ulusal Radyosu (BNR)*, 19.12.2023, <https://bnr.bg/tr/post/101924375/cifte-vatandaslar-da-bakan-ve-milletvekili-olabilecek> (10.05.2024).

güvenceye alınması⁶⁷⁵ konusunda ısrarcı olmakta ve bunu AB üyesi olmak isteyen Sırbistan için bir önkoşul olduğunu açıkça ifade etmektedir.⁶⁷⁶ Benzer şekilde Kuzey Makedonya'nın AB üyeliği için kendi koşullarını ileri sürmekte ve AB ülkelerine kendi tezlerini kabul ettirmeye çabalamakta⁶⁷⁷ ve gerektiğinde süreci engellemeye kadar götürebilmektedir.⁶⁷⁸

Ülke içi milliyetçi hareketlenmenin ve milli kimliği yeniden üretmenin doğal bir sonucu olarak ülke dışında yaşayan Bulgar vatandaşlarının yanı sıra Bulgar kökenliler ve akraba topluluklar arasında Bulgar kimliğinin canlı tutulmasına yönelik faaliyetler yürütülmektedir. Yurtdışında yaşayan Bulgar vatandaşları ile akraba topluluklara yönelik çalışmaların devlet otoritesi altında tek elden yürütülmesi amacıyla Bakanlar Kurulunun 1 Ekim 1992 tarihli 180 sayılı Kararnamesi⁶⁷⁹ ile o dönemki adıyla Yurtdışı Bulgarlar Ajansı kurulmuştur.

Yurt dışında yaşayan Bulgarlara yönelik politikanın uygulanmasından sorumlu olan kurumun yapısı ve işleyişi Bakanlar Kurulunun 10 Aralık 1992 tarihli 250 sayılı Kararnamesi⁶⁸⁰ ile tanımlanmış ve 1 Ocak 1994 tarihinden itibaren Başkan, bir Başkan Yardımcısı ve bir Genel Sekreter de dâhil olmak üzere 22 personel ile faaliyete

⁶⁷⁵ Shashko, "In Search of Bulgaria's New Identity: The Role of Diplomacy, 1989-2005", s.216.

⁶⁷⁶ Veneta Pavlova, "Neyuily Antlaşması üzerinden 95 yıl geçti", *Bulgar Ulusal Radyosu*, 28.11.2014, <https://bnr.bg/tr/post/100491372/neyuily-antlasmasi-uzerinden-95-yil-gecti> (14.03.2024).

⁶⁷⁷ "Bulgaria Asks EU to Stop 'fake' Macedonian Identity", *Deutsche Welle*, 23.09.2020, <https://www.dw.com/en/bulgaria-asks-eu-to-stop-fake-macedonian-identity/a-55020781> (01.06.2024).

⁶⁷⁸ "Bulgaria Blocks EU Membership Talks with North Macedonia", *Deutsche Welle*, 27.12.2021, <https://www.dw.com/en/bulgaria-blocks-eu-membership-talks-with-north-macedonia/a-55641332> (01.06.2024).

⁶⁷⁹ Министерски Съвет, "Постановление № 180 на Министерския Съвет от 1.X.1992 г." (1992), <https://www.aba.government.bg/pages/istoriya/48> (11.03.2022).

⁶⁸⁰ Министерски Съвет, "Постановление № 250 на Министерския Съвет от 10 декември 1992 г.", 250 § (1992), <https://www.aba.government.bg/pages/istoriya/48> (11.03.2022).

başlamıştır. Kurumun bütçesi ise 22 Şubat 1999 tarihli 33 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile ikincil harcama birimi olarak tanımlanmıştır.⁶⁸¹ 21 Şubat 2000 tarihli 19 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi⁶⁸² ile Bakanlar Kuruluna bağlı Devlet Ajansı statüsü verilmiş ve ismi Yurtdışı Bulgarlar Devlet Ajansı olarak değiştirilmiştir. Bakanlar Kurulunun atadığı bir Başkan tarafından temsil edilen ve özerk bir yapıya sahip olan kurumun o dönemki faaliyetleri İç Tüzük yoluyla yürütülmüştür.

2022 yılına gelindiğinde kurumun statüsünde ve isminde yeniden değişikliğe gidilmiştir. Bakanlar Kurulundan alınarak Dışişleri Bakanlığına bağlanan kurum bir icra birimi haline dönüştürülmüş ve yeni ismi Yurtdışı Bulgarlar İcra Ajansı olmuştur. Son değişiklikle birlikte kurumsal özerkliğini kaybeden ve Başkanlık yerine Müdürlük olarak yeniden yapılandırılan YBA'nın temel amacı korunmuştur. 13 Mayıs 2022 tarih ve 30 sayılı Devlet Gazetesi'nde yayımlanan mevzuatla birlikte YBA'nın temel görevi yurtdışında yaşayan Bulgar vatandaşları ve Bulgar kökenliler de dâhil olmak üzere tüm Bulgarlara yönelik devlet politikasının uygulanması ve ilişkilerin geliştirilmesi olarak belirlenmiştir.⁶⁸³

YBA'nın geçiş sürecinin hemen ardından kurulması, Bulgar yönetimlerinin yurtdışında yaşayan Bulgarlara yönelik politika ve faaliyetler yürütülmesi düşüncesine erken dönemden itibaren sahip olduğunu göstermektedir. Ancak kurumsal yapılanmasını tamamlaması 8 yıl gibi bir zamana yayılmış olan YBA'nın faaliyetlerini

⁶⁸¹ Министерски Съвет, “Постановление № 33 на Министерския Съвет от 22 февруари 1999 г.”, 33 § (1999), <https://www.aba.government.bg/pages/istoriya/48> (11.03.2022).

⁶⁸² Министерски Съвет, “Постановление № 19 на Министерския Съвет от 21 февруари 2000 г.”, 19 § (2000), <https://www.aba.government.bg/pages/istoriya/48> (11.03.2022).

⁶⁸³ Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина, “УСТРОЙСТВЕН ПРАВИЛНИК на Изпълнителната агенция за българите в чужбина”, Приет с ПМС № 73 от 5.05.2022 г., обн., ДВ, бр. 36 от 13.05.2022 г., в сила от 13.05.2022 г., изм. и доп., бр. 36 от 21.04.2023 г., 05.05.2022, <https://www.aba.government.bg/pages/normativna-uredba/110> (01.06.2024).

etkin biçimde yürütmesinin GERB hükümetleri döneminde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. 1992 yılındaki kuruluşundan GERB'in iktidara geldiği 2009 yılına kadar geçen yaklaşık 18 yıllık dönemde YBA'nın faaliyetlerinin yeterince etkin olmadığı görülmektedir.

YBA'nın kuruluşunda yatan temel amaç Batı ülkelerine ve özellikle ABD'ye farklı dönemlerde iltica etmiş olan Bulgar vatandaşlarına hizmet sunmaktır. Hedef kitlenin önemli bir kısmının II. Dünya Savaşı sonrası komünist rejime geçilmesi sonucunda siyasi ve ideolojik nedenlerle iltica edenler ile geçiş dönemi sonrasında ağırlıklı olarak daha iyi bir hayat kurmak amacıyla ekonomik nedenlerle göç edenlerden oluştuğu görülmektedir.

İster politik ve ideolojik ya da ekonomik nedenlerle göç etmiş olsunlar, isterse tarihsel süreçlerde komşu ülkelerde kalmış olsunlar, Bulgar vatandaşlığı bulunmayan veya Bulgar vatandaşlığına sahip kişilerin soyundan geldiğini belgelendiremeyenler için Bulgar kökenden geldiklerini ispatlayabilmeleri için alternatif bir seçenek bulunmaktadır. Bu kişilerin Bulgar kökenden geldiklerini belgelendirmeleri halinde Bulgar vatandaşlığını kazanabilmeleri mümkün olmaktadır. Bunun için karşılanması istenen başlıca koşul Bulgar Ekzarhlığı tarafından verilen doğum şahadetnamesidir. YBA, Bulgar kökenli şahadatname belgesi düzenlerken Bulgar Ekzarhlığı tarafından verilmiş olan belgeleri esas almaktadır. Bu ise doğal olarak Müslüman ve Türk kökenli olanların Bulgar Krallığının tebası olsalar bile vatandaşlığa alınmasının önünde engel oluşturmaktadır. Dolayısıyla bir önceki başlıkta yer verilen vatandaşlık kanunu ile ilgili kısımda görüldüğü üzere, etnik Bulgar olmayanlar için Bulgar vatandaşı olmanın tek yolu Bulgar vatandaşı bir ana veya babadan geliyor olmaktır.

Etnik temele dayalı bu vatandaşlık prosedürü sadece Türkleri ve Müslümanları değil, aynı zamanda Hristiyan Ortodoks inançtan olsa bile Bulgar etnisitesinden olmayan veya Bulgar Kilisesine bağlı olmayı kabul etmeyen başta Yunan, Sırp ve

Makedon unsurları da sürecin dışında bırakmaktadır. Doğum yoluyla elde edilmeyen veya istisnai olarak adlandırabileceğimiz vatandaşlık prosedürünün işletilebilmesi için Bulgar etnisitesine sahip olunması ve bunun belgelendirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Bulgar milliyetçiliğinin Türk ve Müslüman kimliklerin yanı sıra ilk varoluş mücadelesini verdiği Yunan kimliğine karşı da kendini korumak için tamamen etnik temelli bir yaklaşıma oturduğu görülmektedir. Kendini yeniden üreten etnik temelli bu milliyetçi yaklaşım sadece söylemde kalmayıp vatandaşlık uygulaması üzerinden kendine somut bir uygulama alanı bulmuştur.

AB üyeliği sonrasında YBA'nın daha etkin hale geldiği, Balkanlar ve komşu coğrafyada yaşayan etnik Bulgarlara ve Bulgar kökenlilere yöneldiği, bilhassa GERB hükümetleriyle birlikte kamu diplomasisi çalışmalarının ayrı bir önem ve öncelik kazandığı görülmektedir. YBA'nın vatandaşlık prosedürüne ilişkin çalışmalarını tamamlayıcı nitelikte olan ve kamu diplomasisi kapsamında kabul edilen bu faaliyetler ağırlıklı olarak yurtdışında bulunan Bulgar vatandaşları ve Bulgar kökenli kişilere yönelik olmaktadır.

GERB iktidarının 2009'dan 2019'a kadar kısa süreli kesinti hariç olmak üzere yaklaşık 10 yıl iktidarda kalması, kendinden önceki hükümetlerle kıyaslandığında kamu diplomasisini uygulamada daha etkin olduğu görülmüştür. Geçiş dönemi ve takip eden yıllarda ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlık dönemleri, GERB'in kamu diplomasisi alanındaki çalışmalarının daha görünür olmasını sağlamıştır.⁶⁸⁴

Aynı koşulların, Kamu Diplomasisinin ötesine geçen milliyetçi bir siyaset ve dış politikanın izlenmesine imkân verdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca tarihsel olarak etnik Bulgarların ve sahip oldukları hak ve mal varlıklarının takip edilmesi yönündeki geleneksel devlet politikası ile hükümetin kamu diplomasisinin örtüştüğü

⁶⁸⁴ Kader Özlem, "The Place of Public Diplomacy in Bulgaria's Balkans Policy During the GERB Governments", *The Journal of Diplomatic Research*, 2019, vol.1, no.1, s.86.

görülmektedir. Özellikle yakın dönemde pek çok konuda ihtilafa düşmelerine ve kamuoyu önünde açıkça siyasi çekişmeye girmelerine rağmen Cumhurbaşkanı ve GERB liderinin bu konuda uzlaşık bir tavır sergilemeleri ve konuyu uluslararası alanda eş güdüm içerisinde takip etmeleri konunun bir devlet politikası olarak ele alındığını göstermektedir. Dolayısıyla etnisiteye dayalı milliyetçi söylem ve eylemlerin devlet politikasında somut bir yansıması olduğu ve tarihsel bir süreklilik gösterdiği görülmektedir.

Devlet düzeyinde milliyetçiliğe dayalı bir politika izlendiğini gösteren bir diğer husus, komşu ülkelerdeki etnik Bulgarların haklarını korumak için anayasal değişiklikler yapılması yönünde en üst düzeyde politik ısrarın sürdürülmesi ve baskı aracı olarak AB üyeliğinin kullanılmasıdır. Hatta bu noktada, muhatap ülkenin koşullarına özel bir siyasi tutum izlendiği görülmektedir. Tarihsel olarak Rusya ile daha sıkı ilişkiler geliştirmiş olan Sırbistan'a karşı ülkedeki etnik Bulgarların azınlık kavramı kapsamında tanımlanması ve haklarının anayasal güvenceye alınması istenirken AB üyeliği hedefine sahip olan Kuzey Makedonya'ya karşı bunun ötesine geçen bir tutum izlenmiştir. Mevcut çalışmanın geçiş süreciyle ilgili kısmında yer verildiği üzere, Makedonya ile 1999 tarihli ortak bildiri ve 2017 tarihli Dostluk Antlaşması imzalanmış olmasına rağmen ülkelerin farklı bakış açıları nedeniyle anlaşmazlık devam etmiş ve zaman içerisinde gerginlik artmıştır. Esasen Kuzey Makedonya'nın AB üyelik müzakerelerinin başlatılması için Bulgar tarafının taleplerini görüşmek üzere iki ülke arasında 2017 tarihli Dostluk Antlaşması kapsamında Ortak Hükümetlerarası Komisyon kurulmuştur. Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan Komisyon tutanaklarına bakıldığında Kuzey Makedonya'da yaşayan Bulgar kökenlilerin eşit vatandaşlık temelinde etnik Bulgarlar olarak kabul edilmesi, tarihsel kökene ilişkin Makedon devlet politikasının ve eğitim düzenlemelerinin değiştirilmesi

ve tarih yazımı konusunda ortak bir çalışma yapılması gibi koşulların öne sürüldüğü görülmektedir.⁶⁸⁵

1997 yılında iktidara gelen DGB ile 2001 yılında Başbakan seçilerek iktidara gelen Simeon Sakskoburggotski Avrupa-Atlantik yanlısı politikalar izlemiştir. 2009 yılında iktidar olan GERB bölgede iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmek ve Balkanlar'daki gücünü arttırmak suretiyle Avrupa-Atlantik dünyasındaki konumunu ve saygınlığını güçlendirme hedefine yönelmiştir. Ancak Vladimir Putin yönetimindeki Rusya Federasyonu'nun uluslararası siyaset sahnesine yeniden güçlü bir aktör olarak dönmesi, Bulgaristan'ın politikasını uygulamada güçlük yaşamasına neden olmuştur. Rusya ile tarihten gelen bağları, dini ve kültürel yakınlıkları ve daha da önemlisi eski rejim döneminden süregelen bürokrasideki ilişkileri nedeniyle Bulgar yönetimlerine yönelik şüphe ve güvensizlik sorunu yaşanmasına neden olmuştur.⁶⁸⁶

Bulgaristan'ın tarihsel olarak Batı dünyası ile Rusya arasındaki sıkışmışlığının doğal bir sonucu olan geleneksel denge politikasını bu yeni dönemde yürütmekte zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Büyük güçler arasındaki ilişkilerde belirleyici ve etki edici bir role sahip olmaktan ziyade taraflar arasındaki bu süreçten doğrudan etkilenen bir ülke konumunda olması GERB hükümetlerini Balkanlar'da bölgesel güç olma politikasına iten başlıca neden olarak görülmektedir.⁶⁸⁷

Tarihsel sürece bakıldığında Bulgaristan'ın bölgesinde güç olma hedefinin devletin kuruluş döneminden beri süregeldiğini söylemek mümkündür. Büyük güçler

⁶⁸⁵ Ministry of Foreign Affairs, Republic of Bulgaria, "Protocol of the Second Session of the Joint Intergovernmental Commission, Set Up Under Article 12 of the Treaty of Friendship, Goodneighborly Relations and Cooperation Between The Republic of Bulgaria and The Republic of North Macedonia, Held on 17 July 2022", 17.07.2022, <https://www.mfa.bg/en/3117> (01.06.2024).

⁶⁸⁶ Özlem, "The Place of Public Diplomacy in Bulgaria's Balkans Policy During the GERB Governments", s.89.

⁶⁸⁷ Idem.

arasındaki rekabetten faydalanmak suretiyle bölgedeki gücünü ve nüfuzunu arttırmaya çalışan Bulgar hükümetlerinin bu amacının başlangıçta irredentist hedeflere yönelmesine neden olduğu, ancak yaşanan Balkan savaşları ve iki dünya savaşı hezimetleri sonucunda Bulgar milliyetçiliğinin tarihsel sürecine ilişkin kısımda yer verilmişti. Batı dünyasıyla bütünleşme ve AB üyeliği ile birlikte bölgesinde güce ve etkinliğe sahip bir devlet olma hedefini sürdürdüğünü, bunu da günün koşullarına uygun olarak uluslararası meşruiyet çerçevesinde gerçekleştirmeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Bulgaristan'ın bölgesinde güçlü bir devlet olma hedefine yönelik olarak GERB hükümetleri döneminde geleneksel diplomasi etkili biçimde kullanılmıştır. GERB henüz iktidara gelmeden önce başlattığı ortak gelecek temalı bölgesel etkinlikler⁶⁸⁸ yoluyla komşu ülkeler ve Batı Balkan ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirme ve AB üyeliğinden kaynaklı siyasi nüfuzunu kullanmaya çalışmıştır. Bu hedefinde başarılı olmasında bölgedeki diğer AB üyesi ülkelere kıyasla avantajlı bir konuma sahip olduğu kabul edilmektedir. Yunanistan'ın Arnavutluk ve Kuzey Makedonya ile problemlili ilişkilerle sahip olması, Romanya'nın bölgeye uzak olması, Hırvatistan ve Slovenya'nın kendilerini Orta Avrupa ülkesi olarak görmesi ve Balkanlar'dan ayrı tutması Bulgaristan'ın konumunu avantajlı hale getiren hususlar olarak sayılmaktadır. Bulgar hükümetlerinin bu avantajlı konumdan istifade etme isteğinin somut göstergesi olarak AB'nin Batı Balkan ülkelerine doğru genişleme sürecindeki tıkanıklığı aşmak amacıyla

⁶⁸⁸ Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ), “Балканите - обединени по пътя към общо европейско бъдеще, международна конференция, организирана от ГЕРБ (Balkanite - obedineni po pıtya kım obşto evropeysko bıdeşte, mejdunarodna konferentsiya, organizirana ot GERB)”, Становища и позиции (Stanovişta i pozitsii), 12.12.2008, https://www.gerb.bg/bg/news/detail-balkanite_obedineni_po_patya_kam_obshto_evropeisko_badeshte_mejdunarodna_konferenciya_organizirana_ot_-3821.html (01.06.2024).

2014 yılında gerçekleştirilen Berlin Sürecine dâhil olması, Sırbistan, Yunanistan ve Romanya ile birlikte Dörtlü Görüşmeler yürütmesi gösterilmektedir.⁶⁸⁹

Kamu diplomasisinin “bir devletin bir başka devletin halkını ve elitini kendi siyasal ve ideolojik görüşleri çerçevesinde etkilemeye çalıştığı süreç” olması nedeniyle “geleneksel diplomasinin alanı dışında kalan faaliyetler yoluyla yabancı ülkelerde [yürütücü ülkenin] ulusal hedef ve çıkarlarına uygun kamuoyu oluşturma” imkanı sağladığı vurgulanmaktadır. Araçları arasında uluslararası yayınlar, yabancı gazeteci ve akademisyenler, kültürel faaliyetler, öğrenci değişim programları ve burslar, sistematik ziyaretler, konferanslar ve yayınlar gibi geniş bir yelpaze yer almaktadır. Bulgaristan'ın ekonomik ve askeri olarak bölge ülkelerinin çok gerisinde kaldığı dikkate alındığında, bölgede güçlü bir devlet olma hedefini gerçekleştirebilmek için siyasi ve kültürel faaliyetlere yöneldiği ve dolayısıyla kamu diplomasisine önem verdiği görülmektedir.⁶⁹⁰

2.4.3.3. Ulusal Yurtdışı Bulgarlar Stratejisi

Bulgaristan'ın yurtdışında yaşayan Bulgarlara yönelik resmi devlet ve hükümet politikası olarak ortaya koyduğu en önemli belge 23.07.2014 tarih ve 30.41 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilen “Dünya Geneline Yaşayan Bulgar Vatandaşları ve Tarihi Bulgar Toplulukları Ulusal Stratejisi” olmuştur.⁶⁹¹ Mevcut çalışmada kısaca Yurtdışı Bulgarlar Stratejisi olarak adlandıracağımız belgede

⁶⁸⁹ Özlem, “The Place of Public Diplomacy in Bulgaria’s Balkans Policy During the GERB Governments”, s.90.

⁶⁹⁰ Ibid., s.87-91.

⁶⁹¹ Министерски Съвет, “Национална стратегия за българските граждани и историческите български общности по света (Natsionalna strategiya za bılgarskite grajdani i istoričeskite bılgarski obştnosti po sveta)”, 23.07.2014, <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=938> (14.03.2024).

yurtdışında yaşayan Bulgarlar "Bulgar vatandaşları" ve "Bulgar kökenli tarihsel topluluklar" şeklinde resmi bir tanımlamaya tabi tutulmuştur.

“Bulgar kökenli” tanımının yasal dayanağını Bulgar Meclisi tarafından 29 Mart 2000 tarihinde kabul edilen ve 11 Nisan 2000 tarih ve 30 sayılı Devlet Gazetesi’nde yayımlanarak yürürlüğe giren “Bulgaristan Cumhuriyeti Dışında Yaşayan Bulgarlara Dair Kanun”dan aldığı görülmektedir. Kanunun 2’nci maddesine göre bir kişinin “yurtdışında yaşayan Bulgar” olarak tanımlanabilmesi için “[aile] kökeninden en az birinin Bulgar olması, Bulgar milli bilincine sahip olması ve geçici veya daimi süreyle yurtdışında ikamet etmesi” gerekmektedir.⁶⁹²

Yurtdışı Bulgarlar Strateji belgesinin, Bulgar vatandaşlarına ve yurtdışındaki tarihi Bulgar topluluklarına yönelik karmaşık, uzun vadeli ve entegre bir devlet politikasının oluşturulması için bir çerçeve oluşturmayı amaçladığı görülmektedir. Belgede yer alan stratejik hedefler arasında yurtdışındaki Bulgar vatandaşlarının Bulgaristan'daki devlet ve sosyo-politik hayata entegrasyonu ve dâhil edilmesi, yurtdışındaki Bulgar etnokültürel alanının korunması, ülkedeki göç dengesinin iyileştirilmesi, Bulgaristan’ın dünya çapında olumlu imajının desteklenmesi, yurtdışında Bulgar lobisinin kurulması ve sürdürülmesi gibi hususlar sıralanmaktadır.

Yurtdışı Bulgarlar Strateji belgesinde yer alan Bulgar kökenliler ve akraba toplulukların nüfuslarının coğrafi dağılımına bakıldığında Rusya, Moldova ve Ukrayna dışında ağırlıklı olarak Balkan ülkelerinde yerleşik olduğu görülmektedir. Kendisini Bulgar kökenli olarak tanımlayanların 2011 nüfus sayımına göre Sırbistan'da 18.543 kişi, Romanya'da 7.336 kişi, 2002 kayıtlarına göre Kuzey Makedonya'da 1.417 kişi,

⁶⁹² Народно Събрание, “Закон за българите, живеещи извън Република България (Zakon za bŭlgarite, jiveeŭŭi izvŭn Republika Bŭlgariya)”, Държавен вестник бр. 30 от 11 Април 2000 (Dŭrjaven vestnik no.30 11 Nisan 2000) § (2000), <https://lex.bg/laws/ldoc/2134916612> (14.03.2024).

Türkiye'de 450 kişi, Arnavutluk'da ise Bulgar kamuoyunda kabul gördüğü şekliyle 50.000 civarında olmasa bile binlerle ifade edildiği görülmektedir.⁶⁹³

Bulgar kökenli toplulukların komşu coğrafyadaki dağılımının Bulgar hükümetlerine kamu diplomasisinde kısa dönemde etkili sonuçlar alma imkânı sunduğu kabul edilmektedir. Bulgar kamu diplomasisini uygulamakla görevli başlıca devlet kurumları arasında YBA'nın yanı sıra Dışişleri Bakanlığı Kültür Enstitüsü ve Bulgar Ulusal Radyosu (BNR) sayılmaktadır.⁶⁹⁴

Vatandaşlık ile ilgili uygulamalar kısmında ayrıntılı olarak yer verildiği üzere sosyalist rejim sonrası geçiş sürecinde ilk oluşturulan kurumlardan birisi olan ve 1992 yılında Bakanlar Kuruluna bağlı olarak faaliyete geçen YBA'nın en önemli yetkisi Bulgar vatandaşlığına başvuracak olanlar için Bulgar kökene sahip olduğuna dair belge düzenlemektir. Bulgaristan Cumhuriyeti Dışında Yaşayan Bulgarlara Dair Kanunun 3'üncü maddesine göre bir kişinin Bulgar kökenden geldiğinin belgelendirilmesi resmi bir Bulgar veya yabancı devlet makamı veya Bulgar Kilisesi tarafından verilecek resmi belge ile mümkün olabilmektedir.⁶⁹⁵ Dolayısıyla söz konusu yasal düzenlemenin YBA vasıtasıyla uygulandığı görülmektedir.

Yurtdışındaki Bulgarlara yönelik politikaların uygulanmasının koordinasyonundan sorumlu olan kurumun kamu diplomasisi kapsamındaki görevleri arasında ise yurtdışındaki etnik Bulgar kültürünün bulunduğu alanları korumak, Bulgar birliğini sağlamak ve yurtdışında Bulgar lobisi kurmak gibi faaliyetler sayılmaktadır. Kamu diplomasisi yapan ikinci kuruluş Dışişleri Bakanlığına bağlı olarak 2012 yılında

⁶⁹³ Özlem, "The Place of Public Diplomacy in Bulgaria's Balkans Policy During the GERB Governments", s.90.

⁶⁹⁴ Ibid., s.90-91.

⁶⁹⁵ Народно Събрание, "Закон за българите, живеещи извън Република България (Zakon za bŭlgarite, jiveeŭti izvŭn Republika Bŭlgariya)", Държавен вестник бр. 30 от 11 Април 2000 (Dŭrjaven vestnik no.30 11 Nisan 2000) § (2000), <https://lex.bg/laws/ldoc/2134916612> (14.03.2024).

kurulan Kültür Enstitüsü'd r. Kültürel diplomasi faaliyetleri yürüten Enstitünün amacı Bulgaristan'ın yurtdışındaki kültürel varlığını yaygınlaştırmak ve ülkeyle ilgili olumlu imaj oluştırmaktır. Kamu diplomasisi faaliyeti yürüten bir diğör kurum Bulgar Ulusal Radyosu olup uluslararası medya kuruluşu olarak 9 yabancı dilde yayın yapmaktadır. Bulgar hükümetinin yabancı öğrenciler için sağladığı sınırlı sayıda burs ile Bilim ve Eğitim Bakanlığının yurtdışı faaliyetleri kamu diplomasisi içerisinde yer alan diğör çalışmalar arasında sayılmaktadır. Ayrıca yurtdışında faaliyet gösteren Bulgar okullarını desteklemek amacıyla Yurtdışı Bulgar Okulları Birliği adıyla 2007 yılında bir STK kurulmuştur. GERB hükümetleri ile birlikte YBA tarafından yurt dışında yaşayan Bulgar kökenli öğrencilere sağlanan bursların sayısı yaklaşık 5 kat, tutarı ise 2 kat arttırılmıştır. Benzer şekilde 2013 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla hafta sonu dil okulları açılarak ABD, Avrupa  lkeleri, Rusya,  in, Fas gibi farklı çeşitli ülkelerde faaliyete başlamıştır.⁶⁹⁶

Her ne kadar kamu diplomasisi faaliyetleri altında sayılmış olsa da Bulgaristan'ın yurtdışına yönelik yürüttüğü çalışmalar, ilgili ülkelerin nüfusuna yönelik olmaktan ziyade o ülkelerde yaşayan Bulgar kökenliler ve akraba topluluklara yönelik olduğu görülmektedir. Bulgar devletinin yurtdışında ve çoğunlukla komşu ülkelerde yaşayan Bulgar kökenliler ve akraba topluluklarla kurulan temaslarda ve onların taleplerinin ilgili muhatap ülkeye iletilmesinde diplomatik kanalları tercih etmektedir. Bunun bir devlet politikası olarak benimsendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kamu diplomasisinden ziyade geleneksel diplomasiye daha yakın durduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹⁷

AB  yeliği kapsamında yapılan çalışmaların milliyetçilik üzerinde etki meydana getirdiği başlıca kurumsal düzenlemelerin ilki siyasi partiler ve devlet yönetimi, diğeri

⁶⁹⁶  zlem, "The Place of Public Diplomacy in Bulgaria's Balkans Policy During the GERB Governments", s.92.

⁶⁹⁷ Idem.

ise azınlık hakları ve vatandaşlık olmuştur. Azınlıklar ve farklı etnik gruplar açısından siyasal ve sosyal hakların iyileştirilmesi milliyetçilik ekseninde olumsuz etki eden unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan, vatandaşlık ile ilgili düzenlemelerin milliyetçi çevreler açısından etnik temele bağlı olarak olumlu ve olumsuz yönleri birlikte barındırdığı görülmektedir. AB üyeliği sonrası Bulgar vatandaşlığı ve pasaportunun yurtdışında yaşayan Bulgar etnisitesi üyeleri tarafından talep görmesi olumlu ve arzu edilen sonuç olarak karşılanırken, hak sahipliği bulunan diğer etnisite ve azınlık mensupları tarafından artan biçimde talep görmesi milliyetçi çevrelerde fazlasıyla rahatsızlık oluşturmuştur.

Bulgaristan'ın AB üyeliğinin ardından özellikle Kuzey Makedonya ve Batı Balkan ülkelerinde yaşayan toplumlarda Bulgar pasaportuna olan ilgi ve talep artmıştır.⁶⁹⁸ Bu ülkelerin AB üyesi olamaması ve ekonomik sıkıntılar yaşaması, insanların AB ülkelerine vizesiz gidebilmek ve yerleşebilmek amacıyla Bulgar pasaportuna yönelmelerine neden olmuştur. Bulgar kökenli olanlar kadar sayıları çok daha fazla olan farklı etnik grup mensubunun da Bulgar vatandaşlığına geçmeye çalıştığı görülmüştür.⁶⁹⁹

"Bulgar kökenli" şahadetname uygulaması 1990'larda ağırlıklı olarak Kuzey Makedonya'da yaşayanlara yönelik uygulanırken, GERB hükümetleriyle birlikte Batı Balkan ülkelerinin tümüne yaygınlaştırılmıştır. Bunun olası nedenleri arasında Balkanlar'da demografik güç kazanmak ve Bulgar kültürünü yaymak, azalan Bulgar nüfusuna çözüm geliştirmek, Bulgar vatandaşı olanların yaşadıkları ülkede azınlık

⁶⁹⁸ Ekim 2020 itibarıyla paylaşılan verilere göre 78.000 civarında Kuzey Makedonya vatandaşı Bulgar kökenden geldiklerini beyan ederek Bulgar vatandaşlığı için başvurmuştur. Mirjana Najchevska, "The Influence of Bulgaria on Back Azimuth", *Meta.Mk (Macedonian News Agency)*, 09.04.2023, <https://meta.mk/en/the-influence-of-bulgaria-on-back-azimuth/> (01.06.2024).

⁶⁹⁹ Özlem, "The Place of Public Diplomacy in Bulgaria's Balkans Policy During the GERB Governments", s.94.

statüsüne sahip olmalarını sağlamak ve bu sayede muhatap ülke ile ilişkilerde siyasi araç olarak kullanmak şeklinde sıralanmaktadır. GERB hükümetlerinin Bulgaristan'ın diğer Balkan ülkelerindeki siyasi etkisini arttırmaya yönelik çalışmalarının tarihten gelen Büyük Bulgaristan fikrinin tezahürü olduğu yönünde intiba bulunmaktadır.⁷⁰⁰

Burs, eğitim, kültür gibi çeşitli kamu diplomasisi faaliyetlerine rağmen YBA'nın siyasi açıdan taşıdığı önemi ve milliyetçi politika üzerine etki eden asıl işlevinin şahadetname düzenlemek olduğu görülmektedir. 2018 yılında yaşanan rüşvet skandalında YBA yetkililerinin kişisel çıkar sağlamak amacıyla sahte Bulgar kökenli şahadetname düzenledikleri ortaya çıkmış ve kurumun kapatılması gündeme gelmiştir. Ancak HÖH ve Vatansever Birlik gibi siyasi partilerin de karşı çıkması sonucunda GERB iktidarı kurumun faaliyetlerine devam etmesine karar vermiştir. YBA'nın faaliyetlerine devam kararının nedenleri arasında yurtdışında faaliyet gösteren ve sayıları bini aşan dernek ve 300'den fazla Bulgar okul için koordinasyon görevi görmesi ve Balkan ülkelerindeki yüzlerce dernek, kilise ve eğitim kurumuyla işbirlikleri yürütmesi sayılmaktadır. Bununla birlikte Bulgar kökenliler için şahadetname düzenleme gibi kritik bir işlevi yerine getirmesinin etkisinin çok daha önemli olduğu kabul edilmektedir.⁷⁰¹

YBA'nın son zamanlarda yürüttüğü başlıca faaliyetler arasında yurt dışında yaşayan Bulgar vatandaşlarına ve Bulgar kökenli kişilere yönelik Bulgar dili ve eğitim çalışmalarının desteklenmesi gibi faaliyetler de yer almaktadır. YBA'nın bu alandaki en güncel çalışmaları arasında 29 Temmuz – 3 Ağustos 2023 tarihleri arasında başkent Sofya'ya bağlı Koprivštitsa (*зр. Конпривштина*) (Avratalan) kentinde Arnavutluk'ta

⁷⁰⁰ Ibid., s.94-95.

⁷⁰¹ Ibid., s.95.

yaşayan Bulgar kökenli öğretmenler için düzenlenen yaz okulu yer almıştır.⁷⁰² 1869 tarihli Bulgar Bilimler Akademisine bağlı olarak 1 Mart 1980 tarihinden beri faaliyet gösteren Kiril-Metodi Eğitim Merkezi (*Кирило-Методиевския научен център*)⁷⁰³ ile işbirliği halinde gerçekleştirilen faaliyet, YBA ile imzalanan protokolle yürürlüğe konulan “Yurt Dışında Bulgarca Çalışmalarının Geliştirilmesi ve Pekiştirilmesi” (*Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина*) başlıklı Ulusal Eğitim Programının⁷⁰⁴ bir parçası olarak uygulanmıştır.⁷⁰⁵

Kurumsal eğitim çalışmaları kapsamında başta ABD, İspanya ve Almanya gibi çeşitli ülkelerde Bulgar okulları açılmıştır. ABD’de Bulgarların en fazla yaşadığı şehir olan Chicago’da bulunan ve en fazla öğrencisi olan Bulgar Okulu⁷⁰⁶, Simeon

⁷⁰² Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина, “Лятна школа за учители от българската общност в Република Албания”, 09.08.2023, <https://www.aba.government.bg/news/lyatna-shkola-za-uchiteli-ot-blgarskata-obshchnost-v-republika-albaniya/377> (01.06.2024).

⁷⁰³ Bakanlar Kurulu Sekreterliğinin 11 Şubat 1980 ve 7 nolu kararıyla (Разпореждане № 7 от 11 февруари 1980 г. на Бюрото на Министерския съвет) faaliyete başlayan Kiril-Metodi Eğitim Merkezinin (Кирило-Методиевския научен център) ana faaliyet alanı Kiril ve Metodi kardeşlerle ilgili bilimsel çalışmaları koordine etmek, bu amaçla yurtiçinde ve yurtdışında bilimsel araştırma, yaygınlaştırma ve propaganda faaliyetleri yürütmek olarak tanımlanmıştır. Kurumsal olarak Bulgar Bilimler Akademisine karşı sorumlu olan Merkezin ayrı bir tüzel kişiliği ve bütçesi bulunmaktadır. Кирило-Методиевски Научен Център, “История”, <https://www.kmnc.bg/за-кирило-методиевския-научен-център/история/> (01.06.2024).

⁷⁰⁴ Министерски Съвет, “Национална научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“ (ННП БЪЛГАРИСТИКА)”, Портал за обществени консултации, 2022, <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1537> (01.06.2024).

⁷⁰⁵ Кирило-Методиевски Научен Център, “КМНЦ с лятна школа за български учители от Албания”, 07.08.2023, <https://www.kmnc.bg/кмнц-с-лятна-школа-за-български-учител/>; (01.06.2024).

⁷⁰⁶ Chicago Bulgar Okulu ile ilgili çalışmalar için bkz. Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина (ИАБЧ), “Работна среща на изпълнителния директор в ИАБЧ”, 09.08.2023,

Sakskoburggotski'nin yaşadığı ve hanedanlık bağlarının bulunduğu ülke olması nedeniyle ikili ilişkilerin en üst düzeyde olduğu İspanya'nın Malaga şehrinde açılan Bulgar okulu ve 2010 yılında kurulan Bulgaristan Malaga Dostluk Grubu (*България Малага 2010*)⁷⁰⁷, yine İspanya'nın Valensiya şehrinde açılan “Biliyorum ve Yapabilirim” (*Знам и мога – Znam i moga*) Bulgar okulu⁷⁰⁸, Almanya'nın Saarbrücken kentinde kurulan “Vasil Levski” Bulgar okulu ve “Bulgaristan'ın Dostları” adlı Alman-Bulgar Topluluğu⁷⁰⁹ ile yürütülen çalışmalar bu alandaki en güncel örnekler olarak sayılabilir. Ayrıca Edirne'de “İvan Vazov” anaokulu ve haftasonu dil okulu yakın zamanda faaliyete geçmiş ve Bulgaristan Cumhurbaşkanı Yardımcısı tarafından ziyaret edilmiştir.⁷¹⁰

<https://www.aba.government.bg/news/rabotna-sreshchana-izplnitelniya-direktor-v-iabch/378>

(14.08.2023).

⁷⁰⁷ Bulgaristan Malaga Dostluk Grubu ile ilgili çalışmalar için bkz. Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина (ИАБЧ), “Среща на изпълнителния директор на ИАБЧ г-жа Райна Манджукова с г-жа Радка Георгиева и г-жа Дани Райкова”, 28.07.2023, <https://www.aba.government.bg/news/sreshcha-na-izplnitelniya-direktor-na-iabch-g-zha-rayna-mandzhukova-s-g-zha-radka-georgieva-i-g-zha-dani-raykova/361> (09.08.2023).

⁷⁰⁸ Valensiya Bulgar Okulu ile ilgili olarak bkz. Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина (ИАБЧ), “Работна среща на изпълнителния директор на ИАБЧ”, 10.08.2023, <https://www.aba.government.bg/news/rabotna-sreshcha-na-izplnitelniya-direktor-na-iabch/379> (30.08.2023).

⁷⁰⁹ Alman-Bulgar Topluluğu faaliyetleri ile ilgili bkz. Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина (ИАБЧ), “Среща на изпълнителния директор на ИАБЧ с г-жа Евелина Аврамова и г-н Антоний Ганев”, 14.08.2023, <https://www.aba.government.bg/news/sreshcha-na-izplnitelniya-direktor-na-iabch-s-g-zha-evelina-avramova-i-g-n-antoni-ganев/383> (30.08.2023).

⁷¹⁰ Нели Христова, “Йотова в Одрин: Все повече деца искат да учат български (Yotova v Odrin: Vse poveche detsa iskat da uchat bılgarski)”, *Dnes.bg*, 17.09.2022, <https://www.dnes.bg/politika/2022/09/17/iotova-v-odrin-vse-poveche-deca-iskat-da-uchat-bylgarski.543958> (17.01.2024).

YBA'nın kültürel alandaki diğer çalışmaları arasında Bulgar dili, kültürü ve geleneklerini tanıtmaya ve yaşatmaya yolunda çalışmaları bulunan yurt dışındaki Bulgar vatandaşları ve Bulgar kökenli kişilere "Paisiy Hilendarski" (*Паисий Хилендарски*) madalyası⁷¹¹ verilmesi gibi faaliyetler de yer almıştır.⁷¹²

Birçok ülkede ve komşu coğrafyada bulunan Bulgar etnisitesine yönelik tüm bu faaliyetler gerçekleştirilirken Kiril ve Metodi kardeşler, Paisiy Hilendarski gibi Bulgar dili ve kültürünün tarihi temsilcileri olmasının yanı sıra Bulgar milliyetçiliğinin sembol isimleri arasından seçilmiş olması dikkat çekmektedir.

Bulgaristan'ın milliyetçi politika doğrultusunda hareket ederek Kuzey Makedonya'nın AB üyeliğini kendi pozisyonunu kuvvetlendirecek şekilde kullandığı, Rusya'nın etnik coğrafya politikasına benzer şekilde Moldova'dan Makedonya ve Arnavutluk'a kadar "Bulgar dünyası" (*Bulgarski svyat*) inşa etmeye çalıştığına yönelik çalışmalar bulunmaktadır.⁷¹³ Kuzey Makedonya'nın AB üyeliğini ve dolayısıyla Avrupalılaşmayı kendi milliyetçi hedefleri için araç olarak kullandığını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Öte yandan, Bulgaristan'daki Makedon azınlığın Bulgar yönetimi tarafından inkâr edildiğine yönelik çalışmalara göre yapılan nüfus sayımlarında binlerce Bulgar vatandaşının kendisini Makedon olarak tanımladığı ve

⁷¹¹ Ukrayna'da yaşayan Bulgarlara verilen madalya için bkz. Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина (ИАБЧ), "Изпълнителният директор връчи почетен медал „Паисий Хилендарски“ на г-жа Анна Стоянова", 23.05.2023, <https://www.aba.government.bg/news/izplnitelniyat-direktor-vrchi-pocheten-medal-paisiy-khilendarski-na-g-zha-anna-stoyanova/299> (09.08.2023).

⁷¹² Moldova'nın Korten köyünde yaşayan Dimitir Gurgurov'un (Димитър Гургуров) ailesine gerçekleştirilen taziye ziyareti ve verilen madalya için bkz. Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина (ИАБЧ), "Съболезнавателен адрес", 14.08.2023, <https://www.aba.government.bg/news/sboleznovaten-adres/382> (30.08.2023).

⁷¹³ Tomasz Kamusella, "Bulgaria's Secret Empire: An Ultimatum to North Macedonia", *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, 2021, vol.4, no. 6, s.155-212.

Bulgar yönetimlerinin de bu durumu kabul ettiğine dikkat çekilmektedir. Makedon etnisitesinin kendilerini inkâr eden bu tutumu uluslararası alanda AİHM, BM ve AB gibi çeşitli kurumlar nezdinde gündeme getirdiği görülmektedir. Eski komünist rejim döneminde Makedon etnisitesine uygulanan asimilasyon politikasının günümüzde varlığını sürdürdüğü ve bununla ilgili olarak AİHM tarafından Bulgaristan aleyhine verilmiş 14 karar olduğuna vurgu yapılmaktadır.⁷¹⁴

⁷¹⁴ Stojko Stojkov, “The continuation of communist-era totalitarian policies in the European Union the case of Bulgaria, the Macedonian minority and Macedonia’s EU integration”, *Security Dialogues* /Безбедносни дијалози, 2021, vol.12, no. 1, s.49-67, <https://doi.org/10.47054/SD211210049s>.

SONUÇ

Mevcut tezde AB üyelik sürecinde Bulgar milliyetçiliğinin kendini yenileme ve yeniden üretme süreci analiz edilmiştir. Bulgar milliyetçiliğinin yükselişi ve kendini yeniden üretmesinde AB üyelik sürecinin etkisi mevcut çalışmanın temel sorunsalını oluşturmuştur. Daha net bir ifadeyle komünist bir rejimden kapitalist ve Batı tipi çok partili temsili sisteme geçen ve AB üyeliğini en önemli ulusal hedef haline getiren Bulgaristan’da etnik temelli yaklaşıma dayalı milliyetçi söylem ve hareketlerin neden ve nasıl geliştiği konusu mevcut çalışmanın temel sorunsalını oluşturmuştur. Tezin bu soruya karşılık olarak sunduğu temel hipotezi, Avrupalılaşma sürecinin Bulgar milliyetçiliğinin kendini yeniden üretmesine imkân sağladığı yönünde olmuştur. Bulgar milliyetçiliğinin bir taraftan ülke içinde yer alan Bulgar etnisitesi dışındaki etnik grupları “öteki” olarak konumlandırma yaklaşımını sürdürürken, diğer taraftan da yurtdışındaki etnik Bulgarları ve Bulgar kökenlileri “biz” kavramı içerisine dâhil ederek kendini yeniden ürettiği görülmüştür.

Tezde esasen 2009 yılı seçimleriyle birlikte iktidara gelen ve çok kısa bir ara dönem haricinde yaklaşık 10 yıl süren GERB iktidarları sırasında Bulgar milliyetçiliğinin geçirmiş olduğu değişim ve dönüşüm incelenmiştir. Bununla birlikte, çalışmanın birinci bölümünde AB üyelik sürecinin zaman dizimsel tanımı yapılarak geçiş süreci ve AB adaylık süreci de dâhil edilmiştir. Bu sayede Avrupalılaşma etkisinde ülkenin sahip olduğu adaylık ve üyelik statülerinden kaynaklı farkların da ortaya konulmasına çalışılmıştır.

Mevcut tezde, Bulgar milliyetçiliğinin kendini yeniden üretme sürecinde Avrupalılaşma kavramı ve mekanizmalarının etkisi irdelenmiştir. Bunun için öncelikle tezin birinci bölümünde Avrupalılaşma kavramı ile ilgili tanımlar ve kuramsal çalışmalar incelenmiştir. Ardından Avrupalılaşma mekanizması ve milliyetçilik ile olan etkileşim alanları tanımlanmıştır. Milliyetçiliğin, AB kurumlarının ve politikalarının

doğrudan düzenleme yoluna gittiği bir konu olmaması nedeniyle öncelikle milliyetçiliğin etkileşim içerisinde olduğu Avrupalılaşma alanları tespit edilmiştir. Avrupalılaşmanın bilişsel boyutu ve kurumsal boyutu üzerinden yapılan incelemede Avrupalılaşmanın azınlıklara yönelik düzenlemeler ile siyasi kültür ve söylemler, siyasi partiler ve vatandaşlık düzenlemeleri çerçevesinde Bulgar milliyetçiliği üzerinde meydana getirdiği etki incelenmiştir.

Avrupalılaşma sürecinin ülkedeki milliyetçilik üzerine etki eden yegâne faktör olmadığı, AB dışı aktörler (Makedonya, Rusya, Türkiye gibi diğer egzogenik dinamikler) ile ülke içindeki siyasal ve kültürel unsurlar (endojenik dinamikler) etkileşime dahil olduğu görülmüştür. Bununla birlikte Bulgar milliyetçiliği üzerinde Avrupalılaşma etkisinin varlığı ve öneminin belirgin olduğu görülmüştür. Bu nedenle AB üyelik sürecinin Bulgar milliyetçiliği üzerinde meydana getirdiği etki üyelik öncesi ve üyelik sonrası dönemler halinde incelenmiştir. Bu kapsamda tarihsel analize yer verilerek Bulgar milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi ve özellikleri ile ilgili olarak ikinci bölümün başında kısa bir değerlendirme yapılmıştır.

Tarihsel süreçte Bulgar milliyetçiliğinin “biz” (dâhil etme) ve “öteki” (hariç bırakma) tanımlamalarının oluşumunda ülke içi ve ülke dışındaki unsurlar ile olan etkileşimi incelenmiştir. Bu kapsamda “öteki” tanımında ilk olarak Bizans (Yunan) etkisinin olduğu, Bulgar yazı dili ve kültürünün gelişimi ve Ortodoks Hıristiyanlığa geçişte etkili olduğu görülmüştür. Osmanlı millet sistemi içerisinde Ortodoks kimliğin Rum Kilisesinin etkisi altında olması nedeniyle Slavyan-Bulgar bilincinin Yunan karşıtlığı üzerinden oluşmaya başladığı, ulusal bilinç oluşturma ve devletleşme süreciyle birlikte ise “öteki” tanımına Türk ve Müslüman karşıtlığının yerleştiği görülmüştür.

Bulgar milliyetçiliğinin “biz” tanımında Slavyan-Bulgar bilinç inşasıyla başlayan sürecin modern Bulgar devletinin kuruluşuyla birlikte Avrupa (Avusturya-Almanya)

yanlıları ve Rusya yanlıları mücadelesine dönüştüğü ve Bulgar milliyetçiliğinin şekillenmesinde başlıca etken olduğu görülmüştür. Alman kökenli Sakskoburggota hanedanının Bulgar devletinin başına geçmesiyle birlikte en geniş tanımıyla Avrupalılaşıma etkisinin görüldüğü dönem başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında komünist rejimin kurulmasıyla birlikte bu kez Rus (Sovyet) yanlısı etkinin baskın olduğu dönem başlamış ve 1990'ların başına kadar sürmüştür.

Mevcut tezin asıl konusunu oluşturan geçiş süreci ve Avrupa bütünleşmesi süreciyle birlikte başlayan ve “çifte süreç” olarak tanımlanan dönem, Bulgar devlet yapısının yanında Bulgar milliyetçiliğinin de yeniden şekillenmeye başladığı dönem olmuştur. Avrupalılaşıma etkisinin incelendiği süreçte Bulgar milliyetçiliğinin “biz” ve “öteki” eksenlerinin bilişsel boyut ve kurumsal boyut üzerinden şekillendiği görülmüştür.

Geçiş süreciyle birlikte tarihsel Avrupa yanlısı – Rus yanlısı rekabet komünistler ve anti-komünistler ekseninde tanımlanmıştır. Komünist karşıtlığında birleşen muhalif kesimler (maviler) ve asimilasyon süreciyle örselenmiş olan azınlıklar ve diğer farklı etnik grupların temsilcileri (turuncular) eski rejimin mirasçısı olan BSP (kırmızılar) karşısında konumlanmıştır. Avrupa-Atlantik yapıları yanlısı çizgide yaşanan bu konumlanmada başlangıçta yer almayan BSP, AB üyelik hedefinin öne çıkması ve adaylık sürecinin başlamasıyla birlikte Avrupa sosyal demokratları çizgisinde değişim yaşamış ve AB yanlısı tutum benimsemiştir. Böylece 2001 seçimleriyle birlikte maviler-kırmızılar-turuncular arasında kurulan üçlü koalisyonlar dönemi AB üyelik hedefinin gerçekleştirilmesini sağlamıştır.

Siyasi ve sosyo-ekonomik gücün yeniden şekillendiği ve siyasi rekabetin üst düzeyde olduğu geçiş döneminde azınlıklar ve farklı etnik gruplar ayrı bir siyasi güç olarak ortaya çıkmıştır. HÖH üzerinden tanımlanan bu yeni oluşum etnik ve milliyetçi tanımlamalardan uzak durarak temel hak ve özgürlük eksenli bir yaklaşım

benimsemiştir. Bulgar tarihinde ilk kez azınlık ve diğ er farklı etnik grupların ayrı bir siyasi göçü olarak temsil edilmesi rahatsızlık oluşturmuş ve H  H'e karşı kapatma davası açılmıştır. Kom n stler ve anti-kom n stler rekabeti H  H' n varlığını sürdürmesini sağlamıştır. 1990'ların ortasına gelindiğinde AB  yelik hedefinin benimsenmesiyle birlikte azınlıkların ve haklarının korunması çerçevesinde uzlaşma sağlanmış ve bu yeni siyasi g   n varlığı kalıcı hale gelmiştir. Ancak elde ettiği bu siyasi göçü konumu milliyetçi çevreler için rahatsızlık oluşturmaya devam etmiş ve ilerleyen yıllarda göçünün sınırlandırılmasına yönelik çalışmalar sürdürülmüştür.

Geçiş sürecinde siyasi ve sosyoekonomik g   n yeniden dağılımında yaşanan değişimler Doğu Avrupa ve Balkanlar'da olduğu gibi Bulgaristan'da da gergin bir siyasi ortamın oluşmasına neden olmuştur. Ancak Balkanlar'da yaşanan etnik çatışmalardan farklı olarak Bulgaristan'daki gerginlik çatışmaya dönüşmemiştir. Bunun başlıca dış nedenleri arasında Türkiye'nin barışçıl bir politika izlemesi, i  nedenleri arasında da H  H' n etnik temelli çatışmacı talepler yerine temel hak ve özgürlüklere dayalı barışçıl siyaset yaklaşımı benimsemesi olmuştur. Aynı şekilde Bulgar siyasi elitinin barışçıl bir tutum sergileyerek H  H' n varlığını kabullendiği görülmüştür.

AB hedefinin ortaya çıkması ve AB adaylık süreciyle birlikte Avrupalılaşmanın koşulluluk politikası üzerinden Bulgar milliyetçiliğini etkilediği görülmüştür. Bilişsel boyut üzerinden yapılan incelemede Avrupalılık tanımlamasının eski kom n st rejim karşıtlığı üzerinden yapıldığı ve kom n st rejim dönemiyle bağın tamamen koparılmasına çalışıldığı görülmüştür. Kom n st rejim dönemiyle bağın koparılmasının iki yönlü yansıması olmuştur. Birinci yönü, kom n st karşıtlığı üzerinden Bulgar siyasetinde muhafazak ar sağ ve liberal kanatta toparlanma vasıtası olarak kullanılması, sol kanatta ise BSP ve diğ er sol hareketlerin reddi miras yoluna giderek geçmişle olan bağlarını koparması ve sosyal demokrat çizgide yeniden konumlanması olmuştur. İkinci yönü ise azınlıklar ve farklı etnik gruplara yönelik geçmişteki asimilasyon politikaları

ve uygulamalarının dönemin otoriter rejimine havale edilerek reddi miras yapılması olmuştur. Bu yaklaşım kısa vadede azınlıklar ve farklı etnik kesimler bakımından toplumsal rahatlama sağlamış, ancak uzun vadede sorunların nihai çözümüne yönelik siyasi iradenin oluşmadığını ve toplumsal entegrasyon çalışmalarında siyasi isteksizliğin sürdüğünü göstermiştir.

Avrupalılaşıma etkisinin istenmeyen bir sonucu olarak ise aşırı kesimlerin fırsat yapılarından faydalanması ve siyasette temsil edilmeye başlamasıyla birlikte azınlıklara ve farklı etnik gruplara yönelik stereotipleştirme ve kriminalleştirme tutumunun açıkça arttığı görülmüştür. Buna karşılık, aşırı hareketlere karşı somut yasal tedbirlerin alınmaması, hukuki yapının zayıf kalması veya var olanların etkin biçimde uygulanmaması gibi nedenlerle aşırı çevrelere karşı açılmış olan davaların somut yaptırımlarla sonuçlanmadığı görülmüştür. Öte yandan, asimilasyon sürecindeki politika ve uygulamalara yönelik etkin bir yargılama yapılmadığı ve sorumlulara karşı herhangi mahkûmiyet veya ceza kararı verilmediği görülmüştür. Aksine asimilasyon sürecine karşı Belene mağdurları başta olmak üzere açılan davaların sonuçlandırılmadığı ve zaman aşımı yoluyla kapatılmaya çalışıldığı görülmüştür. Ayrıca zaman aşımının asimilasyon süreci kapsamındaki davalarda uygulanmamasına yönelik yasal düzenleme Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş ve sürecin belirsizliği devam etmiştir.

Kurumsal boyut üzerinden yapılan incelemede Avrupalılaşımanın biri siyasi parti sistemi diğeri de vatandaşlık düzenlemeleri olmak üzere iki yönden Bulgar milliyetçiliğini etkilediği görülmüştür. Avrupalılaşımanın Bulgar siyasi parti sistemi üzerindeki etkisinde bir taraftan ülke içindeki düzenlemelere olan etkisi incelenirken diğer taraftan da AB parti grupları ve uluslararası yapılaşmalarla olan etkileşim ve bütünleşme süreci ele alınmıştır. Kurumsal boyutun ikinci inceleme alanını oluşturan vatandaşlık düzenlemeleriyle ilgili olarak ise vatandaşlığın kazanılmasıyla ilgili düzenlemeler ve vatandaşlıktan doğan seçme ve seçilme hakkına ilişkin düzenleme ve

uygulamalar analiz edilmiştir. Bu noktada çift vatandaşlık uygulamasının ortaya çıkışı ve doğurduğu sonuçların yanında AB üyeliğiyle birlikte gündeme gelen AB vatandaşlığı noktasındaki etkileşim ele alınmıştır.

Kurumsal boyutta siyasi parti sistemi ve seçimlerle ilgili incelemede geçiş sürecinde kabul edilen 1991 Anayasasında herhangi bir azınlık tanımlaması yapılmadığı, etnik kimlik ve farklılığa dayalı yaşam tarzının bireysel olarak kabul edildiği ancak inanç ve etnik temelli siyasi oluşumlara izin verilmediği görülmüştür. Ortodoks Bulgar kimliğinin açıkça benimsendiği 1991 Anayasası, inanç ve etnik kimlik temelli siyasi parti ve oluşumları yasaklamış ve bölücülük faaliyetleri kapsamında değerlendirmiştir. Azınlık ve farklı etnik grupların büyük çoğunluğunun desteğini alan HÖH'e karşı söz konusu anayasal düzenlemeye aykırılık gerekçesiyle kuruluşundan çok kısa bir süre sonra kapatma davası açılmıştır. 1991 Anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra yapılan 1991 seçimlerinden üçüncü büyük parti olarak çıkmış olan HÖH, hazırlanmasında yapıcı bir rol oynadığı anayasaya aykırılık gerekçesiyle kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Her ne kadar kapatma kararı verilmemiş olsa da siyasi meşruiyet tartışmalarının sürdüğü ve zaman içerisinde yeni bir kapatma davası taleplerinin gündeme geldiği görülmüştür. Ayrıca siyasi meşruiyet tartışmalarının yanında her seçim döneminde yurtdışında ve özellikle Türkiye'de kullanılan oyların tartışma konusu yapıldığı görülmüştür.

AB üyeliği sonrasında yapılan seçimlerin Bulgar siyasi parti sistemi ve Bulgar milliyetçiliği bakımından önemli sonuçları olduğu görülmüştür. Bunlardan ilki aşırı kesimlerin ulusal meclis ve Avrupa Parlamentosuna girmesi ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde çıkardıkları adayların ikinci tura kadar yükselmesi olmuştur. Avrupalılaşıma etkisiyle fırsat yapılarındaki değişimlerden faydalanan aşırı sağcı ve milliyetçi çevrelerin AB üyeliğinin gerçekleşmesinin ardından Bulgar siyasetinde temsil edilmeye başladığı ve koalisyon hükümetleri yoluyla devlet yönetiminde etkin olmaya

başladığı görülmüştür. Ancak asıl etkinin 2009 seçimleriyle birlikte ortaya çıktığı görülmüştür.

Avrupa (ve Atlantik) yanlısı ve milliyetçi tutumunu parti isminde simgeleştiren GERB Partisinin 2009 seçimleriyle birlikte başlayan ve yaklaşık 10 yıl süren aşırı sağcı kesimlerle yürüttüğü koalisyon iktidarları döneminde Bulgar milliyetçiliğinin kendini yeniden üretme sürecini daha belirgin ve kapsamlı hale getirdiği görülmüştür. GERB iktidarıyla birlikte Bulgar milliyetçiliğinin bilişsel boyutunda iki yönlü bir gelişme olduğu görülmüştür. Birincisi, Avrupa ile entegrasyonda Avrupa kültürü ve kimliğine ait olma vurgusunun öne çıkarılması, ikincisi de azınlıklar ve farklı etnik grupların ülke içerisindeki güç paylaşımında elde ettikleri konumları zayıflatma çabası olmuştur. Her iki hedefin ise geçmişte yaşanan ve toplumsal hafızada yer eden tüm olumsuzlukların eski komünist rejim dönemiyle irtibatlandırılması ve kötü mirasın reddedilmesi şeklindeki ortak bir zemine oturtulduğu görülmüştür. Böylece Bulgar siyaseti ve Bulgar milliyetçiliğinin “biz” ve “öteki” eksenli şekillenmesini ilerletmeye çalıştığı görülmüştür.

Tarihsel süreçte var olan Avrupa yanlısı – Rusya yanlısı siyasi rekabetin, GERB iktidarları döneminde daha belirgin hale geldiği görülmüştür. AB üyeliğinin gerçekleşmesinin ardından tüm toplum kesimlerinin ortak bir noktada buluşma zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Böylece AB üyeliğinin ardından başlayan aşırı sağcı ve milliyetçi yükseliş 2009 seçimlerinin galibi olan GERB ile birlikte iktidar düzeyinde temsil edilmeye başlanmıştır. Seçim kampanyasından itibaren açık bir milliyetçi tutum benimseyen GERB’in, Bulgar milliyetçiliğinin bilişsel boyutunu etkileyen iki yönlü bir strateji izlediği görülmüştür. Bir taraftan Bulgar toplumunun komünist rejim geçmişi ile olan bağını tamamen koparmaya ve Bulgar milliyetçiliğini Avrupa çizgisinde yeniden üretmeye odaklanmıştır. Bunun için eski komünist rejim döneminde yaşanan bazı olayları öne çıkarmış ve bunlarla BSP yönetimini ilişkilendirerek Avrupa yanlılarını

komünizm ve Rusya karşıtı bir milliyetçilik anlayışı etrafında birleştirmeye çalışmıştır. Bu sayede, AB ve Batı dünyasının desteğini kazanmayı hedeflemiştir. İkinci olarak da etnik temelde Türk karşıtlığı ile HÖH karşıtlığını birleştirerek HÖH'ün geçiş süreci ve AB müzakereleri döneminde elde ettiği siyasi, toplumsal ve ekonomik gücü zayıflatmaya çalışmıştır. Bu sayede ülke içindeki aşırı sağcı ve milliyetçi kesimleri kendi etrafında toplamış ve hükümet ortaklığına kadar ilerletmiştir. Ayrıca bunun için siyasi parti sistemi ve seçim kanununda değişiklik yapılması, Türklere ve Romanlara yönelik bazı düzenlemeler yoluyla HÖH'e yönelik toplumsal desteğin azaltılması, komünist rejim döneminin varisi BSP ile geçmişte olan koalisyon ve yolsuzluk iddialarının gündeme getirilmesi gibi yöntemlere başvurmuştur.

HÖH'ün Bulgar siyasetindeki konumunu yıllar içerisinde korumuş olması, diğer partiler ve özellikle milliyetçi kesimler arasında rahatsızlık oluşturmuştur. AB üyeliği sonrasında 2009 yılında yapılan ilk seçimlerde çift vatandaşlığa sahip seçmenlerin yurtdışında kullandıkları oylar tekrar tartışma konusu olmuştur. Yurtdışı oylarının yarısını oluşturan Türkiye'de kullanılan oylara karşı Anayasa Mahkemesinde ilk kez dava açılmış, çeşitli usul ve şekil şartlarında noksanlıklar gerekçe gösterilerek oyların yaklaşık %20'si geçersiz sayılmıştır. Böylece azınlık ve farklı etnik grupların büyük çoğunlukla desteklediği HÖH'ün siyasetteki konumunun milliyetçi çevreler açısından rahatsızlık verici olmaya devam ettiği görülmüştür. 1991 yılındaki kapatma davası HÖH'ün varlığına yönelmişken, 2009 yılındaki dava ise siyasi etkinliğini zayıflatmaya yönelmiştir. Aynı zamanda AB adaylık ve müzakere sürecinde HÖH ile işbirliği ve hükümet ortaklığı döneminin sona erdiğini, AB üyeliği sonrasında HÖH'ün gücünü sınırlandırma ve siyasi yalnızlaştırma dönemine girildiğini göstermiştir.

2009 seçimlerinde HÖH'ün siyasetteki konumunu sürdürmesinden rahatsız olan GERB ve milliyetçi çevreler mahkeme süreçlerinin yanında seçim düzenlemelerinde de değişiklikler yapılması yönünde adım atmıştır. Aşırı milliyetçi çevrelerin desteğiyle

kurulan GERB hükümetinin ilk icraatı seçim kanununda değişiklik yapmak olmuştur. 2009 yılında seçim kanununda yapılan bazı değişikliklere rağmen GERB hükümeti 2010 yılında yeni bir seçim kanunu çıkararak siyaset kurumunda çok önemli bir değişiklik yapma yoluna gitmiştir. Yeni seçim kanunuyla birlikte genel seçimler, yerel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri tek bir kanun altında toplanmıştır. Seçim sisteminde yapılan bu değişikliklerle özellikle yurt dışında bulunan seçmenlerin yerel seçimler ile Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oy kullanması belirli koşullara bağlanmış ve sınırlandırılmıştır. Söz konusu değişikliklerin iktidar partileri lehine olmasının yanında esasen HÖH'ün siyasi konumunu ve gücünü sınırlandırmayı amaçladığı görülmüştür. Bulgar milliyetçiliği açısından taşıdığı önem ise Bulgar siyasetinde iktidar partilerinin gücünün artırılmasının ötesinde azınlıkların yurtiçi ve özellikle yurtdışında kullandıkları oyların sınırlandırılması ve siyasetteki etkilerinin azaltılmasına yönelik anlayışı ortaya koyması olmuştur. Takip eden yıllarda seçim kanununda yapılan diğer değişiklikler benzer anlayış etrafında şekillenmiştir. Bu durum, Bulgar milliyetçiliği ile çift vatandaşlık düzenlemesi arasında var olan gerilimli ilişkiyi daha görünür kılmış ve milliyetçi yaklaşımın farklı bir aşamaya evrilmekte olduğunu göstermiştir.

GERB iktidarının seçim kanununda yaptığı değişikliklerin ardından yerel, ulusal ve Avrupa olmak üzere tüm seçimlerde HÖH'ün aldığı oyları azaltmaya veya kendine yöneltmeye çalışmıştır. Bilişsel boyutta olduğu gibi yine iki yönlü bir strateji izlemiştir. Yurtdışında oy kullanan Türklerin yanında ülkedeki diğer etnik gruplara yönelmiş, özellikle Romanların ve Pomakların yoğun olarak yaşadığı yerleri kazanmaya önem vermiştir. Seçim stratejisinin ikinci ayağı olarak da bir taraftan HÖH dışındaki siyasi partilerin ve kesimlerin desteğini alma yoluna gitmiştir. Diğer taraftan da HÖH ile diğer partilerin olası işbirliklerine engel olmaya çalışmıştır.

2013 seçimleriyle birlikte GERB'in milliyetçi cephe anlayışını sürdürmekle birlikte Avrupa-Atlantik yönelimini öne çıkardığı ve Bulgar milliyetçiliğinde Avrupa yanlısı kanat ile Rus yanlısı kanat arasında yeni bir dönüm noktası oluşturduğunu göstermiştir. 2009 seçimlerinde desteğini aldığı Ataka Partisinin yabancı sermaye ve özellikle NATO karşıtı söylemlerini öne çıkarması ve Rus yanlısı çizgide konumlanması, GERB'in hükümet ortaklığı için yeni bir Avrupa yanlısı ve milliyetçi cephe arayışına girmesine neden olmuştur. 2014 yılında yapılan seçimler sonucunda bu kez merkez sağ Reformist Blok ve aşırı sağcı Vatansever Cephe (VMRO-BND ve NFSB) ile koalisyon hükümeti kurmuştur. Dolayısıyla Bulgar devlet mekanizmasını Avrupa yanlısı, muhafazakâr sağ ve milliyetçi çizgide konumlandırma hedefini siyasete girdiği ilk günden beri açıkça dile getiren GERB'in bu tutumunu sürdürdüğü görülmüştür.

Kurumsal boyutta vatandaşlık düzenlemeleriyle ilgili yapılan incelemede vatandaşlığın kazanılmasının kan bağı ve etnik köken temelinde sürdürüldüğü görülmüştür. Bir kişinin Bulgar vatandaşı olabilmesi için anne veya babasının Bulgar vatandaşı olması ana prensip olarak kabul edilmiştir. Bunun dışında istisnai olarak Bulgar kökenden geldiğinin ispatlanması ve belgelendirilmesi istenmektedir. Bulgar vatandaşlığı bulunmayanların ve Bulgar kökenden gelmeyenlerin vatandaş olabilmesi istisnai bir düzenleme olan vatandaşlığa kabul şeklinde mümkün olabilmektedir. Ancak bu süreç birçok koşula bağlanmış olup evlilik, evlat edinme, mahkeme kararı gibi nedenlerle vatandaşlığın kazanılması söz konusu değildir. Bu tür durumlar ülkede sürekli ikamet etme izni kapsamında düzenlenmiştir.

Öte yandan Bulgar vatandaşlarının siyasi haklarını kullanması, seçme ve seçilme hakkı, oy kullanma durumuyla ilgili de farklılaştırmalar ve sınırlandırmalar getirildiği görülmüştür. Çift vatandaşlık uygulamasının benimsenmesiyle birlikte yurtdışında ve özellikle Türkiye'de yaşayan vatandaşların kullandığı oyların siyasetteki etkisi

milliyetçi çevrelerde rahatsızlık meydana getirmiştir. Bu nedenle Bulgaristan veya AB ülkeleri dışında ikamet eden Bulgar vatandaşlarının yerel seçimler ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oy kullanması sınırlandırılmış ve Bulgaristan’da veya AB üyesi bir ülkede ikamet etme süresi şartına bağlanmıştır. Ayrıca çift vatandaşlığa sahip olanlara seçme hakkı verilmiş olmasına karşın seçilme hakkı tanınmamıştır. Yakın zamanda bu konuda değişiklik yönünde çalışmalar yapılmış olmakla birlikte yapılan itirazlar nedeniyle dava süreci devam etmektedir. Ayrıca çift vatandaşlık konusunun kaldırılması veya ilave sınırlandırmalara tabi tutulması yönünde tartışmaların yeniden gündeme geldiği görülmüştür.

Özetlemek gerekirse, mevcut çalışmanın Avrupalılaşma ve milliyetçilik üzerindeki etkisine ilişkin ilk bölümünde ayrıntılı biçimde ele alındığı üzere, Avrupalılaşma etkisi ilgili ülkede fırsat yapılarında bir değişim meydana getirmektedir. Çevresel faktörlerden kaynaklı olarak fırsat yapılarında yaşanan değişim, ülke içindeki siyasi aktörler ve gücün yeniden paylaşımı noktasında bir değişim meydana getirmektedir. Diğer bir ifadeyle, Avrupa düzeyinde ortaya çıkan yeni kurumsal yapı ülke içi aktörler için yeni bir “fırsat yapısı” oluşturmakta ve bu şekilde ülke içi siyasal sistemler üzerinde etki meydana getirmektedir. Avrupalılaşmanın ilgili ülkedeki siyasal aktörleri etkilemesi, siyasal partiler için fırsat yapıları oluşturmakta ve ülke içinde bir değişim potansiyeli meydana getirmektedir. Ancak Avrupalılaşmanın etkisiyle meydana gelen bu değişimin yönü önceden belirlenemediği ve kestirilemediği için olumlu veya olumsuz olabilmektedir. Nitekim Bulgaristan örneğinde görüldüğü üzere söz konusu fırsat yapıları azınlıklar ve farklı etnik gruplar için olduğu kadar aşırı sağcı ve milliyetçi hareketlerin güçlenmesi ve kalıcı aktörler haline gelmelerine de imkân vermiştir. Geçiş süreci ve AB adaylık sürecinde oluşan fırsat yapıları azınlıklar ve farklı etnik grupların siyasi aktör olmalarını sağlarken, AB üyelik hedefinin gerçekleşmesinin ardından bu kez aşırı sağcı ve milliyetçi kesimlerin ülke yönetiminde etkin olmalarını sağlamıştır.

Bulgar milliyetçiliğinin kendini yeniden ürettiği bu süreçte Avrupalılaşma etkisinin Bulgar milliyetçiliğinin tarihten gelen nitelikleri üzerinde değişim meydana getirip getirmediği, değişimin yönünün pozitif veya negatif olması gibi sorulara ilişkin cevapların, Avrupalılaşma literatüründe diğer alanlarda yapılan çalışmalara benzer sonuçlar ortaya koyduğu görülmüştür. Geçiş sürecinin başında Bulgaristan'da meydana gelen toplumsal güçlerdeki değişim azınlıkların ve diğer farklı etnik grupların siyasi temsilde ayrı bir aktör olarak yer almasını sağladığı görülmüştür. Öte yandan, AB üyelik süreciyle birlikte Kopenhag siyasi kriterleri ve azınlıkların korunmasına dair düzenlemelerle oluşan fırsat yapılarını kullanan HÖH elde ettiği siyasi güç konumunu sürdürme imkânı bulmuş ve hükümet ortağı haline gelmiştir. Bu durum özellikle adaylık sürecinde ülkenin koşulluluk politikasında yer alan düzenlemeleri ülke içine aktarmak zorunda oldukları pozitif bütünleşme yönünde bir değişim meydana getirdiğini göstermiştir. Ancak Romanların toplumsal entegrasyonu konusunda yapılan düzenlemelerin yetersiz ve etkisiz kaldığı ve hayata geçirilemediği görülmüştür. AB üyeliği gerçekleşmesinin ardından koşulluluk politikasının etkisinin azaldığı ve Avrupalılaşma etkisinin bu kez aşırı ve milliyetçi çevreler için fırsat yapıları oluşturduğu görülmüştür. İfade özgürlüğü önündeki engellerin kaldırılması, basın yayın araçlarının kullanımı, siyasi temsil gibi negatif bütünleşme unsurlarından faydalanan aşırı sağcı ve milliyetçi çevrelerin ulusal meclis ve Avrupa Parlamentosunda ayrı siyasi parti olarak yer alması ve hükümet ortaklığına kadar yükselmesine imkân vermiştir. Bu noktada, diğer AB ülkelerindeki aşırı hareketlerle irtibat kurarak ve onları taklit (mimetizm) ederek azınlıklara ve farklı etnik gruplara karşı stereotipleştirme ve marjinalleştirme faaliyetlerini sürdürmüştür. Benzer şekilde “çoklu veto noktaları” olarak hareket eden aşırı sağcı ve milliyetçi çevrelerin bilişsel boyutta değişim yerine etnik temelli ve ötekileştirici milliyetçiliğin yeniden üretilmesini sağladığı görülmüştür. Ayırıştıkları nokta ise diğer AB ülkelerindeki aşırı hareketlerin başlıca hedefi

lkelerindeki yabancılar iken, Bulgar siyasetinde yer alan aşırı ve milliyetçi hareketlerin kendi ülke vatandaşlarını hedef almaları olmuştur. Aşırı sağ ve milliyetçi çevrelerin rolünün Bulgar siyaseti ve milliyetçiliğine olan bu etkisinin 2009 yılından itibaren ülke yönetiminde yer alan GERB’in söz konusu çevrelerle siyasi işbirliği ve koalisyon hükümetleri kurma tercihinin etkili olduğu görülmüştür. Türklere ve Romanlara yönelik ötekileştirici söylemler ve siyaset anlayışı ile iktidar olan GERB’in Avrupalı ve muhafazakâr sağ çizgide bir milliyetçilik oluşturma süreci yürüttüğü görülmüştür. Bu süreçte aynı zamanda tarihten gelen etnik temelli yaklaşımın bilişsel ve kurumsal boyutta varlığını sürdürdüğü görülmüştür.

Sonuç olarak, Bulgar milliyetçiliğinin Avrupalılaşıma süreci üzerinden kendisini yeniden rettiğ yönündeki mevcut çalışmanın hipotezi doğrulanmıştır. Bulgar milliyetçiliğinin özellikle GERB hükümetleriyle birlikte Avrupalılaşıma sürecini kullanarak Avrupa yanlı ve muhafazakâr sağ çizgide kendini yeniden rettiğ görülmüştür. Bunu yaparken de tarihsel süreçten beri gelen etnik temelli yaklaşımını korumuş ve Avrupalılaşıma mekanizmaları üzerinden günün koşullarına uyarlayarak sürdürme imkânı bulmuştur.

Eski komünist rejimden yeni kapitalist sisteme geçişte ülkede yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlar doğal olarak toplumun tüm kesimleri üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Sürecin en başından itibaren siyasi aktörler tarafından iyi bir şekilde planlanmamış ve yönetilmemiş olması, siyasi gelgitler yaşanmasına ve geçmişten gelen sorunların yanında otoriter alışkanlıkların ve olumsuz tutumların devam etmesine neden olmuştur. Uzun dönemli siyasi, ekonomik ve toplumsal kalkınma ve restorasyonu hedefleyen politikalar yerine, kısa dönemli siyasi çıkarlar ve yolsuzluk kültürü gibi kolay değıştirilemeyen pratikler varlığını sürdürmüştür. Bu durum doğal olarak en fazla olumsuz etkinin azınlıklar ve farklı etnik gruplar tarafında hissedilmesine neden olmuştur. Söz konusu etki siyasi ve sosyo-ekonomik koşullar

üzerinden olduğu kadar Bulgar milliyetçiliğinin tarihten gelen özellikleri üzerinden de kendisini göstermiştir.

Bulgar milliyetçiliğinin günümüzde kendini yeniden üretmesinde geçiş süreci ve AB üyelik süreci kapsamında yaşanan değişimlerin yanı sıra tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu şekillenmenin ve siyasi kültürünün de etkili olduğu görülmektedir. Günümüz koşullarında meydana gelen değişimlerin neden olduğu endişe ve kaygıların yanında tarihsel olarak süregelen etnik temelli bir yaklaşımın varlığı da görülmektedir. Gerek AB üyeliği öncesinde gerekse üyelik sonrasında Bulgar hükümetlerinin farklı toplum kesimlerinin entegrasyonuna yönelik politika ve uygulamalarında ortak bir özellik olarak siyasi isteksizlik ve ikircikli tutumun yer aldığı görülmektedir. Ayrıca Bulgar milliyetçiliğinin ve siyasi kültürünün önemli bir belirleyicisi durumunda olan azınlık korkusunun dış etkenlerden bağımsız olarak varlığını her dönemde koruduğu görülmektedir. Eski rejim dönemin politikalarının terk edilmesi ve azınlıkların temel haklarının iadesi, söz konusu tarihsel kaygı ve endişelerin ortadan kalktığını göstermemektedir. Mevcut çalışmada bilişsel ve kurumsal boyutta ele alınan söylemler, dava süreçleri, siyasi parti sistemi ve siyaset kurumu düzenlemeleri, vatandaşlık uygulamaları gibi farklı alanlar üzerinden yapılan incelemede bu durum açıkça görülmektedir.

Ülkedeki azınlık ve farklı etnik gruplara yönelik politika ve uygulamalara bakıldığında, Bulgar siyasi yapısından kaynaklanan bir başka önemli etkenin varlığı görülmektedir. Toplumsal güç dengelerinde değişimin yaşandığı ve özellikle güç paylaşımında toplumsal desteğe ihtiyaç duyulduğu dönemlerde azınlıklara ve farklı etnik gruplara yönelik politika ve uygulamalarda yumuşama yaşandığı görülmüştür. Bu durum kurumsal boyuttaki çalışmalarda sınırlı da olsa bir gelişmeye imkân verse de, bilişsel boyutu oluşturan söylem ve yaklaşımlarda ve siyasi kültürde yeterli değişimi meydana getiremediği görülmüştür. Dahası yükselen aşırı milliyetçi hareketlerin ve

siyasi aktörlerin hükümet ortaklığına kadar yükselmesi, azınlıklarla ilgili bilişsel boyutun ve yaklaşımın mevcut durumda kısa ve orta vadede olumlu yönde önemli bir değişim yaşanmayacağına işaret etmektedir. Endişe duyulan alanlara yönelik yapılması gerekenler konusu üzerinde ilave çalışmalara ihtiyaç duyulan önemli bir alandır. Gelecekte literatürde bu ihtiyacı giderecek çalışmaların yapılması arzu edilen ve desteklenmesi gereken bir husustur.

AB üyesi olan Bulgaristan'da orta ve uzun vadede demokratik anlayışın ve siyaset tarzının güçlenmesi ve toplumsal bütünleşmenin sağlanabilmesi için bütünleştirici bir milliyetçilik anlayışının hâkim olmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir. Ancak Bulgar milliyetçiliğinin içinden geçmekte olduğu kendini yeniden üretme sürecinde etnik temelli bir yaklaşım gösterme ve zımni bir devlet ideolojisi boyutuna gelme ihtimali, toplumsal ve kültürel farklılıkların ülkenin geleceği için bir tehdit olarak görme anlayışının sürmesi, toplum içerisinde farklı (etnisiteden) olanı ayrıştıracak, izole edecek ve toplumsal yarılmalara neden olacak tarzda siyasal söylem ve eylemlerin fırsat bulması ve destek görmesi gibi pek çok unsur olumsuz etki etme potansiyeline sahiptir.

KAYNAKÇA

I. KİTAPLAR

Acaroğlu, M. Türker. *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar*. 1. Baskı. Kültür Eserleri Dizisi - 251. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

Acaroğlu, M. Türker. *Bulgarlar ve Bulgaristan Üzerine Yüzyıllık Türkçe Kaynakça (1878-1978) - Bibliographie Turque Centennale Sur Les Bulgares Et La Bulgarie*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XII. Dizi - Sayı 8. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.

Ağanoğlu, H. Yıldırım. *Bir Tasfiye ve Örtülü Sürgün Metodu Olarak Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler (1923-2004)*. 1. Baskı. Araştırma İnceleme Dizisi 1. İstanbul: Kızılay Kültür Sanat Yayınları, 2023. <https://kizilayakademi.org.tr/wp-content/uploads/2023/01/balkanlardan-turkiyeye-gocler.pdf> (01.06.2024).

Alpay, Emine. *Sosyal İnşacılık Kuramı Çerçevesinde Türk ve Bulgar Kimliği*. İstanbul: Hiper Yayın, 2018.

Armstrong, John A. *Nations before Nationalism*. Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press, 1982.

Baar, Huub van ve Angéla Kóczé, ed. *The Roma and their struggle for identity in contemporary Europe*. Romani studies, volume 3. New York: Berghahn, 2020.

Balkır, Canan ve Diğdem Soyaltın. *Avrupalılaşıma, Tarih, Kavram, Kuram ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.

Billig, Michael. *Banal Nationalism*. London: Sage Publication, 1997.

Billig, Michael ve Cem Siskolar. *Banal Milliyetçilik*. İstanbul: Gelenek, 2002.

Breen, Michael J., ed. *Values and identities in Europe: evidence from the european social survey*. New York: Routledge, 2017.

Breuilly, John, ed. *The Oxford handbook of the history of nationalism*. 1st ed. Oxford handbooks. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2013.

Buçukcu, Öner. *Milliyetçilik Tarih, Teori ve Temel Meseleler*. 259. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.

Calhoun, Craig J. *Nations matter: culture, history, and the cosmopolitan dream*. London ; New York: Routledge, 2007.

Cholakov, Petar. *Ethnic Entrepreneurs Unmasked: Political Institutions and Ethnic Conflicts in Contemporary Bulgaria*. Soviet and Post-Soviet Politics and Society 189. ibidem Press, 2018.

Cowles, Maria Green, James Caporaso, ve Thomas Risse, ed. *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*. Cornell University Press, 2001.
<http://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctv3mt9rp>.

Crampton, Richard J. *A Concise History of Bulgaria*. Second edition. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2005.

Crampton, Richard J. *Bulgaria*. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2007.

Dieckhoff, Alain ve Christophe Jaffrelot (ed.), *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar*. 2. Baskı. Politika dizisi 82. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Dimitrov, Vesselin. *Bulgaria, The Uneven Transition*. London and New York: Routledge, 2001.

Dinan, Desmond, ed. *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*. 2 c. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Dvornik, Francis. *Byzantine missions among the Slavs: SS. Constantine-Cyril and Methodius*. Rutgers Byzantine series. New Brunswick, N.J: Rutgers University Press, 1970.

Erdem, Tevfik ed. *Milliyetçilik*. 46. İstanbul: Otorite Kitap, 2020.

Ersoy-Hacısalihoglu, Neriman ve Mehmet Hacısalihoglu, ed. *89 GÖÇÜ Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), 2012.

Featherstone, Kevin ve Claudio M. Radaelli, ed. *The Politics of Europeanization*. New York: Oxford University Press, 2003.

Gellner, Ernest. *Nations and nationalism*. New perspectives on the past. Ithaca: Cornell University Press, 1983.

Göçmen, İlke. *Avrupa Birliği'nde İç Pazardaki Serbest Dolaşım ve Birlik Vatandaşlığının Etkileşimi*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012.

Greenfeld, Liah. *Milliyetçilik: Moderniteye Giden 5 Yol*. Çeviren Abdullan Yılmaz. İnceleme-Araştırma 99. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2017.

Hall, John A., ed. *The state of the nation: Ernest Gellner and the theory of nationalism*. New York: Cambridge University Press, 1998.

Hobsbawm, E. J. *Nations and nationalism since 1780: programme, myth, reality*. 2nd ed. Cambridge [England] ; New York: Cambridge University Press, 1992.

İnalcık, Halil. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. Ciltli-Koleksiyon Baskı. İstanbul: Kronik Kitap, 2017.

Jenkins, Brian, ve Spyros A. Sofos, ed. *Nation and identity in contemporary Europe*. London ; New York: Routledge, 1996.

Karasimeonov, Georgi. *Партийната система в България (The Party System in Bulgaria)*. Sofia: Gorex Press, 2006.

Karolewski, Ireneusz Paweł ve Andrzej Marcin Suszycki, ed. *Multiplicity of nationalism in contemporary Europe*. Lanham, Md: Lexington Books, 2010.

Karolewski, Ireneusz Paweł ve Andrzej Marcin Suszycki, ed. *The nation and nationalism in Europe: an introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011.

Keskin Ata, Funda. *Avrupa Birliği ve İnsan Hakları*. Ankara: Siyasal Yayınevi, 2013.

Kohn, Hans. *Nationalism, Its Meaning and History*. Princeton, N.J.; New York; Toronto; London: D. Van Nostrand Company, Inc., 1955.

Kristeva, Julia. *Nations without Nationalism*. European Perspectives. New York: Columbia University Press, 1993.

McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022.

Memoğlu Süleymanoğlu, Hayriye, Nergis Süleymanoğlu Aksoy ve Erhan Süleymanoğlu. *Çağdaş Bulgarca*. 1. baskı. Ankara: Kurmay Kitap Yayın Dağıtım, 2007.

Ortaylı, İlber. *Son İmparatorluk Osmanlı: Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek 2*. İstanbul: Kronik Kitap, 2024.

Ortaylı, İlber. *Yakın Tarihin Gerçekleri*. Ankara: Kronik Kitap, 2021.

Özdemir, Haluk. *Avrupa Mantiğı Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*. 3. Baskı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2019.

Özgür, Nurcan. *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi: 1989-1995*. 1. basım. İstanbul: Der Yayınları, 1999.

Özkırımlı, Umut. *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008.

Özlem, Kader. *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*. Bursa: Dora Yayınları, 2019.

Özlem, Kader. *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*. Bursa: Dora Yayınları, 2021.

Palchev, Ivan. *Ahmed Dogan and the Bulgarian Ethnic Model*. Çeviren Maya Pencheva. Balkan Politicians. Bulgarian Diplomatic Review, National Museum of Bulgarian Books and Poligraphy, 2002.

Prodanov, Vassil. *Bulgaria in Global Processes*, New York: Global Scholarly Publications (GSP), 2004.

Roger, Antoine. *Milliyetçilik Kuramları*. Çeviren Aziz Ufuk Kılıç. İstanbul: Versus Kitap, 2008.

Roudometof, Victor. *Collective Memory, National Identity, and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian Question*. Westport, Connecticut: Praeger Publishers, 2002.

Sakskoburggotski, Simeon. *Benzersiz Bir Hayat: Bulgar Kralı II. Simeon*. Çeviren Saadet Özen. Çeviriye temel alınan baskı: Flammarion, Paris, 2014. Otobiyografi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Smith, Anthony D. *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*. Çeviren Bilge Firuze Çallı. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2017.

Smith, Anthony D. *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*. Çeviren Derya Kömürcü. İstanbul: Everest Yayınları, 2002.

Smith, Anthony D. *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. London; New York: Routledge, 1998.

Smith, Anthony D. *The cultural foundations of nations: hierarchy, covenant and republic*. Malden, MA, USA: Blackwell Pub, 2008.

Stephenson, Paul. *The Legend of Basil the Bulgar-Slayer*. First edition. Cambridge, UK ; New York, NY: Cambridge University Press, 2003.

Sugar, Peter F., ed. *Eastern European nationalism in the twentieth century*. Lanham, Md: American University Press, 1995.

Sunata, Ulaş. *Türkiye'de Balkanlar*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2023.

Şimşir, Bilal N. *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri: kırımlar-kıyımlar-göçler (1821-1913)*. Ankara: Terazı Yayıncılık, 2013.

Şimşir, Bilal N. *Bulgaristan Türkleri*. Genişletilmiş 2. Baskı. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2009.

Şimşir, Bilal N. *Cumhuriyetin ilk yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler*. Ankara: Terazı Yayıncılık, 2010.

Şimşir, Bilal N. *Rumeli'den Türk Göçleri (Emigrations Turques des Balkans, Turkish emigrations from the Balkans)*. C.I-II-III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Tanuğur, Eda. *Kazan, Bulgar ve Tatar Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.

Taşcan, Arzu. *Bulgar Milli Kilisesi*. 1. Basım. İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2022.

Therborn, Göran. *European modernity and beyond: the trajectory of European societies, 1945-2000*. London ; Thousand Oaks, Calif: Sage Publications, 1995.

Todorova, Maria. *Balkanları Tahayyül Etmek*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Todorova, Maria Nikolaeva. *Imagining the Balkans*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2009.

<http://public.ebookcentral.proquest.com/choice/publicfullrecord.aspx?p=431330>.

Tsurakov, Angel. *Enciklopediia na pravitelstvata, narodnite subraniia i atentatite v Bulgariia*. Sofya: Trud, 2008.

Tsurakov, Angel. *Upravliavashtite politicheski partii v Bulgariia (1879-2010)*. Sofiia: Lik izdaniia, 2010.

Türkeş, Mustafa ve İlhan Uzgel, ed. *Türkiye'nin Komşuları*, 1. baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Tzanelli, Rodanthi. *Nation-Building and Identity in Europe: The Dialogics of Reciprocity*. Basingstoke [England]; New York: Palgrave Macmillan, 2008.
<http://public.ebookcentral.proquest.com/choice/publicfullrecord.aspx?p=455436>.

Učeň, Peter ve Jan Erik Surotchak, ed. *Why We Lost: Explaining the Rise and Fall of the Center-Right Parties in Central Europe 1996-2002*. Bratislava: The International Republican Institute, 2005.

Uzunçayır, Cihan. *Neo Faşizmden Popülizme Avrupa'da Aşırı Sağ: Almanya ve İtalya Örnekleri*. İstanbul: Liberus Kitap, 2021.

Vasileva, Nadezhda Vasileva. *The Rivalry Between Russia and Great Britain in Eastern Rumelia 1878-1885*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021.

Wachtel, Andrew Baruch. *Dünya Tarihinde Balkanlar*. Çeviren Ali Cevat Akkoyunlu. İstanbul: Doğan Kitap, 2009.

Zafer, Zeynep. *Yeni Bir Bakış Açısıyla İvan Vazov*. 1. basım. Ankara: HerDilde Yayıncılık, 2009.

Zhelyazkova, Antonina (ed.), *Between Adaptation and Nostalgia: The Bulgarian Turks in Turkey*. Sofia: International Center for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR), 1998.

II. MAKALELER VE KİTAP BÖLÜMLERİ

Anastasakis, Othon. “Post-Communist Extremism in Eastern Europe: The Nature of the Phenomenon”. *Studies in Ethnicity and Nationalism* Vol.1, No. 2 (2001), s.15-26.

Andonova, Veneta, Emilia Zankina, ve Yana Shaleva. “Determinants of Bulgarian Outward Foreign Direct Investment”. *Internationalization of Firms from Economies in Transition: The Effects of a Politico-Econo Paradigm Shift*, Mai Thi Thanh Thai ve Ekaterina Turkina (ed.), HEC Montréal, Canada: Edward Elgar Publishing Limited, 2014 içinde, s.145-173.

Atanasova, Todorova Stela. “Agricultural Production Cooperatives in Bulgaria – Evolution, Present Status, Problems and Possibilities for Development”. *Современная Экономика: Проблемы, Тенденции, Перспективы (Sovremennââ Èkonomika: Problemy, Tendencii, Perspektivy)* Vol.10, No.1, (2014), s.24-44.

Atasoy, Emin ve Elif Alkar. “Bulgaristan Müslümanlarını Derinden Etkileyen Yeniden Doğuş Sürecinin Geçiş Döneminde Sorgulanması ve Yargılanması”. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* C.1, S.2, (2018), s.54-65.

Baeva, Iskra, “Bulgarian-Turkish Relations in the Context of Bulgaria’s Balkan Policy in the 1960s-70s”, *Turkish-Bulgarian Relations Past and Present*, Mustafa Türkeş (ed.), İstanbul: Tasam Publications, 2010 içinde, s.71-78.

Baeva, Iskra ve Evgenia Kalinova. “Bulgarian Turks During the Transition Period”. İçinde *Bulgaria and Europe*, editör Stefanos Katsikas, 1. bs, Anthem Press, 2010, s.63-78, <https://doi.org/10.7135/UPO9781843318286.005>.

Bayramoğlu Özügürlü, Sonay ve Turgay Gülpınar. “Geçiş Sürecinde Bulgaristan’da Kamu Yönetimi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.75, S.1, (2020), s.259-278.

Börzel, Tanja A. “Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting: Member State Responses to Europeanization”. *Journal of Common Market Studies* Vol.40, No.2, (2002), s.193-214.

Börzel, Tanja A. “Towards convergence in Europe? Institutional adaptation to Europeanization in Germany and Spain”. *Journal of Common Market Studies*, Vol.39, No.4, (Aralık 1999), s.573-596.

Börzel, Tanja A. ve Thomas Risse. “Conceptualizing the Domestic Impact of Europe”. *The Politics of Europeanization*, Kevin Featherstone ve Claudio M Radaelli (ed.), New York: Oxford University Press, 2003 içinde, s.57-80.

Cholakov, Petar. “Roma, Crime and Politics in Contemporary Bulgaria”. *Sociological Problems*, special issue 2, (2019), s.312-328.

Cholakov, Petar. “The Bulgarian Populist Radical Right: Representatives, Origins, Ideology, Development and Prospects”. *Sociological Problems*, special issue, (2009), s.141-158.

Cholakov, Petar. “The Ethnic Underclass: the Paper Tower of Roma Integration in Bulgaria”. *Sociological Problems*, special issue, (2016), s.152-72.

Claudio M. Radaelli ve Theofanis Exadaktylos. “New Directions in Europeanization Research”. *Research Agendas in EU Studies: Stalking the Elephant*, Michelle Egan, Neill Nugent ve William E. Paterson (ed.), Palgrave Macmillan, 2010 içinde, s.189-215.

Cviic, Cristopher. “The Central European Initiative”. *Subregional Cooperation in the New Europe*, Andrew Cottey (ed.), London: Palgrave Macmillan, 1999 içinde, s.113-127. https://doi.org/10.1007/978-1-349-27194-8_7.

Dakowska, Dorota. “Beyond conditionality: EU enlargement, European party federations and the transnational activity of German political foundations”. *Perspectives*

on *European Politics and Society*, Vol.3, No.2, (2002), s.271-296.
<https://doi.org/10.1080/15705850208438837>.

DeDominicis, Benedict E. “The Bulgarian ethnic model: post-1989 Bulgarian ethnic conflict resolution”. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Vol.39, No.3, (2011), s.441-460. <https://doi.org/10.1080/00905992.2011.565317>.

Demirtaş, Birgül. “Bulgaristan’da Asimilasyon Kampanyası: Geçmişle Yüzleşmek ya da Yüzleşmemek”. *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, 2012, C.1, S.1, (2012), s.165-172.

Dimitrova, Boryana. “An Empirical Model of Voting Behavior in the Bulgarian Parliamentary Elections of 1994”. *The American Economist*, Vol.44, No.2, (Fall 2000), s.71-77.

Dimitrova, Dimitrina. “The Influence of Command Style Administration on Ethnic Conflict in Bulgaria”. *Nationalism, Ethnicity, and Identity: Cross National and Comparative Perspectives*, Russel F. Farnen (ed.), New Brunswick, N.J; London, UK: Transaction Publishers, 1994 içinde, s.395-402.

Eminov, Ali. “The Turks Of Bulgaria: 1945-1983”. *The Turks*, 6, Hasan Celal Güzel, C. Cem Oğuz ve Osman Karatay (ed.), The Turkish World. Ankara, 2002 içinde, s. 584-591.

Erdem, Gökhan. “12 Eylül Darbesi’nin Türkiye’nin Avrupa ile İlişkilerine Etkileri Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyiyle İlişkiler”. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C.14, S.1, (2015).

Erdem, Gökhan ve Ö. Özkoç. “Küreselleşme ve Yeni Dünya Düzeni (1991-2003)”. *Siyasi Tarih II*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013 içinde, s.197-225.

Featherstone, Kevin. “In the Name of ‘Europe’”. *The Politics of Europeanization*, Kevin Featherstone ve Claudio M Radaelli (ed.), New York: Oxford University Press, 2003 içinde, s.3-26.

Ganev, Venelin I. “Neoliberalism is Fascism and Should Be Criminalized’: Bulgarian Populism as Left-Wing Radicalism”. *Slavic Review*, Vol.76, No.S1, (2017), s.9-18.

Gellner, Ernest. “Nationalism and Politics in Eastern Europe”. *European Review*, Vol.1, No.4, (October 1993), s.341-345. <https://doi.org/10.1017/S1062798700000752>.

Germov, John ve Marilyn Poole, “Hybrid Identities in a Globalised World”, *Public Sociology: An Introduction to Australian Society*, Germov John ve Marilyn Poole (ed.), 2nd edition, Sydney, Australia: Allen & Unwin, 2011 içinde, s.188-203.

Ghodsee, Kristen. “Left Wing, Right Wing, Everything: Xenophobia, Neo-Totalitarianism, and Populist Politics in Bulgaria”. *Problems of Post-Communism*, Vol.55, No.3, (June 2008), s.26-39.

Gierat-Bieroń, Bożena. “Europeanisation of Culture as an Effect of EU Cultural Policy”. Karolina Czerska-Shaw, Marcin Galent ve Bożena Gierat-Bieroń (ed.), *Visions and Revisions of Europe*, Studies in Euroculture, Universitätsverlag Göttingen, 2018, s.91-111. DOI: <https://doi.org/10.17875/gup2018-1115>.

Grabbe, Heather. “Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process”. *The Politics of Europeanization*, Kevin Featherstone ve Claudio M Radaelli (ed.), New York: Oxford University Press, 2003 içinde, s.303-327.

Graziano, Paolo. “Europeanization or Globalization?: A Framework for Empirical Research (with Some Evidence from the Italian Case)”. *Global Social Policy*, Vol.3, No.2, (August 2003), s.173-194. <https://doi.org/10.1177/1468018103003002006>.

Gulde, Anne-Marie. “The Role of the Currency Board in Bulgaria’s Stabilization.” *IMF Policy Discussion Paper 99/3* ((Washington: International Monetary Fund), September 1999. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/pdp/1999/pdp03.pdf>.

Gulde, Anne-Marie. “The Role of the Currency Board in Bulgaria’s Stabilization”. *Finance and Development*, Vol.36, No.3, (September 1999). <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1999/09/gulde.htm>.

Hacısalıhoğlu, Mehmet. “‘89 Göçü’ İle İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları”. 89 *GÖÇÜ Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*,

Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu (ed.), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), 2012 içinde, s.31-74.

Harteis, Richard. “The once and future king? An interview with Simeon Saxe-Coburg-Gotha, Prime Minister of Bulgaria”. *European Security*, 2003, Vol.12, No.1, (2003), s.109-121. <https://doi.org/10.1080/09662830412331308026>.

Hix, Simon, ve Klaus H. Goetz. “Introduction: European Integration and National Political Systems”. *West European Politics*, Vol.23, No.4 (October 2000),s.1-30.

Ishiyama, John. “Europeanization and the Communist Successor Parties in Post-Communist Politics”. *Politics & Policy*, Vol.34, No.1, (01 March 2006), s.3-29.

İçduygu, Ahmet ve Özlem Kaygusuz. “The Politics of Citizenship by Drawing Borders: Foreign Policy and the Construction of National Citizenship Identity in Turkey”. *Middle Eastern Studies*, Vol.40, No.6, (November 2004), s.26-50. <https://doi.org/10.1080/0026320042000282865>.

Ivanov, Ivo Kirilov ve Murat Önsoy. “From Integration to Assimilation and Forced Migration: An Evaluation of the Bulgarian Communist Party’s Turkish Minority Policy”. *Bilig*, No.103, (Autumn 2022), s.31-58.

Kamusella, Tomasz. “Between Politics and Objectivity: The *Non* -Remembrance of the 1989 Ethnic Cleansing of Turks in Communist Bulgaria”. *Journal of Genocide Research*, Vol.22, No.4, (01 October 2020), s.515-532. <https://doi.org/10.1080/14623528.2020.1726649>.

Kamusella, Tomasz. “Bulgaria’s Secret Empire: An Ultimatum to North Macedonia”. *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, Vol.4, No.6, (June 2021), s.155-212.

Katsikas, Stefanos. “All Change: The Reform Effect of Image Modification within Bulgarian Political Parties on Their Foreign Policy Agendas during the 1990s”. *Etudes Balkaniques*, No.1, (2006), s.57-78. <http://www.cceol.com/search/article-detail?id=218444>.

Kavalski, Emilian. “‘Do Not Play with Fire’: The End of the Bulgarian Ethnic Model or the Persistence of Inter-Ethnic Tensions in Bulgaria?” *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol.27, No.1, (01 April 2007), s.25-36. <https://doi.org/10.1080/13602000701308806>.

Kayapınar, Ayşe. “Bulgar Tarihçilerinin Komplote Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan’daki Türk Azınlığına Etkileri”. 89 *GÖÇÜ Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Neriman Ersoy-Hacısahiloğlu ve Mehmet Hacısalihioğlu (ed.), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), 2012 içinde, s.99-120.

Kaygusuz, Özlem. “Küreselleşme ve Ulusal Güvenlik Devleti: Geri Dönüş Mümkün Mü?” *Mülkiye Dergisi*, Vol.31, No.255, (2007), s.137-154.

Kaytchev, Naoum. “Bilateral relations with the republic of /North/ Macedonia as an element of Bulgarian regional policy after 1989”. *Studia Środkowoeuropejskie i Balkanistyczne*, Vol.30, (2021), s.227-237.
<https://doi.org/10.4467/2543733XSSB.21.016.13809>.

Keskin Ata, Funda. “Bir Uluslararası Oyuncu Olarak Avrupa Birliği”, *Prof Dr Hüseyin Pazarcı'ya Armağan*, Erdem Denk (ed.), Ankara: Mülkiyeliler Birliği, 2015, içinde s.283-306.

Keskin Ata, Funda. “EU-Turkey Relations (1999-2016): Conditionality at Work?”, *Turkish Foreign Policy: International Relations, Legality and Global Reach*, Pınar Gözen Ercan (ed.), London: Palgrave Macmillan, 2017 içinde, s.105-127.

Keskin Ata, Funda. “How Europe Matters. Different Mechanisms of Europeanization”. *SSRN Electronic Journal*, 2002. <https://doi.org/10.2139/ssrn.302746>.

Kolarova, Rumyana, ve Maria Spirova. “Bulgaria”. *European Journal of Political Research*, Vol.50, No.7-8, (December 2011), s.922-928. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2011.02014.x>.

Krastev, Ivan. "Think tanks: Making and faking influence". *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol.1, No.2, (01 May 2001), s.17-38.
<https://doi.org/10.1080/14683850108454635>.

Krasteva, Anna ve Antony Todorov. "Ethnic minorities and political representation: The case of Bulgaria". *Southeastern Europe*, No.35, (2011), s.8-38.

Ladrech, Robert. "Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France". *Journal of Common Market Studies*, Vol.32, No.1, (March 1994), s.69-88.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1994.tb00485.x>.

Mair, Peter. "The Limited Impact of Europe on National Party Systems". *West European Politics*, Vol.23, No.4, (October 2000), s.27-51.
<https://doi.org/10.1080/01402380008425399>.

Marolov, Dejan. "A Study of the Two Documents that Create the Framework of the Contemporary Relations between Republic of Macedonia¹ and Bulgaria". *European Journal of Economics, Law and Politics*, Vol.9, No.1 (31 March 2022), s.16-36.
<https://doi.org/10.19044/elp.v9no1a16>.

Marolov, Dejan. "The Relations between Macedonia and Bulgaria". *International Journal of Scientific and Applicative Papers*, No.4, (2014), s. 406-411.

Mitev, Petar-Emil. “The party manifestos for the Bulgarian 1994 elections”. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.13, No.1, (1997), s.64-90.
<https://doi.org/10.1080/13523279708415332>.

Nikolov, Stephan. “The Pagan Bulgars and Byzantine Christianity in the Eighth and Ninth Centuries”. *Journal of Historical Sociology*, Vol.13, No.3 (August 2000), s. 325-364. <https://doi.org/10.1111/1467-6443.00120>.

Özlem, Kader. “Bulgaristan Romanlarının Güncel Sorunlarına Yönelik Bir Değerlendirme”, *Avrasya Etüdleri*, C.50, S.2 (01 Aralık 2016), s.73-97.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasya/issue/35350/392469>.

Özlem, Kader. “The Place of Public Diplomacy in Bulgaria’s Balkans Policy During the GERB Governments”. *The Journal of Diplomatic Research*, Vol.1, No.1 (December 2019), s.85-98.

Özlük, Erdem. “Uluslararası İlişkilerde Özür Dilemek: Özrün Kuramı”. *Uluslararası İlişkiler*, C.11, S.44, (2015), s.51-78.

Popov, Nikolay. “From totalitarianism to democracy in Bulgaria”. *Revista Ciencias de la Documentación*, Vol.7, No.2, (2021), s.57-62.
<https://www.cienciasdeladocumentacion.cl/index.php/csdoc/article/view/163>.

Popova, E., ve M. Hajdinjak, ed. *Forced Ethnic Migrations and Modernity in the Balkans, Forced Ethnic Migrations on the Balkans: Consequences and Rebuilding of Societies*. Conference Proceedings. Sofia-Tokyo: International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR)-Bulgaria Meiji University, 2005.

Pridham, Geoffrey. “EU enlargement and consolidating democracy in post-communist states – formality and reality”. *Journal of Common Market Studies*, Vol.4, No.5 (2002), s.953-973. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00404>.

Radaelli, Claudio M. “The Europeanization of Public Policy”. *The Politics of Europeanization*, Kevin Featherstone ve Claudio M Radaelli (ed.), New York: Oxford University Press, 2003 içinde, s.27-56.

Rodoplu Yıldırım, Fatma, ve Bülent Yıldırım. “Bulgar Milliyetçiliği”, *Milliyetçiliğin Coğrafyaları II Bulgaristan Hindistan İran İtalya Macaristan Sırbistan Yunanistan*, Yusuf Ziya Bölükbaşı (ed.), Ankara: Gazi Kitabevi, 2020 içinde, s.21-66..

Rüma, Ş. İnan. “Kalanlara Ne Oldu? Bulgaristan’da Azınlık Haklarının Gelişiminde AB Genişlemesinin Etkisi”, 89 *GÖÇÜ Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Neriman Ersoy-Hacısahiloğlu ve Mehmet Hacısalihoglu (ed.), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), 2012 içinde, s.343-372.

Sahara, Tetsuya. “Balkan Nationalism after 1989”. *Acta Slavica Iaponica*, No.18, (2001), s.117-144. <http://hdl.handle.net/2115/39373>.

Sarılioğlu, İrşat ve Çağrı Erhan. “Osmanlı Modernleşmesinde Anglosakson Etkisi (1839-1852)”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C.16, S.63, (2019), s.87-104.

Schmidt, Vivien A ve Claudio M. Radaelli. “Policy Change and Discourse in Europe: Conceptual and Methodological Issues”. *West European Politics*, Vol.27, No.2 (March 2004), s.183-210. <https://doi.org/10.1080/0140238042000214874>.

Sejersen, Tanja Brøndsted. “‘I Vow to Thee My Countries’ – The Expansion of Dual Citizenship in the 21st Century”. *International Migration Review*, Vol.42, No.3, (Autumn 2008), s.523-549. <https://doi.org/DOI: 10.1111/j.1747-7379.2008.00136.x>.

Shashko, Philip. “In Search of Bulgaria’s New Identity: The Role of Diplomacy, 1989-2005”, *War and Change in the Balkans: Nationalism, Conflict and Cooperation*, Brad K. Blitz (ed.), 1. publ., Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2006 içinde, s. 195-223.

Smith, Karen E. “Is the European Union’s Soft Power in Decline?” *Current History*, Vol.113, No.761, (01 March 2014), s.104-109. <https://doi.org/10.1525/curh.2014.113.761.104>.

Solomos, John. “The Politics of Citizenship and Nationality in a European Perspective”, *Migration, Citizenship and Ethno-National Identities in the European Union*, Marco Martiniello (ed.), Research in Ethnic Relations Series. Aldershot Brookfield (Vt.): Avebury, 1996 içinde, s. 40-52.

Stefanova, Boyka. "Ethnic Nationalism, Social Structure, and Political Agency: Explaining Electoral Support for the Radical Right in Bulgaria". *Ethnic and Racial Studies*, Vol.32, No.9 (November 2009), s.1534-1556. <https://doi.org/doi.org/10.1080/01419870802541754>.

Stojkov, Stojko. "The continuation of communist-era totalitarian policies in the European Union the case of Bulgaria, the Macedonian minority and Macedonia's EU integration". *Security Dialogues /Безбедносни дијалози*, Vol.12, No.1, (2021), s.49-67. <https://doi.org/10.47054/SD211210049s>.

Stoychev, Stoycho P. "Europeanization of the Bulgarian Party System: Dynamics and Effects". *CEU Political Science Journal*, Vol.3, No.1, (2008), s.2-24.

Syggelos, Yannis. "Nationalism Versus European Integration: The Case of Ataka". *East European Quarterly*, Vol.43, No.2-3, (September 2015), s.163-188.

Syggelos, Yannis. "Phobic Discourses of the Far Right: The Case of Volen Siderov". *East European Politics and Societies: And Cultures*, Vol.32, No.3, (August 2018), s.586-605. <https://doi.org/10.1177/0888325417736810>.

Tahir, Nuri Ali. "Bulgar Komünist Partisi ve Bulgaristan'daki Türklere Yönelik Asimilasyon Politikası". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.41 (Aralık 2015), s.578-587.

Todorova, Maria. “The Course and Discourses of Bulgarian Nationalism”, *Eastern European nationalism in the twentieth century*, Peter F. Sugar (ed.), Lanham, Md: American University Press, 1995 içinde, s.55-102.

Turkes, Mustafa. “The Double Process: Transition and Integration and Its Impact on the Balkans”, *Towards Non-Violence and Dialogue Culture in Southeast Europe*, Petar-Emil Mitev ve James Riordan (ed.), Sofia: Iztok-Zapad Publishing House, 2004 içinde, s.13-28.

Türkes, Mustafa ve Göksu Gökgöz. “The European Union’s Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Integration?” *East European Politics and Societies*, Vol.20, No.4 (01 November 2006), s.659-90.
<https://doi.org/10.1177/0888325406293289>.

Türkeş, Mustafa. “1989 Göçü Nasıl Konumlandırılabilir ve Sistematik midir?” 89 *GÖÇÜ Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Neriman Ersoy-Hacısahiloğlu ve Mehmet Hacısalıhoğlu (ed.), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR); Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED), 2012 içinde, s.591-602.

Türkeş, Mustafa. “Geçiş Sürecinde Dış Politika Öncelikleri: Bulgaristan Örneği”, *Türkiye’nin Komşuları*, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (ed.), 1. baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 2002 içinde, s.171-210.

Türkeş, Mustafa. “‘New vs. old Europe’: Contested hegemonies and the dual-guarantee strategy of the East European countries”. *Medjunarodni problemi (International Problems)*, Vol.57, No.3, (2005), s.229-244. <https://doi.org/10.2298/MEDJP0503229T>.

Türkeş, Mustafa. “Old and new problems in the Balkans and Marxism”. *Politeia*, Vol.8, No.16, (2018), s. 57-73. <https://doi.org/10.5937/politeia0-19921>.

Ugur, Mehmet. “Europeanization, EU Conditionality, and Governance Quality: Empirical Evidence on Central and Eastern European Countries”. *International Studies Quarterly*, Vol.57, No.1, (March 2013), s.41-51. <https://doi.org/10.1111/isqu.12035>.

Vassilev, Rossen. “The Roma of Bulgaria: A Pariah Minority”. *Global Review of Ethnopolitics* 3, sy 2 (Ocak 2004): 40-51. <http://dx.doi.org/10.1080/14718800408405164>.

Wallace, Hellen. “The Impact of the European Communities on National Policy-Making”. *Government and Opposition*, Vol.4, No.6, (1971), s.520-538.

Yeşiltaş, Selim, ve Tolga Erdem. “Vişegrad Grubu Üzerine Bir Analiz: Oluşumu, İşleyişi, Etkileri ve Sorunlar”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi (International Journal of Society Researches) (OPUS)* Vol.18, No.40 (August 2021), s.2961-298. <https://doi.org/10.26466/opus.871140>.

Zhelyazkova, Antonina, “The Social and Cultural Adaptation of Bulgarian Immigrants in Turkey”. *Between Adaptation and Nostalgia: The Bulgarian Turks in Turkey*, Antonina Zhelyazkova (ed.), Sofia: International Center for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR), 1998 içinde, s. 11-44.

III. DİĞER KAYNAKLAR

Balkanlarda Adalet, Haklar, Kültür ve Dayanışma Derneği (BAHAD). “Eski komünist rejim tarafından zulme uğrayan Bulgaristan Türkleri adalet arıyor”, 07.04.2022. <https://bahad.org/index.php/2022/04/07/eski-komunist-rejim-tarafindan-zulme-ugrayan-bulgar-turkleri-adalet-ariyor/> (10.05.2024).

BBC News Türkçe. “Bulgaristan’da abluka altına alınan meclis boşaltıldı”. 24.07.2013. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/07/130724_bulgaristan_update (26.04.2024).

BBC News Türkçe. “Bulgaristan’da milliyetçi partilerin yükselişi”. 10.05.2013. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/05/130510_bulgaristan_secimler (24.04.2024).

BBC News Türkçe. “Protestoların ardından Bulgaristan Başbakanı özür diledi”. 19.06.2013. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130619_bulgaristan_ozur (24.04.2024).

Binder, David. “Todor Zhivkov Dies at 86; Ruled Bulgaria for 35 Years”. *The New York Times*, 07.08.1998. <https://www.nytimes.com/1998/08/07/world/todor-zhivkov-dies-at-86-ruled-bulgaria-for-35-years.html> (10.05.2024).

BTV Novinite. “Балотажът в Сърница даде повод на ДПС да обвини ГЕРБ в политическа репресия (Balotajit v Sirnitsa dade povod na DPS da obvinì GERB v političeska represiya)”. 20.03.2015. <https://btvnovinite.bg/bulgaria/politika/balotazhat-v-sarnica-dade-povod-na-dps-da-obvini-gerb-v-politicheska-represija.html> (14.04.2024).

BTV Novinite. “Изборният ден в Сърница приключи при 74,78% активност (Izborniyat den v Sirnitsa priklyuči pri %74,78 aktivnost)”. 15.03.2015. <https://btvnovinite.bg/bulgaria/regionalni-novini/izbornijat-den-v-sarnica-prikljuchi-pri-74-78-aktivnost.html> (14.04.2024).

BTV Novinite. “Кандидатът на ДПС спечели кметските избори в Сърница (Kandidatit na DPS spečeli kmetskite izbori v Sirnitsa)”. 22.03.2015. <https://www.mediapool.bg/kandidatat-na-dps-specheli-kmetskite-izbori-v-sarnitsa-news231997.html> (14.04.2024).

Bulgar Ulusal Radyosu (BNR). “Çek Cumhuriyeti’ndeki patlamanın Bulgaristan’da olması planlanıyordu”. 19.04.2021. <https://bnr.bg/tr/post/101455659/cek-cumhuriyeti-ndeki-patlamanin-bulgaristan-da-olmasi-planlaniyordu> (20.05.2023).

Bulgar Ulusal Radyosu (BNR). “Çifte vatandaşlar da bakan ve milletvekili olabilecek”. 19.12.2023. <https://bnr.bg/tr/post/101924375/cifte-vatandaslar-da-bakan-ve-milletvekili-olabilecek> (10.05.2024).

Bulgarian News Agency (BTA). “26 Years Ago Today, Constitutional Court Declares Unconstitutional 1947 Law on Nationalization of Royal Real Estates”, 04.06.2024. <https://www.bta.bg/en/news/archives/683603-26-years-ago-today-constitutional-court-declares-unconstitutional-1947-law-on-n> (01.05.2024).

Bulgarian Presidency of the Council of the EU. “Bulgaria-Russia Relationship: Schizophrenia All over. Part II”, 2018. <http://bulgarianpresidency.eu/bulgaria-russia-relationship-schizophrenia-part-ii/> (05.05.2022).

Bulgaristan Ulusal Radyosu (BNR). “DPS - Hak ve Özgürlükler Hareketi eşbaşkanlarını seçti”. 23.02.2024. <https://bnr.bg/tr/post/101953590/dps-hak-ve-ozgurlukler-hareketi-ulusal-konferansinda-baskanini-sececek> (24.04.2024).

Buyuk, Hamdi Firat. “Turkey Rejects Claims it Interfered In Bulgaria’s Elections”. *Balkaninsight*, 19.11.2021. <https://balkaninsight.com/2021/11/19/turkey-rejects-claims-it-interfered-in-bulgarias-elections/> (10.05.2024).

Charter of Fundamental Rights of The European Union (2000/C 364/01), Official Journal of the European Communities, C364/1 (2000). https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (01.11.2023).

Connolly, Kate. "Once upon a Time in Bulgaria". *The Guardian*, 20.06.2001.
<https://www.theguardian.com/world/2001/jun/20/worlddispatch.kateconnolly>
(01.06.2024).

Council of Europe. Additional Protocol to the European Social Charter Providing for a System of Collective Complaints (ETS No. 158), European Treaty Series-158 § (1995).
<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=158>
(05.06.2024).

Council of Europe. Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and on Military Obligations in Cases of Multiple Nationality (ETS No. 43), European Treaty Series - No. 43 § (1963). <https://rm.coe.int/168006b659> (05.06.2024).

Council of Europe. European Convention on Nationality (ETS No. 166), European Treaty Series-166 § (1997). <https://rm.coe.int/168007f2c8> (05.06.2024).

Council of Europe. European Social Charter (revised) (ETS No. 163), European Treaty Series-163 § (1996). <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=163> (05.06.2024).

Council of Europe. Framework Convention for the Protection of National Minorities (ETS No. 157), European Treaty Series-157 § (1994).
<https://www.coe.int/en/web/conventions/cets-number/-/abridged-title-known?module=treaty-detail&treatynum=157> (05.06.2024).

Council of Europe. “National Minorities (FCNM) Country-Specific Monitoring: Bulgaria”. Erişim 01.11.2023. <https://www.coe.int/en/web/minorities/bulgaria> (01.11.2023).

Council of Europe. Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, securing certain rights and freedoms other than those already included in the Convention and in the first Protocol thereto (ETS No. 046), European Treaty Series-046 § (1963). <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatyenum=046> (05.06.2024).

Council of Europe. Protocol No. 6 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms Concerning the Abolition of the Death Penalty (ETS No. 114), European Treaty Series-114 § (1983). https://70.coe.int/pdf/library_collection_p6_ets114e_eng.pdf (05.06.2024).

Council of Europe. Protocol No. 7 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS No. 117), European Treaty Series-117 § (1984). <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatyenum=117> (05.06.2024).

Council of the European Union. Brussels European Council 16/17 December 2004 Presidency Conclusions (2004). https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/83201.pdf (01.08.2023).

Council of the European Union. Council Decision of 30 March 1998 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the accession partnership with the Republic of Bulgaria, 98/266/EC Official Journal L 121 § (1998). <http://data.europa.eu/eli/dec/1998/266/oj> (01.08.2023).

Council of the European Union. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, Official Journal L 180 32000L0043 § (2000). <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/43/oj> (01.08.2023).

Council of the European Union. Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation, Official Journal L 303 32000L0078 § (2000). <http://data.europa.eu/eli/dir/2000/78/oj> (01.08.2023).

Council of the European Union. Decision No 445/2014/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 establishing a Union action for the European Capitals of Culture for the years 2020 to 2033 and repealing Decision No 1622/2006/EC (2014). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32014D0445> (01.08.2023).

Council of the European Union. Decision No 1622/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 2006 establishing a Community action for the

European Capital of Culture event for the years 2007 to 2019 (2006). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006D1622> (01.08.2023).

Council of the European Union. European Council in Copenhagen (21-22 June 1993) Conclusions of the Presidency, SN 180/1/93 REV 1 § (1993). <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf> (01.08.2023).

Council of the European Union. Helsinki European Council 10 and 11 December 1999 Presidency Conclusions, 16238/1/04 REV 1 § (1999). <https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/1993-2003/> (01.08.2023).

Danforth, Loring. “Internal Macedonian Revolutionary Organization”, *Encyclopedia Britannica*, 08.10.2023. <https://www.britannica.com/topic/Internal-Macedonian-Revolutionary-Organization>.

Decade Secretariat. “Declaration of the Decade of Roma Inclusion, 2005–2015, Sofia, Bulgaria”. Budapest: Ministry of Youth, Family, Social Affairs and Equal Opportunities, Hungary, 2005. https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/HUNGARY_Decade%20of%20Roma%20Inclusion%202005-2015.pdf (01.06.2024).

Deutsche Welle. “Bulgaria Asks EU to Stop ‘fake’ Macedonian Identity”. 23.09.2020. <https://www.dw.com/en/bulgaria-asks-eu-to-stop-fake-macedonian-identity/a-55020781> (01.06.2024).

Deutsche Welle. “Bulgaria Blocks EU Membership Talks with North Macedonia”. 27 Aralık 2021. <https://www.dw.com/en/bulgaria-blocks-eu-membership-talks-with-north-macedonia/a-55641332> (01.06.2024).

Dikov, Ivan. “Bulgaria Nationalist ‘Ataka’ Party Leader Siderov: I Can’t Be Follower of Hitler”, Interview with Volen Siderov, Leader of Bulgaria’s Nationalist ‘Ataka’ (‘Attack’) Party”. *Novinite*, 26.06.2009. <https://www.novinite.com/articles/105072/Bulgaria+Nationalist+%22Ataka%22+Party+Leader+Siderov%3A+I+Can%27t+Be+Follower+of+Hitler> (08.05.2024).

Dzhambazova, Boryana. “Bulgaria Shuns Heated Roma Debate”. *Balkaninsight*, 20.09.2010. <https://balkaninsight.com/2010/09/20/bulgaria-shuns-heated-roma-debate/> (01.06.2024).

EIFL. “EIFL in Bulgaria”. *Electronic Information for Libraries*, 2009. <https://www.eifl.net/country/bulgaria> (01.05.2024).

Emin, Nedim. “Bulgaristan Genel Seçimleri Belirsizlik Doğurdu”. *SETA*, 15.05.2013. <https://www.setav.org/bulgaristan-genel-secimleri-belirsizlik-dogurdu/> (24.04.2024).

Enyedi, Zsolt. ““Europeanisation” of Central Eastern European Party Systems”, 2005. <http://www.epsnet.org/2005/pps/Enyedi.pdf>.

Equal Opportunities Commission. “What Does Equal Opportunities Mean?”, 2007.
<https://www.eoc.org.uk/> (01.06.2024).

Euractiv. “Sarkozy under Fire for Taking Aim at Roma”, 29.07.2010.
<https://www.euractiv.com/section/languages-culture/news/sarkozy-under-fire-for-taking-aim-at-roma/> (01.06.2024).

Europe Direct. “North Macedonia”. The Information Centre on European Institutions (CIIE), 27.05.2024. <https://www.strasbourg-europe.eu/macedonia/> (27.05.2024).

European Commission. “Strategy and Reports - Previous Documents”. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR).
https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/strategy-and-reports/strategy-and-reports-previous-documents_en?f%5B0%5D=oe_publication_countries%3Ahttp%3A//publications.europa.eu/resource/authority/country/BGR (01.11.2023).

European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. “The 10 Common Basic Principles on Roma Inclusion – Vademecum”. Publications Office, 2010. <https://data.europa.eu/doi/10.2767/22771> (01.11.2023).

European Commission, Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG). “1998 Regular Report from the Commission on Bulgaria’s Progress Towards Accession (Bulgaria Regular Report 1998)”, 23.11.1998.

https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bulgaria-regular-report-1998_en
(01.11.2023).

European Commission, “1999 Regular Report from the Commission on Bulgaria’s Progress Towards Accession (Bulgaria Regular Report 1999)”, 13.10.1999.
https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bulgaria-regular-report-1999_en
(01.11.2023).

European Commission, “2000 Regular Report from the Commission on Bulgaria’s Progress Towards Accession (Bulgaria Regular Report 2000)”, 08.11.2000.
https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bulgaria-regular-report-2000_en
(01.11.2023).

European Commission, “2001 Regular Report on Bulgaria’s Progress Towards Accession (Bulgaria Regular Report 2001)”, 13.11.2001. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bulgaria-regular-report-2001_en (01.11.2023).

European Commission, “2002 Regular Report on Bulgaria’s Progress Towards Accession {Com(2002) 700 Final} (Bulgaria Regular Report 2002)”. SEC(2002) 1400. Brussels, 09.10.2002. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bulgaria-regular-report-2002_en (01.11.2023).

European Commission, “2003 Regular Report on Bulgaria’s Progress towards Accession (Bulgaria Regular Report 2003)”, 23.11.2003. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bulgaria-regular-report-2003_en (01.11.2023).

European Commission, “2004 Regular Report on Bulgaria’s Progress towards Accession {COM(2004) 657 Final} (Bulgaria Regular Report 2004)”. Brussels, 06.10.2004. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bulgaria-regular-report-2004_en (01.11.2023).

European Commission, “Bulgaria 2005 Comprehensive Monitoring Report {COM (2005) 534 Final} (Bulgaria Progress Report 2005)”. Brussels, 25.10.2005. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bulgaria-progress-report-2005_en (01.11.2023).

European Commission, “Bulgaria May 2006 Monitoring Report {COM (2006) 214 Final} (Bulgaria Progress Report 2006)”. Brussels, 16.05.2006. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2016-12/monitoring_report_bg_en.pdf (01.11.2023).

European Commission, “Monitoring Report on the State of Preparedness for EU Membership of Bulgaria and Romania”. Brussels: European Commission (EC) Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations (NEAR DG), 23.11.2006. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2016-12/report_bg_ro_2006_en.pdf (01.11.2023).

European Commission, Secretariat-General. “Commission Opinion on Bulgaria’s Application for Membership of the European Union”. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1997 (01.11.2023).

European Parliament. “Bulgaria and the Enlargement of the European Union, Briefing No 6”, 25.09.2000. https://www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/6a3_en.htm (20.05.2023).

European Parliament. European Parliament resolution of 2 April 2009 on European conscience and totalitarianism (2010/C 137 E/05), Pub. L. No. 52009IP0213, Official Journal OJ C 137/25 25 (2010). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52009IP0213> (20.05.2023).

European Parliament. Luxembourg European Council 12 and 13 December 1997 Presidency Conclusions (1997). https://www.europarl.europa.eu/summits/lux1_en.htm (01.11.2023).

Foreign Broadcast Information Service. “East Europe Supplement Bulgaria: New Political Parties and Organizations, JPRS-EER-90-068-S”. United States Joint Publications Research Service, 16.05.1990. <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA336211.pdf> (03.05.2023).

Gjuzelev, Wassil Todorov. “Boris I”. *Encyclopedia Britannica*, 28.04.2023. <https://www.britannica.com/biography/Boris-I> (20.05.2023).

Govenment of Bulgaria, Ministry of Labour and Social Policy. “The Decade of Roma Inclusion 2005-2015: Bulgarian Presidency (July 2006 – June 2007)”. Regional

Cooperation Council (RCC), June 2007.

<https://www.rcc.int/romaintegration2020/romadecadefold//documents/1.%20Presidency%20Plans/1%20Bulgarian%20Presidency%202006-2007.pdf> (01.06.2024).

Government of Bulgaria. “National Roma Integration Strategy of The Republic of Bulgaria (2012 - 2020)”. European Commission, Directorate-General for Communication, 2012. https://commission.europa.eu/system/files/2017-06/roma_bulgaria_strategy_en.pdf (06.10.2023).

Hürriyet. “Kendini Türk hisseden Türkiye’ye gitsin”. 02 Kasım 2008. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kendini-turk-hisseden-turkiyeye-gitsin-10260633> (28.04.2022).

Kutlay, Muzaffer. “Bulgaristan’da Asimilasyon Davasına Zaman Aşımı”. *TUİÇ Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Derneği*, 31 Ağustos 2012. <https://www.tuicakademi.org/bulgaristanda-asimilasyon-davasina-zaman-asimi/> (10.05.2024).

Lape, Ljuben. *Bogomilism in the Balkans in the light of the latest research*. Proceedings of the Symposium held in Skopje on May 30, 31st and June 1st, 1978. Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Arts, Serbian Academy of Sciences and Arts, Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Hertsegovina, 1982.

Lewis, Paul G. “The Impact of the Enlargement of the European Union on Central European Party Systems”. *Sussex European Institute, University of Sussex* SEI Working Paper 14, (2003).

Marinova–Zuber, Boriana. “The Rebirth of Nationalism in the Balkans in the 1990s: Causes, Consequences and Possible Solutions”, Swiss Federal Institute of Technology Zurich: International Relations and Security Network, 2007.

Mediapool. “От БСП обясниха какви схеми за купуване на гласове използват в ГЕРБ”. Избори 2013, 08.05.2013. <https://www.mediapool.bg/ot-bsp-obyasniha-kakvi-shemi-za-kupuvane-na-glasove-izpolzvat-v-gerb-news206076.html> (01.06.2024).

Milliyet. “Jivkov ruhu hortladı”. 07 Şubat 2009. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/jivkov-ruhu-hortladi-1056634> (28.04.2022).

Milliyet. “Türkleri Bulgar yapan Todor Jivkov öldü”. 07 Ağustos 1998. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/turkleri-bulgar-yapan-todor-jivkov-oldu-5350189> (10.05.2024).

Ministry of Foreign Affairs, Republic of Bulgaria. “Protocol of the Second Session of the Joint Intergovernmental Commission, Set Up Under Article 12 of the Treaty of Friendship, Goodneighborly Relations and Cooperation Between The Republic of Bulgaria and The Republic of North Macedonia, Held on 17 July 2022”, 17.07.2022. <https://www.mfa.bg/en/3117> (01.06.2024).

Ministry of Foreign Affairs, Republic of Bulgaria. Treaty of Friendship, Good Neighbourliness and Cooperation between the Republic of Bulgaria and the Republic of Macedonia (2017). <https://www.mfa.bg/en/3117> (01.06.2024).

Mutlu, Mümin. “Bulgaristan’daki Türk Azınlık İçerisinde HÖH Dışındaki Alternatif Siyasi Örgütlenme Girişimleri”. Yayımlanmamış Tezsiz Yüksek Lisan Bitirme Projesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, 2017.

Najchevska, Mirjana. “The Influence of Bulgaria on Back Azimuth”. *Meta.Mk* (Macedonian News Agency), 09.04.2023. <https://meta.mk/en/the-influence-of-bulgaria-on-back-azimuth/> (01.06.2024).

National Statistical Institute. “Census 2001: Population by Districts and Ethnic Group as of 01.03.2001”, 01.03.2001. https://www.nsi.bg/Census_e/Census_e.htm (01.06.2024).

Open Society Institute. “Monitoring the EU Accession Process: Minority Protection”. EU Accession Monitoring Programme, 25.11.2002. https://www.opensocietyfoundations.org/publications/monitoring-eu-accession-process-minority-protection#publications_download (01.08.2023).

Özkan, Dr. Vildane. “Bulgaristan’da İnsanlığa Karşı İşlenen Büyük Suçun Sadece ‘Asimilasyon’ Adı Altında Kınanması ve Devam Eden Mağduriyet”. *Кърджали Хабер* (Kırcaali Haber), 28.01.2012. <https://kircaalihaber.com/yorum/bulgaristanda-insanliga->

karsi-islenen-buyuk-sucun-sadece-asimilasyon-adi-altinda-kinanmasi-ve-devam-eden-magduriyet (10.05.2024).

Pavlov, Stoimen. “Hükümet oluşturulmasında son safhaya gelindi”. Çeviren Tanya Blagova. *Bulgar Ulusal Radyosu (BNR)*, 28.04.2017. https://bnr.bg/tr/post/100825292?page_1_3=13702 (05.05.2024).

Pavlova, Veneta. “Neyuily Antlaşması üzerinden 95 yıl geçti”. *Bulgar Ulusal Radyosu*, 28.11.2014. <https://bnr.bg/tr/post/100491372/neyuily-antlasmasi-uzerinden-95-yil-gecti> (14.03.2024).

Perlez, Jane. “Looted by Its Own Officials, Bulgaria Faces the Day of Economic Reckoning”. *The New York Times*, 28.10.1996. <https://www.nytimes.com/1996/10/28/world/looted-by-its-own-officials-bulgaria-faces-the-day-of-economic-reckoning.html> (01.06.2024).

Radoykov, İhvan. “Bulgaristan’da 3 Türk’e devlet nişanı”. *Anadolu Ajansı*, 09 Haziran 2015. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bulgaristanda-3-turke-devlet-nisani/38210> (10.05.2024).

Rorke, Bernard. “Bulgaria: Roma Inclusion and the Far-Right Threat in the EU’s Own Absurdistan”. *European Roma Rights Centre (ERRC)*, 20.10.2023. <https://www.errc.org/news/bulgaria-roma-inclusion-and-the-far-right-threat-in-the-eus-own-absurdistan> (01.06.2024).

Rorke, Bernard. “Review of EU Framework National Roma Integration Strategies (NRIS)”. Open Society Institute (OSI), February 2012.
<https://www.opensocietyfoundations.org/publications/review-eu-framework-national-roma-integration-strategies> (03.01.2023).

Sert, Özcan. “Bulgaristan Siyasetinde Hak ve Özgürlükler Hareketi’nin Rolü”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2018.

Sputnik Türkiye. “Bulgaristan: 6 Rusya vatandaşının askeri depolarda yaşanan patlamalarda dahil olduğuna dair şüpheler var”. 28 Nisan 2021.
<https://sputniknews.com.tr/20210428/bulgaristan-6-rusya-vatandasinin-askeri-depolarda-yasanan-patlamalarda-dahli-olduguna-dair-supheler-1044378300.html> (20.05.2023).

Şen, Seyhan. “Avrupa Birliği’nde Kimlik Sorunu”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2004.

The Alliance of Liberals and Democrats for Europe (The ALDE Party). “ALDE Member Parties: Dvizhenie Za Prava i Svobodi”, 2001.
https://www.aldeparty.eu/alde_member_parties (01.02.2023).

“The Committee for Disclosing the Documents and Announcing Affiliation of Bulgarian Citizens to the State Security and Intelligence Services of the Bulgarian

National Army”. Erişim 20 Mayıs 2023. <https://www.comdos.bg/p/language/en> (20.05.2023)/.

The Editors of Encyclopaedia Britannica. “Saints Cyril and Methodius”. *Encyclopedia Britannica*, 08.08.2019. <https://www.britannica.com/biography/Saints-Cyril-and-Methodius> (20.05.2023).

The Editors of Encyclopaedia Britannica. “Zveno Group”. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Zveno-Group> (05.06.2024).

The Italian Parliament. “Chamber of Deputies (Camera dei Deputati): Deputies”. https://en.camera.it/4?scheda_informazioni=3 (16.10.2023).

The Italian Parliament. “Election of the Senate (Senato della Repubblica): Allocation of seats”. <https://www.senato.it/en/parliamentary-business/election-senate> (16.10.2023).

The League of Nations. Convention on Certain Questions relating to the Conflict of Nationality Laws, 4137 Secretariat of the League of Nations 1 July 1937 § (1930). <https://www.coe.int/en/web/conventions/cets-number/-/abridged-title-known?module=treaty-detail&treatynum=157> (05.06.2024).

The Seventh Grand National Assembly. Constitution of the Republic of Bulgaria, 1991, PROM. SG 56/13 JUL 1991, AMEND. SG 85/26 SEP 2003, SG 18/25 FEB 2005, SG 27/31 MAR 2006, SG 78/26 SEP 2006-CONSTITUTIONAL COURT JUDGMENT

NO.7/2006, SG 12/6 FEB 2007, SG 100/18 DEC 2015 § (1991).
<https://www.parliament.bg/en/const> (28.04.2022).

The Telegraph. “Mayor of Sofia insinuates that Roma, Turks and retirees are ‘bad human material’”. 06.02.2009.
<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/bulgaria/4531391/Mayor-of-Sofia-brands-Roma-Turks-and-retirees-bad-human-material.html> (28.04.2022).

Triandafyllidou, Anna. “Addressing Cultural, Ethnic & Religious Diversity Challenges in Europe: A Comparative Overview of 15 European Countries”. Florence: European University Institute Robert Schuman Centre For Advanced Studies, 2011. www.accept-pluralism.eu and www.eui.eu/RSCAS/ (25.10.2023).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. “Bulgaristan Ulusal Meclisi’nde Zorla Asimilasyon Politikasını Kınayan Bildirinin Kabulü Hk. (12 Ocak 2012, No:9)”, 12 Ocak 2012. https://www.mfa.gov.tr/no_9_-12-ocak-2012_-bulgaristan-ulusal-meclisi_nde-zorla-asimilasyon-politikasini-kinayan-bildirinin-kabulu-hk_.tr.mfa (10.05.2024).

Ultan, Mehlika Özlem. “THE POLITICS OF TRIO OF THE EUROPEAN UNION AND ANALYSIS OF BULGARIA POLICIES”, *Proceedings of the 39th International Academic Conference, Amsterdam*, International Institute of Social and Economic Sciences, 2018. <https://doi.org/10.20472/IAC.2018.039.045>.

United Nations General Assembly. Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, § Treaty Series, vol. 1642, (1989). https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-12&chapter=4&clang=_en (05.06.2024).

United Nations General Assembly. Universal Declaration of Human Rights, General Assembly resolution 217 A § (1948). <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>(05.06.2024).

United Nations Secretary-General. Joint declaration of the Prime Ministers of the Republic of Bulgaria and the Republic of Macedonia signed on 22 February 1999 at Sofia, A/53/855; S/1999/238 Letter dated 28 February 1999 from the representatives of Bulgaria and the Former Yugoslav Republic of Macedonia to the United Nations addressed to the Secretary-General § Digital Library (1999). <https://digitallibrary.un.org/record/1492594?ln=en&v=pdf> (01.05.2024).

Vatansever Kutlay, Muzaffer. “Europeanization of Minority Rights in Bulgaria: Turks of Bulgaria as a Case Study”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Middle East Technical University Graduate School of Social Sciences, 2013.

Българска Социалистическа Партия. “Основни документи (Osnovni dokumenti)”. Bulgar Sosyalist Partisi, 2008. https://bsp.bg/documents/osnovni_dokumenti.html (14.04.2024).

Българска Социалистическа Партия. “Програма На Българската Социалистическа Партия: За България, свободни граждани, справедлива държава, солидарно общество (Bulgar Sosyalist Partisi Programı: Bulgaristan için Özgür Vatandaşlar, Hukuk Devleti ve Dayanışmacı Toplum)”. 47’nci BSP Kongresi, Sofya, 22 Kasım 2008. https://bsp.bg/documents/osnovni_dokumenti.html (14.04.2024).

Българска Социалистическа Партия. “Устав На Българската Социалистическа Партия, Приет на Четиридесет и деветия конгрес на Българската социалистическа партия на 5 февруари 2017 г. (Bulgar Sosyalist Partisi Tüzüğü, 49’uncu BSP Kongresi, 5 Şubat 2017, Sofya)”. Bulgar Sosyalist Partisi, 05.02.2017. <https://bsp.bg/files/attachments/2018/10/02/823340730aaf037576255313c87408f7.pdf> (14.04.2024).

Българска Социалистическа Партия. “Устав На Българската Социалистическа Партия, Приет от 47-ия конгрес на БСП, на 23 ноември 2008 г. Изменен и допълнен на заседанието на 48-ия конгрес на БСП на 16 февруари 2013 г. и на заседанието на 48-ия конгрес на БСП на 5 април 2015 г. (Bulgar Sosyalist Partisi Tüzüğü, 23 Kasım 2008 tarihli 47’nci BSP Kongresinde kabul edilen, 16 Şubat 2013 tarihli 48’inci BSP Kongresinde ve 5 Nisan 2015 tarihli 48’inci BSP Kongresinde Değişiklik ve Ekleme yapılan metin)”, 05.04.2015. https://bsp.bg/documents/osnovni_dokumenti.html (14.04.2024).

Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). “Балканите - обединени по пътя към общо европейско бъдеще, международна конференция, организирана от ГЕРБ (Balkanite - obedineni po pıtya kım obşto evropeysko bıdeşte, mejdunarodna

konferentsiya, organizirana ot GERB)”. Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 12.12.2008. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-balkanite_obedineni_po_patya_kam_obshto_evropeisko_badeshte_mejdunarodna_konferenciya_organizirana_ot_-3821.html (01.06.2024).

Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). “Декларация от Парламентарната група на ПП ГЕРБ (Deklaratsiya ot Parlamentarnata grupa na PP GERB)”. Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 01.02.2018. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-deklaraciya_ot_parlamentarnata_grupa_na_pp_gerb-47323.html (14.03.2024).

Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). “Декларация на общинските съветници от ГЕРБ, ДСБ и СДС в СОС (Deklaratsiya na obštinskite sivetnitsi ot GERB, DSB i SDS v SOS)”. Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 11.04.2009. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-deklaraciya_na_obshtinskite_savetnici_ot_gerb_dsb_i_sds_v_sos-4886.html (14.03.2024).

Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). “Декларация на ПГ на ПП ГЕРБ (Deklaratsiya na PG na PP GERB)”. Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 16.04.2020. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-deklaraciya_na_pg_na_pp_gerb-55117.html (04.04.2024).

Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). “Декларация на Съюза на репресираните от комунистическия терор (Deklaratsiya na Siyuza na represiranite ot

komunističeskiya teror)”. Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 11.03.2009.
https://www.gerb.bg/bg/news/detail-deklaraciya_na_sayuzna_represiranite_ot_komunisticheskiya_teror-4528.html
(14.03.2024).

Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). “Декларация от ПП ГЕРБ-Кърджали (Deklaratsiya ot PP GERB-Kirdjali)”. Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 14.10.2020. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-deklaraciya_br_ot_pp_gerb_kardjali-55700.html (01.06.2024).

Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). “Документи между партиите формиращи и подкрепящи правителството на Бойко Борисов (Dokumenti mejdu partiite formirašti i podkrepyašti pravitelstvoto na Boyko Borisov)”. Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 07.11.2014. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-dokumenti mejdu partiite formirashti_i_podkrepyashti pravitelstvoto_na_boiko_borisov-31418.html (01.06.2024).

Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). “Меморандум за разбирателство и общи намерения между ПП ГЕРБ и коалиция от НПО и общественици, работещи с ромската общност в България (Memorandum za razbiratelstvo i obști namereniya mejdu PP GERB i koalitsiya ot NPO i obștestvenitsi, rabotești s pomskata obștnost v Bilgaria)”. Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 05.03.2009. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-memorandum_zarazbiratelstvo_i_obshti_namereniya_mejdu_pp_gerb_i_koaliciya_ot_npo_i_obshtestvenici_rabot-4431.html (01.06.2024).

Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). “Политическо споразумение между ПП ГЕРБ и ПП ОБЕДИНЕНИ ЗЕМЕДЕЛЦИ (Politichesko sporazumenie mejdu PP GERB i PP OBEDINENI ZEMEDELTSI)”. Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 04.04.2019. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-politichesko_sporazumenie_mejdu_pp_gerb_i_pp_obedineni_zemedelci-51643.html (01.06.2024).

Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). “ПП ГЕРБ категорично отхвърля твърденията за политически натиск върху демократичните права на жителите на Сърница (PP GERB kategorichno othvirlya tvirdeniyata za politicheski natisk vrhu demokratičnite prava na jitelite na Sirnitsa)”. Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 19.03.2015. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-pp_gerb_kategorichno_othvarlya_tvardeniyata_za_politicheski_natisk_varhu_demokratichnite_prava_na_jitelit-32945.html (10.05.2024).

Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). “ПП ГЕРБ Кърджали: Призоваваме за обществена нетърпимост към купуването на гласове, независимо дали се търгува с влияние, пари в брой или пакети с ориз (PP GERB Kırçali: Prizovavame za obšttestvena netırpimost kım kupuvaneto na glasove, nezavisimo dali ce tirguva s vliyanie, pari v broy ili paketi s oriz)”. Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 07.03.2017. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-pp_gerb_kardjali_prizovavame_za_obshtestvena_netarpimost_kam_kupuvaneto_na_glasove_nezavisimo_dali_-43640.html (01.05.2024).

Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). “Програмна декларация за приоритетите на правителството на Европейското Развитие на България, Обръщение на г-н Бойко Борисов в Народното Събрание”. Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 27.07.2009. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-programna_deklaraciya_za_prioritetite_na_pravitelstvoto_na_evropeiskoto_razvitie_na_balgariya-6669.html (01.06.2024).

Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). “Становище относно гласуването на българите в чужбина (Stanovište odnosno glasuvaneto na bulgarite v čujbina)”. Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 25.06.2009. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-stanovishte_otnosno_glasuvaneto_na_bulgarite_v_chujbina-6091.html (01.06.2024).

Граждани за Европейско Развитие на България (ГЕРБ). “Цветан Цветанов: Откриваме нова страница в историята на България (Tsvetan Tsvetanov: Otkrivame nova stranitsa v istoriyata na Bulgariya)”. Становища и позиции (Stanovišta i pozitsii), 14.07.2009. https://www.gerb.bg/bg/news/detail-cvetan_cvetanov_otkrivame_nova_stranica_v_istoriyata_na_balgariya-6616.html (01.05.2024).

Дневник (Dnevnik). “ГЕРБ подаде сигнал за купуване на гласове, финансирано от Йордан Цонев”, 17.05.2013. https://www.dnevnik.bg/izbori2013/2013/05/17/2063121_gerb_podade_signal_za_kupu_vane_na_glasove_finansirano/ (01.06.2024).

Дневник (Dnevnik). “ДПС съди България в Страсбург заради парламентарния вот през 2009 г. (обновена) (DPS sidi Bilgariya v Strasburg zaradi parlamentarniya vot prez 2009 godina (obnovena))”. 08.09.2010.
https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2010/09/08/957164_dps_sudi_bulgariia_v_strasburg_zaradi_parlamentarniia/ (09.05.2024).

Добромир Видев (Dobromir Videv). “ГЕРБ: Изборите са опорочени от чудовищно купуване на гласове”. *Bulgar Ulusal Radyosu (BNR) Varna*, 25.05.2014.
<https://bnr.bg/varna/post/100412441/gerb-izborite-sa-oporocheni-ot-chudovishtno-kupuvane-na-glasove> (01.06.2024).

Желева, Павлина. “Конституционният съд за изборите в Турция: Нарушения навсякъде, годни за касиране - 18 358 гласа (Knositutsionniyat sid za izborite v Turtsia: Naruṣeniye navsyakade, godni za kasirane – 18358 glasa)”. *Дневник (Dnevnik)*, 16.02.2010,
https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2010/02/16/859344_konstitucionniiat_sud_zh_izborite_v_turciia/ (09.05.2024).

Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина. “Лятна школа за учители от българската общност в Република Албания”, 09.08.2023.
<https://www.aba.government.bg/news/lyatna-shkola-za-uchiteli-ot-blgarskata-obshchnost-v-republika-albaniya/377> (01.06.2024).

Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина. “ПРАВИЛНИК за дейността на Изпълнителна агенция за българите в чужбина по издаване на удостоверения за

български произход”. <https://www.aba.government.bg/pages/usloviya-i-red-za-ustanovyavane-na-blgarski-proizkhod/111> (14.03.2024).

Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина. “УСТРОЙСТВЕН ПРАВИЛНИК на Изпълнителната агенция за българите в чужбина”. Приет с ПМС № 73 от 5.05.2022 г., обн., ДВ, бр. 36 от 13.05.2022 г., в сила от 13.05.2022 г., изм. и доп., бр. 36 от 21.04.2023 г., 05.05.2022. <https://www.aba.government.bg/pages/normativna-uredba/110> (01.06.2024).

Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина (ИАБЧ). “Изпълнителният директор връчи почетен медал „Паисий Хилендарски“ на г-жа Анна Стоянова”, 23.05.2023. <https://www.aba.government.bg/news/izplnitelniyat-direktor-vrchi-pocheten-medal-paisiy-khilendarski-na-g-zha-anna-stoyanova/299> (09.08.2024).

Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина (ИАБЧ). “Работна среща на изпълнителния директор в ИАБЧ”, 09.08.2023. <https://www.aba.government.bg/news/rabotna-sreshchana-izplnitelniya-direktor-v-iabch/378> (14.08.2023).

Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина (ИАБЧ). “Работна среща на изпълнителния директор на ИАБЧ”, 10.08.2023. <https://www.aba.government.bg/news/rabotna-sreshcha-na-izplnitelniya-direktor-na-iabch/379> (30.08.2023).

Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина (ИАБЧ). “Среща на изпълнителния директор на ИАБЧ г-жа Райна Манджукова с г-жа Радка Георгиева и г-жа Дани Райкова”, 28.07.2023. <https://www.aba.government.bg/news/sreshcha-na-izplnitelniya-direktor-na-iabch-g-zha-rayna-mandzhukova-s-g-zha-radka-georgieva-i-g-zha-dani-raykova/361> (09.08.2023).

Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина (ИАБЧ). “Среща на изпълнителния директор на ИАБЧ с г-жа Евелина Аврамова и г-н Антоний Ганев”, 14.08.2023. <https://www.aba.government.bg/news/sreshcha-na-izplnitelniya-direktor-na-iabch-s-g-zha-evelina-avramova-i-g-n-antoni-ganev/383> (30.08.2023).

Изпълнителна Агенция за Българите в Чужбина (ИАБЧ). “Съболезнователен адрес”, 14.08.2023. <https://www.aba.government.bg/news/sboleznovatelen-adres/382> (30.08.2023).

Илия Янков Илиев, Рамадан Байрам Аталай, Александър Христов Методиев, Митхат Сабри Метин, Ерджан Себайтин Ебатин, Мустафа Фахри Ахмед, Венцислав Йорданов Каймаканов, vd. Законопроект за изменение и допълнение на закона за българските лични документи (Zakonoproekt za izmenenie i dopolnenie na zakona za Bilgarskite lični dokumenti) (2014). <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/15084> (10.05.2024).

Илия Янков Илиев, Рамадан Байрам Аталай, Александър Христов Методиев, Митхат Сабри Метин, Ерджан Себайтин Ебатин, Мустафа Фахри Ахмед, Салиха

Хакиф Емин, vd. Законопроект за изменение и допълнение на закона за гражданската регистрация (Zakonoprojekt za izmenenie i dopilnenie na zakona za grajdanskata registratsiya) (2014). <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/15085> (10.05.2024).

Кирило-Методиевски Научен Център. “История”. <https://www.kmnc.bg/за-кирило-методиевския-научен-център/история/> (01.06.2024).

Кирило-Методиевски Научен Център. “КМНЦ с лятна школа за български учители от Албания”, 07.08.2023. <https://www.kmnc.bg/кмнц-с-лятна-школа-за-български-учител/> (01.06.2024).

Колева, Юлиана. “ДПС призова главния прокурор да придвижи жалбите им за изборите в Турция (DPS prizova glavniya prokuror da pridviji jalbite im za izborite v Turtsiya)”. *Дневник (Dnevnik)*, 04.03.2010. https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2010/03/04/868094_dps_prizova_glavniia_prokuror_da_pridviji_jalbite_im/ (09.05.2024).

Колева, Юлиана. “Главният прокурор придвижи към Конституционния съд жалбите на ДПС за изборите в Турция (Glavniyat prokuror pridviji kim Konstitucionniya sid jalbite na DPS za izborite v Turtsiya)”. *Дневник (Dnevnik)*, 05.03.2010. https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2010/03/05/868965_glavniiat_prokuror_pridviji_kum_konstitucionniia_sud/ (09.05.2024).

Конституционен Съд (Konstitutsionen Sid). Решение № 12 от 13 октомври 2016 г. по конституционно дело № 13 от 2015 г. (Rešenje No.12 ot 13 Oktomvri 2016 g. po konstitutsionno delo No.13 ot 2015 g.) (2016). <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=108411> (10.05.2024).

Костадинов, Костадин. “Костадинов на конгреса на ‘Алтернатива за Германия’: Общата ни цел е да запазим нашата цивилизация, нашите традиции, култури и езици, християнската религия (Kostadinov na kongresa na ‘Alternativa za Germaniya’: Obštata ni tsel e da zapazim našata tsivilizatsiya, našite traditsii, kulturi i ezitsi, hristiyanskata religiya)”. *Гласове (Glasove)*, 29.07.2023. <https://glasove.com/novini/kostadinov-na-kongresa-na-alternativa-za-germaniya-obshtata-ni-tsel-e-da-zapazim-nashata-tsivilizatsiya-nashite-traditsii-kulturi-i-ezitsi-hristiyanskata-religiya> (08.05.2024).

Кърджали Хабер (Kırcaali Haber). “19 Yıl Önce Komünist Lider Todor Jivkov İktidardan Düşürüldü”. 10.11.2008. <https://kircaalihaber.com/dunya/19-yil-once-komunist-lider-todor-jivkov-iktidardan-dusuruldu-> (10.05.2024).

Кърджали Хабер (Kırcaali Haber). “Bulgaristan Helsinki Komitesi: Bulgaristan’da ifade özgürlüğünde ciddi kötüleşme var”. 25.04.2018. <https://kircaalihaber.com/bulgaristan/bulgaristan-helsinki-komitesi-bulgaristanda-ifade-ozgurlugunde-ciddi-kotulesme-var> (10.05.2024).

Кърджали Хабер (Kırcaali Haber). “Sofya İstinaf Mahkemesi, Bulgarlaştırma süreci soruşturmasını sonlandıran kararı bozdu”. 28.12.2022.

<https://kircaalihaber.com/bulgaristan/sofya-istinaf-mahkemesi-bulgarlastirma-sureci-sorusturmasini-sonlandiran-karari-bozdu-> (10.05.2024).

Кърджали Хабер (Kircaali Haber). “Осъдиха Волен Сидеров за антитурски изявления”. 09.04.2008. <https://kircaalihaber.com/bg/svyat/osadiha-volen-siderov-za-antiturski-izyavleniya> (10.05.2024).

Лютви Ахмед Местан, Четин Хюсеин Казак, Мустафа Сали Карадайъ, Рушен Мехмед Риза, Ердинч Исмаил Хайрула, Салиха Хакиф Емин, Шабанали Ахмед Дурмуш, vd. Законопроект за изменение и допълнение на наказателния кодекс (Zakonoprojekt za izmenenie i dopilnenie na nakazatelniya kodeks) (2014). <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/15018> (10.05.2024).

Лютви Ахмед Местан, Четин Хюсеин Казак, Мустафа Сали Карадайъ, Хюсеин Хасан Хафъзов, Хамид Бари Хамид, Айдоан Муталиб Али, Бюнямин Хюсеин Хасан, vd. Законопроект за изменение и допълнение на закона за съдебната власт (Zakonoprojekt za izmenenie i dopilnenie na zakona za sidebnata vlast) (2014). <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/15019> (10.05.2024).

Министерски Съвет. “Национална научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“ (ННП БЪЛГАРИСТИКА)”. Портал за обществени консултации, 2022. <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1537> (01.06.2024).

Министерски Съвет. “Национална стратегия за българските граждани и историческите български общности по света (Natsionalna strategiya za bilgarskite grajdani i istoričeskite bilgarski obštности po sveta)”, 23.07.2014. <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=938> (14.03.2024).

Министерски Съвет. Постановление № 19 на Министерския Съвет от 21 февруари 2000 г., 19 § (2000). <https://www.aba.government.bg/pages/istoriya/48> (11.03.2022).

Министерски Съвет. Постановление № 33 на Министерския Съвет от 22 февруари 1999 г., 33 § (1999). <https://www.aba.government.bg/pages/istoriya/48> (11.03.2022).

Министерски Съвет. Постановление № 180 на Министерския Съвет от 1.X.1992 г. (1992). <https://www.aba.government.bg/pages/istoriya/48> (11.03.2022).

Министерски Съвет. Постановление № 250 на Министерския Съвет от 10 декември 1992 г., 250 § (1992). <https://www.aba.government.bg/pages/istoriya/48> (11.03.2022).

Министерски Съвет. Решение № 37 от 20 януари 2011 г. за обявяване на 1 февруари за Ден на признателност и почит към жертвите на комунистическия режим (Rešeniye no. 37 ot 20 Yanuari 2011 g. za obyavyavane na 1 Fevruari za Den na priznatelnost i počit kim jertvite na komunističeskiya rejim), Държавен вестник бр.9 (Dirjaven vestnik), 28.1.2011 § (2011). <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp;jsessionId=B236B1C211ACBA2B42D15CC74C47E456?idMat=43524> (04.04.2024).

Министерство на Външните Работи. “Информация, предоставена повече от три пъти, Определяне на ЕГН и вписване в регистрите на населението на български граждани, живеещи в чужбина”. <https://www.mfa.bg/bg/aktualno/dostap-informacia/informacia-predostavena-poveche-ot-tri-pati> (14.03.2024).

Министерството на Регионалното Развитие и Благоустройството. “Гражданска регистрация и административно обслужване”. <https://www.grao.bg/en/> (14.03.2024).

Народно Събрание. Закон за българите, живеещи извън Република България (Zakon za bilgarite, jiveești izvin Republika Bilgariya), Държавен вестник бр. 30 от 11 Април 2000 (Dirjaven vestnik no.30 11 Nisan 2000) § (2000). <https://lex.bg/laws/ldoc/2134916612> (14.03.2024).

Народно Събрание. Закон за гражданската регистрация УКАЗ № 234 (Zakon za grajdanskata registratsiya UKAZ No.234), Държавен вестник бр.67 (Dirjaven vestnik no.67), 27.07.1999 § (1999). <https://lex.bg/laws/ldoc/2134673409> (14.03.2024).

Народно Събрание. Закон за достъп и разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия УКАЗ № 479 (Zakon za dostup i parzkrivane na dokumentite i za obyavyavane na prinadlejnost na bilgarski grajdani kim Dirjavna sigurnost i razuznavatelnite slujbi na Bilgarskata narodna armiya UKAZ No. 479), Държавен вестник бр.102 (Dirjaven vestnik, no.102) 19.12.2006 §

(2006). <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=2973>
(20.05.2023).

Народно Събрание. Закон за изменение и допълнение на Наказателния кодекс (УКАЗ № 175) (Zakon za izmenenie i dopolnenie na Nakazatelniya kodeks (UKAZ No.175), Държавен вестник бр.74 (Dirjaven vestnik no.74), 26.09.2015 § (2015). <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=97604> (10.05.2024).

Народно Събрание. Конституция на Народна република България, 1947 (1947). <https://www.parliament.bg/bg/18> (01.06.2024).

Народно Събрание. Национална стратегия на Република България за интегриране на ромите (Natsionalna strategiya na Rebuplika Bilgariya za integrirane na romite) (2012 - 2020), Държавен вестник бр.21 от 13 Март 2012. (Dirjaven vestnik no.21 13 Mart 2012) § (2012). <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=726> (10.05.2024).

Народно Събрание. “Декларация, осъждаща опита за насилствена асимилация на българските мюсюлмани (Deklaratsiya, osijdašta opita za nasilstvena asimilatsiya na Bilgarskite Müslümani) (11.01.2012)”. Държавен вестник бр. 5 (Dirjaven vestnik, no.5), 17.1.2012. <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=60373> (10.05.2024).

Национално Движение за Стабилност и Възход (НДСВ). “История на НДСВ (İstoriya na NDSV)”. Erişim 10 Mayıs 2024. <https://ndsv.bg/istoria-na-ndsv/> (10.05.2024).

Христов, Христо. „Белене“ 2024: Вик за памет и справедливост за жертвите на комунистическия режим (Hristo Hristov, 'Belene' 2024: Vik za pamet i spravedlivost za jertvite na komunističeskiya rejim)", 03.06.2024. <https://desebg.com/lagerut-belene-pamet> (05.06.2024).

Христов, Христо. "Днес е Ден за почит и признателност пред жертвите на комунистическия режим (Hristo Hristov, Dnes e Den za počit i priznatelnost pred jertvite na komunističeskiya rejim)", 01.02.2023. <https://desebg.com/chestvania/5421-2023-02-01-06-29-08> (04.04.2024).

Христов, Юлиан. "Как се опитаха да забранят ДПС през 91-ва и не успяха (Yulian Hristov, 'Kak se opitaha da zabranyat DPS prez 91-va i ne uspyaha')". *OFFNews*, 18 Ekim 2014. <https://offnews.bg/razsledvane/kak-se-opitaha-da-zabraniat-dps-prez-91-va-i-ne-uspiaha-405116.html> (17.01.2024).

Христова, Нели. "Йотова в Одрин: Все повече деца искат да учат български (Yotova v Odrin: Vse poveče detsa iskat da učit bilgarski)". *Dnes.bg*, 17.09.2022. <https://www.dnes.bg/politika/2022/09/17/iotova-v-odrin-vse-poveche-deca-iskat-da-uchat-bylgarski.543958> (17.01.2024).

Централната Избирателна Комисия (ЦИК). "Парламентарни Избори 2005, Обработени в ЦИК окончателни резултати за страната (Parlamentarni İzbori 2005, Obraboteni v CİK okonçatelni rezultati za stranata)", 25.06.2005. <https://pi2005.cik.bg/results/> (01.05.2024).

ÖZET

Mevcut çalışmada, Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinde Bulgar milliyetçiliğinin gelişimi ele alınmıştır. 1990'larda geçiş süreci ve 2000'li yılların başında AB adaylık süreci dönemlerinde Bulgaristan'da milliyetçi hareketler sınırlı kalmış ve azınlıkların korunması ve geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. AB üyelik hedefinin gerçekleşmesinin ardından ise etnik temelli milliyetçi yaklaşıma dayalı aşırı sağcı hareketlerde ve söylemde yükseliş yaşanmıştır. Dahası adaylık sürecinde farklı siyasi partiler ve toplum kesimleri arasında işbirliği ve koalisyonlar dönemi yaşanmışken, üyelik sonrası süreçte yükselen milliyetçilik anlayışı siyasi hayat üzerinde etkili olmuş ve aşırı hareketlerin hükümet ortaklığına kadar yükselmesine imkân vermiştir.

AB üyelik sürecinde Bulgaristan'da etnik temelli yaklaşıma dayalı milliyetçi söylem ve hareketlerin neden ve nasıl geliştiği konusu mevcut çalışmanın temel sorunsalını oluşturmuştur. Avrupalılaşmanın bilişsel boyutu ve kurumsal boyutu üzerinden yapılan incelemede Avrupalılaşmanın azınlıklara yönelik düzenlemeler ile siyasi kültür ve söylemler, siyasi partiler ve vatandaşlık düzenlemeleri çerçevesinde Bulgar milliyetçiliği üzerinde meydana getirdiği etki değerlendirilmiştir.

Bulgar milliyetçiliğinin Avrupalılaşma süreci üzerinden kendisini yeniden ürettiği sonucuna varılmıştır. Bunu yaparken de tarihsel süreçten beri gelen etnik temelli yaklaşımını korumuş ve Avrupalılaşma mekanizmaları üzerinden günün koşullarına kendini uyarlama imkânı bulmuştur.

Anahtar kelimeler: Avrupalılaşma, Bulgar milliyetçiliği, bilişsel boyut, kurumsal boyut, siyasi parti sistemi, çift vatandaşlık, GERB

ABSTRACT

The stages that Bulgarian nationalism went through the European Union (EU) membership process constitute the scope of the current study. During the transition period in the 1990s and the EU candidacy process in the early 2000s, nationalist movements in Bulgaria remained limited and efforts were made to protect minorities and develop their rights. Following the EU membership, there was a rise in far-right movements and discourses based on ethnicity based nationalism. While there was cooperation in government formations and coalitions between different political parties and different segments of the society during the candidacy period, the rise of ethnic-based nationalist approach in the post-accession had an important impact on political life and enabled the extremist parties and movements to take part in the new government formations.

The main problematic of this study is the issue of why and how nationalist discourses and movements with ethnic-based approaches rose in Bulgaria during the EU membership process. The impact of Europeanization on Bulgarian nationalism in terms of regulations on minorities, political culture and discourses, political parties and citizenship has been analysed through the cognitive and institutional dimensions.

It has been concluded that Bulgarian nationalism has reproduced itself through the Europeanization process. It has preserved its historically long-standing ethnic-based approach and has utilised from the opportunity structures in adapting itself to current conditions through Europeanization mechanisms.

Keywords: Europeanization, Bulgarian nationalism, cognitive dimension, institutional dimension, political party system, dual citizenship, GERB